TULIB
3 1379 00911286 4

นิทานโบราณคดี

สมเด็ดพระเจ้าบรมวงส์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
ซงนิพนธ์

พนะท่าน จอมพล ป.พิบูลสงคราม
นายกรัถมนตรี
โปรดให้พิมพ์เปนอนุสร
ในงานพระราชทานเพลิงพระสพ
สมเด็ดพระเจ้าบรมวงส์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
นะ เมรุวัดเทพสิรินทราวาส
เมื่อวันที่ 11 มีนาคม 2487

-7 ต.ค. 254

แก้คำผิด

หน้า	บันทัด	คำผิด	คำถูก
23	สุดท้าย	รู	รู้
34	3	ก	ก็
43	17	ตรด	ตรัด
49	15	เหน	เห็น
92	สุดทาย	สมาช	สมาช
126	7	ผู	ผู้
128	2	Musuem	Museum
162	11	สมเดด	สมเด็ด
174	12	ผู	ผู้
207	17	พมพ์	พิมพ์
233	8	5 น	5 คน
233	10	จน	คน
237	10	ขน	ข้น
264	สุดท้าย	หหาน	ทหาน
307	6	ขน	ขน
315	1	หนิง	หนึ่ง
319	1	ประทบ	ประทับ

TUDC 26/09/2

หน้า	บันทัด	คำผิด	คำถูก
326	สุดท้าย	นก	น์ก
337	7	ขน	ข์น
361	2	เมอ	เม์อ
369	9	บุต	บุตร
374	5	Clacial piriod	Glacial period
377	14	Civilisation	Civilization
394	4	ไห้	ได้
403	16	Lassoxing	Lassoing
416	7	ฝ	ฝ์
460	15	Lassoo	Lasso
478	20	ของ	ค์อง

TUDC 26/09/2563

คำนำ

พณะท่าน จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี ปรารภงานพระราชทานเพลิงพระศพ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งกำหนดในวันที่ 11 มีนาคม พ.ศ. นี้ว่า สมควรจะจัดหนังสือพิมพชน เพื่อแจกช่วยเป็นพระกอนุศร แด่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์นั้น ในฐานะที่พระองค์ท่านซึ่งเป็นสมาชิกกิตติมศักดิ์ของวรรณคดีสมาคมแห่งประเทศไทย และเป็นที่ปรึกษาราชการของกรมศิลปากร จึงสั่งให้กรมศิลปากรจัดหาเรื่องหนังสือที่กล่าวนี้ กรมศิลปากรเห็นว่าหนังสือสำหรับแจก ควรจะเป็นเรื่องที่ซึ่งนิพนธ์ และเป็นเรื่องที่ยังไม่เคยพิมพ์แพร่หลาย ก็จะเหมาะด้วยประการทั้งปวง มาระลึกชนได้ว่า สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพซึ่งหนังสือชนใหม่ไว้เรื่องหนึ่ง คือเรื่อง "นิทานโบราณคดี" และเพิ่งจะซึ่งพระนิพนธ์เสร็จเมื่อก่อนหน้าสิ้นพระชนม์ไม่กี่วัน ถ้ามีโอกาสจัดพิมพชนให้แพร่หลาย ก็จะได้ประโยชน์เกี่ยวกับความรู้เรื่องเก่าไม่น้อย กรมศิลปากรจึงจัดการติดต่อขอต้นฉบับจากทายาท ก็ได้แก่ใจมอบให้ตามประสงค์ กรมศิลปากรนำเสนอเรื่อง แด่พณะท่านนายกรัฐมนตรี พณะท่านนายกรัฐมนตรีมีความยินดีอนุโมทนา เป็นอันว่าได้มีโอกาสจัดพิมพ์หนังสือเรื่องนิทานโบราณคดีเป็นสาธารณะกุศลชนเป็นครั้งแรก ด้วยเหตุดังกล่าวมาน

หนังสือนิทานโบราณคดี กล่าวถึงเรื่องราวเกี่ยวกับความรู้ในทางภูมิศาสตร ประวัติศาสตร โบราณคดี และขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ตามความชำนาญของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ แบ่งออกเป็นตอน ๆ ตามลักษณะเรื่อง เป็นต้นนิทานเรื่อง "ค้นเมืองโบราณ" ซึ่งเล่าเรื่องการค้นหาพระเจดีย์ ซึ่งสมเด็จพระนเรศวรมหาราชโปรดให้สร้างขึ้นเป็นที่ระลึกในคราวชนช้างกับศัตรู และซึ่งได้ชัยชนะหย่างเด็ดขาดงดงาม เป็นสงครามกู้ชาติ ให้ชาติไทยคงความเป็นไทยมาได้จนทุกวันนี้ ในพระราชพงศาวดารกล่าวว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราชซึ่งทำยุทธหัตถีหรือชนช้างกับราชศัตรูที่ตำบลหนองสาหร่าย แต่ไม่กล่าวว่าตำบลนั้นอยู่ที่ไหน จึงเป็นเหตุให้มีการสำรวจตรวจค้นกันจนพบพระเจดีย์อันเป็นอนุสาวรีย์เกียรติไทย ซึ่งปรักหักพังซ่อนอยู่ในป่ารก สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพซึ่งเล่าเรื่องตอนนี้ กล่าวถึงต้นเหตุที่ไปตรวจค้น และซึ่งวินิจฉัยเรื่องตามที่กล่าวไว้ในพระราชพงศาวดารด้วยหลักโบราณคดี กะทำให้ผู้อ่านแล้วได้รับความรู้และความภาคภูมิใจในชาติของตน อีกเรื่องหนึ่ง ซึ่งเล่าถึงเรื่องจังหวัดเพชรบูรณ์ เมื่อครั้งสมเด็จไปราชการยังจังหวัดนั้น ซึ่งเล่าถึงภูมิประเทศ ระยะทาง และประวัติของจังหวัดเพชรบูรณ์ไว้ละเอียดลออ เป็นความรู้ของผู้ที่ใฝ่ใจในเรื่องซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของประเทศบ้านเกิดเมืองนอนที่รักของตน ไม่แต่เท่านั้น เมื่อเร็ว ๆ นี้ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพยังประทานบันทึกเรื่องจังหวัดเพชรบูรณ์ในทางประการ มาให้กรมศิลปากรเป็นแนวสำหรับ

TCDC 26/09/2563

สำหรวดตรวดค้นต่อไป และกรมศิลปากรก็ได้ส่งบันทึกนั้นไปยังจังหวัดเพชรบูรณ์ เพื่อสำหรวดตรวดค้นต่อไปในเวลาอันควร แต่งานสำหรวดตรวดค้นเรื่องโบราณคดี ย่อมกินเวลานาน ทั้งผู้สำหรวดตรวดค้นต้องเป็นคนมีความ อดทน เพียร รักและสนใจด้วย จึงจะทำงานชิ้นนี้ลุล่วงไปได้ รวมความ หนังสือนิทานโบราณคดี มีเรื่องที่ให้ความรู้เป็นต่าง ๆ กัน เป็นประโยชน์แก่นักศึกษาผู้ใคร่ในความรู้เกี่ยวกับเรื่องของชาติหย่างเกินคุณค่า

กรมศิลปากรขออนุโมทนาในกุศลสาธารณะประโยชน์ ซึ่งพนะท่านจอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี โปรดให้ตีพิมพ์หนังสือเป็นของชำร่วยอนุสรแด่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ หากพระองค์ท่านซึ่งซาบด้วยญาณวิถีใด ๆ คงจะซึ่งอนุโมทนาด้วยพระหฤทัยอันประกอบด้วยปีติโสมนัสหาที่สุดมิได้ และหวังว่าผู้ที่ได้รับแจกไปคงชอบใจอ่านและยินดีอนุโมทนาโดยทั่วกัน.

ย.ส. อนุมานราชธน

กรมศิลปากร

15 กุมภาพันธ์ 2487

TUDC 26/09/2563

ติรตนานุภาเวน ทีฆายุ โหหิ โสตฺถินา

TUDC 26/09/2563

รูปฉายเมื่ออายุ 80 ปี ใน พ.ส. 2485

คำนำ

นิทานโบราณคดี

เรื่องต่าง ๆ ที่จะเล่าต่อไปนี้ ถ้วนเป็นเรื่องจริงซึ่งตัวฉันได้รู้เห็นเอง มิใช่คิดประดิษฐ์ขึ้นใหม่ แต่เป็นเรื่องเกร็ดนอกพงศาวดาร จึงเรียกว่า "นิทานโบราณคดี" เหตุที่จะเชิญนิทานเหล่านี้ เกิดแต่ถูกที่หยู่ด้วยหยากรู้เรื่องเก่าแก่ก่อนเทอเกิด ถึงเวลานั่งกินอาหารพร้อมกันมักชวนให้เล่าให้ฟังเนือง ๆ ส่วนตัวฉันเองเมื่อตกมาถึงเวลาแก่ชราดูก็ชอบเล่าอะไร ๆ ให้เด็กฟังเหมือนหย่างคนแก่ที่เคยเห็นมาแต่ก่อน แม้ตัวฉันเองเมื่อยังเป็นหนุ่มก็เคยชอบไต่ถามท่านผู้ใหย่หย่างเดียวกัน ยังจำได้ถึงสมัยเมื่อฉันเป็นนายทหานมหาดเล็กประจำหยู่ในพระบรมมหาราชวัง เวลาค่ำมักชอบไปเฝ้าสมเด็จเจ้าพ้า กรมสมเด็จพระบาราบปรปักษ์ ทูลถามตรงหน้าประดูวิเสสชัยศรี ทูนถามถึงเรื่องโบราณต่าง ๆ ท่านก็โปรดตรัดเล่าให้ฟังโดยไม่ซังรังเกียด ดูเหมือนจะพอพระหรัทัยให้ทูนถามด้วยเสียอีก การที่คนแก่ชอบเล่าอะไรให้เด็กฟัง น่าจะเป็นขมดามนุส

TUDC 26/09/2563

มาแต่ดึกดำบรรพ แต่โดยมากเล่าแล้วก็แล้วไป ต่อบางทีจึงมีคนเขียนเรื่องที่เล่าลงไว้เปนลายลักสน์อักสร ตัวฉันเองเดิมก็ไม่ได้คิดว่าจะเขียนแต่ลูกหยิงพูนพิสมัย เทอว่า เรื่องต่างๆที่ฉันเล่าให้ฟัง ล้วนมีแก่นสารเปนคติน่ารู้ ถ้าปล่อยให้สูญเสียน่าเสียดาย เทออ้อนวอนขอให้ฉันเขียนรักสาไว้ให้เปนประโยชน์แก่ลูกหลานและผู้อื่นต่อไป ฉันจึงได้เริ่มเขียนนิทานโบรานคดีมาตั้งแต่ พ.ส. 2483 แต่ไม่ได้กำหนดว่าจะเขียนเรื่องชนิดใด สุดแต่นึกเรื่องอะไรขึ้นได้เห็นว่าน่าจะเขียน ก็เขียนลงเปนนิทานนึกเรื่องใดได้ก่อนก็เขียนก่อน เรื่องใดนึกขึ้นได้พายหลังก็เขียนทีหลัง นิทานที่เขียนจึงเปนเรื่องหลายหย่างต่างชนิดระคนปนกัน แต่หวังใจว่าผู้อ่านจะไม่เสียเวลาเปล่าด้วยอ่านนิทานเหล่านี้.

ดำรงราชานุภาพ

ปีนัง วันที่ 9 ตุลาคม 2485

TUDC 26/09/2563

สารบาน
ไน
เรื่องนิทานโบรานคดี

คำนำของกรมสิลปากร หน้า ก - ค

คำนำนิทานโบรานคดี „ ง - จ

1. นิทานที่ 1

เรื่องพระพุทธรูปประหลาด „ 1 - 7

2. นิทานที่ 2

เรื่องพระครูวัดฉลอง „ 8 - 16

3. นิทานที่ 3

เรื่องเสือไหย่เมืองชุมพร „ 17 - 28

เรื่องเสือไหย่ที่เมืองชุมพร „ 19

4. นิทานที่ 4

เรื่องห้ามไม่ให้เจ้าไปเมืองสุพรรน „ 29 - 41

5. นิทานที่ 5

เรื่องของแปลกที่เมืองชัยบระไนอินเดีย „ 42 - 53

ชนช้าง „ 47

รอสัดัดตน „ 49

ถูกสาป „ 52

TUDC 26/09/2548

6. นิทานที่ 6
เรื่องของแปลกที่เมืองพารานสี หน้า 54 - 67
ย่ำยาม „ 60
ทุ่มโมง „ 61
ขานยาว „ 62
ลักส่นะรับแขกเมือง „ 63
ลอยบาป „ 64
7. นิทานที่ 7
เรื่องสืบพระสาสนาในอินเดีย „ 68 - 95
มรีคทายวัน „ 70
พุทธคยา „ 74
เรื่องมหาโพธิสมาคม „ 82
เสาะหาพุทธเจดีย์ „ 85
พระบรมธาตุ „ 85
พระสรีมหาโพธิ „ 88
รอยพระพุทธบาท „ 90
พระพุทธรูป „ 91
อธิบายท่อนท้าย „ 93
8. นิทานที่ 8
เรื่องเจ้าพระยาอภัยราชา (โรลังยัคมินส) „ 96 - 101

TUDC 26/09/256

9. นิทานที่ 9
เรื่องหนังสือหอหลวง หน้า 102-130
10. นิทานที่ 10
เรื่องความไข้เมืองเพชรบูรน์ „ 131-157
11. นิทานที่ 11
เรื่องโจรแปลกประหลาด „ 158-173
เรื่องโจรทิม „ 158
เรื่องโจรจันท์ „ 163
12. นิทานที่ 12
เรื่องตั้งโรงพยาบาล „ 174-194
13. นิทานที่ 13
เรื่องอนามัย „ 195-214
ตังหมอตำบน „ 197
ทำยาโอสถสาถา „ 198
แพทย์ประจำเมือง „ 202
ทำหนองปลูกผีดาด „ 205
ทำสิรัมแก้พิสหมาบ้า „ 209
โอสถสาถา „ 213
14. นิทานที่ 14
เรื่องโรงเรียนมหาดเล็กหลวง „ 215-227

TUDC 26/09/2563

15. นิทานที่ 15
เรื่องอังยี่ หน้า 228 - 269
เหตุที่เกิดพวกอังยี่ในเมืองจีน „ 229
อังยี่ในแหลมมลายู „ 235
อังยี่แรกมีในเมืองไทย „ 238
อังยี่ในเมืองไทยเมื่อรัชกาลที่ 4 „ 241
อังยี่ในเมืองไทยเมื่อต้นรัชกาลที่ 5 „ 244
อังยี่กาเริบที่เมืองระนองแลภูเก็ต „ 248
เรื่องอั้งยี่หันหัวควาย „ 254
อังยี่ในกรุงเทพ ฯ เปลี่ยนชื่อบวน „ 256
ปราบอังยี่เมื่อรัชกาลที่ 5 „ 257
เปลี่ยนวิธีควบคุมอังยี่ „ 265
16. นิทานที่ 16
เรื่องลานช้าง „ 270 - 290
ทางที่ไป „ 270
วันฉัยชื่อเมืองนครราชสีมา „ 272
ลานนากระเรียน „ 274
ไทยลานช้าง „ 276
พิธีบายศรี „ 278
สมาคมไทยหย่างโบราณ „ 280

TUDC 26/09/2563

บ้านขทูด หน้า 282
คนคิดผิด „ 283
พระยาโพธิ „ 285
ชาวดานช้างไหว้เจ้า „ 288

17. นิทานที่ 17
เรื่องแม่น้ำโขง „ 291 - 321
ลักษณะแม่น้ำโขง „ 291
เดินดง „ 303
เรื่องผีบุญ „ 306
คนต่างจำพวก „ 311
ของโบราน „ 316

18. นิทานที่ 18
เรื่องค้นเมืองโบราน „ 322 - 350
เรื่องเมืองชเลียง „ 322
เรื่องเมืองอู่ทอง „ 330
เรื่องพระเจดียยุธหัตถ „ 341

19. นิทานที่ 19
เรื่องเมืองไทยมีพระเจ้าแผ่นดิน 2 พระองค์ „ 351 - 373

20. นิทานที่ 20
เรื่องจับช้าง (ภาคต้น) „ 374 - 406

TUDC 26/09/2563

ตำนานการจับช้าง หน้า 374

20. นิทานที่ 20

เรื่องจับช้าง (ภาคปลาย) „ 407 - 479

วิธีจับช้าง „ 407

อธิบายเบื้องต้น „ 407

ช้างเถื่อนในเมืองไทย „ 408

ลักษณะจับช้างเถื่อน „ 413

วิธีวังช้าง „ 415

วิธีโพนช้าง „ 424

ตอนเตรียมการ „ 426

ตอนเข้าป่า „ 428

ตอนตามช้าง „ 430

ตอนคล้องช้าง „ 432

วิธีจับช้างหย่างราชกิจา „ 434

ลักษณะปกโขลง „ 435

พเนียด „ 438

วิธีคล้องช้างที่พเนียด „ 441

หัดช้าง „ 461

TUDC 26/09/2563

นิทานที่ 1
เรื่องพระพุทธรูปประหลาด

เมื่อฉันเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ขึ้นไปตรวจราชการมณฑลพายัพครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2441 เวลานั้นยังไม่ได้ทำรถไฟสายเหนือ ต้องไปทางเรือแต่กรุงเทพ ฯ จนถึงเมืองอุตรดิถ แล้วฉันขึ้นเดินทางบกไปเมืองแพร่ เมืองน่าน เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน เดินทางเกือบเดือนหนึ่งจึงถึงเมืองเชียงใหม่ ขากลับลงเรือล่องลำแม่น้ำพิงแต่เมืองเชียงใหม่ลงมาทางเมืองตาก เมืองกำแพงเพชร มาร่วมทางขาไปที่ปากน้ำโพเมืองนครสวรรค์ แต่นั้นก็กลับตามทางเดิมจนถึงกรุงเทพ ฯ

ฉันเคยได้ยินว่าทางเมืองเหนือทั้งในมณฑลพิษณุโลก อันเคยเป็นเมืองพระร่วง และมณฑลพายัพอันเป็นแหล่งช่างเชียงแสน มีพระพุทธรูปโบราณหย่างงาม ๆ มากกว่าทางอื่น คนหาพระพุทธรูปมักเที่ยวเสาะหาทางนั้น นับถือกันว่าต่อเป็นพระพุทธรูปนั่งขัดสมาธิเพชรจึงจะดี ถ้าหาได้พระขัดสมาธิเพชรหย่างย่อมขนาดหน้าตักในระหว่าง 6 นิ้วจน 10 นิ้วด้วยยิ่งดีขึ้น แต่ฉันขึ้นไปครั้งนั้นตั้งใจจะไปเสาะหาพระพุทธรูปที่ลักษณะงามเป็นสำคัญ ไม่เลือกว่าจะต้องเป็นพระนั่งขัดสมาธิเพชรหรือขัดสมาธิราบ ปรารถนาจะได้พระขนาดเบื้องหน้าตักราวศอกเศษ เพราะเห็นว่าขนาดนั้นฝีมือช่างทำได้งามกว่าพระขนาดเล็กเช่นเขาหากันเมื่อขึ้นไปถึงเมืองอุตรดิถ วันหนึ่งฉันไปเที่ยวที่เมืองทุ่งยั้ง แวะ

ดูวัดพระมหาธาตุอันเปนวัดโบรานแต่ครั้งสมัยกรุงสุโขทัย และพระเจ้าบรมโกถครั้งกรุงศรีอยุธยาได้ซงปติสังขรน์ มีพระสถูปมหาธาตุกับพระวิหารหลวงเปนสิ่งสำคันหยู่ในวัด พระมหาธาตุองค์เดิมพังมีผู้สร้างใหม่แปลงรูปเสียแล้ว แต่วิหารหลวงยังคงหยู่หย่างที่พระเจ้าบรมโกถซงปติสังขรน์ ในวิหารหลวงนั้นมีพระพุทธรูปปั้นองค์ไหย่ขนาดหน้าตักสักก 8 ศอกตั้งเปนประธาน เมื่อฉันเข้าไปบูชาเห็นมีพระพุทธรูปอีกองค์หนึ่งวางนอนหยู่ในพระหัถพระประธาน แปลกตา จึงถามพวกกรมการว่าเหตุไฉนจึงเอาพระพุทธรูปไปวางทิ้งไว้ในพระหัถพระประธานเช่นนั้น เขาเล่าให้ฟังว่าพระพุทธรูปองค์เล็กนนเดิมหยู่ทวัดอื่น ดูเหมือนชื่อว่าวัดวังหมู หรือวัดอะไรฉันจำไม่ได้แน่ แต่เปนพระมีปาติหาริย์หย่างแปลกประหลาด คล้ายกับมีผพระยามารคอยผจนหยู่เสมอ ถ้าใครไปถวายเครื่องสักการะบูชาเมื่อใด ไม่ไม่ช้าก็มักเกิดเหตุวิวาทบาดหมางกันในตำบลนั้น จนคนครั้นคร้ามไม่มีใครกล้าไปบูชา แต่พวกเด็กถูกสั่งวัดที่เปนคนคนองเห็นสนุก พอรู้ว่าจะมีการประชุมชนที่วัดนั้นเช่นบวดนาคเปนต้น ถอบเอาเครื่องสักการะเช่นหมากเมี่ยงไปถวายพระพุทธรูปองค์นั้น ก็มักเกิดวิวาทบาดหมางกันเนื่อง ๆ หยู่มาคืนวันหนึ่งพระพุทธรูปองค์นั้นหายไป ต่อมาพายหลังเห็นมานอนหยู่ในพระหัถพระประธานในวิหารหลวงวัดทุ่งยั้ง ไม่รู้ว่าใครเปนผู้เอามา แต่พวกชาวบ้านก็ไม่มีใครสมัคจะรับเอากลับไปไว้ที่วัดเดิม จึงทิ้งหยู่หย่างนั้น ฉันได้ฟังเล่าเห็นขันกลั้นหัวเราะไม่ได้ สั่งให้เชิญพระองค์นั้นลงมาตั้ง

ดูที่ถานชุกชีตรงหน้าพระประธาน พอเห็นชัดก็ชอบ ด้วยเปนพระปาง
มารวิชัยฝีมือแบบสุโขทัย ทำงามและได้ขนาดที่ฉันหาด้วย จึงว่าแก่
พวกกรมการเมืองทุ่งยั้งว่า เมื่อไม่มีใครสมัครจะรับพระพุทธรูปองค์นั้นไป
แล้ว ฉันจะขอรับเอาลงมากรุงเทพ ฯ เขาก็ยอมอนุญาตด้วยยินดี และ
ดูเหมือนจะประหลาดใจที่ฉันไม่เชื่อคำของเขาด้วย ฉันจุดธูปเทียนบูชา
แล้วสั่งให้เชิญพระพุทธรูปองค์นั้นลงมายังที่ทำเนียบจอดเรือในวันนั้น พอ
ค่ำถึงเวลาจะกินอาหาร พวกข้าราชการที่ไปด้วยมากินพร้อมกันตามเคย
แต่วันนั้นสังเกตเห็นเขาหัวเราะต่อกะซิกกันแปลกกว่าปรกติ ฉันถามว่า
มีเรื่องอะไรขบขันหรือ เขาบอกว่าเมื่อฉันไปวัดพระมหาธาตุ ผีพายไป
เกิดวิวาทชกกันขึ้นทนนคูหนึ่ง ฉันก็รู้เท่าว่าเขาพากันถวายความเห็นว่า
เปนเพราะฉันไปถวายเครื่องสักการะบูชาพระพุทธรูปองค์นั้น โดยไม่
เชื่อคำพวกกรมการ แต่ฉันกลับเห็นขันทผเอินเกิดเหตุเช่นนั้นขึ้น ไม่เห็น
เปนอัศจรรย์อันใด ก็สั่งให้เชิญพระพุทธรูปองค์นั้นลงเรือที่จะไปส่งกลับ
ลงมากรุงเทพ ฯ

เมื่อฉันขึ้นไปถึงเมืองเชียงใหม่ วันหนึ่งไปที่วัดพระสิงห์ เห็นเขา
รวมพระพุทธรูปหล่อของโบราณทั้งดีและชำรุด ตั้งไว้บนถานชุกชีที่ใน
วิหารหลวงมากมายหลายสิบองค์ ฉันนึกขึ้นไปเที่ยวพิจารนาดูเห็นพระ
พุทธรูปขนาดสมาธิเพชรแบบเชียงแสนองค์หนึ่ง ฉกสนะงามตองตาและ
ได้ขนาดที่ฉันปราถนา ให้ยกลงมาตั้งพิจารนาดูต่างหากก็ยิ่งเห็นงาม
จึงขอต่อเจ้าเชียงใหม่เชิญลงมาถึงกรุงเทพ ฯ แล้วไปว่าวานพระพุทธา

จารย (มา) วัดจักรวัตราชาวาส เมื่อท่านยังเปนที่พระมงคลทิพมุนีให้
ช่วยปติสังขรน์ขัดส์ เพราะท่านมีช่างสำหรับหล่อแลแต่งพระพุทธรูป
หยู่ทวัดนน แลตัวท่านเองก็ชอบพอกับฉันมาแต่ก่อน พระพุทธรูป
2 องคนน องคทมาจากเมองทงยง ดงรักบิดทองคำเปลว องคทมาจาก
เมองเชียงไหม่เดิมเปนแต่ขัดไม่ได้บิดทอง ช่างวัดจักรวด ฯ ถงมือขัด
พระองคทมาจากเมองเชียงไหม่ก่อน พอเปดองผ้าถนิมออกก็แดเห็น
เนอทองทหล่อส์สุกปลั่งงามแปลกกับพระพุทธรูปองคอน ๆ ทเคยเห็นมา
แต่ก่อน พระพุทธาจารยท่านจงให้ปติสังขรน์พระองคนนก่อน มีคน
โจทกันดังแต่พระองคนนยังหยู่ทวดจักรวด ฯ ว่าเปนพระพุทธรูปงาม
หย่างประหลาด เมอปติสังขรน์สำเหร็ดแล้วฉันรับมาตั้งไว้บูชาในท้อง
พระโรงเมื่อฉันยังหยู่วังเก่า ไกล้กับส์พานดำรงส์ถิต ใคร ๆ ไปเห็นก็
ชมทุกคนว่าเปนพระพุทธรูปงามหย่างประหลาดมาก

ก็ในสมัยนั้น พระบาทส์มเด็ดพระจุลจอมเกล้าเจ้าหยู่หัวกำลังซง
ส้างวัดเบญจมบพิตร ซงพระราชดำหริว่าพระพุทธรูปที่จะตั้งในวัดนั้น
จะหาพระหล่อของโบรานแบบต่าง ๆ มาตั้ง ทำนองหย่างเมื่อพระบาท
ส์มเด็ดพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ซงส้างวัดพระเชตุพน ฯ โปรดให้ฉัน
เปนพนักงานเสาะหาพระพุทธรูปถวาย วันหนึ่งตรัดแก่ฉันว่าต้องพระราช
พระส์งค์พระพุทธรูปตั้งเปนพระประธานที่การปเรียบส์กองค์หนึ่ง ให้เปน
พระขนาดย่อมกว่าพระพุทธรูปที่ตั้งพระระเบียง แต่จะต้องให้งามส์มกับ
ที่เปนพระประธาน ฉันจะหาถวายได้หรือไม่ ฉันกราบทูนว่าเมอขนไป

เมืองเชียงใหม่ได้พระพุทธรูปขนาดนั้นมาไว้ที่บ้านองค์หนึ่ง "ถ้าโปรดจะถวาย" (หมายความว่าถ้าไม่ถูกพระราชหฤทัยก็ไม่ถวาย) ไม่ครัดตอบว่ากะไรในเวลานั้น ต่อมาอีกสักสองสามวันมีพระราชกิจจะสเด็ดลงไปเมืองสมุทปราการ เพื่อรับพระบรมสารีริกธาตุที่รถบาถอินเดียถวาย และโปรดให้เจ้าพระยายมราช (บัน สุขุม) เมื่อยังเปนพระยาสุขุมนัยวินิจ ไปเชิญมาจากอินเดียจนถึงเมืองสมุทปราการ เวลาซึ่งรถไปสถานีรถไฟที่หัวลำโพง สเด็ดแวะที่บ้านฉัน ซึ่งพระดำเนินไปทอดพระเนตรพระพุทธรูปที่ท้องพระโรง พอทอดพระเนตรเห็นก็โปรด ออกพระโอษฐว่า "พระองค์นี้งามแปลกกว่า ๆ" ตรัสสั่งกรมวังในขณะนั้นว่าให้จัดยานมาส่งกับขบวนแห่มีเครื่องสูงกลองชนะไปรับพระองค์นั้นเข้าไปยังพระบรมมหาราชวัง แล้วซึ่งขนานพระนามถวายว่า "พระพุทธนรสีห์" ก็เปนพระพุทธรูปสำคัญองค์หนึ่งแต่นั้นมา เมื่อสร้างพระอุโบสถวัดราชาธิวัดเบญจมบพิตรแล้ว โปรดให้เชิญพระพุทธนรสีห์แห่ขบวนไหย่ไปตั้งเปนพระประธานหย่จนสร้างพระอุโบสถไหย่แล้ว แต่พระประธานสำหรับพระอุโบสถไหย่นั้น ให้เทียวตรวดพระโบรานตามหัวเมืองจนกระทั่งเมืองเชียงแสน ก็ไม่มีพระพุทธรูปงามถึงสมควรจะเชิญมา จึงโปรดให้หล่อจำลองพระพุทธชินราชเมืองพิสนุโลกมาเปนพระประธานและโปรดให้หล่อจำลองพระพุทธนรสีห์ ตั้งไว้เปนพระประธานที่พระวิหารสมเด็จในวัดเบญจมบพิตรด้วยองค์หนึ่ง ส่วนองค์พระพุทธนรสีหนั้นโปรดให้เชิญเข้าไปประดิษฐานไว้ในพระที่นั่งอัมพรสถาน ยังสถิตอยู่ในพระราช

TUDC 26/09/2563

มนเทียรนันจนบัดน มีคนชอบพูดกันว่าพระพุทธนรสีห์เป็นพระมอกินิหาร
ให้เกิดสวัสดิมงคล อ้างว่าตัวฉันผู้เชิญถวงมา ไม่ชักได้เดือนยสจาก
กรมหมื่นขนเป็นกรมหลวง พระพุทธาจารย (มา) เมื่อยังเป็นพระมงคล
ทิพมนีผู้อำนวยการปติสังขรน์ เป็นพระราชาคณะสามัญก็ได้เดือน
สมนะสักดิเป็นพระราชาคณะผู้ใหย่ชั้นเทพ แม้พระภิกสุเปี่ยมช่างหล่อ
ผู้แต่งพระพุทธนรสีห์ ต่อมาไม่ชักได้มสมนะสักดิเป็นที่พระครูมงคล
วิจิตร เขาว่ากันดังนี้

พระพุทธรูปองค์ที่ได้มาจากเมืองทุ่งยั้งนั้น จะว่ามอกินิหารก็ได้
แต่เป็นไปอีกทางหนึ่งต่างหาก เมื่อฉันถวายพระพุทธนรสีห์ไปแล้ว พระ
พุทธาจารย์ท่านปติสังขรน์พระพุทธรูปองค์เมืองทุ่งยั้งเสดกส่งมาให้ฉัน
ให้ดังไว้ที่ท้องพระโรง บูชาแทนพระพุทธนรสีห์มาได้สักสองเดือน วันหนึ่ง
ฉันไปหามารดาตามเคย ท่านถามว่าได้ยินว่าที่ไปได้พระมาจากเมือง
เหนือองค์หนึ่ง มักทำให้เกิดทเลาะวิวาทกันจริงหรือ ฉันไม่เคยเล่าเรื่อง
เดิมของพระองค์นั้นแก่ใคร ชรอยจะมีคนในพวกที่ได้ขึ้นไปเมืองเหนือ
กับฉันในครั้งนั้นไปบอกให้ท่านฟัง แต่เมื่อท่านรู้แล้วฉันก็เล่าเรื่องให้
ท่านฟังตามเขาบอกที่เมืองอุตรดิถ ท่านพูดต่อไปว่า แต่ก่อนมาคนที่
ในบ้านก็หยู่กันเป็นปรกติ ตั้งแต่ฉันเอาพระองค์นั้นมาไว้ที่บ้านดูเกิด
วิวาทบาดทเลาะกันไม่หยุด ท่านส่งเสดกะดาดชิ้นหนึ่งซึ่งท่านได้ให้จด
ชื่อคนวิวาทมาให้ฉันดู มีทั้งผู้ดและไพร่วิวาทกันถึง 6 คู่ ท่านตักเดือน
แต่ว่าขอให้ฉันคิดดูให้ดี ฉันกลับมาคิดดูเห็นว่าถ้าขืนเอาพระองค์นั้นไว้

FUDC 25/09/2563

ที่บ้านต่อไป ก็คงขัดใจมารดา จึงไปเล่าเรื่องให้พระพุทธาจารย์ฟัง
แล้วถวายพระองค์นั้นให้ท่านรับเอาไปไว้ทวัดจักรวัด ฯ แต่นั้นเรื่อง
พระพุทธรูปองค์ที่ได้มาจากเมืองทุ่งยั้งก็เงียบไป ต่อมาอีกหลายเดือน
กรมการเมืองอุตรดิตถ์คนหนึ่ง ซึ่งได้เคยไปเมืองทุ่งยั้งด้วยกันกับฉัน ลง
มากรุงเทพ ฯ ไปหาฉันที่บ้าน ฉันเล่าให้เขาฟังถึงเรื่องพระองค์นั้น
แล้วนึกขึ้นว่าถ้าฝากให้เขาเชิญกลับขึ้นไปไว้ทวัดพระมหาธาตุเมืองทุ่งยั้ง
อย่างเดิม จะดีกว่าเอาไว้ทวัดจักรวัด ฯ จึงสั่งให้คนไปขอพระองค์นั้น
คืน พระพุทธาจารย์ตกใจรีบมาหา บอกว่าสำคัญว่าฉันสั่นอาญัติให้พระ
องค์นั้นเป็นสิทธิแก่ท่าน ตั้งแต่พระองค์นั้นไปอยู่ทวัดจักรวัด ฯ ท่าน
สังเกตเห็นมีกิริยาวาทบาดทเลาะเกิดขึ้นในวัดผิดปรกติ แม้จนเด็ก
ถูกสิ่งซึ่งเคยเป็นคนเรียบร้อยมาแต่ก่อน ก็ไปตีหัวเจ็กชายเจียมอ ท่าน
ร่ำคานใจแต่มิรู้จะทำอย่างไร ผู้เป็นพ่อค้าชาวหัวเมืองคนหนึ่งซึ่งเคย
รู้จักกับท่านมาแต่ก่อน เข้ามาค้าขายทางเรือถึงกรุงเทพ ฯ เขาแวะไป
หาท่าน พอเห็นพระพุทธรูปองค์นั้นก็ชอบใจถึงออกปากขอ ท่านจึงให้
พระองค์นั้นแก่พ่อค้าคนที่ขอไปเสียแล้ว เขาจะพาไปทางไหนก็ไม่รู้ ก็
เป็นอันสิ้นกระแสความเรื่องพระพุทธรูปองค์ที่ได้มาจากเมืองทุ่งยั้งเพียง
เท่านั้น ได้แต่หวังใจว่าเพราะพ่อค้าคนที่ได้พระไป ไม่รู้เรื่องเดิมพระองค์
นั้น บางทีจะไม่ไปเป็นเหตุให้เกิดกิริยาวาทบาดทเลาะเหมือนหนหลัง

TUDC 26/09/2563

นิทานที่ 2
เรื่องพระครูวัดฉลอง

เมืองภูเก็ต เดิมชื่อหมู่ในกระทรวงกลาโหม จนเมื่อฉันเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยแล้ว จึงได้โอนมาขึ้นกระทรวงมหาดไทย ฉันลงไปตรวจราชการหัวเมืองมณฑลภูเก็ตครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2441 เวลาฉันพักหยุดที่เมืองภูเก็ต พระครูวิสุทธิวงศาจารย์เป็นที่สังฆปาโมขเมืองภูเก็ต หยุดนะวัดฉลองมาหา พอฉันแลเห็นก็เกิดพิศวง ด้วยที่หน้าแข้งของท่านมีรอยบิดทองคำเปลวแผ่นเล็ก ๆ ระกะไป ราวกับพระพุทธรูปหรือเทวรูปโบราณที่คนบนบาน เมื่อพูดจาปราศัยดูก็เป็นผู้มีกิริยาอัชฌาศัยเรียบร้อยหย่างผู้หลักผู้ใหญ่ เวลานั้นดูเหมือนจะมีอายุได้สัก 60 ปี ฉันถามท่านว่าเหตุไฉนจึงมีบิดทองที่หน้าแข้ง ท่านตอบว่า “เมื่ออาตมภาพเข้ามาถึงในเมือง พวกชาวตลาดเขาขอบิด” ฉันได้ฟังหย่างนั้นก็เกิดหยากรู้ ว่าเหตุใดคนจึงบิดทองท่านพระครูวัดฉลอง จึงซักถามเรื่องประวัติของท่าน ได้ความตามที่ตัวท่านเองเล่าให้ฟังบ้าง ข้าราชการเมืองภูเก็ต ที่เขารู้เห็นเล่าให้ฟังบ้าง เป็นเรื่องประหลาดดังจะเล่าต่อไปนี้

ท่านพระครูองค์นี้ชื่อ แช่ม เป็นชาวบ้านฉลองหมู่ห่างเมืองภูเก็ต สักสามสิบร้อยเส้น เดิมเป็นลูกศิษย์พระหมู่ในวัดฉลองมาตั้งแต่ยังเด็ก ครั้นเติบใหญ่บวดเป็นสามเณรเล่าเรียนหมู่ในวัดนั้น จนอายุครบอุปสมบทก็บวดเป็นพระภิกษุ เรียนวิปัสนาธุระและคาถาอาคมต่าง ๆ ต่อมา

TSDC 26/09/2563

จนมีพรรษายุมากได้เป็นสมภารวัดฉลอง เรื่องประวัติแต่ต้นจนตอนนี้ไม่แปลกหย่างไร มาเริ่มมีกิริยาเป็นอัศจรรย์เมื่อเกิดเหตุด้วยพวกจีนกัมกรทำเหมืองแร่ที่เมืองภูเก็ตเป็นกบด เมื่อ พ.ศ. 2419 (ดังจะมีเรื่องปรากฏในนิทานที่ 15 ต่อไปข้างหน้า) เวลานั้นรัถบาลไม่มีกำลังพอจะปราบปรามพวกจีนกบดให้ราบคาบ ได้แต่รักสาตัวเมืองไว้ ตามบ้านนอกออกไป พวกจีนเที่ยวปล้นสดมภ์พ่นผู้คนได้ตามชอบใจ ไม่มีใครต่อสู้ จึงเป็นจลาจลทั่วไปทั้งเมืองภูเก็ต เรื่องที่เล่าต่อไปตอนนี้เขียนตามคำท่านพระครูวัดฉลองเล่าให้ฟังเอง ว่าเมื่อได้ข่าวไปถึงบ้านฉลองว่าจีนจะออกไปปล้น พวกชาวบ้านก็ตื่นพากันอพยพหนีไปซ่อนตัวหยู่ตามบนภูเขาโดยมาก เวลานั้นมีชายชาวบ้านที่เคยเป็นลูกศิษย์ของท่านสักสองสามคน ไปชวนให้ท่านหนีไปด้วย แต่ท่านตอบว่า “ข้าหยู่ในวัดนี้มาตั้งแต่ยังเป็นเด็ก จนอายุถึงปานนี้แล้ว ทั้งเป็นสมภารเจ้าวัดหยู่ด้วย จะทิ้งวัดไปเสียหย่างไรได้ พวกสูจะหนีก็หนีเถิด แต่ข้าไม่ไปละ จะต้องตายก็จะตายหยู่ในวัด หย่าเป็นห่วงข้าเลย” พวกลูกศิษย์อ้อนวอนเท่าใด ท่านก็ยืนคำหยู่หย่างนั้น เมื่อคนเหล่านั้นเห็นว่าท่านไม่ยอมทิ้งวัดไป ก็พูดกันว่า “เมื่อขรัวพ่อไม่ยอมไป จะทิ้งให้ท่านตายเสียหย่างไร” จึงเข้าไปพูดแก่ท่านว่า “ถ้าขรัวพ่อไม่ไป พวกผมก็จะหยู่เป็นเพื่อน แต่ของอะไรพอคุ้มตัวสักหย่างหนึ่ง” ท่านจึงเอาผ้าขาวมาตงยันต์เป็นผ้าประเจียดแจกให้คนละผืน พวกนั้นไปเที่ยวเรียกหาเพื่อนได้คนเพิ่มเติมมารวมกันสัก 10 คน เชิญตัวท่านให้ลงไปหยู่ที่ในโบสถ์ พวก

เขาไปเที่ยวหาเครื่องสาตราวุธสำหรับตัว แล้วพากันมาหยุดที่ในวัดฉลอง พออีกสองวันจีนพวกหนึ่งก็ออกไปปล้น แต่พวกจีนรู้ว่าชาวบ้านหนีไปเสียโดยมากแล้วเดินไปโดยประมาทไม่ระวังตัว พวกไทยแอบเอากำแพงแก้วรอบโบสถ์บังตัว พอพวกจีนไปถึงก็ยิงเอาแตกหนีไปได้โดยง่าย พอมีข่าวว่าพวกถูกสิ่สท่านวัดฉลองรบชนะจีน ชาวบ้านฉลองที่หนีไปซุ่มซ่อนหยุดตามพูเขาก็พากันกลับมาบ้านเรือน ที่เป็นผู้ชายก็ไปหาท่านวัดฉลอง ขอรับอาสาว่าถ้าพวกจีนยกไปอีกจะช่วยรบ แต่ท่านตอบว่า "ข้าเป็นพระเป็นสงฆ์ จะรบราฆ่าฟันใครไม่ได้ ลูกจะรบพุ่งหย่างไรก็ไปคิดอ่านกันเองเถิด ข้าจะให้แต่เครื่องคุ้นพระสำหรับป้องกันตัว" คนเหล่านั้นไปเที่ยวชักชวนกันรวมคนได้กว่าร้อยคน ท่านวัดฉลองก็ถวายผ้าประเจียดแจกให้ทุกคน พวกนั้นนัดกันเอาผ้าประเจียดโพกหัวเป็นเครื่องหมาย ท่านองหย่างเครื่องแบบทหาน พวกจีนเลยเรียกว่า "อ้ายพวกหัวขาว" จัดกันเป็นหมวดหมู่มีตัวนายควบคุม แล้วเลือกหมันตังกองรายกัน เอาวัดฉลองเป็นที่บันชาการคอยต่อสู้พวกจีน ไนไม่ช้าพวกจีนก็ยกไปอีก คราวนยกกันไปเป็นขบวนรบ มีทังทหารและกลองสัญญา จำนวนคนที่ยกไปก็มากกว่าครั้งก่อน พวกจีนยกไปถึงบ้านฉลองในตอนเช้า พวกไทยเป็นแต่คอยต่อสู้หยู่ในที่มั่นเอาปืนยิงกราดไว้ พวกจีนเข้าไปในหมู่บ้านฉลองไม่ได้ ก็หยุดยั้งหยู่พายนอก ต่างยิงโต้ตอบกันทังสองฝ่ายจนเวลาตะวันเที่ยง พวกจีนหยุดรบไปกินข้าวต้ม พวกไทยได้ทีก็เข้ารุกล้อมไล่ยิงพวกจีนในเวลากำลังสาดวนกินอาหาร ประเดี๋ยว

TUDC 26/09/2563

เดียวพวกจีนก็ล้มตายแตกหนีกะจัดกะจายไปหมด ตามคำท่านพระครูว่า "จีนรบสู้ไทยไม่ได้ด้วยมันต้องกินข้าวต้ม พวกไทยไม่ต้องกินข้าวต้มจึงเอาชนะได้ง่าย ๆ" แต่นั้นพวกจีนก็ไม่กล้าไปปล้นบ้านฉลองอีก เปนแต่พวกหัวหน้าประกาสตีราคาสีสะท่านวัดฉลอง ว่าถ้าใครตัดเอาไปให้ได้จะให้เงินสินบน 1,000 เหรียน ชื่อท่านวัดฉลองก็ยิ่งโด่งดังหนักขึ้น เมื่อรัถบาลปราบพวกจีนกบดราบคาบแล้วยกความชอบของเจ้าอธิการแช่มวัดฉลอง ที่ได้เปนหัวหน้าในการต่อสู้พวกจีนกบดในครั้งนั้น ประจวบเวลาตำแหน่งพระครูสังคปาโมขเมืองภูเก็ตว่างหยู่ พระบาทสมเด็ดพระจุลจอมเกล้าเจ้าหยู่หัว จึงซงตั้งให้เปนที่พระครูวิสุทธิวงสาจารย ตำแหน่งสังคปาโมขเมืองภูเก็ตแต่นั้นมา แต่ทางฝ่ายชาวเมืองภูเก็ตเชื่อว่าที่ชาวบ้านฉลองรบชนะพวกจีน เพราะท่านพระครูวัดฉลองมีอิทธิริทธิ์ในทางวิทยาคม ก็นับถือกันเปนหย่างผู้วิเสสทั่วทั้งจังหวัด เรื่องที่เล่ามาเพียงนี้เปนชั้นก่อนเกิดการปิดทองท่านพระครูวัดฉลอง

มูลเหตุที่จะปิดทองนั้น เกิดขึ้นเมื่อคนนับถือท่านพระครูวัดฉลองว่าเปนผู้วิเสสแล้ว ด้วยครั้งหนึ่งมีชาวเมืองภูเก็ตสักสี่ห้าคน ลงเรือลำหนึ่งไปเที่ยวตกเบ็ดในทเล ผเอินไปถูกพายุใหย่จนจวนเรือจะอับปาง คนในเรือพากันกลัวตาย คนหนึ่งออกปากบนเทวดาอารักส์ที่เคยนับถือขอให้ลมสงบ พายุก็กลับกล้าหนักขึ้น คนอื่นบนสิ่งอื่นที่เคยนับถือว่าสักดิสิทธิ ลมก็ไม่ซาลง จนสิ้นคิดมิรู้ที่จะบนบานอะไรต่อไป มีคน

TUDC 26/09/2563

หนึ่งในพวกนั้นออกปากบนว่าถ้ารอดชีวิตได้ จะบิดทองรัวพ่อวัดฉลอง พอบนแล้วลมพายุก็ซาลงทันที พวกคนหาปลาเหล่านั้นรอดกลับมาได้ จึงพากันไปหาท่านพระครูขออนุญาตบิดทองแก้สินบน ท่านพระครูว่า "ข้าไม่ใช่พระพุทธรูป จะทำนอกรีดมาบิดทองคนเปน ๆ หย่างนี้ข้าไม่ยอม" แต่คนหาปลาโต้ว่า "ก็ผมบนไว้หย่างนั้น ถ้ารัวพ่อไม่ยอมให้ผมบิดทองแก้สินบน ฉวยแรงสินบนทำให้ผมเจ็บตัมตาย รัวพ่อจะว่าหย่างไร" ท่านพระครูจนถ้อยคำสำนวนด้วยตัวท่านก็เชื่อเรื่องแรงสินบน เกรงว่าถ้าเกิดเหตุร้ายแก่ผู้บน บาปจะตกหยู่แก่ตัวท่านก็ต้องยอม จึงเอาน้ำมาถูบขาแล้วยนออกไปให้บิดทองคำเปลวที่หน้าแข้ง แต่ให้บิดเพียงแผ่นเล็ก ๆ แผ่นหนึ่งพอเปนกิริยาบุญ พอคนบนกลับไปแล้วก็ล้างเสีย แต่เมื่อกิตติศัพท์เล่าลือกันไปว่ามีชาวเรือรอดตายได้ด้วยบนบิดทองท่านพระครูวัดฉลอง ก็มผู้อนเอาหย่าง ในเวลาเจ็บไข้หรือเกิดเหตุการณ์ กลัวจะเปนอันตรายก็บนบิดทองท่านพระครูวัดฉลองบ้าง ฝ่ายท่านพระครูมรูทจะขัดขืนหย่างไร ก็จำต้องยอมให้บิด จึงเกิดประเพณีบิดทองท่านพระครูวัดฉลองขึ้นด้วยประการฉะนี้ ตัวท่านเคยบอกกับฉันว่าที่ถูกบิดทองนั้น หยู่ข้างร่ำคาน ด้วยคันผิวหนังตรงที่ทองบิด จนล้างออกเสียแล้วจึงหาย แต่ก็ไม่กล้าขัดขวางคนขอบิดทอง เพราะฉะนั้นท่านพระครูเข้าไปในเมืองเมื่อใด พวกที่ได้บนบานไว้ใครรู้เข้าก็ไปคอยดักทางขอบิดทองแก้สินบนคล้ายกับคอยไล่บาตร ท่านพระครูเห็นคนคอยบิดทองรองนมนัด ก็ต้องหยุดให้เขาบิดทองเปนระยะไปตลอดทาง

TUDC 26/09/2563

วันนั้นท่านกำลังจะมาหาฉันไม่มีเวลาอ้าง ทองจึงตีหน้าเข้งมาให้ฉันเห็น ดังแต่รู้จักฉันเมื่อวันนั้น ท่านพระครูวัดฉลองกับฉันก็เลยชอบกันมา ท่านเข้ามากรุงเทพ ฯ เมื่อใดก็มาหาฉันไม่ขาด เคยทำผ้าประเจียดมาให้ฉัน ฝีมือเขียนงามดีมาก ฉันไปเมืองภูเก็ตเมื่อใดก็ไปเยี่ยมท่านถึงวัดฉลองทุกครั้ง

การที่คนบีตีทองท่านพระครูวัดฉลอง เป็นแรกที่จะเกิดประเพณีบีตีทองคนเป็น ๆ เหมือนเช่นพระพุทธรูปหรือเทวรูปที่สักสิทธิ์ก็เป็นธรรมดาที่กิตติศัพท์จะเล่องลือเกียรติคุณของท่านพระครูวัดฉลองแพร่หลาย จนนับถือกันทั่วไปทุกหัวเมืองทางทิศตะวันตก ไช่แต่เท่านั้น แม้จนในเมืองปีนังอันเป็นอาณาเขตของอังกฤษ คนก็พากันนับถือท่านพระครูวัดฉลอง เพราะที่เมืองปีนัง พลเมืองมีไทยแขกจีนเชื้อสายไทย ผู้ชายเรียกกันว่า “บาบ๋า” ผู้หญิงเรียกกันว่า “ยอหยา” ด้วนถือพระพุทธศาสนาหยู่เป็นอันมาก เขาช่วยกันสร้างวัดแขกนิมนต์พระสงฆ์ไทยไปหยู่ก็หลายวัด แต่ในเมืองปีนังไม่มีพระเถระ พวกชาวเมืองทั้งพระแขกครีหัก จึงสมมตท่านพระครูวัดฉลองให้เป็นพระมหาเถระสำหรับเมืองปีนัง ถ้าสร้างโบดไหม่กนิมนต์ให้ไปผูกพัธสีมา ถึงรดบวดนาคเมื่อก่อนเข้าพรรสา กนิมนต์ให้ไปนั่งเป็นอุปชาย์บวดนาค แขกที่สุดแม้พระสงฆ์เกิดอธิกรน์ กนิมนต์ไปให้ใต่สวนพิพากสา ท่านพระครูพิพากสาว่าหย่างไรก็เป็นสิทธิขาด จึงเป็นหย่างสังคปาโมชเมืองปีนังด้วยอีกเมืองหนึ่ง ผิดกับเมืองภูเก็ตเพียงเป็นด้วยส่วนตัวท่านเอง

TUDC 26/09/2563

มิใช่ในทางราชการ ด้วยในสมัยนั้นยังไม่มีทางรถไฟ ชาวกรุงเทพ ฯ กับชาวเมืองปีนังยังห่างเหินกันมาก แต่มีเรือเมล์ไปมาในระหว่างเมืองปีนังกับเมืองภูเก็ตทุกสัปดาห์ ไปมาหากันได้ง่าย ท่านพระครูวัดฉลองหยุมาจนแก่ชรา อายุเห็นจะกว่า 80 ปีจึงถึงมรณะภาพ

เมื่อฉันออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยแล้ว ไม่ได้ไปเมืองภูเก็ตช้านาน จนถึงรัชกาลที่ 7 ตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าหยู่หัว ไปเมืองภูเก็ตอีกครั้งหนึ่งเมื่อ พ.ศ. 2471 เวลานั้นท่านพระครูวัดฉลอง ถึงมรณะภาพเสียนานแล้ว ฉันคิดถึงท่านพระครูจึงเสียไปที่วัดฉลองด้วย ในคราวนี้ได้ไปด้วยเมืองภูเก็ตมีถนนรถยนต์ไปได้หลายทาง รถยนต์ไปครั้งเดียวก็ถึงวัดฉลอง เห็นวัดครึกครื้นขึ้นกว่าเคยเห็นแต่ก่อนจนเปลี่ยนตา เป็นต้นว่ากุฏีเจ้าอาวาสที่ท่านพระครูเคยหยู่ก็กลายเป็นตึกสองชั้น กุฏีพระสงฆ์และศาลาที่ก่อสร้างเพิ่มเติมขึ้นมาอีกหลายหลัง เขาบอกว่ามีผู้สร้างถวายท่านพระครูเมื่อพายหลัง แต่เมื่อมีผู้ไปสร้างสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้น ท่านพระครูไม่ยอมให้แก้ไขในบริเวนโบสถ์ที่ท่านเคยลงไปหยู่เมื่อต่อสู้พวกจีน กำแพงแก้วที่พวกถูกสิสเคยอาศัยบังตัวรบจนครั้งนั้นก็ไม่ให้รื้อแย่งแก้ไข ยังคงหยู่หย่างเดิม ที่ในกุฏีของท่านพระครูเขาตั้งโต๊ะบูชาไว้ มีรูปฉายของท่านพระครูขยายเป็นขนาดใหญ่ใส่กรอบหย่างดีแขวนไว้เป็นประธานบนโต๊ะนั้น มีรอยคนบีดทองแก้สีนบนกระจกเต็มไปหมดทั้งแผ่น เหลือเป็นช่องว่างหยู่แต่ที่ตรงหน้าท่านพระครู ดูประหลาดที่ยังชอบบนบีดทองท่านพระครูหยู่

TUDC 26/09/2563

จนเมื่อตัวท่านล่วงลับไปนานแล้ว ไม้เท้าของท่านพระครูท่านชอบถือ
ติดมือ ก็เอาวางไว้ข้างหน้ารูปและมีรอยบิดทองด้วย ไม้เท้าอันนกม
เรืองแปลกหยุ่ พวกกรมการเมืองภูเก็ตเขาเคยเล่าให้ฉันฟังดังแต่ท่าน
พระครูยังหยุ่ ว่ามีเด็กผู้หญิงรุ่นสาวคนหนึ่งในเมืองภูเก็ตเป็นคนมีวิสัย
ชอบพูดอะไรเล่นโดน ๆ ครั้งหนึ่งเด็กคนนั้นเจ็บ ออกปากบนตามประสา
โดน ว่าถ้าหายเจ็บจะบิดทองตรงทับของขวัญพ่อวัดฉลอง ครั้นหาย
เจ็บถือว่าพูดเล่นก็เพิกเฉยเสีย หยุ่มาไม่ช้าเด็กคนนั้นกลับเจ็บไปอีก
คราวนี้เจ็บมากหมอรักษาอาการก็ไม่คลายขึ้น พ่อแม่สงสัยว่าจะเป็น
ด้วยถูกผีหรือด้วยแรงดินบน ถามตัวเด็กว่ามันได้บนบานไว้บ้างหรือไม่
แต่แรกตัวเด็กละอายไม่รับว่าได้บนไว้เช่นนั้น จนทนอาการเจ็บไม่ไหว
จึงบอกความตามจริงให้พ่อแม่รู้ ก็พากันไปเล่าให้ท่านพระครูฟัง แล้ว
ปรึกษาว่าจะควนทำหย่างไรดี ท่านพระครูว่าบนหย่างตามกเช่นนั้นใคร
จะยอมให้บิดทองได้ ข้างพ่อแม่เด็กก็เผ่าออนวอนด้วยกลัวถูกจะเป็น
อันตราย ท่านพระครูมรูทจะทำประการใด จึงคิดอุบายเอาไม้เท้าอันนน
สอดเข้าไปได้ทนง แล้วให้เด็กบิดทองทับลายไม้เท้า ผู้เล่าว่าพอแก้สิน
บนแล้วก็หายเจ็บ ฉันได้ถามท่านพระครูว่าเคยให้เด็กหญิงบิดทองปลาย
ไม้เท้าแก้สินบนจริงหรือ ท่านเปนแต่ยิ้มหยุ่ไม่ตอบรับหรือปฏิเสธ จึง
นึกว่าเห็นจะเปนเรืองจริงดังเขาเล่า

เรืองพระครูวัดฉลอง ยังได้เห็นอัศจรรย์ต่อมาอีก เมื่อฉันไป
หยุ่เมืองปีนังใน พ.ศ. 2477 ไปทวัดศรีสว่างอารมน์ เห็นรูปฉาย

ท่านพระครูวัดฉลองเข้ากรอบลับแลตั้งหยู่บนโต๊ะเครื่องบูชาข้างพระประธานที่ในโบด และมีรอยปิดทองแก้สินบนเต็มไปทั้งแผ่นกะจก เช่นเดียวกับที่เมืองภูเก็ต เดี๋ยวนี้รูปนั้นก็ยังหยู่ที่วัดสรีสว่างอารมน์ ดูน่าพิสวง พิเคราะห์ตามเรื่องประวัติเห็นว่าควนนับว่าพระครูวิสุทธิวงสาจารย (แช่ม) วัดฉลอง เปนอัจฉริยะบุรุสได้คนหนึ่ง ด้วยประการฉะนี้.

TUDC 26/09/2563

นิทานที่ 3
เรื่องเสือไหย่เมืองชุมพร

เมื่อ พ.ศ. 2433 (ร.ศ. 109) พระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าหยู่หัว จะเสด็จเลียบหัวเมืองแหลมมลายูทั้งปักษ์ใต้แลฝ่าย
ตะวันตก กำหนดระยะทางจะเสด็จไปเรือจากกรุงเทพ ฯ ถึงเมืองชุมพร
แต่เมืองชุมพรเสด็จโดยทางบกข้ามแหลมมลายูตรงกวกระ ไปลงเรือที่
เมืองกระบุรีล่องลำน้ำปากจั่นลงไปยังเมืองระนอง ต่อนั้นเสด็จไปเรือ
ทางทเล แวะตามหัวเมืองฝ่ายตะวันตกจนตลอดพระราชอาณาเขต
แล้วเลยไปอ้อมแหลมมลายูที่เมืองสิงคโปร์ เลียบหัวเมืองปักษ์ใต้ขึน
มา เมื่อขากลับกรุงเทพ ฯ โปรดให้ฉันเปนผู้จัดการเสด็จประพาสตรงนน

เพราะเหตุใดจึงโปรดให้ฉันเปนผู้จัดการเสด็จประพาส เปนเรื่อง
อันหนึ่งในประวัติของตัวฉันเอง จะเล่าฝากไว้ด้วยตรงนี้ เมื่อ พ.ศ.
2432 (ร.ศ. 108) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าหยู่หัวเสด็จ
ประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้ โปรดให้ฉันไปตามเสด็จเปนมัคคุเทศ เพราะ
ฉันได้เคยไปเที่ยวหัวเมืองทางนั้น รู้เบาะแสมาแต่ก่อน กการที่เปน
มัคคุเทศนั้นมีหน้าที่เปนต้นรับส่งกะการประพาสต่าง ๆ ตลอดทางที่
เสด็จไป ฉันสนองพระเดชพระคุณชอบพระราชหฤทัยสมเด็จพระพุทธ
เจ้าหลวง แต่นั้นมาจึงซงพระกรุนาโปรดให้ฉันเปนผู้จัดการเสด็จ
ประพาส แต่ชอบเรียกกันเปนคำแผลงภาสาอังกริดว่า Lord Program

TUDC 26/09/2563

Maker ตามสเด็ดประพาสต่อมาเปนนิจจนตลอดรัชกาลที่ 5 และคง
หยู่ในตำแหน่งนั้นสืบมาในรัชกาลที่ 6 อีก 3 ปี รวมเวลาที่ได้เปนผู้
จัดการสเด็ดประพาสหยู่ 26 ปี จึงพ้นจากหน้าที่นั้นพร้อมกับถวายเวนคืน
ตำแหน่งเสนาบดีกะซวงมหาดไทย ถึงรัชกาลที่ 7 พระบาทสมเด็ดพระ
ปกเอ้าเจ้าหยู่หัว โปรดให้กลับเข้าไปจัดการสเด็ดประพาสถวายอีก
เมื่อสเด็ดเลียบหัวเมืองมนทลพายัพครั้งหนึ่ง และสเด็ดเลียบหัวเมือง
มนทลภูเกตอีกครั้งหนึ่ง จึงอ้างได้ว่าได้รับราชการเปนผู้จัดการสเด็ด
ประพาสสนองพระเดชพระคุนมา 3 รัชกาล แต่เมื่อไปตามสเด็ดครั้ง
หลัง สมเด็ดพระเจ้าหยู่หัวกลับต้องชงระวังมิให้ฉันเหนื่อยเกินไป
เพราะตัวฉันแก่ชราอายุเกือบ 70 ปีแล้ว ก็เปนครั้งที่สุดซึ่งฉันได้
จัดการสเด็ดประพาสเพียงนั้น

เมื่อจัดการสเด็ดประพาสครั้ง ร.ศ. 109 ฉันต้องล่วงหน้าลง
ไปจัดพาหนะสำหรับเดินทางบก และตรวดพลับพลาที่ประทับกับทั้งการ
ทำทางที่จะสเด็ดไปแต่เมืองชุมพรจนถึงเมืองระนอง แล้วจึงกลับมาเข้า
ขบวนตามสเด็ดที่เมืองชุมพร ฉันไปถึงเมืองชุมพรได้พังเขาเล่าเรื่อง
เสือไหย่ ซึ่งกำลังดุร้ายกินผู้คนหยู่ในแขวงเมืองชุมพรในเวลานั้น และ
ไปมีเหตุขนเนื่องด้วยเรื่องเสือตัวนั้น เห็นเปนเรื่องแปลกประหลาด จึง
เขียนเล่าไปยังหอพระสมุดวชิรญาน ซึ่งฉันเปนกัมการหยู่ด้วยคนหนึ่ง
สำหรับให้ลงพิมพ์ในหนังสือวชิรญานวิเศส ดูเรื่องเข้ากับนิทานโบราน
คดที่เขียนบ้นเหมาะดี จึงคัดสำเนาจากหนังสือวชิรญานวิเศสมาแก้ไข

TUDC 26/09/2563

ถ้อยคำบ้างเล็กน้อย แลเขียนเล่าเรื่องเสือตวันนี้อันมีต่อมาเมื่อพายหลัง ยังไม่ปรากฏในหนังสือซึ่งฉันเขียนไว้แต่ก่อน เพิ่มเติมให้สิ้นกระแสความ เรื่องที่เขียนไว้แต่เดิมดังต่อไปนี้

เรื่องเสือใหญ่ที่เมืองชุมพร

เรื่องที่จะกล่าวต่อไปนี้ กล่าวตามที่ฉันได้ยินด้วยหูและได้เห็นด้วยตาของตัวเอง เพราะฉะนั้นท่านผู้อ่านหย่าได้สงสัยว่าเปนความเท็จซึ่งแต่งแต่โดยเดาเลย เปนความจริงแท้ทีเดียว

เมื่อวันที่ 6 เมษายน (ร.ศ. 109) น ฉันไปถึงปากน้ำเมืองชุมพรลงเรือโยตชนไปที่บ้านด่าน หาเรือซึ่งจะรับขนไปถึงเมืองชุมพรด้วยเรือไฟที่มาส่งฉันเขาจะต้องรับใช้จักรไปราชการที่อื่นออก ขณะเมื่อฉันนั่งพักคอยเรือหยู่ที่บ้านด่านนั้น ได้สนทนากับขุนด่านและกรมการราษฎรชาวปากน้ำชุมพรหลายคน ซึ่งฉันได้รู้จักมาแต่ก่อนบ้าง ที่ยังไม่รู้จักบ้าง พูดจาไถ่ถามถึงทุกข์สุขต่าง ๆ ตลอดไปจนเรื่องการทำมาหากินของราษฎร และเรื่องสัตว์สิ่งต่าง ๆ คือเสือเปนต้น เขาจึงเล่าให้ฟังเปนปากเดียวกันดังนี้ ว่าในเวลานี้มีเสือดุที่แขวงเมืองชุมพรตัวหนึ่ง เสือนี้ตัวใหญ่ยาวสัก 9 ศอก เท้าเปข้างหนึ่ง จึงเรียกกันว่า "อ้ายเป๋" เที่ยวกัดกินคนตามแขวงบ้านใหม่ บ้านละมุ เสียหลายคน ประมานกันแต่หกเจ็ดคนขึ้นไปถึงสิบคนยี่สิบคน และว่าเสือตัวนี้กล้าหาญผิดกับเสือซึ่งเคยมีมาแต่ก่อน ถึงเข้ากัดคนกลางวันแสก ๆ บางที

TUDC 26/09/2563

คนนั่งทอผ้าหยู่ใต้ถุนเรือน ก็เข้ามาฉวยเอาไป บางคนไปขึ้นพะองท่าตาลก็มาคาบเท้าลากไป จนชาวบ้านชาวเมืองพากันครั่นคร้าม ไม่อาดจะไปป่าหากินแต่คนเดียวสองคนได้ บางคนก็ว่าเปนเสือสมิงสักดิสิทธิ ไม่มีผู้ใดอาดจะไปดักหรือไปยิงจนทุกวันนี้ เขาเล่าให้ฟังหย่างนี้ ได้สืบถามตามชาวเมืองจนกะทั่งกรมการทั้งเมืองชุมพรและเมืองกระบุรี ก็รู้เรื่องเสือดุตัวนี้แทบทุกคน ฉันจึงให้ทำบัญชีรายชื่อคนถูกเสือกัด ซึ่งตามภาสาชาวชุมพรเขาเรียกว่า "เสือขบ" ไว้สำหรับกราบทูนพระเจ้าหยู่หัว ได้รายชื่อเขาจดมาให้ดังนี้

อำเพอท่าแซะแขวงเมืองชุมพร จำนวนคนที่เสือขบ นายช่วย ผัวอำแดงจันท์ ตำบนบางรึก คนหนึ่ง อำแดงเกต บ้านหาดพังไกร คนหนึ่ง นายน้อย บ้านท่าแซะคนหนึ่ง นายเบี้ยว บ้านท่าแซะคนหนึ่ง อำแดงเช้า ภรรยานายลอม บ้านคูริง คนหนึ่ง หลานนายยอด บ้านหาดพังไกร คนหนึ่ง นายนอง ผัวอำแดงสายทอง บ้านรับร่อ คนหนึ่ง นายน้อย บุตรขุนตะเวน บ้านล่อ คนหนึ่ง นายเชด บ้านหาดหง คนหนึ่ง รวมที่ได้รายชื่อ 9 คน บัญชีได้เพิ่มเติมมาจากเมืองกระบุรีมีรายการพิสดารออกไป

1) นายอ่อน หมายเลขกองกลาง หยู่บ้านรับร่อ ไปตัดจากมุงเรือนที่ปลายคลองรับร่อ เมื่อเดือนพรึสจิกายน เวลาบ่าย 5 โมง เสือกัดตายตามผีไม่ได้

2) นายนอง ว่าที่หมื่นจบ คุมเลขกองด่าน หยู่บ้านหาดพังไกร ไปขึ้นทำน้ำตาลที่กลางนาหาดพังไกร เมื่อเดือนตุลาคม ข้างขึ้น เวลากลางวัน

TUDC 26/09/2563

ตะวันเที่ยง พอกลับถึงจากปล้ายตาดเสื่อกัดตาย ตามผีมาได้ครึ่งหนึ่ง

3) อำแดงแป้น ถูกจุนชนะ คุมเลขกองกลาง หยู่บ้านท่ายวน ไปหาผักรมนาท่ายวน เมื่อเดือนตุลาคม ข้างแรม กลางวันบ่าย 3 โมง เสื่อกัดตาย ตามผีได้

4) นายแบน เปนเลขกองกลาง หยู่บ้านท่ายวน ไปหาตัวเลข จะพามาทำทางรับส่เด็ดที่เมืองกระ เมื่อเดือนกุมภาพันธ เวลาพลบค่ำ เสื่อกัดตายที่น่าบ้าตอ อำเพอท่ายวน

5) อำแดงเลยน ภรรยานายพลอย เลขกองกลาง หยู่บ้านเขาปูน นั่งสานสาดหยู่ที่ใต้ถุนร้านไล่นกที่ในไร่ เวลาตะวันเที่ยง เสื่อกัดตาย ตามผีได้

ตามคำที่เล่าแจะสืบได้ชอกับจำนวนคนที่เสื่อกัด พอพังเปนยุติได้ว่าที่เมืองชุมพรเดียวนมีเสื่อตัวใหย่ ดุร้ายกัดคนตายเสียหลายคน ชาวบ้านชาวเมืองพากันครั่นคร้ามเสื่อตัวนนหยู่แทบทวกันทั้งเมือง น่วาตามที่ได้ยินด้วยหู ทนจะเล่าถึงที่ได้เห็นด้วยตาตัวเองต่อไป

เมื่อฉันขนไปถึงเมืองชุมพร แต่แรกเจ้าเมืองกรมการเขาจะให้พักที่ทำเนียบริมจวนเจ้าเมือง แต่ฉันเห็นว่าห่างไกลจากธระของฉัน จึงขอไปพักหยู่ที่ทำเนียบชายทุ่งริมที่ทำพลับพลารับส่เด็ด ในคาวนนนกรมการเขาจัดคนมากองไฟรอบที่พักฉัน (ซึ่งยังไม่ได้ทำรวดอม) มีผู้คนนั่งหยู่ด้วยกันหลายสิบคน ทั้งคนที่ไปด้วยแลชาวหัวเมืองพวกคนทำพลับพลาก็อกหลายร้อยคน หยู่ในชายทุ่งนั้นด้วยกัน ในคืนแรกไปหยู่

TUDC 26/09/2563

ฉันนอนหลับตลอดรุ่ง ต่อเช้าขึ้นจึงได้ซาบว่าเมื่อเที่ยงคืนพวกกองไฟ
ร้องโวยวายกันขึ้น พวกที่ไปกับฉันให้ไปสืบถาม ได้ความว่าได้ยิน
เสียงเสือเข้ามาร้องหยู่ทรมบ่งต่อชายทุ่งนี้ เสียงที่ร้องนั้นพวกที่ไปกับ
ฉันได้ยินทั้งนั้น แต่คนพวกนั้นไม่เคยได้ยินเสียงเสือ ได้แต่เสียงเข้าก็เป็นแต่
ว่าได้ยินเสียง แต่จะเป็นเสียงอะไรไม่รู้ ฉันถามกรมการว่าในที่เหล่า
นั้นเสือเคยเข้ามาหรือไม่ เขาบอกว่าเคยเข้ามาหยู่บ้าง ก็เป็นส่งบกันไป
จนค่ำวันที่สอง ฉันนอนก่ำลังหลับสนิท สดุ้งตกใจได้ยินเสียงโวยวาย
โกลาหลกันใหญ่ ลุกที่ลงออกมาดูเห็นบันดาพวกที่ไปกับฉันซึ่งนอนหยู่
ในเรือนหลังเดียวกัน บางคนปีนขึ้นไปหยู่บนขอกม ที่เข้าห้องปิดประตู
กม นอกจากนี้ก็ลุกขึ้นยืนหยู่บนที่นอนของตน ถ้วนแต่โบกมือ
เฮ้อว ๆ ๆ ๆ หยู่ด้วยกันเต็มเสียง ฉันก่ำลังมึนอนไม่รู้ว่าเรื่องราว
อันใด ก็พลอย เฮ้อว ไปด้วยกับเขาสักสองสามที จึงได้สติถามว่า
"อะไรกัน" เขาบอกว่าเสือเข้ามา ฉันร้องห้ามให้ส่งบโวยวายกันลง
ในขณะนั้นเองหงายส่วาง มองไปดูเห็นพวกที่ไปด้วยกันที่หยู่เรือนอีก
หลังหนึ่งตรงกันข้าม ก็ก่ำลังลุกขึ้นโบกมือร้อง เฮ้อว ๆ เหมือนเช่น
พวกข้างนี้ ส่วนพวกหัวเมืองทั้งที่มาทำพลับพลาและมากองไฟล้อม
ทำเนียบ เบ็ดเสร็ดเห็นจะกว่า 300 คน ดูรวมกันเป็นลุก ๆ หยู่ทั้น
หมู่หนึ่ง หยู่ทั้นหมู่หนึ่ง เป็นกลุ่ม ๆ กันไป ต่างร้องโวยวายกันทั่วทุก
คน เสียงโวยวายในเวลานั้น ถ้าจะประมานแต่ในวังก็เห็นจะได้ยินถึง
เสาชิงช้า ค่อยส่งบลง ๆ จนเงียบกันเกือบเป็นปรกติ ฉันจึงให้คนไป

TUDC 26/09/2563

สับถามให้ได้ความว่า เสือมันเข้ามาทางไหน และได้ทำใครเป็นอันตราย บ้างหรือหย่างไร สับถามซักไซ้ก็ได้ความว่า ต้นเหตุเกิดที่โรงไว้ของข้างหลังเรือนฉันพัก โรงนั้นเป็นโรงไหย่ไม่มีฝาหยู่สองด้าน มีคนนอนหย่หลายคน คนหัวเมืองคนหนึ่งละเมอเสียงโวยวายขึน คนหัวเมืองอีกคนหนึ่งนอนหยู่เคียงกัน ได้ยินเสียงเพื่อนกันโวยวายก็ตกใจฉุกทลึงขึนร้องว่า "เสือ" แล้วก็วิ่งหนีด้วยเข้าใจว่าเสือมาฉกัดอ้ายคนละเมอ ส่วนอ้ายคนละเมอเห็นเขาวิ่งร้องว่า "เสือ เสือ" ก็สำคันว่าเสือเข้ามาพลอยฉุกขนวิ่งร้องว่า "เสือ" ตามเขาไป อ้ายสองคนนี เข้าที่ไหนคนก็ฉุกขนร้องโวยวายต่อ ๆ ไปด้วย ครันได้ความชัดหย่างนกได้แต่หัวเราะกันไป อีกกว่าชั่วโมงจึงสงบเงียบหลับกันไปอีก นี่แลฉันได้เห็นในเรื่องเสือตัวไหย่นันด้วยตาของฉันเอง แต่มิใช่ได้เห็นตัวเสือไหย่นันดอกนะ (เรื่องทลึงหนังสือวชิรญาณวิเศษ หมดเพียงเท่านี)

หนทางบกที่เดินข้ามกวกระ แต่เมืองชุมพรไปจนถ่าน้ำปากจันนะเมืองกระบุรี ระยะทางเพียง 1,083 เส้น พวกชาวเมืองที่ไปมาค้าขาย เขาเดินวันเดียวตลอด แต่ขบวนที่ผูกคนมากต้องกะให้เดินเป็น 2 วัน เพราะต้องข้ามเขาบันทัดเป็นทางกันดาร ได้ลองนับที่ต้องขนเขาแลละลงข้ามไหล่เขามีถึง 31 แห่ง ข้ามลำธาร 53 แห่ง ลุยไปตามลำธาร 21 แห่ง พาหนะก็ใช้ได้แต่ช้างม้ากับคนเดินหาบหาม ขบวนคนมากต้องเดินช้าหยู่เอง เมื่อฉันล่วงหน้าไปตรวดทางครังนี ได้พบเห็นของประหลาดที่ไม่เคยรู้เห็นมาแต่ก่อนบางหย่าง จะเล่าไว้ด้วย

TUDC 26/09/2563

หย่างหนึ่งคือต้นไม้ไบมีพิศเรียกว่า “ตะลังตังช้าง” เปนต้นไม้ขนาดย่อม สูงราวห้าหกศอกขนเแซกแซมต้นไม้อื่นหยู่ในป่า ไม้หย่างนี้ทครับไบมีขนเปนหนามเล็ก ๆ หยู่รอบไบ ถ้าถูกขนนั้นเข้าก็เกิดพิศให้ปวดเจ็บเขาว่าพิศร้ายแรงถึงช้างกลัว เห็นต้นก็ไม่เข้าใกล้ เพียงเอาไบตะลังตังช้างให้ถูกตัวช้างก็วิ่งร้องไป จึงเรียกว่า ตะลังตังช้าง ชาวเมืองชุมพรเล่าต่อไปว่า หาดริมลำธารแห่งหนึ่งในทางที่ฉันไปนั้น เรียกกันว่า “หาดพม่าตาย” เพราะเมื่อพม่ามาตีเมืองไทยในรัชกาลที่ 2 พักนอนค้างที่หาดนั้น พวกหนึ่งไม่รู้ว่าไบตะลังตังช้างมีพิศเอามาปูนอน รุ่งขึ้นก็ตายหมดทั้งพวก คนไปเห็นพม่านอนตายหยู่ที่หาดจึงเรียกกันว่า หาดพม่าตาย แต่นั่นมา แต่ฉันฟังเล่าออกจะสงสัยว่าที่จริงเห็นจะเปนเมื่อพม่าหนีไทยกลับไป มีพวกที่ถูกบาดเจ็บถึงสำหัสไปตายลงที่หาดนั้น จึงเรียกว่าหาดพม่าตายมาแต่เดิม ผู้เอินคนไปเห็นที่แถวนั้นมีต้นตะลังตังช้างชุม ผู้ที่ไม่รู้เหตุเดิมจึงสมมติว่าตายเพราะถูกพิศไบตะลังตังช้าง ถ้าเอาไบตะลังตังช้างมาปูนอนดังว่า คงรู้สึกพิศส่งของไบไม้ตั้งแต่แรกพอหนีเอาตัวรอดได้ ไหนจะนอนทนพิศหยู่จนขาดใจตาย ยังมีบางคนกล่าวต่อไปอีกหย่างหนึ่งว่าไบตะลังตังช้างนั้น ถ้าตัดเอาครับตรงที่มีขนออกเสียให้หมดแล้ว ใช้เปนผักจิ้มน้ำพริกหรือใส่แกงกินอร่อยดี ดูก็แปลก แต่ฉันไม่ได้ทดลองให้ใครกินไบตะลังตังช้างหรือเอาจริงช้างให้ฉันดู เปนแต่ให้เอามาพิจารนาดู รูปร่างหยู่ในประเภทไบไม้เหลียม เช่น ไบมะเขือ ขนาดเขื่องกว่าไบพลูสักหน่อยหนึ่ง แต่ทครับมีขน

TUDC 26/07/2563

เหมือนขลิบรอบทั้งใบ ใบไม้มีพิสพวกนั้นยังมีอีก 2 หย่าง เรียกว่า "ตะลังตังกวาง" หย่างหนึ่ง "สามแก้ว" หย่างหนึ่ง แต่รูปใบรีปลายมน เปนไม้ต่างพรรนกับตะลังตังช้าง เปนแต่ที่ครีบมีขนเช่นเดียวกัน และว่าพิสสงอ่อน ไม่ร้ายแรงถึงตะลังตังช้าง ได้ยินเขาว่าทางข้างเหนือที่เมืองลำพูน ต้นตะลังตังกวางก็มี แต่ฉันไม่ได้เห็นแก่ตาเหมือนที่แหลมมลายู

เมื่อไปถึงตำบน "บกอินทนิล" ในแดนเมืองกระบุรี ซึ่งจัดเปนที่ประทับร้อน ในวันที่ 2 ก็เห็นของประหลาดอีก ฉันได้ยินเสียงสัตว์ร้องหยู่ในป่าที่ต้นเลียบใหย่ใกล้ ๆ กับที่ประทับ ฟังเหมือนเสียงตุ๊กแก ไปดูก็เห็นตุ๊กแกมีหยู่ในโพรงต้นเลียบนั้นหลายตัว ออกประหลาดใจเพราะเคยสำคันมาแต่ก่อนว่าตุ๊กแกมีแต่ตามบ้านผู้เรือนคน เพิ่งไปรู้เมื่อครั้งนั้นว่าตุ๊กแกป่าก็มี ต่อนั้นมาอีกหลายปี ฉันตามสเด็ดไปเมืองชวาเมื่อ พ.ส. 2439 ตอนสเด็ดไปทอดพระเนตรพูเขาไฟโบรโม ประทับแรมหยู่ที่บนเขาโตสารี ห้องที่ฉันหยู่ในโฮเต็ลใกล้กับห้องของนักปราชญ์ฝรั่งผู้เชี่ยวชาญวิชาสัตวสาตรคนหนึ่ง ซึ่งออกมาเที่ยวหาสัตว์แปลก ๆ ทางตะวันออกนี้ จะเปนเยอรมันหรือฮอลันดาหาซาบไม่ แต่ดูเปนคนแก่แล้วพูดกันได้ในภาสาอังกริด จึงชอบพูดจาสนทนากัน แกบอกว่าที่ในป่าเมืองชวามีสัตว์ประหลาดหย่างหนึ่ง เวลาคนเดินทางนอนค้างหยู่ในป่า มันมักลอบมาอมหัวแม่ตีนดูดเอาเลือดไปกิน คนนอนไม่รู้สึกตัวเปนแต่อ่อนเพลียไปจนถึงตายก็มี ฉันว่าสัตว์หย่างนั้นในเมืองไทยก็มีเรียกว่า "โป่งค่าง" ฉันเคยได้ยินเขาเล่าว่ามันลอบดูดเลือดคนกินเช่น

นั้น แต่ฉันไม่เคยเห็นรูปร่างของมันว่าเปนหย่างไร แกบอกว่าแกหาตัวสัตว์หย่างนั้นได้ที่ในเมืองชวาหลายตัว ฉันหยากเห็น แกจึงพาเข้าไปในห้องสำนักงานของแก เห็นเอาใส่ขวดแช่เหล้าไว้ เข้าไปพิจารนาดูก็ดูแกเรานเอง จึงหวนรำลึกขนทันทถึงตุ๊กแกในโพรงต้นเดียบที่บกอินทนิล คงเปนตุ๊กแกบ้านนั่นเองที่เราเรียกกันว่า ตัวโบ้งค่าง

เมื่อฉันไปพักหยู่ที่เมืองระนอง ก็มีเรื่องแปลกประหลาดเกิดขึ้นอีกเรื่องหนึ่ง สมัยนั้นยังไม่มีตำหรวดภูธร กรมหมื่นปราบปรปักษ์ผู้บันชาการทหานเรือ ซึ่งจัดให้ทหานเรือหมวดหนึ่ง มีนายทหานเรือคุมไปสำหรับรักสาที่พักของฉัน ทหานเรือพวกนั้นจึงไปด้วยกันกับฉันจนถึงเมืองระนอง วันหนึ่งฉันกำลังนั่งหยู่กับพระยาระนอง (คอซิมก้อง ซึ่งพายหลังได้เปนพระยาดำรงสุจริต ฯ สมุหเทสาภิบาลมนทลชุมพร) แลพระกระบุรี (คอซิมบี ซึ่งพายหลังได้เปนพระยารัตนานุประดิถ สมุหเทสาภิบาลมนทลภูเก็ต) ข้าราชการที่ไปกับฉันก็นั่งหยู่ด้วยหลายคน ขนะนั้นนายทหานเรือเข้าไปบอกว่าทหานเรือป่วยไปคนหนึ่ง อาการเปนไข้ตัวร้อนแลมีเมดผุดขนตามผิวหนัง ดูเหมือนจะออกผีดาด พอพระยาระนองกับพระกระบุรีได้ยินก็ตกใจ ออกปากว่าน่าจะเกิดลำบากเสียแล้ว เพราะราษดรแถวนี้นยังกลัวผีดาดยิ่งนัก ผิดกับชาวหัวเมืองชั้นใน ถ้ารู้ว่ามีคนออกผีดาดหยู่ที่นั่นเห็นจะพากันหดบหนี ไม่มีใครทำการรับส่งเลย ฉันก็ตกใจ ถามว่าจะทำหย่างไรดี เจ้าเมืองทั้งสองคนบอกว่า ตามประเพนีของราษดรทางนี้ ถ้ามีคนออกผีดาดที่บ้านไหน

พวกชาวบ้านช่วยกันปลูกทับกะท่อมให้คนเจ็บไปหยู่ต่างหาก หายาและข้าวปลาอาหารไปวางไว้ให้ที่กะท่อม แล้วพวกชาวบ้านพากันทิ้งบ้านเรือนไปหยู่เสียให้ห่างไกล จนคนไข้หายสนิธจึงกลับมา ถ้าคนไข้ตายก็เผาเสียให้สูญไปด้วยกันกับกะท่อม เขาหยากให้ฉันส่งทหานเรือคนที่เจ็บไปไว้ที่เกาะว่างผู้คน กลางลำน้ำปากจั่น เขาจะให้ไปปลูกทับกะท่อมที่อาสัย และจะลองหาคนที่เคยออกฝีดาดแล้วไปช่วยหยู่รักสาพยาบาลมิฉะนั้น ถ้าฉันพาคนไข้กลับไปด้วย ไปถึงไหนราสดรที่มาทำงานหยู่ที่นั่นก็คงพากันหลบหนีไปหมด ฉันสงสารทหานเรือคนไข้ ยังมิรู้ที่จะว่าประการใด พระทิพจักส์ ฯ หมอที่ไปประจำตัวฉันพูดขึ้นว่าจะไปตรวดดูเสียให้แน่ก่อน แกไปสักครู่หนึ่งเดินยิ้มกลับมา บอกว่าไม่ต้องซงพระวิตกแล้ว คนเจ็บเปนแต่ออกอีสุกอีใสมิใช่ฝีดาด เพราะเม็ดที่ขึ้นห่าง ๆ กันไม่เปนพืดเหมือนเม็ดฝีดาด พิสไข้ก็ไม่ร้ายแรงเหมือนหย่างออกฝีดาด รักสาไม่กี่วันก็หาย ได้ฟังดังนั้นก็โล่งใจไปด้วยกันหมด ขากลับจากเมืองระนอง พระทิพจักส์ ฯ แกรับคนไข้มาในเรือลำเดียวกับแก เมื่อขึ้นเดินบก ฉันก็ให้จัดช้างตัวหนึ่งให้คนไข้นอนมาในสับปะคับนำหน้าช้างตัวที่ฉันขี่มาจนถึงเมืองชุมพร รักสาต่อมาไม่กี่วันก็หายเปนปรกติ ต่อเมื่อคนไข้หายสนิธแล้ว พระทิพจักส์ ฯ จึงกะซิบบอกฉันว่าที่จิงทหานเรือคนนั้นออกฝีดาดนั่นเอง แต่ออกหย่างบางพิสสงไม่ร้ายแรง แกเห็นพอจะพามาได้จึงคิดเอากลับมา ฉันก็มิรู้ที่จะว่าประการใดนอกจากขอบใจ เพราะรอดลำบากมาได้ด้วยมายาของแก

เรื่องสเด็ดเตียบหัวเมืองบ๊กส์ได้ผ่ายตะวันตกเมื่อ ร. ศ. 109 สมเด็ดพระพุทธเจ้าหลวงได้ซงพระราชนิพนธ์ไว้โดยพิสดาร พิมพ์หยู่ในหนังสือ "เรื่องสเด็ดประพาสเหดมมลายู" แล้ว ฉันจะเล่าแต่เรื่องเสือไหย่ต่อไป เมื่อสเด็ดกลับมาถึงกรุงเทพ ฯ แล้ว ต่อมาไม่ช้าในพ.ศ. 2433 นั่นเอง ได้ข่าวว่าเสือไหย่ที่เมืองชุมพรถูกยิงตายแล้ว ฉันหยากรู้เรื่องที่ยงเสือตัวนั้น ให้สืบถาม ได้ความว่าชายชาวเมืองชุมพรคนหนึ่ง มีกจธุระจะต้องเดินทางไปในป่า เอาปืนคิดมือไปด้วย แต่มิได้ตั้งใจจะไปยิงเสือ เดินไปในเวลากลางวัน พอเลยวัดในไม่ทบังหยู่ริมทางแห่งหนึ่งกเจอะ อ้ายเปี่ เสือไหย่ประชันหน้ากันไกล้ ๆ ชายคนนั้นมีสติเพียงถดปืนลงจากบ่า ขนนกหลับตายิงไปตรงหน้าแล้วกทิ้งปืนวิ่งหนีเอาตัวรอด แต่เปนเพราะพบเสือไกล้ ๆ ข้างฝ่ายเสือก็เห็นจะไม่ได้คาดว่าจะพบคน คงยืนชงักหยู่ ถูกปืนจึงถูกที่หัวเสือตายหยู่กับที่สันชีวิตเสือไหย่เพียงนั้น แต่ยังไม่หมดที่รอง ฉันนึกถึงความหลังเกิดหยากได้หนังหรือหัวกะโหลกเสือตัวนั้น ให้ไปถามหา ได้ความว่า เมื่ออ้ายเปี่ถูกยิงตายแล้ว กำนันนายดำบนเอาซากไปส่งต่อพระยาชุมพร (ยัง) พระยาชุมพรออกเงินให้เปนบำเหน็ดแก่คนยิง แล้วได้ซากเสือไว้มิรู้ที่จะทำหย่างไร มีเจ๊กไปขอซื้อว่าจะเอาไปทำยา พระยาชุมพรก็เลยขายซากให้เจ๊กไป ฉันให้ลงไปถามหาช้าไปจึงไม่ได้หนังหรือหัวกะโหลกอ้ายเปี่ดังประสงค์ เปนสันเรื่องเสือไหย่เมืองชุมพรเพียงเท่านี้

นิทานที่ 4
เรื่องห้ามไม่ให้เจ้าไปเมืองสุพรรน

มีคติโบรานถือกันมาแต่ก่อนว่า ห้ามมิให้เจ้านายสเด็ดไปเมืองสุพรรนบุรี จะห้ามมาแต่เมื่อใด ห้ามเพราะเหตุใด ถ้าเจ้านายขืนสเด็ดไป จะเปนหย่างไร สืบสวนก็ไม่ได้ความเปนหลักถาน เปนแต่อ้างกันต่าง ๆ ว่า เพราะเทพารักษ์หลักเมืองสุพรรนไม่ชอบเจ้า เกรงจะทำอันตรายบ้าง ว่ามีอะไรเปนอัปมงคลหยู่ที่เมืองสุพรรน เคยทำให้เจ้านายที่สเด็ดไปเสียพระจริตบ้าง แต่เมื่อมีคติโบรานห้ามหยู่หย่างนั้น เจ้านายก็ไม่สเด็ดไปเมืองสุพรรน เพราะไม่หยากฝ่าฝืนคติโบรานหรือไม่กล้าทูนถา ด้วยเกรงพระเจ้าหยู่หัวจะไม่พระราชทานอนุญาตให้ไปหย่างไรก็ตาม ไม่ปรากตว่าเจ้านายพระองค์ไหนได้เคยสเด็ดไปเมืองสุพรรน จนมาตกเปนหน้าที่ของฉันที่จะเปนผู้เพิกถอนคตินน ดูก็ประหลาดหยู่

เมื่อ พ.ศ. 2435 พระบาทสมเด็ดพระจุลจอมเกล้าเจ้าหยู่หัวซงพระกรุนาโปรดให้ฉันเปนแม่นาบดีกะซวงมหาดไทย ในปีนั้นฉันออกไปตรวดหัวเมืองต่าง ๆ ทางฝ่ายเหนือ ตงแต่กรุงศรีอยุธยาขึนไปถึงเมืองพิศนุโลก สวรรคโลก สุโขทัย เมืองตาก แล้วกลับลงมาทางเมืองกำแพงเพชร มาประจบทางขาขนที่เมืองนครสวรรค แล้วล่องลงมาถึงเมืองอ่างทอง หยุดพักหยู่ 2 วัน สั่งเจ้าเมืองกรมการให้ห้ามม้าพาหนะ

TUDC 26/09/2563

กับคนหาบหามสิ่งของ เพื่อจะเดินทางบกไปเมืองสุพรรนบุรี เวลานั้น พระยาอินทรวิชิต (เถียร) เป็นผู้ว่าราชการจังหวัดอ่างทอง แก่ได้รับราชการในกรมมหาดเล็กแต่ในรัชกาลที่ 4 เคยอุปถัมภ์มาเมื่อยังเป็นเด็ก จึงคุ้นกันสนิทกว่าขุนนางที่เป็นชาวหัวเมือง แต่สังเกตดูแกไม่เต็มใจจะให้ฉันไปเมืองสุพรรน บอกว่าหนทางไกลไม่มีที่จะพักแรม และท้องทุ่งที่จะเดินทางไปก็ยังเป็นน้ำเป็นโคลน ถ้าฉันไปเกรงจะลำบากนัก ฉันตอบว่าเมื่อขนไปเมืองเหนือได้เคยเดินบกทางไกล ๆ มาหลายแห่งแล้ว เห็นพอจะทนได้ไม่เป็นไรดอก ทั้งได้สั่งให้เรือไปคอยรับหยุดที่เมืองสุพรรน พวกเมืองสุพรรนรู้ฉันหยุดหมดว่าฉันจะไป ถ้าไม่ไปก็อายเขา แกได้ฟังตอบก็ไม่ว่ากะไรต่อไป แต่แกไม่นิ่ง ออกจากฉันแกไปหาพระยาวรพุทธิโกศัย ซึ่งเป็นผู้ใหญ่ในข้าราชการที่ไปกับฉัน ไปถามว่า “นี่ในกรมท่านไม่ชังซาบหรือว่า เขาห้ามไม่ให้เจ้านายเด็ดไปเมืองสุพรรน ทำไมเจ้าคุณไม่ทูนห้ามปราม” พระยาวรพุทธิ ฯ ก็เห็นจะออกตกใจมาบอกฉันตามคำที่พระยาอ่างทองว่า ฉันสั่งพระยาวรพุทธิ ฯ ให้กลับไปถามพระยาอ่างทอง ว่าห้ามเพราะเหตุใดแกรู้หรือไม่ พระยาอ่างทองบอกมาว่า “เขาว่าเทพารักษ์หลักเมืองสุพรรนไม่ชอบเจ้านาย ถ้าเด็ดไปมักทำให้เกิดภัยอันตราย” ฉันได้ฟังก็เข้าใจในขณะนั้นว่า เหตุที่พระยาอ่างทองไม่หยากให้ฉันไปเมืองสุพรรน คงเป็นเพราะแกมีความภักดีต่อพระราชวงศ์ เกรงว่าจะเกิดภัยอันตรายแก่ฉัน จึงห้ามปราม ถ้าเป็นเจ้านายพระองค์อื่นก็เห็นจะคิดอุบายบอกบัด ไม่ฉุดพาหนะถวาย

แต่ตัวฉันผู้เป็นทั้งเจ้าและเป็นนายของแก ในตำแหน่งราชการ ไม่กล้าบอกปัด จึงพยายามห้ามหย่างนั้น ฉันส่งพระยาวรพุทธิฯ ให้ไปชี้แจงแก่พระยาอ่างทองว่า ฉันเคยได้ยินมาแล้วว่าไม่ให้เจ้านายสิ้นไปเมืองสุพรรน แต่ยังไม่รู้ว่าห้ามเพราะเหตุใด เมื่อได้ฟังคำอธิบายของพระยาอ่างทองว่า เพราะเทพารักษ์หลักเมืองสุพรรนไม่ชอบเจ้านาย ฉันคิดว่าเทพารักษ์มรทธเดชถึงสามารถจะให้รายดแก่ผู้อื่นได้ จะต้องได้สร้างบารมีมาแต่ชาติปางก่อน ผลบุญจึงบันดานให้มาเป็นเทพารักษ์สักดิ์สิทธิ์ถึงเพียงนั้น ถึงการสร้างบารมีนั้นจำต้องประกอบด้วยสัตยธรรมความดี ถ้าปราศจากสัตยธรรมก็หาอาจจะเป็นเทพารักษ์สักดิ์สิทธิ์ได้ไม่ เพราะฉะนั้นฉันเห็นว่าเทพารักษ์หลักเมืองสุพรรนคงหยู่ในสัตยธรรม จึงว่าฉันไปเมืองสุพรรนเพื่อจะทำนุบำรุงบ้านเมือง ให้ราษฎรหยู่เย็นเป็นสุขยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน คงจะกลับยินดีอนุโมทนาด้วยเสียอีก ไม่เห็นว่าน่าวิตกหย่างไร พระยาอ่างทองจนถ้อยคำสำนวน ก็ไม่ขัดขวางต่อไป

ฉันออกจากเมืองอ่างทองแต่พอรุ่งเช้า ต้องลงเรือข้ามลำน้อยที่ตั้งเมืองวิเศษชัยชาญแต่ก่อน แล้วขึ้นม้าต่อไป ท้องที่ในระหว่างเมืองอ่างทองกับเมืองสุพรรนเป็นทุ่งตลอดทาง เวลานั้นเป็นฤดูแล้ง บางแห่งแผ่นดินแห้งพอขี่ม้าควบได้ บางแห่งยังไม่แห้งสนิทได้แต่ย่ำสบัดย่าง บางแห่งก็เป็นน้ำเป็นโคลนต้องให้ม้าเดินดุ่ยน้ำไป แต่เป็นทุ่งกว้างใหญ่ มีหมู่บ้านราษฎรเป็นระยะออกไปจนใกล้จะต่อแดนเมืองสุพรรน จึงเป็นป่าพง ที่ว่างหยู่ตอนหนึ่งเรียกว่า “ย่านลำวร้องไห้” ชอนเคย

TUDC 26/09/2563

ได้ยินเรียกหลายแห่ง หมายความเหมือนกันหมด ว่าทอนนนเมื่อถึง
รัฐแล้งแห้งผาก คนเดินทางหาน้ำกินไม่ได้ ฉันขี่ม้าไปตั้งแต่เช้าจนสาย
ออกจะหิว เหลียวหาคนพวกหาบอาหารก็ตามไม่ทัน ถึงบ้านชาวนาแห่ง
หนึ่งมีพวกชาวบ้านพากันออกมานั่งคอยรับ และมีแก่ใจหาสำรับกับข้าว
ตั้งเรียงไว้ที่หน้าบ้าน เตรียมเลี้ยงพวกฉันที่จะผ่านไป ฉันลงจากม้าไป
ปราศัยแล้วเปิดฝาชีสำรับดู เห็นเขาหุงข้าวแดงแต่เป็นข้าวใหม่ในปีนั้น
มาเลี้ยงกับปลาแห้งปีใหม่นั่นเหมือนกัน นอกจากนมกับข้าวหย่างอื่น
อีกสักสองสามสิ่งซึ่งไม่น่ากิน แต่เห็นข้าวใหม่กับปลาแห้งก็หยากกิน
ด้วยกำลังหิว เลยหยุดพักกินข้าวที่ชาวบ้านเลี้ยง อร่อยพลัก ยังไม่สิ้ม
จนบัดนั้น สังเกตดชาวบ้านเห็นพวกเรากินเอร็ดอร่อย ก็พากันยินดี ข้าว
ปลาบกพร่องก็เอามาเพิ่มเติมจนกินอิ่มกันหมด คงรู้สึกว่าหามาไม่เสีย
แรงเปล่า เมื่อกินอิ่มแล้วฉันวางเงินปลีกให้เป็นบำเหน็ดทุกสำรับ

ตรงนี้จะเล่าถึงเรื่องชาวบ้านเลี้ยงคนเดินทางเลยไปอีกสักหน่อย
เคยสังเกตมาดูเหมือนชาวเมืองไทยไม่เลือกว่าหยู่หัวเมืองไหน ๆ ถ้า
มีแขกไปถึงบ้าน ชอบเลี้ยงอาหารด้วยความอารีมิได้ปรารถนาจะเรียกค่า
ตอบแทนหย่างไร จะว่าเป็นธรรมดาของชนชาติไทยก็เห็นจะได้ ฉันเคย
ได้ยินคนไปเที่ยวตามหัวเมืองแม้จนฝรั่ง มาเล่าและชมเช่นนั้นเป็นปาก
เดียวกันหมด ฉันได้เคยเห็นเป็นหย่างประหลาดครั้งหนึ่งเมื่อสมเด็ด
พระพุทธเจ้าหลวงสเด็ด "ประพาสต้น" (คือมิให้ใครรู้จัก) เวลาเย็น
วันหนึ่งซึ่งเรือพายไปในทุ่งทางคลองด่านสุดวก ไปถึงบ้านชาวไร่

TUDC 26/09/2553

แห่งหนึ่ง เจ้าของบ้านเปนผู้หยิงกำลังตั้งสำรับไว้จะกินอาหารเย็นกับลูก
หลาน์ พอแลเห็นพระองค์ แกสำคัญว่าเปนข้าราชการที่ตามเสด็ด เชิน
ให้เสวยอาหารที่แกตั้งไว้ สมเด็ดพระพุทธเจ้าหลวงซงเห็นสนุกก็รับเชิน
แล้วรัดชวนพวกที่ตามเสด็ดเข้านั่งล้อมกินด้วยกัน แต่ในขนะเมื่อกำลัง
เสวยหยู่นั้น ลูกชายเจ้าของบ้านซึ่งเปนผู้ปิดบัด มันนั่งแล ๆ หยู่สัก
ครู่หนึ่ง ออกปากว่า "เหมอนนัก" แลว่า "แน่แล้ว" ลูกขนนั่ง
คุกเข่ากราบไหว้ทันที พวกเราถามว่าเหมอนอะไร มันบอกว่า "เหมือน
รูปเจ้าชวดที่เขาตั้งไว้ตามเครื่องบูชา" เลยฮากันทั้งวง เจ้าของบ้าน
ได้พระราชทานเงินตอบแทนกว่าค่าอาหารหลายเท่า เวลาตัวฉันเองไป
ตรวดราชการตามหัวเมือง ไปพักร้อนหรือพักแรมใกล้หมู่บ้านที่ไหน
พวกชาวบ้านก็มักหาสำรับกับข้าวมาให้โดยมิได้มีผู้ใดสั่งเสีย แม้ขนวน
เสด็ดพระราชดำเนินก็ทำเช่นนั้น โดยประสงค์จะเลยงพวกบริพาร พระ
เจ้าหยู่หัวโปรดพระราชทานเงินปลีกวางไว้สำรับตอบแทนเสมอเปนนิจ
ฉันเองก็ทำเช่นนั้น เพื่อจะรักสำประเพนีดของไทยไว้มิให้เกิดท้อถอย
เพราะเห็นว่าทำคุนไม่ได้รับความชอบใจ เปรียบเหมือนเลยงพระไม่สวด
ยถาสัพพี แต่คนเดินทางที่เปนสาธุชน เขาก็ตอบแทนหย่างไรหย่างหนึ่ง
เหมือนกัน ยังมีอนุสนธิต่อจากการกินไปถึงที่พักนอนของคนเดินทาง
ในเมืองไทยนี้อีกหย่างหนึ่งทุกวัดหยู่ทั่วทุกหนแห่ง บันดาคนเดินทาง
ถ้าไปโดยสุภาพ ก็เปนที่หวังใจได้ว่า จะอาสัยพักแรมที่วัดไหน พระสงค์
ก็มีความอารีต้อนรับให้พักทุกวัดนนเหมือนกันหมดทุกแห่ง การเดิน

26/09/2563

ทางในเมืองไทยจึงสดวกด้วยประการฉะนี้

พันทุ่งนาในแขวงเมืองอ่างทอง ต้องฝ่าพงย่านสาวร้องไห้ไปสักชั่วนาตีกาหนึ่ง กออกท้องทุ่งนาในแขวงเมืองสุพรรนบุรี เมื่อใกล้จะถึงชานเมืองแถเห็นต้นตาลเปนบ้าใหย่ คล้ายกับที่เมืองเพชรบุรี นึกขึ้นถึงนิทานที่ได้เคยฟังเขาเล่าเมื่อตามสเด็ดไปเมืองเพชรบุรีแต่ฉันยังเปนทหานมหาดเล็ก ซึ่งอ้างเปนมูลของภาสิตว่า "เมืองสุพรรนมีต้นตาลน้อยกว่าเมืองเพชรบุรีต้นเดียว" ดูก็ขันหยู นิทานนั่นว่ามีชายชาวสุพรรน 2 คนไปยังเมืองเพชรบุรี วันหนึงเพอนฝูงชาวเมืองเพชรหลายคน ชวนให้ไปกินเหล้าที่โรงสุรา พอกินเหล้าเมาคึงตัวเข้าด้วยกันก็คุยอวดอ้างกันไปต่าง ๆ ตามประสาขเมา คนที่เปนชาวเมืองเพชรคนหนึง อวดขนว่าที่เมืองไหน ๆ ไม่มีต้นตาลมากเหมอนที่เมืองเพชรบุรี คนที่เปนชาวสุพรรนขัดคอว่าที่เมืองสุพรรนมีต้นตาลมากกว่าเมืองเพชรเปนไหน ๆ อนชาวเมืองเพชรออกเคือง ว่าเมืองสุพรรนเลกขประคำเมืองอนที่ใหย่กว่าเมืองสุพรรนก็ไม่มีต้นตาลมากเท่าเมืองเพชรบุรี คนชาวเมืองสุพรรนขัดใจคอบว่าอะไร ๆ ที่เมืองสุพรรนมีดีกว่าเมืองเพชรถมไป ทำไมต้นตาลจะมีมากกว่าไม่ได้ เลยเถียงกันจนเกิดโทสะทั้งสองฝายเกือบจะชกกันขน คนชาวสุพรรนเหนพวกเมืองเพชรมากกวากรูสึกตัว ยอมรับว่า "เอาเถอะ ต้นตาลเมืองสุพรรนมีน้อยกว่าเมืองเพชรต้นหนึง" พวกชาวเมืองเพชรชนะก็พอใจเลยดีกันหย่างเดิม เขาเล่ามาดังนี้

TUDC 26/09/2563

ทางจากเมืองอ่างทองไปเมืองสุพรรนเปนทางไกล และในเวลานั้นยังไปลำบากสมดังพระยาอ่างทองว่า ขี่ม้าไปตั้งแต่เช้าจนเย็น ฉันรู้สึกเพลียลงอยากปากถามคนขี่ม้านำทางว่าเมื่อไรจะถึงหลายหน จนจวนพลบค่ำจึงไปถึงทำเนียบที่พัก นะเมืองสุพรรนบุรี แต่พอถึงก็เรียงแปลกประหลาด ด้วยพวกกรมการเมืองสุพรรนที่คอยรับหยู่ มีแต่พระชัยราชรักสำปลัดเปนหัวหน้า หาเห็นตัวพระยาสุนทรสงครามเจ้าเมืองไม่ ฉันถามพระปลัดว่าพระยาสุพรรนเจ็บหรือ เขาบอกว่าเข้าไปกรุงเทพฯ ฉันแปลกใจถามต่อไปว่าไปแต่เมื่อไร เขาบอกว่าไปเมื่อสักสองสามวันนี้เอง ก็ยิ่งประหลาดใจ ว่าตัวฉันเปนเสนาบดีไปตรวจราชการครั้งแรก ชอบที่เจ้าเมืองจะคอยรับเหมือนหย่างเมืองอื่น ๆ ที่ได้ไปแล้ว นี่หย่างไรพระยาสุพรรนจึงหลบหน้าไปเช่นนั้น ไนส่วนตัวพระยาสุพรรนคนนั้นก็เคยรู้จักกับฉันมาแต่ก่อน และมิได้มีเหตุที่จะรังเกียดกันหย่างไร นึกว่าน่าจะมีเหตุอะไรสักหย่างหนึ่งที่ทำให้แกไม่หยู่สู้หน้าฉัน พอรุ่งขึ้นวันหลังก็รู้เหตุ ด้วยราสดรพากันมายื่นเรื่องราวกล่าวโทสพระยาสุพรรนหลายพวก ว่ากดขี่ให้เดือดร้อนด้วยประการต่าง ๆ แต่รวมความก็หยู่ในว่าถงเอาเงินแก่ราสดร ไม่ถึงเปนคดีอุกฉกัน เห็นเรื่องราวเหล่านั้นฉันก็เข้าใจ ว่าเหตุใดพระยาสุพรรนจึงไม่หยู่สู้หน้า คงเปนเพราะแกรู้ว่าจะถูกราสดรพ้อง และรู้ตัวว่าคงจะต้องถูกเอาออกจากตำแหน่ง แต่เกรงว่าฉันจะชำระลงโทสที่เมืองสุพรรนให้ได้ความอัปยสอดสู จึงหลบเข้าไปกรุงเทพฯ เหมือนหย่างว่า "หนีไปตายเอาดาบหน้า" โดยจะ

TUDC 26/09/2563

ข้าระสะสางก็ให้เปนไมกรุงเทพฯ หย่าให้อับอายชาวเมืองสุพรรนเท่านั้น
เอง แต่ฉันไปตรวดหัวเมืองครั้งนั้น ตั้งใจแต่จะไปหาความรู้กับจะดู
ว่ามีคนดี ๆ หยู่ที่ไหนบ้าง มิได้ปราถนาจะไปเที่ยวค้นคว้าหาความผิด
ของเจ้าเมืองกรมการสมัยนั้น ไปตามเมืองอนึ่งไม่ได้ผลัดเปลี่ยนเจ้า
เมืองกรมการ จนมาถึงเมืองสุพรรนอันเปนที่สุดทางมามีเหตุเจ้าเมือง
หลบหน้า ก็มีความจำเปนจะต้องทำหย่างไรหย่างหนึ่งให้เด็ดขาด มิฉะนั้น
ก็จะถูกดูหมิ่น ฉันจึงสั่งให้ถือเปนยุติว่าพระยาสุพรรนไม่ได้เปนเจ้าเมือง
ต่อไปแล้ว ส่วนคดีทราสดรยนเรืองราวก็ให้เปนแล้วกันไป ด้วยพระยา
สุพรรนถูกเอาออกจากตำแหน่งนั้นแล้ว ฉันรับกับราสดรว่าจะหาเจ้า
เมืองที่สั่งไป มิให้เบียดเบียนให้เดือดร้อน พวกทยนเรืองราวก็พอใจ
เมื่อฉันพักหยู่ที่เมืองสุพรรนครั้งนั้น มีเวลาไปเพียงที่เจดียวัดถุ
ที่สำคัน เช่นวัดมหาธาตุและวัดพระป่าเลไล สะน้าสงราชาภิเสก
และไปทำพิธีกัมที่สาลเทพารักส์หลักเมือง ซึ่งในเวลานั้นยังเปนสาลไม้
เก่าคร่ำคร่า มีเพียรูปพระพิสนุแบบเก่ามากจำหลักสิลาตั้งหยู่ 2 องค์
ฉันรับเปนหัวหน้าชักชวนพวกชาวเมืองสุพรรน ให้ช่วยกันสร้างสาลใหม่
ให้เปนตึกก่ออิฐถือปูน และก่อเขื่อนถมดินเปนชานรอบสาล พวก
พ่อค้าจีนช่วยแขงแรงทั้งในการบริจาคทรัพย์และจัดการรักสา ดูเหมือน
จะเริ่มมีเย่ยงประจำสาลแต่นั้นมา

เมืองสุพรรน เปนเมืองสำคันเมืองหนึ่งในทางโบรานคดี แต่จะรอ
เรื่องนั้นไว้พรรนาในนิทานเรื่องอื่น จะพรรนาว่าแต่ด้วยของบางหย่าง

TUDC 26/09/2563

อันมีทเมืองสุพรรนแปลกกับเมืองอื่น ๆ บันดาได้เคยเห็นมาแต่ก่อน คือ
หย่างหนึ่งมีสาดเจ้ามากกว่าที่ไหน ๆ หมด จะไปทางไหน ๆ ในบริเวน
เมือง เปนแต่เห็นสาดเจ้าไม่ขาดสายตา เปนสาดขนาดย่อม ๆ ทำด้วย
ไม้เก่นมุงกะเบื้องกม ทำแต่ด้วยไม้ไผ่มุงจากกม ล้วนมีผ้าแดงหรือ
ผ้าสีชมพูห้อยไว้เปนเครื่องหมาย สังเกตเพียงตรงที่จวนเจ้าเมือง มี
สาดเจ้ารายรอบถึง 4 สาด อาคารต่อว่าชาวเมืองสุพรรนเห็นจะกลัวเกรง
เจ้าผเปนนิสัยสืบกันมาช้านาน ที่เรียกว่าเจ้าผนนต่างกับเทพารักส์ บอก
อธิบายให้เข้าใจง่าย ๆ เทพารักส์คือเทวดาที่บุญพามาหย่ประจำพิทักส์
รักสาอานาเขตแห่งใดแห่งหนึ่งให้หย่เย็นเปนสุข แต่เจ้าผนนคือมนุสที่
สิ้นชีพไปแล้ว ผลกัมทำให้ต้องท่องเทยวเปนผหยู่ ยังไม่สามาถไปถือ
กำเหนิดเกิดใหม่ได้ ถ้าผไม่ชอบใจใครก็อาดจะทำร้ายให้เดือดร้อนรำคาน
เพราะฉะนั้นคนจึงกลัวผ ถ้าเชื่อว่าแห่งใดเปนที่ผสิงหยู่ก็ต้องเอาใจผ
เช่นปลูกสาดให้สำนักแลเส้นวักเรียกว่า "เจ้า" มีให้ผเบียดเบียน บางที
ที่กล่าวกันว่าเทพารักส์หลักเมืองสุพรรนดุร้าย จะเกิดแต่ชาวสุพรรน
เอาคดีเจ้าผ ไปปนกับเทพารักส์กเปนได้

เมืองสุพรรนทำให้จับใจผิดกับที่อื่นอกหย่างหนึ่ง ที่เปนเมืองเนือง
กันนิทานเรื่องขุนช้างขุนแผน อันคนชอบกันแพร่หลาย ด้วยได้ฟังขับ
เสภาและจำเรื่องได้ยิ่งกว่านิทานเรื่องอื่น ๆ ตามที่กล่าวในเรื่องนิทาน
ว่าขุนศรีวิชัยกับนางเทพทอง พ่อแม่ขุนช้าง ตงบ้านเรือนหยู่ที่ตำบล
ท่าสิบเบี้ยกด ว่าบ้านพันศรโยธากับนางศรีประจัน พ่อแม่ของนางพิมพ์

TUDC 26/09/2563

หยุทตาบนท่าฟเลยงกด ทว่าขุนช้างไปครองบ้านหมื่นแผ้วพ่อตาหยู่ที่ ตำบนบ้านรัวไหย่กด ทว่าขุนช้าง พลายแก้ว กับนางพิมพ์ เมื่อยัง เปนเด็กเคยไปเล่นด้วยกันทส่วนช้างวัดเขาไหย่กด ทว่าเนรแก้วหยู่วัด พระป่าเลไลแล้วหนีไปหยู่วัดแคกด ตำบนบ้านแลวัดเหล่านี้ยังหยู่จน ทุกวันนี้ ฉันได้เคยไปถึงทุกแห่ง นอกจากนี้ในเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอน ขุนแผนพานางวันทองหนี ออกชื่อตำบนต่าง ๆ ในทางที่ไปว่า ออกทาง ประตูตาจอม ผ่านวัดตะล่มโปง โคกกำยาน นาแปดกแม่ ข้ามลำน้ำ บ้านพลับถึงบ้านกลวย ยุ้งทลาย ผ่านเขาถ้ำพระ ตำบนต่าง ๆ เหล่านี้ ก็ยังมีหยู่ทุกวันนี้ ใครเคยชอบอ่านเรื่องขุนช้างขุนแผน ไปถึงเมือง สุพรรนก็ออกสนุกที่ได้ไปดูเมืองขุนช้างขุนแผนด้วยอีกหย่างหนึ่ง

ตั้งแต่ฉันไปเมืองสุพรรนครั้งนั้นแล้ว เจ้านายก็เริ่มส่เด็ดไปเที่ยว เมืองสุพรรน แม้ตัวฉันเองต่อมาก็ชอบไปเมืองสุพรรน ได้ไปอีกหลาย ครั้ง เมื่อรัชกาลที่ 5 ฉันได้รับราชการเปนตำแหน่งผู้จัดการส่เด็ด ประพาสมาแต่ยังเปนอธิบดีกะทวงธัมการ เมื่อมาเปนเสนาบดีกะทวง มหาดไทยได้บังคับบันชาการตามหัวเมือง หน้าที่นนก็ยังสำคันขน เพราะ ส่มเด็ดพระพุทธเจ้าหลวงใคร่จะทอดพระเนตรการปกครองหัวเมืองที่จัด ใหม่ ต้องคิดหาที่ส่เด็ดประพาสถวายทุกปี ปีหนึ่งฉันกราบทูนเชิญส่เด็ด ประพาสเมืองสุพรรนบุรี ตรัดว่า "ฉันก็นึกหยากไป แต่ว่าไม่บ้านะ" ฉันกราบทูนว่า "ข้าพระพุทธเจ้าไปเมืองสุพรรนหลายปีแล้ว ก็ยังรับ ราชการส่นองพระเดชพระคุนหยู่ได้" ซึ่งพระส่วนตรัดว่า "ไปซิ"

TUDC 26/09/2563

เมื่อ พ.ศ. 2447 สมเด็ดพระพุทธเจ้าหลวงเสด็ดประพาสเมืองสุพรรนครั้งแรก ครั้งนนฉันไปถวงหน้าวันหนึ่ง เพื่อจะตรวดทางและที่ประทับไปคอยรับเสด็ดหยุทธาเพื่อสองพี่น้อง วันที่ฉันไปถึงนนเวลาค่ำพอกินอาหารแล้วฉันนั่งพูดหยุกับพวกกรมการ พอสักยามหนึ่ง (21 นาลิกา) ได้ยินเสียงยิงปืนนัด 1 ฉันจึงสั่งกรมการว่าพรุ่งนี้ให้ไปบอกพวกชาวบ้านเสีย ว่าเวลาพระเจ้าหยู่หัวเสด็ดประทับหยุทนหย่าให้ยิงปืนพูดยังไม่ทันขาดคำได้ยินเสียงปืนยิงซ้ำอกสองสามนัด เห็นผิดสังเกตพวกกรมการดูก็พากันฉงน ฉันว่า "เกิดปล้นกันดอกกะมัง นี่หย่างไรดูราวกับจะปล้นรับเสด็ด" สั่งให้กรมการกับตำหรวดภูธรรีบไปในขนะนั้นกำชับให้จับตัวผู้ร้ายให้ได้ พวกกรมการไปได้สักประเดียว คนหนึ่งกลับมาบอกว่า "มิใช่ผู้ร้ายปล้นหามิได้ เปนแต่พวกชาวบ้านยิงปืนจันท์อังคาด" ฉันแหงนแลดูดวงพระจันทก็เห็นแหว่งจึงดังว่า มีเสียงปืนยิงอีกสักครู่หนึ่งก็เงียบไป คงเปนเพราะพวกกรมการกับตำหรวดภูธรไปห้ามไทยเราเข้าใจกันมาแต่ดึกดำบรรพ ว่าที่เกิดจันท์อังคาดเปนเพราะพระราหูเข้าจับจะกินพระจันท รูปนเช่นนนจนกะทั่งถูกเด็กเด็กแดงพอเห็นจันท์อังคาดก็พอใจส่งเสียงอะไรแปลก ๆ ขึ้นไปบนฟ้า หวังจะให้พระราหูตกใจทิ้งพระจันท์ ทำนองเดียวกับขับนกไล่ทิ้งข้าวในท้องนา ที่จริงมิใช่กลัวว่าพระจันท์จะถึงตาย เปนแต่จะช่วยให้พ้นความรำคานเท่านั้น ยังเชื่อกันต่อไปว่าพระราหูมีแต่ครึ่งตัว เพราะฉะนั้นถ้าเห็นดวงพระจันท์ผ่านพ้นเงามืดเฉียงไป ก็เข้าใจว่าพระราหูต้อง "คาย" พระจันท์

TUDC 26/09/2563

ถ้าเห็นดวงพระจันท์มุดเงามืดตรงไป ก็เข้าใจว่าพระจันท์หลุดเลยออกไปทางท้องพระราหู จึงมักถามกันว่า "ขี้หรือคาย" และประสงค์จะให้พระราหูต้องคายพระจันท์ เมื่อมีจันท์อังคาดแล้ว ต่อไปถึงวันหลังพอพระจันท์ขึ้นก็มักทำขวันพระจันท์ด้วย เมื่อตัวฉันยังเปนเด็กหยู่ในพระบรมมหาราชวัง เวลามีจันท์อังคาดเคยเห็นเขาเอาเชี่ยนขันตีช่วยพระจันท์ เคยช่วยเขาตีเปนการสนุกหย่างหนึ่ง เขาบอกว่าถึงไม่มีอะไรจะตีเพียงดีดเล็บมือให้มีเสียงก็อาดช่วยพระจันท์ได้ ดูพิลึก แต่เวลาฉันไปหัวเมืองเพิ่งจะไปพ้องกับจันท์อังคาดเมื่อวันนั้น พึงเห็นได้ว่าความเชื่อเช่นกล่าวมา คงจะมีมาเก่าแก่ทีเดียว ในอินเดียถือคติต่างออกไปอีกหย่างหนึ่ง ว่าเวลามีจันท์อังคาดถ้าใครลงน้ำดำหัว เปนสวัสดิมงคลยิ่งนัก พวกพราหมน์พาคตินั้นเข้ามาเมืองไทยแต่โบรานเหมือนกัน จึงมีประเพนีที่พระเจ้าแผ่นดินสงมุรธาภิเสก เมื่อเวลาจันท์อังคาดเปนนิจเพิ่งเลิกเมื่อรัชกาลที่ 5

สมเด็ดพระพุทธเจ้าหลวงสเด็ดไปเมืองสุพรรนครั้งแรก สเด็ดขึ้นไปทางลำน้ำนครชัยสรี ประพาสอำเพอสองพี่น้องก่อน แล้วสเด็ดขึ้นไปยังเมืองสุพรรนบุรี ทอดพระเนตรสถานที่โบรานต่าง ๆ ทุกแห่ง เมื่อสเด็ดไปทำพิธีพลีกัมที่สาลเทพารักส์หลักเมือง โปรดพระราชทานเงินให้ส้างกำแพงแก้วกับสาลาที่พักขยายบริเวนสาลนั้นให้กว้างขวางออกไปอีก ประพาสเมืองสุพรรนแล้วสเด็ดกลับทางคลองจรเข้ใหย่ มาออกบ้านผักไห่ตาลาน ในจังหวัดอยุธยา แล้วเลยมาขึ้นรถไฟที่บางปอิน

TUDC 26/09/2563

กลับกรุงเทพ ฯ ต่อมาถึง พ.ศ. 2452 เมื่อเสด็จกลับจากยุโรปครั้งหลังแล้ว เสด็จไปประพาสเมืองสุพรรนบุรีอีกครั้งหนึ่ง ครั้งนี้เสด็จขึ้นไปทางแม่น้ำเจ้าพระยาจนถึงเมืองชัยนาท แล้วกลับล่องทางคลองมะขามเถ้าเข้าปากน้ำเมืองสุพรรนข้างเหนือ ประพาสอำเพอเดิมบางนางบวชถึงมาจนเมืองสุพรรน แล้วเสด็จไปขึ้นรถไฟที่สถานีวรายมากรุงเทพ ฯ

ตั้งแต่สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง เสด็จประพาสเมืองสุพรรนแล้วก็ไม่มีใครพูดถึงคิดห้ามเจ้านายมิให้เสด็จไปเมืองสุพรรน เดียวนี้คนที่รู้ว่าเคยมีคดีเช่นนี้นึกเห็นจะมีน้อยตัวแล้ว จึงเขียนนิทานรักษาโบราณคดีเรื่องนี้ไว้มิให้สูญไปเสีย

TUDC 26/09/2563

นิทานที่ 5
เรื่องของแปลกที่เมืองชัยบุระในอินเดีย

เมื่อ พ.ศ. 2434 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระกรุณาโปรดให้ฉันเป็นผู้แทนพระองค์ ไปเยี่ยมตอบแกรนด์ดุกชาเรวิดช รัชทายาทประเทศรุสเซีย (ต่อมาได้เสวยราชย์เป็นพระเจ้านิโคลัสที่ 2) ซึ่งได้เข้ามาเฝ้าถึงกรุงเทพ ฯ เมื่อคันศกนั้น และโปรดให้ไปยังราชสำนักอื่น ๆ ในยุโรป เพื่อถวายเครื่องราชอิสริยาภรณ์แก่พระเจ้าแผ่นดินบ้าง เพื่อจะเรียนทางพระราชไมตรีบ้าง อีกหลายประเทศ คือ ประเทศอังกฤด ฝรั่งเศส เดนมาร์ค เยอรมัน รุสเซีย เตอรกี ครีส และอิตาลี รวมเป็น 8 แห่งด้วยกัน ในสมัยนั้นตัวฉันรับราชการเป็นตำแหน่งอธิบดีกะซวงธรรมการ ซึ่งจะโปรดให้สถาปนาเป็นกะซวงเสนาบดี เมื่อฉันไปยุโรปจึงพระราชทานพระบรมราชานุญาตไปว่า ขากลับจะอ้อมมาทางประเทศอเมริกาและญี่ปุ่น หรือจะกลับผ่านมาทางประเทศอียิปต์และอินเดีย เพื่อตรวดตราหาความรู้เอามาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ราชการบ้านเมืองก็ได้ เมื่อฉันไปถึงลอนดอนจึงปรึกสาพวกที่เขาเคยชำนาญการเที่ยวเตร่ ว่าจะกลับทางไหนดี เขาว่าฉันยังจะต้องไปตามประเทศต่าง ๆ ในยุโรปอีกหลายแห่ง กว่าจะเสร็ดธุระจะตกถึงปลายเดือนธันวาคม ไปอเมริกาในเวลานั้นเป็นฤดูหนาว ที่ในอเมริกาหนาวจัดนัก เกรงฉันจะทนไม่ไหว กลับทางอียิปต์และอินเดียดีกว่า เพราะ

TUDC 26/09/2563

เปนเวลาสบเหมาะกับรัฐสำหรับเทียวทางนั้น เขาบอกหย่างเดียวกัน
หลายคน ฉันก็ลงความเห็นเปนยุติว่าจะกลับทางอียปต์และอินเดีย
แต่เมื่อไก้ถามผู้ชำนาญทางอินเดีย ได้ความแปลกออกไปหย่างหนึ่งว่า
การเทียวอินเดียในสมัยนนผิดกับเทียวในยุโรปเปนข้อสำคัน หลายหย่าง
เปนต้นว่าเทียวในยุโรป ถ้ามีเงินพอใช้ไปถึงไหนก็หาพาหนะและที่กิน
หยู่ได้ง่าย แต่ในอินเดียมีโฮเต็ลแต่ในเมืองใหย่ แม้โฮเต็ลเหล่านน
ก็ไม่สอาดสอ้าน และต้องหยู่ปะปนกับผู้คนชันต่ำสำส่อน ไม่สบาย
เหมือนโฮเต็ลในยุโรป พวกชนผู้ดีไปอินเดีย ถ้าเปนข้าราชการก็ไปหยู่
กับพวกข้าราชการด้วยกัน ถ้าไม่ใช่ข้าราชการเขาก็มักไปพักหยู่กับญาติ
และมิตรที่มีบ้านเรือนเปนหลักแหล่ง มิใคร่มีใครไปหยู่โฮเต็ล อีกประการ
หนึ่ง เวลาออกจากเมืองใหย่ไปเทียวตามเมืองน้อย ถ้าไม่ได้รับความ
สงเคราะห์ของรัถบาลก็ลำบาก เพราะไม่มีที่พัก นอกจากเปนของรัถบาล
เมื่อชาบดังนี้ออกวิตก ยังมีรู้ที่จะแก้ไขด้วยประการใดดี ผิเอินสมเด็ด
พระบรมราชินีนาถวิกตอเรีย โปรดให้ฉันขนไปเฝ้าที่พระราชวังบอลมอ
รัล ในสก็อตแลนด์ ซึ่งเสยงกลางวันพระราชทานพร้อมกับพระราชโอรส
ธิดา เมื่อเสวยเสด็ ควนสเด็ดขึนแล้ว พระเจ้าเอดวาดที่ 7 (เวลานน
ยังเปนปรินซ์ออฟเวลส์ รัชทายาท) ตรัดชวนให้ไปกินกาแฟและสูบ
บุหรี่ในห้องที่ประทับของพระองค์ท่าน เมื่อซึ่งสุนทนาปราศัยตรัดถาม
ฉันว่าจะซึ่งทำอะไรให้เปนประโยชน์แก่ฉันได้บ้าง ฉันนึกขึนถึงเรื่องที่
จะไปอียิปต์และอินเดีย จึงทูนว่ามีการหย่างหนึ่งถ้าโปรดซึ่งสงเคราะห์

TUDC 26/09/2563

ได้ จะเปนประโยชน์แก่ฉันมาก ด้วยชากลับบ้านเมือง ฉันหยากจะแวะดูประเทศอียิปต์และอินเดีย แต่ไม่รู้จักกับใคร ถ้าโปรดตรัดแก่รัถบาดให้ช่วยส่งเคราะห์พอหย่าให้มีความลำบาก เมื่อไปถึงประเทศนั้นๆ จะเปนพระเดชพระคุนหย่างยิ่ง ท่านตรัดรับว่าจะจัดประทานตามประสงค์ ฉันขอบพระหริทัยแล้วทูนลามา พระเจ้าเอดวาดที่ 7 ซงท่าหย่างไรฉันไม่ซาบ แต่เมื่อไกล้เวลาที่ฉันจะออกจากยุโรป กะซวงการต่างประเทศลามมายังสถานทูดไทยว่า กำหนดฉันจะไปถึงเมืองอาเล็กซานเดรียท่าขนประเทศอียิปต์วันใด ได้ซาบก็แน่ใจว่ารัถบาดอังกริดคงส่งเคราะห์ตามกะแสรับสั่งของพระเจ้าเอดวาดที่ 7

เมื่อเสดราชการในยโรปแล้ว ฉันลงเรือที่เมืองบรินดิสประเทศอิตาลี พอเรือไปถึงเมืองอาเล็กซานเดรีย กงสุลเยเนราลอังกริดที่เมืองนั้นลงมารับที่ในเรือ แล้วพาไปส่งสถานีรถไฟขนรถไฟไปถึงเมืองไกโร ลอร์ดโครเมอ (ผู้ส่ำเหร็ดราชการอังกริดในอียิปต์) เวลานั้นยังเปนเซอร์เอเวลิน แบริง มาคอยรับหยู่ที่สถานีรถไฟ พาขนรถไปส่งที่โฮเต็ลเชปเพิดส์ อันเปนโฮเต็ลใหย่ที่สำนักของพวกผู้ดีที่ไปเที่ยวอียิปต์ เมื่อถึงโฮเต็ลแล้วจึงได้ซาบความหย่างประหลาดใจ ว่าพระเจ้าติวพีกซึ่งเปนเคดิฟครองประเทศอียิปต์ (คงได้ซาบจากลอร์ดโครเมอ) โปรดให้รับเปนแขกเมือง มีราชองครักส์คนหนึ่งมาหยู่ประจำกับฉัน เวลาจะไปไหนๆ ก็มียานของหลวงจัดมาให้ใช้ ในสมัยนั้นยังไม่มีรถยนต์ ใช้รถเทียมม้าคู่มีคนถือแส้วิ่งนำหน้ากันคน 2 ข้าง ถ้าไปเที่ยวทางทเลซาย เช่นไปดู

เจดีย์บีรมิด ก็จัดอูถระวางไนผูกเครื่องอานกาไหล่ทองและก่ามะหยี่บัก
ไหมทองมาไห้ข ทงมีการเลยงหย่างไหย่ประทานที่ในวัง เส็ดเลยงพา
ไปดูละคอนออปะราด้วยครงหนึง ทางฝ่ายอังกริด ดอร์ดโครเมอก็มีการ
เลยง และผู้บันชาการทหานก็พาไปดูทหานซ้อมรบ ทั้งได้ไปดูวัดถุ
สถานของโบรานที่สำคันแทบทุกแห่ง ฉันพักหยู่ที่เมืองไกโร 4 วัน (ได้
พบเจ้าพระยาอภัยราชา โรดังยัคมินส์ ดังเล่าเปนเรื่องหนึ่งต่างหากต่อ
ไปข้างหน้า) ออกจากเมืองไกโร ขึนรถไฟไปลงเรือที่เมืองอิสไมเลีย
แล่นต่อมาในคลองสุเอสจนออกทะเลแดงทางมาอินเดีย พอเรือเมลถึง
เมืองบอมเบ ก็มีข้าราชการอังกริด 2 คนคุมเรือของเจ้าเมืองออกมารับ
คนหนึ่งเปนนายพันตรี ชอเฮส์ แสดเดอมาบอกว่า ดอร์ด แดนสดาวน์
ผู้เปนอุปราช (ไวสรอย) ครองอินเดียไห้มาเชินฉันเปนแขกของรัถบาล
ตลอดเวลาที่หยู่ในอินเดีย และไห้ตัวเซาเปนผู้มาหยู่ประจำด้วย อีก
คนหนึ่งจะเปนตำแหน่งอะไรในสำนักเจ้าเมืองบอมเบ และชื่อไร ฉันลืม
ไปเสียแล้ว มาบอกว่าดอร์ดแฮริส เจ้าเมืองบอมเบไห้เอาเรือมารับ
และขอเชินไปพักหยู่นะจวนเจ้าเมือง ตลอดเวลาฉันหยู่เมืองบอมเบ
ได้พึงกยังประหลาดใจ ด้วยเดิมประสงค์แต่เพียงจะไห้รัถบาลอินเดียช่วย
สงเคราะห์พอมีไห้มีความลำบาก แต่จะเที่ยวในอินเดียด้วยทุนของตน
เอง มากลายเปนรับหย่างแขกเมืองซึ่งรัถบาลเลยงดูไห้หยู่กิน และ
จัดพาหนะไห้เที่ยวเตร่ทุกหย่างหมด ก็ต้องขอบพระเดชพระคุนพระเจ้า
เอดวาดที่ 7 กับทั้งรัถบาลอังกริดยิ่งขึน พอถงเรือหลวงมาถึงท่าขึนบก

ปืนใหญ่ยิงสลุตรับ 21 นัด แล้วขึ้นรถม้าหานม้าแซงทั้งสองข้างแห่ไป
ยังบ้านเจ้าเมืองอันหยู่ริมชายทเลทปลายแหลม พบดอร์ดแฮริส กับ
ภรรยาคอยรับหยู่ทนั้น เมื่อถึงบ้านเจ้าเมืองแล้วชาบความต่อไปอีก ว่า
รัฐบาดอินเดียได้คิดกะโปรแกรมที่ฉันจะเทียวในอินเดียไว้ให้ แล้วได้
บอกไปตามท้องที่ให้ชาบล่วงหน้าแล้ว พอฉันถึงเมืองบอมเบก็ได้รับ
โทรเลขของเจ้าประเทศราชหลายองค์ คือมหาราชาไนซัม ผู้ครองนคร
ไฮเดอรบัดองค์หนึ่ง มหาราชาผู้ครองนครบะโรดาองค์หนึ่ง มหาราชา
ผู้ครองนครชัยบุระ (เรียกว่าไชบั่ว) องค์หนึ่ง มหาราชาผู้ครองนคร
เบนาร์ส (คือเมืองพาราณส์) องค์หนึ่ง ล้วนเชิญให้เปนแขกเมืองเมื่อ
ฉันไปประเทศนั้นๆ ต้องมีโทรเลขตอบรับและชอบพระทัยไปตั้งแต่ยัง
ไม่รู้จักกันทุกพระองค์ ระยะทางทรัฐบาดอินเดียกะให้ฉันเทียวครั้งนี้
ออกจากเมืองบอมเบไปเมืองไฮเดอระบัด ซึ่งหยู่ข้างฝ่ายใต้ก่อน กลับ
จากเมืองไฮเดอระบัดย้อนทางมาข้างเหนือ ผ่านเมืองบอมเบขึ้นไปเมือง
บะโรดา เมืองประยาคะแต่โบราน เดียวนเรียกว่าเมืองอะมะดะบัด
เมืองชัยบุระ พูเขาอาบูที่มีวัดในศาสนาเชน (ชินะ) ทำงามมาก เมือง
เดลี เมืองอาคีรา เมืองพาราณส์ เมืองคยา แต่แรกเขาไม่ได้กะให้ไป
เมืองพุทธคยา เพราะไม่มีที่พัก แต่ฉันหยากจะไป ด้วยประสงค์จะไป
บูชาเจดียสถานที่พระพุทธเจ้าซงตรัสรู้ เขาจึงเพิ่มลงในโปรแกรม ออก
จากเมืองคยาไปเมืองกาละกัตตาแล้วไปเมืองดาชีลิง (อันตั้งหยู่บน
พูเขาหิมาลัย) แล้วกลับมาลงเรือที่เมืองกาละกัตตา มายังเมืองร่างกุ้ง

เปนที่สุดเขตประเทศอินเดียเพียงนั้น ฉันเที่ยวหยู่ในอินเดียเดือนครึ่ง
ตอนออกจากเมืองร่างกุ้งลงเรือ "เสตถ" ของห้างโกหงวน (สกุลนะ
ระนอง) จัดไปรับกลับมาขึ้นที่เมืองระนอง เดินทางบกข้ามกวดกระมา
ลงเรือหลวงซึ่งออกไปรับนะเมืองชุมพร กลับมากรุงเทพฯ เมื่อปลาย
เดือนมีนาคม พ.ศ. 2434

การที่รถบาดอินเดียต้อนรับหย่างเปนแขกเมืองครั้งนั้น เปนเหตุ
ที่ฉันได้เห็นอะไรแปลกๆ ในอินเดีย ผิดกับคนท่องเที่ยวสามัญหลาย
หย่าง โดยฉเพาะตามเมืองที่เปนประเทศราช ด้วยเจ้าผู้ครองมักให้มี
การต่างๆ อันนับว่าเปนของควนอวดในเมืองนั้นให้ฉันดู หรือว่าหย่าง
เข้าใจง่ายๆ ก็ท่านองเดียวกับไทยเรารับเจ้าต่างประเทศนั้นเอง แต่จะ
เขียนเล่าทุกหย่างไปยืดยาวนัก จะพรรนาว่าแต่ด้วยเห็นของแปลกซึ่ง
พ้องกับของที่มีในเมืองไทยเรา โดยได้แบบแผนมาจากอินเดียแต่ดก
ดำบรรพ อันเปนคติในทางโบรานคดี

ชนช้าง

ที่เมืองชัยบุระ Jaipure มหาราชาให้มีการชนช้างให้ฉันดูที่ในวัง
ราชวังของมหาราชาชัยบุระนั้นใหย่โตมาก มีประตูทางเข้าหลายทาง
มีนเทียรที่ประทับ ที่ทำพิธ และที่ประพาส ตลอดจนโรงช้างต้นม้าต้น
และสนามที่ผูกหัดช้างม้า หยู่ในบริเวนราชวังทั้งนั้น วันแรกฉันไปเฝ้า
มหาราชาเข้าทางประตูหนึ่งไปยังที่ท้องพระโรง มหาราชาตรัสภาสา

อังกริดคล่องไม่ต้องมีล่าม แต่ต้อนรับตามประเพณีฝรั่ง วันรุ่งขึ้นไปดู
ช้นช้าง เข้าวังทางประตูอีน ลงจากรถถึงที่บันไดเชิงเทินก่อถมดิน
เหมือนหย่างเชิงเทินทพณียดคล้องช้างนะพระนครศรีอยุธยา เดินไป
ตามทางบนเชิงเทินนั้น ดูช้างด้านในเปนที่เลี้ยงช้างทงนั้น ช้างหยู่ใน
โรงยาวถึกมี หยู่ในคอกฉเพาะตัวถึกมี เห็นช้างตัวหนึ่งหยู่ในคอกมีโซ่
ล่ามทั้ง 4 เท้า เยกปลายโซ่ไปผูกไว้กับเสาหมอสายละต้น เขาบอกว่า
เปนช้างตกน้ำมัน และว่าเวลาช้างตัวใดตกน้ำมัน ก็เอาโซ่ล่ามไว้เช่น
นั้นจนหายตกน้ำมันจึงเอาไปเลี้ยงหย่างปรกติตามเดิม เดินบนเชิงเทิน
ต่อไปอีกหน่อยหนึ่ง ถึงหัวเลี้ยวเปนด้านสกัด มีสนามไหย่หย่างเรา
เรียกว่า "สนามชัย" หย่างหน้าพลับพลาทมหาราชาทอดพระเนตร
หยู่บนเชิงเทินด้านสกัดนั้น ตรงหน้าเชิงเทินลงไปมีกำแพงแก้วก่ออิฐ
ถือปูนแถวหนึ่ง สูงขนาดพอเสมอไต้ตาคนยืน และทำช่องไห้คนลอด
ไต้หลายทาง มีพวกกรมช้างหยู่ในกำแพงแก้วนั้นหลายคน พอพวกเรา
นั่งทบนพลับพลาเรียบร้อยแล้ว สักประเดยวก็เห็นคนขม้าแต่งตัวหย่าง
นายทหานอินเดียคนหนึ่ง ถือแพนเปนไม้ลำยาวสักเท่าทวนมีพู่ผูกข้าง
ปลาย ต่อช้างพลายตัวหนึ่งวิ่งเหย่า ๆ ไล่ม้ามา เปนช้างงาสูงราว 5
ศอกเสศหลังเปล่าไม่มีคนขี่ มีแต่ผ้าสักหลาดสีแดงผืนไหย่ผูกคลุมหลัง
ผืนหนึ่งเท่านั้น ขนะนั้นมีนายทหานขี่ม้าถือแพนอีกคนหนึ่งต่อช้างพลาย
อีกตัวหนึ่งแต่งหย่างตัวก่อนเข้าสนามมาทางด้านข้างซ้าย แต่พอช้าง
สองตัวนั้นแลเห็นกัน ก็ผละจากม้าวิ่งตรงเข้าชนกัน ชนหยู่เพียงสัก

2 นาทีผเอินงาช้างตัวหนึ่งหักสบั้น ผู้อำนวยการเห็น ถามฉันทันทีว่า จะโปรดให้หยุดหรือยัง ฉันเข้าใจว่าเขาหยากให้หยุด ก็ตอบว่าหยุดเถิด แต่ยังนึกฉงนว่าเขาจะห้ามช้างหย่างไร เห็นเขาโบกมือให้สัญญา พวกกรมช้างทแอบหย่ในกำแพงแก้วก็จุดดอกไม้ไฟ หย่างไฟพเน่ยงมาตามถือวิ่งตรงเข้าไปที่ช้าง ช้างกลัวไฟก็เลิกชน วิ่งหนีแยกกันไป พอช้างสองตัวไปห่างแล้ว คนก็ขี่ม้าเข้าไป เอาแพนล่อพาช้างกลับไปโรงทั้งสองตัว ได้ดูชนกันครู่เดียว ผู้อำนวยการเขาบอกให้ซาบเมื่อพายหลังว่าขัมดาช้างชนนั้น ถ้าตัวไหนชนแพ้ครั้งหนึ่งแล้วก็ไม่สู้ช้างอกต่อไป เห็นช้างตัวงาหักเสียทกลัวจะเลยเสียช้าง จึงได้ขอไหรับเลิกเสีย ฉันได้ดูชนช้างทเมืองชัยบระแม้ดเพียงครู่เดียวก็สนุกจับใจ ด้วยเปนการหย่างหนึ่งในตำราคชสาตรแต่ดึกดำบรรพ ซึ่งชาวอินเดียเขายังรักสามาเปนแต่มาแปลงเปนการกีฬาในสมัยเมื่อเลิกใช้ช้างรบพุ่งแล้ว ไทยเราก็มีวิชาคชสาตรคล้ายกับของชาวอินเดีย ดังจะพรรนาในนิทานเรื่องอันต่อไปข้างหน้า

รื่อสีดัดตน

วันหนึ่งเขาพาฉันไปดูพิพิธภันทสถานของเมืองชัยบุระ ไปเห็นรูปปั้นเปนรื่อสีหย่างในอินเดีย ท่าท่าต่าง ๆ เหมือนหย่างรูปรื่อสีดัดตนในวัดพระเชตุพน ฯ แต่ขนาดย่อม ๆ ตั้งเรียงไว้ในตู้ใบหนึ่ง ทีจงควนฉันจะถามเขาว่ารูปอะไร แต่ฉันไปอวดรู้ถามเขาว่ารูปเหล่านนเปนแบบ

TUDC 26/09/2563

ท่าดัดตัวให้ทายเมื่อยหรือ เขาตอบว่าไม่ใช่ แล้วบอกอธิบายต่อไปว่า
รูปเหล่านั้นเป็นแบบท่าต่าง ๆ ที่พวกดาบส์บำเพ็ญตะบะเพื่อบันลุโมขธัม
ฉันได้ฟังก็นึกตะอายใจ ไม่พอที่จะไปอวดรู้ต่อเขาผู้เป็นเจ้าของตำรา
เรื่องรอส์ชพราหมน์ แต่ก็เกิดหยากรู้แต่นมาว่าเหตุใดนรูปรอส์ดัดตน
ที่เราทำในเมืองไทย จึงไปพ้องกับท่าดาบส์บำเพ็ญตะบะของชาวอินเดีย
เมื่อกลับมาจึงค้นหาตำราริอส์ดัดตน พบอธิบายปรากฏในศิลาจารึก
เรื่องสร้างวัดพระเชตุพน ฯ ว่าพระบาทส์มเด็ดพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
โปรดให้ "ตั้งตำรายา และรอส์ดัดตนไว้เป็นทาน" ตามตำรายา
ริมกำแพงวัดพระเชตุพน ฯ รูปรอส์ดัดตนสร้างในรัชกาลที่ 1 เป็นรูป
ฤษีและคงมีอักสรจารึกศิลาติดไว้ใกล้กับรูปรอส์ บอกว่าดัดตนท่านน
แก้โรคหย่างนั้น ครั้นถึงรัชกาลที่ 3 เมื่อปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ฯ
พระบาทส์มเด็ดพระนั่งเกล้าเจ้าหยู่หัว โปรดให้เปลี่ยนรูปรอส์เป็นหล่อ
ด้วยดีบุก. และโปรดให้พวกกวีแต่งโคลง 4 ฉนานชอรอส์ และบอก
ท่าดัดตนแก้โรคหย่างใด ๆ จารึกศิลาติดประจำไว้กับรูปภาพตัวละบท
หนึ่ง เรียกรวมกันว่า "โคลงรอส์ดัดตน" พบตำราว่าด้วยรอส์หรือ
ดาบส์ท่าท่าต่าง ๆ มีหยู่ในเมืองไทยเพียงเท่านั้น จึงเป็นปัญหาว่าท่า
รอส์ดัดตนต่าง ๆ จะเป็นท่าตะบะของดาบส์หย่างเขาว่าที่เมืองชัยบุระ
หรือเป็นท่าดัดตัวแก้โรคเมื่อยขบหย่างเช่นไทยถือเป็นตำรา ฉันไม่รู้ว่า
จะเป็นหย่างไหนแน่มาช้านาน จนเมื่อออกมาหยู่เมืองบีนัง มีดาบส์
ชาวอินเดียตนหนึ่งซึ่งชนชอถือเถองว่าเครงครัดนก มาบำเพ็ญตะบะนะ

TUBC 26/09/2563

เมืองปีนัง พวกชาวอินเดียที่เลื่อมใสเรียไรกันซื้อที่สร้างอาสมให้ดาบส
นันหยู่แห่งหนึ่ง ฉันไปดูเห็นที่ตรงกลางบริเวณก่อเปนมนดป 8 เหลี่ยม
หลังคาเปนชุ้มียอดหย่างแบบอินเดีย มีมุขเด็ดข้างหน้าแลเฉลียงโถง
รอบมนดป เห็นดาบสนั่งขัดสมาธิเหมอุนหย่างพระประธานหยู่บน
เตียงหน้ามุขเด็ด ผลินผู้อุปถากพูดภาสาอังกริดได้ บอกอธิบายให้รู้
ว่าดาบสนั้นสมาทานตะบะสองหย่าง คือเว้นวจีกัมไม่พูดกับใคร ๆ หมด
หย่างหนึ่ง กับนั่งสมาธิหยู่นะอาสนะอันเดียวตั่งแต่เช้าจนค่ำทุกวันเปนนิจ
หย่างหนึ่ง ฉันถามว่าในมนดปเปนที่สำหรับดาบสนอนหรือ เขาตอบว่า
ยังไม่มีใครเคยเห็นดาบสตนนั้นนอนเลย โดยปรกติพอค่ำ ดาบสก็ลุก
จากอาสนะที่มุขเด็ดเข้าไปในมนดป แต่ไปทำพรอกชั่นดหนึ่งเพื่อแก้เมื่อย
ขบ เห็นท่าท่าต่าง ๆ บางที (ปลุก) ตัวลอยขึ้นไปกลาง ฉันได้ฟังก็เข้า
ใจแจ่มแจ้งสิ้นสงสัย ได้ความรู้ว่าการตัดตนนั้น เปนส่วนอันหนึ่งของ
การบำเพ็ญตะบะนั่นเอง เพราะนั่งหรือยืนหยู่เดียวตลอดวันยังค่ำ
ทรมานร่างกายเกินวิสัยก็ย่อมเกิดอาการเมื่อยขบ จึงคิดวิธีตัดตนสำหรับ
ระงับทุกเวทนาอันเกิดแต่บำเพ็ญตะบะ แล้วตั้งเปนตำราไว้แต่โบราณ
ตำบรรพ ที่พวกชาวเมืองชัยบุระเขาบอกว่าเปนวิธีของพวกดาบสนั้น
ถูกหรือที่ไทยว่าเปนวิธีแก้เมื่อยขบถูกหรือ เพราะไทยเราไม่เลื่อมใสวิธี
ตะบะของพวกถือสาสนาฮินดู เอาแต่วิธีตัดตัวแก้เมื่อยขบมาใช้ จึง
เกิดตำราวิธีตัดตนขึ้นด้วยประการฉะนี้

TUDC 26/09/2563

ถูกสาป

เมื่อฉันหยุดเมืองชัยบุระนั้น จะไปไหน ๆ เขาให้ไปรถไหย่เทียมม้าคู่ มีทหานม้าแห่แซงทงข้างหน้าข้างหลังให้สมเกียรติยศของเจ้าต่างประเทศ เพราะฉะนั้นเวลาไปไหนจึงมักมีคนดูทั้งสองข้างถนน วันหนึ่งฉันเห็นตาบสคนหนึ่งเกล้าผมสูง นุ่งห่มผ้าย้อมฝาดมีประคำคล้องคอยืนหยุดริมถนนข้างหน้าแถวคนดู เมื่อรถฉันไปถึงตรงหน้าตาบสยืมยกมือเปนท่านองอำนวยพร ออกอุทานเปนภาษาสันสกฤตได้ยินเข้าหูคำหนึ่งว่า "หิรราชา" นึกว่าแกอำนวยพรก็ยืมรับแล้วเลยผ่านไป เมื่อผ่านไปได้สักหน่อยหนึ่งยังไม่ห่างกันนัก ฉันเหลียวหน้ากลับไปดู เห็นตาบสคนนั้นทำหน้าตาถมึงทึง ยกไม้ยกมือกวัดแกว่ง ปากก็ว่าอะไรยืดยาว ฉันไม่ได้ยินถนัด แต่รู้ว่าเปนกิริยาโกรธ จึงนึกว่าตาบสคนนั้นยืมแย้มให้พรตอนแรกเห็นจะขอทาน ครั้นไม่ได้เงินก็โกรธขึง ออกปากคอนหลังน่าจะเปนคำสาบสรรค Curse ฉันถามขุนนางอังกฤษที่เขาไปด้วยในรถว่าเปนเช่นนั้นหรือหย่างไร เขาไม่ตอบตรง ๆ เปนแต่บอกว่าประเพ็นประเทศราชในอินเดีย เวลามหาราชาสเด็ดไปไหนมีขบวนแห่ย่อมโปรยเงินเปนทานแก่ราสดรที่มาหยุดข้างราชวิถี พวกนั้นเคยได้เงินจึงหยากได้อีก ฉันได้ฟังอธิบายก็ได้ความรู้เพิ่มขึ้นอีกสองหย่าง คือ

ประเพ็นพระเจ้าแผ่นดินโปรยเงินพระราชทานราสดรสองข้างราชวิถี ก็มีในเมืองไทยในเวลาแห่สเด็ดโดยขบวนพยุหยาตรา เช่นเลียบพระนคร หรือแม้สเด็ดไปทอดพระกฐินโดยขบวนพยุหยาตราก็ซงโปรย

TUDC 26/09/2563

เงิน ฉันได้เคยเห็นเมื่อเป็นราชองครักษ์แห่งเด็ดหลายครั้ง ถ้าชงพระยานมาสสเด็ดไปทางบก มีกรวยบักไว้ข้างที่ประทับ ในกรวยมีขันทองดงยาใส่เงินสลึงเงินเฟื้อง ชงหยิบโปรยพระราชทานราษฎรทั้งสองข้างทาง ถ้าสเด็ดไปทางเรือทำเป็นดอกไม้ลอมใส่เงินปลีกไว้ในนั้น เมื่อชงโปรยถูกไม้ก็ดอยน้ำหยู่ให้ราษฎรเก็บ เป็นประเพณีไทยเราได้มาจากอินเดียแต่ดึกดำบรรพหย่างหนึ่ง

ได้ความรู้อีกหย่างหนึ่งนั้น คือการสาบสรรชงผู้มรทธเดชกะทำร้ายแก่ผู้อื่น อันมีกล่าวในหนังสือเก่าทั้งทางสาสนาใสยสาตรแลพระพุทธสาสนาที่มาจากอินเดีย เพิ่งได้เห็นว่าวิธีสาบนั้นออกปากตะโกนแช่งเอาชิ้ง ๆ หน้า ไม่ลอบภาวนาสาบในที่ลับเหมือนหย่างที่เรียกว่า "ทำกริยาคม" หรือบันรปเสกแช่งเสร็จแล้วเอาไปฝังไว้ ส่อว่าวิธีสาบแช่งมีสองหย่างต่างกันฉะนี้

ฉันได้เห็นของประหลาดเข้าเรื่องนิทานโบราณคดีที่เมืองชัยบุระ 3 หย่างดังพรรณนามา ยังมีของประหลาดได้เห็นแห่งอื่นในอินเดีย จะเล่าในนิทานเรื่องอื่นต่อไป

TUDC 26/09/2563

นิทานที่ 6
เรื่องของแปลกที่เมืองพาราณสี

ครั้งฉันไปอินเดียใน พ.ศ. 2434 เมื่อไปถึงเมืองพาราณสี Benares พระมหาราชาจัดวัง นันเทศวร อันเปนที่สำหรับรับแขกเมือง มีบันดาศักดิ์ให้เปนที่พัก วังนันเทศวรหยู่ต่างฟากแม่น้ำคงคากับวังรามนครที่มหาราชาหยู่ เปนตึกฝรั่งมีสวนแลกำแพงล้อมรอบ รัถบาลอังกริดสร้างแต่เมื่อยังไม่ได้ปล่อยให้เมืองพาราณสีเปนประเทศราช เดิมเปนที่จวนของข้าหลวงอังกริดทบันชาการเมือง ครั้นเมืองพาราณสีได้เปนประเทศราช มหาราชาจึงรับซื้อไว้เปนที่รับแขกเมืองมีบันดาศักดิ์ให้ชื่อว่า วังนันเทศวร ประเพ็นีประเทศราชในอินเดียรับแขกเมืองผิดกันหย่างหนึ่ง เมืองไหนเจ้าเมืองถือศาสนาอิสลามเช่นมหาราชาในซัม–เมืองไฮเดอระบัด มีการเลยงให้เปนเกียรติยศเหมือนหย่างฝรั่ง แต่เมืองที่เจ้าเมืองถือศาสนาฮินดูไม่มีการเลยง เพราะศาสนาฮินดูห้ามมิให้กินร่วมกับคนถือศาสนาอื่น หรือแม้คนถือศาสนาฮินดูด้วยกัน ถ้าเกิดในสกูลต่างวรรนะ เช่นพราหมนกับกสัตรกินร่วมกันไม่ได้ เมื่อฉันพักหยู่เมืองพาราณสีเขาเลยงหย่างฝรั่ง แต่มหาราชาให้จัดอาหารหย่างฮินดูส่งมาเลยงด้วย เปนสำรับกับข้าวเช่นเดียวกับของไทย เบ็ดพิจารนาดูทำหย่างประณีตบันจงหย่างของห้องเครื่อง เปนต้นว่าข้าวที่ใส่มาในชาม ก็บีดทองคำเปลวเหมือนหย่างเข้าทิพยโอสถ นึกว่าจะลองกิน

TUDC 26/09/2563

กับข้าวฮินดู ให้รู้รสว่าผิดกับของไทยหย่างไร แต่เมื่อหยิบขนึ้งปาก
ได้กลืนเนย "ฆี" หรือที่เรียกในบาลีว่า "สัปปี นวนีต" ซึ่งพวกฮินดู
ชอบปรุงกับอาหารแทบทุกหย่าง ฉุนทนไม่ไหวก็ได้แต่ชิมเล็กน้อยพอ
เปนกิริยาบุญ ไม่พอที่จะพรรนนาได้ว่ารสอาหารผิดกับของไทยหย่างไร

รุ่งขนึ้งวันที่สองซึ่งฉันหยู่ในเมืองพาราณสี มหาราชาเชิญไปที่วัง
รามนคร จัดรับเต็มยศตามแบบโบราณ อังกริดเรียกว่า Official Durbar
เจลาเช้าสัก 9 นาฬิกาออกจากวังนันเทศวร ไปลงเรือที่ท่าแม่น้ำคงคา
มหาราชาให้เรือทนึ่งลำหนึ่งมาคอยรับ เรือนนเปนเรือพายยาวสัก 7 วา
แต่ต่อรูปร่างแปลกตาไม่เคยเห็น ข้างหัวเรือเรียวท้ายเรือกว้าง ยก
พนเปนบัลลังก์ข้างท้ายเรือ มีมนฑปเสาหุ้มเงินหลังคาซึ่งผ้าก่ามะหยี่
นั้กทอง ปูพรมตั่งเก้าอี้ให้พวกเรานั่งในมนฑป ต่อยกพนลงไปข้างหน้า
พวกผีพายแต่งเครื่องแบบนั่งบนกะทงสองแคม ตลอดไปจนหัวเรือ พอ
เรือออกจากท่า ผู้เปนบ่อโทนายผีพายก็ขานมนต์ภาสำสันสกฤต ได้
ยินขึ้นต้นว่า "โอมรามะลักสมัน" ต่อไปว่ากะไรฉันไม่เข้าใจ แต่ว่า
ยาวสักหนึ่งพวกผีพายก็ขานรับพร้อมกันคำหนึ่ง ว่ากะไรก็ไม่เข้าใจ
เหมือนกัน กะบวนดูคล้ายกับขานยาวเรือพระที่นั่งในเมืองไทย แลขาน
เปนระยะไปเสมอเช่นเดียวกัน ฉันถามผู้ก่ากับ เขาบอกอธิบายว่าใน
ศาสนาฮินดู เชื่อว่าเมื่อพระรามจะไปจากมนุสโลกย์เด็ดลงแม่น้ำคงคา
หายไป เพราะฉะนั้นเวลาข้ามแม่น้ำคงคา จึงสวดบูชาพระรามให้เกิด
สวัสดิมงคล ฉันก็ความว่าคำที่บ่อโทนว่าคงเปนคำบูชา คำผีพายว่า

TUDC 26/09/2567

คำเดียวนั้นคงเปนหย่างรับว่า "สาธุ" เมื่อเรือไปถึงท่ารามนคร มีขบวนแห่คอยรับหยู่บนบก เขาผูกช้างงาตัวหนึ่งสูงกว่า 5 สอกสำหรับรับฉัน ช้างตัวนั้นแต่งเครื่องมีกำมะหยี่ปักทองผืนไหย่คลุมหลังลงมาจนเกือบถึงดิน ผูกสับปะคับโถงหุ้มเงิน มีที่นั่งสองตอนบนนั้น หน้าช้างมีผ้ากำมะหยี่ปักทองปกกะพอง และไส่ปลอกงากาไหล่ทองเปนปล้อง ๆ ทั้งสองข้าง มีคนแต่งเครื่องแบบขี่คอช้าง มือถือแส้จามร (คือแส้หางจามรี) คอยโบกปัดมแลงวันคนหนึ่ง อีกคนหนึ่งนั่งบนสับปะคับตอนหลังถือร่มระย้ากั้นฉัน (คือว่ากั้นฉัตร) นอกจากนั้นมีช้างพลายพังผูกสับปะคับหย่างสามัญสำหรับรับพวกบริพารอีกหลายตัว มีขบวนคนแห่ล้วนแต่งเครื่องแบบ ขี่ม้านำคู่หนึ่ง ต่อมาเปนคู่แห่ถือหอกเดินแซงสองข้าง ทางแต่ท่าเรือไปถึงวังรามนคร ประมานราวแต่ท่าพระเข้าไปถึงในพระบรมมหาราชวังในกรุงเทพ ฯ เมื่อแห่ไปถึงวัง พระมหาราชาคอยรับหยู่ที่ประตูตำหนัก พาเดินขึ้นไปยังห้องรับแขก น่าเรียกว่าท้องพระโรงแต่หยู่ชั้นบน ในนั้นตั้งเก้าอี้แถวยาวเรียงเปนรูปพระจันท์ครึ่งซีกตรงกลางเปนเก้าอี้หุ้มทองคำ 2 ตัว ให้ฉันนั่งตัวข้างขวา มหาราชานั่งตัวข้างซ้าย ต่อออกไปเปนเก้าอี้หุ้มเงินฝ่ายละสัก 3 ตัว แล้วเปนเก้าอี้ไม้ตลอดไป จัดให้พวกที่ไปกับฉันทั้งไทยและฝรั่งนั่งทางฝ่ายขวา พวกญาติวงส์และเสนาอำมาจของมหาราชานั่งทางข้างฝ่ายซ้าย พอนั่งกันเรียบร้อยแล้วมีคนถือถาดใส่พวงมาลัยทำด้วยตาดและโหมด ออกมาส่งมหาราชา ๆ หยิบพวงมาลาตาดพวงหนึ่งมาคล้องคอให้ฉัน เจ้า

TUDC 26/09/2563

น้องชายคลองมาลาโหมดให้คนอื่นทไปด้วยต่อไป แล้วนั่งสนทนาปราสัย
กันฉเพาะมหาราชากับตัวฉัน คนอื่นเปนแต่นั่งนิ่งหยู่ มหาราชาตรัส
ภาสาอังกริดได้คล่องไม่ต้องมีล่าม วันนั้นแต่งองค์ชิงเครื่องเยยระบับ
โพกผ้ามีเพชรพลอยประดับเหน็บกริดฝักทองทเอว บอกฉันว่าเคยเฝ้า
สมเด็ดพระพุทธเจ้าหลวง เมื่อสเด็ดไปเวลาเทอยังเปนเด็ก ได้รับพระ
ราชทานกริดเล่มนั้นไว้เปนทระลึก สนทนากันไปสักครู่หนึ่ง พวกพินพาทย์
ก็ออกมานั่งตั้งวงทตรงหน้า เรมบันเดงเพลงดนตรี แล้วมีหยิงสาวเปน
นางนัจจะ Nautch Girl คนหนึ่งออกมาฟ้อนร่าเข้ากับจังหวะพินพาทย์
ทำไห้นึกถึงเรื่องรามเกียรติ ดังจะพรรนาทอนต่อไปข้างหน้า มีการ
ฟ้อนร่าหย่สักครู่หนึ่ง แล้วนางนัจจะกับพวกพินพาทย์ก็กลับไป เปนหมด
พิธเพียงเท่านี้ กลับมายังทพักโดยขบวนเหมือนหย่างเมื่อขาไป

ชื่อทเรียกว่า รามนคร นั้น สังเกตในหนังสือเก่าดูยุติต้องกัน
กับคำของพวกพราหมน์ในเมืองไทย ซึ่งว่าบรรพบุรุษบอกเล่ากันสืบมา
ว่าพราหมน์พวกโหรดาจารย์ทเมืองพัทลุง เดิมหยู่เมืองพาราณสี และ
พวกพราหมนพิธทเมืองนครสรีธรรมราช ว่าเดิมหยู่เมืองราชคฤหนครดงนี้ จึง
สันนิฐานว่าเดิมจะเปนชื่อบริเวนราชธานี หย่างเช่นเราเรียกว่า "พระนคร"
ในกรุงเทพ ฯ คำ พาราณสีเปนชื่อเรียกจังหวัด หย่างเราเรียกว่า
"จังหวัดกรุงเทพ ฯ" แลยังมีคำอื่นสำหรับเรียกรวมทั้งอานาเขตอีก
คำหนึ่งว่า "กาสี" แม้ในพระบาลีก็มีมาแต่โบราน พวกแขกยามใน
กรุงเทพ ฯ ยังบอกว่าพวกของตนเปนชาวกาสี อันรวมอานาเขตกับ

เมืองพาราณสี ดังนี้ ตัววังรามนครนั้นเห็นจะสร้างมาช้านานหลายร้อยปี
เปนแบบวังหย่างโบราน มีพร้อมด้วยป้อมปราการหยู่ในตัว ล้วนก่อ
ด้วยศิลาทำนองเดียวกับวังโบรานที่เมืองประเทศราชอื่น ๆ ซึ่งสร้างแต่ครั้ง
บ้านเมืองยังเปนอิสระมีอกหลายแห่ง เมื่อกลับมาจากรามนครในบ่าย
วันนั้น เซาพาฉันไปที่มรคทายวัน อันเปนที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนแดงปถม
เทสนา ชาวเมืองเรียกว่าตำบลสารนาถ Sarnath หยู่ห่างแม่น้ำคงคา
ราวสัก 150 เส้น แต่เรื่องมรคทายวันจะรอไว้พรรนาในนิทาน
เรื่องหนึ่งต่างหาก รวมกับเรื่องไปไหว้พระ นะที่แห่งอื่น ๆ ในอินเดีย

วันที่สามซึ่งฉันหยู่นะเมืองพาราณสี เซาพาไปดูพวกฮินดูลอยบาป
ในแม่น้ำคงคา อันเปนที่ชนชอบลองว่าไม่มีที่ไหนน่าดูเหมือนที่เมือง
พาราณสี มหาราชาให้เรือทนงมารับเหมือนเมื่อวันก่อน ต้องไปแต่พอรุ่ง
เช้ายังไม่ทันแดดแรง ลงเรือพายผ่านไปริมฝั่งทางข้างเหนือ วันนั้นมีพาย
ไม่ขานยาวเหมือนวันก่อน เห็นจะเปนเพราะเพียงแต่ขนถ่องในแม่น้ำ
คงคาไม่ได้ข้ามฟาก ที่สำหรับพวกฮินดูลอยบาป หยู่ริมแม่น้ำคงคาทาง
ฝั่งตะวันตกตลอดคุ้งน้ำยาวกว่า 70 เส้น มีท่าทำเปนขั้นบันไดหินสำหรับ
คนลงน้ำเรียกว่า ฆัต Ghat ติดต่อกันไปราว 30 ท่า แต่ละท่าริมน้ำ
มีศพานไม้สำหรับคนลงน้ำ ต่อขึ้นไปเปนชานมีพราหมน์นั่งในร่มอันใหย่
คันบักดิน คอยรับทักษินาทานช่วยชำระบาปแลอวยพรพวกสัปบุรุส ราย
กันไปแห่งละหลายคนทุกท่า ต่อท่าขึ้นไปถึงเชิงขั้นบันไดทางขึ้นไปบน
ตลิ่ง ที่บนตลิ่งมีถนนผ่านหน้าเทวะสถาน ล้างติด ๆ กันไป เห็นยอด

TUDC 26/09/2563

ปรางค์สดอน มีหอสูงวัดของพวกอิสลามคันบ้าง และมีสะน้ำสำหรับ
ทำพิธีพลีกัมตามเทวะสถานเปนแห่ง ๆ แลดูตั้งแต่เชือนลงมาจนริมน้ำ
เห็นพวกฮินดูล้วนนุ่งห่มผ้าขาวนับด้วยหมื่น ไปมาราวกับฝูงมด หยู่ใน
น้ำก็มีหยู่บนบกก็มี จะหาที่ว่างคนแทบไม่ได้ เห็นเขากดดาน่าพิศวง
ด้วยไม่มีที่ไหนเหมือน จึงเปนที่เลื่องลือ แต่ประหลาดหย่างยิ่งนั้นที่ม
ลานสำหรับเผาสพหยู่ติด ๆ กับท่าอาบน้ำหลายแห่ง ตั้งแต่เช้าก็เผาสพ
ควันขนกรุ่นหยู่เสมอ บางแห่งเมื่อผ่านไปเห็นกำลังหามสพห่อผ้าขาวลง
บันไดมาก็มี ที่กองฟืนเรียงไว้ในลานสำหรับวางสพเผาบนนั้นก็มี บาง
แห่งกำลังเผาสพหยู่ก็มี ดูพวกคนลอยบาปที่ลงอาบน้ำไกล ๆ ไม่มีใคร
รังเกียด ประเพ็นของพวกฮินดูเอาสพไว้แค่ 2 วันก็เผา เขาบอกว่า
เมื่อเผาแล้วกวาดทิ้งอัฐิธาตุและอังคารถ่านเถ้า ทิ้งลงแม่น้ำคงคาหมด
แต่สพเด็กทารกไม่เผา เอาห่อสพผูกกับคอหม้อถ่วงทิ้งให้จมไปในแม่น้ำ
คงคาทีเดียว พวกอังกริดเขากะซิบบอกฉันตั้งแต่วันไปถึง ว่าฝรั่งที่หยู่
ในเมืองพารานสีไม่มีใครกินปลาสดที่เมืองนั้น ด้วยรังเกียดการเผาสพ
พวกฮินดู ว่าบางทีเปนสพไม่มีญาติควบคุม สับปะเหร่อเผาไม่ทันไหม้
หมด ก็ทิ้งลงน้ำด้วยมักง่าย ฉันก็ไม่ได้กินปลาตลอดเวลาที่หยู่ นะเมือง
พารานสี

แต่นี้จะเล่าถึงที่ฉันได้ความรู้แปลก ๆ นะเมืองพารานสี ซึ่งน่า
จะเนื่องกับประเพ็นโบราณของไทยเราต่อไป

TUDC 26/09/2563

ย่ำยาม

เมื่อวันแรกไปถึงเมืองพาราณสี เวลาค่ำฉันนั่งกินอาหารกับพวกที่ไปด้วยกันและพวกข้าราชการอังกริด ยังไม่ทันแล้วเสร็จ พอเวลายามหนึ่ง (21 นาฬิกา) ได้ยินเสียงตีฆ้องโหม่งทางประตูวังย่ำฉาบ 1 เช่นเดียวกันกับตีฆ้องระฆังย่ำยามในเมืองไทย ฉันนึกประหลาดใจจึงถามข้าราชการอังกริดที่หยู่ในเมืองนั้น ว่าตีฆ้องย่ำเช่นนั้นหมายความว่าหย่างไร เขาตอบว่า "เปนสัญญาเรียกคนมาเปลี่ยนพวกที่หยู่ยาม" พอฉันได้ยินอธิบายก็จับใจเทบจะร้องออกมาว่า "อ้อ" เพราะวิธีตีฆ้องระฆังยามในเมืองไทย เมื่อถึงเวลาเช้า 6 นาฬิกา เวลาเที่ยงวัน เวลาค่ำ (18 นาฬิกา) และเวลากลางคืนยาม 1 (21 นาฬิกา) เวลาเที่ยงคืนเวลา 3 ยาม (3 นาฬิกา) ก็ตีย่ำ ท่านองเดียวกับได้ยินที่เมืองพาราณสี แม้คำที่ไทยเราพูดก็เรียกเวลา 6 นาฬิกาเช้าว่า "ย่ำรุ่ง" เรียกเวลาเที่ยงวันว่า "ย่ำเที่ยง" และเรียกเวลา 18 นาฬิกาว่า "ย่ำค่ำ" คำที่พูดว่า "ย่ำ" คงมาจากย่ำฆ้องระฆังนั่นเอง แต่ฉันยังไม่เคยคิดมาแต่ก่อนว่าเพราะเหตุใดจึงตีย่ำ เมื่อได้ฟังอธิบายที่เมืองพาราณสีก็เข้าใจซึมซาบในทันที ว่าย่ำเปนสัญญาเรียกคนเปลี่ยนยาม เห็นได้ว่าประเพนีไทยแต่โบราน เวลากลางวันให้คนหยู่ยามผลัดละ 6 ชั่วนาฬิกา แต่กลางคืนผลัดระยะ 3 ชั่วนาฬิกา และยังแลเห็นต่างต่อไปอีก ด้วยประเพนีตระฆังยามที่ในพระบรมมหาราชวังกรุงเทพ ฯ เมื่อตีย่ำระฆังแล้วมีคนเป่าแตรงอนและเป่าบัตมโหรทักประโคมต่อไปอีกพักหนึ่ง และเวลามีพระ

บรมศพหรือพระศพเจ้านาย ตลอดจนศพขุนนางผู้ใหญ่ บันดาที่มีกลอง ชนะประโคม ย่อมประโคมกลองชนะตรงกับย่ำค้องระดังยาม ทั้งกลางวันกลางคืน อาการประกอบกันให้เห็นว่าการย่ำค้องระดัง เปนสัญญาเรียกคนให้มาเปลี่ยนยาม การประโคมเปนสัญญาบอกว่าพวกหยู่ยามใหม่ได้เข้าประจำหน้าที่พร้อมกันแล้ว มูลของประเพนีย่ำค้องระดังยามและประโคมพระศพในเมืองไทย เห็นว่าเปนดังกล่าวมา และอาดจะได้มาจากอินเดียแต่ดึกดำบรรพ

ทุ่มโมง

จะเลยเล่าแถมถึงประเพนีบอกเวลาในเมืองพม่า ซึ่งฉันได้ไปรู้เมื่อ พ.ศ. 2478 ต่อไป เพราะได้เค้าที่เหมือนกับไทยอีกหย่างหนึ่ง ที่ในพระราชวังเมืองมันดะเลมีหอนาฬิกาหลังหนึ่ง เปนหอสูงข้างล่างมีห้องสำหรับไว้นาฬิกา ข้างบนเปนหอโถงสำหรับแขวนกลองกับค้องทดบอกเวลา เขาว่าเคยมีหอเช่นนั้นทุกราชธานีในเมืองพม่าแต่ก่อนมา ฉันถามเขาว่าค้องกับกลองที่แขวนไว้บนหอนั้น ต่างกันหย่างไร ไม่มีใครบอกอธิบายได้ เพราะเลิกราชประเพนีพม่ามาเสียหลายสิบปีแล้ว ฉันนึกจับหลักได้ว่าค้องสำหรับตีกลางวัน กลองสำหรับตีกลางคืน หลักนั้นหยู่ในคำพูดของไทยเราเอง ที่เรียกเวลาตอนกลางวันว่า "โมง" เช่นว่า 4 โมง 5 โมง แต่ตอนเวลากลางคืนเรียกว่า "ทุ่ม" เช่นว่า 4 ทุ่ม 5 ทุ่ม คำโมงกับทุ่มมาแต่เสียงค้องและกลองนั่นเอง ในเมืองไทยแต่โบราน

TUDC 26/09/2563

ก็เห็นจะใช้ทั้งค้องและกลองตีบอกเวลา หย่างเดียวกันกับในเมืองพม่า

ขานยาว

ได้เล่ามาแล้ว ว่าเมื่อฉันลงเรือที่นั่งของมหาราชาพารานสี ข้ามแม่น้ำคงคา บ่อโทนฝีพายขานคำบูชาพระรามและพลฝีพายขานรับ ดูเปนเค้าเดียวกับขานยาวพายเรือพระที่นั่งในเมืองไทย แต่ผิดกันเปนข้อสำคันที่ขานยาวของชาวอินเดียขานเปนภาสาสันสกริต และมีความเปนคำบูชาพระราม แต่ขานยาวของไทยเรามีแต่บ่อโทนขานว่า "เหยอว" ฝีพายก็รับว่า "เย่อว" ไม่เปนภาสาใด จะหมายความว่ากะไรก็แปลไม่ได้ จึงน่าสันนิถานว่า พราหมน์เห็นจะเอาแบบขานยาวในอินเดียมาสอนไว้แต่โบรานเดิมก็คงจะเปนมนต์ภาสาสันสกริต มีความว่าหย่างใดหย่างหนึ่ง แต่ไทยเราไม่รู้ภาสานั้น จำคำได้แต่โดยเสียง นานมาก็แปรไป เช่นเดียวกันกับครูอังกริดมาสอนให้บอกทหานว่า "โชละเดออามส์" Shoulder Arms ทหานไทยบอกว่า "โสลด หับ" ฉันนั้น แล้วเลือนหนักลงคงเหลือแต่ว่า "เหยอว เย่อว" คำขานยาวจึงไม่รู้ว่าภาสาใดและหมายความว่ากะไร แต่เห่เรือเปนประเพนีของไทยมิใช่ได้มาจากอินเดีย แต่มีมาเก่าแก่มากเหมือนกัน ข้อนี้พึงเห็นได้ในบทช้าละวะเห่ เปนภาสาไทยเก่ามาก คงมีเห่บทอื่นที่เก่าปานนั้นอีก แต่คนชั้นหลังมาชอบใช้บทเห่เรือของเจ้าฟ้าธัมธิเบสร์ซงพระนิพนธ์เมื่อปลายสมัยกรุงสรีอยุธยา ที่ขึ้นต้นว่า "พระสเด็ดโดยแดนชล ซงเรือต้นงามเฉิดฉาย" และบทที่ว่า

"พิสพรรนปลาว่ายเคล้า คิดถึงเจ้าเสาอารมน์" เปนต้น ยทเก่าก็เลย
สุดไป เหลือแต่ช้าละวะเห่ อันคงใช้เห่เพียงในเวลามยเรือพระทนั่ง
จะถึงท่า การเห่เรือพระทนั่งนน สังเกตตามประเพนีในชั้นหลัง เห่แต่
เวลาสเด็ดโดยขบวนพยุหยาตรา ซึ่งชวนให้เห็นว่าเห็นจะใช้เวลาไปทาง
ไกล เช่นยกขบวนทัพ เพื่อให้พลพายรันเริง ถามใช่พยุหยาตรา เปนแต่
ขานยาว ท่านองเห่กเปน 3 หย่างต่างกัน ถ้าพายจังหวะช้า เห่ท่านอง
หย่างหนึงเรียกว่า มูลเห่ มีต้นบทว่านาวัดหนึง ผีพายว่าตามวัดหนึง ถ้า
พายจังหวะเร็วขนเปนหย่างกลาง เรียกว่า สวะเห่ ต้นบทว่าเนยความ
ผีพายเปนแต่รับว่า "ฮ้าไฮ้" เมื่อสนวัดต้น และรับว่า "เหเฮ ฯ" เมื่อสน
วัดปลาย ยังมีคำสำหรับเห่มอพายจำเช่นว่าแขงเรือ ต้นบทว่า
"อเยอวเยอว" ผีพายรับว่า "เย่อว" คำกล้ายกับที่ใช้ขานยาว ดูชอบกล

สักสนะรับแขกเมือง

เมื่อฉันไปเห็นสักสนะทีมหาราชาพารานสีรับฉัน ที่วังรามนคร
ดังพรรนนามาแล้ว กลับมานึกถึงความในบทละคอนเรื่องรามเกียรติ
เมื่อทสกันรับเจ้าเมืองยักษ์ที่เปนมิตรสหาย ไม่ปรากฏว่ามเหสีเท่า
ออกมาพบแขก เปนแต่ทสกันกับแขกนั่งร่วมราชอาสน์ สนทนา
ปราสัยแล้วมีนางกำนันเชิญเครื่องออกมาคงเสวยด้วยกัน แลในเวลา
เสวยนั้นมีนางรำออกมาพ้อนรำให้ทอดพระเนตร ทสกันรับพระยายักษ์
แขกเมืองที่ไร ก็รับหย่างนนทุกคราว ประเพนีในอินเดีย แม้ในปัจจุบัน

TUDC 26/09/2563

นมเหส์เทวก็ไม่ออกรับแขก ทศรถเกาอหุมทองค่าให้ฉันนั่งเคียงกับพระ
มหาราชา ก็อนุโลมมาจากนั่งร่วมอาสน์ ทมนางนัจจะออกมาพ้อนรำ
ก็ตรงตามแบบโบราน ขาดแต่ไม่มีการเลยง เพราะเลยงไม่ได้ด้วยต่าง
สาสนากัน ดูแบบรับแขกเมืองหย่างทส์กันก็ยังคงใช้หยู่ในอินเดีย ต่อ
มาพายหลังอีกหลายปี ฉันตามส์เด็ดส์มเด็ดพระพุทธเจ้าหลวงไปประเทส
ชวา พวกชวาแต่โบรานได้แบบหย่างขนบทำเนียมจากชาวอินเดีย
เหมือนกับไทยเรา เมอสุดต่านเจ้าประเทส์ราชเมืองยกยารับส์เด็ดกด
สุสุหุนันเจ้าเมืองโซโลรับส์เด็ดกด กตงเกาอรับส์เด็ดเปนแถวแตะมนาง
รำออกมาพ้อนรำ ผิดกันกับในอินเดียแต่เจ้าผู้หยิงชวาออกรับแขก
แตะเลยงเครองวางในเวลาทอดพระเนตรนางรำ เห็นได้ว่าพวกชวายัง
รับแขกเมืองตามแบบที่ได้ไปจากอินเดียแต่โบราน มาพิจารนาดูประเพน
รับแขกเมืองในเมืองไทยแต่โบราน จะเทียบกับที่ฉันได้เห็นในอินเดียแตะ
ชวาไม่ได้ ด้วยไม่ปรากฏในเรืองพงสาวดารว่าเคยมีแขกเมืองทมส์กดจะ
นั่งร่วมอาสน์กับพระเจ้าแผ่นดิน เวนแต่ครังพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองกับ
ส์มเด็ดพระมหาจักรพด. แต่ครังนันเปนข้าศึกกัน นอกจากนันแขกเมือง
เคยมีเพียงเจ้าประเทส์ราชกับราชทูต ก็รู้ไม่ได้ว่าประเพนรับแขกเมืองนัง
ร่วมอาสน์ เสวยด้วยกัน แตะให้นางรำบำเรอ จะเคยมีในเมืองไทยหรือไม่

ลอยบาป

TUDC 26/09/2563

ในหนังสือไทยมีกล่าวถึงพิธลอยบาปของพวกพราหมน์หลายเรือง

ฉันเข้าใจมาแต่ก่อนว่าคงทำวัตถุเครื่องบูชาหย่างไดหย่างหนึ่ง ร่ายมนต์ สมมตว่าปล่อยบาปลงในวัตถุนั้น แล้วเอาไปลอยน้ำเสีย เหมือนหย่าง ลอยกะทงกลางเดือน 11 เดือน 12 ต่อเมื่อไปเห็นที่เมืองพารานสีจึง รู้ว่าการลอยบาป ไม่เป่นเช่นเคยเข้าใจเลย ตามอธิบายในหนังสือน่าทาง ว่า เพราะเมืองพารานสีเคยเปนราชธานีเดิมของมัชฌิมประเทส สาสนา ได ๆ ที่เกิดขึ้นในอินเดีย แม้จนพระพุทธสาสนาก็เรมดงที่เมืองพารานสี จึงนับถือกันว่าเมืองพารานสีเปนหย่างอู่ของสาสนาฮินดูสืบมาจนบัดน ถึงกล่าวกันว่าถ้าใครได้ไปทำบุญที่เมืองพารานสีครั้งหนึ่ง ก็มีอานิสงส์ เท่ากับได้ไปทำบุญทอนทุกแห่งหมดในอินเดีย ดังน พวกฮินดูชาวอินเดีย ถึงจะหย่ไนแว่นแคว้นแดนอันใด ย่อมนับถือความสักดิสิทธิของเมือง พารานสี อุส่าห์พากันเดินทางไปทำพิธพลกมมจานวนนับด้วยล้านคน ทุกปี โดยเชื่อเหมือนหย่างว่าเมืองพารานสีหยู่ปากทางลัด ที่จะตัดตรง ไปเทวะโลกได้แน่นอน ลักสนะการพิธที่ตรงกับเราเรียกว่า "ลอยบาป" นน ดังนั้นผู้จะลอยบาปต้องเดินประทักสินรอบเมืองพารานสี แลบูชา ตามเทวะสถานต่าง ๆ ในระยะทางราว 1,800 เส้น เปนเวลาราว 6 วัน แล้วลงไปยัง "ฆัต" คือท่าน้ำอันสักดิสิทธิแห่งใดแห่งหนึ่ง ที่ลงรมน้ำ มีพราหมน์นั่งคอยสอนมนต์ให้บริกัม เมื่อเรียนมนต์แล้วจึงลงในแม่น้ำ คงคา กินน้ำแลล้างหัวล้างบาปให้ลอยไปกับสายน้ำ แล้วจึงขึ้นไปรับ พรต่อพราหมน์เปนเสร็ดพิธ ที่พรรนนาน่าว่าตามฉันเข้าใจความในหนังสือ ไม่ได้มีโอกาสไถ่ถามพวกพราหมน์ในที่นั้น อาดเข้าใจผิดบ้างก็เปนได้.

TUDC 26/09/2563

ปลงสพ

นอกจากฉอยบาป พวกฮินดูยังนับถือความศักดิ์สิทธิ์ของเมือง
พาราณสีต่อไปอีกหย่างหนึ่ง คือว่าถ้าใครตายที่เมืองพาราณสี หรือแม้
ปลงสพที่นั้น จะได้ไปสู่เทวะโลกเปนแน่แท้ ถึงมีเศดถีฮินดูบางคนไป
ขอหาที่หยู่นะเมืองพาราณสีเมื่อแก่ชรา เพื่อจะไปตายที่นั่น ที่เผาสพ
ทรมท่านากถือว่าศักดิ์สิทธิ์ต่างกัน มีท่าหนึ่งชื่อ "มนิกรรนิกา" ว่าเปน
ศักดิ์สิทธิ์กว่าเพื่อน ใคร ๆ ก็หยากให้เผาสพตนที่ท่านั้น คงเปนเพราะ
เกิดฉาบากด้วยชิงจองท่าและกำหนดเวลาเผาสพพ้องกัน รัถบาลจึงตั้ง
ขึ้นบังคับให้ผู้จะเผาสพขออนุญาต เพื่อจดลงที่เบียนท่าและเวลาที่จะเผา
ไว้ก่อน และให้มีนักการคอยดูแลให้เปนไปตามที่เบียนนั้น ข้าราชการ
อังกริดที่หยู่ในเมืองพาราณสีเขาเล่าให้ฉันฟังว่า บางทีนายที่เบียนต้อง
ถูกปลุกขึ้นรับโทรศัพท์ในเวลาดึก บอกเปนคำของเศดถีคนใดคนหนึ่งว่า
"ฉันจวนจะสิ้นใจหยู่แล้ว ขอให้ช่วยส่งเคราะห์ให้ได้เผาที่ท่ามนิกรรนิกา
เวลาพรุ่งนี้" เปนอุทาหรณ์ให้เห็นว่าพวกฮินดูเชื่อถือสาสนามั่นคงเพียงใด
พวกฮินดูเชื่อว่าพระอัคนีสามารถจะทำสิ่งทั้งปวงให้บริสุทธิ์สอาด หรือว่า
อีกนัยหนึ่ง บันดาสิ่งโสโครกทั้งปวง ถ้าเผาไฟแล้วก็กลับเปนของสอาด
หมด เช่นมูตรคูถของโค ถ้าเผาแล้วก็อาดจะบริโภคและใช้เปนเครื่อง
จุนเจิมได้ เพราะฉะนั้นการเผาสพที่ท่าแล้วทิ้งอัคถิธาตุลงในแม่น้ำคงคา
พวกที่ถอยบาปอาบน้ำกินน้ำหยู่ใกล้จึงไม่รังเกียด เพราะถือว่าเปนของ
สอาดแล้ว

TUDC 26/09/2563

ประเพนีเผาสพชาวอินเดียที่ฉันได้รู้เห็นนะเมืองพารานสี มีเหมือนกับประเพนีไทยแต่ที่ทิ้งธาตุลงน้ำ กับที่ขนันสพทารกทิ้งลงน้ำ ตามประเพนีโบรานในอินเดีย สพย่อมเผาทั้งนั้น ต่างกันแต่พวกถือพระพุทธสาสนา เผาสพแล้วเอาอัตถิธาตุฝังและก่อกองดินหรือกองหินไว้ตรงที่ฝัง เรียกว่า "สถูป" แต่พวกถือสาสนาฮินดูทิ้งอัตถิธาตุลงน้ำ ไทยเราถือพระพุทธสาสนาเปนพื้นเมือง เพราะฉะนั้น ถ้าเปนคนชั้นสูงก็ก่อพระเจดีย์บันจุอัตถิธาตุ ถ้าเปนคนชั้นต่ำก็เปนแต่ฝังอัตถิธาตุ หรือเอาไปกองทิ้งไว้ที่โคนต้นโพ แต่พระเจ้าแผ่นดินและเจ้านายซึ่งถือประเพนีของพวกพราหมน์ด้วย จึงรับคติการถ่วงธาตุมาใช้ในประเพนีพระบรมสพและพระสพเจ้านายทำทั้งสองทาง ส่วนพระอัตถิบันจุไว้ในพระเจดีย์ตามทางพระพุทธสาสนา ส่วนพระอังคารหรือถ่านที่เผาพระสพ เชินไปลอยปล่อยไปในแม่น้ำ ตามทางสาสนาฮินดู เพิ่งมาเลิกลอยพระอังคารเปลี่ยนเปนบันจุเมื่อรัชกาลที่ 5 ประเพนีขนันสพทารกทิ้งน้ำนั้น ไทยเราเอาสพใส่ลงในหม้อ ไม่ผูกกับคอหม้อเหมือนในอินเดีย แต่เดี๋ยวนี้ก็เลิกแล้ว เปลี่ยนเปนฝังให้สูญไปทีเดียว

ความรู้ที่ฉันได้จากเมืองพารานสี มีพ้องกับเมืองไทยบางหย่างดังได้พรรนนามา ฉันพักหยู่เมืองพารานสี 3 วัน แล้วก็ขึ้นรถไฟไปเมืองพุทธคยา ซึ่งจะเล่าในนิทานเรื่องอื่นต่อไป.

TUDC 26/09/2563

นิทานที่ 7
เรื่องสืบพระสาสนาในอินเดีย

เมื่อปีวอก พ.ศ. 2415 พระบาทสมเด็ดพระจุลจอมเกล้าเจ้าหยู่หัว เสวยราชย์ได้ 4 ปีสเด็ดไปอินเดีย เมื่อถึงเมืองพารานสีสเด็ดไปชงบำเพ็นพุทธบูชา ณะ พระบริโภคเจดียสถานในมริคทายวัน ทีพระพุทธเจ้าชงสแดงปถมเทสนาประกาสดังพระพุทธสาสนา อันพุทธสาสนิกชนทั่วทังโลกนับถือว่าเปนเจดียสถานทีสำคันหย่างยิงแห่งหนึงในพระพุทธสาสนา

เมื่อเชียนนิทานนี ฉันนึกขึนว่าจะมีไทยใครได้เคยไปถึงมริคทายวันก่อนพระบาทสมเด็ดพระพุทธเจ้าหลวงบ้างหรือไม่ คิดหาไม่เห็นใคร เลยคิดค้นต่อไปในเรื่องพงสาวดารก็เกิดพิสวง ด้วยปรากตว่าเมืองไทยเราขาดคมนาคมกับอินเดียในเรื่องพระพุทธสาสนามาเสียตังแต่ก่อนพระร่วงครองกรุงสุโขทัย เพราะพระพุทธสาสนาในอินเดียถูกพวกมิจฉาทิตถิทังทถอสาสนาอิสลามและทถอสาสนาฮินดู พยายามล้างผลานมาช้านานจนหมดสินสงคะมนทถ และประชาชนทถอพระพุทธสาสนาไม่มีในอินเดียมาเสียแต่ราว พ.ศ. 1600 ก่อนตังราชวงส์พระร่วงถึง 200 ปี เพราะฉะนัน ไทยจึงต้องเปลี่ยนไปนับถือประเทสลังกา รับพระไตรปีดกกับทังสมนะวงส์และเจดียวัตถุต่าง ๆ มีพระบรมธาตุและต้นพระสรีมหาโพธิเปนต้น มาจากลังกาทวีป ดังปรากตในเรื่องพงสาวดารและสิลาจารึก

TUDC 26/09/2563

ครั้งสุโขทัย ต่อมาในสมัยกรุงศรีอยุธยาก็เป็นเช่นเดียวกัน ถึงแม้การไปมาในระหว่างเมืองไทยกับอินเดียยังมีหยุ่ ก็เป็นในการซื้อขาย ไม่เกี่ยวข้องถึงศาสนา และไปค้าขายเพียงตามเมืองในอินเดียทางฝ่ายใต้ที่เป็นภาคมัทราส์ Madras บัดนี้ปรากฏว่าได้มีไทยไปจนถึงอินเดียตอนมัชฌิมประเทศที่พระพุทธเจ้าซึ่งสั่งสอนพระศาสนาไม่ เพราะฉะนั้นการที่สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จไปถึงมัรคทายวัน เมื่อ พ.ศ. 2415 เป็นการสำคัญ ถ้าเรียกหย่างโบรานก็ว่า "เสด็จไปสืบพระศาสนา" ซึ่งเธิดร้างมากว่า 700 ปี และการที่เสด็จไปครั้งนนก็มผลทำให้ความรู้ความเห็นของไทยในโบรานคดีเรื่องพระพุทธศาสนากว้างขวางขึ้นโดยลำดับมาจนบัดน จะเล่าเรื่องที่ปรากฏในชั้นแรกก่อน

เมื่อสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จกลับจากอินเดีย ได้รูปถ่ายพระ "ธัมเมกขะ" เจดีย์ ที่เป็นพระเจดีย์องค์ใหย่หยู่ในมัรคทายวัน มาถวายกรมสมเด็จพระปวเรศวริยาลงกรน์ เป็นครั้งแรกที่ไทยจะได้เห็นรูปพระสถูปเจดีย์ในอินเดีย รูปพระธัมเมกขะเจดียนนเป็นพระเจดีย์กลมตอนล่างใหย่ตอนบนรัดเล็กเข้าไปดูเป็น 2 ตอน ผิดกับรูปซึ่งพระเจดีย์ที่ล้างกันในเมืองไทย กรมสมเด็จพระปวเรศ ฯ ซึ่งพิจารนากับพระมหาเถระองค์อื่น ๆ ลงมติพร้อมกันว่ารูปพระธัมเมกขะเจดีย์ ตรงกับในพระบาลีว่าพระสถูปสันถานเหมือนถอมฟาง (รูปถอมฟางในเมืองไทยมี 2 หย่าง ๆ หนึ่งเหมือนโอคว่ำ อีกหย่างหนึ่งเป็น 2 ตอนเหมือนหย่างรูปพระธัมเมกขะเจดีย์) ตรงนนมผู้เชื่อว่ารูปพระสถูปเจดียแบบเดิมคงเป็น

TUDC 26/09/2563

2 ถอนหย่างพระธัมเมกขเจดีย์ ถึงเอาแบบไปส้างธันหลายแห่ง ว่าแต่ที่ฉันจำได้ส้างไว้ทบริเวนกุดสมเด็ดพระวันรัตน (พุทธสิริ ทัพ) วัดโสมนัสวิหารแห่งหนึ่ง ที่วัดกันมาตุยารามแห่งหนึ่ง ดูเหมือนจะยังหยู่จนเดยวน ความนิยมที่จะไปอินเดียเพื่อส์กสาโบรานคดีเนื่องด้วยพระพุทธส่าส์นา ก็เริ่มเกิดขนดังแต่สมเด็ดพระพุทธเจ้าหลวงส์เด็ดไปครั้งนน ต่อมาจึงมีไทยทั่งที่เปนครีหัถและพระภิกสุพวกเทียวชุดงค์ไปถึงมัชฌิมประเทส์ในอินเดียเนือง ๆ

ฉันไปอินเดียเมื่อ พ.ส. 2434 พายหลังสมเด็ดพระพุทธเจ้าหลวงส์เด็ดไปได้ 19 ปี ในระหว่างนั้น ความนิยมที่จะส์กสาและหาความรู้โบรานคดีในอินเดียเริ่นขนกว่าแต่ก่อนมากแล้ว แม้ตัวฉันเองเมื่อไปถึงอินเดียก็ออกสนุกในกวรที่จะพิจารนาขนบทำเนียมที่พ้องกับเมืองไทยดังได้เล่าไว้ในนิทานเรื่องอน ในนิทานเรื่องนจะเล่าถึงพระบริโภคเจดีย์ที่ฉันได้บูชา กับที่ฉันเสาะหาของต่าง ๆ ซึ่งเปนพุทธเจดีย์เอามาเมืองไทยในครั้งนน

มฤคทายวัน

เมื่อฉันพักหยู่นะเมืองพารานส์ ก็ได้ไปกะทำพุทธบูชาที่พระบริโภคเจดีย์ในมฤคทายวัน แต่ชาวเมืองเรียกชื่อต่าบนนั้นว่า "ส่ารนาถ" Sarnath ว่ามาแต่ค่า "ส่ารังคนาถ" ภาส่ามคธ แปลว่า "ผู้เปนที่พึงของกวาง" มฤคทายวันหยู่นอกเมืองพารานส์ทางด้านตะวันออก ห่าง

TIDC 26/09/2563

แม่น้ำคงคาราวสัก 160 เส้น ในสมัยเมื่อฉันไปยังร้างรกหยู่มาก กรม
ศรวดโบรานคดีในอินเดียเปนแต่ได้ขุดค้นเปนแห่ง ๆ เพื่อหาของโบราน
ส่งไปเข้าพิพิธภันฑสถาน ยังไม่ได้ถงมือขุดเบ็ดให้เห็นแผนผัง แลจัดการ
รักสาหย่างเดียวนั้น ไปมรคทายวันในสมัยนั้น ยังแลเห็นแต่พระธัม
เมกขเจดีย์สูงตระหง่านเปนสำคันหยู่องค์เดียว กับมีเครื่องสิลาจำหลัก
ซึ่งเพิ่งพบใหม่ยังไม่ทันส่งไปพิพิธภันฑสถานรวมไว้แห่งหนึ่ง ฉันขอมา
ได้บ้าง ดังจะเล่าต่อไปข้างหน้า นอกจากนั้นยังแลเห็นแต่ดินเปนโคก
น้อยใหย่ไปรอบข้าง พระธัมเมกขเจดีย์นั้น ในหนังสือนำทางแต่งขึ้น
หลังบอกขนาดว่าสูงแต่รากขึ้นไปตลอดองค์ราว 24 วา วัดผ่ากลาง
ตอนใหย่ 15 วาครึ่ง แลตอนใหย่นั้นเปนสิลาขึ้นไปราว 6 วา เมื่อ
ฉันพิจารนาดูพระธัมเมกขเจดีย์ เกิดความเห็นขึ้นใหม่ผิดกับเข้าใจกัน
หยู่ในกรุงเทพฯ ที่ว่าสร้างรูปซึงเปน 2 ตอนเหมือนตอมฟางดังกล่าวมา
แล้ว เพราะไปสังเกตตอนใหย่ที่หยู่เบื้องต่ำเห็นก่อหุ้มด้วยสิลา ตอน
เบื้องบนที่คอดเข้าไปก่อด้วยอิฐ ฉันคิดเห็นว่าที่ดูรูปเปน 2 ตอน น่าจะ
เปนเพราะการแก้ไขเปลี่ยนแปลง มิใช่แบบเดิมเจตนาจะให้เปนเช่นนั้น
คิดสันนิฐานต่อไปเห็นว่าของเดิมคงก่อหุ้มด้วยสิลาตลอดทั้งองค์ ถูก
พวกมิจฉาทิฐิรื้อเอาแต่สิลาตอนข้างบนไปเสีย เหลือทิ้งไว้แต่แกนอิฐ
หรือมิฉะนั้นพวกมิจฉาทิฐิเจตนาจะทำลายพระเจดียนนทั้งหมด แต่รื้อ
ลงมาค้างหยู่ครึ่งองค์ พายหลังมามีพวกสัมมาทิฐิไปปฏิสังขรณ์ ก่อ
แกนอิฐขึ้นไปตลอดองค์ แต่ไปค้างหยู่ไม่ได้ก่อสิลาหุ้มตอนบนจึงเหลือ

UDC 26/09/2553

เปนอิถหยู่เช่นนั้น รูปพระเจดีย์เดิมเห็นจะเปนหย่างซงโอคว่า ก็เหมือน
ซงถอมฟางหย่างที่ไม่คอดเช่นว่ามาแต้ว เมื่อไปบูชา ฉันคิดเห็น
เพียงเท่านั้น ต่อมาอีกหลายสิบปีจึงได้เห็นรูปพระสถูปเจดีย์แบบเดิมที่
เมืองสารเขต อันเปนเมืองโบรานรุ่นเดียวกับเมืองนครปถม หยู่ใกล้เมือง
แปรในประเทศพม่า รูปซงคล้ายกับโอคว่าหรือโคมหวดคว่า มีบัลลังก์
บัวฉัตรเปนยอดหยู่ข้างบน ชั้นประทักษินท่าแต่เหมือนหย่างบันไดขั้น
เดียวติดกับถานพระสถูป พระสถูปเจดีย์เมืองอนุราธบุรีในลังกาทวีป
ที่ส้างชั้นเดิมก็เปนรูปเช่นว่า และได้เห็นรูปภาพในหนังสือองกฤดแต่ง
ว่าด้วยพุทธเจดีย์ในคันธารราสด์ ก็ว่าพระสถูปชั้นเดิมรูปเปนหย่างนั้น
แต้วกล่าวอธิบายต่อไปว่า ชาวอินเดียแต่โบรานกลัวบาปไม่รอแย่งพระ
เจดีย์ ถ้าจะบุรนะปติสังขรนก็แต่ก่อพอกเพิมพระเจดีย์เดิม เปนเหตุ
ให้รูปซงพระเจดีย์เปลียนไปดังปรากฏในชั้นหลัง แม้พระธัมเมกขเจดีย์
ที่มรคทายวัน เขาก็ตรวดพบว่ามีองค์เดิมซงสันนิฐานว่าส้างครั้งพระเจ้า
อโสกมหาราชหยู่ข้างในไม่สู้ใหย่นัก ก่อองค์ทียังแลเห็นอิถครอบองค์
เดิม แต้วยังมีผู้สัทธามาก่อสิลาครอบเข้าข้างนอกอีกชั้นหนึง แต่ท้าไม่
สำเหร็ดค้างหยู่ เขาสังเกตลวดลายที่จำหลักว่าเปนแบบของช่างสมัย
ราชวงส์สุงคะ ราว พ.ศ. 450 พระธัมเมกขเจดีย์จึงกลายเปนรูป
2 ถอนด้วยประการฉะนี้ ถ้าเปนเช่นเขาว่า ที่ฉันสันนิฐานนั้นว่าเปนเพราะ
มิจฉาทิศถิท้าร้ายก็ผิดไป ถึงไทยเราก็ถือเปนคติมาแต่ดั้งเดิมเหมือน
เช่นชาวอินเดีย ว่าไม่ควรรอแย่งพุทธเจดีย์ แม้เพื่อจะบุรนะปติสังขรน์

TUDC 26/09/2563

มีตัวหย่างจะอ้างได้ง่าย ๆ เช่นพระบาทสมเด็ดพระจอมเกล้าเจ้าหยู่หัว
ซงสร้างพระปฐมเจดีย์ ก็ซงสร้างพระมหาสฐูปครอบพระปฐมเจดียองค์
ก่อน หาได้ซงรอแย่งองค์เดิมหย่างใดไม่

มหาเจดียสถานในอินเดีย ที่เรียกว่า "บริโภคเจดีย์" มี 4 แห่ง
ด้วนมีเรองเนองด้วยพุทธประวัติ ว่าเมอพระพุทธเจ้าซงประชวรคราวจะ
สเด็ดเข้าพระนิพาน พระอานนท์ทูนปรารภความวิตกว่าเมอพระพุทธองค์
สเด็ดล่วงดับไปแล้ว พวกพุทธบริสัทซงได้เคยเฝ้าแหนเห็นพระองค์
หยู่เนืองนิจ จะพากันเปลียวเปล่าเส้าใจ พระพุทธเจ้าจงซงพระกรุณา
โปรดประทานอนุญาตไว้ว่า ถ้าพวกพุทธบริสัทใครเกิดว้าเหว่ ก็ให้ไป
ปลงธรรมสังเวชนะสถานทอันเนองกับพระพุทธประวัติ 4 แห่ง คอ ที่พระ
พุทธองค์ประสูติในสวนลุมพินี นะเมองกบิลพัสดุ์แห่งหนึง ที่พระพุทธองค์
ตรัสรู้พระโพธิญาน นะเมองคยาแห่งหนึง ที่พระพุทธองค์ซงสแดง
ปฐมเทสนาดังพระสาสนาในมฤคทายวัน นะเมองพาราณสีแห่งหนึง ที่
พระพุทธองค์สเด็ดเข้าพระนิพานในป่าสาลวัน นะเมองกุสินาราแห่งหนึง
จะไปยังแห่งใดแห่งหนึงก็ได้ตามแต่จะสดวก เพราะฉะนนจำเดิมแต่ล่วง
พุทธกาล พวกพุทธบริสัทก็พากันไปกระทำพุทธบูชา นะที 4 แห่งนนสืบ
มา เรียกว่า บริโภคเจดีย์ เพราะเกียวกับพระองค์พระพุทธเจ้า ก็
บริโภคเจดียทง 4 นน มีคนไปบูชาที่มฤคทายวันมากกว่าแห่งอน เพราะ
หยู่ในชานมหานคร แต่อก 3 แห่งหยู่ในเขตเมองน้อย มหาเจดียสถาน
ที่มฤคทายวันจึงใหย่โตกว่าแห่งอน กรมตรวจโบราณคดีพบของโบราน

TUDC 26/09/2563

มีแบบกะบวนช่าง สังเกตได้ว่าบุรนะปติสังขรน์มาทุกสมัยเมื่อยังมีพุทธสาสนิกชนหยู่ในอินเดีย และถูกพวกมิจฉาทิตถิรื้อทำลายยิ่งกว่าที่ไหนๆ เพราะหยู่ไกล้มหานครกว่าแห่งอื่น

พุทธคยา

เมืองคยาเปนเมืองน้อย เมื่อสมเด็ดพระพุทธเจ้าหลวงสเด็ดไปอินเดียยังไม่มีทางรถไฟไปถึง จึงไม่ได้สเด็ดไป เมื่อฉันไปมีทางรถไฟแล้ว ถึงกะนั้นรัถบาลอินเดียก็ไม่ได้กะจะให้ไป หากฉันหยากบูชาพระบริโภคเจดีย์ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระโพธิญาน เขาจึงจัดให้ไปตามประสงค์ พอไปถึงก็เห็นความลำบากของรัถบาล เพราะไม่มีที่จะให้พักต้องแบ่งห้องในเรือนของเจ้าเมืองให้ฉันหยู่ และเอากะโจมเต็นต์ผ้าใบไปปักที่ลานบ้านเจ้าเมือง ให้คนอื่นที่ไปกับฉันหยู่อีกหลายหลัง แต่มีดีกว่าที่อื่นหย่างหนึ่งที่มีมิสเตอร์เครียสัน เจ้าเมือง เปนนักเรียนโบรานคดีทั้งเรื่องสาสนาและภาสาของชาวอินเดีย พายหลังมาได้เปน เซอร์มีชื่อเสียงเปนนักปราชญ์สำคันคนหนึ่ง พอรู้ว่าฉันจะไป ก็เตรียมต้นโพธิพรรนพระสรีมหาโพธิที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ปลูกไส่กะบอกไม้ไผ่ไว้ให้ 3 ต้นสำหรับจะได้เอามาเมืองไทย แต่จะรอเรื่องต้นโพธินั้นไว้เล่าต่อไปข้างหน้า มิสเตอร์เครียสันบอกว่าที่ในแขวงเมืองคยานั้น ยังมีของโบรานเนื่องด้วยพระพุทธสาสนาจมหยู่ในแผ่นดินอีกมากมายหลายแห่ง เสียดายที่ฉันไปหยู่น้อยวันนัก ถ้ามีเวลาพอจะพาไปเมืองราชครีห์

TUDC 26/09/2563

ของพระเจ้าพิมพิสาร เปนเมืองร้างทางเกวียนไปสักวันหนึ่ง เตรียมจอบเสียมไปด้วย อาดจะขุดหาของโบรานได้สนุกดีทีเดียว

ที่เมืองคยานั้น มีเจดียสถานของโบรานที่คนนับถือมากสองแห่ง คือที่ตำบนคยาสิระ มีวัดวิสนุบาทเปนที่นับถือของพวกฮินดูแห่งหนึ่ง กับวัดพุทธคยา เปนที่นับถือของพวกถือพระพุทธสาสนาแห่งหนึ่ง แม้ที่พุทธคยาพวกฮินดูก็ไปบูชา เพราะพวกฮินดูที่เมืองคยาถือคติฝ่ายวิสนุเวทโดยมาก ถือว่าพระวิสนุอวตารลงมาเปนพระพุทธเจ้า ดังกล่าวในเรื่องนารายน์สิบปาง จึงมีคนต่างด้าวทั้งพวกฮินดูและพวกถือพระพุทธสาสนา พากันไปบูชาที่เจดียสถานทั้งสองแห่งนั้นตั้งปีละ 100,000 คนเปนนิจ

พระมหาเจดียสถานที่พุทธคยา หยู่ห่างเมืองคยาสักระยะทางราว 75 เส้น มีถนนไปรถเทียมม้าคู่ได้ตลอดทาง ต้องผ่านวัดคยาสิระของพวกฮินดูไปก่อน วัดนั้นหยู่กลางหมู่บ้านของพวกชาวเมือง ฉันแวะเข้าไปดูพวกฮินดูก็พากันต้อนรับ พาเข้าไปในวัด และเลี้ยงดูโดยเอื้อเฟื้อ เรื่องตำนานของวัดนั้นว่า เดิมมียักส์ตนหนึ่งชื่อว่าคยา เปนสัตว์บาปหยาบช้าเที่ยวเบียดเบียนมนุส จึงร้อนถึงพระวิสนุ คือพระนารายน์ สเด็ดลงมาปราบยักส์ตนนั้น เอาพระบาทขวาเหยียบอกตัดหัวยักส์โยนไป แล้วสาปให้ตัวยักส์กลายเปนหินเช่นปรากตหยู่ รอยพระบาทของพระวิสนุที่เหยียบอกก็ปรากตหยู่ด้วย จึงเรียกเจดียสถานนั้นว่า "วิสนุบาท" พวกฮินดูเชื่อกันว่าถ้าใครไปบูชา อาดจะอธิถานช่วยญาติที่ตายไปแล้ว

DDC 26/09/2563

ให้พ้นอบายภูมิได้ จึงพากันไปบูชาหาบุญเพื่อเหตุนั้น ฉันเข้าไปเยียมดู
เพียงประตูวิหาร จะเข้าไปในนั้นเกรงว่าพวกยักษ์จะรังเกียด เห็นมี
สีดาสีดำเทือกหนึ่งซึ่งสมมติว่าเป็นตัวยักษ์คยา ยาวสัก 8 ศอก ดูรูป
คล้ายกับคนนอนหยู่บนถานชุกชีกลางวิหาร ทำนองเดียวกันกับม้วนผ้าท
บนพระแท่นดงรังในเมืองไทย รอยวิสนุบาทฉันไม่ได้เห็น แต่เขา
พรรนนาไว้ในหนังสือนำทางว่าทำรูปพระบาทด้วยแผ่นเงินขนาดกว้างยาว
เท่า ๆ กับตีนคน ติดไว้กับพื้นโพรงหินอันมีหยู่ตรงอกของรูปยักษ์ แต่
พวกชาวบ้านจำลองรูปพระบาททำด้วยแผ่นทองแดง แลทำของอื่น ๆ
ด้วยสีดำเช่นเดียวกับที่เป็นตัวยักษ์จำหลักรูปวิสนุบาทติดไว้ขายพวก
สัปบุรุสหลายหย่าง คำบนคยาสีระนั้นชอพ้องกับนิทานวัน นำอาทิตต
ปริยายสูตร ซึ่งว่า " คยายำ วิหรติ คยาสีเส " น่าจะหมายความว่า
"พระพุทธเจ้าซึ่งสิเดงพระสูตรนั้น นะคำบนคยาสีระไนแขวงเมืองคยา"
คือในคำบนที่ฉันไปนั้นเอง นิทานเรื่องพระนารายน์ปราบยักษ์คยา น่า
จะเกิดขึ้นต่อพายหลังพุทธกาล ด้วยเอาคำ "คยาสีเส" หรือ "คยาสีระ"
มาผูกขึ้นเป็นเรื่องยักษ์มารดังกล่าวมา

ฉันไปพุทธคยาครั้งนั้น นึกคาดไปว่าจะได้เกียรติเป็นไทยคนแรก
ที่ได้ไปสืบพระสาสนาถึงที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระโพธิญาน เหมือนเช่น
สมเด็ดพระพุทธเจ้าหลวงสิเด็ดไปสืบพระสาสนาถึงมรคทายวัน ที่พระ
พุทธเจ้าซึ่งประกาสดังพระพุทธสาสนา แต่เมื่อไปถึงวัดพุทธคยาพอเข้า
ประตูพระวิหาร เห็นผ้ากราบพระบัฏตรางานหลวงในเมืองไทยผูกห้อย

หยุดผินหน้งกส่นกะหยิมใจ ด้วยมีพระภิกสุไทยองค์ไดองค์หนึ่งได้ไปถึง
เสียก่อนแล้ว พิจารนาดูหนังสือไทยที่เขียนไว้กับผ้ากราบ บอกชื่อว่า
"พระสังกันตเนตร ได้มาบชา" ฉันก็รีจักตัว คือพระสุมหเนตร วัด
เครือวัลย์ฯ พายหลังมาได้เปนพระราชาคนะที่ พระสมุทมุนี ซึ่งเปน
พระชอบเทียวชุดงค์มาแต่ยังหนุ่มจนชนชอถอนาม แต่ฉันไม่ได้คาดว่า
จะสามาถไปได้ถึงพุทธคยาในอินเดียในสมัยนั้น ก็ประหลาดใจ ที่ตาบน
พุทธคยามีแต่วัดพระสรีมหาโพธิ หรือถ้าเรียกหย่างไทยก็ว่า "วัดโพธิ"
กับบ้านพวกพราหมน์มหันต์หยู่หมู่หนึ่ง ไม่มีบ้านเรือนราสดรห้อมล้อม
เหมือนเช่นที่วัดวิสนุบาท เพราะที่ดินตาบนนั้นเปนกัมสิทธิของพวก
พราหมน์มหันต์ ดังจะบอกเหตต่อไปข้างหน้า ที่วัดหย่างผังล่าน้ำ
เนรัญชรที่พระพุทธเจ้าซงลอยถาดไม่ถึง 10 เส้น แต่ล่าน้ำเนรัญชรนั้น
เวลาเมื่อฉันไปเปนรีดูแต้งน้ำแห้งขาด แลดูท้องน้ำเปนแต่พันซาย
เม็ดไหย่ แต่เขาว่าขุดลงไปตรงไหนก็ได้น้ำทุกหยู่ได้ซายเสมอ ตัววัด
พระสรีมหาโพธิ เมื่อฉันไปมีสิ่งล่าคันแต่พระปรางค์ไหย่หยู่ด้านหน้าทาง
ทิสตะวันออกองค์หนึ่ง หลังพระปรางค์เข้าไปมีพระแท่น "รัตนบัลลังก์"
เปนสิลาจำหลักแผ่นไหย่ ว่าพระเจ้าอโสกมหาราชซงล้างประดิสถาน
ไว้ตรงที่พระพุทธเจ้าประทับ เมื่อตรัสรู้ที่ใกล้โคนต้นพระสรีมหาโพธิ
แผ่นหนึ่ง ต่อพระแท่นไปก็ถึงต้นพระสรีมหาโพธิมีถานก่อล้อมรอบ
ต้นพระสรีมหาโพธิเมื่อฉันไปขนาดล่าต้นราวสัก 4 กำ เปนทายาท
สืบสันตติพรรนมาแต่พระสรีมหาโพธิต้นเดิมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้สักกชว

แล้วไม่มีใครรู้ รู้แต่ว่าสืบพืชพรรนมาแต่พระสรีมหาโพธิต้นเดิมหยู่ใน
ที่เดียวกันมาจนกาลบัดนี้ ถานวัดปราบเปนที่ราบออกไปสัก 2 เส้น
4 เหลียมมีกำแพงล้อม นอกกำแพงออกไปยังเปนกองดินสูงบ้างต่ำบ้าง
เปนพืดไป กรมตรวดโบรานคดียังไม่ได้ขุดค้น

เรื่องตำนานของวัดพระสรีมหาโพธิพุทธศยา เมื่อตอนก่อนสมัย
พระเจ้าอโสกมหาราช แม้เปนที่พุทธสาสนิกชนไปบูชามาแต่แรก
พระพุทธเจ้าสเด็ดเข้าพระนิพาน ก็ไม่ปรากตสิ่งใดที่สร้างไว้ก่อน พ.ส.
200 ของเก่าที่พบมีแต่ของครั้งพระเจ้าอโสกมหาราช ว่าซงสร้าง
พระแท่นรัตนบัลลังก์กับวิหารขนาดน้อยไว้ข้างหน้าต้นโพธิ เปนที่คน
ไปบูชาหลังหนึ่ง ต่อมาเมื่อพระพุทธสาสนาจเรินแพร่หลายในอินเดีย
มีผู้สัทธาไปสร้างเจดียวัตถุเจะเครื่องประดับต่าง ๆ เพิ่มเติมต่อมาโดย
ลำดับ ผู้ตรวดเขาสังเกตเบบลวดลายตามสมัย ได้เค้าว่ามีชาวอินเดีย
ปติสังขรน์มาจนราว พ.ส. 1500 ก่อนพระพุทธสาสนาจะถูกกำจัดจาก
อินเดียไม่นานนัก แต่การบุรนะปติสังขรน์สิ่งสำคัน คือพระปรางค์ที่
เปนหลักวัดหยู่เดียวน เขาสันนิถานว่าถึงสมัยเมื่อเกิดนิยมทำพระพุทธรูป
ในราว พ.ส. 500 มีผู้สร้างแปลงวิหารของพระเจ้าอโสกมหาราช
ซึ่งเดิมเปนแต่ที่สำหรับคนบูชาพระสรีมหาโพธิ ให้ใหย่ขนกว่าเก่า เปน
ที่ตงพระพุทธรูปด้วย ต่อมาถึง พ.ส. 1000 เสส มีมหาพราหมน์คนหนึ่ง
ชื่อ อมรเทวะ เปนปุโรหิตของพระเจ้าวิกรมาทิตย์นะ เมืองมัลวา
เข้ารีดเดือมใสในพระพุทธสาสนา มาสร้างแปลงวิหารนั้นเปนพระปรางค์

องค์ทยังปรากฏหยู่บัดน แบบหย่างรูปซงผิดกับพระเจดีย์บันดาทีมีไน
อินเดียทงหมด คงเปนเพราะพราหมน์อมรเทวะเคยถือไสยศาตร ชอบ
แบบหย่างเทวาลัยหยู่ก่อน เอาเค้าเทวาลัยกับพระเจดีย์ทางพระพุทธ
ศาสนาผสมกนทาตอนยอดเปนพระสถูป ตอนกลางเปนปรางค ตอน
ล่างเปนวิหารทดงพระพุทธรูป เพราะฉะนนจงแปลกกบทอน ล่างด้วย
ก่ออิถถปูนทงองค์ สันลานเปน 4 เหลียมสูงตลอดยอด 30 วา ตอน
ล่างทเปนวิหารกว้าง 8 วา สูง 4 วาเศศ ทำคูหาดงพระพุทธรูปปาง
มารวิชัย ขนาดหน้าตักสัก 3 ศอกเปนประธาน ทีฝาผนังวิหารมีช่อง
บันไดขนไปบนหลังคา ซงทำเปนหลังคาตัด ลานทักสินรอบพระปรางค์
ไหย่องค์กลาง และมีปรางค์น้อยตามมุมลานทักสิน 4 องค์ ปรางค์ไหย่
ก็เปนรูป 4 เหลียมซงสอบขนไปทางยอด ทำซุ้มจรนำมีคูหาสำหรับตง
พระพุทธรูป เรียงรอบพระปรางค์เปนชน ๆ ขนไป 9 ชน ถงทสุดปรางค์
ทำพระสถูปเจดีย์กถมไว้เปนยอด เมือไหม่ ๆ ดูก็เห็นจะงามแปลกตา

ครันถงสมัยเมือพระพุทธศาสนาถูกพวกมิจฉาทิตถ์ลางผลานทไน
อินเดีย มีพวกชาวอินเดียทถือพระพุทธศาสนาพากันหนีไปพึงพระเจ้า
ราชาธิราชพม่า นะเมืองพุกาม อันเปนพุทธศาสนูปถัมภกเปนอันมาก คง
ไปทูนพรรนาถึงพุทธเจดีย์สถานไนอินเดีย ให้พระเจ้าคันธิดราชาธิราช
พระองค์ท 3 ซงชาบ จึงซงเดือมใสศัทธาให้ปดสังขรน์พระปรางค์พุทธคยา
เมือราว พ.ศ. 1655 ครังหนง ต่อมาพระเจ้าอลองคสิทธุราชาธิราช
พระองค์ท 4 ให้ปดสังขรน์อกครังหนง และพระเจ้าติโลมินโลราชา

TUDC 26/09/2563

ราชาธิราชองค์ที่ 9 ให้ไปถ่ายแบบพระปรางค์พุทธคยาไปสร้างไว้ที่เมืองพุกามเมื่อราว พ.ศ. 1753 องค์หนึ่ง เถยมีเรื่องต่อมาถึงเมืองไทย ด้วยมีพระเจดีย์โบราณก่อด้วยศิลาแลงหยู่ที่เมืองเชียงไหม่องค์หนึ่ง ชาวเมืองเรียกว่า "พระเจดีย์เจ็ดยอด" รูปสันถานท่าหย่างพระปรางค์พุทธคยาฉันได้เคยเห็นทั้งองค์ทพุทธคยาแลละองค์ทเมืองพุกาม จึงอ้างได้แน่ว่าองค์ทเมืองเชียงไหม่คงถ่ายแบบมาจากองค์ทเมืองพุกาม เปนแต่ย่อขนาดให้ย่อมลงสักหน่อยแลละน่าจะสร้างเมื่อก่อน พ.ศ. 1800 ในสมัยเมื่อเมืองเชียงไหม่ยังเปนเมืองขนพระเจ้าราชาธิราชเมืองพุกาม อาดจะมีเจ้านายในราชวงส์พุกามมาครอบครอง (บางทีจะเปนองค์ทอภิเสกกับนางจามเทวี) เอาหย่างพระปรางค์มาจากเมืองพุกามแลละสร้างหย่างประนีตกระเพียงนั้น ความต่อต่อไปว่าที่ในหนังสือพงสาวดารเชียงไหม่ ว่าพระยามังรายสร้างเมืองเชียงไหม่เมื่อ พ.ศ. 1839 นั้นทจงสร้างในท้องทเมืองเก่าอันร้างหยู่ มิได้สร้างในที่บ้าเถือน เรื่องตำนานพระปรางค์ทพุทธคยายังมีต่อมาว่าเมื่อ พ.ศ. 2420 พายหลังสมเด็ดพระพุทธเจ้าหลวงสเด็ดไปอินเดีย 5 ปี พระเจ้ามินดงประเทสพม่าใคร่จะบ้าเพ็นพระราชกุสล ตามเยี่ยงหย่างพระเจ้าราชาธิราชพม่าแต่ปางก่อน ให้ไปขออนุญาตต่อรัถบาลอังกริดปติสังขรน์พระปรางค์พุทธคยาอีกครั้งหนึ่ง แต่พม่าไปปติสังขรน์ครั้งนนักโบราณคดีอังกริดยังติเตียนกันหยู่จนทุกวันนี้ ว่าเหมือนไปทำลายยิ่งกว่าไปทำให้กลับคืนดี เพราะข้าหลวงพม่ามีความคิดเพิ่มจะก่อกำแพงล้อมรอบ กับจะปราบที่ใน

TUDC 26/09/2563

ลานวัดทำให้ราบรื่น รื้อแย่งเครื่องสิลาของโบรานที่สร้างไว้ในบริเวน ขนเอาออกไปทิ้งเสียโดยมาก ทั้งเที่ยวรื้อเอาอิถตามโบรานสถานในที่มีหยู่ใกล้ ๆ ไปก่อกำแพงวัดที่ทำนั้นทำให้ยิ่งยับเยินหนักไป แม้ที่องค์พระปรางค์ก็กะเทาะเอาลวดลายปั้นของเดิมที่ยังเหลือหยู่ออกเสีย เอาปูนยารอยที่ชำรุดแล้วทาปูนขาวฉาบทั่วทั้งองค์ เอาเปนสำเหร็ดเพียงนั้น ต่อมาจะเปนด้วยรัถบาลอินเดียรู้สึกเอง ว่าที่ได้อนุญาตให้พม่าปติสังขรน์โดยไม่ควบคุมผิดไป หรือจะเปนด้วยถูกพวกนักโบรานคดีติเตียนมาก เจ้าเมืองบังกล่า Bengal จึงให้ปติสังขรน์องค์พระปรางค์อีกครั้งหนึ่ง ตกแต่งถือปูนเรียบร้อยทั้งองค์ เห็นจะสำเหร็ดก่อนฉันไปไม่ช้านัก แลดูยังใหม่ และมีสิลาจารึกบอกไว้ แต่ฉันจำสักราชไม่ได้ว่าปติสังขรน์เมื่อปีใด

เมื่อฉันไปถึงวัดพุทธคยา พวกพราหมน์มหันต์ Mahant พากันมาต้อนรับ พอฉันบูชาพระและเที่ยวดูทั่วเขตวัดแล้ว เชินไปพักที่เรือนมหาพราหมน์ผู้เปนหัวหน้าพวกมหันต์ มีพิธีต้อนรับ เช่นสวมพวงมาลัยให้แล้วจัดของว่างมาเลี้ยงเปนต้น ที่วัดพุทธคยามีเครื่องสิลาจำหลักของโบรานเหลือหยู่มากกว่าที่มรึคทายวัน พวกพราหมน์มหันต์เก็บเอามาประดับประดาไว้ตามที่ต่าง ๆ ฉันหยากได้สิ่งไหนออกปากขอ ก็ยอมให้โดยเต็มใจไม่ขัดขวาง ฉันเลือกแต่ของที่แปลกตาขนาดเล็ก ๆ พอจะเอามาด้วยได้สักสี่ห้าสิ่ง บางสิ่งก็มาเปนของสำคันดังจะเล่าที่อื่นต่อไป เหตุที่พวกพราหมน์มหันต์จะได้เปนเจ้าของวัดพุทธคยานั้น ปรากตว่ากว่า 200 ปีมาแล้ว ในสมัยบริสัทอังกริดยังปกครองอินเดียขยายอานาเขต

TUDC 26/09/2563

ออกไปถึงมัชฌิมประเทศ จัดวิธีการปกครองด้วยแบ่งที่ดินให้ชาว
อินเดียที่ผูกผ่ายหยู่ในอังกริด และเป็นคนมีกำลังพาหนะที่จะปกครอง
ถือที่ดินเรียกว่า ซามินดาร์ Zamindar มีอาณาเขตเป็นส่วน ๆ ใหย่บ้าง
เล็กบ้าง ต้องบังคับบันชาการตามกฎหมายอังกริด และส่งเงินส่วยแก่
รัฐบาลอินเดียตามกำหนดที่ตกลงกัน ถ้าซามินดาร์กะทำตามสัญญาหยู่
ตราบใด รัฐบาลยอมให้ผู้สืบสกุลมีสิทธิเช่นเดียวกันเสมอไป ก็ในสมัย
เมื่อดังวิธปกครองเช่นว่านน ที่ตาบนพุทธคยาเป็นบ้างมีแต่พวก
พราหมน์มหันต์ดงบ้านเรือนหยู่ มหาพราหมน์ผู้เป็นหัวหน้าได้รับตำแหน่ง
เป็นซามินดาร์ ปกครองตำบนพุทธคยา และมหาพราหมน์ที่เป็นทายาท
ได้รับสิทธิปกครองสืบกันมา วัดพุทธคยาหยู่ในอาณาเขตที่ดินของพวก
พราหมน์มหันต์ ๆ จึงถือว่าเป็นผู้ปกครองวัดพุทธคยา และดูแลรักสา
เป็นเทวะสถานตามลัทธิวิสนุเวทในสาสนาของตนด้วย

เรื่องมหาโพธิสมาคม

ในครั้งนั้น ผเอินฉันต้องไปรับรู้เรื่องตั้งมหาโพธิสมาคมอันเนื่อง
กับเจดียสถานที่พุทธคยา จะเลยเล่าไว้ในทนด้วย เมื่อฉันออกจากเมือง
คยามาพักหยู่ที่เมืองกัลกัตตา มีชายหนุ่มเป็นชาวลังกาชื่อ “ธัมมปาละ”
มาหาฉันด้วยกันกับพ่อค้าพม่าคนหนึ่ง นายธัมมปาละบอกว่าพวกเขา
คิดจะฟื้นพระพุทธสาสนา ให้กลับนับถือกันในอินเดียดังแต่เดิม ความคิด
ที่พวกเขาจะทำการนน เขาจะเอาที่พระมหาเจดียพุทธคยาตั้งเป็นแหล่ง

TUDC 26/09/2563

แล้วชวนพุทธสาสนิกชนทั่วทุกชาติทุกภาสา ให้ร่วมมือช่วยกันจัดการ
สอนพระพุทธสาสนาให้มีคนนับถือแพร่หลายในอินเดีย ต่อนั้นไปก็จะได้
ทำนุบำรุงพระเจดียสถานต่าง ๆ ให้พระพุทธสาสนากลับเป็นส่วนใหญ่
อันหนึ่ง ในสาสนาต่าง ๆ ที่ในอินเดีย และเอาเป็นที่ประชุมของพุทธ
สาสนิกชนทั่วทั้งโลก ในเวลานี้มีชาวลังกาและพม่าเข้าร่วมมือกับเขา
หลายคนแล้ว จึงตั้งเป็นสมาคมให้ชื่อว่า "มหาโพธิ" ตามนามมหาเจดีย
นะพุทธคยา ที่เขาจะเอาเป็นแหล่งฟื้นพระพุทธสาสนา แต่มีความขัดข้อง
เกิดขึ้นหย่างหนึ่ง ด้วยพวกพราหมณ์มหันต์อ้างว่าที่ดินตำบลพุทธคยา
กับทั้งมหาเจดียสถาน เป็นสมบัติของตน ไม่ยอมให้สมาคมมหาโพธิ
ไปตั้งสถานะทนน จะขอซื้อเพาะตรงทวีดก็ไม่ขาย นายธัมมปาละ
มาหาฉันด้วยเห็นว่าเป็นเจ้านายประเทสไทย อันเป็นประเทสสำคัญที่
นับถือพระพุทธสาสนาประเทสหนึ่ง เพื่อจะขอให้ฉันช่วยพูดจากับอุปราช
Viceroy อินเดีย ให้ใช้อำนาดรัถบาลบังคับพวกพราหมณ์มหันต์ ให้
มอบวัดพระมหาโพธิ อันเป็นวัดในพระพุทธสาสนาคืนให้เป็นวัดของพวก
พุทธสาสนิกชนตามเดิม ฉันตอบว่าที่พวกเขาคิดจะฟื้นพระพุทธสาสนา
ในอินเดียนั้น ฉันก็ยินดีอนุโมทนาด้วย แต่ที่จะให้ไปพูดกับอุปราช
ในเรื่องวัดพระมหาโพธินั้น ฉันเห็นจะรับธระไม่ได้ ด้วยการนั้นเป็นการ
ภายในบ้านเมืองของอินเดีย ตัวฉันเป็นชาวต่างประเทส ทั้งเป็นแขกของ
รัถบาล ที่จะเอื้อมเข้าไปพูดจาร้องขอถึงกิจการภายในบ้านเมืองของเขา
ไม่สมควรจะพึงทำ ฉันพูดต่อไปว่าธัมมะเป็นตัวพระสาสนา ยกปูนไม่

สำคันอันใด สอนพระธัมที่ไหนก็สอนได้ ทำไมจึงจะเริ่มฟื้นพระสาสนาด้วยตั้งวิวาทแย่งวัดกันดูไม่จำเปนเลย นายธัมมปาละคงไม่พอใจในคำตอบ พูดกันเพียงเท่านั้น ต่อมานายธัมมปาละเข้ามากรุงเทพ ฯ ได้สแดงปาถกถาชวนไทยให้ร่วมมือหลายครั้ง แต่ดูเหมือนจะไม่ได้เงินไปจากเมืองไทยสักเท่าใดนัก เพราะมีคนฟังปาถกถาภาสาอังกริดเข้าใจไม่มากนัก แม้คนที่ฟังเข้าใจก็มิใคร่มีใครชอบปติภานของนายธัมมปาละด้วยแกชอบใช้โวหารชวนให้แค้นพวกมิจฉาทิตถิที่ได้พยายามทำลายพระพุทธสาสนามากว่า 700 ปี ทำให้เห็นความประสงค์ที่จะไปฟื้นพระพุทธสาสนา แปรไปคล้ายกับจะไปแก้แค้นพวกมิจฉาทิตถิยิ่งกว่าไปทำบุญ ก็มักมิใคร่มีใครเลื่อมใส เมื่อนายธัมมปาละพยายามไปเที่ยวขอความช่วยเหลือตามประเทสต่าง ๆ ที่ถือพุทธสาสนา ได้เงินพอเปนทุนก็ใช้นามมหาโพธิสมาคม ฟ้องขับไล่พวกพราหมน์มหันต์เปนความกันในสาลที่เมืองกัลกัตตา สาลตัดสินให้มหาโพธิสมาคมแพ้คดี ด้วยอ้างว่าพวกพราหมน์มหันต์ได้มีกัมสิทธิปกครองที่ดินมาหลายร้อยปีแล้ว และวัดพุทธคยานั้น พวกพราหมน์มหันต์ก็ได้ดูแลรักสานับถือว่าเปนวัดในสาสนาของเขาเหมือนกัน นายธัมมปาละไม่ได้วัดพุทธคยาสมประสงค์ จึงเปลี่ยนที่ไปตั้งสถานีที่มรึคทายวัน นะ เมืองพารานสี ท่านองที่วัดในมรึคทายวันจะเปนที่หลวง จึงได้รับความอุดหนุนของรัถบาลอินเดีย มหาโพธิสมาคมก็สามาถตั้งสถานีนะที่นั้น ส้างวัดขึ้นใหม่ ขนานนามว่าวัด "มูลคันธกุดีวิหาร" และต่อมาไปทำทางไมตรีดีกับพวกพราหมน์

มหัศจรรย์ ๆ ก็ยอมให้มหาโพธิสมาคมสร้างที่พักของพวกพุทธศาสนิกชนขึ้น
ใกล้กับบริเวณวัดพุทธคยานั้น จึงมีสถานอันเป็นของพุทธศาสนิกชนเกิด
ขึ้นในอินเดีย 2 แห่ง เป็นที่พักอาศัยของพุทธศาสนิกชนทุกชาติ แม้
พระภิกษุไทยไปก็ได้อาศัยมาจนบัดนี้ เป็นอันสมประสงค์ของนาย
ธัมมปาละ ที่จะฟื้นพระศาสนาเพียงเท่าที่สามารถจะเป็นได้ แต่น่าชมความ
สัทธาและอุตสาหะของนายธัมมปาละ ว่าเป็นหน้าอย่างยอดเยี่ยม ด้วยได้
พยายามมากว่า 30 ปี ในระหว่างนั้นสูญสิ้นทรัพย์สมบัติบ้านเรือนออก
เป็นคนจรจัด เรียกตนเองว่า "อนาคาริกะ" ขวนขวายทำแต่การที่
จะฟื้นพระพุทธศาสนาในอินเดียหย่างเดียว เที่ยวชักชวนหาคนช่วยไป
ตามประเทศน้อยใหญ่จนรอบโลก ครั้นการสำเร็จลงสถานของพุทธ
ศาสนิกชนได้ในอินเดียแล้ว นายธัมมปาละก็ออกอุปสมบทเป็นพระภิกษุ
หยู่จนตราบเท่าถึงมรณภาพ ควรนับว่าเป็นวีระบุรุษได้ชนิดหนึ่ง

เสาะหาพุทธเจดีย์

นอกจากไปบูชามหาเจดียสถานทั้ง 2 แห่งที่พรรณนามาแล้ว เมื่อ
ไปอินเดีย ฉันได้เสาะหาของที่เนื่องกับพระพุทธศาสนา มาถวายสมเด็จ
พระพุทธเจ้าหลวงด้วยหลายสิ่ง จะเล่าถึงเรื่องที่หาสิ่งของเหล่านั้นต่อไป

พระบรมธาตุ

TJDC 26/09/2563

แต่ก่อนฉันไปอินเดียหลายปี เห็นจะเป็นในราว พ.ศ. 2428 เมื่อ

ครั้งกรมพระนเรศรวรฤทธิ์ เปนตำแหน่งราชทูตไทยหยุ่ นะ กรุงถอนดอน มีข่าวเข้ามาถึงกรุงเทพ ฯ ว่ารัถบาถอินเดียพบพระบรมธาตุพระพุทธเจ้า ที่ในพระเจดีย์โบราน แล้วส่งไปไว้พิพิธภันฑ์สถาน British Museum นะกรุงถอนดอน เมื่อกรมพระนเรศร ฯ สเดดกลับมากรุงเทพ ฯ กรมสมเด็ดพระปวเรสวริยาลงกรน์ตรัดถามว่าพระบรมธาตุที่องกริดพบในอินเดียนั้น ลักสนะเปนหย่างไร กรมพระนเรศร ฯ ทูนว่าไม่ได้ไปทอดพระเนตร กรมสมเด็ดพระปวเรส ฯ ตรัดบ่นว่ากรมพระนเรศร ฯ ไม่เอาพระทัยใส่ในพระพุทธสาสนา เมื่อฉันไปยุโรป ไปถึงกรุงถอนดอนก่อน มาอินเดียนกขนถึงเรองนน วันฉันไปดูพิพิธภันฑ์สถาน จึงขอให้เจ้าพนักงานเขาพาไปดูพระบรมธาตุพระพุทธเจ้าที่ได้ไปจากอินเดีย ไปเห็นก็เกิดพิสวง ด้วยพระบรมธาตุที่ว่านั้นเปนกะดูกคน มิใช่ธาตุที่คล้ายกับปูนเช่นเรานับถือกันในเมืองไทย ฉันเห็นพระธาตุที่เขาได้ไปมีมากประมานสักฟายมือหนึง นึกว่าถ้าฉันขอแบ่งเอามาเมืองไทยสักสองสามชั้น รัถบาถองกริดก็เห็นจะให้ จึงถามเจ้าพนักงานพิพิธภันฑ์สถาน ว่าที่อ้างว่าเปนพระบรมธาตุพระพุทธเจ้านนมหลักถานหย่างไร เขาบอกว่าที่ผ้าห่อพระธาตุมหนังสือเขียนบอกไว้เปนสำคัน ว่าเปนพระธาตุพระพุทธเจ้า ผู้บอกเขาเปนนักเรียนโบรานคดี บอกต่อไปว่าหนังสือที่เขียนไว้นั้นเปนแบบตัวอักสรซึงใช้ในอินเดียเมื่อราวสตวัสที่ 6 แห่งคริสตสก หรือถ้าว่าอีกหย่างหนึงคือแบบตัวหนังสือซึ่งใช้กันในอินเดียเมื่อราว พ.ส. 1000 ฉันได้ฟังก็ยังไง่ ด้วยจำนวนสักราชส่อให้เห็นว่าพระบรม

TUDC 26/09/2563

ธาตุนั้นน่าจะเปนของตกต่อกันมาหลายทอด แลเชื่อถือกันตามที่บอก
เล่าต่อ ๆ มาว่าเปนพระบรมธาตุพระพุทธเจ้าถึง 1000 ปีแล้ว จึงได้
เอาเข้าบันจุพระเจดียองคทองกรุดพบพระธาตุ อีกประการหนึ่ง ปริมาน
พระธาตุก็ดูมากเกินขนาดที่พระราชามหากษัตร เช่นพระเจ้าอโสกมหาราช
เปนต้น จะแบ่งประทานผู้ใดผู้หนึ่ง หรือให้ไปบันจุไว้ในพระเจดียองค์ใด
องค์หนึ่งถึงเท่านน ดูน่าจะเปนของที่สัปบุรุษในชั้นหลังรวบรวมพระธาตุ
ที่พบในพระเจดียหักพังนะที่ต่างๆบันดาอ้างเปนพระบรมธาตุพระพุทธเจ้า
เอามาบันจุไว้ด้วยกัน ปริมานพระธาตุจึงได้มากถึงเพียงนน ฉันไม่
แน่ใจว่าจะเปนพระบรมธาตุพระพุทธเจ้าทงหมด คิดดูเห็นว่าที่ไทยเรา
บูชาพระธาตุหย่างคล้ายหินตามคติดังกา หากจะมิใช่พระบรมธาตุแท้จง
กผิดเพียงบูชาก้อนหิน แต่พระธาตุอนเดียเปนกะดูกคน ถ้าองคทขอ
แบ่งเอามามิใช่พระธาตุพระพุทธเจ้า จะกลายเปนมาชวนให้ไทยไหว้
กะดูกใครก็ไม่รู้ จึงเลิกความคิดที่จะขอพระธาตุมาจากถอนดอน เมื่อ
ฉันมาถึงอินเดียไปดูพิพิธภันฑ์สถานแห่งใด ก็ตั้งใจจะพิจารนาดูพระธาตุ
ที่พบในอินเดีย อันมีหยู่ในพิพิธภันฑ์สถานทุกแห่ง มาได้ความรู้เปน
ยุติว่าพระธาตุที่พบในอินเดียเปนกะดูกคนทงนน มหนังสือเขียนที่หอผ้าว่า
พระบรมธาตุพระพุทธเจ้าถม ว่าพระธาตุพระสารีบุตรก็ม พระโมคัลลาน
ก็ม แต่เหตุที่เปนข้อสงสัยก็ยังมีหยู่ ด้วยเครื่องประกอบเปนหลักถาน
เช่นตัวอักสรก็ด สิ่งของที่บันจุไว้ด้วยกันกับพระธาตุเช่นเงินตราเปนต้น
ก็ด ถ้วนเปนของเมื่อสมัยพุทธกาลตง 1000 ปีแล้วทงนน แลยังมีเหตุ

TUDC 26/09/2563

เพิ่มความรังเกียดขน ด้วยคิดดูปริมานพระธาตุทั้งหยู่ในพิพิธภันฑ์สถาน
ทุกแห่ง ถ้ารวมแต่ทอย่างว่าเปนพระบรมธาตุพระพุทธเจ้าเข้าด้วยกัน
ทั้งหมด พระพุทธองค์เห็นจะไหย่โตเกินขนาดมนุสมากทีเดียว ไม่พบ
พระบรมธาตุทั่นสงสัย ฉันจึงไม่ได้พระบรมธาตุมาจากอินเดียไนครั้งนน

พระสรีมหาโพธิ

ฉันได้เล่ามาแล้วว่าเมื่อไปถึงเมืองคยา มิสเตอรเครียสัน เจ้า
เมืองคยาได้เตรียมต้นโพธิพรรนพระสรีมหาโพธิไว้ให้ฉัน 3 ต้น เดิมฉัน
นึกว่าจะไม่รับเอามา เพราะเห็นว่าต้นยังอ่อนนักคงมาตายกลางทาง แต่
นึกขนว่าแต่ก่อนมา เมืองไทยยังไม่เคยได้ต้นโพธิพรรนพระสรีมหาโพธิ
มาจากต้นเดิมทีพุทธคยา น่าจะลองเอามาดูสักทีเผื่อจะรอดได้ ถ้าไป
ตายกลางทางก็แล้วไป ฉันจึงให้ต่อหีบหลังกะจกใส่กะบอกต้นโพธิ 3 ต้น
นั้นเอาดินตัวมาด้วย เมื่อมากลางทางเห็นต้นโพธิแตกใบอ่อนก็เกิดปีติ
ด้วยจะได้เปนผู้นำต้นโพธิพระสรีมหาโพธิตรงมาจากพุทธคยา เข้ามายัง
เมืองไทยเปนครั้งแรก

ต้นโพธิพระสรีมหาโพธิที่มีในเมืองไทยมาแต่โบราน ถ้วนได้พรรน
มาจากต้นที่พระเจ้าอโสกมหาราชส่งไปปลูกไว้ที่เมืองอนุราธบุรีในลังกา
ทวีปทั้งนน ครั้งที่สุดปรากดในพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทว่าเมื่อรัชกาล
ที่ 2 พระอาจาริยเทพ ผู้เปนนายกสมนะทูตไทยกลับจากลังกาเมื่อ พ.ศ.
2361 ได้ต้นโพธิจากเมืองอนุราธบุรี มาถวายพระบาทสมเด็ดพระพุทธ

TUDC 26/09/2563

เลิศหล้านภาลัย 3 ตัน โปรดให้ปลูกไว้ในวัดมหาธาตุฯ ตันหนึ่ง วัดสุทัศน์ฯ ตันหนึ่ง และวัดสะเกศฯ ตันหนึ่ง ยังปรากฏหยู่จนบัดนี้ แต่พรรนพระศรีมหาโพธิที่เมืองไทยได้ตรงมาจากพุทธคยา เพิ่งปรากฏว่าได้มาแม่อรัชกาลที่ 4 ด้วยพระบาทสมเด็ดพระจอมเกล้าเจ้าหยู่หัว ซึ่งสืกสาชาบเรื่องพุทธเจดีย์ในอินเดียก่อนผู้อื่น ซึ่งขวนขวายหาพรรนพระศรีมหาโพธิพุทธคยา ได้มเด็ดมายังเมืองไทยเปนครั้งแรก เจ้าพระยาทิพากรวงศ์กล่าวไว้ในหนังสือพงศาวดารรัชกาลที่ 4 ตอนว่าด้วยบุรนะปติสังขรน์พระปถมเจดีย์ (ฉบับพิมพ์หน้า 441) ว่าตันโพธิที่โปรดให้ปลูกไว้ 4 มุมบริเวนนั้น "ได้ผลมาแต่เมืองพุทธคยาบุรี ว่าเปนหน่อเดิมที่พระได้ตรัส พระมหาโพธินั้นมีพระระเบียงล้อมถึง 7 ชั้น พวกพราหมน์หวงแหนหยู่แน่นหนา เจ้าเมือง (คือไวสรอย) อังกริดจึงไปขอเอาผลและไบลายเข้ามา" แล้วเล่าต่อไปว่า พระบาทสมเด็ดพระจอมเกล้าฯ ซึ่งเพกะมเด็ดพระศรีมหาโพธินั้นขนเปนต้น พระราชทานไปปลูกตามวัดหลวง จะเปนวัดไหนบ้างไม่กล่าวไว้ แต่ฉันจำได้ในเวลานปรากฏหยู่ที่วัดมหาธาตุฯ (ตันหยู่ข้างหน้าพระวิหารโพธิลังกา) ตันหนึ่ง ที่วัดบวรนิเวศฯ ตันหนึ่ง ที่พระปถมเจดีย์ 4 ตัน และยังมีเรื่องต่อไปว่าพระบาทสมเด็ดพระจอมเกล้าฯ ซึ่งแบ่งมเด็ดพระศรีมหาโพธิพุทธคยาที่ได้มาครั้งนนพระราชทานสมเด็ดพระจุลจอมเกล้าฯ รับไปซึ่งเพาะด้วยถึงรัชกาลที่ 5 โปรดให้ปลูกพระศรีมหาโพธิพุทธคยาที่ซึ่งเพาะนั้น ที่วัดเทพศิรินทร์ตันหนึ่ง วัดนิเวศธัมประวัติตันหนึ่ง วัดอุภัยราชบำรุง

TUDC 26/09/2563

คือวัดยวนทดลาดน้อยต้นหนึ่ง และพระราชทานให้เจ้าพระยายมราช
(เฉย ต้นสกุล ยมาภัย) ไปปฏิสังขรณ์เมืองลพบุรีต้นหนึ่ง
เมื่อฉันกลับมาถึงกรุงเทพ ฯ นำต้นพระศรีมหาโพธิที่ได้มาจาก
พุทธคยา ไปถวายสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงที่เกาะสีชัง เวลานี้กำลัง
ซ่องสร้างวัดอัสดางคนิมิต โปรดให้ปลูกไว้ที่วัดอัสดางคนิมิตต้นหนึ่ง
อีกสองต้นโปรดให้นำไว้ในเขตพระราชฐานที่เกาะสีชัง ครั้นซ่องสร้างวัด
เบญจมบพิตร โปรดให้ย้ายมาปลูกไว้ที่วัดเบญจมบพิตรต้นหนึ่ง ที่เหลือ
หยู่อีกต้นหนึ่งจะยังหยู่ที่เกาะสีชัง หรือเปนหย่างไรฉันหาซาบไม่

รอยพระพุทธบาท

ฉันพบสิ่งสำคัญเปนรอยพระพุทธบาทเบื้องขวา ขนาดยาวสัก
สอกเสศหยู่ที่วัดพุทธคยาแผ่นหนึ่ง สังเกตดูเห็นเปนของเก่ามาก น่าจะ
สร้างแต่ในสมัยพระเจ้าอโสกมหาราชหรือแม้พายหลังมาก็ไม่ช้านัก ด้วย
มีหลักฐานปรากฏหยู่เปนสำคัญว่าเมื่อก่อน พ.ศ. 500 ที่ในอินเดียห้าม
มิให้ทำพระพุทธรูปเจดียสถานต่าง ๆ ที่ทำลวดลายจำหลักสิ่งเปนเรื่อง
พุทธประวัติ ตรงไหนที่จะต้องทำพระพุทธรูป ย่อมทำเปนรูปของสิ่ง
อื่นแทน พระรูปตอนก่อนตรัสรู้มักทำเปนรอยพระบาท ตรงเมื่อตรัสรู้
มักทำเปนรูปพุทธบัลลังก์กับต้นโพธิ ตรงเมื่อซ่งประกาสพระสาสนาทำ
เปนรูปจักรกับกวาง ตรงเมื่อสิ้นเข้าพระนิพานทำเปนรูปพระสถูป
จนล่วงพุทธกาลกว่า 500 ปีแล้ว พวกโยนก (ฝรั่งชาติกรีกที่มาเข้ารีต

TUDC 26/09/2563

ถือพระพุทธศาสนา) ชาวคันธาราฐ ทางปลายแดนอินเดียด้านตะวันตกเฉียงเหนือ คิดทำพระพุทธรูปขึ้น แล้วชาวอินเดียแดะชนชาติอื่นเอาหย่างไปทำบ้าง จึงเป็นเหตุให้เกิดมีพระพุทธรูปสืบมา รอยพระพุทธบาทนั้นคงเป็นของล้ำค่าชนบูชาแทนพระพุทธเจ้าแต่ในสมัยเมื่อยังไม่มีพระพุทธรูป ฉันออกปากขอ มหาพราหมณ์มหันต์ก็ให้โดยเต็มใจ จึงได้มาถวายสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงองค์หนึ่ง รอยพระพุทธบาทนั้น โปรดให้ประดิษฐานไว้ในมนตปบนยอดเขาพระจุลจอมเกล้า ฯ ที่เกาะสีชัง

พระพุทธรูป

เวลาฉันเสาะหาของโบราณที่เนื่องด้วยพระพุทธศาสนา เจ้าพนักงานกรมตรวดโบราณคดีของรัฐบาลอินเดียเขาสงเคราะห์มาก ของโบราณเช่นพระพุทธรูปเป็นต้น ที่ยังไม่ได้ส่งเข้าพิพิธภัณฑ์สถาน ฉันไปพบสิ่งใดหยากได้เขาก็ให้ แต่เราก็ต้องเกรงใจเขาเลือกเอามาบ้างแต่พอสมควน ฉันได้พระพุทธรูปปางสมาธิแบบสมัยคุปตะ ราว พ.ศ. 1000 มาจากมรดกทายวันองค์หนึ่ง แดะมาได้รอยพระพุทธบาทหกสามมาแล้ว กับทั้งพระพุทธรูปแดะพระสถูปขนาดน้อยที่พุทธคยาอีกหลายสิ่ง ของเหล่านี้ฉันเอามาถวายพระเจ้าหยู่หัว เดิมโปรดให้ไว้ที่ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พายหลังย้ายเอาไปไว้ในพิพิธภัณฑ์สถาน ยังหยู่ทนนทงนน มีพระพุทธรูปองค์หนึ่งซึ่งควนจะกล่าวถึงโดยฉเพาะ ด้วยเมื่อฉันจะกลับจากพุทธคยา ได้ปรารภแก่เจ้า

พนักงานกรมตรวจโบราณคดี ว่าฉันสังเกตดูพระพุทธรูปโบราณในอินเดียมีหลายแบบหย่าง ฉันหยากเห็นพระพุทธรูปที่นับว่าผิมือทำงามที่สุดที่ได้พบในอินเดีย เขาจะช่วยหารูปฉายให้ฉันได้หรือไม่ เขารับว่าจะหาดู เมื่อได้จะส่งตามมาให้ ฉันกลับมาถึงกรุงเทพ ฯ ได้สักสองสามเดือน เขาก็ส่งพระพุทธรูปมาให้องค์หนึ่ง ว่าเปนของรัถบาลอินเดียให้ฉันเปนที่ระลึก แต่มิใช่รูปฉายเช่นฉันขอ เปนพระพุทธรูปขนาดหน้าตักสักสอกหนึ่ง ซึ่งเขาพิมพ์จำลองพระศิลาด้วยปูนปลาสเตอร์แล้วบีดทองคำเปลวตั้งในซุ้มไม้ทำเปนรูปเรือนแก้ว สำหรับยึดองค์พระไว้ให้แน่นใส่หีบส่งมา พระนั้นเปนรูปพระพุทธองค์เมื่อยังเปนพระโพธิสัตว์กำลังกระทำทุกรกิริยา ช่างโยนกคิดประดิถทำที่ในคันธารราฐเมื่อราว พ.ศ. 900 ทำเปนพระนั่งสมาธิ แต่พระองค์ทำดังชูบผอมถึงหย่างว่า "มีแต่หนังหุ้มกระดูก" แลเห็นโครงพระอัถิและเส้นสายทำเหมือนจริง ผิดกับพระพุทธรูปสามัญ แลเห็นกรูทันทีว่าเปนรูปพระพุทธองค์เมื่อชำบำเพ็ญเพียรหาโมขธัม ทำดีน่าพิสวง เขาบอกมาว่าพระพุทธรูปองค์นี้เหละเปนชั้นยอดเยี่ยมทั้งความคิดและฝีมือช่างโยนก พบแต่องค์เดียวเท่านั้น รัถบาลให้รักสาไว้ในพิพิธภันฑ์สถานที่เมืองละฮอ แต่ฉันไม่ได้ขึ้นไปถึง จึงไม่ได้เห็น เมื่อวันพระองค์นั้นมาถึงกรุงเทพ ฯ เวลานั้นฉันยังหยู่ที่วังเก่าไกล้สพานดำรงสถิต ผเอินพระพุทธชาจารย์ (มา) ฉัดจักรวัดิราชาวาส เมื่อยังเปนที่พระมงคลทิพมุนีไปหา พอท่านเห็นก็เกิดเลื่อมใส ว่าเปนพระหย่างแปลกประหลาดน่าชมนัก ไม่มี

ใครเคยเห็นมาแต่ก่อน ท่านขอให้ฉันคงไว้ทวงให้คนบูชาสัก 3 วันก่อน แล้วจงค่อยถวาย ฉันก็ยอมทำตาม จัดทบูชาตั้งพระไว้ในศาลาโรงเรียนที่ในวัง พอรุ่งขึ้นมีคนทางสำเพ็งทราบข่าวจากพระพุทธาจารย์ พากันมาก่อนแล้วก็เกิดเล่าลือกันต่อไป เรียกกันว่า "พระผอม" ถึงวันที่สองที่สามคนยิ่งมามากขึ้นแน่นวังวันยังค่ำ ถึงมีพวกขายรูปเทียนและทองคำเปลวมานั่งขายเหมือนหย่างงานไหว้พระตามวัด แต่ฉันขอเสียหย่าให้บีดทองเพราะของเดิมบีดทองมาแต่อินเดียแล้ว ถึงวันที่ 4 ต้องให้บีดประตูวังเพราะยังมีคนไปไม่ขาด

สมเด็ดพระพุทธเจ้าหลวง โปรดให้ประดิษฐานพระองค์นั้นไว้บนถานชุกชีบุษบกด้านหนึ่งในพุทธปรางค์ปราสาท ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีผู้ศรัทธาไปขอจำลองหล่อ "พระผอม" ด้วยทองสัมฤทธิ์มีขนาดเพรียงและทำหลายขนาด องค์ใหญ่กว่าเพื่อนขนาดหน้าตักสักสองศอก ผู้สร้างถวายสมเด็ดพระพุทธเจ้าหลวงเป็นพระระเบียงวัดเบญจมบพิตรและยังมีหยู่ตามวัดอีกนับไม่ถ้วน แต่องค์เดิมที่จำลองส่งมาจากอินเดียนั้นเป็นอันตรายเสียเมื่อไฟไหม้พุทธปรางค์ปราสาทแต่ในรัชกาลที่ 5 หาก มีผู้ศรัทธาหล่อจำลองไว้ แบบ "พระผอม" จึงยังมีหยู่ในเมืองไทยจนทุกวันนี้

อธิบายท่อนท้าย

TUDC 26/09/2563

ฉันเขียนความรู้เห็นในอินเดียเป็นนิทาน 3 เรื่องด้วยกัน เรื่อง

ที่หนังสือถึงเหตุที่ไปอินเดีย และพรรนาว่าด้วยของแปลกประหลาดที่เมืองชัยบุระ เรื่องที่สอง พรรนาว่าด้วยของแปลกประหลาดที่เมืองพาราณสี เรื่องที่สามนว่าด้วยการสับพระพุทธศาสนาในอินเดีย ยังมีเรื่องตอนเมื่อก่อนกลับจากอินเดียอีกบ้าง ถ้าไม่กล่าวถึงความที่เล่าในเรื่องแรกจะเข้นหยู่ จึงเขียนเรื่องตอนท้ายพ่วงไว้ในนิทานเรื่องน

ฉันออกจากเมืองคยามายังเมืองกัลกัตตา อันเปนเมืองหลวงของอินเดียในสมัยนั้น ลอร์ด แลนส์ดาวน์ เปนอุปราช รับให้ไปหยู่ด้วยกันที่เกาเวอนเมนต์เฮาส์ น่าแปลว่า "วังอุปราช" ยังกว่าเรือนรัถบาลตามสัพท มีการเลยงเวลาค่ำพร้อมด้วยพวกกรมการผู้ไหย่ ให้เปนเกียรติยสคืนหนึ่ง มีการราตรีสโมสรให้ฉันพบกับพวกมีเกียรติทั่งฝรั่งและชาวอินเดียวันหนึ่ง ลอร์ด รอเบิต เวลานั้นยังเปนเซอร์เฟรเดอริค รอเบิต นายพลเอกผู้บันชาการทหานทั่วทั่งอินเดีย เชิญไปเลยงพร้อมกันกับพวกนายทหานที่บ้อมวัลเลยมคนหนึ่ง หยู่เมืองกัลกัตตา 4 วันแล้วไปยังเมืองดาชีลิงบนเขาหิมาลัย หรือถ้าใช้คำโบรานของไทยเราก็คือไปเที่ยวดูบ่าหิมพานต์ 4 วัน แล้วย้อนกลับมาเมืองกัลกัตตา ลงเรือออกจากอินเดียมาเมืองพม่า ซึ่งในสมัยนั้นยังนับเปนส่วนหนึ่งในอานาเขตของอินเดีย ขนพักหยู่ทจวนกับเซอร์ อเล็กซานเดอ แมกเกนซี เจ้าเมืองพม่า แต่ฉันมาถึงเมืองพม่าเมื่อต้นเดือนมีนาคม เขารดูร้อนเสียแล้ว ทั้งตัวฉันก็ได้เที่ยวมาในยุโรปและอินเดียถึง 9 เดือน ได้ดูอะไรต่ออะไรมากจนเทยจำไม่ได้ มาถูกอากาสร้อนก็ออกเบื่อการเดินทาง

จึงพักหยู่เพียงเมืองร่างกุ้งเพียง 4 วัน ได้ไปบูชาพระเกส์ธาตุและเทียวดู
ส่งอื่น ๆ ในเมืองนั้น แล้วลงเรือผ่านมาทางเมืองทวาย เห็นแต่ปากน้ำ
ไม่ได้ขึ้นไปถึงเมือง เพราะเขาว่าหยู่ไกลเข้าไปมาก แต่ได้แวะขึ้นดู
เมืองมิรัดแล้วมายังเมืองระนอง ขึ้นเดินทางบกข้ามกวกระมาลงเรือ
หลวงที่ออกไปรับนะเมืองชุมพรกลับกรุงเทพ ฯ ล่นเรือง่ไปอินเดียเพียง
เท่านั้น

TUDC 26/09/2563

นิทานที่ 8
เรื่องเจ้าพระยาอภัยราชา (โรลังยัคมินส)

เมื่อสมเด็จกรมพระยาเทวงศ์วโรปการ ซึ่งเป็นตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศแต่ยังเป็นกรมหมื่น แรกได้มิสเตอร์เฮนรี อาลบาสเตอร์ ซึ่งเคยเป็นข้าราชการอังกฤษแล้วลาออกจากตำแหน่งมารับราชการหยู่กับไทย เป็นที่ปรึกสากฎหมายนานาประเทศมาหลายปี ครั้นมิสเตอร์อาลบาสเตอร์ถึงแก่กัม ซึ่งพระดำริว่าการที่มีผู้ชำนาญกฎหมายนานาประเทศไว้เป็นที่ปรึกสาในกระทรวงการต่างประเทศเป็นประโยชน์มาก มีพระประสงค์จะหาตัวแทนมิสเตอร์อาลบาสเตอร์ เมื่อหมอเคาแวนซึ่งเป็นราชแพทย์ประจำพระองค์ทูลลาไปยุโรปชั่วคราว สมเด็จกรมพระยาเทวงศ์ฯ จึงตรัสสั่งหมอเคาแวนให้ไปสืบหาผู้ชำนาญกฎหมายนานาประเทศถวาย หมอเคาแวนไปหาได้เนติบันฑิตอังกฤษคนหนึ่งชื่อมิสเตอร์มิดเชล เข้ามารับราชการเป็นที่ปรึกสากฎหมายในกระทรวงการต่างประเทศ แต่มิสเตอร์มิดเชลเป็นผู้มีอัชฌาสัยก้าวร้าว มีใครมีใครชอบ แม้สมเด็จกรมพระยาเทวงศ์ฯ ก็ไม่โปรด เมื่อฉันออกไปยุโรปใน พ.ศ. 2434 มิสเตอร์มิดเชลยังรับราชการหยู่ ฉันไปถึงกรุงลอนดอนพักหยู่ที่สถานทูตไทย ได้ข่าวว่ามิสเตอร์มิดเชลลาออกจากราชการ ก็ไม่ประหลาดใจอันใด แต่คิดถึงสมเด็จกรมพระยาเทวงศ์ฯ ว่าจะซึ่งลำบากด้วยต้องหาคนเป็นที่ปรึกสาใหม่ นึกขึ้นว่า

TUDC 26/09/2563

เวลานั้นตัวฉันหยู่ในถอนถอน ได้เข้าสมาคมชั้นสูง มีโอกาสจะสืบหา
ที่ปรึกสาถวายได้ดีกว่าคนอื่น เช่นหมอเคาแวนเคยหาถวาย จึงปรารภ
กับมิสเตอร์เฟรเดอริควิดเลียมเวอนี ผู้เปนที่ปรึกสาในสถานทูต มิส
เตอร์เวอนีกเห็นเชนเดียวกัน บอกวาเพื่อนของเขาคนหนึงมีสกดเปน
ถอร์ด ชื่อ เร เคยรับราชการในตำแหน่งสูงรู้จักผู้คนมาก จะคิดอ่าน
ให้พบกับฉัน ถ้าฉันลองวานให้ถอร์ดเร ช่วยสืบหา เห็นจะได้คนดีดัง
ประสงค์ ต่อมามิสเตอรเวอนี นัดเสียงอาหารเย็นที่คลับ (สโมสร)
แห่งหนึ่ง เชิญถอร์ดเร กับตัวฉันไปกินเสียงด้วยกันที่นั้น เมื่อได้
สนทนาปราสัยมีไมตรีจิตต่อกันแล้ว ฉันเล่าถึงที่จะใคร่ได้ผู้ชำนาญ
กดหมายนานาประเทสมารับราชการเมืองไทยสักคนหนึ่ง ถามถอร์ดเร
ว่าจะช่วยสืบหาผู้ที่สมควรแก่ตำแหน่งให้ได้หรือไม่ ถอร์ดเร รับว่าจะ
ช่วยหาดู ถ้าพบตัวคนเหมาะกับหย่างที่ฉันต้องการเมื่อใด จะบอกมา
ให้ซาบ ฉันได้พบถอร์ดเรเมื่อจวนจะออกจากประเทสอังกริดหยู่แล้ว
ยังไม่แน่ใจว่าถอร์ดเร จะหาคนให้ได้หรือไม่ จนฉันไปราชการตาม
ประเทสต่าง ๆ ในยุโรปเสร็ดแล้ว ขากลับแวะดูกิจการต่าง ๆ ที่ประเทส
อียิปต์ เมื่อพักหยู่นะเมืองไกโร ประจวบเวลาถอร์ดเร แปรสถานไป
เที่ยวประเทสอียิปต์ และผเอินไปพักหยู่ที่โฮเต็ลเดียวกัน พอถอร์ดเร
รู้ว่าฉันไปถึงก็ตรงมาหา บอกว่าคนที่ฉันให้ช่วยหานั้น พบตัวแล้วเปน
ชาวเบลเยียมชื่อ โรลังยัคมนส เปนผู้ชำนาญกดหมายนานาประเทสจน
เป็นที่นับถือกันทั่วไปในยุโรป ถึงได้เคยไปรับเลือกเปนนายกของสภา

TUDC 26/09/2563

กฎหมายนานาประเทศ และได้เคยเป็นเสนาบดีในประเทศเบลเยี่ยมด้วย แต่เวลานั้นมองสิเออโรลังยัคมินส์ต้องตกยากโดยมิใช่ความผิดของตนเอง เพราะน้องชายคนหนึ่งทำการค้าขาย ขอให้มองสิเออโรลังยัคมินส์ค้ำประกันเงินที่กู้เขาไปทำการ ผลินน้องชายคนนั้นล้มละลาย มองสิเออโรลังยัคมินส์ต้องเอาทรัพย์สมบัติของตนจ่ายหนี้แทนน้องชายจนแทบสิ้นเนื้อประดาตัว จะหยู่ในประเทศเบลเยี่ยมต่อไปไม่มีกำลังจะรักษาสักดิ์ได้ รู้ข่าวว่าลอร์ดโครเมอกำลังแสวงหาชาวยุโรปที่มีวิชาความรู้เข้าเป็นตำแหน่งในรัถบาลอียิปต์ มองสิเออโรลังยัคมินส์จึงออกมายังเมืองไกโร ลอร์ดโครเมอก็หยากได้ไว้ แต่ในเวลานั้นตำแหน่งชั้นสูงอันสมกับสักดิ์และคุนวิเสสของมองสิเออโรลังยัคมินส์ยังไม่ว่าง ตัวมองสิเออโรลังยัคมินส์ยังหยู่ที่เมืองไกโร (ขรอยลอร์ดเรจะได้ไปพูดทาบทามแถ้ว) ถ้าฉันชวนไปรับราชการเป็นที่ปรึกสากฎหมายในประเทศไทย เห็นจะไป ฉันจึงขอให้ลอร์ดเรเชิญมองสิเออโรลังยัคมินส์มากินอาหารเย็นด้วยกันกับฉันในค่ำวันนั้น สังเกตดูกิริยามารยาทเรียบร้อยหย่างเป็นผู้หลักผู้ใหย่ อายุเห็นจะเกือบ 60 ปีแถ้ว พอได้สนทนากัน ฉันก็ตระหนักใจว่าของคุนวิเสสชั้นสูงสมดังลอร์ดเรบอก ฉันจึงถามมองสิเออโรลังยัคมินส์ ว่าตำแหน่งที่ปรึกสากฎหมายนานาประเทศในประเทศไทยว่างหยู่ ถ้ารัถบาลให้ท่านเป็นตำแหน่งนั้นจะรับหรือไม่ มองสิเออโรลังยัคมินส์นิ่งหยู่สักประเดี๋ยวตอบว่า ถ้ารัถบาลไทยปราถนาก็จะยอมไป ฉันบอกว่าจะมีโทรเลขถามรัถบาล

TUDC - 26/09/2563

ไปในทันที แล้วจึงมีโทรเลขทูลสมเด็จกรมพระยาเทวงศ์ฯ ในคำวันนั้น ว่าฉันพบเนติบัณฑิตเบลเยี่ยมอันมีชื่อเสียงในยุโรป และเคยเป็นเสนาบดีในประเทศของตนด้วยคนหนึ่ง ซึ่งอาดจะเอามารับราชการเป็นที่ปรึกษากฎหมายได้ จะต้องพระประสงค์หรือไม่ ขอให้ซึ่งตอบโดยเร็ว พอรุ่งขึ้นก็ได้รับพระโทรเลขตอบว่าให้ฉันตกลงรับมองสิเออโรลังยัคมินส์ทีเดียว เมื่อตกลงกันแล้วมองสิเออโรลังยัคมินส์ ขอกลับไปจัดการบ้านเรือนและรับครอบครัวที่ประเทศเบลเยี่ยมก่อน แล้วจะตามมาให้ถึงกรุงเทพฯ พายใน 3 เดือน ส่วนตัวฉันก็ออกจากเมืองไกโรมาในวันที่ตกลงกันนั้น เลยไปอินเดียและเมืองพม่า กลับมาถึงกรุงเทพฯ ปลายเดือนมีนาคม พ.ศ. 2434 ก่อนมองสิเออโรลังยัคมินส์มาถึงซาบว่าพระเจ้าอับบัสผู้เป็นเคดิฟครองประเทศอียิปต์ต่อพระเจ้าติวฟิก มีโทรเลขมาถวายสมเด็จพระเจ้าหยู่หัว ว่ารัฐบาลอียิปต์ใคร่จะตั้งมองสิเออโรลังยัคมินส์เป็นตำแหน่งสำคัญในกระทรวงยุติธรรมของประเทศอียิปต์ แต่มองสิเออโรลังยัคมินส์ไม่ยอมรับ อ้างว่าได้สัญญาจะเข้ามารับราชการในประเทศไทยเสียแล้ว ถ้ารัฐบาลไทยไม่เพิกถอนสัญญา ก็จะรับตำแหน่งในอียิปต์ไม่ได้ เคดิฟจึงทูลขอให้โปรดซึ่งส่งเคราะห์ด้วยเพิกถอนสัญญา ปล่อยให้มองสิเออโรลังยัคมินส์รับราชการหยู่ในอียิปต์ สมเด็จพระเจ้าหยู่หัวมีพระราชโทรเลขตอบไปว่า ประเทศอียิปต์หยู่ใกล้ยุโรป จะหาคนรับราชการได้ง่ายกว่าประเทศไทยซึ่งหยู่ห่างไกล ขอให้เคดิฟซึ่งเห็นแก่ประเทศไทยเถิด ซึ่งตอบเช่นนั้นแล้วก็ส่งบัญหา เมื่อ

TUDC 26/09/2563

มองติเออโรลังยัคมินส์เข้ามาถึงกรุงเทพ ฯ ใน พ.ศ. 2435 พอสมเด็จกรมพระยาเทวงศ์ ฯ ซึ่งรู้จัก ก็ตระหนักพระหฤทัยว่าได้คนซึ่งคุนวิเศษสูงกว่าชาวต่างประเทศที่เคยมารับราชการแต่ก่อน พาเฝ้าสมเด็จพระเจ้าหยู่หัวซึ่งสนทนาด้วยก็ประจักษ์พระราชหฤทัย ว่ามองติเออโรลังยัคมินส์ชำนาญทั้งกฎหมายและลักษณะการปกครองในยุโรป ด้วยเคยได้เป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในประเทศเบลเยี่ยม อาจจะเป็นประโยชน์แก่เมืองไทยได้หลายหย่าง จึงซึ่งตั้งให้เป็นตำแหน่ง "ที่ปรึกสาราชการทั่วไป" มิใช่เป็นที่ปรึกสาราชการแต่ในกระทรวงการต่างประเทศกระทรวงเดียว ต่อมาซึ่งพระราชดำหริว่ามองติเออโรลังยัคมินส์ทำราชการเป็นประโยชน์มาก ด้วยมีความภักดีต่อประเทศไทยและมีอัชฌาสัยเข้ากับไทยได้ดีทุกกระทรวง ทั้งเป็นผู้ใหย่สูงอายุและเคยมีบันดาศักดิ์สูง ถึงเป็นเสนาบดีในบ้านเมืองของตนมาแต่ก่อน จึงซึ่งสถาปนาขึ้นเป็นที่เจ้าพระยาอภัยราชา ฯ เมื่อ พ.ศ. 2439 ได้รับราชการสำคัญต่าง ๆ จนถึงหยู่ในคนะที่ปรึกสาของสมเด็จพระบรมราชินีนาถ เมื่อซึ่งสำเหร็ดราชการแผ่นดิน นับเป็นฝรั่งคนที่ 2 ซึ่งได้เป็น เจ้าพระยา ต่อจากเจ้าพระยาวิชาเยนท ครั้งสมเด็จพระนารายน์มหาราช

เจ้าพระยาอภัยราชา (โรลังยัคมินส์) รับราชการหยู่ได้สัก 7 ปี เกิดป่วยเจ็บด้วยชราภาพและจะทนอากาศร้อนหยู่ต่อไปไม่ไหว จึงจำใจต้องทูนลาออกจากราชการ สมเด็จพระเจ้าหยู่หัวก็ซึ่งเสียดาย แต่ก็ต้องพระราชทานพระบรมราชานุญาต ด้วยซึ่งพระราชดำหริว่ามีความ

TUDC 26/09/2562

จำเปนเช่นนั้นจึง เจ้าพระยาอภัยราชา (โรดังยัคมินส) กลับออกไป
หยู่บ้านเดิมได้สักสองสามปีก็ถึงอสัญกัม คุนหยิงอภัยราชาก็ถึงอนิจกัม
ในเวลาไกล้ ๆ กัน แต่มีบุตรรับราชการของเมืองไทยต่อมา 2 คน
บุตรคนไหย่เปนผู้เชี่ยวชาญกดหมายคล้ายบิดา มีชื่อเสียงจนพระเจ้า
แผ่นดินเบลเยียมซงตั้งให้มียศเปนบารอน คนนี้ได้เปนผู้พิพากสาของ
เมืองไทยที่ในสาลต่างประเทส นะ กรุงเฮก บุตรคนที่ 2 ได้เปนกงสุล
เยเนอราลไทยหยู่ นะ กรุงบรุสเซล ชาวเบลเยียมยังนับถือตระกูลโรดัง
ยัคมินสหยู่จนบัดน

เมื่อเจ้าพระยาอภัยราชาถึงอสัญกัมแล้วกว่า 20 ปี ฉันไปยุโรป
ครั้งหลังไน พ.ส 2473 ไปถึงกรุงบรุสเซลราชธานีของประเทส
เบลเยียม พวกสมาชิกในสกูลโรดังยัคมินส บุตรเจ้าพระยาอภัยราชา
ทั้ง 2 คนที่ได้กล่าวมาแล้ว และธิดาที่เคยเข้ามาหยู่ในเมืองไทย 2 คน
กับที่เปนชั้นหลานด้วยรวมกันกว่า 10 คน พร้อมกันมาสแดงความ
ขอบใจและขอเลี้ยงเวลาค่ำให้แก่ฉันด้วย เมื่อเลี้ยงแล้วเขาหยากจะรู้
เรื่องเดิมที่ฉันพาเจ้าพระยาอภัยราชาเข้ามารับราชการเมืองไทย ขอให้
ฉันเล่าในเวลาประชุมกันวันนั้น ฉันได้เล่าเรื่องที่เขายังไม่รู้ให้เขาพัง
ตามประสงค์แต่ยังมิได้เขียนลงไว้ จึงมาเขียนในนิทานเรื่องนี้ ด้วยเห็น
เปนคติควรนับเข้าในนิทานโบราณคดีได้เรื่องหนึ่ง.

TUDC 26/09/2563

นิทานที่ 9
เรื่องหนังสือหอหลวง

(1)

หอหลวง เป็นที่เก็บรักสาหนังสือซึ่งเป็นแบบฉบับ สำหรับตำรา และจดหมายเหตุราชการบ้านเมือง (ที่เรียกว่า "หอหลวง" เห็นจะเป็นคำย่อมาแต่ "หอหนังสือหลวง") มีในพระราชวังมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ก็มีหอหลวงหยู่ที่ในพระราชวังเช่นเดียวกัน ฉันเคยเห็นเป็นตึกชั้นเดียวหลังหนึ่ง หยู่ริมถนนตรงหน้าพระที่นั่งอมรินทรวินิจัย ยังมีรูปภาพตึกนั้นเขียนไว้ในพระวิหารหลวงวัดราชประดิถ ฯ (ห้องที่เขียนการพิธีทำขนมเบื้องเฉลิมพระ) อาลักษณ์เป็นพนักงานรักสาหนังสือหอหลวง จึงทำการของกรมอาลักษณ์ตึกนั้นด้วย เป็นเหตุให้คนทั้งหลายเรียกตึกนั้นว่า "ห้องอาลักษณ์" ด้วยอีกหย่างหนึ่ง

ในรัชกาลที่ 5 (ดูเหมือนในปีชวด พ.ศ. 2419) เมื่อสร้างพระที่นั่งจักรมหาปราสาท โปรดให้รื้อตึกหอหลวงกับตึกสำหรับราชการกรมอื่น ๆ ที่รายเรียงหยู่แถวเดียวกันลง เพื่อจะสร้างใหม่ให้งามสมกับพระที่นั่งจักรมหาปราสาท ก็ในเวลารื้อตึกสร้างใหม่นั้น จำต้องย้ายของต่าง ๆ อันเคยหยู่ในตึกแถวนั้นไปไว้ที่อื่น สมัยนั้นกรมหลวงบดินทไพศาลโสภน ยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นอักษรสารโสภน ซึ่งบันชาการกรมอาลักษณ์ หาที่อื่นเก็บหนังสือหอหลวงไม่ได้ จึงให้ขนเอาไปรักสา

ไว้ที่วังของท่าน อันหยู่ต่อเขตวัดพระเชตุพน ฯ ไปข้างใต้ หนังสือหอหลวงก็ไปหยู่ที่วังกรมหลวงบดินท ฯ แต่นั้นมาหลายปี

(2)

เมื่อ พ.ศ. 2424 มีงานฉลองอายุพระนครครบ 100 ปี ในงานนั้นมีการสแดงพิพิธภันท์ เรียกกันในสมัยนั้นตามภาสาอังกริดว่า "เอ็กซ์ฮิบิเชน" ล้างโรงช้างคราวเปนบริเวนไหย่ในท้องสนามหลวง พระบาทสมเด็ดพระจุลจอมเกล้าเจ้าหยู่หัว ดำหรัดชวนพระบรมวงสานุวงส์และข้าราชการ ตลอดจนคหะบดีทมไจจะช่วย ให้จัดของต่าง ๆ อันควนอวดความรู้และความคิด กับทงฝีมือช่างของไทยมาตั้งให้คนดูจัดที่สแดงเปนห้อง ๆ ต่อกันไปตามประเภทสิ่งของ ครงนนกรมหลวงบดินท ฯ ซงรับสแดงหนังสือไทยฉบับเขียน เอาสมุดในหอหลวงที่มามาแต่โบรานมาตั้งอวดห้องหนึ่ง นาย ก.ส.ร. กุหลาบรับอาสาสแดงหนังสือไทยสมัยเมื่อแรกพิมพ์ห้องหนึ่ง หยู่ต่อกับห้องของกรมหลวงบดินท ฯ ด้วยเปนของประเภทเดียวกัน ฉันเคยไปดูทั้ง 2 ห้อง และเรมรู้จักตัวนายกุหลาบเมื่อครงนน เรองประวัติของนายกุหลาบคนนถ่าวกันว่า เดิมรับจ้างเปนเสมียนหยู่ในโรงสีไฟของห้างมากวดี จึงเรียกกันว่า "เสมียนกุหลาบ" ทำงานมีผลจนตั้งตัวได้ ก็สร้างบ้านเรือนหยู่ริมแม่น้ำข้างใต้วัดราชาธิวาส ฯ นายกุหลาบเปนผู้มีอุปนิสัยรักรู้โบรานคดี ได้พยายามหาหนังสือฉบับแรกพิมพ์ เช่นหมายประกาสที่พิมพ์

TUDC 26/09/2563

เป็นใบปลิว และหนังสือเรื่องต่าง ๆ ที่พิมพ์เป็นเล่มสมุดแต่ในรัชกาล ที่ 4 รวบรวมไว้ได้มากกว่าผู้อื่น จึงกล้ามารับสั่งแด่งหนังสือฉบับพิมพ์ในงานครั้งนี้ ก็การสั่งพิพธภัณฑ์ที่เปิดให้คนดูหยู่นาน นายกุหลาบมีโอกาสเข้าไปดูหนังสือหอหลวงได้ทุกวัน เพราะห้องหยู่ติดต่อกัน เมื่อได้เห็นหนังสือหอหลวงมีเรื่องโบราณคดีต่าง ๆ ที่ตัวไม่เคยรู้หยู่เป็นอันมากก็ติดใจ หยากได้สำเนาไปไว้เป็นตำราเรียน จึงตั้งหน้าประจบประแจงกรมหลวงบดินทร์ ตั้งแต่ท้องสนามหลวง จนเลิกงานแล้วก็ยังตามไปเฝ้าแหนทั้งต่อมา จนกรมหลวงบดินทร์ ซึ่งพระเมตตานายกุหลาบทูนขอคัดสำเนาหนังสือหอหลวงบางเรื่อง แต่กรมหลวงบดินทร์ไม่ประทานอนุญาต ตรัสว่าหนังสือหอหลวงเป็นของต้องห้ามมิให้ใครคัดออก นายกุหลาบจนใจ จึงคิดทำกลอุบายทูนขออนุญาตเพียงยืมไปอ่านแต่ครั้งละเล่มสมุดไทย และสัญญาว่าพออ่านแล้วจะรีบส่งคืนในวันรุ่งขึ้น กรมหลวงบดินทร์ไม่ซึ่งระแวง ก็ประทานอนุญาต นายกุหลาบจึงไปว่าจ้างพวกทหารมหาดเล็กที่รู้หนังสือ เตรียมไว้สองสามคน สมัยนั้นฉันเป็นผู้บังคับการกรมทหารมหาดเล็ก รู้จักตัวผู้ที่ไปรับจ้างนายกุหลาบคนหนึ่งชื่อนายเมฆ

นายเมฆนี้มีชื่อออกหย่างหนึ่งว่า "เมฆะ" และมีสร้อยชื่อต่อไปยาวเป็นบุตรของจ่าอัศวราช ๆ ตั้งชื่อถูกเป็นบทกลอนหย่างแปลกประหลาดฉันยังจำได้ จึงจดฝากไว้ให้ผู้อื่นรู้ด้วยในที่นี้

1. อาทิกอน แม่ "กลิบ" เรนู

TUDC 26/09/2563

2. เมธะ แปลว่ารู้ นาย "เมธ" ปะสิมา
3. "กวี" ปรีชา ปิยบุตรที่สาม
4. "ฉวี" ผิวงาม บุตรแม่พริ้มแรกเกิด
5. "วรา" ประเสิด ที่สองงามสม
6. "กำดัด" ซามชม กัลยาลำยอง
7. "สาโรช" บัวทอง พิสพักตรประไพ
8. "สุมน" สุมาลัย เยาวลักสน์นารี
9. "บรม" แปลว่ามี ปรมังลาภา
10. "ลิขิต" เลขา บุตร บุตรพัลลภ
11. "สุพรรน" วรนพ พคุนสิริรา

ที่เรียกกันแต่ตามคำที่หมาย "....." ไว้ ลูกผู้ชายรู้หนังสือไทยดีทุกคน

พอนายกุหลาบได้หนังสือจากวังกรมหลวงบดินท ฯ ก็ลงเรือจ้างที่ท่าเตียน ข้ามฟากไปยังวัดอรุน ฯ ตามคำพวกทหานมหาดเล็กที่รับจ้างมาเล่าว่า เอาเสื่อผืนยาวปูที่ในพระระเบียง แล้วเอาสมุดคลี่วางบนเสื่อตลอดเล่ม ให้คนคัดแบ่งกันคัดคนละตอน คัดหน้าต้นแล้วพลิกสมุดเอาหน้าปลายขึ้นคัด พอเวลาบ่ายก็คัดสำเนาให้นายกุหลาบได้หมดทั้งเล่ม แต่พวกทหานมหาดเล็กที่ไปรับจ้างคัด ก็ไม่รู้ว่านายกุหลาบได้หนังสือมาจากที่ไหนและจะคัดเอาไปทำไม เห็นแปลกแต่ที่รีบคัดให้หมดเล่มในวันเดียว ได้ค่าจ้างแล้วก็แล้วกัน ตัวฉันได้ยินเล่าก็ไม่เอาใจใส่ในสมัย

TUDC 26/09/2563

นั้น นายกุหลาบลักคัดสำเนาหนังสือหอหลวงด้วยอุบายหย่างนี้มาช้านาน เห็นจะกว่าปี จึงได้สำเนาหนังสือต่าง ๆ ไปจากหอหลวงมาก แต่ดูเหมือนจะชอบคัดแต่เรื่องเนื่องด้วยโบรานคดี แม้จนพระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินท์ทั้ง 4 รัชกาล ซึ่งพระบาทสมเด็ดพระจุลจอมเกล้าเจ้าหยู่หัวโปรดให้เจ้าพระยาทิพากรวงส์แต่ง นายกุหลาบก็ลักคัดสำเนาเอาไปได้ แต่เมื่อนายกุหลาบได้สำเนาหนังสือหอหลวงไปแล้วเกิดหวาดหวั่น ด้วยรู้ตัวว่าลักคัดสำเนาหนังสือฉบับหลวงที่ต้องห้าม เกรงว่าถ้าผู้หลักผู้ไหย่ในราชการเห็นเข้าจะเกิดความ จึงคิดอุบายป้องกันภัยด้วยแก้ไขถ้อยคำสำนวน หรือเพิ่มเติมความแซกลงในสำเนาที่คัดไว้ให้แปลกจากต้นฉบับเดิม เพื่อเกิดความจะได้อ้างว่าเปนหนังสือฉบับอื่นต่างหาก มิใช่ฉบับหลวง เพราะฉะนั้น หนังสือเรื่องต่าง ๆ ที่นายกุหลาบคัดไปจากหอหลวง เอาไปทำเปนฉบับขึ้นใหม่ จึงมีความที่แซกเข้าใหม่ระคนปนกับความตามต้นฉบับเดิมหมดทุกเรื่อง

(3)

ถึง พ.ศ. 2426 นายกุหลาบเอาหนังสือซึ่งลักคัดจากหอหลวงไปดัดแปลงสำนวนเสด็ดแล้วเรื่องหนึ่ง ส่งไปให้หมอสมิทที่บางคอแหลมพิมพ์ นายกุหลาบตั้งชื่อหนังสือเรื่องนั้นว่า "คำให้การขุนหลวงหาวัด" คือคำให้การของพระเจ้าอุทุมพรกับข้าราชการไทย ที่พม่ากวาดเอาไปเมื่อครั้งเสียกรุงสรีอยุธยา ไปเล่าเรื่องพงสาวดารและขนบทำเนียมไทย

UDC 26/09/2563

แก่พม่า พอหนังสือเรื่องนั้นพิมพ์ออกจำหน่าย ใครอ่านก็พากันพิสวง
ด้วยฉบับเดิมเปนหนังสือซ่อนหยู่ในหอหลวง ฉบับใหม่ไม่มีใครเคยเห็น
และไม่มีใครรู้ว่านายกุหลาบได้มาจากไหน นายกุหลาบก็เรืมมชอเสียง
ว่าเปนผู้รู้โบราณคดี และมีตำหรับตำรามาก แต่หนังสือเรื่องคำให้การ
ขุนหลวงหาวัดฉบับที่นายกุหลาบให้พิมพนั้น มีผู้ชำนาญวรรณคดี
สังเกตเห็นว่ามีสำนวนแซกไหม่ปนหยู่ในนั้น แม้พระบาทสมเด็ดพระจุล
จอมเกล้าเจ้าหยู่หัว ก็ซงสังเกตเห็นเช่นนน จงซงปรารภในพระราช
นิพนธ์เรื่อง "พระราชพิธสิบสองเดือน" ตอนพิธถือน้ำ ว่า "แต่ส่วน
จดหมายขุนหลวงหาวัด (ฉบับพิมพ์) นั้น กยกความเรื่องถือน้ำไปว่านอก
พระราชพิธ มีเคารปความคลายคลงกบที่ได้ยนเล่ากันมาบ้าง แต่พิสดาร
พันเผือเหลือเกิน จนจับได้ชัดเสียแล้วว่ามีผู้แซกแซมความแต่งขึ้นไหม่
ด้วยเหตุว่าพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อนหาได้เสดพระราชดำเนินออก ให้
ข้าราชการถวายบังคมถือน้ำพระพิพัธนสัจจาถึงวัดไม่ พึงจะมาเกิดทำเนียม
นขึ้นเมื่อในรัชกาลที่ 4 ก็เหตุใดในคำให้การขุนหลวงหาวัด จึงได้เล่า
เหมือนในรัชกาลที่ 4 กรุงรัตนโกสินท์ จนแต่งตัวแต่งตนและมีเสด
โดยขบวนพยหยาตราว่นวายมากไป ซึ่งไม่ได้เคยมีมาแต่ก่อนเลยดังนี้
ก็เห็นว่าเปนอันเชื่อไม่ได้ในตอนนั้น พึงมีปรากดในฉบับที่พิมพนฉบับ
เดียว สำนวนที่เรียงก็ผิดกับอายุขุนหลวงหาวัด ถ้าของเดิมขุนหลวง
หาวัดได้กล่าวไว้ถึงเรื่องนจริง เมื่อเราได้อ่านซาบความก็จะเปนที่
พึงใจ เหมือนหนึ่งทองคำเนื้อบริสุทธิ์ ซึ่งเกิดจากดาบนบางตะพาน

TUDC 26/09/2563

เพราะท่านเปนเจ้าแผ่นดินเอง ท่านถ่ายเอง ก็ย่อมจะไม่มีคลาดเคลื่อนเลย แต่นเมื่อมผู้ส่งทองให้ดูบอกว่าทองบางตะพาน แต่มชาตุอื่น ๆ เจือปนมากจนเปนทองเนื้อต่ำ ถึงว่าจะมทองบางตะพานเจือหยูบางจึง ๆ จะรับได้หรือว่าทองทั้งก้อนนนเปนทองบางตะพาน ผู้ซึ่งทำลายของแท้ให้ปนด้วยของไม่แท้เสียเช่นนี้ ก็เหมือนหนึ่งปล้นลักทรัพย์สมบัติของเราทั้งปวงซึ่งควนจะได้รับ แล้วเอาสิ่งที่ไม่บริสุทธิ์ถึงเจือปนเสียจนขาดประโยชน์ไป เปนที่น่าเสียดายยิ่งนัก ไม่ควนเลยที่ผู้ใดซึ่งรู้สึกตัวว่าเปนผู้ลักหนังสือจะประพฤติเช่นนี้ หนังสือนจะเคลือนคลาดมาจากแห่งใดก็หาซาบไม่ แต่คงเปนของซึ่งไม่บริสุทธิ์ซึ่งเห็นได้ถนัด” ดังนี้ แต่ก็ยังไม่มีใครรู้ว่านายกุหลาบเปนผู้ดัดแปลงสำนวน เพราะไม่มีใครรู้ว่านายกุหลาบได้หนังสือเรื่องนั้นไปจากที่ไหน แลต้นฉบับเดิมถ้อยคำสำนวนเปนหย่างไร มาจนถึงรัชกาลที่ 6 ในเวลาฉันเปนนายกกัมการหอพระสมุดสำหรับพระนคร ได้หนังสือคำให้การขุนหลวงหาวัด เปนสมุดไทยมาเมื่อ พ.ศ. 2454 อีกฉบับหนึ่ง เดิมเปนของสมเด็ดเจ้าฟ้า กรมสมเด็ดพระบำราบปรปักษ์ เรียกชื่อหนังสือนั้นว่า “พระราชพงสาวดาร แปลจากภาสารามัน” แลมีบานแผนกหยู่ข้างต้นว่า พระบาทสมเด็ดพระจอมเกล้าเจ้าหยู่หัว โปรดให้กรมหลวงวงสาธิราชสนิทซึ่งจัดการแปลหนังสือนั้นเปนภาสาไทย ก็เปนอันได้หลักฐานว่านายกุหลาบเอาไปเปลี่ยนชื่อเสียใหม่เรียกว่า “คำให้การขุนหลวงหาวัด” เอาหนังสือ 2 ฉบับสอบทานกันก็เห็นได้ว่าแก้ความเดิมเสียมาก สมดังสมเด็ดพระ

TUDC 26/09/2563

พุทธเจ้าหลวงซึ่งพระราชปรารภ เมื่อนายกุหลาบมีชื่อเสียงขึ้นด้วยพิมพ์หนังสือค่าไห้การขุนหลวงหาวัดนั้น ประจวบกับเวลาตั้งกรมโปลิสท้องน้ำ ซึ่งโปรดให้เจ้าพระยานรรัตนราชมานิต (โต) เปนผู้บันชาการเจ้าพระยานรรัตน ฯ เห็นว่านายกุหลาบเปนคนกว้างขวางทางท้องน้ำแลมีความรู้ ผู้คนนับหน้าถือตา จึงเอามาตั้งเปน "แอดชุแดนต์" (ยศเสมอนายร้อยเอก) ในกรมโปลิสท้องน้ำ นายกุหลาบจึงได้เข้าเปนข้าราชการแต่นั้นมา

(4)

สมัยนั้นหอพระสมุดวชิรญาณเพิ่งแรกตั้ง (ขึ้นเมื่อยังเปนหอพระสมุดของพระราชโอรสธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าหยู่หัวรวมกันเปนเจ้าของ) นายกุหลาบขอสมัคเข้าเปนสมาชิก เจ้านายที่เปนกัมการซาบกันแต่ว่านายกุหลาบเปนผู้รักหนังสือ ก็รับเข้าเปนสมาชิกหอพระสมุด ฯ ตามประสงค์ ตั้งแต่นายกุหลาบได้เปนสมาชิกหอพระสมุด ฯ ก็มีแก่ใจให้หนังสือฉบับเขียนเรื่องต่าง ๆ ที่ได้ฉกัดสำเนาจากหอหลวงเอาไปแปลงเปนฉบับไหม่ เปนของกำนันแก่หอพระสมุด ฯ หลายเรื่อง กรมพระสมมตอมรพันธ์กับตัวฉันเปนกัมการหอพระสมุด ฯ ก็ไม่เคยเห็นหนังสือในหอหลวงมาแต่ก่อน และไม่รู้ว่าย้ายหนังสือไปเก็บไว้ที่วังกรมหลวงบดินท ฯ เปนแต่พิจารนาดูหนังสือที่นายกุหลาบไห้หอพระสมุด ฯ เห็นแปลกที่เปนสำนวนเก่าแกมไหม่ระคนปน

TUDC 26/09/2563

กันหมดทุกเรื่อง ถามนายกุหลาบว่าได้ต้นฉบับมาจากไหน นายกุหลาบก็อ้างแต่ผู้ตาย เช่น พระยาสรีสุนทร ฯ (ฟัก) และกรมสมเด็ดพระปรมานุชิตชิโนรสเปนต้น อันจะสืบสวนไม่ได้ จึงเกิดสงสัยว่าที่เปนสำนวนใหม่นั้นน่าจะเปนของนายกุหลาบแซกลงเอง จึงมีความเท็ดหยู่มาก แต่ตอนที่เปนสำนวนเดิม นายกุหลาบจะได้ต้นฉบับมาจากไหนก็ยังคิดไม่เห็น กรมพระสมมต ฯ จึงตรัดเรียกหนังสือพวกนั้นว่า "หนังสือกุ" เพราะจะว่าแท้จิงหรือว่าเท็ดไม่ได้ทั้งสองสถาน กรมพระสมมต ฯ ใคร่จะทอดพระเนตรหนังสือพวกนั้นให้หมด จึงซงผูกพันทางไมตรีกับนายกุหลาบเหมือนหย่างไม่รู้เท่า นายกุหลาบเข้าใจว่ากรมพระสมมตอมรพันธ์ซงนับถือ ก็เอาหนังสือฉบับที่ทำขึ้นมาถวายทอดพระเนตร จนถึงพงสาวดารกรุงรัตนโกสินท์ (ตอนรัชกาลที่ 3) ซึ่งเจ้าพระยาทิพากรวงส์แต่ง ก็หนังสือเรื่องนั้นเปนหนังสือแต่งใหม่ในรัชกาลที่ 5 สำเนาฉบับเดิมมีหยู่ในหอพระสมุด ฯ เมื่อได้ฉบับของนายกุหลาบมา เอาสอบกับฉบับเดิม ก็จับได้ว่านายกุหลาบแซกลงตรงไหน ๆ บ้าง กรมพระสมมต ฯ กราบทูนสมเด็ดพระพุทธเจ้าหลวงให้ซงซาบ ดำหรัดเรียกเอาไปทอดพระเนตร ซงจับได้ต่อไปว่าความที่แซกนั้นนายกุหลาบคัดเอามาจากหนังสือเรื่องไหน ๆ ก็เปนอันรู้ได้แน่ชัดว่าที่หนังสือฉบับนายกุหลาบผิดกับฉบับเดิม เปนเพราะนายกุหลาบแก้ไขแซกลงทั้งนั้น สมเด็ดพระพุทธเจ้าหลวงซง "มันไส้" ถึงเขียนลายพระราชหัถเลขาลงในต้นฉบับของนายกุหลาบ ซงชี้ให้เห็นตรงที่แซกบ้าง

TUDC 26/09/2563

บางแห่งก็ซงเขียนเปนคำอ้อเอียน หรือคำบริภาสแซกลงบ้าง แล้ว
พระราชทานคืนออกมายังกรมพระสมมต ๆ ๆ ต้องให้อาลักษณ์เขียนตาม
ฉบับของนายกุหลาบขึ้นใหม่ส่งคืนไปให้เจ้าของ เอาหนังสือของนาย
กุหลาบทมลายพระราชหัถเลขารักสำไว้ในหอพระสมุดวชิรญานจนบัดน

(5)

ต่อมานายกุหลาบต้องออกจากตำแหน่ง (แอดชุแตนต์) โปลิส
ท้องน้ำ ก็เลยออกจากสมาชิกหอพระสมุดวชิรญานไปด้วย นายกุหลาบ
จึงไปคิดออกหนังสือพิมพ์วารสาร เรียกชื่อว่า “ สยามประเภท ”
เหมือนหย่างหอพระสมด ๆ ออกหนังสือ “ วชิรญาน ” ทำเปนเล่มสมุด
ออกขายเปนรายเดือน เอาเรื่องต่าง ๆ ที่คัดไปจากหอหลวงแลไปลัด
แปลงดังว่านั้น พิมพ์ในหนังสือสยามประเภท แลเขียนคำอธิบายปด
ว่าได้ฉบับมาจากไหน ๆ ไปต่าง ๆ เว้นแต่กรมหลวงบดินทร นั้น
มิได้ออกพระนามให้แพร่งพรายเลย คนทั้งหลายพากันหลงเชื่อถือนับถือ
นายกุหลาบ ถึงเรียกกันว่า “ อาจารย์กุหลาบ ” ก็มี ครั้นจำเนียรกาล
นานมาเมื่อนายกุหลาบหมดเรื่องที่ได้ไปจากหอหลวง ก็ต้องแต่งเรื่อง
ต่าง ๆ แต่โดยเค้าขึ้นในหนังสือสยามประเภท แต่อ้างว่าเปนเรื่อง
พงสาวดารแท้จริง แต่ก็ยังไม่มีใครทักท้วงประการใด ๆ จนนายกุหลาบ
เล่าเรื่องพงสาวดารกรุงสุโขทัย ตอนเมื่อจะเสียแก่กรุงศรีอยุธยาพิมพ์
ในหนังสือสยามประเภท ว่าเมื่อพระเจ้าแผ่นดินซงพระนามว่า “ พระ

TUDC 26/09/2563

บี่นเกส" สวรรคตแล้ว พระราชโอรสซึ่งพระนามว่า "พระจุลบี่นเกส" เสวยราชย์ ไม่มีความสามารถจึงเสียบ้านเมือง สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทอดพระเนตรเห็นหนังสือนั้น ครั้นว่าเพียงแต่นายกุหลาบเอาความเท็จแต่งดังว่าเป็นความจริง ก็ไม่ควรหยุ่แล้ว ซ้ำบังอาจเอาพระนามพระจอมเกล้ากับพระจุลจอมเกล้า ไปแปลงเป็นพระบี่นเกสและพระจุลบี่นเกส เทียบเคียงใส่โทสเอาตามใจ เกินสิทธิในการแต่งหนังสือ จึงโปรดให้เจ้าพระยาภาณุวงศ์ (ม.ร.ว. ดิศ สุทัศน์) เมื่อยังเป็นที่พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง เรียกตัวนายกุหลาบมาสั่งให้ส่งต้นตำราเรื่องพงศาวดารเมืองสุโขทัยที่อ้างว่ามีนั้นมาตรวจ นายกุหลาบก็ต้องรับสารภาพว่าตัวคิดขึ้นเองทั้งนั้น พระเจ้าหยู่หัวทรงว่าหยู่างจริตผิดปรกติ โปรดให้ส่งตัวนายกุหลาบไปหยู่กับผู้จัดการในโรงเรียนบ้าสัก 7 วัน แล้วก็ปล่อยไป นายกุหลาบเข็ดไปหน่อย ถึง ร.ศ. 119 (พ.ศ. 2443) เมื่องานพระเมรุสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิรุนหิส ก็แต่งอธิบายแบบแผนงานพระบรมศพครั้งกรุงศรีอยุธยาในหนังสือสยามประเภท เป็นทำงานพระเมรุทำครั้งนั้นยังไม่ถูกต้องตามแบบแผน และอ้างว่าตัวมีตำราเดิมหยู่ พระเจ้าหยู่หัวมีรับสั่งให้ข้าหลวงเรียกนายกุหลาบมาถาม ก็รับสารภาพว่าเป็นแต่คิดแต่งขึ้นอวดผู้อื่น หามีตำหรับตำราหย่างอ้างไม่ ครั้นเป็นแต่โปรดให้ประกาศในหนังสือราชกิจจานุเบกษาเมื่อวันที่ 31 มีนาคมปีนั้น หาได้ถึงโทสนายกุหลาบหย่างใดไม่ นายกุหลาบก็ไม่เข็ด พอถึงงานพระเมรุ

TUDC 26/09/2563

สมเด็ดพระสังคราช (ปุสสเทว สา) วัดราชประดิถ ร.ศ. 119 นั้นเอง นายกุหลาบแต่งประวัติสมเด็ดพระสังคราชพิมพ์ออกเรื่องหนึ่ง • อ้างว่าจะทูนเกล้า ฯ ถวายสำหรับแจก ครั้นอวดหลักฐานเรื่องต่าง ๆ ที่ตนกล่าวอ้าง ว่าล้วนได้มาจากนักปราชญ์ซึ่งชังเกียรติคุน คือกรมสมเด็ดพระปรมานุชิต ฯ โดยฉเพาะ เพราะตนได้เคยเปนสัทธิงวิหาริก สมเด็ดพระพุทธเจ้าหลวงซึ่งพระราชดำหริว่าถ้าเฉยหยู่ นายกุหลาบจะพาให้คนหลงเชื่อเรื่องพงศาวดารเท็ดทีนายกุหลาบแต่งมากไป จึงโปรดให้มีกัมการ ซึ่งอาราธนาสมเด็ดพระมหาสมณะเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (เมื่อยังดำรงพระยศเปนกรมหมื่น) เปนประธานสอบสวน ก็ได้ความตามคำสารภาพของนายกุหลาบเอง กับทั้งคำพยาน ว่าหนังสือพงศาวดารที่นายกุหลาบแต่ง แลคำอ้างอวดของนายกุหลาบที่ว่าเคยเปนศิษย์รมสมเด็ดพระปรมานุชิตชิโนรส ก็เปนความเท็ดครั้งนั้นเปนแต่โปรดให้ประกาศรายงานกัมการ มิได้ลงโทษนายกุหลาบอย่างไร ดำนวนการได้ส่วนครั้งนั้น หอพระสมุด ฯ พิมพ์เปนเล่มสมุดเมื่อ พ.ศ. 2472 ยังปรากฏหยู่

ต่อมาเมื่อนายกุหลาบหมดทุนที่จะออกหนังสือสยามประเภทต่อไปแล้ว ไปเช่าตึกแถวหยู่ที่ถนนเฟื่องนครตรงวัดราชบพิธ ฯ เปนแต่ยังรับเปนที่ปรึกสาของคนหาความรู้ เช่นผู้ที่หยากรู้ว่าศกุลของตนจะสืบชั้นบรรพบุรุสถอยหลังขึ้นไปถึงไหน ไปไต่ถาม นายกุหลาบก็รับค้นคิดสมมติขึ้นไปให้เกยวดองกับผู้มีศักดิเปนบรรพบุรุสสมัยกรุงสรอยุธยา ก็

ยังมีคนนับหน้าถือตา ว่ามีความรู้มากหยู่ไม่ขาด ถึงปีฉลูรัชกาลที่ 5 เมื่อ ร.ศ. 127 (พ.ศ. 2451) นายกุหลาบยัง " พ่นพิศ " อีกครั้งหนึ่ง ในสมัยเมื่อมีหอพระสมุดสำหรับพระนครแล้ว จะเอามาเล่าเสียด้วยให้เสียไปในตอนนี้ เพราะเกี่ยวกับประวัติหนังสือหอหลวงด้วย วันหนึ่งฉันไปหอพระสมุด ฯ เห็นใบปลิวซึ่งนายกุหลาบพิมพ์โฆษนาส่งมาให้หอพระสมุด ฯ ฉบับหนึ่ง อวดว่าได้ต้นหนังสือกฎหมายฉบับหลวงครั้งกรุงศรีอยุธยามาเล่มหนึ่ง และหนังสือนิเทศเมื่อปีชวด จุลศักราช 1066 ในรัชกาลพระเจ้าท้ายสระ มีตราพระราชสีห์ พระคชสีห์ และตราบัวแก้ว ประทับเป็นสำคัญ ถ้าใครไม่เชื่อจะไปพิสูจน์ให้เห็นจริงด้วยตาตนเองก็ได้

ความประสงค์ของนายกุหลาบที่โฆษนา ดูเหมือนจะใคร่ขายหนังสือนั้น แต่ตามคำโฆษนามีพิรุธเป็นข้อสำคัญหยู่หย่างหนึ่ง ด้วยตามปฏิทินจุลศักราช 1066 เป็นปีวอก มิใช่ปีชวดดังนายกุหลาบอ้าง เวลานั้นฉันเป็นสภานายกหอพระสมุดสำหรับพระนคร คิดสงสัย จึงกะซิบสั่งพระยาปริยัติธัมธาดา (แพ ตาละลักษ์) ให้ไปขอดูเหมือนหย่างตัวหยากรู้เห็นเอง พระยาปริยัติ ฯ กลับมาบอกว่าหนังสือกฎหมายที่นายกุหลาบได้ไว้นั้น เป็นสมุดไทยกะดาดขาวเขียนเส้นหมึก ดูเป็นของเก่ามีตราประทับ 3 ดวง และมีกาลกำหนดว่าปีชวดจุลศักราช 1066 ตรงตามนายกุหลาบอ้าง แต่พระยาปริยัติ ฯ สังเกตดูตัวเลขที่เขียนศักราชตรงตัว 0 ดูเหมือนมีรอยชุดแก้ ฉันได้ฟังก็แน่ใจว่านายกุหลาบได้สมุดกด

TUDC 26/09/2563

หมายฉบับหลวงครั้งรัชกาลที่ 1 ไปจากที่ไหนแห่งหนึ่ง ซึ่งในบานแผนก มีกาลกำหนดว่า "ปีชวด สักราช 1166" นายกุหลาบชุดแก้เลข 1 ที่เรือนร้อยเขียนแปลงเปน 0 ปลอมสักราชถอยหลังขึ้นไป 100 ปี ด้วยไม่รู้ว่าจุลสักราช 1066 นั้นเปนปีวอก มิใช่ปีชวด ปล่อยคำ "ปีชวด" ไว้ให้เห็นชัดว่าไม่ใช่ต้นฉบับกดหมายครั้งกรุงศรีอยุธยา ดังอ้างในคำโคสนา ฉันกราบทูลสมเด็ดพระพุทธเจ้าหลวง จึงตรัสสั่งเจ้าพระยาอภัยราชา ซึ่งเคยเปนหมอความนายกุหลาบมาแต่ก่อน ให้ไปเรียกสมุดกดหมายเล่มนั้นถวายทอดพระเนตร เจ้าพระยาอภัยราชาได้ไปถวายในวันรุ่งขึ้น สมเด็ดพระพุทธเจ้าหลวงทรงเปิดออกทอดพระเนตรตรัดว่า "ไหนว่าสักราช 1066 หย่างไรจึงเปน 1166" เจ้าพระยาอภัยราชาก็ตกใจ กราบทูลเล่าถวายว่าเมื่อตอนเช้าวันนั้นจะไปสำลากะทรวงนครบาล เมื่อผ่านหน้าห้องแถวที่นายกุหลาบหยู่ ได้แวะเข้าไปเรียกสมุดกดหมายนั้นออกมาเปิดดู สังเกตเห็นในบานแผนกลงปีชวด จุลสักราช 1066 ตรงดังนายกุหลาบอ้าง เจ้าพระยาอภัยราชาบอกนายกุหลาบว่า "พระเจ้าหยู่หัวจะทอดพระเนตร" นายกุหลาบก็สำแดงความยินดี เลยว่าถ้าต้องพระราชประสงค์ก็ทนเกล้า ฯ ถวาย เจ้าพระยาอภัยราชาจะไปทำงานที่กะทรวงเสียก่อน จึงบอกนายกุหลาบว่าเวลาบ่ายวันนั้นเมื่อจะไปเฝ้าที่สวนดุสิตจะไปรับหนังสือ เวลาไปรับ นายกุหลาบก็เอาหนังสือมามอบให้โดยเรียบร้อย เจ้าพระยาอภัยราชากราบทูลสารภาพรับผิดที่ประมาทมิได้เอาสมุดมาเสียด้วยตั้งแต่แรก นายกุหลาบจึงมีโอกาสชุดแก้สักราช

ในเวลาเมื่อคอยส่งหนังสือให้เจ้าพระยาอภัยราชานั้นเอง สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้ซงพัง ก็ซงพระสวน ดำหรัดว่า “พระยารองเมือง ไปเสียรู้นายกุหลาบเสียแล้ว” แล้วพระราชทานสมุดกดหมายเล่มนั้นมาไว้ให้หอพระสมุดสำหรับพระนคร รอยที่นายกุหลาบขูดแก้ยังปรากดหยู่

(6)

ประวัดหนังสือหอหลวงมีเรื่องหลายตอน ที่เล่ามาแล้วเปนตอนที่คนทั้งหลายจะรู้เรื่องต่าง ๆ อันลับหยู่ในหอหลวง เพราะเหดุที่นายกุหลาบลักคัดเอาสำเนาไปแก้ไขออกโคสนา จึงต้องเล่าเรื่องประวัดของนายกุหลาบดวยยดยาว ยังมีเรื่องประวัดหนังสือหอหลวงเมอหยู่ทวงกรมหลวงบดินท ฯ ต่อไปอีก ด้วยการที่จะสร้างหอหลวงไหม่เริดร้างหยู่ช้านาน จนถึงสมัยเมื่อจัดกะซวงต่าง ๆ ใน พ.ส. 2435 โปรดให้รวมกรมอาลักส์เข้าในกะซวงมุรธาธร กรมพระสมมดอมรพันธ์เมื่อยังเปนกรมหมื่น ได้ซงบันชาการกรมอาลักส์ จึงให้ไปรับหนังสือหอหลวงจากวังกรมหลวงบดินท ฯ เพื่อจะเอากลับเข้าไปรักสาไว้ในพระบรมมหาราชวังหย่างเดิม เวลาเมื่อจะส่งหนังสือหอหลวงคืนมานั้นมีคนในสำนักกรมหลวงบดินท ฯ จะเปนผู้ใดไม่ปรากดชื่อ แต่ต้องเปนมูลนายมีพัคพวก ลอบแบ่งเอาหนังสือหอหลวงยักยอกไว้ไม่ส่งคืนมาทั้งหมด มาปรากดเมื่อพายหลังว่ายักยอกเอาหนังสือซงเขียนผมอดและเปนเรื่องสำคัน ๆ ไว้มาก เพราะในเวลานั้นไม่มีบัญชีหนังสือหอ

หลวงหยู่ทอน นอกจากทวังกรมหลวงบดินท ฯ อันผู้ยกยอกอาด
เก็บซ่อน หรือทำลายเสียได้โดยง่าย แต่การยักยอกหนังสือหลวงนั้น
กรมหลวงบดินท ฯ คงไม่ซังซาบ พวกอาลักษณ์ที่ไปรับหนังสือก็คงไม่รู้
ได้หนังสือเท่าใดก็ชนมาแต่เท่านั้น หนังสือหอหลวงจึงแตกเปน 2 ภาค
กลับคืนเข้ามาหยู่ที่ในพระบรมมหาราชวังภาคหนึ่ง พวกทวังกรมหลวง
บดินท ฯ ยักยอกเอาไปซ่อนไว้ทอนภาคหนึ่ง ต่อมาเมื่อกรมหลวง
บดินท ฯ สิ้นพระชนม์แล้ว ชรอยคนที่ได้หนังสือหอหลวงไว้จะยากจน
ลง จึงเริ่มเอาหนังสือที่มีรูปภาพและผมอเขียนงาม ๆ ออกขาย โดย
อุบายแต่งให้คนชั้นบ่าวไพร่ไปเที่ยวบอกขายทีละเล่มสองเล่ม มีฝรั่งซอ
ส่งเข้าหอสมุดในยุโรปบ้าง ไทยที่ชอบสะสมของเก่ารับซื้อไว้บ้าง ฉัน
เริ่มซาบว่าหนังสือฉบับหอหลวงแตกกระจายไป เมื่อไปเห็นที่ตำหนัก
หม่อมเจ้าบีย์กัดนาถ เทอมีหยู่ในตู้หลายเล่ม ถามเทอว่าหย่างไรจึง
ได้หนังสือฉบับหลวงเหล่านั้นไว้ เทอบอกว่ามีผู้เอาไปขาย เทอเห็นเปน
หนังสือชอะเก่าก็ซื้อไว้ ด้วยเกรงฝรั่งจะซื้อเอาไปเสียจากเมืองไทย แต่
ใครเอาไปขายให้เทอ หรือหนังสือเหล่านั้นไปจากที่ไหน เทอหาบอกไม่
บางทีเทอจะไม่รู้เองก็เปนได้ เกิดลอกันขึ้นครั้งหนึ่งว่ามีผู้เอาหนังสือ
ไตรภูมิฉบับหลวง เขียนประสานสิ่เมื่อครั้งกรุงธนบุรีไปขายให้เยอรมัน
คนหนึ่งซื้อส่งไปยังหอสมุดหลวงที่กรุงเบอร์ลินเปนราคาถึง 1,000 บาท
แล้วก็เงียบไป กรมจึงรู้กันเพียงว่ามีผู้เอาหนังสือฉบับหลวงออกขาย
เพราะหนังสือฉบับหลวงย่อมมีชื่ออาลักษณ์ผู้เขียนและผู้ทานหยู่แต่ข้างต้น

และมีคำว่า "ข้าพระพุทธเจ้า" นำหน้าชื่อทุกเล่ม ใครซื้อไว้ก็มักปกปิดด้วยกลัวถูกจับ แต่ก็ยังไม่ปรากฏว่าหนังสือฉบับหลวงเหล่านั้น แตกไปจากที่ไหนหยู่ช้านาน

(7)

เมื่อ พ.ศ. 2447 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าหยู่หัว มีพระราชประสงค์จะซงล้างอนุสรเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าหยู่หัว เมื่อจำนวนปีแต่พระบรมราชสมภพครบ 100 ปีเปนอภิลักขิตกาล จึงโปรดให้รวมหนังสือในหอมนเทียรธรรมหอพระสมุดวชรญาน และหอพุทธสาสนะสงคหะ เขาด้วยกน ตงเปนหอพระสมุดสำหรับพระนคร ชนานนามตามพระสมนามาภิธัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าหยู่หัว ว่า "หอพระสมุดวชิรญานสำหรับพระนคร" และให้มีกัมการจัดหอพระสมุด ฯ นน คอ พระบาทสมเด็จพระมงกุดเกล้าเจ้าหยู่หัว เมื่อยังเปนสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเปนสภานายก กรมพระสมมตอมรพันธ์และตัวฉัน กับทั้งพระยาประชากิจกรจักร (แช่ม บุนนาค) และพระยาโบรานราชธานินท (พร เดชะคุปต์) เปนกัมสัมปาทิก รวมกัน 5 คนเปนคนะพนักงานจัดการหอพระสมุดสำหรับพระนครมาแต่แรกตง เมื่อรวมหนังสือทง 3 แห่งเข้าเปนหอสมุดอันเดียวกันแล้ว ถึงชั้นที่จะหาหนังสือจากที่อื่นมาเพิ่มเติม กัมการปรึกสากันเห็นว่าควรจะหาหนังสือภาสาฝรั่งต่างชาติ แต่เฉพาะซึ่งแต่ง

TUDC 26/09/2563

ว่าด้วยเมืองไทยตั้งแต่โบราณมารวบรวมก่อน หนังสือพวกนี้จะส่งไปให้
หาซื้อในยุโรปและอเมริกา ส่วนหนังสือภาษาไทย จะรวบรวมหนังสือ
ซึ่งยังเป็นฉบับเขียน อันมีกระจัดกระจายหยู่ในพื้นเมือง เอามารวบรวมไว้
ในหอสมุดก่อนหนังสือพวกอื่น เพราะหนังสือไทยที่เป็นจดหมายเหตุและ
สำหรับตำราวิชาการกับทั้งวรรณคดี ยังมีแต่เป็นฉบับเขียนหยู่โดยมาก
ถ้าทิ้งไว้ไม่รีบรวบรวมเอามารักษาในหอพระสมุด ฯ วิชาความรู้อันเป็น
สมบัติของชาติก็จะเสื่อมสูญไปเสีย วิธีที่จะหาหนังสือฉบับเขียนในเมือง
ไทยนั้น ตกลงกันให้กรมพระสมมต ฯ ซึ่งตรวจดูหนังสือในหอหลวง ซึ่ง
มิได้โปรดให้โอนเอามารวมในหอพระสมุดสำหรับพระนคร แต่กรม
พระสมมต ฯ ซึ่งรักษาหยู่เอง ถ้าเรื่องใดควรจะมีในหอพระสมุดสำหรับ
พระนคร ก็ให้ซึ่งคัดสำเนาส่งมา กรมพระสมมต ฯ ซึ่งหาได้หนังสือดี ๆ
และเรียบเรียงประทานให้หอพระสมุด ฯ พิมพ์ปรากฏหยู่เป็นหลายเรื่อง
ส่วนหนังสือฉบับเขียนซึ่งมีหยู่นอกจากหอหลวงนั้น ให้ตัวฉันเป็น
ผู้หา ซึ่งเป็นมูลเหตุที่เกิดวิธีฉันหาหนังสือด้วยประการต่าง ๆ จึงรู้
เรื่องประวัติหนังสือหอหลวงสันกะแสความ ดังจะเห็นต่อไปข้างหน้า

หนังสือไทยฉบับเขียนของเก่านั้น ลักษณะต่างกันเป็น 3 ประเภท
คือเป็นหนังสือสำหรับอ่านกันเป็นสามัญ เขียนในสมุดไทยสีขาวด้วยเส้น
หมึกบ้าง เขียนในสมุดไทยสีดำด้วยเส้นดินสอขาวบ้าง หรือเส้นผุน
และเส้นหรดาน หรือวิเศษถึงเขียนด้วยเส้นทองคำ เขียนตัวอักษร
บนจงทั้งนั้น ต่อเป็นร่างหรือสำเนาจึงเขียนอักษรหวัดด้วยเส้นดินสอแต่

TUDC 26/09/2563

ว่าด้วนเขียนในสมุดไทยประเภทหนึ่ง ถ้าเปนหนังสือสำหรับตำรา เช่น ตำราเลขยันต์หรือคาถาอาคมเปนต้น อันเจ้าของประสงค์จะซ่อนเร้นไว้แก่ตัว มักจานลงในไบลานขนาดสั้นสักครึ่งคัมภีร์พระธัมร้อยเชือกเก็บไว้ แต่ถ้วนเปนหนังสือคัมภีร์ไบลานประเภทหนึ่ง ถ้าเปนจดหมายมีไปมาถึงกัน แม้ท้องตราและไบบอกในราชการ ก็เขียนลงกะดาดข่อย ด้วยเส้นดินสอดำม้วนใส่กะบอกไม้ไผ่ส่งไป เมื่อเสดกิจแล้วก็เอาเชือกผูกเก็บไว้เปนมัด ๆ มักมีแต่ตามสำนักราชการประเภทหนึ่ง หนังสือฉบับเขียนทั้ง 3 ประเภทที่ว่ามา ประเภทที่เขียนในสมุดไทยมีมากกว่าหย่างอื่น แต่ที่นับว่าเปนฉบับดี ๆ เพราะตัวอักสรเขียนงามและสอบทานถูกต้องประกอบกัน นอกจากหนังสือหอหลวง มักเปนหนังสือของเจ้านายและขุนนางผู้ใหย่ในรัชกาลก่อน ๆ ส้างไว้ แล้วแบ่งกันเปนมรดกตกหยู่ในเชื้อวงส์เปนแห่ง ๆ ก็มี ที่ผู้รับมรดกรักสาไว้ไม่ได้ แตกกะจัดกะจายไปตกหยู่ทีนแห่งละเล็กละน้อยก็มี หนังสือพวกที่จานในไบลานมีน้อย ถ้าหยู่กับผู้รู้วิชานมักหวงแหน แต่ก็ได้มาบ้าง มักเปนเรื่องแปลก ๆ เช่นลายแทงคิดปริสนาและตำราพิธีอันมิใคร่มีใครรู้ แต่มักไม่น่าเชื่อคุนวิเสสที่อวดอ้างในหนังสือนั้น แต่หนังสือซึ่งเขียนกะดาดเพลา มักมีแต่ของหลวงหยู่ตามสำนักราชการ ฉันเปนเสนาบดีกะซวงมหาดไทยหยู่ด้วย ได้ส่งหนังสือพวกนี้ที่หยู่ในกะซวงและที่ได้พบตามหัวเมือง ไปยังหอพระสมุด ฯ ทั้งหมด แต่ในสมัยเมื่อฉันหาหนังสือฉบับเขียนสำหรับหอพระสมุด ฯ นั้น พวกฝรั่งและพวกเด่นสะสมของ

TUDC 26/09/2563

เก่า เช่นหม่อมเจ้าบีย์กัด์นาถเปนต้น ก็กำลังหาซื้อหนังส์อไทยฉบับ
เขียนแข่งหยู่อีกทางหนึ่ง ผิดกันแต่พวกนั้นต้องหาโดยปกบีด ฉันหา
ได้หย่างเบีดเผย แตะเลือกโดยความประส่งค์ผิดกัน พวกนั้นหาหนัง
ส์อ “งาม” ค์อทมรูปภาพหรือทมผมอเขียนอักส์รงาม แต่จะเปน
หนังส์อเรื่องหย่างไรไม่ถือเปนส่ำคัน ฝ่ายข้างตัวฉันหาหนังส์อ “ด์”
ค์อถือเอาเรื่องหนังส์อเปนส่ำคัน ถ้าเปนหนังส์อเรื่องทมดน ถึงฉบับ
จะเขียนงามก็ไม่ถือว่าด์ ถ้าเปนเรื่องแปลกหรือเปนฉบับเขียนถูกต้องด์
ถึงจะเขียนไม่งามหรือทสุดเปนแต่หนังส์อเขียนตัวหวัดกซอ แตะให้
ราคาแพงกว่าหนังส์อซึงมดน

วิธีฉันหาหนังส์อนน เมื่อรู้ว่าแห่งหนังส์อมหยู่ไหน ฉันก็
ไปเองหรือให้ผู้อื่นไปบอกเจ้าของหนังส์อให้ซาบพระราชประส่งค์ ซึ่ง
ซึงด์งหอพระส์มุดส่ำหรับพระนคร แตะซื้อหนังส์อทเขามหยู่ ถ้าพบ
หนังส์อเรื่องใดซึงยังไม่มีในหอพระส์มุด ฯ ก็ขอหนังส์อนน เจ้าของจะ
ถวายก็ได้ จะขายก็ได้ หรือเพียงอนุญาตให้คัดส่ำเนาหนังส์อเรื่องนั้น
มาก็ได้ตามใจ เจ้าของหนังส์อไม่มีใครขัดขวาง หย่างหวงแหนก็เพียง
ขอต้นฉบับไว้ยอมให้คัดส่ำเนามา แต่ทเต็มใจถวายต้นฉบับทเดียวม
มากกว่าหย่างอื่น บางแห่งก็ถึง “ยกรัง” หนังส์อซึงได้เก็บรักส่าไว้
ถวายเข้าหอพระส์มุดส่ำหรับพระนครทงหมด เพราะมีการซึงหอพระ
ส์มุด ฯ ท่าอีกหย่างหนึ่ง เปนปัจจัยให้คนนิยม ค์อแต่เดิมมาในงานส์พ
เจ้าภาพมักพิมพ์เทส์นาหรือค่ำแปลภาส่าบาลี เปนส์มุดเล่มเล็ก ๆ แจก

TUDC 26/09/2563

ผู้ไปช่วยงาน ครั้งงานพระศพกรมขุนสุพรรนภาควดีเมื่อ พ.ศ. 2447 สมเด็ดพระพุทธเจ้าหลวงซึงพระราชดำหริ ว่าหนังสือแจกซึงเปน ธัมปริยายลึกซึงคนมิไคร่ชอบอ่าน จึงโปรดให้แปลนิทานนิบาตชาดก ตอนต้น พิมพ์พระราชทานเปนของแจก และซึงพระราชนิพนธ์เล่าเรื่อง ประวัติของคัมภีรชาดก กับทั้งซึงแนะนำไว้ในคำนำข้างต้น ว่าหนังสือ แจกควนจะพิมพ์เรื่องต่าง ๆ ให้คนชอบอ่าน แต่นั้นเจ้าภาพงานศพก็มัก มาขอเรื่องหนังสือซึงจะพิมพ์แจก ต่อกัมการหอพระสมุด ฯ กัมการคิด เห็นว่าถ้าช่วยอุดหนุนการพิมพ์หนังสือแจก จะเกิดประโยชน์หลายหย่าง เปนต้นแต่สามาถจะรักสำเรื่องหนังสือเก่าไว้มิให้สูญ และให้มหาชน จเรินความรู้ยิงขึนกว่าแต่ก่อน จึงรับธุระหาเรื่องหนังสือให้เจ้าภาพพิมพ์ แจกทุกรายทมาขอ และเลือกหนังสือซึงเปนเรื่องนาอ่าน เอามาชำระ สอบทานให้ถูกต้อง ทั้งแต่งอธิบายว่าด้วยหนังสือเรื่องนั้นไว้ในคำนำข้าง ต้น แล้วจึงให้ไปพิมพ์แจก จึงเกิด “หนังสือฉบับหอพระสมุด” ขึน ใครได้รับไปก็ชอบอ่าน เพราะได้ความรู้ดกว่าฉบับอื่น เจ้าของหนังสือ ฉบับเขียนเห็นว่าหอพระสมุดฯได้หนังสือไปทำให้เปนประโยชน์ยิงขึนกว่า หย่กับตน ก็เต็มใจถวายหนังสือดังกล่าวมา การหาเรื่องหนังสือให้ผิด อื่นพิมพ์แจก จึงเลยเปนธุระส่วนใหย่อันหนึ่งของหอพระสมุด ฯ สำหรับ พระนครสืบมา และเปนเหตุให้มีหนังสือไทยเรื่องต่าง ๆ พิมพ์ขึนปีละ มาก ๆ จนบัดน

การหาหนังสือฉบับเขียนซึงมีหยู่เปนแหล่ง ไม่ยากเหมือนหา

หนังสือซึ่งกะจัดกะจายหยู่ในพันเมือง เพราะรู้ไม่ได้ว่าหนังสือจะมีหยู่ที่ไหนบ้าง พบเข้ากมแต่แห่งละเล็กละน้อย ทั้งเจ้าของก็มักเปนชั้นที่ไม่รู้จักคุนค่าของหนังสือ ฉันจึงคิดวิธีอย่างหนึ่ง ด้วยขอแรงพวกพนักงานในหอพระสมุด ฯ ให้ช่วยกันเที่ยวหาในเวลาว่างราชการ ไปพบหนังสือเรื่องใดมีที่ไหนก็ให้ขอซื้อเอามา หรือถ้าไม่แน่ใจก็ชวนให้เจ้าของเอามาให้ฉันดูก่อน บอกแต่ว่าถ้าเปนหนังสือดีฉันจะซื้อด้วยราคาตามสมควน หาโดยกะบวนนี้บางทีได้หนังสือดีหย่างแปลกประหลาด จะเล่าเปนตัวหย่าง ดังครั้งหนึ่งพระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาณลักษณ์) เมื่อยังเปนที่หลวงประเสิดอักษรนิติ ไปเห็นยายแก่ถือถังเอาสมุดดำรวมใส่กะชุที่บ้านแห่งหนึ่ง ถามว่าจะเอาไปไหน แกบอกว่าจะเอาไปเผาไฟทำสมุดสำหรับถงรัก พระยาปริยัติ ฯ ขออ่านดูก่อน แกก็ส่งมาให้ทั้งกะชุ พบหนังสือพงสาวดารเมืองไทย แต่งครั้งสมเด็ดพระนารายน์ ฯ เล่มหนึ่งหยู่ในพวกสมุดที่จะเผานั้น ออกปากว่าหยากได้ ยายแก่ก็ให้ไม่หวงแหน พระยาปริยัติธรรมธาดาเอาสมุดเล่มนั้นมาให้ฉัน เมื่อพิจารนาดูเห็นเปนหนังสือพงสาวดารความเก่าแต่งก่อนเพื่อน เรื่องแตะศักราชก็แม่นย่ำผิดกับฉบับอื่นทั้งหมด ฉันจึงให้เรียกว่า “พระราชพงสาวดารฉบับหลวงประเสิด” ให้เปนเกียรติยศแก่พระยาปริยัติ ฯ และได้ใช้เปนฉบับสำหรับสอบสับมาจนบัดนี้ แต่เจ้าของบางคนก็เห็นค่าหนังสือของตนหย่างวิปริต ดังแห่งหนึ่งอวดว่ามีหนังสือเขียนด้วยทองหยู่เรื่องหนึ่ง ตั้งราคาขายแพงมาก ผู้ไปพบจะขออ่านก็ไม่ให้ดู ฉันให้กลับไปถามเพื่อง

ซื้อเรื่องหนังสือนั้น บอกว่า "เรื่องพระลอ" ซึ่งมีฉบับเขียนหยู่ในหอพระสมุด ฯ แล้วหลายฉบับ ทั้งเป็นเรื่องที่พิมพ์แล้วด้วย ก็เป็นเช่นกันเพียงนั้น แต่เมื่อคนรู้กันแพร่หลายว่าหอพระสมุด ฯ หาซื้อหนังสือฉบับเขียน ก็เริ่มมีคนเอาหนังสือมาขายที่หอพระสมุด ฯ ชั้นแรกดูเหมือนจะเป็นแต่พวกราษฎร ต่อมาเจ้าของที่เป็นผู้ดีแต่งให้คนมาขายก็มี ที่สุดถึงมีพวก "นายหน้า" เที่ยวหาหนังสือมาขายที่หอพระสมุด ฯ เนืองนิจ จนจำหน้าได้ พวกนายหน้านี้เป็นคนจำพวกเดียวกับที่เที่ยวหาหนังสือฉบับหลวง และของประหลาดขายฝรั่ง เขาว่าของที่ขายมักได้มาโดยทุจริต แต่จะไถ่ถามถึงกันที่ไหนของผู้ที่มาขายหนังสือเสียก่อน ก็คงเกิดหวาดหวั่น ไม่มีใครกล้าเอาหนังสือมาขายที่หอพระสมุด ฯ ฉันนึกชั้นว่าหนังสือผิดกับทรัพย์สินหย่างอื่น ด้วยอาจจะคัดสำเนาเอาเรื่องไว้ได้ โดยจะเป็นของโจรลักเอามา เมื่อเจ้าของมาพบ คืนต้นฉบับให้เขาขอคัดแต่สำเนาไว้ก็เป็นประโยชน์สมประสงค์ ไม่เสียเงินเปล่า ฉันจึงสั่งพนักงานรับหนังสือว่าถ้าใครเอาหนังสือมาขาย หย่าให้ไถ่ถามหย่างไรนอกจากราคาที่จะขาย แล้วเขียนราคาลงในเสลกะดาด เหน็บกับหนังสือส่งมาให้ฉันดูที่เดียว ฉันเลือกซื้อด้วยเอาเรื่องหนังสือเป็นใหย่ดังกล่าวมาแล้ว บางที่เป็นหนังสือเขียนงามแต่ฉันไม่ซื้อ หรือไม่ยอมให้ราคาเท่าที่จะขาย เพราะเป็นเรื่องดนกม บางที่เป็นแต่สมุดเก่า ๆ เขียนด้วยเส้นดินสอ ผู้ขายตีราคาเพียงเล่มละบาทหนึ่งสองบาท แต่เป็นเรื่องที่ไม่เคยพบหรือหายาก ยังไม่มีในหอพระสมุด ฯ ฉันเห็นว่าเจ้าของตีราคาต่ำ

TUDC 26/09/2563

เพราะไม่รู้คุณค่าของหนังสือ จะซื้อตามราคาที่บอกขาย ดูเป็นเอาเปรียบคนรู้น้อย หาควรไม่ ฉันจึงเพิ่มราคาให้เป็นเล่มละ 4 บาทหรือ 5 บาทบ้าง ให้บอกเจ้าของว่าราคาที่ตั้งมายังไม่ถึงค่าของหนังสือ พวกคนขายหนังสือได้เงินเพิ่มเนือง ๆ ก็เชื่อถือความยุติธรรมของหอพระสมุด ฯ จนไม่มีใครตั้งราคาขาย บอกแต่ว่า "แล้วแต่จะประทาน" การซื้อหนังสือในพื้นเมืองก็สดวกจึงซื้อมาด้วยหย่างนั้นเป็นนิจ

(8)

แต่ความที่กล่าวไว้ข้างต้นนี้ ที่ว่านายฤทธิ์ได้สำเนาหนังสือหอหลวงไปจากวังกรมหลวงบดินทร ฯ ก็ดี ที่ว่าคนในวังกรมหลวงบดินทร ฯ ยักยอกหนังสือหอหลวงไว้ และต่อมาเอาออกขายแก่ฝรั่งแลผู้เล่นสะสมของเก่าก็ดี ไม่มีใครรู้มาถึง 20 ปี เค้าเงื่อนเพิ่งมาปรากฏขึ้นเมื่อฉันซื้อหนังสือเข้าหอพระสมุด ฯ ดังพรรณามา ด้วยวันหนึ่งมีคนเอาหนังสือพระราชพงศาวดารเป็นฉบับเขียนเส้นดินสอมาขาย 2 เล่มสมุดไทย ฉันเห็นมีลายพระราชหัถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นเส้นดินสอเหลือง ซึ่งเขียนแก้ไขเพิ่มเติมเป็นแห่ง ๆ ไปตลอดทั้งเล่ม ฉันตราคาให้เล่มละ 10 บาท แต่ไม่บอกว่าเพราะมีพระราชหัถเลขาอยู่ในนั้น ผู้ขายก็พิศวง บอกพนักงานรับหนังสือว่าหนังสือเรื่องนี้ยังมีจะเอามาขายอีก แล้วเอามาขายทีละ 3 เล่ม 4 เล่ม ฉันก็ให้ราคาเล่มละ 10 บาทเสมอทุกครั้ง ได้หนังสือ

พระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัถเลขามาถึง 22 เล่ม จนผู้ขายบอก
ว่าหมดฉบับทมเพียงเท่านน

ฝ่ายตัวฉัน ตั้งแต่ได้หนังสือพระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัถเลขามา 2 เล่มก็เกิดพิศวง ด้วยเห็นชัดว่าหนังสือฉบับนนเป็นของหลวงอันอาลักษณ์รักสาไว้ในหอหลวง เหตุไฉนจึงตกมาเป็นของคนชั้นราษฎร เอาออกเที่ยวขายได้ตามชอบใจ ฉันจึงเรียกหัวหน้าพนักงานรับหนังสือมากะซิบสั่งให้สืบดู ว่าผู้ที่เอามาขายเป็นคนทำการงานหย่างไร และมีสำนักหลักแหล่งหยู่ที่ไหน เขาสืบได้ความจากผู้รู้จัก ว่าคน 2 คนที่เอาหนังสือพระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัถเลขามาขายนน เดิมเปนมหาดเล็กหยู่ทวังกรมหลวงบดินทร ฯ แต่เมื่อกรมหลวงบดินทร ฯ สิ้นพระชนม์แล้ว เห็นเที่ยวร่อนเร่หยู่ จะสำนักหยู่ที่ไหนหาซาบไม่ พอฉันได้ยินว่าคนที่เอาหนังสือมาขาย เคยเปนมหาดเล็กหยู่ทวังกรมหลวงบดินทร ฯ ก็รู้สึกเหมือนหย่างว่าใครเปิดแสงไฟฟ้าให้แลเห็นเรื่องประวัติหนังสือหอหลวงในทันที ยังคิดไปถึงกรณีต่าง ๆ ที่เคยรู้เห็นมาแต่ก่อน กยังเห็นตระหนักแน่ชัด ด้วยเปนเรื่องติดต่อสอดคล้องกันมาตั้งแต่กรมหลวงบดินทร ฯ เอาหนังสือหอหลวงไปรักสาไว้ทวัง แล้วเอาออกอวดให้คนดูเมื่องาน 100 ปี นายกุหลาบได้เห็นจึงพยายามขอยืมจากกรมหลวงบดินทร ฯ ไปลอบจ้างทหานมหาดเล็กให้คัดสำเนา เอาไปคัดแปลงสำนวนออกพิมพ์ ครนถึงเวลาเมื่อขนหนังสือหอหลวงกลับคืนเข้าไปไว้ในวังตามเดิม มีคนทวังกรมหลวงบดินทร ฯ ยกยอกหนังสือ

TUDC 26/09/2563

หอหลวงไว้ แล้วผ่อนขายไปแก่พวกฝรั่งและผู้สะสมของเก่า จึงปรากฏ
ว่ามีหนังสือฉบับหลวงออกเที่ยวขาย จนที่สุดถึงเอามาขายแก่ตัวฉันเอง
จึงรู้ว่าล้วนแต่ออกมาจากวังกรมหลวงบดินทร ทั้งนั้น แต่ผู้ขาย
หนังสือไม่รู้ว่าฉันให้สืบ เมื่อขายหนังสือพระราชพงสาวดารฉบับพระ
ราชหัตเลขาได้หมดแล้ว ยังเอาหนังสือกฎหมายฉบับหลวงครั้งรัชกาล
ที่ 1 ซึ่งประทับตรา 3 ดวงมาขายที่หอพระสมุด ฯ อีก 2 เล่ม ฉันถามราคา
ให้เล่มละ 20 บาท เลยได้ความรู้หยุ่งจะขบขัน ด้วยผู้ขายดีใจจน
ออกปากแก่พนักงานรับหนังสือ ว่าเสียดายไม่รู้ว่าหอพระสมุด ฯ จะให้
ราคาถึงเท่านั้น เคยเอาไปบอกขายนายกุหลาบเล่มหนึ่ง นายกุหลาบ
ว่าจะให้ 20 บาท ครั้นเอาหนังสือไปให้ได้เงินแต่ 2 บาท นอกจากนั้น
ทวงเท่าไรก็ไม่ได้ ที่ว่านี้อีกเล่มที่นายกุหลาบเอาไปแก้ตัวราช
นั้นเอง ก็ได้ไปจากวังกรมหลวงบดินทร เหมือนกัน เมื่อขายกฎหมาย
แล้วผู้ขายบอกว่าหนังสือซึ่งมีขาย หมดเพียงเท่านี้ ก็เห็นจะเป็นความจริง
เพราะคนขายได้เงินมาก และหอพระสมุด ฯ ก็มิได้ทำให้หวาดหวั่น
หย่างไร ถ้ายังมีหนังสือคงเอามาขายอีก จึงเห็นพอจะอ้างได้ว่าเก็บ
หนังสือหอหลวงซึ่งยังตกค้างหยู่ในเหล่ากรมหลวงบดินทร ฯ กลับมาได้
ส่วนหนึ่ง เมื่อฉันซื้อหนังสือเข้าหอพระสมุดสำหรับพระนคร แต่ตัวฉัน
ยังมีกิจเกี่ยวข้องกับหนังสือหลวง ซึ่งพลัดพรายไปหยุ่งอนต่อมาอีก
ด้วยเมื่อ พ.ศ. 2473 ฉันไปยุโรปอีกครั้งหนึ่ง เมื่อไปถึงกรุงลอนดอน
ฉันนึกขึ้นว่าเป็นโอกาสที่จะตรวจดูให้รู้ว่าอังกฤษได้หนังสือฉบับเขียนไป

TDDC 28/09/2563

จากเมืองไทยสักเท่าใด ฉันจึงไปบอกที่หอสมุดของรัถบาถ British Musuem Library ว่าฉันหยากจะเห็นหนังสือไทยฉบับเขียนที่มีอยู่ในหอสมุดนั้น ถ้าหากเขายังไม่ได้ทำบัญชี จะให้ฉันช่วยบอกเรื่องให้ลงบัญชีด้วยก็ได้ ฉันหมายว่าถ้าพบเรื่องที่ไม่มีฉบับหย่ในเมืองไทย ก็จะขอคัดสำเนาด้วยรูปฉายเอากลับมา ฝ่ายอังกริดเขาเคยได้ยินชื่อว่าฉันเปนนายกห่อพระสมุด ฯ ก็ยินดีทีฉันจะบอกให้หย่างนน ครันถึงวันนัดเขาขนสมุดหนังสือไทยบันดามีมารวมไว้ในห้องหนึ่ง และให้พนักงานทำบัญชีมาคอยรับ ฉันไปนั่งตรวดและบอกเรื่องแปดเปนภาสาอังกริด ให้เขาลงบัญชีทุกเล่ม ต้องไปนั่งหยู่ 2 วันจึงตรวดหมด ด้วยในหอสมุดนนมีหนังสือไทยมากกว่าที่อื่น แต่เห็นถ้วนเปนเรื่องที่มีในหอพระสมุด ฯ ทั้งนน ก็ไม่ต้องขอคัดสำเนามา เมื่อฉันไปถึงกรุงเบอร์ลิน ให้ไปบอกหย่างเช่นที่กรุงลอนดอน รัถบาถเยอรมันก็ให้ฉันตรวดหนังสือไทยด้วยความยินดีหย่างเดียวกัน หนังสือไทยที่ในหอสมุดกรุงเบอร์ลินมีน้อยกว่าในหอสมุดกรุงลอนดอน แต่เปนหนังสือฉบับหลวงซึ่งได้ไปจากหอหลวงในกรุงเทพ ฯ โดยมาก เขาเชิดชูหนังสือไครฦมิฉบับหลวงครั้งกรุงธนบุรี ซึ่งซื้อราคาถึง 1,000 บาทนนเหมือนหย่างว่าเปนนายโรง แต่ประหลาดหย่ที่หนังสือไครฦมินนมี 2 ฉบับ ล้วนก็ครั้งกรุงธนบุรีด้วยกัน และเหมือนกันทั้งตัวอักสรและรูปภาพ ขนาดสมุดก็เท่ากัน ฉบับหนึ่งคุนท้าววรจันท (เจ้าจอมมารดาวาด รัชกาลที่ 4) ได้มาจากไหนไม่ปรากฎ แต่ทูนเกล้า ฯ ถวายพระบาทสมเด็ดพระจุลจอม

เกล้าเจ้าหยู่หัว เมื่อตั้งหอพุทธสาสนะสังคหะ แล้วโอนมาเปนของหอ
พระสมุดสำหรับพระนคร จึงไส่ตู้กะจกไว้ให้คนชมหยู่ในหอพระสมุด
วชิรญาน เพราะฉะนั้นถึงเยอรมันเอาไปเสียฉบับหนึ่ง ก็หาสูญสิ้นจาก
เมืองไทยไม่ แม้เรื่องอื่น ๆ ที่เยอรมันได้ไป เรื่องก็ยังมีหยู่ในเมือง
ไทยทั้งนั้น จึงไม่ต้องขอคัดสำเนามา นึกเสียดายที่ไม่ได้ตรวจในหอ
สมุดของฝรั่งเสสในครั้งนนด้วย เพราะเมื่อไปถึงกรุงปารีส ฉันยังไม่ได้
คิดขึ้นถึงเรื่องตรวจหนังสือไทย จึงผ่านไปเสียแต่แรก แล้วก็ไม่มี
โอกาสอีก

เมื่อฉันออกจากตำแหน่งนายกราชบันดิตสภา พ้นจากราชการ
ทั้งปวงแล้ว ออกไปสำรานอิริยาบถตามประสาคนแก่ชราหยู่ที่เมืองปีนัง
ซาบว่าทางกรุงเทพ ฯ เปลี่ยนแปลงระเบียบการราชบันดิตสภาหลาย
หย่าง เปนต้นว่าตั้ง “ราชบันดิตสถาน” เปนคนะผู้รู้ แยกออกจาก
กรมการต่าง ๆ ซึ่งเคยหยู่ในราชบันดิตสภามาแต่ก่อน ส่วนกรมการ
ต่าง ๆ นั้น แผนกหอพระสมุดสำหรับพระนครคงเปนแผนกหยู่หย่างเดิม
เรียกว่า “หอสมุดแห่งชาติ” แผนกพิพิธภันฑสถานก็คงหยู่หย่างเดิม
เรียกว่า “พิพิธภันฑสถานแห่งชาติ” แผนกสิลปากรก็คงหยู่หย่างเดิม
เอากรมมหรสพมาเพิ่มเข้าอีกแผนกหนึ่ง เรียกทง 4 แผนกรวมกันว่า
“กรมสิลปากร” มีอธิบดีเปนผู้บังคับการทั่วไป จะว่าแต่ฉเพาะที่เนือง

ด้วยหนังสือหอหลวง ซาบว่าหอสมุดแห่งชาติซื้อมรดกหม่อมเจ้า
บียุภักดีนาถ ได้หนังสือหอหลวงซึ่งไปตกหยู่ที่หม่อมเจ้าบียภักดีนาถ
มาเข้าหอสมุดแห่งชาติหมด และต่อมารัถบาลได้โอนหนังสือหอหลวง
บันดาที่หยู่ในกรมราชเลขาธิการ (คือกรมอาลักษณ์รักสาแต่เดิม)
ส่งไปไว้ในหอสมุดแห่งชาติทั้งหมด เปนสมุดฉบับเขียนหลายพันเล่ม
เดียวนอาดจะอ้างได้ว่าหนังสือหอหลวงซึ่งกะจัดพลัดพรายแยกย้ายกันหยู่
ตามที่ต่าง ๆ มากว่า 50 ปี กลับคืนมาหยู่ในที่อันเดียวกันแล้ว ถึง
ต้นฉบับจะสูญไปเสียบ้าง เช่นถูกฝรั่งซื้อเอาไปไว้เสียต่างประเทศ ฉัน
ได้ไปตรวดก็ปรากดว่าเรื่องของหนังสืออันเปนตัววิทยสมบัติของบ้าน
เมืองมิได้สูญไปด้วย ทจะหายสูญทั้งต้นฉบับและตัวเรื่องเห็นจะน้อย
เพราะฉะนั้น ถึงตัวฉันพ้นกิจธุระมาหยู่พายนอกแล้ว ก็มีความยินดีด้วย
เปนอันมาก.

TUDC 26/09/2563

นิทานที่ 10
เรื่องความไข้เมืองเพชรบูรน์

---

(1)

หัวเมืองที่ขึ้นชื่อลือเลื่องว่ามีความไข้ Malaria ร้ายกาด แต่ก่อนมามีหลายเมือง เช่นเมืองกำแพงเพชร และเมืองกำเหนิดนพคุน คือบางตะพาน เปนต้น แต่ที่ไหน ๆ คนไม่ครั่นคร้ามเท่าความไข้ที่เมืองเพชรบูรน์ ดูเปนเข้าใจกันทั่วไป ว่าถ้าใครไปเมืองเพชรบูรน์ เหมือนกับไปแส่หาความตาย จึงไม่มีชาวกรุงเทพ ฯ หรือชาวเมืองอื่น ๆ พอใจจะไปเมืองเพชรบูรน์มาช้านาน แม้ในการปกครอง รัถบาลก็ต้องเลือกหาคนในท้องถิ่นตั้งเปนเจ้าเมืองกรมการ เพราะเหตุที่คนกลัวความไข้เมื่อแรกฉันเปนเสนาบดีกะซวงมหาดไทย ก็ต้องปล่อยให้เมืองเพชรบูรน์กับเมืองอื่นในลุ่มแม่น้ำสักทางฝ่ายเหนือ คือเมืองหล่มสัก และเมืองวิเชียร เปนหยู่หย่างเดิมมาหลายปี เพราะจะรวมเมืองเหล่านั้นเข้ากับมนทลพิสนุโลกหรือมนทลนครราชสีมา ที่เขตต่อกันก็มีเทือกเขากั้นสมุหเทสาภิบาลจะไปตรวดตราลำบากทั้ง 2 ทาง อีกประการหนึ่ง เมื่อแรกฉันจัดการปกครองหัวเมือง มนทลต่าง ๆ ขอคนออกไปรับราชการฉันยังหาส่งไปให้ไม่ทัน เมืองทางลำน้ำสัก มีเมืองเพชรบูรน์เปนต้นไม่มีใครสมัคไป ด้วยกลัวความไข้ดังกล่าวมาแล้ว จึงต้องรอมา

TUDC 26/09/2563

มามีความจำเปนเกิดขึ้นเมื่อราว พ.ส. 2440 ด้วยตำแหน่งผู้ว่า

ราชการจังหวัดเพชรบูรน์ว่างลง ฉันหาคนในกรุงเทพ ฯ ไปเปนเจ้าเมืองไม่ได้ เลือกดูกรมการในเมืองเพชรบูรน์เอง ที่จะสมควนเปนผู้ว่าราชการจังหวัดก็ไม่มี นึกว่ามนทลพิสนุโลกมีท้องที่ความไข้ร้ายหลายแห่ง บางทีจะหาข้าราชการในมนทลนั้นที่คุ้นกับความไข้ไปเปนเจ้าเมืองเพชรบูรน์ได้ เวลานั้นเจ้าพระยาสุรสีห์วิสิถสักดิ์ (เชย กัลยานมิตร) เมื่อยังเปนที่พระยาสรีสุริยราชวรานุวัติ เปนสมุหเทสาภิบาลมนทลพิสนุโลก ฉันเคยเห็นท่านถนัดเลือกคนไช้ จึงถามท่านว่าจะหาข้าราชการในมนทลพิสนุโลก ที่มีความสามาถพอจะเปนเจ้าเมือง และไม่กลัวความไข้เมืองเพชรบูรน์ ให้ฉันสักคนจะได้หรือไม่ ท่านขอไปตริตรองแล้วมาบอกว่ามีหยู่คนหนึ่งเปนที่พระสงครามภักดี (ชื่อเฟื่อง) นายอำเพอเมืองน้ำปาดดูลาดเลามีสติปัญญา และเคยไปรับราชการตามหัวเมืองที่มีความไข้เช่นเมืองหลวงพระบาง และแห่งอื่น ๆ หลายแห่ง เวลานั้นเปนนายอำเพอที่เมืองน้ำปาดก็หยู่ในแดนความไข้ เห็นจะพอเปนเจ้าเมืองเพชรบูรน์ได้ ฉันเรียกพระสงครามภักดีลงมากรุงเทพ ฯ พอแลเห็นก็ประจักส์ใจว่าแกเคยคุ้นกับความไข้ เพราะผิวเหลืองผิดกับคนสามัญ ดูราวกับว่าโลหิตเต็มไปด้วยตัวไข้มาลาเรีย จึงหยู่คงกับความไข้ ฉันไถ่ถามได้ความว่าเปนชาวกรุงเทพ ฯ แต่ขึ้นไปทำมาหากินหยู่เมืองเหนือตั้งแต่ยังหนุ่ม เคยอาสาไปทัพฮ่อทางเมืองหลวงพระบางและที่อื่น ๆ มีความชอบ เจ้าพระยาสุรสีห์ ฯ จึงชวนเข้ารับราชการมาจนได้เปนที่พระสงครามภักดี ฉันซักไซ้ต่อไปถึงความคิดการงาน ดูก็มีสติปัญญาสม

TUDC 26/09/2563

ดังเจ้าพระยาสุรสีห์ฯ บอก จึงให้พระสงครามภักดีขึ้นไปเป็นผู้รั้ง
ราชการเมืองเพชรบูรณ์ แกไปถึงพอเรียนรู้ความเป็นไปในท้องที่แล้ว
ถึงมือจัดการปกครองตามแบบมนฑลพิษณุโลก บ้านเมืองมีความเจริญ
ขึ้น พระสงครามภักดีก็ได้เลื่อนขึ้นเป็นที่พระยาเพชรรัตนสงคราม ผู้ว่า
ราชการจังหวัดเพชรบูรณ์เต็มตำแหน่งเมื่อ พ.ศ. 2442

การที่พระยาเพชรรัตนสงคราม (เพี้ยง) สามารถจัดระเบียบแบบ
แผนปกครองเมืองเพชรบูรณ์สำเร็จนั้น เป็นมูลให้ต้องปรารภต่อไป
ถึงเมืองหล่มสักและเมืองวิเชียรบุรี ที่อยู่ในลุ่มน้ำสักด้วยกัน เห็นว่าถึง
เวลาควรจะจัดการปกครองให้เข้าแบบแผนด้วย แต่จะเอาหัวเมืองทาง
ลำน้ำสักไปเข้าในมนฑลใด ก็ขัดข้องด้วยทางคมนาคมดังกล่าวมาแล้ว
จะปกครองได้สดวกหย่างเดียวแต่รวมหัวเมืองในลุ่มน้ำสัก 3 เมือง แยก
เป็นมนฑลหนึ่งต่างหาก จึงตั้งมนฑลเพชรบูรณ์ขึ้น (ดูเหมือน) เมื่อ
พ.ศ. 2443 ผู้ที่จะเป็นสมุหเทศาภิบาลมนฑลเพชรบูรณ์ก็ไม่มีผู้อื่นหยากเป็น
หรือจะเหมาะเหมือนพระยาเพชรรัตนฯ (เพี้ยง) เพราะอยู่คงความไข้และได้สำแดงคุณวุฒิให้ปรากฏแล้วว่าสามารถจะปกครองได้
พระยาเพชรรัตนสงคราม (เพี้ยง) ก็ได้เป็นสมุหเทศาภิบาล แต่แรกคน
ทั้งหลายอยู่ข้างจะประหลาดใจ ด้วยสมุหเทศาภิบาลมนฑลอื่น ล้วนเป็น
เจ้านายหรือข้าราชการผู้ใหญ่อันปรากฏเกียรติคุณแพร่หลาย แต่มิใคร่
รู้จักพระยาเพชรรัตนสงคราม (เพี้ยง) เพราะแกเคยรับราชการอยู่แต่
ในท้องที่ลับลห่างไกล คนเห็นสมุหเทศาภิบาลแปลกหน้าขึ้นใหม่ก็พากัน

พิสวง แต่เมื่อแกได้เข้าสมาคมในกรุงเทพ ฯ ไม่ช้าเท่าใดก็ปรากฏเกียรติคุณ เช่นนั่งในที่ประชุมสมุหเทศาภิบาล เพื่อนสมุหเทศาภิบาลด้วยกันก็เห็นว่าเปนคนมีสติปัญญาสมควรแก่ตำแหน่ง แม้ผู้อื่นที่ในสมาคมข้าราชการ พอได้คุ้นเคยเห็นมารยาทแลกิริยาอัชชาสัย ก็รู้ระหนักว่าเปนผู้ดีมีใช่ไพร่ได้ดี ก็ไม่มีใครรังเกียด แม้สมเด็ดพระพุทธเจ้าหลวงเมื่อตำหรัดถามถึงราชการต่าง ๆ ในมนฑลเพชรบูรน์ แกกราบทูนชี้แจงก็โปรด แลยังชงพระเมตตาเพราะเปนสหชาติเกิดร่วมปีพระบรมราชสมภพด้วยอีกสถานหนึ่ง แต่สง่าราศีของพระยาเพชรรัตน ฯ (เพื่อง) ดูเหมือนจะหยูทผิดแกเหลืองผิดกับผู้อื่นนั้นเปนสำคัน ใครเห็นก็รู้ว่าแกได้ดีเพราะได้ลำบากตรากตรำทำราชการเอาชีวิตสู้ความไข้มาแต่หนหลัง อันนี้เปนเครื่องป้องกันความบกพร่องยิ่งกว่าหย่างอื่น แต่พระยาเพชรรัตน ฯ (เพื่อง) เปนสมุหเทศาภิบาลมนฑลเพชรบูรน์หยู่ได้เพียง 3 ปี ถึง พ.ศ. 2446 เข้ามาเผ้าในกรุงเทพ ฯ เมื่องานฉลองพระชนมายุครบ 50 ปี ก็มาเปนอหิวาตกโรคถึงอนิจกัม สันบุญเพียงอายุ 50 ปี เท่านั้น ใครรู้ก็อนาถใจ ด้วยเห็นว่าแกเพียรต่อสู้ความไข้ ชนะโรคมาดาเรียแล้วมาแพ้ไข้อหิวาตกโรคง่าย ๆ เพราะไม่ได้เตรียมตัวต่อสู้มาแต่หนหลัง มีคนพากันเสียดาย

(2)

TUDC 26/09/2563

เมื่อพระยาเพชรรัตนสงคราม (เพื่อง) เปนสมุหเทศาภิบาลมนฑล

เพชรบูรน์ เคยปรารภกับฉันเนือง ๆ ว่า การปกครองมนทลเพชรบูรน์ ไม่สู้ยากนัก เพราะราษดรเปนคนเกิดในมนทลนั้นเองแทบทังนน ชอบแต่ทำมาหากิน มิใคร่เปนโจรผู้ร้าย บังคับบันชาก็ว่าง่าย ราชการในมนทลนั้นมีความลำบากเปนข้อสำคันแต่หาคนใช้ไม่ได้พอการ เพราะคนในพันเมืองยังอ่อนแก่การสักสำ คนมนทลอันก็มิใคร่มิใครยอมไปด้วยกลัวความไข้ จะจัดทำอะไรจึงมักติดขัดด้วยไม่มีคนจะทำ ที่จึงความไข้ที่เมืองเพชรบูรน์ก็มีแต่เปนรดู มิได้มีหยู่เสมอ สังเกตดูอาการไข้ก็ไม่ร้ายแรงถึงหย่างยังยวด ความไข้ทางเมืองหลวงพระบาง หรือแม้ในมนทลพิศนุโลกทางข้างเหนือร้ายกว่าเปนไหน ๆ แต่มิรู้ที่จะทำหย่างไรให้คนหายกลัวไข้เมืองเพชรบรน์ได้ ฉันพิดว่าตัวฉันเองก็ลำบากในเรื่องหาคนไปรับราชการมนทลเพชรบูรน์เหมือนกัน ได้เคยคิดหาอุบายที่จะระงับความกลัวไข้เมืองเพชรบูรน์ เห็นว่าตัวฉันจะต้องขนไปเมืองเพชรบูรน์เอง ให้ปรากดเสียสักครังหนึง คนอันจึงจะหายกลัวด้วยเห็นว่าความไข้คงไม่ร้ายแรงถึงหย่างเช่นกลัวกัน ฉันจึงกลับไป ถึงจะยังมีคนกลัว ชักชวนก็ง่ายขน ด้วยอาดอ้างตัวหย่างว่าแม้ตัวฉันก็ได้ไปแล้ว พระยาเพชรรัตน ฯ ชอบใจว่าถ้าฉันไปคนก็เห็นจะหายกลัวได้จึง ถามพระยาเพชรรัตน ฯ ถึงทางที่จะไปมนทลเพชรบูรน์ แกบอกว่าไปได้หลายทาง ที่ไปได้สดวกนันมี 3 ทาง คือไปเรือในแม่น้ำสักทางหนึง ไปจากกรุงเทพ ฯ ราว 30 วันถึงเมืองเพชรบูรน์อกทางหนึงจะเดินบกจากเมืองสระบุรีหรือเมืองลพบุรีก็ได้ เดินทางราว 10 วันถึงเมือง

TUDC 26/09/2563

เพชรบูรน์ แต่ว่าหนทางหยู่ข้างลำบากและไม่มีอะไรน่าดู ทางที่ 3 นั้น ไปเรือ มีเรือไฟจูงจากกรุงเทพ ฯ ราว 7 วัน ไปขึ้นเดินบกที่อำเภอบางมูลนาค แขวงจังหวัดพิจิตร เดินบกอีก 4 วันถึงเมืองเพชรบูรน์ และว่าทางนี้สดวกกว่าทางอื่น แต่การที่ฉันจะไปเมืองเพชรบรน์ต้องกะเวลาให้เหมาะด้วย คือควนไปในรดูแล้งเมื่อแผ่นดินแห้งพ้นเขตความไข้แล้ว แต่ต้องเปนแต่ต้นรดูแล้งเมื่อน้ำยังไม่ลดมากนัก ทางเรือจึงจะสดวก ไปในเดือนมกราคมเปนเหมาะกว่าเดือนอื่น แต่ฝ่ายตัวฉันยังมีขออนที่จะต้องคิดอีก คือจะต้องหาโอกาสว่างราชการในเดือนมกราคมให้ไปหยู่หัวเมืองได้สักเดือนหนึ่ง เมื่อปรึกสากับพระยาเพชรรัตนสงครามแล้ว ฉันยังหาโอกาสไม่ได้ต้องเถือนกำหนดมาถึง 2 ปี ในระหว่างนั้นพระยาเพชรรัตนสงคราม (เพื่อง) ถึงอนิจกัม ก็ไม่ได้ไปด้วยดังนัดกันไว้ ฉันมาได้โอกาสไปเมืองเพชรบูรน์ เมื่อ พ.ศ. 2447 กะว่าจะไปทางเรือจนถึงบางมูลนาค แล้วขึ้นเดินบกไปเมืองเพชรบูรน์และเมืองหล่มสัก ขากลับจะลงเรือที่เมืองหล่มสัก ล่องลำแม่น้ำป่าสักมายังเมืองฉะเชิงบุรีแล้วเลยลงมาจนถึงเมืองสระบุรี ขึ้นรถไฟกลับกรุงเทพ ฯ

พอข่าวปรากดว่าฉันเตรียมตัวจะไปเมืองเพชรบูรน์ ถมพวกพ้องพากันมาห้าม คล้ายกับจะส่งไปทัพบ้าง มาห้ามปรามโดยเมตตาปรานี ด้วยเห็นว่าไม่พอที่ฉันจะไปเสี่ยงภัยบ้าง ผิดกับเคยไปไหน ๆ มาแต่ก่อน ฉันบอกว่าเปนราชการจำที่จะต้องไปและได้ทูนลาเสด็จแล้ว ที่ห้ามปรามก็เงียบไป แต่ส่วนพระองค์สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงนั้น ซึ่งพระราช

TUDC 26/09/2563

ดำหริเห็นชอบด้วย ตั้งแต่ฉันกราบทูนความคิดที่จะไปมนทลเพชรบูรณ์ ตรัดว่า "ไปเถิด หย่ากลัว สมเด็ดพระพุทธยอดฟ้า ฯ ของเราท่านก็สเด็ดไปแล้ว" ในเวลานั้นตัวฉันเองตั้งแต่เปนเสนาบดีกะทรวงมหาดไทย ได้ไปตามหัวเมืองต่าง ๆ เคยผ่านบ่าดง แม้ทว่าไข้รายมาหลายครั้งแล้ว ไม่รู้สึกครั่นคร้ามหย่างไร แต่ประหลาดหยู่ที่พอรู้กันว่าฉันจะไปเมืองเพชรบูรณ์เปนแน่ ก็มีผู้มาขอไปเที่ยวด้วยหลายคน แม้พวกที่ฉันเลือกเอาไปช่วยธุระหรือใช้สอยก็สมัครไปด้วยยินดี ไม่เห็นมีใครครั่นคร้ามคงเปนด้วยอุ่นใจ คล้ายกับจะเข้าไปยังทุ่งเชาว่าผีดุ ไม่มีใครกล้าไปคนเดียว แต่พอมีเพื่อนไปด้วยหลายคน ก็หายกลัวผีไปเอง

(3)

ฉันออกเรือจากกรุงเทพ ฯ เมื่อวันที่ 21 มกราคม พ.ศ. 2447 ช้าไปสัก 15 วัน น้ำในแม่น้ำตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาขึ้นไป ลดงวดลงเสียมาก แม้เรือไฟที่จูงเรือพ่วง เปนหย่างกินน้ำตื้นกว่าบาก ต้องเดินเรือถึง 8 วัน จึงถึงอำเพอบางมูลนาค แขวงจังหวัดพิจิตร ทจะขึ้นเดินทางบก เทศาภิบาลมนทลพิศนโลก จัดพาหนะและคนหาบของเตรียมไว้แล้ว พอฉันขึ้นไปถึง ก็มีพวกที่ถูกเกนจ้างหาบของเข้ามาวิงวอนขอให้ใช้ไปทางอื่น หย่าให้ต้องไปเมืองเพชรบูรณ์ เพราะกลัวความไข้ ฉันประหลาดใจที่คนเหล่านั้นหยู่ไกล ๆ กับเมืองเพชรบูรณ์ ไฉนจึงกลัวไข้ถึงปานนั้น ถีบถามได้ความว่าพวกชาวจังหวัดพิจิตรที่หยู่ตอนริมน้ำ

เคยเดินบ่าไปทำมาหากินแต่ทางฝ่ายตะวันตก จนถึงเมืองกำแพงเพชร
และเมืองสุโขทัย น้อยคนที่จะได้เคยไปทางฝ่ายตะวันออก ห่างลำแม่น้ำ
ไปกว่าวันเดียว เพราะเคยได้ยินเถองถึงความไข้เมืองเพชรบูรณ์ กลัว
กันมาเสียช้านาน ฉันก็ได้แต่ชี้แจงแก่พวกที่มาขอตัว ว่าขอให้คิดดูเถิด
ตัวฉันเองถึงเป็นเจ้าก็เป็นมนุษ อาดจะเจ็บอาดจะตายได้เหมือนกับพวก
เขา ที่ฉันจะไปเมืองเพชรบูรณ์ก็เพื่อจะไปทำราชการของพระเจ้าหยู่หัว
มิใช่จะไปหาความสุขสนุกสบายสำหรับตัวเอง พวกเขาก็เป็นข้าแผ่นดิน
เหมือนกับตัวฉันมาช่วยกันทำราชการสนองพระเดชพระคุนพระเจ้าหยู่หัว
สักคราวเป็นไร อีกประการหนึ่งฉันไม่ได้คิดจะเอาพวกเขาไปจนถึงเมือง
เพชรบูรณ์ จะให้ไปส่งเพียงปลายแดนจังหวัดพิจิตร ทางเพียง 3 วันเท่า
นั้นก็จะได้กลับมาบ้าน ฉันจะดูแลป้องกันมิให้ไปเจ็บไข้ในกลางทาง หย่า
วิตกเลย พวกนั้นได้ฟังก็ไม่กล้าขอตัวต่อไป แต่สังเกตดูเมื่อเดินทางไป
ไม่เห็นมีใครหน้าตาเบิกบาน คงเป็นเพราะยังกลัวหยู่ไม่หาย แต่เมื่อเดิน
ทางไป 2 วัน พอถึงบ้านตำบลปางที่ในป่าก็ไปเกิดประหลาดใจด้วยไปพบ
ราษดรที่มิควรจะมีนิยมตรงกันข้าม หมู่บ้านเหล่านี้ก็หยู่ในแดนจังหวัด
พิจิตร แต่ชาวบ้านชอบไปทำมาหากินแต่ทางฝ่ายตะวันออกจนถึงเมือง
เพชรบูรณ์ เมืองหล่มสักและเมืองวิเชียร แต่ไม่ชอบลงไปทางริมแม่น้ำ
เช่นที่บางมูลนากเป็นต้น ด้วยกลัวความไข้ในที่ลุ่ม คนที่ได้ไปแล้ว
คนหนึ่งบอกฉันว่าเคยไปขี่เรือครั้งหนึ่ง พอเรือออกเวียนหัวทนไม่ไหว
แต่นี้ก็ไม่กล้าลงเรืออีก ดูประหลาดนักหนา คนหยู่ห่างกันเพียงทางเดิน

2 วัน พูเขาเตากาอะไรก็ไม่มีคัน ความนิยมกลับตรงกันข้ามถึงหย่างนั้น ระยะทางบกแต่บางมูลนาคไปถึงเมืองเพชรบูรน์ราว 3,000 เส้น เดินทางในรดูแล้งเมื่อแผ่นดินแห้งแล้วไม่ลำบากหย่างไร ออกจากบางมูลนาคเปนที่ดุ่มราบ ซึ่งน่าท่วมในรดูน้ำไปสัก 300 เส้นถึงเมืองภูมิเก่า ว่าเปนเมืองโบราน ท่านาได้ผลดี ยังมีบ้านช่องเแน่นหนา ออกจากเมืองภูมิไป ยังเปนที่ดุ่มเปนพรุแลเปนป่าไผ่อีกสัก 500 เส้นจึงขึนที่ดอนเปนโคกป่าไม้เดังรัง ชายโคกเปนห้วยเปนดงสลับกันไปสัก 1,000 เส้นถึงเชิงเทือกเขาบันทัด ที่เปนเขตแดนจังหวัดพิจิตรกับจังหวัดเพชรบูรน์ต่อกันบนสันเขานั้น ทางตอนข้ามเขาบันทัดเปนดงดิบเช่นเดียวกับดงพระยาไฟ แต่เดินขึนเขาได้สดวกเพราะทางลาดขึนไปไม่สู้ชันนัก เมื่อฉันไปถึงที่พักแรมตำบนซับมาแส่นบนสันเขาบันทัด พวกชาวเมืองเพชรบูรน์มารับ ผลัดหาบหามจากพวกเมืองพิจิตร คืนวันนั้นได้เห็นความรันเริงของพวกที่ไปจากเมืองพิจิตรเปนครังแรก พากันร้องเพลงเล่นหัวเฮฮาหยู่จนเวลาจะนอน ถึงต้องให้ไปห้ามปากเสียง ครันรุ่งเช้าเมื่อก่อนจะออกเดินทาง ฉันเรียกพวกเมืองพิจิตรมาชอบใจแลสแดงความยินดีที่ไม่มีใครเจ็บไข้ พวกเหล่านนบอกว่าได้มาเห็นหย่างนี้แล้ว ก็สันกลัวบางคนถึงพูดว่า "ถ้าได้เท้ามาอีก ผมจะมารับอาสาไม่ให้ต้องเกนที่เดียว" ออกเดินจากตำบนซับมาแส่น เปนทางลงจากเขามาสัก 200 เส้น ก็พ้นดงเข้าเขตบ้านห้องคต้า เดินเแต่บ้านห้องคต้าขึนไปทางเหนือสัก 500 เส้นถึงบ้านนายมไปจากบ้านนายมอีกสัก 400 เส้น ก็ถึงเมืองเพชรบูรน์

TUDC 26/09/2563

(4)

ฉันไปถึงเมืองเพชรบูรณ์เมื่อวันที่ 4 กุมภาพันธ์ ท้องทุ่งนาถึงเพชรบูรณ์ บอกแผนที่ได้ไม่ยาก คือลำแม่น้ำสักเป็นแนวแต่เหนือลงมาได้ มีพูเขาสูงเป็นเทือกลงมาตามแนวลำน้ำทั้ง 2 ฟาก เทือกข้างตะวันออกเป็นเขาบันน้ำต่อแดนมณฑลนครราชสีมา เทือกข้างตะวันตกเป็นเขาบันน้ำต่อแดนมณฑลพิศนุโลก เทือกเขาทั้งสองข้างนั้น บางแห่งก็ห่าง บางแห่งก็ไกลลำแม่น้ำสัก เมืองหล่มสักหยุดสุดลำน้ำสักทางข้างเหนือ ต่อลงมาถึงเมืองเพชรบูรณ์ ตรงทุ่งเมืองเพชรบูรณ์เทือกเขาเข้ามาไกลลำน้ำ ดูเหมือนจะไม่ถึง 300 เส้น แลเห็นต้นไม้บนเขาถนัดทั้ง 2 ฝ่าย ท้าเลทุ่งเมืองเพชรบูรณ์ตอนริมลำแม่น้ำเป็นทุ่ม รู้น้ำๆ ท่วมเทบทุกแห่ง พื้นทุ่มขึ้นไปเป็นที่ราบทำนาได้ผลดี เพราะอาดจะขุดเหมืองชักน้ำจากลำห้วยมาเข้านาได้เหมือนเช่นที่เมืองลับแล พื้นที่ราบขึ้นไปเป็นโคกสลับกับแอ่งเป็นหย่อมๆ ไปจนถึงเชิงเขาบันทัด บนโคกเป็นป่าไม้เต็งรัง เพราะปลูกอะไรหย่างอื่นไม่ได้ แต่ตามแอ่งนั้นเป็นที่น้ำซับ เพาะปลูกพรรณไม้งอกงามดี เมืองเพชรบูรณ์จึงสมบูรณ์ด้วยกสิกัม จนถึงชาวเมืองทำนาปีหนึ่งเว้นปีหนึ่งก็ได้ข้าวพอกันกิน ราคาข้าวเปลือกซื้อขายกันเพียงเกวียนละ 16 บาทเท่านั้น แต่จะส่งข้าวเป็นสินค้าไปขายเมืองอื่นไม่ได้ด้วยทางกันดาร เมื่อข้าวไปถึงเมืองอื่น คิดค่าขนข้าวด้วยราคาแพงกว่าข้าวที่ขายกันในเมืองนั้นๆ ชาวเพชรบูรณ์จึงทำนาแต่พอกินในพื้นเมือง ส่งซึ่งเป็นสินค้าสำคัญของเมืองเพชรบูรณ์

ก็คือยาสูบ เพราะรสดีกว่ายาสูบทอนหมดทั้งเมืองไทย ชาวเมือง
เพชรบูรณ์จึงหาผลประโยชน์ด้วยปลูกยาสูบขายเป็นพัน ลักส่นะปลูกยา
สูบที่เมืองเพชรบูรณ์นั้น ปลูกตามเอ่งที่น้ำขังในฤดูฝน ถึงฤดูแล้งพอน้ำ
ในเอ่งแห้ง ราสดรก็ไปพรวนดินปลูกต้นยาสูบ เมื่อต้นยาสูบงอกงาม
ได้ขนาด ก็เก็บใบยามาผึ่งแดดหั่นเอาเข้าห่อไว้ พวกพ่อค้าไปรับซื้อ
ตามบ้านราสดรแล้วบันทุกโคต่างไปขายทางมนทลนครราชสีมาบ้าง
มนทลอุดรบ้าง แต่มนทลพิสนุโลกปลูกยาสูบเหมือนกัน จึงไม่ซื้อยา
เมืองเพชรบูรณ์ แต่ตลาดใหญ่ของยาสูบเมืองเพชรบูรณ์นั้นหยู่ในกรุงเทพฯ
ถึงฤดูนาพวกพ่อค้าเอายาสูบบันทุกเรือลงมาขายมากกว่าแห่งอื่นเสมอ
ทุกปี ประหลาดหยู่ที่รสยาสูบซึ่งเรียกกันว่า "ยาเพชรบูรณ์" นั้น ดี
เป็นยอดเยี่ยมแต่ที่ปลูกนะเมืองเพชรบูรณ์ ถ้าปลูกที่เมืองหล่มสัก
หรือปลูกข้างใต้ห้างเมืองเพชรบูรณ์ลงมา เพียงทางวันเดียวรสยาก็คลาย
ไป เพราะโอชะดินสู้ที่เมืองเพชรบูรณ์ไม่ได้ ถึงที่เมืองเพชรบูรณ์เอง
ก็ปลูกยาซ้ำที่หยู่ได้เพียงราว 6 ปี แล้วต้องย้ายไปปลูกที่อื่น ปล่อย
ให้ดินพักเพิ่มโอชะเสีย 5 ปี 6 ปี จึงกลับไปปลูกที่เก่าอีก

ในเรื่องที่เดืองสงสัยว่าความไข้เมืองเพชรบรณ์รายแรงนั้น เมื่อไป
เห็นเมืองเพชรบูรณ์ก็พอได้เค้าเข้าใจว่าเป็นเพราะเหตุใด คงเป็นเพราะ
เหตุที่เมืองเพชรบูรณ์ตั้งหยู่ที่ลุ่มรมดำนา มีเทือกเขาสูงกะหนาบหยู่ใกล้ๆ
ทั้งสองข้าง เทือกเขานั้นเป็นหินปูน ถึงรดูแล้งต้นไม้แห้งไม่มีใบ หิน
ถูกแดดร้อนจัดไอขึ้น ลมพัดมาแต่ที่สูงได้พัดพาเอาไอหินเข้ามาร้อนอบ

หยู่ในเมือง พอเริ่มรึดูฝนคนถูกไอร้อนของหินกับไอฝนประสมกัน ก็อาดจะเปนไข้ได้สถานหนึ่ง ในรึดูฝน ๆ ตกชะไบไม้ที่หล่นร่วงเน่าเปื่อยหยู่บนเขา พาเอาพิสไข้ลงมากับน้ำ คนก็อาดเปนไข้ด้วยกินน้ำมีพิสสถานหนึ่ง เมื่อสิ้นรึดูฝนน้ำท่วมแผ่นดินลด กำลังแผ่นดินชื้น ลมหนาวพัดมาระคนกับความชื้นก็อาดเกิดไข้ได้อีกสถานหนึ่ง แต่สังเกตคนในพื้นเมืองหรือแม้คนต่างถิ่นที่ไปหยู่จนคุ้นที่แล้ว ดูอนามัยก็เปนปรกติไม่แปลกกับที่อื่น ฉันไถ่ถามพวกกรมการในพื้นเมืองถึงลักสนะความไข้ เขาบอกว่าไข้มีชุกแต่เวลาเปลี่ยนรึดู คือเมื่อรึดูแล้งต่อรึดูฝนคราวหนึ่ง กับเมื่อรึดูฝนต่อรึดูแล้งคราวหนึ่ง ไข้คราวต้นปีเมื่อรึดูแล้งต่อรึดูฝนไม่ร้ายแรงเหมือนกับไข้คราวปลายปี ที่เราเรียกว่า "ไข้หัวลม" นอกจาก 2 รึดูนั้น ความไข้เจ็บก็มิใคร่มี โดยจะมีก็เปนหย่างธัมดาไม่ผิดกับที่อื่น ความเห็นของพวกที่ไปจากต่างถิ่น เขาว่าความไข้เมืองเพชรบูรน์ร้ายกว่ามนทลอื่นบางมนทล เช่นมนทลอยุธยาเปนต้น จิงหยู่แต่ไม่ร้ายแรงเหลือทนเหมือนเช่นเลื่องลือ ถ้ารู้จักระวังรักสาตัวก็ไม่สู้กะไรนัก แต่สำคันหยู่ที่ใจด้วย ถ้าขี้ขลาดก็อาดจะเปนได้มาก ๆ เขาเล่าเรื่องเปนตัวหย่างว่า เมื่อปีที่ล่วงมาแล้ว มีเจ้าพนักงานกรมไปรสนีย์คนหนึ่ง ซึ่งเจ้ากะซวงส่งขึ้นไปหยู่ประจำการนะเมืองเพชรบูรน์ ขึ้นไปทางเรือในรึดูฝนพอถึงเมืองเพชรบูรน์ก็จับไข้ อาการไม่หนักหนาเท่าไดนัก แต่เจ้าตัวกลัวตายเปนกำลัง พวกที่เมืองเพชรบูรน์บอกว่าจะรักสาให้หายได้ ก็ไม่เชื่อ ขอแต่ให้ส่งกลับกรุงเทพ ฯ หย่างเดียว เขาก็ต้องให้กลับตามใจ

เมื่อลงไปถึงเมืองวิเชียร อาการไข้กำเริบถึงจับไม่ล่าง แต่ต่อไปจะเป็นหรือตายเขาหาซาบไม่

ตัวเมืองเพชรบูรณ์ เป็นเมืองมีป้อมปราการล้างมาแต่โบราณ เห็นได้ว่าตั้งเป็นเมืองด่าน โดยเลือกที่ชัยภูมิตรงแนวพูเขาเข้ามาไกล้กับลำแม่น้ำสัก มีทางเดินทัพแคบกว่าแห่งอื่น ตั้งเมืองสกัดทางทำปราการทั้งสองฟาก เอาลำน้ำสักไว้กลางเมืองเหมือนเช่นเมืองพิสนุโลก สังเกตตามรอยที่ยังปรากฏ เห็นได้ว่าล้างเป็น 2 ครั้ง ๆ แรกล้างเมื่อสมัยกรุงสุโขทัย แนวปราการขนาดราวด้านละ 20 เส้น เดิมเป็นแต่ถมดินบักเสาระเนียดข้างบน มาล้างไหม่ในทันเดียวกันเมื่อสมัยกรุงศรีอยุธยาอีกครั้งหนึ่ง ร่นแนวย่อมเข้ามาแต่ทำปราการก่อด้วยหินและมีป้อมรายรอบ สำหรับสู้ข้าศึกซึ่งจะยกมาแต่ด้านช้าง ข้างในเมืองมีวัดมหาธาตุกับพระปรางค์เป็นสิ่งสำคันหยู่กลางเมือง ฉันได้ไปทำพิธีพุทธบูชาและถวายสังเวยพระบาทสมเด็ดพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกที่วัดมหาธาตุนั้น ที่ในเมืองแต่ก่อนเห็นจะรกเรยว เพิ่งมาถากถางทำถนนหนทางและปลูกเรือนสำหรับราชการต่างๆเมื่อพระยาเพชรรัตนสงคราม (เฟือง) ขึ้นไปหยู่ ไปเห็นเข้าก็คิดถึง

(5)

ฉันเดินบก จากเมืองเพชรบูรน์ไปเมืองหล่มสัก ระยะทางที่ไปราว1,200 เส้น ต้องค้างทางคืนหนึ่ง ทำเลที่เมืองหล่มสักเป็นแอ่งกับ

TUDC 26/09/2563

เนินสลับกัน เหมือนดังพรรนามาแล้ว แต่มีบ้านเรือนราษดรในระยะทางถี่ ไม่เปลี่ยวเหมือนทางที่มาจากบางมูลนาคจนถึงเมืองเพชรบูรณ์ ผ่านไปในป่าดานแห่งหนึ่งดงามนักหนา ต้นดานสูงใหญ่แลสล้างไป ใบยาวตั้งราว 6 ศอกผิดกับต้นดานที่เคยเห็นปลูกไว้ตามวัด ดูน่าพิศวง ในจังหวัดหล่มสักมีต้นดานมากกว่าทอน ถึงไปดานเปนสินค้าไหย่หย่างหนึ่งซึ่งขายไปทอน จังหวัดหล่มสักมีเมือง 2 แห่ง เรียกว่าเมืองหล่มเก่าแห่งหนึ่ง เมืองหล่มสักแห่งหนึ่ง ฉันไปถึงเมืองหล่มสักอันเปนที่บันชาการจังหวัดก่อน ตัวเมืองหล่มสักตั้งหยู่ริมลำแม่น้ำสักทางฟากตะวันตก ไม่มีปราการเปนด่านทางหย่างใด แต่ตั้งเมืองบนที่สูง น้ำไม่ท่วมถึง แลเขาบันทัดตรงนั้นห่างออกไป ความไข้เจ็บจึงไม่ร้ายแรงเหมือนเมืองเพชรบูรณ์ ราษดรจังหวัดหล่มสักเปนไทยดานช้างที่เรียกกันแต่ก่อนว่า “ดาวพุงขาว” เหมือนหย่างชาวมนทลอุดร ไม่เหมือนไทยชาวจังหวัดเพชรบูรณ์ซึ่งเปนหย่างเดียวกันกับชาวมนทลพิศนุโลก จำนวนผู้คนพลเมืองมากกว่าเมืองเพชรบูรณ์ เพราะการทำมาหากินได้ผลบริบูรณ์ดีกว่าเมืองเพชรบูรณ์ สินค้าที่ขายไปต่างเมืองมียาสูบแลไบดานเปนต้น แต่โคกระบือเปนสินค้าไหย่กว่าอื่น พาเดินลงไปขายทางมนทลนครสวรรค์ แลเมืองลพบุรีบ่อยมาก ๆ เสมอทุกปี ฉันได้เคยไปดูถึงเมืองหล่มเก่า ซึ่งหยู่ห่างเมืองหล่มสักไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือระยะทางราว 360 เส้น เมืองหล่มเก่าตั้งหยู่ในที่แอ่งไหย่ พูเขาล้อมรอบ มีลำห้วยผ่านกลางเมืองมาตกลำน้ำสักข้าง

ได้เมืองหล่มสัก ทางที่เดินไปจากเมืองหล่มสักเปนที่สูง เมื่อไกล้จะถึงเมืองหล่มเก่าเหมือนกับหยู่บนขอบกะทะ แลลงไปเห็นเมืองหล่มเก่าเหมือนหยู่ในก้นกะทะ แต่เปนเรือกสวนไร่นามีบ้านช่องเต็มไปในแอ่งนั้น น่าพิสวง แต่สังเกตดูไม่มีของโบรานหย่างใดสแดงว่าเปนเมืองรัถบาลตั้งมาแต่ก่อน สันนิถานว่าเหตุที่จะเกิดเมืองหล่มเก่า เห็นจะเปนด้วยพวกราสดรที่หลบหนีภัยอันตรายในประเทสลานช้าง มาตั้งซ่องมั่วสุมกันหยู่ก่อน แต่เปนที่ดินดีมีน้ำบริบูรน์ เหมาะแก่การทำเรือกสวนไร่นาและเลี้ยงโคกะบือ จึงมีผู้คนตามมาหยู่มากขึ้นโดยลำดับจนเปนเมือง แต่เปนเมืองมาแต่สมัยกรุงสุโขทัย มีชื่อปรากตในสิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง เรียกว่า "เมืองลุ่ม" ชั้นหลังมาจึงเรียกว่า "เมืองหล่ม" ก็หมายความหย่างเดียวกัน แต่เมืองหล่มสักเปนเมืองตั้งใหม่ในชั้นหลัง เข้าใจว่าเพิ่งตั้งเมื่อรัชกาลที่ 3 กรุงรัตนโกสินท์นี้ เพื่อจะให้สดวกแก่การคมนาคม จึงมาตั้งเมืองที่ริมลำน้ำสัก และเอาชื่อลำน้ำเพิ่มเข้าเรียกว่า "เมืองหล่มสัก" ให้ผิดกับเมืองหล่มเดิม แต่เหตุใดลำน้ำจึงชื่อว่า "ลำน้ำสัก" หรือ "ลำน้ำป่าสัก" ข้อนี้ฉันสืบสวนไม่ได้ความ สิ่งสำคันอันใดที่มีคำว่า "สัก" เปนชื่อหรือป่าไม้สักทางนั้นก็ไม่มี ต้องยอมจน

เดิมฉันคิดว่าขากลับจะลงเรือที่เมืองหล่มสัก ล่องลำน้ำสักลงมาจนถึงเมืองสระบุรี แต่น้ำลดเสียมากแล้ว จะลงเรือมาแต่เมืองหล่มสักไม่ได้ จึงต้องเดินบกย้อนกลับมาลงเรือที่เมืองเพชรบูรน์ ฉันสั่งให้ส่งเรือ

มาดเก่ง 6 แจว ขนาดย่อม ขึ้นไปรับสำหรับตัวฉันจะมาเองลำหนึ่ง เรือสำหรับผู้อื่นจะมา ฉันให้หาซื้อเรือพายม้า 2 แจวที่ใช้กันในเมืองเพชรบูรณ์ทำประทุนเป็นที่อาศัยให้มาลำละคนหนึ่งบ้าง สองคนบ้างจนครบตัวกัน

(6)

ฉันลงเรือต่องจากเมืองเพชรบูรณ์เมื่อวันที่ 11 กุมภาพันธ์ ลำน้ำที่เมืองเพชรบูรณ์แคบกว่าตอนใต้ในแขวงสระบุรีมาก ที่บางแห่งเมื่อเรือต่องลงมาถึงปลายกิ่ง ต้นตะไคร้น้ำขึ้นหยุกยิกหาดประเกิงเรือทั้งสองข้าง น้ำกตื้น รถูแล้งใช้เรือได้แต่ขนาดเรือพายม้า พอพ้นที่ตั้งเมืองลงมาทั้งสองฝั่งเป็นป่าต้นไม้ใหญ่ เช่นต้นตะเคียน ต้นยาง แลต้นสัก ขนที่บังแสงแดดร่มทั้งเวลาเช้าและบ่าย มีบ้านคนตั้งประปรายมาเพียงบ้านนายม ต่อนี้ก็เป็นป่าเปลี่ยวลงมาทางหลายวัน ในระยะที่เปลี่ยวนี้ต่องเรือลำบาก ด้วยตามปรกติเมื่อถึงรถูฝนน้ำหลาก สายน้ำแรงมักกัดตลิ่งพัง เป็นเหตุให้ต้นไม้ใหญ่โค่นล้มลงในลำน้ำก็ดขวางทางเรือ บางต้นล้มข้ามลำน้ำเหมือนหย่างสพาน เรือลอดมาได้ก็มี บางต้นล้มทอดหยุ่นในท้องน้ำ ต้องเข็นเรือข้ามมาก็มี บางต้นจะลอดหรือจะเข็นเรือข้ามไม่ได้ทั้ง 2 สถาน ต้องขุดดินหรือชายตลิ่งพอเป็นช่องให้เรือหลีกมาทางโคนต้นไม้ก็มี โดยปรกติไม่มีใครไปจับต้อง ทิ้งไว้จนสายน้ำหลากบ่าหลังพัดพาซอนไม้ให้ลอยไป หรือทิ้งหยุ่นผุไปเอง เมื่อฉันไป พวกเมืองเพชรบูรณ์เขาล่วงหน้าลงมาถากถางทางบ้างแล้ว

TUDC 26/09/256

แต่กะนั้นต้นไม้ที่โค่นก็ดขวางบางต้นใหญ่โต เหลือกำลังที่พวกท่าทาง
จะตัดทอนชักลากเอาไปทิ้งที่อื่นได้ จึงต้องเซ็นหรือข้ามหรือหลีกขอน
ไม้มา ไม่รู้ว่ากี่ครั้งกี่ครา เป็นความลำบาก และชวนให้ท้อใจใน
การล่องลำน้ำสักยิ่งกว่าหย่างอื่น แต่ต้องนึกชมความคิดของคนโบราณ
ที่เขาคิดทำเรือมาดขนกะดานเช่นเรือพายม้า ใช้ในที่เช่นนั้น เพราะท้อง
เรือมาดเป็นไม้หนา ถึงจะเซ็นลากลู่ถูกังหย่างไรก็ทนได้ ที่ขนกะดาน
ต่อขนมา 2 ข้างก็ทำให้เรือเบา บันทุกได้จุกว่าเรือมาดทั้งลำ เป็นของ
คิดถูกตามวิทยาศาตร ถ้าเป็นเรือต่อเช่นเรือบดหรือเรือสำปั้น ก็เห็น
จะแตกปั่นล่องลำน้ำสักลงมาไม่ได้ตลอด เมื่อก่อนไปมนทลเพชรบูรณ์
ฉันเคยเห็นเรือมอขนาดใหญ่บันทุกสินค้าเมืองเพชรบูรณ์ลงมาขายถึง
กรุงเทพ ฯ เสมอทุกปี เมื่อต้องไปเซ็นเรือข้ามขอนดังกล่าวมาแล้ว
คิดไม่เห็นว่าเรือใหญ่ที่บันทุกสินค้าจะล่องลงมาถึงกรุงเทพ ฯ ได้หย่างไร
ถามพวกชาวเมืองเพชรบูรณ์ เขาบอกว่าเรือบันทุกสินค้าเหล่านั้น ไม่ได้
ขนล่องทางลำแม่น้ำสักตลอด ประเพณีของพวกพ่อค้าเมื่อใกล้จะถึงเวลา
น้ำหลาก เขาบันทุกสินค้าลงเรือเตรียมไว้ พอน้ำท่วมฝั่งก็ล่องเรือหลีก
ลำน้ำสักตอนมีไม้ลมกีดขวาง ไปตามทุ่มทน้ำท่วมบนตลิ่ง จนถึงที่
กว้างพ้นเครื่องกีดขวาง จึงล่องทางลำน้ำสัก เมื่อส่งสินค้าแล้วก็รับ
ซื้อของในกรุงเทพ ฯ บันทุกกลับขึ้นไปให้ทันในฤดูน้ำ พอถึงเมือง
เพชรบูรณ์ก็เอาเรือขนคาน เรือบันทุกสินค้าขึ้นล่องแต่ปีละครั้งเดียว
เท่านั้น นอกจากต้นไม้ลมกีดขวางทางเดินเรือดังกล่าวมา ยังมีแก่ง

ต้องชลอเรือหลีกหินมาเนือง ๆ แม่น้ำสักตอนข้างเหนือยังผิดกับลำน้ำอื่น ๆ อีกหย่างหนึ่ง ที่ทางเปลี่ยวเปนหย่างยิ่ง บางวันฉันถามคนทำทางว่า "นี่เรามาถึงไหนแล้ว" แกตอบว่า "ที่ตรงนี้ยังไม่เคยมีชื่อ" วันหนึ่งแกบอกว่า "พรุ่งนี้จะถึงท่าแดง" ฉันก็เข้าใจว่าคงจะได้เห็นบ้านเรือน แต่เมื่อไปถึงท่าแดงเห็นแต่ไร่หยู่ที่ชายตลิ่งแห่งหนึ่ง แต่ตัวเจ้าของไร่ขึ้นไปขัดห้างหยู่บนกอไผ่ ถามได้ความว่าบ้านหยู่ห่างลำน้ำไปสักวันหนึ่ง มาตั้งทำไร่ชั่วคราว ไม่กล้าปลูกทับกะท่อมหยู่กับแผ่นดินด้วยกลัวเสือจึงขัดห้างหยู่บนกอไผ่ สัตว์ป่าก็ชุมจิงหย่างว่า จอดเรือเข้าแห่งใด ตามชายตลิ่งก็เห็นรอยสัตว์ป่าเกลื่อนกล่น มีทั้งรอยช้างเถื่อน รอยเสือ รอยกวางและหมูป่า เพราะตอนนี้เทือกพูเขาห่างทั้งสองฝ่าย ถึงรีดูแล้งที่แผ่นดินแห้งผากไม่มีน้ำ สัตว์ป่าต้องลงมากินน้ำในลำน้ำสัก ๆ ตอนนี้ก็เปนที่เปลี่ยว ไม่มีคนไปมาเบียดเบียน สัตว์ป่าจึงชอบมาอาสัยในรีดูแล้ง ประหลาดหยู่หย่างหนึ่งที่ลำแม่น้ำสักข้างตอนใต้ในแขวงเมืองสระบุรี ไม่ปรากตว่ามีจรเข้ แต่ในตอนเปลี่ยวมีจรเข้ชุม เห็นรอยตามตลิ่งเกลื่อนไป

การล่องลำแม่น้ำสักตอนเหนือถึงลำบากก็สนุก สนุกตั้งแต่ลงเรือเล็ก ๆ แยกกันลำละคนสองคน แล่นเรียงเคียงคลอล้อเล่นกันเรื่อยมา แต่หลายวันเข้าก็เกิดไม่สบาย ด้วยหยู่ในเรือได้แต่นอนกับนั่งราบมา 2 ท่าตลอดวันยังค่ำ จนเมื่อยขบและปวดหัวเข่า บางคนบ่นว่าเหมือนกับมาในโลง ต่างคนก็คิดอุบายแก้เมื่อยขบด้วยประการต่าง ๆ

TUDC 26/09/2563

บางคนเห็นตรงไหนพอจะเดินได้ ก็ขึนเดินบก บางคนก็ออกไปรับผลัดแจวเรือ บางคนก็เจาะหลังคาประทุนเรือเปนช่องมีฝาจับโพล่บีด ถึงเวลาแดดร่มเบีดฝาจับโพล่ยืนโผล่ขึนไปดูอะไรต่ออะไรเล่น และดัดขาแก้ปวดหัวเข่ากัน ส่วนตัวฉันเองมาในเรือเก่ง มีทกวางและมีช่องหน้าต่างพอเยียมมองดูอะไร ๆ ได้ ไม่บีดทิบแปนโลงเหมือนเรือประทุน ถงกะนนพอถงวนท 3 กรุ่สึกเมือย ให้เอาเกาอผ้าใบมาตงนอนเอนหลัง และห้อยขาแกเมือยได้บ้าง แต่เวลาเผลอตัวผงกหัวขึน ก็โดนเพดานเก่งเจ็บหลายหน ต่องเรือมาทางลำแม่น้ำสักยังมีแปลกอีกหย่างหนึง ด้วยกำหนดที่พักแรมล่วงหน้าไม่ได้เหมือนเช่นไปทางลำน้าอืน ๆ เพราะต้องเสียเวลาเซ็นเรือข้ามขอนวันละหลาย ๆ ครัง ไม่รู้ว่าวันไหนจะไปได้จนถึงไหน ทางก็เปลียว บ้านช่องผู้คนก็ไม่มีจะเปนที่อาสัยพักแรม จึงต้องเอาแสงตะวันเปนหลักต่องลงมาพอถึงเวลาราวบ่าย 4 โมง ก็มองหาชายดงที่เปนหาดพอจะจอดเรือพักแรมได้ จอดแล้วพอพลบค่ำก็ต้องกองไฟรายล้อม ให้บันดาคนที่ไปด้วยกันหยู่แต่ในวงกองไฟ เพราะไม่รู้ว่าสัตว์บ้ามันจะหยู่ที่ไหน ครังนนพระยาวจสัตยารักษ์ (ดิส) เมือยังเปนพระยาสระบุรี คุมเรือขนไปรับฉันที่เมืองเพชรบูรน์ แกไปเล่าว่าไปกลางทางเวลากลางคืน มีสัตว์อะไรหย่างหนึงได้ยินแต่เสียงร้อง “ป๊อกเจ๊ยก ๆ” มักมาเที่ยวเลาะหยู่รอบกองไฟ จนพวกคนแจวเรือพากันกลัวอ้ายตัวป๊อกเจ๊ยก เพราะไม่รู้ว่ามันเปนตัวอะไร แต่เมือฉันลงมาหาได้ยินเสียงสัตว์หย่างใดไม่ พวกที่มาด้วยกันเผ้าเตือนถึงตัว

ป๊อกเจี๊ยก จนพระยาวจี ฯ ออกเคือง แต่ก็ยืนยันว่ามีตัวป๊อกเจี๊ยกหยู่เสมอ จนเลยเปนเรื่องขบขัน แต่ลำแม่น้ำสักตอนที่เปลี่ยวนี้ ถ้าว่าในทางชมดงก็น่าชมนัก เพราะสง่างามตามธัมชาติ จะหาที่อื่นเปรียบได้โดยยาก เวลามาในเรือจะแลดูไปทางไหนก็เห็นแต่ต้นไม้ป่าต่าง ๆ ทั้งไหย่น้อยสลับสลอนซ้อนซับกันไปรอบข้าง บนยอดไม้ก็มีนกพวกหยู่ป่าสูงเช่นนกยูงเปนต้น จับหยู่ให้เห็นแทบทุกวัน และยังมีสัตว์แปลก ๆ เช่นตัวบ่าง รูปร่างคล้ายกะรอกแต่ขนาดสักเท่าแมว มันยืดหนังระหว่างขาออกไปได้เปนผืน เวลาโผนจากต้นไม้มันกางขายืดหนังแผ่ออกไปเช่นปะระชุดเครื่องบิน ร่อนไปได้ไกล ๆ ฉันเพิ่งได้เห็นบ่างร่อนเปนครั้งแรก ได้ชมนกชมไม้ก็ออกเพลิดเพลินจเรินใจ นับว่าสนุกได้อีกหย่างหนึ่ง

ล่องเรือมาจากเพชรบูรน์ 6 วันถึงเมืองวิเชียร ตอนไกล้จะถึงเมืองวิเชียรพ้นที่เปลี่ยว ลำแม่น้ำสักค่อยกว้างออก แก่งก็ค่อยห่าง ยังมีแต่ขอนไม้กีดขวางทางเรือเปนแห่ง ๆ แต่น้ำตื้นแจวเรือไม่ถนัดต้องใช้ถ่อจนถึงเมืองวิเชียร เมืองวิเชียรนั้นตั้งหยู่ทางฝั่งตะวันออก เดิมเปนหัวเมืองขึ้นตรงต่อกรุงเทพ ฯ และมีเรื่องตำนานจะเล่าต่อไปข้างหน้า เขตแดนกว้างขวางกว่าเมืองเพชรบูรน์แต่เปนเมืองกันดาร เพราะเทือกพูเขาทั้งสองฝ่ายหยู่ห่างที่แผ่นดินดอน ไม่มีลำห้วยพอจะชักน้ำมาทำการเพาะปลูกได้เหมือนเมืองเพชรบูรน์และเมืองหล่มสัก ได้แต่ทำนาน้ำฝนหรือทำในที่ลุ่มไกล้ลำน้ำสัก อาหารการกินอัตคัด บ้านเมืองจึงไม่จเริน ตัวเมืองวิเชียรตั้งหยู่ห่างลำน้ำสัก 20 เส้น ด้วยตอนริมน้ำ

TUDC 26/09/2563

เปนที่ตำน้ำท่วมในฤดูฝน แลดูเหมือนกับหมู่บ้านไม่เปนเมืองมีสง่าราศี
เพราะเปนเมืองกันดารดังกล่าวมาแล้ว เมื่อตั้งมนทลเพชรบูรณ์จึงลด
เมืองวิเชียรลงเปนแต่อำเพอหนึ่ง ในจังหวัดเพชรบูรณ์

ออกจากเมืองวิเชียร ต่องเรือมา 3 วันถึงเมืองบัวชุม แต่เมือง
บัวชุมมาวันหนึ่งถึงเมืองชัยบาดาล ลำน้ำสักตอนนี้กว้างแจวเรือได้ถนัด
ขอนไม้ทุกต้นขวางทางเรือก็มีน้อยกว่าข้างเหนือ แต่ต้องหลีกแก่งกรวด
แก่งหินถึงสิน เมืองบัวชุมและเมืองชัยบาดาลเดิมเปนเมืองขนของเมือง
วิเชียร เมื่อตั้งมนทลเพชรบูรณ์ รวมทั้งเปนอำเพอหนึ่งด้วยหากเรียกว่า
อำเพอชัยบาดาล ในจังหวัดเพชรบูรณ์ ผู้คนมีมากกว่าอำเพอวิเชียร
ตั้งบ้านเรือนตามริมน้ำเปนระยะมาตลอด ไม่เปลี่ยวเหมือนข้างเหนือ
เพราะตอนนี้เทือกพนูเขาเข้ามาใกล้ลำน้ำสักทั้งสองฝั่ง ท้องทุ่งนาห่วย
ทำไร่นาดี แลเปนปากตั้งพระยากลาง ทางคนไปมาค้าขายกับเมือง
นครราชสีมา มีสินค้าหาได้ในท้องที่เช่นเสาและไม้แดง ไขลาน สีเสียด
หาผลประโยชน์ได้มาก แลอาดส่งสินค้าลงมาทางเรือถึงเมืองสระบุรี
ได้สดวกกว่าเมืองอื่นทางข้างเหนือด้วย ออกจากเมืองชัยบาดาลต่อง
มา 4 วันถึงปากเพรียวที่ตั้งเมืองสระบุรี นับจำนวนวันที่ต่องลำน้ำสัก
แต่เมืองเพชรบูรณ์ จนถึงที่ขึ้นรถไฟนะเมืองสระบุรีรวม 14 วัน

ฉันเคยไปตามสี่เดือนสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ประพาสทางลำ
แม่น้ำสักขึ้นไปจนถึงตำบลหินซ้อนปลายแดนจังหวัดสระบุรีครั้งหนึ่ง
เคยได้ยินท่านผู้ใหญ่ที่ตรวจทางสี่เดือนประพาสครั้งนั้น ท่านว่าลำน้ำสัก

เที่ยวสนุกเพียงตำบนหินซ้อนเท่านั้น เหนือหินซ้อนขึ้นไปไม่มีอะไรน่าดู ฉันสงสัยไม่เชื่อจนมาเห็นด้วยตาตนเองในครั้งนี้ ต้องยอมรับรองว่าจริงดังว่า เพราะเทือกพูเขาทั้งสองฝ่ายลำน้ำสักวงเข้ามาประจบกันถึงตำบลตำบนหินซ้อน ข้างฝ่ายตะวันออกเรียกกันว่าเทือกเขาดงพระยาไฟ ข้างฝ่ายตะวันตกเรียกกันว่าเทือกเขาพระบาท ลำแม่น้ำสักผ่านมากลางพูเขาคงแต่หินซ้อนจนถึงแก่งคอย ทั้งสองฝั่งจึงมีเขาตกน้ำถาธาร ทิวขนเที่ยวเล่นสนุกตลอดทางเรือขึ้นไป 3 วัน เหนือนั้นขึ้นไปก็ไม่มีอะไรน่าชม

(7)

ฉันไปมนทลเพชรบูรณ์ครั้งนั้น มีกิจอยู่อย่างหนึ่งซึ่งจะไปสืบเมืองโบราณด้วย ด้วยเมื่อแรกฉันเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ได้เห็นตำนานเก่าบอกรายชื่อหัวเมือง มีชื่อเมืองศรีเทพเมืองหนึ่ง แต่ตัวเมืองหามีไม่ ฉันถามข้าราชการกระทรวงมหาดไทย ก็ไม่มีใครรู้ว่าเมืองศรีเทพอยู่ที่ไหน ต่อมาฉันพบสมุดดำอีกเล่มหนึ่งเป็นต้นร่าง กะทางให้คนเชิญตราไปบอกข่าวสั่นรัชกาลที่ 2 ตามหัวเมืองเป็นทาง ๆ ให้คนหนึ่งเชิญตราไปเมืองสระบุรี เมืองชัยบาดาล เมืองศรีเทพ แลเมืองเพชรบูรณ์ ก็ได้เค้าว่าเมืองศรีเทพเห็นจะอยู่ทางลำแม่น้ำสัก แต่อยู่ตรงไหนยังไม่รู้ เมื่อฉันขึ้นไปถึงเมืองเพชรบูรณ์ ให้หาผู้ชำนาญท้องที่มาถามว่ามีเมืองโบราณอยู่ทางลำแม่น้ำสักที่ไหนบ้าง ได้ความว่าข้างเหนือเมืองเพชรบูรณ์ทางฝั่งตะวันออกมีเมืองโบราณเมืองหนึ่งเรียกกันว่า “เมือง

นครเดิด" แต่หยู่ในดงทึบ ยังมีแต่เถื่อกเนินดินเปนแนวกำแพงและมีสะหยู่ในเมืองสะหนึงเรียกว่า "สะคงคา" บางคนได้เคยไปพบหัวยักส์ทำด้วยหิน พอเชื่อได้ว่าเปนเมืองพวกขอมสร้างไว้แต่ฉันไม่ได้ไปดู เขาบอกว่ามีเมืองโบรานอีกเมืองหนึงไหย่โตมาก ชื่อว่า "เมืองอภัยสาด" หยู่ไกล้กับเมืองวิเชียรบุรี และหยู่ในบ่าแดงไปถึงได้ไม่ยาก เมืองนั้นยังมีปรางค์ปราสาทเหลือหยู่ ฉันหยากดูจึงสั่งให้เอาม้าถงมาคอยรับที่เมืองวิเชียร เมื่อฉันถงมาถึงเมืองวิเชียร ซาบว่าพระยาประเสิดสงคราม ผู้ว่าราชการจังหวัด ซึ่งแก่ชราถาออกจากราชการนานมาแล้ว ยังมีชีวิตหยู่ แต่ทุพลภาพไม่สามาถจะมาหาได้ ฉันจึงไปเยี่ยมถึงบ้าน ถามถึงเรื่องเมืองส์เทพ ได้ความว่าคือเมืองวิเชียรนั่นเอง แต่โบรานเรียกชื่อเปน 2 หย่าง เมืองท่าโรงก็เรียก เมืองส์เทพก็เรียก ตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดเปนที่พระส์รีถมอรัตน (ตามชื่อเขาแก้ว ซึ่งเปนสิ่งสำคันในจังหวัดนั้น) มาจนถึงรัชกาลที่ 3 กรุงรัตนโกสินท์ เมื่อครั้งปราบกบดเวียงจันทน์ พระส์รีถมอรัตนมีความชอบมาก จึงโปรดให้ยกส์กัดเมืองส์เทพขึ้นเปนเมืองตรี เปลี่ยนนามเปนเมืองวิเชียรบุรี (คงเอาชื่อเขาแก้วเปนนิมิต) และเปลี่ยนนามผู้ว่าราชการจังหวัดจากพระส์รีถมอรัตนเปนพระยาประเสิดสงครามแต่นั้นมา ถามเกต่อไปถึงเรื่องเมืองอภัยสาด แกว่ามีเมืองโบรานไหย่โตจริง แต่ชื่อที่เรียกว่าเมืองอภัยสาดนั้นเปนแต่คำพระชุดงค์บอก จะเอาเปนแน่ไม่ได้ เปนอันได้ความตามที่หยากรู้เรื่องตำนานเมืองส์เทพ ถ้าหากพระยาประเสิด

สงครามไม่มีหยู่ในเวลานั้น เรื่องก็น่าจะเลยสูญ

ฉันล่องเรือจากเมืองวิเชียรมาถึงบ้านนาตะกุด อันเปนท่าที่จะขึ้นเดินบกไปยังเมืองโบราณในวันนั้น ให้เรียกพวกชาวบ้านสเทพอันหยู่ใกล้เมืองโบราณมาถามถึงเบาะแส และสิ่งซึ่งน่าดูในเมืองนั้น แต่คนเหล่านั้นต่างคนพากันปฏิเสธว่าไม่รู้ไม่เห็น จนออกประหลาดใจ ฉันคิดใคร่ครวนดูเห็นว่าคนพวกนั้นไม่เคยพบเจ้านาย และไม่เคยได้ยินใครซักไซ้ไล่ถามเช่นนั้นมาแต่ก่อน น่าจะเข้าใจตามประสาของเขา ว่าฉันคงได้ลายแทงปริศนามาขุดทรัพย์แผ่นดิน ถ้าพาไปไม่ได้ทรัพย์ก็จะถูกลงโทษจึงบอกบัดเสี่ยไห้พ้นภัย ต้องพูดจาชแจงหยู่นานจนคนเหล่านั้นวางใจจึงบอกออกความตามรู้เห็นและรับจะพาไปตามประสงค์ ฉันพักแรมหยู่คืนหนึ่งพอรุ่งเช้าก็ไปดูเมืองโบราณ ระยะทางห่างลำน้ำราว 150 เส้น เปนเมืองไหย่โตตั้งในที่ราบ มีคูรอบและมีปราการถึง 2 ชั้น มีสะน้ำกหลายสะ ที่กลางเมืองมีปรางค์เทวะสถาน และมีโคกดินปนกับแผ่นศิลาแลงซึ่งสแดงว่าเคยเปนเทวะสถาน ทั้งข้างนอกเมืองและในเมืองเรียรายไปหลายแห่ง แต่ข้อสำคันของการดูเมืองโบราณแห่งนี้ หยู่ที่ไปพบของจำหลักศิลาแปลก ๆ มีหยู่เกือนกลน เพราะยังไม่มีใครได้เคยไปค้นของโบราณมาแต่ก่อน พวกชาวบ้านนำไปให้ฉันเห็นสิ่งใดชอบใจ ฉันก็ให้เงินเปนรางวันแก่ผู้นำ ถ้าเปนของขนาดย่อมพอจะส่งลงมากรุงเทพ ๆ ได้ ก็ให้นายอำเพอเอามารวมไว้แล้วส่งตามลงมาเมื่อพายหลัง ถ้าใหญ่ก็ให้เงินรางวันแก่ผู้นำมีผลดีมาก พวกชาวบ้านบอกให้

เองไม่ต้องถาม แม้จนเมื่อฉันกลับมาลงเรือแล้ว ก็ยังมีคนตามมาบอกว่ายังมีรูปสิลาจำหลักหยู่ที่นั่น ๆ ข้างนอกเมือง ที่ฉันไม่ได้ไปถึงอีกหลายหย่าง ได้เครื่องสิลามาหลายสิ่ง เดี๋ยวนี้หยู่ในพิพิธภันท์สถาน มีสิ่งหนึ่งซึ่งควนจะกล่าวถึง ด้วยเปนของสำคันทางโบรานคดีไม่เคยพบที่อื่น คือ "หลักเมือง" ทำด้วยสิลาเปนรูปตะปูหัวเห็ด ทำรอยฝังปลายตะปูลงในแผ่นดิน เอาแต่หัวเห็ดไว้ข้างบน จารึกอักสรเปนภาสาสันสกริตไว้ที่หัวเห็ด เดี๋ยวนี้รักสาไว้ในหอพระสมุดวชิรญาน เปนตัวหย่างให้เห็นว่าหลักเมืองตามแบบโบราน เขาทำหย่างไร

เมื่อดูเมืองโบรานนั้นแล้ว อาดจะลงความเห็นเปนยุติได้สองหย่าง หย่างที่หนึ่ง เมืองโบรานนั้นพวกพราหมน์จะขนานชื่อว่ากะไรก็ตาม เปนมูลของชื่อเก่าเมืองวิเชียรที่เรียกว่า "เมืองสีเทพ" เพราะยังเรียกเปนชื่อตำบนบ้านชานเมืองมาจนบัดนี้ หย่างที่สอง ในสมัยเมื่อครั้งขอมปกครองเมืองไทย เมืองสีเทพคงเปนมหานครอันหนึ่ง ชั้นเดียวกันกับเมืองที่ดงสรีมหาโพธิ (ในแขวงจังหวัดปราจีน) และเมืองสุโขทัย และในสมัยนั้นท้องที่คงจะทำไร่นาได้ผลอุดมดีมีไพร่บ้านพลเมืองมาก จึงสามาถส้างเปนเมืองไหย่โตถึงปานนั้น ทำเลที่เมืองวิเชียร เพิ่งมาเกิดแห้งแล้งด้วยเหตุหย่างไดหย่างหนึ่งเมื่อพายหลัง จึงเปนเมืองเล็กลงเพราะอัตคัด ถึงกะนั้นปรากตในเรื่องพงสาวดารสมัยกรุงสรีอยุธยา ว่าครั้งรัชกาลสมเด็ดพระมหาธัมราชาธิราช เมืองสีเทพ (ในหนังสือพงสาวดารฉบับพระราชหัถเลขาเอาชื่อเจ้าเมืองเรียกว่า เมืองสรีถมอรัตน) กับ

เมืองชัยบาดาล (เอาชื่อเจ้าเมืองเรียกว่า เมืองชัยบุรี) เป็นคู่กัน เมื่อปีกุน พ.ศ. 2100 ในเวลากรุงศรีอยุธยาอ่อนกำลังด้วยแพ้ศึกหงสาวดีใหม่ ๆ พระยาละแวกเจ้ากรุงกัมพูชาให้ทศโยธายกกองทัพมาทางเมืองนครราชสีมาจะมาตีหัวเมืองชั้นในทางตะวันออก เวลานั้นสมเด็จพระนเรศวรเสด็จลงมาเฝ้าสมเด็จพระบิดุราชหยู่นะพระนครศรีอยุธยา โปรดให้พระศรีถมอรัตนกับพระชัยบุรี (เจ้าเมืองชัยบาดาล) คุมพลไปซุ่ม (หยู่ในดงพระยากลาง) แลสมเด็จพระนเรศวรเสด็จขึ้นไปยังเมืองชัยบาดาลยกกองทัพตี กองทัพเขมนแตกฉานพ่ายหนีไปหมด ต่อนั้นมาก็ปรากฏตามคำของพระยาประเสิดสงคราม ว่าเมื่อปราบกบดเวียงจันท์แล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าหยู่หัว โปรดให้เปลี่ยนนามเมืองสีเทพเป็นเมืองวิเชียรบุรี ยกลัดขึ้นเป็นเมืองตรี คือรวมเมืองชัยบาดาลและเมืองบัวชุมเข้าเป็นเมืองขึ้นของเมืองวิเชียร เป็นเช่นนั้นมาจนเปลี่ยนแปลงเมื่อคงมนทลเทศาภิบาล ดังกล่าวมาแล้ว

เมื่อฉันลงมาถึงเมืองชัยบาดาล ไปเห็นสิ่งจำหลักเป็นตัวเครื่องบนปรางค์ขอม ทั้งหยู่ทั่วดสองสามชั้น ถามเขาว่าได้มาจากที่ไหน เขาบอกว่าเอามาจากปรางค์หินทิ่งบนซับจำปาในดงพระยากลาง ก็เป็นอันได้ความรู้เพิ่มขึ้นอีกหย่างหนึ่งว่ามีเมืองหรือวัดขอม หยู่ในดงพระยากลางอีกแห่งหนึ่ง แต่ฉันหาไปดูไม่ ด้นเรื่องตรวดของโบราณในมนทลเพชรบูรณ์เพียงเท่านี้

TUDC 26/09/2563

ฉันกลับมาถึงกรุงเทพ ฯ เมื่อวันที่ 25 กุมภาพันธ์ รวมเวลาที่

ไปมนทลเพชรบูรน์ครั้งนั้น 36 วัน พอรุ่งขึ้น ฉันเข้าไปเฝ้า ฯ วันนั้นมีการพระราชพิธีสเด็ดออกพระที่นั่งอมรินทรวินิฉัย เจ้านายและข้าราชการเฝ้าหยู่พร้อมกัน เมื่อเสด็ดการพิธี สมเด็ดพระพุทธเจ้าหลวงสเด็ดซงพระราชดำเนินมายังที่ฉันยืนเฝ้าหยู่ ซงพระกรุนาโปรดพระราชทานพระหัถมาจับมือฉัน ดำหรัดว่าซงยินดีที่ฉันได้ไปถึงเมืองเพชรบูรน์ แล้วตรัดถามว่ามีใครไปเจ็บไข้บ้างหรือไม่ ฉันกราบทูนว่าด้วยเดชะพระบารมีปกเกล้า ฯ หามีใครเจ็บไข้ไม่ แล้วจึงสเด็ดขึ้น ฉันรู้สึกว่าได้พระราชทานบำเหน็ดพิเสส ชื่นใจคุ้มค่าเหนื่อย ว่าถึงประโยชน์ของการที่ไปครั้งนั้นก็ได้สมประสงค์ เพราะแต่นั้นมาก็หาคนไปรับราชการในมนทลเพชรบูรน์ได้ไม่ยากเหมือนแต่ก่อน

TUDC 26/09/2563

นิทานที่ 11
เรื่องโจรแปลกประหลาด

จะเล่าถึงเรื่องโจรแปลกประหลาดที่ฉันได้เคยรู้จัก 2 คน ชื่อว่า โจรทิม ชาวเมืองอินทบุรีคนหนึ่ง โจรจันท์ ชาวเมืองปทุมธานีคนหนึ่ง จะเล่าเรื่องของโจรทิมก่อน

เรื่องโจรทิม

เมื่อ พ.ศ. 2433 ฉันยังเป็นตำแหน่งอธิบดีกระทรวงธรรมการ ซึ่งกำหนดว่าจะยกขึ้นเป็นกระทรวงเสนาบดี จึงทรงพระกรุณาโปรดให้ฉันนั่งในที่ประชุมเสนาบดีแต่ในเวลานั้น ครั้นหนึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จลงประทับที่ประชุมเสนาบดี ณ มุขกระสันพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทตามเคย แต่คืนวันนั้นมีราชการน้อย พอปรึกษาสำเร็จระเบียบวาระแล้ว สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงตรัสว่าได้ทรงรับสั่งกานักโทษในคุกทูนเกล้า ฯ ถวายทางไปรษณีย์ฉบับหนึ่ง หยู่ข้างแปลกประหลาด โปรดให้อ่านให้เสนาบดีฟัง เป็นฎีกาของอ้ายทิมนักโทษชาวเมืองอินทบุรี ต้องจำคุกด้วยเป็นโจรปล้นทรัพย์ ความทุกราบบังคมทูลในฎีกา ว่าตั้งแต่อ้ายทิมต้องจำคุก พัศดีจ่ายให้ไปทำการในกองจักสาน ได้ผูกหัดจักสานมาจนชำนาญ จึงคิดว่าจะพยายามในกระบวนจักสานไม่ให้ฝีมือใครสู้ได้หมดทั้งคุก แล้วจะทำของสิ่งใดสิ่งหนึ่งทูนเกล้า ฯ ถวายให้ทรงเห็นฝีมือ

TUDC 26/09/2563

ถ้าและโปรดของสิ่งนั้น จะขอพระราชทานโทสให้พ้นเวรจำออกบวดเปนพระภิกสุจำสีลภาวนาต่อไป ไม่ประพรึติชั่วร้ายเหมือนหนหลังจนตลอดชีวิต บัดนี้อ้ายทิมต้องจำคุกมา 10 ปี ได้พยายามทำสิ่งของนั้นสำเหร็ดดังตั้งใจแล้ว ขอพระราชทานทูนเกล้า ฯ ถวาย ถ้าโปรดฝีมือที่ทำนั้น อ้ายทิมขอพระราชทานโทสสักครั้งหนึ่ง ในท้ายดีกาอ้างว่าถ้าความที่กราบทูนเปนความเท็ดแต่ข้อใดข้อหนึ่ง ขอรับพระราชอาญาถึงประหารชีวิต

ตรงนี้ จะต้องแซกอธิบายสักหน่อย ด้วยในสมัยนั้นยังไม่ได้ตั้งประมวนกดหมาย ยังใช้ประเพนีเดิมซึ่งจำคุกโจรผู้ร้ายไม่มีกำหนดเวลาว่าจะต้องจำหยู่นานเท่าใด จะพ้นจากเวรจำได้แต่ด้วยพระเจ้าแผ่นดินซงพระกรุนาโปรดยกโทสพระราชทาน นักโทสในคุกจึงต้องถวายดีกาขอพระราชทานโทส ชั้นเดิมมักให้ญาติพี่น้องถวายดีกาแทนตัว ครั้นมีการไปรสนีย์เกิดขึ้น ก็ถวายดีกาทางไปรสนีย์ จำนวนดีกาคนคุกขอพระราชทานโทสจึงมีมาก แต่พระเจ้าหยู่หัวซงตั้งกำหนดเวลาไว้ตามพระราชนิยม ว่าคนโทสหย่างใดต้องติดเวรจำมาได้นานเท่าใดแล้ว หรือว่าได้ทำความชอบพิเสสหย่างใด จึงซงพิจารนา ถ้าถวายดีกาไม่เข้าในเกนท์ก็ยกดีกาเสีย ดีกาของอ้ายทิมเข้าในเกนท์ที่จะได้รับพระราชวินิฉัยเพราะต้องจำคุกมาถึง 10 ปีแล้ว

เมื่ออ่านดีกาอ้ายทิมในที่ประชุมแล้ว ดำหรัดสั่งกรมพระนเรสวรริทธิ์ เมื่อยังดำรงพระยสเปนกรมหมื่นและเปนผู้บันชาการกะซวงนคร

บาดหยู่ในเวลานั้น ให้ไปสอบสวนดูว่าคำที่อ้ายทิมนักโทษอ้างในฎีกามิ
จิงเพียงไร ถึงคราวประชุมหน้า กรมพระนเรส ฯ นำกาถังน้ำร้อนที่
อ้ายทิมได้สานไว้ไบหนึ่งเข้าไปถวาย และกราบทูนว่าคำที่อ้ายทิมอ้างนั้น
สอบสวนได้ความจิงทุกข้อ พระเจ้าหยู่หัวทอดพระเนตรกาถัง เห็นเปน
ผีมือหย่างประณีตดีจิง มีพระราชดำหรัดว่า “มันพูดจิง ฉันก็จะให้มัน
เห็นผลความจิง” จิงซงพระกรุนาโปรดยกโทษพระราชทานอ้ายทิม
แล้วดำหรัดสั่งกรมพระนเรส ฯ ให้ส่งตัวไปให้ฉันผู้เปนอธิบดีกะซวง
ยุติการ จัดการบวดอ้ายทิมเปนนาคของหลวงบวดพระราชทาน

สมัยนั้น นักโทษยังต้องจองจำหยู่ในคุกเดิมที่หน้าวัดพระเชตุพน ฯ
เมื่อกรมนครบาลคุมตัวโจรทิมไปส่ง ฉันแลเห็นดูผิดมนุสจนน่าสังเวช
ด้วยผมยาวรุงรังไปทั้งหัว เนื้อตัวก็ขมุกขมอมหย่างว่า “ขี้โคลท่วมหัว”
มีแต่ผ้าขาดนุ่งติดตัวไป แต่สังเกตดูกิริยาอัชชาสัยเรียบร้อย รุ่นราว
เปนกลางคนอายุสัก 40 ปีเสส ฉันรับตัวไว้แล้วต้องเรมด้วยให้อาบน้ำ
ถูขี้โคลตัดผม แล้วให้เครื่องนุ่งห่มใหม่ และจัดที่ให้หยู่ในบ้านฉันจน
กว่าจะไปบวด แต่แรกคนในบ้านออกจะพากันกลัวด้วยได้ยินว่าเปนโจร
ต่อเมื่อรู้เรื่องที่โจรทิมทูนขอโทษ จิงพากันส่งสารสันรังเกียด ช่วยอุปการะ
เลี้ยงดูด้วยเมตตาจิตทั่วทั้งบ้าน ส่วนการที่จะบวดนั้นฉันปรกสากับเจ้า
พระยาวิชาญสุทธิไกร (ม.ร.ว. คลี่ สุทัศน์) เวลานั้นยังเปนที่พระยา
วุฒิการบดี ปลัดทูนฉลองกะซวงยุติการ เห็นว่าควรให้บวดหยู่วัด
พระเชตุพน ฯ ให้ไปบอกพระราชาคณะเจ้าอาวาส ก็ยินดีจะรับพระทิมไว้

ในวัดนั้น ฉันให้ไปเบิกผ้าไตรกับเครื่องบริขารของหลวงมาแล้ว ถึงวันกำหนดจึงให้นายทิมแต่งตัวนุ่งผ้ายกสวมเสื้อครุยตามแบบนาคหลวง แล้วพาตัวขึ้นรถไปยังวัดพระเชตุพน ฯ ด้วยกันกับเจ้าพระยาวิชิตวงส์ ฯ มีพวกข้าราชการในกระทรวงธรรมการและกระทรวงนครบาล กับทั้งพวกที่บ้านของฉันพากันไปช่วย ข้างฝ่ายพระสงฆ์ พระราชาคณะกับพระถานานุกรม คณะปรก ก็พร้อมเพรียงกันทำพิธีอุปสมบทที่ในพระอุโบสถ ดูครึกครื้นสมกับที่เป็นนาคหลวง

เมื่อบวชแล้วพระทิมหยุดวัดพระเชตุพน ฯ 2 พรรษา ในระหว่างนั้น ตัวฉันย้ายไปเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเมื่อ พ.ศ. 2435 ในปีนั้นเอง วันหนึ่งพระทิมมาหา บอกว่าเมื่อจำพรรษาที่ 2 หยุดวัดพระเชตุพน ฯ เกิดอาพาธเป็นโรคเหน็บชา Beri-beri รักษาตัวมาพอค่อยคลายขึ้นบ้างแต่ยังอ่อนเพลีย เทอหยากจะขึ้นไปหยุดวัดที่เมืองอินทบุรีด้วยมีญาติโยมหยุดในเมืองนั้น เจ็บไข้พอจะได้อาศัยความอุปการะของเขา ถามว่าฉันจะรังเกียดหรือไม่ ฉันตอบว่าตัวเทอนั้น พระเจ้าหยุดหัวได้พระราชทานโทสโปรดบวดให้เป็นโสดแก่ตัวแล้ว จะไปไหนหรือหยุดที่ไหนก็ได้ตามชอบใจ แต่ที่เทอมาปรึกษาฉันก่อนนี้กดหยุด ฉันจะมีท้องตราไปฝากให้เจ้าเมืองกรมการเขาช่วยอุปการะด้วย แต่เมื่อขึ้นไปหยุดเมืองอินท์ ถ้าเทอจะย้ายไปหยุดที่ไหนต่อไปให้บอกเจ้าเมืองกรมการให้เขารู้เสียก่อนจึงจะดี เทอรับคำ ฉันก็ให้ทำท้องตราให้เทอถือขึ้นไปยังเมืองอินท์ แต่นั้นพระทิมก็เงียบหายไปกว่าปี

ครั้นถึง ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) ในเวลากำลังไทยวิวาทกัน กับฝรั่งเศส วันหนึ่งฉันลงมาจากบนเรือน เห็นพระทิมมานั่งคอยหยู่ที่ท้องพระโรง ฉันถามเทอว่ามีกิจธุระอะไรหรือ พระทิมตอบว่า "อาตมภาพหยู่ที่เมืองอินท์ ได้ยินว่ามีศึกฝรั่งเศสมาติดเมือง อาตมภาพคิดถึงพระเดชพระคุนของพระเจ้าหยู่หัว ซึ่งได้ซงพระกรุนาแก่อาตมภาพมาแต่ก่อน เมื่ออาตมภาพยังเปนหนุ่ม ได้เคยเรียนคาถาอาคมสำหรับต่อสู้ศัตรูหยู่บ้าง จึงลงมาเฝ้าหมายจะถวายพระพรลาสึก ไปอาสารบฝรั่งเศสสนองพระเดชพระคุนพระเจ้าหยู่หัว เมื่อเสึดการรบพุ่งแล้วถ้ารอดชีวิตหยู่ ก็จะกลับบวดอีกหย่างเดิม" ฉันได้ฟังก็รักใจพระทิม จึงตอบว่า ฉันจะต้องไปกราบทูนก่อน เพราะเมื่อเทอบวดเปนนาคหลวงของพระเจ้าหยู่หัว ให้เทอพักรอฟังหยู่ที่บ้าน ฉันไปกราบทูนสมเดด พระพุทธเจ้าหลวงก็ชอบพระราชหรัทย ออกพระโอถว่า "มนุสเรานี้ตกต่ำจนเปนโจรผู้ร้ายแล้ว ถ้ากลับใจได้จริง ๆ ก็ยังเปนคนดีได้" โปรดให้ฉันเชินกะแสรับสั่งไปบอกพระทิม ว่าซึ่งมีความกตัญญูคิดจะสนองพระเดชพระคุนนนซงชอบใจนัก แต่การรบพุ่งใช้แต่คนกันทยังมีกำลังมาก พระทิมอายุมากเกินขนาดเสียแล้ว ให้บวดเอาบุญต่อไปเถิด เทอได้ฟังกะแสรับสั่งหย่างนั้นก็ถากลับไป แต่นั้นมาฉันจะได้พบกับพระทิมอีกบ้างหรือหย่างไรจำไม่ได้ แต่ไม่มีกิจเกียวข้องต้องคิดถึงพระทิมมาหลายปี

จนถึงครั้งหนึ่ง จะเปนเมื่อปีใดจำไม่ได้ ฉันได้รับใบบอกมาจาก

เมืองอินทบุรีว่าพระทิมอาพาธถึงมรนะภาพ เขาเห็นว่าเทอเปนพระที่พระเจ้าหยู่หัวโปรดบวดพระราชทาน และฉันได้สั่งให้อุปการะ จึงปรึกสากับพวกญาติให้รอการปลงสพพระทิมไว้ บอกมาให้ฉันซาบก่อน ฉันเห็นว่าพระเจ้าหยู่หัวเคยซงพระกรุนาแก่พระทิมมาแต่ก่อน จึงนำความขึ้นกราบทูนว่าพระทิมถึงมรนะภาพเสียแล้ว มีพระราชดำหรัดว่าพระทิมเปนคนซื่อสัจ ถึงไม่ซงรู้จักตัวก็ได้ซงอุปการะมาแต่ก่อน โปรดให้ฉันเบิกสิลาหน้าเพลิงกับผ้าสำหรับชักบังสุกุลเปนของหลวงส่งไปพระราชทานเพลิงสพพระทิม เพราะฉะนั้น งานสพพระทิมก็กลายเปนหย่างสพกรมการที่ได้พระราชทานสัญญาบัตร ด้วยมีข้าหลวงพระราชทานเพลิงและมีกรมการไปช่วยงานเปนเกียรติยส สิ้นเรื่องประวัติพระโจรทิมเพียงเท่านี้ พิเคราะห์ดูสมกับคำสุภาสิตโบรานซึ่งว่า "ไม้ต้นคดปลายตรงยังดัดเอาดีได้ ถ้าปลายคดถึงต้นจะตรงก็ใช้ไม่ได้" จึงเขียนเรื่องรักสาไว้มิให้สูญเสีย

เรื่องโจรจันท์

เมื่อ พ.ส. 2446 มีโจรพวกหนึ่งสมคบกันเที่ยวปล้นในแขวงจังหวัดปทุมธานี จังหวัดอยุธยาและจังหวัดสุพรรนบุรีเนือง ๆ ถึงเดือนกรกดาคม โจรพวกนั้นปล้นไล่ฝูงกะบือในแขวงจังหวัดปทุมธานี แล้วไปปล้นที่บ้านชีปะขาว ในแขวงจังหวัดสุพรรนบุรีอีกแห่งหนึ่งติด ๆ กัน เวลานั้นเจ้าพระยาสรีวิชัยชนินทร์ (ชม สุนทรารชุน) ยังเปนพระยา

สุนทรบุรี ฯ สมุหเทศาภิบาลมนทลนครชัยศรี เปนผู้เข้มแข็งขันชอไน
การปราบโจรผู้ร้าย สามาถจับโจรพวกนั้นที่เปนชาวเมืองสุพรรนได้
หลายคน ให้การรับเปนสัจซัดพวกเพื่อน จึงให้จับโจรที่เปนชาวเมือง
อื่นเอาไปรวมกันชำระที่เมืองนครปถม

ในเวลากำลังชำระโจรพวกนั้น วันหนึ่งฉันออกไปเมืองนครปถม
เพื่อจะผ่อนพักในเวลาราชการเบาบางตามเคย เห็นตำหรวดภูธรคุม
นักโทสคนหนึ่ง ขนรถไฟที่สถานีบางกอกน้อยไปพร้อมกับฉัน แถวไปลง
ที่สถานีพระปถมเจดีย์ ฉันถามได้ความว่าเปนพวกโจรรายที่กำลังชำระ
คนหนึ่ง ซึ่งจับตัวไปจากเมืองปทุมธานี ค่าวันนั้นเจ้าพระยาสุรวิชัย ฯ
มากินอาหารด้วยกันกับฉันตามเคย แต่พอกินแล้วท่านขอลาว่าจะต้อง
ไปชำระผู้ร้าย ฉันถามว่าเหตุไฉนจึงต้องไปชำระเอง ท่านบอกว่าโจร
คนที่ได้ตัวมาใหม่ในวันนั้นเปนตัวสำคันนัก ที่เมืองปทุมธานีเรียก
กันว่า "จันที่เจ้า" เปนหัวหน้าของผู้ร้ายพวกนั้นทั้งหมด ถ้าให้คนอื่น
ชำระเกรงจะไม่ได้ความจริง ถึงคนต่อมาเมื่อกินอาหารด้วยกัน ฉันถาม
ว่าชำระผู้ร้ายได้ความหย่างไร ท่านตอบแต่ว่า "ยังถวายรายงานไม่ได้"
จนถึงคนที่ ๔ เวลาเจ้าพระยาสุรวิชัย ฯ มากินอาหาร ดูยิ้มแย้มแจ่มใส
ฉันถามถึงการชำระผู้ร้าย ท่านบอกว่าโจรจันที่เจ้ารับเปนสัจแล้ว

แต่ก่อนมาฉันยังไม่เคยรู้จักตัวหัวหน้านายโจร หรือที่เรียกตาม
คำโบราณว่า "มหาโจร" นึกหยากรู้จักโจรจันที่เจ้า จึงบอกเจ้าพระยา
สุรวิชัย ฯ ว่า เมื่อท่านชำระสะสางโจรจันที่เจ้าเสดสิ้นสำนวนแล้ว ขอ

TUBC 26/05/2563

ให้คุมตัวมาให้พบกับฉันสักหน่อย ท่านก็ให้คุมมาในวันรุ่งขึ้น พอฉันแลเห็นก็นึกประหลาดใจ ด้วยดูเปนคนสุภาพ รูปพรรนสันถานไม่มีลักสนะหย่างใดที่จะส่อว่าใจคอเหี้ยมโหด ถึงเปนตัวหัวหน้านายโจรเมื่อพูดด้วย ถ้อยคำที่ตอบก็เรียบร้อยเหมือนหย่างเคยเฝ้าทูนเจานายมาแต่ก่อน ฉันออกพิศวง จึงถามว่าได้เคยเฝ้าแหนเจ้านายมาแต่ก่อนบ้างหรือ โจรจันท์ตอบว่าได้เคยเฝ้าหลายพระองค์ ที่เคยชังใช้สอยก็มี ฉันยิ่งสงสัย ถามว่า “ก็แกเปนโจร เจ้านายท่านไม่ชังรังเกียดหรือ” โจรจันท์ตอบว่า “เจ้านายท่านไม่ชังซาบว่าเปนโจร หย่าว่าแต่เจ้านายเลย ถึงคนอื่น ๆ ก็ไม่มีใครรู้ว่าเปนโจร รู้แต่ในพวกโจรด้วยกันเท่านั้น” เพราะพวกโจรต้องระวังตัวกลัวถูกจับหยู่ด้วยกันทงนน เรียกกันว่า “นักเลง” คนอื่นก็เลยเรียกว่านักเลง หมายความแต่ว่าเปนคนกว้างขวาง นักเลงคนไหนมีพวกมากก็เรียกกันว่า “นักเลงโต” นักเลงที่ไม่เปนโจรก็มี แต่นักเลงเปนคนกว้างรับใช้สอยได้คล่องแคล่ว ผู้มีบันดาศักดิจึงชอบใช้ ก็ได้คุ้นเคยกับผู้มีบันดาศักดิด้วยเหตุนน ฉันไถ่ถามความข้อนต่อไป โจรจันท์ก็เล่าให้ฟังโดยชื่อแม้จนลักสนะที่ทำโจรกัม คงเปนเพราะเห็นว่าได้รับสารภาพความผิดต่อเจ้าพระยาสุรวิชัย ฯ หมดแล้ว ไม่มีอะไรจะต้องปกปิดต่อไป แต่การที่ถามโจรจันท์ความประสงค์ของเจ้าพระยาสุรวิชัย ฯ กับความประสงค์ของตัวฉันผิดกัน เจ้าพระยาสุรวิชัย ฯ ประสงค์จะรู้เรื่องปลันเมื่อเดือนกรกดาคม เปนสำคัน แต่ตัวฉันหยากรู้วิธีของโจรผู้ร้ายทั่วไป ไม่ฉเพาะแต่เรื่อง

TUDC 26/09/2563

ที่โจรจันท์ถูกจับ พังคำอธิบายของโจรจันท์จึงเลยออกสนุก ยิ่งพังไปก็ยังตระหนักใจว่าโจรจันท์ชำนิชำนาญการโจรกัม สมกับที่เปนนายโจร ฉันถามถึงกะบวนโจรกัมหย่างใด ๆ โจรจันท์พรรนนาได้ทั้งหมดว่าทำหย่างนั้น ๆ แลชแจงได้ว่าเหตุใดจึงทำหย่างนั้น ๆ ดังจะเขียนให้เห็นพอเปนตัวหย่างต่อไปนี้

ถามว่า การที่โจรปล้นเรือนนั้นเขาว่ามักมีคนที่หยู่ใกล้กับเจ้าทรัพย์เปนสายจริงหรือ

ตอบว่า การที่ปล้นนั้นจำต้องมีสาย ถ้าไม่มีสายก็ปล้นไม่ได้

ถามว่า เพราะเหตุใดไม่มีสายจึงปล้นไม่ได้

ตอบว่า พวกโจรต้องอาศัยผู้เปนสายหลายหย่าง เปนต้น แต่ผู้เปนสายไปบอก พวกโจรจึงรู้ว่าบ้านไหนมีทรัพย์ถึงสมควรจะปล้น แลการที่จะปล้นนั้น พวกโจรต้องเอาชีวิตเสี่ยงภัย พวกโจรก็รักชีวิตเหมือนกัน ต้องสืบสวนแลได้เฉียงผู้เปนสายให้รู้แน่นอนก่อน ว่าเจ้าทรัพย์มีกำลังจะต่อสู้สักเพียงไร เพื่อนบ้านเรือนเคียงอาดจะช่วยเจ้าทรัพย์ได้หย่างไร ทางที่จะเข้าให้ถึงบ้านเจ้าทรัพย์เปนหย่างไร แลต้องสืบหาโอกาสเวลาเจ้าทรัพย์เผลอหรือเวลาไม่หยู่เปนต้น จนแน่ใจว่ามีกำลังกว่าเจ้าทรัพย์ตั้งเท่าหนึ่ง พวกโจรจึงจะปล้น การที่ปล้นนั้น ผู้เปนสายมักเปนต้นคิดไปชักชวนพวกโจรมาปล้น พวกโจรหาต้องหาคนเปนสายไม่

TUDC 26/09/2563

ถามว่า คนชนิดใดที่เปนสายให้โจรปล้นบ้าน

ตอบว่า มักหยู่ในคน 3 ชนิด คือคนรับใช้หยู่ในบ้านเจ้าทรัพย์ ที่หยากได้เงินชนิดหนึ่ง เพื่อนบ้านที่เปนอริคิดถ้างผลานเจ้าทรัพย์ชนิดหนึ่ง ญาติที่โกรธเจ้าทรัพย์เพราะขอเงินไม่ให้ชนิดหนึ่ง

ถามว่า โจรที่ขนปล้นเรือนนั้น ไฉนจึงรู้ว่าเขาเก็บเงินทองไว้ที่ไหน

ตอบว่า ประเพ็นของโจรปล้น เมื่อขนเรือนได้แล้วหมายจับตัวเจ้าทรัพย์หรือคนในเรือนเปนสำคัน เพราะพวกโจรไม่รู้ว่าเงินทองเก็บไว้ที่ไหน ต้องชู้หรือทำทุรกันบังคับให้คนในเรือนนำชี้จึงได้ทรัพย์มาก ถ้าจับตัวคนในเรือนไม่ได้ พวกโจรต้องค้นหาเองมักได้ทรัพย์น้อย เพราะการปล้นต้องรีบให้แล้วโดยเร็ว มิให้ทันพวกชาวบ้านมาช่วย

ถามว่า การที่จับตัวเจ้าทรัพย์บังคับถามนั้นไม่กลัวเขาจำหน้าได้หรือ

ตอบว่า แต่ก่อนมา โจรที่ขนเรือนใช้มอมหน้ามิให้เจ้าทรัพย์รู้จัก แต่เมื่อการปกครองมีกำนันผู้ใหย่บ้าน เวลาเกิดปล้น ผู้ใหย่บ้านมักเรียกลูกบ้านตรวด จะล้างหน้าไปรับตรวดไม่ทัน พวกโจรจึงคิดวิธีใหม่ ให้โจรที่หยู่ถิ่นถานห่างไกลเจ้าทรัพย์ไม่รู้จัก เปนพนักงานขนเรือน ไม่ต้องมอมหน้าเหมือนแต่ก่อน ให้โจรที่หยู่ใกล้เปลี่ยนไปเปนพนักงานซุ่มระวังทางหยู่ในที่มืด

ถามว่า โจรชนิดไหนที่เรียกกันว่า “อ้ายเสื้อ”

ตอบว่า คำว่า “อ้ายเสื้อ” นั้น มิใช่ชื่อสำหรับเรียกตัวโจร เปนแต่คำสัญญาที่หัวหน้าสั่งการในเวลาปล้น เปนต้น แต่เมื่อถอยเข้าไป

TUDC 26/09/2563

รายล้อมบ้านแล้ว พอจะให้ลงมือปล้นหย่างเบิดเผย หัวหน้าร้องบอกสัญญาว่า "อ้ายเสื่อเอาวา" พวกโจรก็ยิงปืนและเข้าพังประตูบ้าน เมื่อเข้าบ้านได้แล้ว หัวหน้าร้องบอกสัญญาว่า "อ้ายเสื่อขน" พวกที่เปนพนักงานขนเรือนต่างก็ขนทุกทางที่จะขนเรือนได้ เมื่อปล้นแล้วหัวหน้าร้องบอกสัญญาว่า "อ้ายเสื่อถอย" ต่างก็ลงจากเรือนพากันกลับไป แต่ถ้าไปเสียที่เห็นจะปล้นไม่สำเร็จ หัวหน้าร้องบอกสัญญาว่า "อ้ายเสื่อล่า" ต่างคนต่างก็หนีเอาตัวรอด เปนคำสัญญากันหย่างนี้

พึงเห็นได้ตามคำอธิบายที่เขียนเปนตัวหย่างไว้ว่า โจรจันท์ชำนิชำนาญการโจรกรรมมาก ถ้าหากโจรกรรมเปนสาตรอันหนึ่ง ความรู้ของโจรจันท์ก็ถึงภูมิสาตราจารย์ เพราะฉะนั้น พอพูดกันได้วันหนึ่ง ฉันก็คิดใจ นึกหยากจะรู้กะบวนของโจรต่อไปให้สิ้นเชิง แต่นั้นถึงเวลาเย็น ฉันลงไปนั่งเล่นที่สนามหย้า ก็ให้เบิกตัวโจรจันท์มาถามต่อมาอีกหลายวันจึงคุ้นกัน ฉันเลยถามต่อไปว่า เพราะเหตุใดแกจึงรับเปนสัจ โจรจันท์ตอบว่าเดิมก็ตั้งใจจะไม่รับ ถ้าชำระที่เมืองปทุมธานีก็เห็นจะไม่ได้ความจากตัวแก แต่ใจมาอ่อนเสียที่ถูกเอามาชำระต่างเมือง ตั้งแต่ลงจากรถไฟแลหาพวกพ้อง แม้แต่ใครที่เคยรู้จักหน้าสักคนหนึ่งก็ไม่มี เหลือแต่ตัวคนเดียวก็เปลี่ยวใจ เมื่อหยู่ในเรือนจำพบปะนักโทษถามถึงพัคพวกที่ถูกจับมา เขาบอกว่ารับเปนสัจหมดแล้ว ก็ยิ่งครั่นคร้าม แต่หย่างอื่นไม่ทำให้ท้อใจเหมือนวิธีชำระของเจ้าคุณเทศา ถามว่าท่านชำระหย่างไร โจรจันท์เล่าว่า เวลาราวยามหนึ่งท่านเอาตัวไปที่สาลอำเพอ

TUDC 26/09/2563

ตัวท่านนั่งเก้าอี้หยู่ที่โต๊ะกับข้าราชการอีกสักสองสามคน ท่านเรียกตัวเข้าไปนั่งที่ข้างเก้าอี้ของท่าน แล้วถามถึงเรื่องที่ไปปล้น แกปฏิเสธว่าไม่ได้รู้เห็นด้วย ท่านก็หัวเราะแล้วว่า "คิดดูเสียให้ดีเถิด พวกพ้องเขาก็รับหมดแล้ว" ท่านว่าแต่เท่านั้น แล้วก็หันไปพูดกับพวกข้าราชการถึงการงานหย่างอื่น ๆ และสูบบุหรี่กินน้ำร้อนไปพลาง ให้แกนั่งคอยหยู่นานจึงหันกลับไปถามอีกว่า "จะว่าหย่างไร" แกปฏิเสธ ท่านก็หัวเราะว่า "คิดดูเสียให้ดี" แล้วหันไปพูดกับข้าราชการ ให้แกนั่งคอยหยู่อีกนาน ๆ หันมาถามหย่างนี้อีก แกปฏิเสธ ท่านก็หัวเราะ แล้วบอกให้คิดให้ดีอีก เวียนถามหยู่แต่หย่างนี้หลายพัก จนเวลาสัก 5 ทุ่มจึงเลิกชำระ ถึงวันที่ 2 พอยามหนึ่งท่านก็เอาตัวไปชำระอีก พอได้ยินท่านถามเหมือนหย่างวันก่อนก็ร้าคานใจ ยิ่งถูกถามซ้ำซากก็ยิ่งร้าคานหนักขึ้น แต่ยังแข็งใจปฏิเสธหยู่ได้อีกคืนหนึ่ง พอถึงคืนที่ 3 ระอาใจเสีย แต่เมื่อเขาไปเอาตัวมาจากเรือนจำ พอเจ้าคุณเทศาตั้งคำถามหย่างเก่าอีกก็เกิดเบื่อเหลือทน เห็นว่าถ้าปฏิเสธ ท่านก็คงถามเช่นนี้ไปไม่มีที่สุดนี่กว่าไหน ๆ ก็คงไม่พ้นโทษ เพราะพวกเพื่อนรับเป็นสัจหมดแล้ว รับเสียให้รู้แล้วไปดีกว่า จะได้หลับนอนสำราญ แกจึงรับเป็นสัจในคืนที่ 3 เพราะ "สู้ปัญญาเจ้าคุณเทศาท่านไม่ได้"

ในการชำระโจรผู้ร้าย เจ้าพระยาศรีวชัย ฯ มีวิธีผิดกับคนอื่นหลายหย่าง ท่านเคยบอกฉันหย่างหนึ่งว่าถ้าชำระในถนนที่ตัวผู้ร้ายหยู่ ไม่ใคร่รับเป็นสัจ ด้วยมันอายพวกพ้องของมัน ถ้าเอาไปชำระให้ห่างถิ่น

ถาน ได้ความสัจง่ายขึ้น พระยามหินทรเดชานุวัต (ไหย่ สยามานนท์)
ซึ่งต่อมาได้เป็นสมุหเทศาภิบาลมนฑลนครชัยศรี เวลานั้นยังเป็นที่
พระศรีเสส ยกบัตรมนฑลหัวหน้าพนักงานอัยการ เป็นมือขวาของ
เจ้าพระยาสรีวชัย ฯ ในการชำระโจรผู้ร้าย เคยเล่าให้ฉันฟังว่าเมื่อพวก
โจรจันทปล้นบ้านชะไวครั้งนั้น พอรู้ข่าวถึงนครปฐม เจ้าพระยา
สรีวชัย ฯ ก็ให้พระยามหินทร ฯ รีบลงเรือไฟขึ้นไปเมืองสุพรรน สั่งว่า
ให้ไปเอาตัวผู้ใหญ่บ้านกอน ที่ตำบลบางซ่อมาซักถามเผื่อคงจะได้ความ
พระยามหินทร ฯ ตรงไปเอาตัวผู้ใหญ่บ้านกอนมาซักไซ้ ก็ให้การรับเป็น
สัจว่าหยู่ในพวกโจรที่ปล้นนั้น ให้การบอกชื่อพวกโจร จึงจับตัวได้โดย
มาก พระยามหินทร ฯ ไม่เข้าใจว่า เพราะเหตุใดเจ้าพระยาสรีวชัย ฯ
จึงสามารถชี้เจาะตัวได้ ว่าให้ไปเอาตัวผู้ใหญ่บ้านกอนมาชำระ มีผู้บอกว่า
ครั้งของเจ้าพระยาสรีวชัย ฯ นั้น เวลาท่านไปเที่ยวที่ไหน ๆ ท่านสืบถาม
ชื่อนักเลงในถิ่นนั้น จดไว้ในสมุดพกเสมอ ถ้าสามารถจะพบได้ก็คิดอ่าน
รู้จักตัวด้วย แล้วสืบถามเรื่องประวัติของพวกนักเลงจากคนร่วมถิ่น
เป็นนักโทษติดหยู่ในเรือนจำ จึงรู้แหล่งของพวกโจรในตำบลต่าง ๆ ท่าน
ยังมีผู้ช่วยหย่างเป็นมือซ้ายของท่านอีกคนหนึ่ง คือพระพุทธเสครานุรักษ์
(โพธิ์) เมื่อยังเป็นที่หลวงชัยอาญา พะทำมะรงเรือนจำเมืองนครปฐม
เป็นผู้มีคุนวุทธิหย่างแปลกประหลาดในกะบวนบังคับบันชา ไม่ดุร้าย
แต่สามารถให้นักโทษรักด้วยกลัวด้วย เรียกหลวงชัยอาญาว่า "ศุนพ่อ"
ทั้งเรือนจำ จนคนพายนอกพิศวงถึงกล่าวกันว่าหลวงชัยอาญาอาจจะ

จ่ายนักโทสไปทำงานได้ด้วยไม่ต้องมีผู้คุม เพราะแกรู้จักผูกใจนักโทส มิให้หนี ฉันเคยถามตัวแกเองว่าทำหย่างไร นักโทสที่แก่จ่ายจึงไม่หนี แกบอกว่านักโทสมี 2 ชนิด ชนิดที่จะหนีถ้ามีโอกาสเมื่อใดมันคงหนี ชนิดนั้นจ่ายออกนอกตรางไม่ได้ แต่นักโทสอีกชนิดหนึ่งใจยังรักดี คือพวกที่จะต้องคิดไม่นานนัก หรือพวกที่ใกล้จะถึงเวลาพ้นโทส ชนิดนี้สั่งสอนได้ ถึงในพวกนี้แกก็เลือกจ่ายไปโดยดำพังแต่คนที่เชื่อใจได้ว่าจะไม่หนี แกไม่มีวิชาหย่างไรที่จะเปลี่ยนอุปนิสัยของมันได้ ฉันได้ฟังอธิบายของแกก็เข้าใจว่าความสามาถของแกหยู่ที่รู้จักคาดใจนักโทสเป็นสำคัน ที่แกเป็นกำลังของเจ้าพระยาสีวชัย ฯ นั้น หยู่ในการสืบเรื่องโจรผู้ร้ายจากความรู้ของพวกนักโทสหย่างหนึ่ง กับปลอบผู้ร้ายให้รับเป็นสัจหย่างหนึ่ง ดูเหมือนแกจะมีนักโทสที่ผูกหัดไว้สำหรับให้หยู่ปะปนกับโจรผู้ร้ายที่แรกจับได้ ค่อยพูดจานอยกล่อมให้รับเป็นสัจ ดังเห็นได้ในคำที่โจรจันที่เล่า หลวงชัยอาญา (โพธิ์) เป็นทั้งพะทำมะรงและเป็นครูของพะทำมะรงในเรือนจำอีน ซึ่งฉันสั่งให้ส่งไปสืกสาจากมนทลต่าง ๆ หยู่ในตำแหน่งจนแก่ชราขอลาออก จึงได้เลื่อนเป็นที่พระพุทธเสดรานุรักษ์ ตำแหน่งเจ้ากรมรักสาพระปถมเจดีย์มาจนถึงแก่กัม

ฉันได้ฟังอธิบายของโจรจันที่ ถึงกะบวนโจรกัมต่าง ๆ คิดเห็นว่าโจรกัมเป็นของมีคิงคล้ายกับเป็นวิชาหย่างหนึ่ง มิใช่เป็นแต่คำสำหรับเรียกกันโดยโวหาร หากเป็นวิชาสำหรับทำความชั่ว สาธุชนไม่เอาใจใส่

TUDC 26/09/2563

ที่จะรู้ จึงรู้กันแต่ในพวกโจรผู้ร้าย ว่าที่จริง ถ้าสาธุชนรู้ไว้บ้างก็จะเป็นประโยชน์ เช่น พนักงานปราบปรามโจรผู้ร้าย ก็จะได้รู้เท่าทันโจร หรือเป็นครูหะบด ก็จะได้รู้จักป้องกันทรัพย์สมบัติของตน ตัวฉันมีโอกาสที่ได้พบปะกับสาตราจารย์โจรกัม น่าจะลองเขียนให้ความรู้เรื่องโจรกัมเป็นประโยชน์แก่เจ้าหน้าที่ปราบโจรผู้ร้ายตามหัวเมืองตลอดจนพวกเจ้าทรัพย์ คิดเห็นเช่นนี้จึงเรียกโจรจันท์มาถามอีกครั้งหนึ่ง ถามครั้งนี้เอากะดาดดินสอจดคำอธิบาย และบอกโจรจันท์ให้รู้ว่าฉันจะแต่งหนังสือเรื่องโจรกัม ถ้าบอกให้ถ้วนถี่จริง ฉันจะกราบบังคมทูลขอให้พันโทษเป็นบำเหน็จ โจรจันท์ก็ยินดีรับชี้แจงให้ตามประสงค์ และให้สัญญาว่า ถ้าพ้นโทษ จะทิ้งความชั่วไม่เป็นโจรผู้ร้ายต่อไปจนตลอดชีวิต ฉันจึงเขียนเรื่องโจรกัมหย่างพิสดารจนสำเร็จแล้วให้พิมพ์เป็นเล่มสมุดเรียกชื่อเรื่องว่า “สันทนากับผู้ร้ายปล้น” เมื่อ พ.ศ. 2446 นั้น แต่พอหนังสือนั้นปรากฏ คนก็ชอบอ่านกันแพร่หลาย ถึงต้องพิมพ์ซ้ำหลายครั้ง เพราะยังไม่มีใครเคยรู้เรื่องโจรกัมชัดเจน เหมือนหย่างพรรณนาในหนังสือเรื่องสันทนากับผู้ร้ายปล้นมาแต่ก่อน

ส่วนตัวโจรจันท์นั้น ฉันก็กราบบังคมทูลขอพระราชทานโทษด้วยยกความชอบที่ได้ชี้แจงกระบวนโจรกัม ให้เป็นประโยชน์แก่การปราบปรามโจรผู้ร้าย เมื่อได้รับพระราชทานโทษแล้ว โจรจันท์ไม่ประสงค์จะกลับไปหยุ่เมืองปทุมธานี ขอหยุ่รับใช้สอยที่เมืองนครปถมต่อไป เจ้าพระยาสุรวิชัย ฯ ว่าพวกโจรปล้นเช่นนายจันท์ยังถือสัจ ถ้า

TUDC 26/09/2563

รับกลับใจแล้วพอไว้ใจได้ ไม่เหมือนพวกขโมยที่ลวงลักตัดช่องย่องเบา ท่านเห็นฉันคุ้นเคยจนชอบนายจันท์ จะให้เป็นพนักงานเฝ้าเรือน "บังกะโล" ที่ฉันพัก ฉันก็ไม่รังเกียด นายจันท์ได้ตำแหน่งทำงาน ก็ ไห้ครอบครัวตามไปหยู่เมืองนครปถม เมียไปตั้งร้านขายของ มีลูกชาย คนหนึ่งเพิ่งรุ่นหนุ่ม เอาไปให้เจ้าพระยาสีวัย ฯ ผีกหัดใช้ราชการ แต่นนกหยู่เย็นเป่นสุขสืบมาทั้งครัวเรือน

ในสมัยนั้น พระบาทสมเด็ดพระมงกุดเกล้าเจ้าหยู่หัว ยังดำรง พระยศเป่นสมเด็ดพระบรมโอรสาธิราช โปรดเสด็ดประพาสเมือง นครปถมเนือง ๆ เมื่อยังไม่ได้สร้างวังไหม่ เสด็ดไปประทับที่เรือน บังกะโลของฉันเป่นนิจ ซึ่งชาบว่านายจันท์คนรักสาเรือนเคยเป่นนายโจร ตรัดเรียกไปซึ่งไถ่ถาม ให้เล่าเรื่องโจรกันถวายจนซึ่งคุ้นเคย ถึงสมัย เมื่อเสวยราชย์แล้ว เวลาเสด็ดออกไปเมืองนครปถม พบนายจันท์ก ตรัดทักด้วยซึ่งพระกรุนา แม้พวกข้าราชการในราชสำนัก หรือที่ไปรับ ราชการ นะเมืองนครปถม ก็รู้จักนายจันท์ทุกคนไม่มีใครเกลียดชัง ถ้า จะว่าก็เพราะเหตุที่เคยเป่นนายโจรแล้วกลับใจได้ แม้เป่นพลเมืองสามัญ ไปรับจ้างเฝ้าเรือนบังกะโล ก็เห็นจะไม่มีใครน่าพานัก นายจันท์เป่นผู้เฝ้า เรือนบังกะโลมากว่า 20 ปี จนแก่ชราทำงานไม่ไหวจึงออกจากหน้าที่ เมื่อฉันเขียนหานี้ได้ยินว่า "โจรจันท์" ยังหยู่ที่เมืองนครปถม อายุกว่า 80 ปีแล้ว.

TUDC 26/09/2563

นิทานที่ 12
เรื่องตั้งโรงพยาบาล

มีเรื่องเกิดขึ้นได้รู้เห็นในสมัยเมื่อมีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการรักษาพยาบาล และการป้องกันความไข้เจ็บมาแต่ก่อนหลายเรื่อง แต่เป็นเรื่องที่หย่อนในการที่ไม่ปรากฏจดหมายเหตุ ถ้าไม่มีใครเขียนลงไว้ เมื่อหมดตัวผู้รู้จะเลยสูญเสีย จึงเอามาเขียนเล่าในนิทานนี้ แต่เป็นเรื่องยาวจึงแยกเป็นนิทาน 2 เรื่อง เล่าเรื่องในสมัยเมื่อก่อนฉันเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเรียกว่า "เรื่องตั้งโรงพยาบาล" เรื่องหนึ่ง แล้วเล่าเรื่องในสมัยจัดการป้องกันความไข้เจ็บ เมื่อฉันเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยแล้ว เรียกว่า "เรื่องอนามัย" ต่อไปอีกเรื่องหนึ่ง

(1)

เมื่อ พ.ศ. 2429 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์จะให้มีโรงพยาบาลขึ้นในบ้านเมือง สมกับเป็นประเทศทรงเรือง ซึ่งตั้งกรรมการคนะหนึ่งเมื่อวันที่ 22 มีนาคม ให้เป็นพนักงานจัดการตั้งโรงพยาบาลตามพระราชประสงค์ ผู้ซึ่งเป็นกรรมการรวม 9 คน ด้วยกัน คือ

พระเจ้าน้องยาเธอ	กรมหมื่นศิริธัชสังกาศ	เป็นนายก 1
พระเจ้าน้องยาเธอ	กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ	1

พระเจ้าน้องยาเทอ พระองค์เจ้าสุริเสาวภางค์ 1

พระเจ้าน้องยาเทอ พระองค์เจ้าวัธนานุวงส์
(กรมขุนมรุพงศ์ศิริพัธน์) 1

พระวรวงศ์เทอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ 1

พระวรวงศ์เทอ พระองค์เจ้าปริสดางค์ 1

พระยาโชดึกราชเศรษฐี (เกียร ตันสกุล โชติกเสถียร) 1

เจ้าหมื่นสรรเพธภักดี (บุศ เพญกุล) 1

ดอกเตอร์ บีเตอร์ เคาแวน แพทย์ประจำพระองค์ 1

กัมการประชุมปรึกษากัน เห็นว่าโรงพยาบาลเปนของใหม่เรกจะมีขน ควนตงแต่แห่งเดียวก่อน เมื่อจัดการรักษาพยาบาลให้คนทั้งหลายเห็นคุนของโรงพยาบาลประจักษ์ใจแล้ว จึงคิดขยายการตั้งโรงพยาบาลให้แพร่หลายออกไป ในชั้นต้น จึงกราบทูนขอแบ่งท้องหลังข้างตอนใต้อันเปนที่หลวงร้างหยู่ทางฟากธนบุรี สร้างโรงพยาบาลขึ้นในที่นั้น และขอทรมน้าข้างเหนือโรงเรียน (แหม่มโคด) ของมิชชันเนรีอเมรกันทำทำขึ้นไปยังโรงพยาบาล เดิมเรียกว่า "โรงพยาบาลวังหลัง" เปนโรงพยาบาลหลวงแรกมีในเมืองไทย

(2)

ในการตั้งโรงพยาบาลนั้น กัมการสมมตให้พระองค์เจ้าสุริเสาวภางค์ (จะเรียกต่อไปโดยสดวกแต่ว่า พระองค์สุริ) กับตัวฉัน

ให้เปนผู้ทำงาน เช่นเปนอนุกัมการด้วยกัน 2 คน แบ่งหน้าที่กัน ตัวฉัน เปนพนักงานก่อสร้าง พระองค์ศรีเปนพนักงานจัดการพายในโรงพยาบาล ความประสงค์ของกัมการในชั้นนี้ จะให้มีโรงพยาบาลพร้อมด้วย พนักงานรักสาพยาบาล และคนไข้หยู่ในโรงพยาบาลบ้างแล้ว จึงจะเชิน สเด็ดพระเจ้าหยู่หัวให้ซงทำพิธีเบิดโรงพยาบาล พระองค์ศรีกับฉันจึง ต้องพบปะปรึกสาหารือ รู้เห็นการทำนด้วยกันเสมอ

การแผนกฉันทามจากดหยูทเงนทุนทจะใช้มน้อย การก่อสร้าง จึงต้องทำแต่พอให้ดังเปนโรงพยาบาลได้ ว่าโดยย่อคือรออิถปูนก่ำแพง วังหลังก่อกำแพงและปูถนนในบริเวนโรงพยาบาลหย่างหนึ่ง ซอททา ท่าโรงพยาบาลหย่างหนึ่ง นอกจากนี้ก็ให้ไปรื้อเรือนไม้หลังใหย่ของ พระไชยบุรน์ (อิ่ม) ซึ่งตกเปนของหลวง พระราชทานให้เอามาปลูกเปน ที่ว่าการรวมกับที่ผสมยาหลังหนึ่ง และปลูกเรือนผู้ดูการโรงพยาบาล กับโรงครัวโรงแถวที่หยู่ของคนรับใช้ทริมน้ำหมู่หนึ่ง ปลูกโรงพยาบาล ด้วยเครื่องไม้มุงจาก 4 หลัง พอคนไข้หยู่ได้สัก 50 คนหย่างหนึ่ง การ ก่อสร้างชั้นต้นว่าตามที่ยังจำได้ดูเหมือนจะเพียงเท่านี้ ไม่ยากลำบาก อันใด แต่การในแผนกของพระองค์ศรีมีความลำบากมาแต่ต้นหลาย หย่าง ดังจะพรรนาต่อไป ซึ่งคิดดูในเวลานี้บางหย่างก็น่าจะเห็นขัน

TUDC 26/09/2563

ความลำบากข้อแรก เริ่มแต่หาหมอประจำโรงพยาบาล ตาม

ความคิดของกัมการ หมายจะเลือกหมอที่ชำนาญการรักสาไข้เจ็บจนมีชื่อเสียงซึ่งมักจะเปนหมอหลวงโดยมาก มาให้รับเงินเดือนเปนตำแหน่งนายแพทย์และแพทย์รองประจำโรงพยาบาล แต่เมื่อพระองค์สรีไปเที่ยวตรัดชวนหมอหลวง ปรากตแก่เทอว่าหมอถือตัวกันเปนต่างพวกไช้วิธีรักสาและยาที่รักสาโรคร่วมกันแต่ในพวกของตน ซึ่งมักเปนลูกตัวหรือลูกเขยหรือเปนสิสของหมอที่เปนตัวครู ต่างพวกต่างรังเกียดกันตามคำที่พระองค์สรีเทอตรัดว่า "ดูราวกับเห็นพวกอื่นว่าไม่เปนหมอไปเสียทั้งนั้น"

ฉันเคยทูนถามว่า "ถ้าเช่นนั้น เอาตำราหมอของหลวงไช้เปนหลักสำหรับโรงพยาบาลไม่ได้หรือ"

เทอตรัดว่า "ได้ลองถามดูแล้ว ต่างคนต่างก็บอกว่าตำราหลวงนั้นไช้เปนหลักไม่ได้จิง อ้างเปนอุทาหรน์ดังเช่นตำรายา ว่าเมื่อครั้งพระบาทสมเด็ดพระนั่งเกล้าเจ้าหยู่หัว โปรดให้ประชุมหมอหลวงแต่งตำรายาที่จารึก นะวัดพระเชตุพน ฯ หมอหลวงต่างคนก็ปิดพรางตำรายาดีของตนเสียไม่ได้ไปลงในตำราหลวง คงมีตำราที่แต่งไว้แต่ยาหย่างบรมโบรานอันใคร ๆ ก็รู้ด้วยกันหมด แต่วิธีรักสาและยาดีที่ไช้ในปัจจุบันหามีไม่"

เมื่อไม่สามาถจะให้หมอร่วมมือกันได้เช่นนั้น กัมการก็ต้องให้พระองค์สรีหาหมอที่มีชื่อเสียงแต่คนหนึ่งเปนตำแหน่งนายแพทย์ ส่วนแพทย์รองนั้นให้นายแพทย์หามา จะเปนลูกหลานหรือสิสก็ตาม สุดแต่

ให้โรงพยาบาลใช้วิธีรักสาไข้และใช้ยาหย่างเดียวกันเปนสำคัน พระองค์สรีจึงเชินพระยาประเสิดสาตรธำรง (หนู) เมื่อยังเปนที่พระประสิทธิวิทยา เปนหมอมีชื่อเสียงซงคุ้นเคยยิ่งกว่าคนอื่น เปนตำแหน่งแพทย์ไหย่ประจำโรงพยาบาล ส่วนแพทย์รองนั้นพระยาประเสิด ฯ พาหมอหนุ่ม ๆ ซึ่งเคยเปนสิสมาให้เปนตำแหน่ง 2 คน ชื่อว่าหมอคงคนหนึ่ง หมอนิ่มคนหนึ่ง หมอ 2 คนนี้มาทำการประจำหยู่ในโรงพยาบาลตั้งแต่ยังหนุ่ม ได้เห็นและรักสาโรคต่าง ๆ หยู่เนืองนิจ ผิดกับหมอชเลยสักดิ์ซึ่งได้เห็นไข้ต่อเมื่อเขาหาไปรักสา จึงได้ความชำนิชำนาญการรักสาไข้เชี่ยวชาญ นานมาหมอคงถึงได้เปนพระยาพิสนุประสาทเวท และหมอนิ่มก็ได้เปนพระยาประเสิดสาตรธำรง ขึ้นชื่อเสียงนับถือกันว่าเปนหมอดีทั้ง 2 คน

(4)

นอกจากความลำบากเรื่องหาหมอ ยังมีความลำบากด้วยเรื่องหาคนไข้ต่อไป เมื่อมีโรงพยาบาลและมีพนักงานรักสาพยาบาลแล้ว กัมการให้ประกาสว่าโรงพยาบาลหลวงจะรับรักสาไข้เจ็บให้เปนทาน ทั้งจะให้คนไข้กินหยู่นุ่งห่มเวลาหยู่ในโรงพยาบาล ไม่ต้องเสียเงินขวันข้าวค่ายาหย่างหนึ่งหย่างใดด้วย แต่หย่างนั้นคนก็ยังไม่ไว้ใจ ไม่มีคนไข้ไปยังโรงพยาบาล คอยหยู่หลายวันเริ่มมีผู้ส่งคนไข้ไปให้รักสา แต่ก็ล้วนเปนคนไข้อาการเพียบส่งไปเมื่อไม่มีใครรับรักสาแล้ว ไปถึงโรง

พยาบาลไม่ช้าก็สิ้นใจ ไม่มีโอกาสจะรักสาให้หายได้ ทำให้โรงพยาบาล
กลายเปนเรือนตายของคนไข้ กัมการพากันวิตก เกรงจะเสียชื่อโรง
พยาบาล จึงปรึกสากันให้เทียวหาคนไข้ที่พอจะรักสาหายมาเข้าโรง
พยาบาล มีผู้แนะนำว่าพวกคนเปนโรคมะเรงตามหน้าแข้ง น่องขอทานหยู่
ที่สพานหันและแห่งอื่น ๆ ในถนนสำเพ็งมีมาก หมอเคาเวนว่าจะรักสา
ให้หายได้ไม่ยาก จึงให้ไปรับพวกเปนมะเรงเหล่านั้น แต่กลับมีผลผิด
คาด ด้วยพวกคนที่เปนมะเรงด้วนเปนเจ็กขอทาน ไม่มีใครยอมไป
รักสาตัวที่โรงพยาบาล บอกสัญญาว่าจะรักสาให้หายก็กลับโกรธ เกียง
ว่าถ้าแผลหายเสียแล้วจะขอทานเขากินหย่างไรได้ ดงปลายกัมการต้อง
ขอแรงกันเอง ให้ช่วยชักชวนพวกพ้องบ่าวไพร่ของตน ที่ป่วยเจ็บแม้
เพียงเล็กน้อย ไปขอยาหรือรักสาตัวที่โรงพยาบาล พอเปนตัวหย่าง
เก่มหาชน โดยกะบวนนี้พอปรากฏว่ามีคนไปรักสาตัวหายเจ็บกลับไป
จากโรงพยาบาล ก็มผู้อนตามหย่าง ความเชื่อถือโรงพยาบาลจึงค่อยมี
ยิงขึ้นโดยลำดับมา

ถึง พ.ศ. 2430 ในเวลาก่ำถังล้างโรงพยาบาลที่วังหลังนั้น
ประจวบงานพระเมรุพระราชทานเพลิงพระศพสมเด็ดพระเจ้าลูกยาเทอ
เจ้าฟ้าสิริราชกกุธภันทิยองสนามหลวง สมเด็ดพระพุทธเจ้าหลวงกับ
สมเด็ดพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระมารดาของสมเด็ดพระเจ้า

TUDC 26/09/2563

ถูกยาเทอพระองค์นั้น ซึ่งพระราชดำริว่าในงานพระเมรุแต่ก่อน ๆ ได้
เคยช่วยบำเพ็ญพระราชกุศล เกื้อกูลแก่สาธารณะประโยชน์หย่างอื่นมา
มากแล้ว ในงานพระเมรุครั้งนี้จะช่วยเกื้อกูลแก่โรงพยาบาลที่จัดขึ้น
ใหม่ และช่วยแนะนำแก่ผู้ประสงค์จะช่วยงานพระเมรุ ให้ช่วยในการตั้ง
โรงพยาบาลด้วย การสร้างโรงพยาบาลก็สำเร็จด้วยได้รับความอุดหนุน
ในงานพระเมรุสมเด็จ ฯ เจ้าฟ้าสิริราชกกุธภัณฑ์ เพราะเหตุนั้น
เมื่อสร้างสถานที่และวางระเบียบการสำเร็จแล้ว พระบาทสมเด็จ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าหยู่หัวสเด็จไปช่วงท่าพิธีเบิดโรงพยาบาล เมื่อวันที่
26 เมษายน พ.ศ. 2431 จึงพระราชทานนามโรงพยาบาลว่า
"สิริราชพยาบาล" คนทั้งหลายชอบเรียกกันตามสดวกปากว่า "โรง
พยาบาลสิริราช" แต่นั้นมา เมื่อเบิดโรงพยาบาลสิริราชแล้ว ก็โปรด
ให้รวมการพยาบาลดังขนเปนกรมหนึ่งใน พ.ศ. 2431 นั้น เรียกว่า
"กรมพยาบาล" ช่วงพระกรุนาโปรดให้พระองค์เจ้าสิริเสาวภางค์ เปน
ตำแหน่งอธิบดี ส่วนกัมการเมื่อได้จัดการสำเร็จตามรับสั่งแล้ว ก็ลิก
ในคราวนั้นด้วย

(6)

เมื่อวันสมเด็จพระเจ้าหยู่หัวสเด็จไปช่วงท่าพิธีเบิดโรงสิริราช
พยาบาล กัมการเชินผู้คนไปมาก พอคนเห็นว่าตั้งโรงพยาบาลได้
สำเร็จก็พากันเลื่อมใส เพราะการบันเทาทุกข์เพื่อนมนุส ย่อมถือว่าเปน

TUDC 24/09/2563

กุสลกัมทุกสาสนา แต่นั้นมาคนทั้งหลายไม่เลือกว่าชาติใด หรือถือสาสนาใด ก็มีแก่ใจช่วยโรงพยาบาลด้วยประการต่าง ๆ ยกตัวหย่างดังเช่นเมื่อ ค.ส. 1887 (พ.ส. 2430) มีการฉลองรัชกาลสมเด็ดพระบรมราชินีนาถวิกตอเรียครบ 50 ปี พวกอังกริดที่หยู่ในกรุงเทพ ฯ ประสงค์จะส้างสิ่งอนุสรน์เฉลิมพระเกียรติ เขาปรึกสากันเห็นว่าควนจะช่วยส้างโรงพยาบาลที่รัถบาลตั้งขึ้นใหม่ จึงเรี่ยรายเข้าทุนกันส่งเงินมายังกรมพยาบาล ขอให้ส้างตึกรับคนไข้ขึ้นในโรงพยาบาลสิริราชหลังหนึ่ง จึงได้ส้างตึก "วิกตอเรีย" เปนตึกหลังแรกมีขึ้นในโรงพยาบาลนั้น ต่อมาในปีนั้นเอง เจ้าภาพงานพระสพพระอัคชายาเทอ พระองค์เจ้าเสาวภาคนารีรัตน์ ซงสัทธาบริจาคทรัพย์ช่วยส้างตึกรับคนไข้ขึ้นอีกหลังหนึ่ง ขนานนามว่า "ตึกเสาวภาคนารีรัตน์" เรียกโดยย่อว่า "ตึกเสาวภาค" เริ่มมีตึกขึ้นเปน 2 หลัง และยังมีผู้บริจาคทรัพย์พอส้างเรือนไม้สำหรับคนไข้ได้อีกหลายหลัง ผู้ที่เกื้อกูลในการอื่นก็ยังมีต่อมาเนืองนิจ เลยเกิดประเพนีถือกันว่าโรงพยาบาลเปนที่ทำบุญแห่งหนึ่ง

เมื่อพระองค์สรี ฯ ซงเห็นว่าโรงพยาบาลสิริราชจะจเรินต่อไปได้มั่นคงแล้ว ก็ซงพระดำหริขยายการกรมพยาบาลต่อออกไป การที่จัดต่างกันเปน 3 หย่าง คือ ปลูกฝีดาดให้เปนทานแก่ประชาชนหย่างหนึ่ง ตั้งโรงพยาบาลเพิ่มขึ้นที่อื่นหย่างหนึ่ง ตั้งโรงเรียนสอนวิชาแพทย์หย่างหนึ่ง ดังจะพรรนนาเปนหย่าง ๆ ต่อไป

TUDC 26/09/2563

(7)

การปลูกผีดาดนั้น มีเรื่องตำนานปรากฏมาแต่ก่อนว่า ดอกเตอร์บรัดเล มิชชันเนรีอเมริกัน เปนผู้นำวิชาปลูกผีเข้ามาสู่เมืองไทยในรัชกาลที่ 3 เมื่อ พ.ศ. 2383 เดิมสั่งพรรนหนองผีทำสำหรับปลูกมาแต่ประเทศอเมริกา ก็ในสมัยนั้นการคมนาคมระหว่างประเทศยังใช้เรือใบไปมา กว่าจะถึงกันนานวันมาก เมื่อได้พรรนหนองมาไม่แน่ใจว่าจะยังใช้ได้หรือไม่ กล่าวกันว่าหมอบรัดเลลองปลูกผีลูกของตนเองก่อน เมื่อผีขึ้นได้ดังประสงค์จึงเอาหนองผีจากแผลลูกปลูกที่คนอื่นต่อๆ กันไป แต่ปลูกเพียงในรัดหนาวซึ่งอากาศเย็นเหมาะแก่การปลูกผียิ่งกว่ารัดอื่น แล้วต้องรอพรรนหนองผีที่จะมาจากอเมริกาคราวหน้าต่อไป แต่การที่หมอบรัดเลปลูกผีดาดมีคนเชื่อถือมาแต่แรก แม้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าหยู่หัวซึ่งซาบ ก็ซึ่งพระราชดำริเห็นว่าเปนประโยชน์ถึงโปรดให้หมอหลวงไปหัดปลูกผีต่อหมอบรัดเล แล้วพระราชทานบำเหน็ดแก่หมอบรัดเลเปนเงินตรา 5 ชั่ง และโปรดให้พิมพ์หมายประกาศเปนใบปลิว 10,000 ฉบับ แจกจ่ายชวนชาวพระนครให้ปลูกผี หมอบรัดเลเขียนไว้ในจดหมายเหตุว่า รัถบาลไทยใช้การพิมพ์หนังสือเปนที่แรกในครั้งนั้น

กรมพยาบาล ปลูกผียังต้องใช้วิธีเก่าเช่นพรรนนามา คือส่งพรรนหนองสำหรับปลูกผีมาแต่ยุโรป ส่งมาทางไปรษณีย์ถึงเมืองไทยได้ในราว 2 เดือนเรือกว่ามาจากอเมริกา ใช้โรงพยาบาลศิริราชเปนสถาน

TUDC 26/09/2563

รับปลูกผี เมื่อปลูกผีขึ้นแล้ว เลือกดูเด็กที่มีกำลังแข็งแรง จ้างแม่ไข้เลี้ยงเด็กนั่นหยูที่โรงพยาบาลจนกว่าแผลจะแห้งคราวละสองสามคน เอาหนองผีที่แผลเด็กเป็นพรรนปลูกให้คนอื่นต่อไปจนสิ้นริดูปลูกผี แต่ผู้ใดจะให้หมอโรงพยาบาลไปปลูกผีที่บ้านเรือนของตนเอง ด้วยพรรนหนองต่างประเทศก็รับปลูก แต่เรียกค่าปลูกเหมือนเช่นหมอชเลยสักอันๆ ตั้งแต่กรมพยาบาลรับปลูกผีก็มีคนนิยมมากมาแต่แรก เพราะราษดรอาดจะไปปลูกได้โดยง่าย ผู้มีทรัพย์ก็ชอบให้หมอโรงพยาบาลไปปลูกผี เพราะเห็นเป็นผู้ชำนาญและเชื่อว่าได้พรรนหนองผีที่ดีไว้ใจได้

เรื่องตั้งโรงพยาบาลที่ต่อออกไปนั้น ก็อยู่ในวงความคิดของกรมการมาแต่เดิม แต่เมื่อตั้งกรมพยาบาลแล้วมีเหตุอย่างหนึ่ง เดือนให้รับจัดด้วยมีผู้ขอส่งคนเสียจริตให้โรงพยาบาลรักสาเนืองๆ จะรับรักสาในโรงพยาบาลศิริราชก็ไม่ได้ จะบอกเบิดไม่รับรักสาคนเสียจริตก็เห็นขัดกับหน้าที่กรมพยาบาล จึงคิดจะตั้งโรงพยาบาลต่อออกไปที่อื่นพร้อมกับตั้งโรงพยาบาลรักสาคนเสียจริต การที่ตั้งโรงพยาบาลเพิ่มเติมไม่ยากเหมือนเมื่อตั้งโรงพยาบาลศิริราช เพราะได้ตั้งแบบแผนการในโรงพยาบาลแล้ว หมอและพนักงานก็มีอยู่ในโรงพยาบาลศิริราชพอที่จะแบ่งไปประจำโรงพยาบาลอื่นได้ ความลำบากมีอยู่แต่เงินทุนไม่มีพอจะปลูกสร้างเป็นโรงพยาบาลขึ้นใหม่ จึงกราบทูลขอบ้านที่ตกเป็นของ

หลวง เช่นบ้านเจ้าพ่อนายอากรต้องใช้หันหลวงเป็นต้น มาแก้ไขเป็น
โรงพยาบาล โรงพยาบาลทั้งเพิ่มขึ้นครั้งนี้ 5 แห่ง คือ

ได้ตึกบ้านพระยาภักดีนุราคร (เจ้าสัวเกงชัว) ที่ปากคลองสาร
ตั้งเป็นโรงพยาบาลคนเสียจริตแห่งหนึ่ง

ได้ตึกบ้านอากรตา ที่ริมคลองคูพระนครตรงหน้าวังบูรพาภิรมย์
ตั้งเป็นโรงพยาบาลสามัญ เรียกว่า "โรงพยาบาลบูรพา" แห่งหนึ่ง

ได้บ้านหลวงที่ปากถนนตัดมาต่อกับถนนจักรเก่า ซึ่งหมอเฮส์
ได้รับอนุญาตใช้เป็นที่รักษาพยาบาลอย่างหย่าง Nursing Home โอนมา
เป็นของกรมพยาบาลแห่งหนึ่ง

สร้างโรงพยาบาลใหม่ที่ปากถนนหลวง ตรงกับวัดเทพศิรินทราวาส
ด้วยใช้เรือนไม้สองชั้นของพระราชทานครั้งพระเมรุสมเด็จเจ้าฟ้า
ศิริราชกกุธภัณฑ์เป็นที่ว่าการ และปลูกเรือนไม้รับคนไข้เช่นเดียวกับ
โรงพยาบาลศิริราชแห่งหนึ่ง เรียกว่า "โรงพยาบาลเทพศิรินทร์"
แห่งหนึ่ง

ถึงตอนนี้ คนทั้งหลายเห็นคุณของโรงพยาบาลแล้ว พอเป็นโรค
พยาบาลที่ไหน ก็มีคนไข้ไปให้รักษา ไม่ต้องชวนขวายหาคนไข้เหมือน
แต่แรก

TUDC 26/09/2563

การตั้งโรงเรียนสอนวิชาแพทย์นั้น เดิมมีความประสงค์สองอย่าง

คือจะหาหมอสำหรับประจำโรงพยาบาลต่อไป มิให้ต้องลำบากเหมือน
เมื่อแรกตั้งโรงพยาบาล ดังพรรนามาแล้วหย่างหนึ่ง ด้วยเห็นว่าหมอ
ไทยแต่ก่อนมาเรียนรักสำโรคแต่ด้วยวิธใช้ยา ไม่ได้เรียนวิธรักสาด้วย
ตัดผ่า Surgery จะเพิ่มวิชานั้นแก่หมอไทย จึงให้สร้างตึกตั้งโรงเรียน
ขึ้นทรมแม่น้าหน้าโรงพยาบาลศิริราชเมื่อ พ.ศ. 2432 รับนักเรียน
ที่สมัคจะเรียนวิชาแพทย์ ให้เรียนวิชารักสำไข้และใช้ยาไทยที่ใน
โรงพยาบาลศิริราช ให้ดอกเตอร์ ยอช แมกฟาแลนด์ หมออเมริกัน
(พายหลังได้เปนที่พระยาดวิทยาคม) ซึ่งสามาถสอนด้วยภาสำไทยได้
เปนครูสอนวิธตัดผ่าแลยาฝรั่ง แต่โรงเรียนนั้นยังไม่เห็นผลในสมัย
ของพระองค์สร้ๆ แลสมัยเมื่อฉันรับการต่อมา จน พ.ศ. 2436 ใน
สมัยเมื่อกรมพยาบาลขนหยู่ในเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ นักเรียนจึงมี
ความรู้จบหลักสูตร สอบวิชาได้ประกาสนียบัตร เรียกกันว่า "หมอ
ประกาสนียบัตร" เปนครั้งแรกมี 9 คน บางคนกรมพยาบาลให้เปน
หมอประจำโรงพยาบาล นอกจากนั้นไปเที่ยวรับรักสำไข้เจ็บ เปนหมอ
ชเลยสักดิโดยลำพังตน

แต่ผลของโรงเรียนวิชาแพทย์ในชั้นแรก ไม่เปนประโยชน์ได้ดังหวัง เพราะคนทั้งหลายยังเชื่อถือแต่หมอที่เปนลูกสิสของหมอมีชื่อเสียงหยู่หย่างเดิม หมอประกาสนียบัตรเที่ยวรักสำไข้เจ็บหาผลประโยชน์ไม่พอเลยงชีพ ต้องไปหาการอื่นทำช่วยเลยงตัว บางคนถึงทิ้งวิชาแพทย์ไปหาเลยงชีพด้วยการหย่างอื่นก็มี เลยเปนผลร้ายไปถึงโรงเรียน

ด้วยมีคนสมัคเป็นนักเรียนแพทย์น้อยลงกว่าแต่ก่อน โรงเรียนแพทย์มาพ้นความลำบากได้ เมื่อกระทรวงมหาดไทยมีเหตุดังจะเล่าในนิทานเรื่องอนามัย เลือกเอาแต่หมอประกาศนียบัตรตั้งเป็นแพทย์ประจำหัวเมือง และต่อมาเมื่อกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช ซึ่งจัดการทหารบกก็เลือกเอาแต่หมอประกาศนียบัตรตั้งเป็นแพทย์ทหาร เพราะรู้ชัดผ่ารักสำแผลอาวุธ แต่นั้นคนก็สมัครเรียนวิชาแพทย์มากขึ้น โรงเรียนแพทย์จึงกลับรุ่งเรืองเป็นลำดับมา จนกลายเป็นราชแพทยาลัย

(10)

ได้กล่าวมาข้างต้น ว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าหยู่หัวซึ่งตั้งกัมการ 9 คน ให้จัดการตั้งโรงพยาบาล และกัมการได้สมมติให้พระองค์เจ้าสรีเสาวภางค์กับตัวฉัน เป็นผู้ทำการด้วยกัน 2 คน ตัวฉันเป็นพนักงานก่อสร้าง อันเป็นงานชั่วคราวไม่ยากลำบากอันใด พอสร้างโรงพยาบาลสำเร็จก็เสร็จธุระของฉัน แต่พระองค์สรีฯ เป็นพนักงานจัดการพายในโรงพยาบาล อันเป็นงานประจำ มีความลำบากมาแต่แรก ตั้งแต่หาหมอและหาคนไข้เป็นต้นดังพรรณนามาแล้ว เมื่อตั้งโรงพยาบาลขึ้นแล้ว งานในหน้าที่ของพระองค์สรีฯ ก็ยิ่งมีมากขึ้นเป็นลำดับมา พระองค์สรีฯ ซึ่งสามารถจัดการพายในโรงพยาบาลให้จำเริญมา จนตั้งโรงพยาบาลได้สำเร็จ สมเด็จพระเจ้าหยู่หัวจึงโปรดให้เทอเป็นอธิบดีกรมพยาบาลแต่แรกตั้งกรมนน

TUDC 26/09/2563

แต่พระองค์สร้ ฯ มีหน้าที่ราชการหย่างอื่นอีก คือเปนอธิบดี
อำนวยการหนังสือพิมพ์ราชกิจจานุเบกสาหย่างหนึ่ง และเปนตำแหน่ง
ราชเลขานุการในพระองค์ด้วยอีกตำแหน่งหนึ่ง มาตั้งแต่เมื่อก่อนเปน
กัมการตั้งโรงพยาบาล หน้าที่ราชเลขานุการในพระองค์ ต้องเข้าไป
เขียนร่างพระราชหัถเลขา และพระราชนิพนธ์ตามตรัสบอกเสมอทุกคืน
ครั้นมาเปนอธิบดีกรมพยาบาล เวลาเช้าเทอต้องสเด็ดไปทำการที่โรง
พยาบาล ถึงกลางวันต้องสเด็ดไปยังสำนักงานหนังสือราชกิจจานุเบกสา
เวลาค่ำยังต้องเข้าไปเขียนร่างรับสั่งทุกคืน ส่วนพระองค์ของพระองค์สร้ฯ
นั้น แม้เวลาเปนปรกติก็เบบบางหย่แล้ว เมื่อมาต้องทำงานหนักขน
และเวลาที่จะผ่อนพักบำรุงพระองค์น้อยลงกว่าแต่ก่อน ไม่ไม่ช้าเท่าใด
พระอนามัยก็ซุดโซมลง พอฉันสังเกตเห็นก็ได้เคยทูนตักเตือนแต่
แรก ว่าเทอทำราชการเกินพระกำลังนัก ควนจะคิดแบ่งเบาถวาย
เวนคืนหน้าที่เขียนพระราชนิพนธ์ซึ่งผู้อื่นทำแทนได้ไม่ยาก เอาพระกำลัง
และเวลาไปทำการกรมพยาบาลถวายแต่หย่างเดียว เจ้าพี่เจ้าน้อง
พระองค์อื่น ก็ซึ่งตักเตือนหย่างนั้น แต่เทอไม่ฟัง ตรัสว่าถ้าพระเจ้า
หย่หัวยังซึ่งใช้หย่ตราบใด เทอจะไม่ทิ้งพระเจ้าหย่หัวด้วยเห็นแก่
พระองค์เองเปนอันขาด เทอฝืนพระกำลังทำราชการมาจนประชวรลง
หมอตรวดก็ปรากตว่าพระบั๊ปผาสะพิการเปนวันโรคพายใน (น่าสงสัย
ว่าจะเริ่มเปนมานานแล้ว มากำเริบขึ้นเมื่อต้องทำงานหนัก) สมเด็จ
พระพุทธเจ้าหลวงซึ่งซาบึ้กตกพระทัย ออกพระโอษฐว่า "ไม่รู้เลยว่า

ไข้สร้เกินกำถัง" แต่ส่วนพระองค์สร ฯ เอง เวลานั้นค่ำหนักที่วัง
ของเทอยังไม่ได้ล้าง เทอยังประทับหยู่เพจอดทบางยขัน พอรู้พระองค์
ว่าประชวรเปนวันโรค ก็ย้ายไปประทับรักสาพระองค์หยู่ทีกเสาวภาค
ในโรงพยาบาลสิริราช ใครชวนให้ไปรักสาพระองค์ทอนก็ไม่ยอม
เทอเคยตรัดแก่ฉันว่าถ้ารักสาไม่หาย ก็หยากจะตายในโรงพยาบาล
คิดดูก็ชอบกล ถ้าเปนผู้อนก็เห็นจะไม่หยากไปหยู่ในที่คนเจ็บคนตาย
เช่นโรงพยาบาล คงเปนเพราะพระหรัทยเทอรักโรงพยาบาล เปรียบ
เหมือนเช่นรักลูกที่เทอได้ให้เกิดแลเลยงมาเอง จึงไม่รังเกยด แลถึง
ปลงพระหรัทยหยากจะสันพระชนม์ในโรงพยาบาลเช่นนั้น ก็ไม่มีใคร
ขืนพระทัย แม้สมเด็ดพระเจ้าหย่หัวก็สเด็ดไปเยยมที่โรงพยาบาล พระ
ญาติแลมิตรก็พากันไปช่วยรักสาพยาบาลไม่ขาด มาจนกะทั่งสันพระ
ชนม์เมื่อวันที่ 11 ตุลาคม พ.ส. 2432 พระชนมายุเพียง 27 ปี
ได้เปนอธิบดีกรมพยาบาลหยู่ไม่ถึง 2 ปี

สมเด็ดพระพุทธเจ้าหลวงซึงสงสารจอมมารดาเหม ซึงมพระเจ้า
ลูกเทอแต่พระองค์สร ฯ พระองค์เดยว กับทั้งหม่อมเจ้าโอรสธิดาของ
พระองค์สร ฯ ซึงเปนกำพร้าแต่ยังเลกหยู่ทั้ง 2 องค์ จึงซึงพระกรุนา
โปรดตั้งเจ้าจอมมารดาเหม ให้เปนที่ท้าวสมศักดิ์ รับพระราชทานเบย
หวัดเปนบำนาน แลโปรดให้รับหม่อมเจ้าหยิงสุรางค์สร ไปซึงชุบเลยง
ที่ในพระบรมมหาราชวัง แต่หม่อมเจ้าชายบียสรรพางค์นั้น กรมพระ
นราธิปประพันธพงศ์ ซึงรับไปเลยงตามที่ได้สัญญาไว้กับพระองค์สร ฯ

TUDC 26/09/2562

จนจเรินพระชนม์ สมเด็ดพระเจ้าหยู่หัวจึงโปรดส่งไห้ไปสึกสาในยุโรป เมื่อพระองค์สร ฯ สันพระชนม์ แม้คนทังหลายอันพายนอกตลอดจนคนไข้ที่เคยไปรักสาตัวที่โรงพยาบาล บันดาได้เคยรู้พระคุนวุทธิมาแต่ก่อน ก็พากันเสียดายทั่วไปไม่เลือกหน้า

มีเรื่องเนื่องกับพระประวัติของพระองค์สร ฯ หยู่เรื่องหนึ่ง ในเวลานดูเหมือนจะรู้หยู่แต่ตัวฉันคนเดียว ด้วยเปนเรื่องเนื่องในเรื่องประวัติของฉันด้วย จะเขียนลงไว้มิให้สูญไปเสีย ประเพ็นแต่ก่อนเมื่อพระเจ้าหยู่หัวจะชงตังเจ้านายพระองค์ใดให้เปนกรม อาลักสน์เปนพนักงานคิดนามกรม เมื่อครังตัวฉันจะรับกรม พระยาสุนทรโวหาร (น้อย อาจาริยางกร) เห็นว่าฉันรับราชการทหาน จึงคิดนามกรมว่า กรมหมื่นจตุรงครังสฤสดิ นามหนึ่ง ว่า กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ นามหนึ่ง ถวายชงเลือก สมเด็ดพระพุทธเจ้าหลวงโปรดนามหลัง แต่ชงปรารภถึงคำ "ภาพ" ที่ลงท้าย ว่าเมื่อถึงนามกรมของพระองค์สร ฯ ซึ่งเปนเจ้านองต่อตัวฉัน จะหาคำรับสัมผัสให้คล้องกันได้ยาก พระยาสรีสุนทร ฯ กราบทูนรับประกันว่าจะหาให้ได้ จึงชงรับฉันเปน กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ พระยาสรีสุนทร ฯ กราบทูนรับแล้วไม่นอนใจ คิดนามกรมสำหรับพระองค์สร ฯ ขนสำรองไว้ว่า "กรมหมื่นสุภกาพยกวีการ" เพราะเทอชงชำนิชำนาญการบทกลอนภาสาไทย แต่ลักสนะพิธีรับกรมในสมัยนัน พระเจ้าหยู่หัวสเด็ดไปพระราชทานพระสุพรรนบัตรทวังเจ้านาย คือต้องสร้างวังก่อนแล้วจึงรับกรม พระองค์สร ฯ ด้วนสันพระชนม์

TUDC 26/05/2563

เสียแต่ยังไม่ได้ส้างวัง จึงมิได้เปนกรม นามกรมที่พระยาสรีสุนทรโวหารคิดไว้ก็เลยสูญ เมื่อโปรดให้พระองค์เจ้าโสนบันดิต เจ้าน้องถัดพระองค์สรี ฯ ไป รับกรม พระยาสรีสุนทรโวหารคิดพระนามใหม่ว่า "กรมหมื่นพิทยลาภพรึทธิธาดา" ก็สัมผัสคำ "ภาพ" ได้ไม่ขัดข้อง

(11)

เมื่อพระองค์เจ้าสรีเสาวภางค์สิ้นพระชนม์ ประจวบกับเวลาตั้งกะซวงธัมการ สมเด็ดพระเจ้าหยู่หัวโปรดให้รวมกรมพยาบาล เข้าเปนส่วนหนึ่งในกะซวงธัมการ ซึ่งตัวฉันเปนอธิบดี ฉันจึงได้ว่ากรมพยาบาลต่อพระองค์สรี ฯ มา แต่ผิดกันเปนข้อสำคันหย่างหนึ่ง ด้วยฉันต้องบังคับบันชาการกรมต่าง ๆ ซึ่งรวมหยู่ในกะซวงธัมการ ไม่มีเวลาจะไปดูแลกรมพยาบาลได้มากเหมือนพระองค์สรี ฯ จึงต้องกราบทูนขอให้พระยาไกรโกสา (เทส) เปนอธิบดีผู้รักสาการกรมพยาบาล ตัวฉันเปนแต่ผู้คิดการต่าง ๆ ที่จะให้จัด และไปตรวดการงานเองเปนครั้งคราว เช่นไปตามโรงพยาบาลทุกแห่งสัปดาห์ละครั้งหนึ่งเปนต้น การกรมพยาบาลที่จัดในสมัยเมื่อขึ้นหยู่กับฉัน ก็ล้วนแต่จัดการต่าง ๆ ที่พระองค์สรี ฯ ได้ซงเริ่มจัดไว้ให้สำเหร็ดไปทุกหย่าง มีการจัดขึ้นใหม่ในสมัยของฉัน แต่เรื่องวิธีพยาบาลคนคลอดลูก ดังจะพรรนนาต่อไป

(12)

TUDC 26/09/2563

เมื่อจะเล่าถึงเรื่องแก้วิธีพยาบาลคนคลอดลูก จะต้องกล่าวถึงวิธี

พยาบาลหย่างเดิมเสียก่อน ธรรมดาการคลอดลูกย่อมเสี่ยงภัยแก่ชีวิตทั้ง
แม่และลูกทีคลอดใหม่ จึงต้องพยาบาลด้วยระมัดระวังมาก มนุษต่างชาติ
ต่างมีวิธพยาบาลการคลอดลูก ที่เชื่อว่าจะปลอดภัยได้ดีกว่าหย่างอื่น
และใช้วิธีนี้สืบกันมา ไม่พอใจเปลี่ยนแปลงเพราะเกรงคนกลาง
จะเป็นอันตราย มีวิธพยาบาลคนคลอดลูกที่ไทยเราใช้กันมาแต่โบราณ
นั้น ให้หญิงที่คลอดลูกนุ่งผ้าขัดเตี่ยวนอนบนกะดานแผ่นหนึ่ง เรียกว่า
"กะดานหยู่ไฟ" มีเตาสุมไฟไว้ข้างกะดานนั้น ให้ส่งความร้อนกว่า
อากาศปรกติถึงผิวหนังคนคลอดลูกหยู่เสมอตลอดเวลาราว 15 วัน และ
ให้กินยาทายาไปด้วยกัน ต่อเมื่อสิ้นเขต "หยู่ไฟ" แล้วจึงลงจาก
กะดานไฟหยู่กับเรือนเหมือนแต่ก่อน ไทยเรา โดยเฉพาะพวกผู้หญิง
แต่ก่อนมาเชื่อคุณของการหยู่ไฟมั่นคง ถึงชอบยกเป็นเหตุอ้างเมื่อเห็น
ผู้หญิงคนใด คลอดลูกแล้วร่างกายซูดโซมว่าเป็นเพราะ "หยู่ไฟไม่ได้"
ถ้าอ้วนท้วนผิวพรรณผ่องใส ก็ชมว่า "เพราะหยู่ไฟได้" เลยเป็นปัจจัย
ให้ตัวผู้หญิงที่ยังไม่เคยคลอดลูก เชื่อว่าหยู่ไฟเป็นการป้องกันอันตราย
และให้คุณแก่ตนเมื่อพายหลัง แม้ไม่สบายก็ไม่รังเกียด แต่ที่จุงการ
หยู่ไฟ ถึงจะเป็นคุณหรือไม่ให้โทส ก็แต่เฉพาะคนที่ไม่มีอาการจับไข้
ถ้ามีพิส์ไข้หยู่ในตัวไอไฟกลับให้โทส ขืนหยู่ก็อาดจะเป็นอันตราย แต่
วิธีพยาบาลหย่างเดิม ถ้าคนคลอดลูกเป็นไข้ก็เป็นแต่ลดไอไฟให้น้อยลง
หากถ้าเลิกหยู่ไฟไม่ จึงมีเหตุถึงตายด้วยหยู่ไฟบ่อย ๆ

TUDC 26/09/2563

ที่นี้จะเล่าถึงมูลเหตุที่เปลี่ยนวิธพยาบาลคนคลอดลูก กรมหมื่น

ปราบปรปักษ์เคยตรัดเล่าให้ฉันฟัง ว่าเมื่อท่านยังเปนหม่อมเจ้า มีบุตร
คนแรก (คือเจ้าพระยาพระสเด็ด) หม่อมเบียมมารดาเปนไข้ทุรนทุราย
ทนความร้อนไม่ได้ แต่พวกผู้ใหญ่ที่พยาบาลบังคับ ชื้นให้หยู่ไฟจน
หม่อมเบียมตาย ท่านก็ซังปติญานแต่นั้นมาว่าถ้ามีลูกอีก จะไม่ให้หม่อม
หยู่ไฟเปนอันขาด ต่อมาเมื่อท่านจะมีลูกอีก ประจวบเวลาหมอเคาแวน
เข้ามารับราชการเปนแพทย์ประจำพระองค์พระเจ้าหยู่หัว จึงให้หมอ
เคาแวนเปนผู้ผดุงครรภ์และพยาบาลตามแบบหย่างฝรั่ง ก็ปลอดภัย
สบายดี แต่นั้นมาท่านจึงใช้แบบฝรั่งทั้งหม่อมและบุตรธิดาของท่าน ก็
หยู่เย็นเปนสุขไม่มีใครเปนอันตราย ผู้อื่นนอกจากกรมหมื่นปราบ ฯ
ที่เถือมไสยพยาบาลคนคลอดลูกตามแบบฝรั่ง ก็น่าจะมี แต่คงเปน
เพราะพวกผู้หญิงในครัวเรือนไม่ยอมเลิกหยู่ไฟ และไม่มีเหตุบังคับ
เหมือนกรมหมื่นปราบ ฯ กรมหมื่นปราบ ฯ จึงเปนผู้เลิกการหยู่ไฟ
ใช้วิธพยาบาลคนคลอดลูกตามแบบฝรั่งก่อนผู้อื่น กรมหมื่นปราบ ฯ เปน
ผู้ภักดีอุปถากสนองพระคุณสมเด็ดพระสรีพัชรินทรา บรมราชินีหยู่เสมอ
ได้ยินว่าเมื่อครั้งประสูติสมเด็ดเจ้าพ้าอัสดางค์เดชาวุธ มีพระอาการเปน
ไข้ กรมหมื่นปราบ ฯ กราบทูลชแจงสเดงคุณของวิธพยาบาลหย่างฝรั่ง
สมเด็ดพระบรมราชินีซังเถือมไส ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต
เลิกผทมเพลิง ให้หมอเคาแวนพยาบาลตามแบบฝรั่งก็ซังสมบูรณ์พูนสุข
ตระหนักพระราชหริทัยว่าดีกว่าวิธีหยู่ไฟหย่างเดิม แต่นั้นก็เรมเลิกวิธ
หยู่ไฟที่ในพระบรมมหาราชวัง และพวกผู้ดีมีบันดาศักดิ์ข้างนอกวังก็เอา

หย่างตามสเด็ดสมเด็ดพระบรมราชิน มีมากขนเปนลำดับมา ฉันจึงคิดจะ
ใช้วิธีพยาบาลหย่างฝรั่งในโรงพยาบาล ขยายประโยชน์ต่อลงไปถึง
ราสดร แต่ในเวลานั้นผู้หยิงไปคลอดลูกในโรงพยาบาลยังมีน้อย และ
ร้องขอให้ใช้วิธีพยาบาลหย่างเดิม เช่นให้วงสายสิญจน์แขวนยันต์รอบ
ห้องที่หยู่และให้หยู่ไฟเปนต้น ชีเจงชักชวนให้ใช้วิธีหย่างใหม่ก็ไม่มี
ใครยอม จึงเกิดขัดข้อง เพราะถ้าขืนใจก็คงไม่มีใครไปคลอดลูกที่โรง
พยาบาล เมื่อความขัดข้องนนซาบถึงสมเด็ดพระบรมราชิน ซึงรับช่วย
ด้วยโปรดประทานอนุญาตให้กรมพยาบาลอ้างกะแสรับสั่งชีเจงแก่คนที
จะคลอดลูกในโรงพยาบาล ว่าพระองค์เองได้เคยผทมเพลิงมาแต่ก่อน
แล้วมาเปลี่ยนใช้วิธีพยาบาลหย่างใหม่ ซึงสบายกว่าหยู่ไฟหย่างแต่ก่อน
มาก มีพระราชประสงค์จะให้ราสดรได้ความสุขด้วย จึงซึงแนะนำให้
ทำตามหย่างพระองค์ หย่าให้กลัวเลยหามีอันตรายไม่ ถ้าใครทำตาม
ที่ซึงชักชวนจะพระราชทานเงินทำขวัญลูกทีคลอดใหม่คนละ 4 บาท พอ
มีกะแสรับสั่งของสมเด็ดพระบรมราชินหย่างนน ก็เรมมีคนสมัคให้
พยาบาลคลอดลูกตามวิธีใหม่ ในชั้นแรกหมอเคาแวนไปดูแลคนไข้เอง
แล้วผึกหัดหมอกับคนพยาบาลมาจนชำนาญ แต่กะนนคนสมัคให้
พยาบาลหย่างใหม่ก็ยังมีน้อย ในห้องเดียวกันมีทงคนคลอดลูกที่หยู่ไฟ
และไม่หยู่ไฟปนกันมาอกหลายเดือน ต่อเมื่อเห็นกันว่าคนที่ไม่หยู่ไฟไม่
ถึงตาย กลับสบายดีกว่าคนหยู่ไฟ ทงได้เงินทำขวัญลูกด้วย จำนวน
คนที่ขอหยู่ไฟก็น้อยลง จนเกือบไม่มี กรมพยาบาลจึงสามารถงดข้อบังคับ

TUDC 26/09/2563

รับให้คนคลอดลูกในโรงพยาบาลแต่คนที่สมัครไม่หยู่ไฟ เลิกประเพณี
หยู่ไฟในโรงพยาบาลแต่นั้นมา

ฉันได้ว่าการกรมพยาบาลหยู่ 2 ปี พอถึง พ.ศ. 2435 ซึ่งพระกรุนาโปรดให้ฉันย้ายจากกะซวงธัมการ ไปเปนเสนาบดีกะซวงมหาดไทย กิจการเกี่ยวข้องกับกรมพยาบาลเพียงนั้น

TUDC 26/09/2563

นิทานที่ 13
เรื่องอนามัย

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระกรุณาโปรดให้ฉันเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยแล้ว ต่อมาโปรดให้โอนราชการพลเรือนตามหัวเมือง ซึ่งแต่ก่อนแยกกันขึ้นอยู่ในกระทรวงมหาดไทย กลาโหม กรมท่า มารวมขึ้นกระทรวงมหาดไทยแต่กระทรวงเดียว และรวมหัวเมืองให้เป็นมณฑลเทศาภิบาล จัดการปกครองท้องที่เป็นระเบียบเรียบร้อย แล้วซึ่งพระราชปรารภว่ากระทรวงเสนาบดีอื่น ๆ กำลังจัดระเบียบการกระทรวงที่ในกรุงเทพ ฯ ยังไม่สำเร็จ จะจัดการแผนกนั้น ๆ ออกไปถึงหัวเมืองได้ แต่ซึ่งพระราชดำริเห็นว่าไม่ควรจะรอการทำนุบำรุงหัวเมืองไว้ จนกว่ากระทรวงการแผนกนั้น ๆ จะสำเร็จออกไปจัดการได้เอง จึงดำรัสสั่งว่าการทำนุบำรุงหย่างใดซึ่งควรจะจัดตามหัวเมืองได้ ให้กระทรวงมหาดไทยถือจัดการนั้นไปทีเดียว อันนี้เป็นเหตุให้หน้าที่จัดการบำรุงอนามัยตามหัวเมือง มาตกอยู่ในกระทรวงมหาดไทย เพราะกรมพยาบาลในกระทรวงธรรมการเพิ่งตั้งขึ้นใหม่ ดังได้เล่าไว้ในนิทานเรื่องตั้งโรงพยาบาล ยังไม่สามารถจะขยายการออกไปถึงหัวเมืองได้ ตามประเพณีที่จัดขึ้นใหม่ในกระทรวงมหาดไทย มีการประชุมสมุหเทศาภิบาลในกรุงเทพ ฯ ทุกปี จึงปรึกษาจัดการอนามัยตามหัวเมืองในที่ประชุมนั้น มีความเห็นว่าจะจัดตามหย่างในกรุงเทพ ฯ ไม่ได้ เพราะ

TUDC 26/09/2563

หัวเมืองไม่มีทุน และไม่มีคนจะใช้มากเหมือนหย่างในกรุงเทพ ฯ จะต้องคิดหาทางหย่างอื่น และทางที่จะจัดนั้น เห็นว่าควนเอาลักสนะการตามที่เปนหยู่ตามหัวเมืองแล้วตั้งเปนหลัก คิดแก้ไขให้ดียิ่งขึ้นโดยลำดับไป ก็ลักสนะการอนามัยที่เปนหยู่ตามหัวเมืองทั้งปวงนั้น ถ้าพิจารนาแยกกันก็มี 3 หย่าง ดังนี้ คือ

หย่างที่หนึ่ง คือยาสำหรับรักสาไข้เจ็บ เปนของมีใช้หยู่ในพื้นเมืองแล้ว ความบกพร่องในเรื่องยาหยู่ที่ไม่รู้จักหรือไม่มียาดีกว่าที่จะใช้เปนสำคัน

หย่างที่สอง คือความรู้ที่จะใช้ยาและรักสาพยาบาลไข้เจ็บ ก็รู้กันแพร่หลายหยู่แล้ว ใครรู้มากก็เรียกว่า "หมอ" มีหยู่ทั่วไปในพื้นเมือง ความบกพร่องในเรื่องใช้ยาและรักสาพยาบาลไข้เจ็บ หยู่ที่หมอมีความรู้น้อยเพราะไม่ได้เรียนตำหรับตำรา อาสัยแต่ความคุ้นเคยเปนสำคัน ใครเคยรักสาไข้มากก็รู้มาก ใครเคยรักสาไข้น้อยก็มีความรู้น้อย ถึงกะนั้นก็ยังสามาถรักสาไข้ที่ไม่เหลือความรู้ให้หายได้

หย่างที่สาม คือธัมดาคนเจ็บไข้ย่อมกลัวภัยแก่ชีวิตของตน เพราะฉะนั้นถ้าเชื่อว่าใครจะช่วยชีวิตได้ ก็ให้คนนั้นมารักสา ถึงผู้อื่นจะบอกว่าหมอคนไหนดี หรือยาขนานไหนดี ถ้าตัวคนไข้ หรือผู้ปกครองเช่นพ่อแม่ของคนไข้ไม่เชื่อถือ ก็ไม่ยอมกินยาของหมอคนนั้น จะบังคับขืนใจไม่ได้

เมื่อความจิงเปนหยู่ดังกล่าวมา จึงเห็นว่าการบำรุงอนามัยควนจะอนุโลมต่อลักสนะที่เปนหยู่จึงจะสำเหร็ดประโยชน์ กะซวงมหาดไทย

กับเทศาภิบาล จึงจัดการบำรุงอนามัยตามหัวเมืองโดยทางทิศต่างมา
เปนการหลายหย่าง ดังจะพรรนาต่อไป

ตั้งหมอตำบน

เรื่องตั้งหมอตำบน เปนความคิดของเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เชย กัลยานมิตร) เมื่อยังเปนที่พระยาสุริยราชวรานุวัต สมุหเทศาภิบาลมนฑลพิศนุโลก เห็นว่าควรอาศัยพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ ซึ่งกำหนด 10 บ้านเปนหมู่บ้าน 1 ให้ราษฎรเลือกกันเปนผู้ใหญ่บ้านหมู่ละคน รวม 10 หมู่บ้านเปนตำบน 1 ให้พวกผู้ใหญ่บ้านเลือกกันเปนกำนันนายตำบนคน 1 นั้น ประกอบกับความคิดในเรื่องบำรุงอนามัย คือให้กำนันผู้ใหญ่บ้านเลือกหมอในตำบนนั้นคน 1 ซึ่งเห็นว่าดีกว่าเพื่อน แล้วรัถบาลตั้งเปนหมอประจำตำบน มีศักดิ์เท่ากับผู้ใหญ่บ้าน สำหรับเปนพนักงานในการอนามัยมีหยู่ทุกตำบน รัถบาลหยากรู้อะไรในเรื่องอนามัยตำบลนั้นจะได้ไถ่ถาม หรือจะชแจงอะไรในเรื่องอนามัยแก่ราษฎร ก็จะได้ให้หมอตำบนเปนผู้ชแจงต่อลงไป ตัวหมอที่ได้รับความยกย่องเช่นนั้น ราษฎรในตำบนก็คงมีความเชื่อถือให้รักสาไข้ได้ผลประโยชน์ชวนข้าวค่ายามากขน คงมีผู้สมัครรับตำแหน่งหมอตำบนไม่รังเกียด ที่ประชุมเห็นชอบด้วย ให้จัดการดังว่ามาสำเหร็ดได้หย่างหนึ่ง จึงมีตำแหน่งหมอตำบนขนแต่นั้นมา

TUDC 26/09/2563

ท้ายาโอสถสาลา

ความคิดที่จะให้มียาดี สำหรับรักสาไข้เจ็บแพร่หลายไปถึงราสดร ตามหัวเมืองนั้น เห็นพร้อมกันในที่ประชุมว่าต้องมีพนักงานท้ายาที่ในกรุงเทพ ฯ แต่จ่ายออกไปตามหัวเมือง จึงมอบให้เป็นหน้าที่ของกะทรวงมหาดไทย คือเป็นหน้าที่ของตัวฉันจะต้องจัดการเรื่องนี้ คิดดูมีปัญหาที่จะต้องตัดสิน 2 ข้อ คือ

ข้อ 1 ว่าจะควนท้ายารักสาโรคอะไรบ้าง ข้อนเห็นว่าที่จะท้ายารักสาโรคทุกหย่างนั้นเป็นพ้นวิสัย จะต้องเลือกท้าแต่ยาบางขนานสำหรับรักสาความไข้เจ็บซึ่งชาวเมืองมักเป็นกันชุกชุม เช่นยาแก้ไข้จับเละแก้โรคบิดเป็นต้น แลต้องปรึกสาหมอให้เป็นผู้ว่าควนจะท้ายาแก้โรคอะไรบ้าง

ข้อ 2 ว่ายาที่จะท้านั้นจะใช้ยาตามต้าราฝรั่งดี หรือจะใช้ยาตามต้าราไทยดี ในสมัยนั้นที่ในกรุงเทพ ฯ บุคคลพวกสมัยใหม่ แม้จนหมอที่รักสาไข้ด้วยยาไทย เชื่อคุนยาฝรั่งมีขนมากแล้ว ฉันคิดเห็นว่ายาที่จะท้าจ่ายไปตามหัวเมืองท้ายาฝรั่งดีกว่ายาไทย เพราะเหตุใด ฉันจะขอยืมค้าอธิบายของนายชิน พุทธิแพทย์ (พระยาต้ารงแพทยาคุน) กล่าวไว้ในหนังสือสติสมิทเมื่อ พ.ศ. 2466 มาลงไว้ในที่นี้ ให้เข้าใจชัดเจนดีกว่าอธิบายความเห็นของฉันเอง ซึ่งคิดขึ้นในสมัยนั้น

"แพทย์ยาไทย ใช้ยาที่เป็นพรรนไม้ตามพื้นเมืองมากกว่าหย่างอื่น รวมกันหลายหย่างทั้งกากด้วย แลต้องกินเป็นจำนวนมาก ๆ น้ำเข้า

TUDC 26/09/2563

ร่างกายฉเพาะทางปากทางเดียวเท่านั้น ซึ่งกินเวลาอันนานดังชั่วโมง ถ้ายานั้นจะออกฤทธิ์ ถ้าคนไข้กินยาทางปากไม่ได้แล้ว ก็เป็นอันหมดหนทางที่จะให้ยารักษา

ส่วนแพทย์ฝรั่งใช้ยาที่เป็นโลหะธาตุมากกว่าที่เป็นพรรนไม้ และใช้ฉีดเพาะสิ่งที่ต้องการ คือหัวยาเท่านั้น ไม่มีกากเลย ขนาดกินก็เป็นจำนวนน้อยและเก็บไว้ได้นาน อาดให้ยาทางปากก็ได้ ทางทวารก็ได้ ทางผิวหนังก็ได้ ทางหลอดโลหิตก็ได้ ซึ่งอาดจะทำให้ยาออกฤทธิ์ได้พายในสองสามนาที คล้ายคนเดินทางโดยรถไฟและเครื่องบิน อาดถึงที่มุ่งหมายได้สมประสงค์ทันใจ”

นอกจากเห็นว่ายาฝรั่งรักษาโรคชงัดกว่ายาไทย โดยอธิบายดังกล่าวมา การทำยาสำหรับแจกจ่ายให้แพร่หลาย ทำยาฝรั่งสดวกกว่าทำยาไทยด้วย เพราะอาดจะทำเป็นยาเม็ดเล็ก ๆ บันจุลงกล่องหรือใส่ห่อส่งไปตามที่ต่าง ๆ ได้ง่าย และคนไข้กินเพียงเม็ดหนึ่งหรือสองเม็ดก็เห็นคุณ อีกประการหนึ่งยาไทยก็มิใช่กันในพื้นเมืองหยู่เดิม แต่ยาฝรั่งเช่นยาควินินแก้ไข้จับเป็นต้น ตามหัวเมืองยังหายาก จึงตกลงว่าจะทำยาฝรั่ง

แต่ความลำบากยังมีหยู่อีกหย่างหนึ่ง ด้วยยาฝรั่ง แม้เป็นยารักษาโรคอันเดียวกัน หมอต่างคนใช้วิธผสมเครองยาต่างกัน หมอฝรั่งที่มารักษาไข้เจ็บหยู่ในเมืองไทยในเวลานั้น มีทั้งหมออังกริด ฝรั่งเศส อเมริกัน เยอรมันและชาดอนกมีอีก ถ้ารักษาแต่คนไดคนหนึ่ง คนอื่น

TUDC 26/09/2563

ก็อาดจะโต้แย้ง จึงเห็นว่าการที่จะทำยาของรัฐบาลดังกล่าวมา เป็นสาธารณะประโยชน์สำหรับบ้านเมือง ถ้าบอกบุญแก่หมอฝรั่งทุกคนขอให้ร่วมมือกันช่วยรัฐบาลในการนั้นได้ เห็นจะเป็นการดี ฉันถองทามดู หมอฝรั่งก็รับจะช่วยด้วยยินดี จึงเชิญพวกหมอฝรั่งทุกชาติ มาประชุมพร้อมกันที่สำอาดูกชุนกะซวงมหาดไทยวันหนึ่ง ตัวฉันนั่งเป็นนายกในที่ประชุมเอง บอกพวกหมอฝรั่งให้ซาบพระราชประสงค์ที่จะบำรุงอนามัยในบ้านเมือง และกะซวงมหาดไทยหยากจะได้ตำรายาฝรั่งบางขนาน สำหรับรักสำไข้เจ็บทราสดรมักเป็นกันชุกชุม ทำส่งไปจำหน่ายตามหัวเมือง จะขอให้หมอทีมาประชุมกันนั้นช่วยในการ 2 หย่าง คือให้ปรึกสากันว่าจะควนทำยาแก้โรคอะไรบ้าง เป็นยาสักกี่ขนาน หย่างหนึ่ง เมื่อเห็นว่าควนจะทำยาสักกี่ขนานแล้ว ขอให้จดเครื่องยาและส่วนที่จะผสมยานั้น ๆ ให้ทุกขนานหย่างหนึ่ง เขาจะรับช่วยได้หรือไม่ พวกหมอพร้อมกันรับจะช่วยทำให้ตามประสงค์ของรัฐบาล ฉันจึงให้เขาประชุมปรึกสากันโดยลำพังพวกหมอต่อไป เขาตกลงกันแนะนำให้รัฐบาลทำยาต่าง ๆ 10 ขนาน (หรือ 12 ขนาน จำไม่ได้แน่) และกำหนดเครื่องยา กับทั้งส่วนที่จะผสม Pres-cription ยานน ๆ ทุกขนาน เขียนเป็นมติลงชื่อด้วยกันทุกคนเป็นสำคัน ให้ตำรายานั้นเป็นสมบัติของรัฐบาล ฉันรับและขอบคุนเขาทุกคนแล้วก็เป็นอันสำเร็จกิจส่วนหาตำรายา ส่วนการที่จะทำยานั้น หมออะดัมสัน Hans Adamson (พายหลังได้เป็นพระบำบัดสรรพโรค) เป็นเชื่อมอนไม่ใช่อเมริกัน มีแก่ใจ

TUDC 26/09/2563

รับจะทำให้ในชั้นแรก นะสำนักงานของเขาที่แยกถนนจเร็นกรุง จะเรียกราคาเพียงเท่าทุนแลละจะหัดคนที่จะผสมยาให้ด้วย จนกว่ากะซวงมหาดไทยจะตั้งทำยาเองต่างหาก การที่เลือกและทำยาสำหรับส่งไปตามหัวเมือง ก็สำเร็จได้ด้วยประการฉะนี้ แต่ยังไม่สิ้นความลำบาก

ความลำบากยังมีในการที่จะให้คนนิยมใช้ยาที่ทำนั้น เพราะเปนยาฝรั่ง ในสมัยนั้นผู้ที่เชื่อถือยาฝรั่งยังมีน้อย แม้ที่ในกรุงเทพ ฯ คนก็ยังรังเกียดยาฝรั่งหยู่แทบทั่วไป

มีเรื่องเล่ากันมาแต่ก่อนว่า เมื่อแรกยาควินนี้เข้ามาถึงเมืองไทยในรัชกาลที่ 3 กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ซึ่งรอบรู้วิชาแพทย์ไทย ชงทดลองและเลือมใสก่อนผู้อื่น แต่ก็ไม่อาดใช้โดยเบิดเผย เมื่อฉันบวดเปนสามเนรเคยได้ยินกรมสมเด็ดพระปวเรศวริยาลงกรน์ตรัด ว่ายาเม็ดแก้ไข้ของกรมหลวงวงศา ฯ ที่นับถือกันนั้น เมื่อผ่าออกดูมี "ยาขาวฝรั่ง" (คือยาควินน) หยู่ข้างในทุกเม็ด ประหลาดที่การปลอมใช้ยาควินยังเปนหยู่จนเมื่อฉันคิดทำยานั้น ฉันเคยถามหมอไทยที่ชอเสียงคนหนึ่ง ซึ่งฉันรู้ว่าถอบใช้ยาควินน ว่าไฉนจึงต้องทำเช่นนั้น แกกะซิบถอบตามตรงว่า "ยาควินนี้ดีกว่ายาไทย แต่คนใช้ไม่ยอมกินจะทำหย่างไร ก็ได้แต่ต้องปลอมให้กินเปนยาไทย สุดแต่ให้ไข้หายเปนประมาน" ถ้ามีใครทูนถามกรมหลวงวงศา ฯ ก็เห็นจะตรัดตอบหย่างเดียวกัน

การที่กะซวงมหาดไทยทำยาตามตำราฝรั่ง สำหรับจายไปตาม

TUDC 26/09/2568

หัวเมือง จึงต้องคิดอุบายแก้ไขความรังเกียดด้วยให้เรียกชื่อยาทำขึ้นใหม่ว่า "ยาโอสถสาคา" แต่ละขนานใส่กล่องเล็ก ๆ กล่องละ (ดูเหมือน) 20 เม็ด พิมพ์หนังสือปิดข้างนอกกล่องเอาแต่ชื่อโรคเรียก เช่นว่า "ยาแก้ไข้จับ, ยาแก้ลงท้อง, ยาแก้บิด" เป็นต้น ข้างในกล่องมีกระดาษใบปลิวบอกวิธีที่จะใช้ยานั้น แล้วรวมกล่องยาห่อเป็นชุด ๆ มีใบปลิวโฆษณาคุณของยาโอสถสาคาส่งไปให้หมอตำบลเป็นผู้จำหน่าย (ดูเหมือน) ราคากล่องละ 10 สตางค์ จำหน่ายได้เงินเท่าใดให้ค่าขายแก่หมอตำบลเป็นส่วนลดร้อยละ 10 แม้ใช้อุบายกันคนรังเกียดหย่างนั้นแล้ว กว่าจะได้ผลดังประสงค์ก็ยังนาน เพราะเป็นของแปลก แม้หมอตำบลเองก็รับไว้จำหน่ายด้วยเกรงใจโดยมาก ตัวเองยังชอบใช้ยาสมุนไพรหยูตามเคย ต่อบางคนจึงทดลองใช้ยาโอสถสาคา แต่ต่อมาก็ปรากฏคุณขึ้นโดยลำดับ เมื่อยาโอสถสาคาจำหน่ายได้แพร่หลายจนเห็นว่าจะทำจำหน่ายได้ยั่งยืนต่อไป กระทรวงมหาดไทยจึงให้ตั้งสถานโอสถสาคาที่โรงพยาบาลเทพศิรินทร์ แล้วรับบาดทำยาโอสถสาคาจำหน่ายเองสืบมา

แพทย์ประจำเมือง

แต่ก่อนมา เจ้าเมืองกรมการมักเป็นชาวเมืองนั้นเอง เจ็บไข้ก็ใช้หมอในพื้นเมืองที่เคยรักษากันมาเป็นปรกติ ครั้นเมื่อจัดหัวเมืองเป็นมณฑลเทศาภิบาล ส่งข้าราชการในกรุงเทพ ๆ ออกไปรับราชการประจำ

TUDC 26/09/2563

หยู่ตามหัวเมืองมากขึ้นเป็นลำดับมา ต้องปรารภถึงความปลอดภัยของข้าราชการที่ไปหยู่แปลกถิ่นตามหัวเมือง จึงได้มีหมอหลวงประจำเมืองขึ้นจังหวัดละคนหนึ่ง ให้สมุหเทศาภิบาลเลือกหาหมอที่มีความรู้พอวางใจได้ ตั้งเป็นแพทย์ประจำเมือง มีหน้าที่สำหรับรักษาข้าราชการตลอดจนครอบครัว ในเวลาป่วยเจ็บหย่างหนึ่ง ตรวดอนามัยและรักสาไข้เจ็บไห้นักโทษในเรือนจำหย่างหนึ่ง ทำกิจการพิเสษอันเกิดขึ้นเนืองกับอนามัยหย่างหนึ่ง เป็นหย่างนี้มาจนถึง พ.ศ. 2441 มีเหตุเกิดขึ้นเมื่อฉันไปตรวดราชการมนฑลพายัพ ฉันไปตรงนั้นเลือกข้าราชการหนุ่ม ๆ ที่กำลังเป็นนักเรียนศึกสาการปกครองเอาไปใช้ 4 คน เพื่อจะให้รู้เห็นการปกครองตามหัวเมืองเวลานั้นยังไม่มีทางรถไฟสายเหนือ จึงลงเรือพ่วงเรือไฟไปจากกรุงเทพ ๆ จนถึงเมืองอุตรดิถ พวกนักเรียน 4 คนนั้นไปในเรือลำเดียวกัน เมื่อพ้นเมืองพิสนุโลกขึ้นไปแล่นดินดอนพอเดินบกได้ เขาจึงชวนกันหาคนนำทางขึ้นเดินบกแต่เวลาเช้า เที่ยวเล่นและยิงนกไปพลางจนบ่ายจึงไปตักทางลงเรือ เพราะเรือไปทางลำน้ำอ้อมค้อมมาก เที่ยวเล่นเช่นนี้มาหลายวัน วันจะถึงเมืองอุตรดิถ เมื่อพวกนักเรียน 4 คนกลับลงเรือแล้วต่างคนต่างล้างปืนตามเคย ปืนของนักเรียนคนหนึ่งยังมีบั๊สดันหยู่ในลำกล้องนัด 1 เจ้าของสำคัญว่าได้เอาออกหมดแล้ว ทำปืนดันถูกขาเพื่อนนักเรียนอีกคนหนึ่งใกล้ ๆ ถูกปลายเข้าไปจมเนื้อหยู่ในขาทั้งหมด พอเรือไปถึง ฉันรู้สึกใจจะหาหมอรักสา พระประสิทธิวิทยา (สร เทสะแพทย์) หมอสำหรับตัวฉัน

เปนหมอมีชื่อเสียงก็รักสาได้แต่ทางยา ไม่ได้หัดรักสาบาดเจ็บ สืบถาม
หาหมออื่นก็ได้ความว่าทั้งเมืองอุตรดิถ ไม่มีใครจะรักสาได้ เขาบอกว่า
หมอรักสาบาดเจ็บได้ มีแต่หมอมิชชันเนรีอเมริกันหยู่ที่เมืองพิสนุโลก
ฉันต้องให้จัดเรือสำหนึ่งมีคนเจว 2 ผลัดรับพาคนเจ็บล่องจากเมือง
อุตรดิถเจวถงมาคถอดคนจงถงหมอ แต่เดชะบุญหมอรักสาหายได้ไม่
เปนอันตราย เหตุครั้งนนทำให้ฉันเห็นประจักษ์ใจ ว่าคนตามหัวเมือง
ที่ตายด้วยบาดเจ็บเพราะไม่มีหมอรู้จักรักสาเห็นจะมีมาก จำจะต้อง
ให้มีหมอหลวงสำหรับรักสาบาดเจ็บขนตามหัวเมือง ถงคราวประชุม
เทสาภิบาล ฉันจึงเสนอความเห็นต่อที่ประชุมว่าแพทย์ประจำเมืองต่อ
ไปควนต้องให้รู้จักรักสาบาดเจ็บด้วยทงนน แต่จะให้เปนเช่นนั้นโดยเร็ว
ไม่ได้ เพราะหมอไทยที่รู้วิชาตัดผ่ารักสาบาดเจ็บยังมีน้อย แลหมอ
ที่เปนตำแหน่งแพทย์ประจำเมืองทำการดีหยู่ จะไล่ออกก็ไม่ควน
จึงเห็นควนจะกำหนดแต่หย่างหนึ่งว่าผู้จะเปนแพทย์ประจำเมืองต่อไป
ต้องรู้วิชาตัดผ่าด้วย เช่นแพทย์ประกาสนียบัตรของโรงเรียนแพทย์
ในกรมพยาบาลจึงจะเปนได้ ที่ประชุมเทสาภิบาลเห็นชอบด้วยดง
มติดังว่านน แต่นนมากระทวงมหาดไทยก็หาหมอประกาสนียบัตร
ที่เรียนตลอดหลักสูตรในโรงเรียนแพทย์มาตั้งเปนแพทย์ประจำเมือง
เปนเหตุให้พวกหมอประกาสนียบัตรที่ต้องไปหากินด้วยการอื่น กลับหา
ตำแหน่งในราชการได้โดยวิชาหมอ ก็มีคนสมัครเรียนวิชาแพทย์มาก
ขน เดยเปนบัจจัยให้โรงเรียนแพทย์กลับรุ่งเรืองดงกลาวมาแล้ว

TUDC 26/09/2563

ทำหนองปลูกฝีดาด

ได้เล่ามาแล้วว่าการปลูกฝีดาดในเมืองไทย เดิมใช้พรรนหนอง ส่งมาแต่อเมริกาถึงเมืองไทยปีละครั้งหนึ่ง ต่อมาใช้พรรนหนองส่งมาแต่ยุโรป 2 เดือนมาถึงครั้งหนึ่ง ถึงกะนนพรรนหนองที่ได้มาแต่ยุโรปก็มักเสียกลางทาง ใช้ได้แต่คราวละสักครั้งหนึ่ง จึงต้องเอาหนองคนที่ปลูกฝีขึ้นงามปลูกกันต่อไป ต่อมาในรัชกาลที่ 5 นน ฝรั่งเศสมาตั้งสาขาปาสตุรสถาน ทำหนองปลูกฝีดาดแลสิรันรักสาโรคอันขนที่เมืองไซ่งอน เมืองไทยก็ซื้อพรรนหนองปลูกฝีมาแต่เมืองไซ่งอน เพราะอาดจะส่งมาได้พายใน 15 วัน หนองก็ไม่เสียในกลางทาง แต่ได้พรรนหนองก็ยังไม่พอใช้ ที่โรงพยาบาลก็ยังเลกวัยปลูกต่อกันไม่ได้ กะซวงมหาดไทยหยากจะทำพรรนหนองปลูกฝีในเมืองไทยเอง หมออะดัมสัน (พายหลังได้เปนพระบำบัดสรรพโรค) แพทย์ในมิชชันเนรือเมริกันรับจะทำ จึงให้ตั้งที่ทำหนองปลูกฝีขนนะสำนักงานของหมออะดัมสันที่สี่กกถนนจเรินกรุง เมื่อราว พ.ศ. 2444 ทำได้ แต่พรรนหนองยังไม่สู้เหมือนหย่างที่ส่งมาจากต่างประเทส และยังได้น้อยไม่พอใช้ เพราะที่ทำการคับแคบนัก ถึง พ.ศ. 2445 กะซวงมหาดไทยได้หมอมาโนส์ฝรั่งเศส ซึ่งเปนผู้ชำนาญการทำหนองฝีดาดเข้ามารับราชการ จึงให้ย้ายที่ทำพรรนหนองปลูกฝีออกไปตั้งที่เมืองนครปถม เมื่อ พ.ศ. 2446 ให้หมอมาโนส์เปนผู้จัดการ แต่นนก็ทำพรรนหนองปลูกฝีดาดในเมืองไทยได้พอต้องการ และก็เสมอหนองที่ทำในต่างประเทส ไม่ต้องซื้อหา

TUDC 2609/2563

มาจากที่อื่น และไม่ต้องปลูกผีต่อกันดังแต่ก่อน การปลูกผีก็แพร่หลายไปตามหัวเมือง ด้วยจ่ายพรรนหนองออกไปให้แพทย์ประจำเมืองเปนพนักงานปลูกผีด้วย

ถึงรัชกาลที่ 6 เมื่อ พ.ศ. 2455 เกิดโรคผีดาดชุกชุม คล้ายกับเปนโรคระบาด และในสมัยนั้นการบำรุงอนามัย ได้โอนจากกระทรวงมหาดไทยไปเปนหน้าที่กระทรวงปกครองท้องที่ คือกระทรวงนครบาลบำรุงอนามัยในมนฑลกรุงเทพ ฯ กระทรวงมหาดไทยบำรุงอนามัยตามหัวเมืองมนฑลอื่น ๆ กรมพยาบาลคงเปนแต่จัดการโรงเรียนแพทย์ กับโรงพยาบาลศิริราชซึ่งเปนที่ฝึกสอนนักเรียนแพทย์ เปนเช่นนั้นมาแต่ในรัชกาลที่ 5 เมื่อเกิดโรคผีดาดชุกชุมขึ้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงดำรัสสั่งให้เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยกับเสนาบดีกระทรวงนครบาล ปรึกษากันจัดการป้องกันโรคระบาดด้วยปลูกผีชาวเมืองให้มากเท่าที่จะทำได้ ถ้าหากจะต้องใช้เงินเกินกว่าที่มีอยู่ จะทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานเงินส่วนพระองค์ช่วย จนพอแก่การมิให้ติดขัด เมื่อปรึกษาถึงวิธีที่จะจัดการปลูกผีตามรับสั่ง กระทรวงนครบาลกับกระทรวงมหาดไทยมีความเห็นต่างกัน กระทรวงนครบาลเห็นว่าจะต้องตั้งข้อบังคับให้พลเมืองที่ยังไม่ออกผีดาดปลูกผีทุกคน แล้วประกาศเรียกพลเมืองมาปลูกผีตามข้อบังคับนั้น กระทรวงมหาดไทยเห็นว่าการตั้งข้อบังคับพลเมืองนั้น จำต้องกำหนดโทษผู้ขัดขืน แม้อย่างต่ำเพียงปรับไหมก็เปนความเดือดร้อน จะทำให้คนเกิดหวาดหวั่นเสียแต่แรก ที่การปลูกผีนั้น ที่จริง

เปนการช่วยชีวิตของผู้ทมาให้ปลูกนเอง ซ้าพระเจ้าหยู่หัวซงพระกรุนา โปรดให้หมอหลวงออกไปปลูกผีให้เปนทาน ก็เปนบุญของราสดร มิ เแต่เปนคุนแก่ราสดรหย่างเดียว ข้อส่าคันหยู่ทจะต้องท่าหย่างไรให้ราสดร รู้ความจิง ก็จะพากันมาปลูกผีด้วยความยินดี หาต้องบังคับปรับไหม ให้เดือดร้อนไม่ กะซวงนครบาลไม่เห็นชอบด้วย คงเห็นหยู่ว่าถ้าไม่ตั้ง ข้อบังคับ การปลูกผีก็ไม่ส่าเหร็ดได้ ฉันตอบว่าโดยฉันจะเห็นพ้องกับ กะซวงนครบาล กะซวงมหาดไทยก็ไม่สามาถจะจัดการได้ตามความคิด หย่างนั้น เพราะภูมิล่าเนาของราสดรตามหัวเมืองหยู่กะจัดกะจายกัน ราสดรชาวหัวเมืองความรู้น้อยกว่าชาวกรุงเทพ ฯ ถ้ามประกาสคาดโทส คนก็เห็นจะพากันตื่น ต่ารวดภูธรตามหัวเมืองก็ไม่มมาก พอจะไป เทยวตรวดตราราสดรตามบ้านช่องได้ทวถึง เหมือนพวกกองตระเวน ของกะซวงนครบาลในกรุงเทพ ฯ เพราะฉะนั้นต่างกะซวงต่างท่าตามที่ เห็นว่าจะท่าได้ในท้องทีของตนจะดีกว่า ไอาแต่ให้ส่าเหร็ดตามพระราช ประสงค์เปนประมาน ก็ตกลงกันหย่างนั้น กะซวงนครบาลจะจัดการ หย่างไร ฉันไม่ได้เอาใจใส่สืบสวน จะเล่าแต่กะบวนการที่กะซวงมหาด ไทยจัดครั้งนั้น คือ

1. แต่งประกาสพมพ์เปนใบปิว ความว่าพระเจ้าหย่หัวซงซาบ ว่าเกิดโรคผีดาดขนชุกชุม ซงพระวิตกเกรงว่าราสดรจะพากันถึงตาย ซงพระราชต่าหริว่าโรคผีดาดนั้นอาดจะป้องกันได้ด้วยปลูกผี ถ้าใคร ปลูกแล้วก็หาออกผีดาดไม่ แต่การปลูกผียังไม่แพร่หลายออกไปถึงหัว

เมือง คนจึงออกผีดาดถ้มตายกันมาก

จึงชงพระกรุนาโปรดให้หมอหลวงออกมาปดูกผี พระราชทาน
แก่ราสดร มิให้ถ้มตายด้วยโรคผีดาด หมอหลวงไปถึงที่ไหนก็ให้ราสดร
ไปปดูกผีเถิด จะได้บ้องกันอันตรายมิให้มีแก่ตน

2. แล้วจัดพนักงานปดูกผีเปน 4 พวก ให้แยกกันไปปดูกผี
ตามหัวเมืองมนทลที่เกิดโรคผีดาดชุกชุมในเวลานั้น คือ มนทล
นครชัยศรีพวกหนึ่ง มนทลราชบุรีพวกหนึ่ง มนทลปราจีนพวกหนึ่ง
มนทลนครราชสีมาพวกหนึ่ง มนทลอื่นที่ผีดาดไม่ชุกชุม แพทย์ประจำ
เมืองก็คงปดูกผีหยู่หย่างปรกติ

3. วิธีที่ไปปดูกผีนั้น ให้ไปปดูกทีละอำเพอเปนลำดับไป เมื่อ
พนักงานปดูกผีไปถึงอำเพอไหน ให้กรมการอำเพอเรียกกำนันผู้ใหย่บ้าน
มาชแจงแล้วแจกประกาสใบปิดให้เอาไปประกาสแก่ราสดร และบีด
ไว้ตามวัดอันเปนที่ประชุมชน และให้ปรึกสากันกะทำจะไปปดูกผีตาม
ตำบลในอำเพอนั้นกแห่ง แล้วกำหนดวันว่าจะไปปดูกผีที่ตำบลไหนวัน
ไหน ให้กำนันผู้ใหย่บ้านไปนัดราสดร เมื่อถึงวันนัดพนักงานไปตั้งทำการ
ที่วัดแห่งหนึ่งในตำบลนั้น กำนันผู้ใหย่บ้านพาราสดรมาให้ปดูกผี เมื่อ
ปดูกตำบลหนึ่งแล้วก็ย้ายไปปดูกตำบลอื่น อำเพออื่น และจังหวัดอื่นๆ
ต่อไปโดยทำนองเดียวกันทุกพวก เมื่อพวกปดูกผีปดูกแล้วให้มีสารวัด
ตามไปพายหลังราว 7 วัน ไปตรวดการที่พวกปดูกผีได้ทำไว้ ว่าปดูกผี
ได้มากหรือน้อยหรือหย่างไร และพวกชาวบ้านยินดีหรือยินเดียนหย่างไร

ด้วยมีสัญญาแก่พวกพนักงานที่ไปปลูกผี ว่าเมื่อทำการเสร็จแล้วจะให้รางวัลตามลำดับเป็นชั้นกัน โดยความดีที่ได้ทำ คือ จำนวนคนที่ได้ปลูกผีหย่างหนึ่ง ส่วนที่ปลูกผีขนงามหย่างหนึ่ง ได้รับความชมเชยของชาวบ้านหย่างหนึ่ง ผสมกันเป็นคะแนนตัดสิน

ปลูกผีเป็นการพิเศษครั้งนี้ เป็นการสดวกดีทั้ง 4 ทาง มีปรากฏในรายงานประชุมเทศาภิบาล พ.ศ. 2456 ว่าจำนวนคนที่ได้ปลูกผีถึง 78,768 คน ทำได้โดยมิต้องตั้งข้อบังคับปรับไหมหย่างไร

ทำสิรัมแก้พิสหมาบ้า

เรื่องนี้มีกรณีเกิดขึ้นในครัวเรือนของตัวฉันเองเป็นมูลเหตุ ในรัชกาลที่ 6 เมื่อ พ.ศ. 2455 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าหยู่หัวเสด็จออกไปประทับหยู่ที่พระราชวังจันท์ นะ พระปถมเจดีย์ ฉันยังเป็นเสนาบดีกะทวงมหาดไทย ตามเสด็จไปหยู่ที่เรือนบังกะโลที่พักของฉันตามเคย วันหนึ่งเวลาบ่าย พวกลูกเด็ก ๆ ลงไปเล่นกันหยู่ที่สนามหย้าหน้าเรือน มีหมาบ้าตัวหนึ่งวิ่งเข้ามาในบ้าน พวกเด็กพากันวิ่งหนี แต่ถูกหยิงบันดุสิรสาร (เรียกกันว่า หยิงเพา) หกล้มถูกหมาบ้ากัดเอาที่ขาเป็นรอยเขี้ยว 2 แผล ตัวเองก็ไม่รู้สึกเจ็บปวดเท่าใดนัก แต่พวกผู้ใหย่ตกใจ ฉันก็สั่งให้เทียวสืบหาหมอที่ชำนาญการรักสาพิสหมาบ้าแต่ในเวลานั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าหยู่หัวได้ซิงซาบ ตรัดแนะนำให้ฉันส่งไปรักสานะสถานปาสเตอร์ที่เมืองไซ่งอน ฉันก็เห็นชอบด้วย

TUDC 26/04/2563

พระราชดำหริ แต่ให้สืบถึงเรือที่จะรับไปได้ความว่าเรือเพิ่งออกไปเสีย
เมื่อวันก่อน จะต้องรอคอยเรืออีก 15 วันจึงจะไปได้ ก็ต้องให้หมอ
ซึ่งหามาได้คนหนึ่งรักษาตามวิธีไทย ให้กินยา ทายา รักษาไม่กี่วันแผล
ก็หาย ตัวเด็กก็สบาย แจ่มใสเหมือนแต่ก่อน จนเชื่อกันว่าหมอคน
นั้นสามารถรักษาหายแล้ว เมื่อกลับมาหยู่กรุงเทพ ฯ ก็เปนปรกติดีมาสัก
3 เดือน จนเกือบลืมเรื่องที่เทอถูกหมาบ้ากัด หยู่มาวันหนึ่งหิวเพา
คืนนอนขึนเช้าตัวร้อน ก็สำคันกันว่าเปนไข้ ให้กินยาตามเคย แต่มี
อาการเแปลกหย่างหนึ่งในเวลาเมื่อเทอรับถวยยาหรือถวยน้ำจะกินมือสั่น
ทังสองข้าง ต่อเมื่อวางถวยแล้วมือจึงหายสั่น อาการเช่นนนทังตัว
ฉันแลไคร ๆ ที่หยู่ด้วย ไม่มีไครเคยเห็น แต่ก็ยังไม่ตกใจ ด้วย
อาการหย่างอื่นไม่ผิดกับไข้สามัญ ครันสายเข้าเวลาจะกินยาหรือกินน้ำ
มือยิ่งสั่นหนักขึนจนถึงตัวสั่น ฉันก็แปลกใจ จึงให้รับหมอบัว (ซึ่ง
พายหลังได้เปนพระยาอัศวินอำนวยเวช) มาดู พอหมอบัวเห็นอาการ
ก็หน้าเสีย เรียกฉันไปนั่งด้วยกันให้ห่างคนอื่น แล้วบอกว่าเปนโรค
กลัวน้ำด้วยพิสหมาบ้า ไม่มีทางที่จะรักษาให้หายเสียแล้ว ฉันได้ฟัง
ยังไม่หยากเชื่อ ด้วยเวลานนอาการคนไข้ซุดลงเพียงต้องลงนอนยังพูด
จาได้ แต่อาการที่ฉันไม่เคยเห็น เปนกิริยาโรคกลัวน้ำตรงกับตำรา
ฝรั่งหย่างหมอบัวว่าก็จนใจ ฉันบอกผู้อื่นเพียงว่าเปนโรคเกิดจากพิส
หมาบ้ากัด มิได้ให้ไครรู้ว่าจะไม่รอด เพราะเกรงจะเกิดโสกสังพาให้
คนไข้ใจเสีย เพิ่มทุขเวทนาหนักขึน แต่อาการโรคซุดเร็ว พอถึงเวลา

ดกค่าวันนันหยังเพาก์สันชัพ เจ็บหยู่ไม่ถึง 24 ชั่วโมง แต่ไม่มีอาการ
เช่นเคยได้ยินเขาเล่ากัน ว่าคนจะตายด้วยพิสหมาบ้า มักร้องเปนเสียง
เห่าหอนหรือน้ำลายฟอดฟูมปากหย่างหนึ่งหย่างใด

เมื่อหยิงเพาถูกหมาบ้ากัดที่พระปถมเจดีย์ เปนเวลาไปตามสเด็ด
คนรู้กันมาก ครั้นเทอสันชัพจึงมีคนส่งสาร จนเปนเรื่องโจดกัน
แพร่หลาย มีมิตรของฉันคนหนึ่งเข้าใจว่าตัวหมอมาโนส์ฝรั่งเสส ซึ่ง
เปนผู้ทำหนองปฏูกผีดาด มาพูดแก่ฉันว่าที่จริงหยิงเพาไม่ควนตาย เพราะ
หมอปาสเตอร์พบวิธรักสาโรคกลัวน้ำได้แล้ว ถ้าหยิงเพาหยู่ในยุโรป
หรือแม้เพียงหยู่ที่เมืองไซ่ง่อน อันมีสถานปาสเตอร์ ก็จะรักสาหายได้
โดยง่าย ที่ต้องตายเพราะไม่มียาในกรุงเทพ ฯ เท่านั้น เขาเห็นว่าถ้า
หากฉันคิดตั้งสถานปาสเตอร์ที่ในกรุงเทพ ฯ ด้วยเหตุที่ถูกตายครั้งนน คง
จะสำเร็ดได้ เพราะคนส่งสารมีมาก คนที่หวาดหวนเกรงจะเปนเช่น
เดียวกันในครอบครัวของเขาก็มี และการที่จะตั้งสถานปาสเตอร์ก็ไม่
ยากหรือจะต้องสันเปลืองเท่าใดนัก ถ้าฉันบอกบุญเรี่ยไรในเวลานั้น
คงจะได้เงินพอแก่การ ฉันเห็นชอบด้วย เพราะเมื่อฉันไปยุโรปครั้งแรก
ใน พ.ส. 2434 ได้เคยไปดสถานปาสเตอร์ที่เมืองปารีส ซึ่งเพิ่งตั้ง
ขึนไม่ช้านัก ตัวหมอปาสเตอร์เองเปนผู้นำฉันเที่ยวดูทั่วทั้งสถาน และ
ให้ดูวิธีทำสิรัมตั้งแต่เจาะหัวกะต่าย เอาพิสหมาบ้าฉีดถงในสมอง ให้
พิสเกิดในตัวกะต่ายก่อน เมื่อกะต่ายตายด้วยพิสนั้นแล้ว เอาเอ็นในซาก
กะต่ายมาผสมยาทำเปนสิรัม และให้ฉีดยารักสาเด็กคนหนึ่งซึ่งถูกหมา

บ้าถัดไห้ฉันดู ฉันได้เคยเห็นแล้วดังว่ามา และตัวหมอมาโนส์เอง ก็ได้เคยไปศึกสาในปาสเตอร์สถานที่เมืองปารีส รู้วิธทำสิรัมไม่ต้องหาใครมาไหม่ คิดดูการที่จะตั้งสถานปาสเตอร์ในกรุงเทพฯ มีเพียงหาที่ตั้งหย่างหนึ่ง หาเครื่องใช้หย่างหนึ่ง ส่วนคนที่เปนถูกมือทำการ ก็อาดจะใช้พวกทำพรรนหนองปลูกผีดาดได้ ด้วยรวมการทำสิรัมทั้งสองหย่างเข้าด้วยกัน ไม่ต้องเพิ่มเติมผู้คนขึ้นเท่าใดนัก ฉันจึงกราบบังคมทูนขอพระบรมราชานุญาต แล้วประกาสบอกบุญเรี่ยไรเงินทุนที่จะตั้งสถานปาสเตอร์ที่ในกรุงเทพฯ ก็มีผู้สัทธาช่วยกันมากทั้งไทยและพวกชาวต่างประเทส ฉันได้อาสัยพระยามหาอำมาจ (เสง วิริยสิริ) กับหมอมาโนส์เปนกำลังในครั้งนั้น ไม่ช้าก็ได้เงินพอแก่การ จึงตั้งปาสเตอร์สถานขึ้นที่ตึกของกระทวงมหาดไทยที่ริมโรงเลี้ยงเด็ก และย้ายสถานทำพรรนหนองปลูกผีดาดนะพระปถมเจดีย์เข้ารวมกัน เมื่อจัดการเตรียมพร้อมแล้ว ได้เชินสเด็ดพระบาทสมเด็ดพระมงกุดเกล้าเจ้าหยู่หัวสเด็ดไปซงทำพิพิเบ็ดสถานปาสเตอร์ (เวลานั้นเรียกว่า บัสตุรสภา) เมื่อวันที่ 26 เมสายน พ.ส. 2456 ต่อมาหมอมาโนส์เกิดอาการบ่วยเจ็บต้องลาออก แต่ก็ได้หมอโรแบต์ฝรั่งเสสมาแทน ซงคุนวุทธิและมีใจรักงานเช่นเดียวกับหมอมาโนส์ ก็อาดรักสาโรคพิสหมาบ้าสำเหร็ดประโยชน์ได้ในเมืองไทยแต่นั้นมา และสถานปาสเตอร์นั้น ต่อมาพายหลังโอนไปขึ้นหยู่ในสภากาชาด หมอโรแบต์ก็ย้ายตามไปทำการเปนประโยชน์ยิ่งขึ้นโดยลำดับมาจนขยายใหย่โต เปนสถานเสาวภาหยู่บัดนี้

TUDง 26/09/2563

ที่สถานเสาวภา มีรูปหม่อมเจ้าหิงบันฤสิริสาร หย่างบั้นครึ่งตัวหล่อด้วยทองสัมริทธึงหยู่รูปหนึ่ง เปนอนุสรน์ซึ่งเทอเปนมูลเหตุให้เกิดสถานปาสเตอร์ในเมืองไทย ฉันไปเห็นรูปนั้นเมื่อใด ก็นึกว่าเทอคงไปสู่สุคติภูมิ เพราะชีวิตของเทอช่วยชีวิตเพื่อนมนุสในเมืองไทยได้มาก

โอสถสาลา

เมื่อคราวประชุมเทสาภิบาลใน พ.ส. 2456 ที่ประชุมปริกสาตกลงกัน ว่าจะตั้งโอสถสาลา (เวลานั้นเรียก โอสถสถาน) ขนตามหัวเมือง ความคิดที่จะตั้งโอสถสาลานั้น ในบริเวนเมืองหนึ่งจะให้มีโอสถสาลาแห่งหนึ่ง มีเรือนที่หยู่ของหมอ มีห้องรักสาคนไข้ และมีร้านขายยาต่าง ๆ รวมหยู่ด้วยกัน สร้างด้วยเงินบอกบุญเรี่ยไร ให้หมอหลวงประจำเมืองเปนผู้จัดการโอสถสาลานั้น และให้ได้ส่วนกำไรเปนประโยชน์ของตนด้วยในการบางหย่างที่รัถบาลอนุญาต

การรักสาไข้ที่โอสถสาลานั้น ให้หมอหลวงไช้เวลานอกหน้าที่คือที่ต้องไปตรวดเรือนจำและรักสาข้าราชการเปนต้น รับรักสาไข้เจ็บไห้ราสดรที่ไปยังโอสถสาลาแต่เวลา 3 โมงเช้า (9 นาลิกา) จนเที่ยงวันทุกวัน แล้วแต่ใครจะขอไห้ตรวดและรักสาโรค หรือรักสาบาดเจ็บและไห้ปลูกผี ไห้หมอทำไห้เปนทาน

TUDC 26/09/2563

ยารักสาโรคต่าง ๆ นั้นไห้เปนของตัวหมอขายเอง รัถบาลซาย

เชื่อยาโอสถสาถาให้หมอเพียงเท่าทุน แลละหมอจะหายาอื่นไปขายด้วย
ก็ได้ ให้หมอบอกบุญเรี่ยไรค่ายาสำหรับรักสาคนอนาถาด้วยอีกส่วนหนึ่ง
การตั้งโอสถสาถาสำเหร็ดช้า ด้วยต้องบอกบุญเรี่ยไรหาทุนให้
พอก่อนจึงตั้งได้ จะจัดได้ก็แห่งไนสมัยเมื่อฉันเปนเสนาบดีกะทรวง
มหาดไทย ฉันไม่ชาบแน่ จำได้แต่ที่พระปถมเจดีย์แห่งหนึ่ง ก็สำเหร็ด
ประโยชน์ดี

การบำรุงอนามัยตามหัวเมืองที่ฉันได้เคยมีหน้าที่เกี่ยวข้อง จำได้
ตามที่เล่ามา ถึง พ.ศ. 2458 ฉันเปนเสนาบดีกะทรวงมหาดไทยมาได้
23 ปี ถอยกำลังลงทนงานไม่ไหว เกิดอาการป่วยเจ็บ ก็ต้องถวาย
เวนคืนตำแหน่ง เปนสิ้นหน้าที่เกี่ยวข้องกับการปกครองหัวเมืองแต่
เพียงนี้.

TUDC 26/09/2563

นิทานที่ 14
เรื่องโรงเรียนมหาดเล็กหลวง

ในรัชกาลที่ 5 เมื่อ พ.ศ. 2435 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เริ่มจะเปลี่ยนแปลงระเบียบการปกครองบ้านเมือง โปรดให้ตั้งกระทรวงเสนาบดี ซึ่งแต่ก่อนมีเพียง 7 กระทรวง เพิ่มขึ้นเป็น 12 กระทรวง และเปลี่ยนตัวเสนาบดีบางกระทรวง ตัวฉันก็โปรดให้ย้ายจากตำแหน่งอธิบดีกระทรวงยุติธรรม ไปเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในคราวนั้น เสนาบดีต่างกระทรวงต่างจัดการในกระทรวงของตนให้เจริญทันสมัย การงานในกระทรวงต่าง ๆ มีมากขึ้น และทำละเอียดกว่าแต่ก่อน ทั้งมีการคิดจัดใหม่เพิ่มขึ้นเนือง ๆ ต้องการคนรับราชการในกระทรวงต่าง ๆ มากขึ้น เสมียนตามกระทรวงซึ่งมีหยู่แต่ก่อนหย่อนความรู้ ไม่สามารถจะทำการงานตามระเบียบใหม่ได้ทันกับการที่เปลี่ยนแปลง เสนาบดีเจ้ากระทรวงจึงต้องแสวงหาคนที่ได้เล่าเรียนมีความรู้ เช่นนักเรียนที่ได้รับประกาศนียบัตรจากโรงเรียนต่าง ๆ มาเป็นเสมียน ต่อมาเมื่อเสมียนเหล่านี้ทำการงานดีมีความสามารถ เจ้ากระทรวงก็กราบบังคมทูลขอให้รับพระราชทานสัญญาบัตร เป็นขุนนางมีตำแหน่งในกระทรวงตามคุณวุฒิ เป็นเช่นนี้มาราวสัก 5 ปี ดูเหมือนจะเป็นเมื่อ พ.ศ. 2441 วันหนึ่งพระเจ้าอยู่หัวครัดปรารภแก่ฉัน ว่าขุนนางที่เป็นขึ้นใหม่ ๆ ในชั้นนี้ไม่ใคร่ซึ่งรู้จักแต่ก่อนมาถูกผูกที่จะทำราชการ ย่อมถวายตัวเป็นมหาดเล็กตั้งแต่รุ่น

TUDC 26/09/2563

หนุ่ม ในเวลาเปนมหาดเล็ก ได้เข้าเฝ้าแหนรับราชการหยู่ในราชสำนัก ซงรู้จักแทบทุกคน บางคนก็ได้เปนนายรองแลหุ้มแพรรับราชการในกรมมหาดเล็กก่อน แล้วจึงไปเปนขุนนางต่างกะซวง ขุนนางที่ไม่ได้เคยเปนมหาดเลก เชนพวกทขนจากเปนเสมียนตามกะซวงมนอย แตเดยวนขุนนางขนจากเปนเสมียนตามกะซวงเปนพน ไม่เคยเปนมหาดเล็กจึงไม่ซงรู้จัก (บางทีกะซวงมหาดไทยของฉันเอง จะเปนเหตุให้ซงพระราชปรารภ ด้วยกำลังจัดระเบียบการปกครองหัวเมืองสมุหเทสาภิบาลมนทลต่าง ๆ ขอคนมีความรู้ออกไปรับราชการตามหัวเมือง ฉันต้องหาคนจำพวกนักเรียนส่งไปบีละมาก ๆ เมื่อคนเหล่านั้นคนไหนไปทำการงานดีมีความสามารถถึงขนาด ฉันก็กราบบังคมทูลขอให้รับสัญญาบัตรเปนขุนนางตามทำเนียม จำนวนคนรับสัญญาบัตรขนไหม่สังกัดหยู่ในกะซวงมหาดไทยมากกว่ากะซวงอื่น ๆ แต่ขอนฉันยังไม่ได้คิดเห็นในเวลานั้น) เมื่อได้พังพระราชปรารภแล้ว ฉันจึงมาคิดไคร่ครวนดู เห็นว่าประเพนีโบรานซึงให้ผู้ทจะเปนขุนนางถวายตัวเปนมหาดเล็กเสียก่อนนั้น เปนการดีมีคุนมาก เพราะพระเจ้าแผ่นดินซงรู้จัก ย่อมเปนปัจจัยให้ซงพระเมตตากรุนาแลไว้ฉางพระราชหริทัย ส่วนตัวผู้เปนข้าราชการ เมื่อได้รู้จักแลซาบพระราชอัชยาสัยพระเจ้าแผ่นดิน ก็ย่อมเปนปัจจัยให้เกิดความจงรักภักดี แลยังมีประโยชน์หย่างอนอก เพราะมหาดเล็กได้เข้าสมาคมชั้นสูง มีโอกาสได้สึกสาชนบทำเนียมแลผกหัดกรยามารยาทกับทงได้รู้จักผู้หลกผู้ใหย่ในแผ่นดิน

TUDA 26/09/2565

ติดอดจนได้คุ้นเคยกับเพื่อนมหาดเล็กซึ่งจะไปรับราชการด้วยกัน มี
โอกาสที่จะผูกไมตรีจิตต่อกันไว้สำหรับวันหน้า ว่าโดยย่อเห็นว่าประเพณี
ที่เปนประโยชน์อันน่าจะรักสาไว้ หาควนปล่อยให้สูญเสียไม่ เมื่อคิด
ต่อไปว่าจะคิดแก้ไขด้วยประการใดดี เห็นว่าจะกลับใช้ประเพณีเหมือน
หย่างเดิมไม่เหมาะกับราชการในสมัยนั้น ซึ่งต้องการคนที่ได้เล่าเรียนมี
ความรู้การงานในกะซวงเปนสำคัน เปนแต่เพียงมหาดเล็ก จะรับสัญญา
บัตรเปนขุนนางตามกะซวง ก็ไม่สามาถจะทำการงานได้ ทางที่จะแก้ไข
ควนจะให้มีโรงเรียนขึ้นในกรมมหาดเล็ก ให้นักเรียนถวายตัวเปน
มหาดเล็ก มีโอกาสเข้าเฝ้าแหนให้ซึ่งรู้จัก ทั้งให้ศึกสาขนบทำเนียมใน
ราชสำนักไปด้วยกันกับความรู้เบื้องต้นสำหรับข้าราชการพลเรือนใน
กะซวงต่าง ๆ แล้วให้ไปสำรองราชการหยู่ตามกะซวงเสียชั้นหนึ่งก่อน
จนทำการงานได้ดีถึงขนาด จึงให้รับพระราชทานสัญญาบัตรเปนขุนนาง
ต่อชั้นนั้นก็จะเปนประโยชน์ทั้งสองหย่างประกอบกัน ฉันกราบบังคมทูน
ความคิดเห็นเช่นว่ามา พระเจ้าหยู่หัวซึ่งพระราชดำริเห็นชอบด้วย เดิม
มีพระราชประสงค์จะให้ฉันจัดโรงเรียนนั้นเหมือนหย่างเคยจัด “โรงเรียน
สวนกุหลาบ” มาในกะซวงธัมการ แต่ฉันกราบบังคมทูนขอตัว ด้วย
เห็นว่าโรงเรียนมหาดเล็กจะผูกหัดข้าราชการพลเรือนทุกกะซวง อีกบัด
โรงเรียนอิสระต่างหากจากกะซวงต่าง ๆ จะดีกว่า แต่จะต้องเปนผู้ซึ่ง
เกียรติคุนในทางวิชาความรู้ถึงผู้คนนับถือ จึงจะจัดการได้สดวก เดิม
พระเจ้าหยู่หัวซึ่งพระราชดำริจะให้พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้า

TUDC 26/09/2563

ระพีพัธนสักดิ์ (กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์) ซึ่งเพิ่งสเด็ดกลับมาจาก ประเทศอังกฤด โดยซงลำเหร็ดการศึกสาได้ปริญญาในมหาวิทยาลัย ออกสฟอร์ดแล้ว เปนอธิบดีจัดการโรงเรียนมหาดเล็กหลวง แต่ พระองค์เจ้าระพี ฯ กราบบังคมทูนว่าได้ซงศึกสาวิชานิติสาตรเปนสำคัน สมัครับราชการทางฝ่ายตุลาการก็พอเหมาะอีกทางหนึ่ง ด้วยมีพระราช ประสงค์จะให้จัดการแก้ไขระเบียบสาลยุติธรรมหยู่ด้วยอีกหย่างหนึ่ง เวลา นั้นกะซวงยุติธรรมยังบันชาการแต่สาลในกรุงเทพ ฯ เพราะไม่สามาถจะรับ จัดการสาลยุติธรรมได้ทั่วพระราชอานาเขต สาลยุติธรรมตามหัวเมืองยัง ขึ้นหยู่ในกะซวงมหาดไทยตามประเพนีเดิม ซงพระราชดำหริว่าจะรอการ จัดสาลยุติธรรมตามหัวเมือง ไว้จนกะซวงยุติธรรมสามาถรับจัดสาลหัว เมืองได้ก็จะช้านัก จึงดำหรัดสั่งให้ลงมือจัดการสาลยุติธรรมตามหัวเมือง ด้วยอีกหย่างหนึ่งในกะซวงมหาดไทย ฉันกราบทูนขอให้ตั้งต้นจัดแต่ใน มนทลอยุธยาดูก่อน จึงซงตั้งข้าหลวงพิเสสสังกัดขึ้นในกะซวงมหาดไทย คนะหนึ่ง ให้พระเจ้าลูกยาเทอ พระองค์เจ้าระพีพัธนสักดิ์ เปนนายก พระยาไกรสีห์ (เปล่ง) เนติบันดิตอังกฤด กับมิสเตอร์ เกิก แปตริก เนติบันดิตเบลเยียม (ซึ่งเปนผู้ช่วยเจ้าพระยาอภัยราชา โรลังยัคมินส์) ทั้ง 3 คนนี้ขึ้นไปจากกรุงเทพ ฯ มีข้าหลวงพิเสสในท้องที่อีก 2 คน คือพระเจ้าน้องยาเทอ กรมขุนมรุพงส์ศิริพัธน (เมื่อยังเปนกรมหมื่น) สมุหเทสาภิบาลมนทล กับพระยาชัยวิชิต (นาค นะบ้อมเพชร) ผู้ รักสากรุงศรีอยุธยา รวมทั้งคนะ 5 คน เริ่มจัดการสาลหัวเมืองใน

TUDC 26/09/2563

ครั้งนั้น การที่ทรงตั้งข้าหลวงพิเศษจัดสาธยุดิธรรมตามหัวเมืองครั้งนั้น เป็นมูลของระเบียบการสาธยุดิธรรม ซึ่งใช้ต่อไปถึงทีหลัง ๆ ในภายหลังตลอดมา

แต่การที่จะตั้งโรงเรียนมหาดเล็กหลวง ต้องรอหาตัวผู้ที่จะเป็นอธิบดีหนึ่งจนถึง พ.ศ. 2442 เจ้าพระยาพระเสด็จ (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) เวลานั้นยังเป็นพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ในกรมมหาดเล็ก กลับจากยุโรป พระเจ้าหยู่หัวทรงพระราชดำริเห็นว่าเหมาะแก่ตำแหน่งอธิบดีโรงเรียนมหาดเล็ก ด้วยเป็นผู้มีชอบในการเรียนวิชาความรู้มาตั้งแต่ยังเป็นนักเรียน และได้ไปเป็นพระครูของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช หยู่ในประเทศอังกฤดหลายปี ในระหว่างนั้นตัวเองก็ได้เรียนรู้ภาสาอังกฤดด้วย นอกจากนั้นพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ได้เคยรับราชการในกระทรวงธรรมการและกระทรวงมหาดไทย เข้าใจระเบียบราชการพอเรื่อนหยู่แล้ว และมีตำแหน่งในกรมมหาดเล็กด้วย จึงทรงพระกรุนาโปรดเกล้า ฯ ให้พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ เป็นอธิบดีโรงเรียนมหาดเล็ก แต่โปรดให้ฉันเป็นที่ปรึกสา ตรัดว่าพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์เคยเป็นเลขานุการของฉันมาแต่ก่อน คงจะทำการด้วยกันได้ พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์กับฉันปรกสากันกะโครงการที่จะจัดโรงเรียนมหาดเล็ก ขึนทูนเกล้า ฯ ถวาย เป็นระเบียบการดังนี้ คือ

1. จะรับนักเรียนอายุระหว่าง 15 จนถึง 20 ปี และเป็นผู้ดีโดยสกุลหรือโดยถานะอันสมควนจะถวายตัวเป็นมหาดเล็กได้ ทั้งต้องไห้มี

TUDC 26/09/2563

ความรู้เรียนมาแต่ที่อื่น ถึงชั้นมัธยมในสมัยนั้น

2. จะมีนักเรียนจำกัดจำนวนเพียงเท่าที่กะซวงต่าง ๆ ปราถนาหาผู้มีความรู้เข้ารับราชการ ไม่รับนักเรียนมากเกินไปจนหางานทำไม่ได้ แต่จะกวดขันในการฝึกสอนให้มีความรู้ดีกว่านักเรียนที่กะซวงต่าง ๆ จะหาได้ที่อื่นในสมัยนั้น

3. หลักสูตรของโรงเรียนจะจัดเปน 3 ภาค กะเวลาเรียนราวภาคละปี ภาคที่หนึ่ง เมื่อก่อนนักเรียนจะถวายตัวเปนมหาดเล็ก ให้เรียนวิชาเสมียน อันเปนความรู้เบื้องต้นของข้าราชการเหมือนกันทุกกะซวง เมื่อเรียนภาคที่หนึ่งสำเหร็ดแล้ว ถึงภาคที่สองจึงให้ถวายตัวเปนมหาดเล็ก ฝึกสอนขนบทำเนียมในราชสำนักด้วยกันกับความรู้พิเสสซึ่งต่างกะซวงต้องการต่างกัน เมื่อเรียนสำเหร็ดแล้ว ถึงภาคที่สามให้ไปสึกสาราชการในกะซวงซึ่งจะไปหยู่ แต่ยังคงเปนมหาดเล็ก ไปจนมีความสามาถถึงขนาดที่กำหนดไว้ในกะซวง ได้เปนตำแหน่งข้าราชการชั้นสัญญาบัตรในกะซวงนั้นแล้ว จึงปลดขาดจากโรงเรียน นำโครงการนี้ขึ้นทูนเกล้า ฯ ถวาย ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้วก็เปิดโรงเรียนมหาดเล็กที่ตึกยาว ข้างประตูพิมานชัยสรีทางฝ่ายตะวันตกใน พ.ส. 2442 นั้น

เมื่อแรกตั้งโรงเรียนมหาดเล็ก กำหนดจะรับนักเรียนเพียง 50 คน พอเปิดโรงเรียนแล้วไม่ช้าก็มีคนสมัคเปนนักเรียนพอต้องการ ส่วนการฝึกสอนในปีแรกสอนแต่ภาคที่หนึ่งคือวิชาเสมียน ได้ครูหัดเสมียนใน

กะซวงมหาดไทยมาเปนผู้สอน ขึ้นปีที่สองมีนักเรียนสอบความรู้สำเหร็ด 7 คน พระยาวิสุทธิสุริยสักดิ์ นำถวายตัวเปนมหาดเล็กหลวงเปนครั้งแรก คือ

1. นายขวัน นะป้อมเพชร

พายหลังได้เปน พระยาจงรักส์นรสีห์

2. นายเลื่อน นะป้อมเพชร

พายหลังได้เปน พระยาชวกิจบันหาร

3. นายสวัสดิ์ มหากายี

พายหลังได้เปน พระยานครพระราม

4. นายทอง จันทรางสุ

พายหลังได้เปน พระยาสุนทรเทพกิจจารักส

5. นายสว่าง จุลวิธูร

พายหลังได้เปน พระยาอัถสาตรโสภน

6. นายสงวน สตรัต

พายหลังได้เปน พระยาอัถกวีสุนทร

7. นายเบ้า จารุสเถียร

พายหลังได้เปน พระยาพายัพพิริยกิจ

นักเรียนที่ถวายตัวแล้วแต่งเครื่องแบบมหาดเล็ก และเวลามีการงานในราชสำนักเข้าเฝ้าแหนกับมหาดเล็กเสมอ ส่วนการฝึกสอนความรู้สำหรับราชสำนักอันเปนภาคสองนั้น ได้พระยาชัยนันท์นิพัธนพงส์

TUDC 26/09/2563

(เชย ชัยนันท์) เมื่อยังเป็นจ่ารงมหาดเล็ก เป็นครูเริ่มสอนในบีที
สอง แต่การสอนความรู้พิเศษซึ่งต้องการต่างกันเฉพาะกระทรวง มี
ความขัดข้องด้วยยังไม่รู้ว่ากระทรวงต่าง ๆ จะหยากได้นักเรียนมหาดเล็ก
มีความรู้หย่างไดบ้าง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ วิตกว่าถ้าต่างกระทรวงกระ
ความรู้พิเศษต่าง ๆ มาให้สอนพร้อมกันหมดทุกกระทรวง โรงเรียนก็จะ
ไม่สามารถสอนให้ได้ ในบีทีสองของโรงเรียนนั้น หยากจะลองสอน
ความรู้พิเศษแต่สำหรับกระทรวงเดียวดูก่อน ฉันยอมให้ตั้งต้นด้วยกระทรวง
มหาดไทย ให้ครูพร้อม วาจรัต ซึ่งพายหลังได้เป็นที่พระภิรมย์ราชา
เวลานั้นสอนนักเรียนหยู่ในกระทรวงมหาดไทย ไปเป็นครูการปกครองใน
โรงเรียนมหาดเล็ก และคิดให้ว่าถ้านักเรียนภาคที่สอง คนไหนจะสมัค
รับราชการในกระทรวงมหาดไทย ให้เรียนแบบแผนการปกครองที่ใน
โรงเรียนเป็นภาคต้น แล้วฉันจะส่งออกไปหยู่กับสมุหเทศาภิบาลมนฑล
ใดมนฑลหนึ่ง เหมือนหย่างเป็นลูกศิษย์สำหรับรับใช้สอยในกิจการต่าง ๆ
เพื่อให้รู้เห็นการปกครองในหัวเมืองว่าเป็นหย่างไร มีกำหนดให้ไป
สักสำหยู่ราว 6 เดือน แล้วจึงให้เรียกกลับเข้ามาสอบความรู้ภาคที่สอง
ในคราวเดียวด้วยกันทั้งความรู้สำหรับราชสำนักและความรู้พิเศษสำหรับ
กระทรวงมหาดไทย นักเรียนคนไหนสอบได้สำเหร็ด การเรียนต่อไปใน
ภาคที่สามซึ่งเรียนแต่เฉพาะราชการกระทรวงมหาดไทย กระทรวงมหาดไทย
จะให้เป็นตำแหน่งผู้ตรวดการ ออกไปผึกหัดทำการปกครองหยู่ในหัว
เมืองมนฑลละ 2 คน จนได้รับตำแหน่งประจำราชการ กราบบังคมทูน

ก็ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้แก้ไขดังว่ามา-
พอสิ้นบิทสอง ได้นักเรียนออกไปเปนผู้ตรวดการครั้งแรกดูเหมือน
5 คน นักเรียนมหาดเล็กซึ่งออกไปเปนผู้ตรวดการนั้น ฉันให้เรียก
ตามแบบโบรานว่า "มหาดเล็กรายงาน" ยังสังกัดหยู่ในกรมมหาดเล็ก
แลแต่งเครื่องแบบมหาดเล็ก เปนแต่ออกไปรับราชการหยู่หัวเมือง
ไปหยู่มนทลไหน เวลาพระเจ้าหยู่หัวเสดไปยังมนทลนั้น ต้องเข้าไป
สมทบกับมหาดเล็กที่ตามเสดรับราชการในพระองค์ เช่นเชิญเครื่อง
ราชูปโภค ตั้งเครื่องเสวย แลถวายหยู่งานพัดเปนต้น สังเกตดูพระ
เจ้าหยู่หัวเมื่อทอดพระเนตรเห็นมหาดเล็กรายงานที่ไหน ก็ชงเสแดงพระ
เมตตาปรานี มักชงทักทายแลตรัดเรียกไช้สอย ชงไถ่ถามถึงการงาน
ที่ไปทำเพื่อจะให้มีแก่ใจ เห็นได้ว่าพอพระราชหริทัยที่ชงเห็นผลของ
โรงเรียนมหาดเล็ก ว่าเปนประโยชน์แก่ราชการบ้านเมืองได้ดังพระราช
ประสงค์ ส่วนการผึกหัดมหาดเล็กรายงานนั้น ฉันสั่งให้สมุหเทสาภิบาล
ไช้ไปเที่ยวตรวดการงานต่าง ๆ ตามหัวเมืองในมนทล เพื่อให้รู้จัก
ภูมิลำเนาแลผู้คนพลเมืองหย่างหนึ่ง ให้ไปทำการในหน้าที่ปลัดอำเพอ
ให้รู้วิธีปกครองติดต่อกับตัวราสดรหย่างหนึ่ง มหาดเล็กรายงานได้
เล่าเรียนแลรับอบรมจากโรงเรียนมหาดเล็กมาแล้ว ไปเปนตำแหน่ง
มหาดเล็กรายงานหยู่ไม่ช้ากว่าปี ก็สำนำญกิจการถึงขนาดที่จะเปน
ตำแหน่งข้าราชการชั้นรับสัญญาบัตร เช่นเปนนายอำเพอเปนต้นเทบทุก
คน แต่เมื่อแรกเปนตำแหน่งชั้นสัญญาบัตร เปนแต่ปลดจากโรงเรียน

TUDC 26/09/2563

มหาดเล็กไปเปนข้าราชการกะซวงมหาดไทย ยังไม่ได้รับสัญญาบัตร เปนขุนนางหยู่สักปีหนึ่งหรือสองปี จนปรากดว่าทำการงานได้ดีมีความสามาถสมกับตำแหน่ง จึงได้รับสัญญาบัตรเปนชั้น "ขุน" เปนต้นไป

เล่าถึงเรื่องตั้งโรงเรียนมหาดเล็ก มีความข้อหนึ่งซึ่งฉันควนจะกล่าวไว้ให้เปนธัม ตัวฉันเองเปนแต่ต้นคิดกับเปนที่ปรึกสาช่วยแนะนำบ้าง แต่ส่วนที่จัดโรงเรียนได้ดังพระราชประสงค์ ควนนับเปนความชอบของพระยาวิสุทธิสุริยสักดิ์ ซึ่งพยายามจัดการมาแต่ต้นจนสำเหร็ด น่าเสียดายแต่ที่พระยาวิสุทธิสุริยสักดิ์เปนตำแหน่งอธิบดีโรงเรียนมหาดเล็กหยู่เพียง 3 ปี ถึง พ.ศ. 2446 เมื่อซึ่งตั้งเจ้าพระยาวิชิตวงส์วุทธิไกร (ม.ร.ว. คลี่ สุทัศน์) เวลานั้นยังเปนพระยาวุทธิการบดี เปนเสนาบดีกะซวงธัมการ ท่านชำนาญแต่การฝ่ายคนะสงค์ สราบบังคมทูนขอให้มีผู้ชำนาญการสึกสาเปนผู้ช่วย พระเจ้าหยู่หัวซึ่งพระราชดำริว่าโรงเรียนมหาดเล็กหลวงก็ตั้งสำเหร็ดแล้ว พอจะหาผู้ทำการแทนพระยาวิสุทธิสุริยสักดิ์ต่อไปได้ แต่ทางกะซวงธัมการไม่ซึ่งเห็นตัวผู้อื่น จึงซึ่งพระกรุนาโปรดให้พระยาวิสุทธิสุริยสักดิ์ ย้ายไปเปนปลัดทูนฉลองกะซวงธัมการ และซึ่งตั้งพระยาสุรวงศ์ (ม.ร.ว. จิตร สุทัศน์) เมื่อยังเปนที่เจ้าหมื่นสรัสรักษ์ หัวหมื่นมหาดเล็ก อันเคยมีชื่อเสียงแต่ครั้งยังเปนนักเรียนและได้เคยไปสึกสาในยุโรป เปนผู้บังคับการโรงเรียนมหาดเล็กแทนพระยาวิสุทธิสุริยสักดิ์ การโรงเรียนมหาดเล็กก็เจริญมาโดยลำดับ มีจำนวนนักเรียนสำเหร็ดการสึกสาออกไปรับราชการเพิ่มขึ้น

CUDC 26/09/2563

ทุกปี แต่มีผลไม่ตรงกับที่คาดไว้เดิมหย่างหนึ่ง ด้วยนักเรียนที่เรียน
สำเร็ดทุกภาคมักสมัคไปรับราชการในกะซวงมหาดไทยแทบทั้งนั้น ที่
สมัคไปหยู่กะซวงอื่นมีน้อย เปนเช่นนั้นเพราะกะซวงมหาดไทยมีตำแหน่ง
"ผู้ตรวดการ" สำรองไว้ให้นักเรียนมหาดเด็กมนทลละ 2 คน รวมทุก
มนทล เปน 32 คน นักเรียนที่สมัครับราชการกะซวงมหาดไทย พอ
สำเร็ดการเรียนก็ได้รับเงินเดือนเปนตำแหน่งผู้ตรวดการทันที ไม่ต้อง
ขวนขวายหาตำแหน่งแห่งที่ทำราชการ ยังมีเหตุอันอกหย่างหนึ่ง ด้วย
ในสมัยนั้นกะซวงมหาดไทยกำลังจัดการปกครองในหัวเมืองต่าง ๆ ต้อง
การคนมีความรู้ไปเปนตำแหน่งกรมการตามหัวเมืองมาก นักเรียน
มหาดเด็กที่ออกไปเปนผู้ตรวดการ ได้ร่ำเรียนรับความอบรมดีกว่าบุคคล
พายนอก ไปหยู่ไม่ช้าก็ได้เปนกรมการชั้นสัญญาบัตร ตำแหน่งผู้ตรวด
การว่างบ่อย ๆ แม้นักเรียนมหาดเด็กที่เรียนสำเร็ดมีมากขึน ก็ยังไม่
พอกับที่กะซวงมหาดไทยต้องการ แต่กะซวงอื่นยังไม่ใคร่มาหาคนที่โรง
เรียนมหาดเด็ก โรงเรียนมหาดเด็กก็เหมือนผีกหัดข้าราชการให้แด่
กะซวงมหาดไทย หรือว่าอีกหย่างหนึ่งโรงเรียนมหาดเด็กทำให้เกิด
ประโยชน์แด่ในการปกครองหัวเมือง เปนเช่นนั้นมาสัก 6 ปี ก็พอสิ้น
รัชกาลที่ 5 เมื่อฉันเขียนนทานนี้องสืบถามถึงนักเรียนมหาดเดกครง
รัชกาลที่ 5 ที่ออกไปรับราชการ ได้รายชื่อผู้ที่ได้ดถึงเปนพระยาในรัชกาด
พายหลังถึง 30 คน

ถึงรัชกาลที่ 6 พระบาทสมเด็ดพระมงกุดเกล้าเจ้าหยู่หัว ซึงพระ

ราชปรารภถึงเงินที่ชาวเมืองไทย ได้เรี่ยไรกันสร้างพระบรมรูปช่วงม้าถวาย
สนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็ดพระจุลจอมเกล้าเจ้าหยู่หัว พระ
บิยมหาราช เมื่องานรัชมงคล มีจำนวนเงินเหลือจากที่สร้างพระบรมรูป
หยู่กว่า 1,000,000 บาท ไคร่จะช่วงสร้างสิ่งอนุสรณ์ซึ่งเกิดประโยชน์แก่
บ้านเมืองตอบแทนชาวเมืองไทยด้วยเงินรายนั้น ช่วงพระราชดำหริว่า
โรงเรียนมหาดเล็กหลวงช่วงสมเด็ดพระบรมชนกนาถได้ช่วงตั้งไว้ เปน
ประโยชน์แก่การปกครองให้ชาวเมืองไทยหยู่เย็นเปนสุข แต่ว่า
ประโยชน์ยังได้เพียงในการปกครองหัวเมือง ควนจะขยายประโยชน์
ของโรงเรียนนั้นให้แพร่หลายไปถึงการอื่น ๆ ในฝ่ายพลเรือนให้ทั่วกัน
จึงโปรดให้ขยายการโรงเรียนมหาดเล็กหลวงเปนโรงเรียนข้าราชการ
พลเรือน พระราชทานเงินเหลือสร้างพระบรมรูปช่วงม้าให้ใช้เปนทุน และ
พระราชทานที่ดินผืนใหย่ของพระคลังข้างที่ตำบลปทุมวัน รวมทั้งที่ก
สร้างไว้เปนวังช่วงเรียกกันว่า "วังกลางทุ่ง" สำหรับใช้เปนโรงเรียนด้วย
พนักงานจัดโรงเรียนข้าราชการพลเรือนนั้น โปรดให้มีกรรมการคนะหนึ่ง
ช่วงพระกรุนาโปรดให้ตัวฉันเปนนายก และสมเด็ดพระอนุชาธิราชเจ้าฟ้า
กรมหลวงพิสนุโลกประชานาถ เจ้าพระยาพระสเด็ด ฯ เจ้าพระยาอภัย
ราชา (ม.ร.ว. ดภ สุทัสน์) พระยาสุริยวงส์ เจ้าพระยาธรรมศักดิ
มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน) พระยาเทพวิทูร ฯ (บุญช่วย วนิกกุล)
รวม 6 คน ด้วยกันอำนวยการ ให้พระยาสุริยวงส์คงเปนอธิบดีหยู่
เหมือนหย่างโรงเรียนมหาดเล็กหลวง ได้ย้ายโรงเรียนจากพระบรมมหา

TUDC 26/09/2563

ราชวัง ไปหยุดที่ "วังกลางทุ่ง" ตั้งแต่ พ.ศ. 2459 เป็นต้นมา ต่อมาตัวฉันเกิดอาการป่วยเจ็บทุพลภาพ ต้องกราบบังคมทูลขอเวนคืนตำแหน่งนายกกัมการโรงเรียนข้าราชการพลเรือน เจ้าพระยาพระสเด็ด ฯ ก็ป่วยถึงอสัญกัมไนหมู่นั้น เมื่อฉันออกจากตำแหน่งนายกกัมการแล้ว ในพ.ศ. 2459 นั้น พระบาทสมเด็ดพระมงกุดเกล้าเจ้าหยู่หัว จึงโปรดให้ขยายการโรงเรียนข้าราชการพลเรือนเปนมหาวิทยาลัย มีนามว่า "จุดาลงกรน์มหาวิทยาลัย" และซงพระกรุนาโปรดให้ฉันเปนหัปริกสาของมหาวิทยาลัยต่อมา เรื่องประวัดโรงเรียนมหาดเล็กหลวงมีดังเล่ามาน

เรื่องน ฉันเขียนแต่เมื่อ พ.ศ. 2481 ได้พิมพ์ฝากไว้ในเรื่องประวัดพระยานครพระราม (สวัสดิ มหากาย) เห็นเปนหย่างเดียวกับนิทานโบรานคดี จึงคัดเอามาพิมพ์ไว้ด้วยกัน

TUDC 26/09/2563

นิทานที่ 15
เรื่องอังยี

---

(1)

เมื่อฉันเปนนายพล ผู้ช่วยบันชาการทหานบกหยู่ในกรมยุธนาธิการ ระหว่าง พ.ศ. 2430 จนถึง พ.ศ. 2432 ได้เคยมีหน้าทหาการปราบพวกจีนอังยีในกรุงเทพ ฯ ครั้งหนึ่ง ต่อมาถึงสมัยเมื่อฉันเปนตำแหน่งเสนาบดีกะซวงมหาดไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2435 จน พ.ศ. 2458 มีหน้าที่ต้องคอยระวังพวกอังยีตามหัวเมืองหยู่เสมอ บางทีก็ต้องปราบปรามบ้าง แต่ไม่มีเหตุใหย่โตเหมือนเมื่อครั้งฉันหยู่ในกรมยธนาธิการ ถึงกะนั้นก็ได้ความรู้ในเรื่องอังยีมากขน ครันเมื่อฉันออกจากกะซวงมหาดไทยมาจัดการหอพระสมุดสำหรับพระนคร มีกิจตรวดค้นโบรานคดี พบเรื่องอังยีทมีมาในเมืองไทยแต่ก่อน ๆ ในหนังสือพงสาวดาร และจดหมายเหตุเก่าหลายแห่ง เลยหยากรู้เรื่องตำนานของพวกอังยี จึงได้ไถ่ถามผู้ทเคยเปนหัวหน้าอังยีทคุนเคยกัน คือพระอนุวัตราชนิยม ซึ่งมักเรียกกันว่า "ยกอฮง" นั้นเปนต้น เขาเล่าให้ฟังได้ความรู้เพิ่มเติมขึ้นอีก จึงได้ลองเขียนบันทึกเรื่องอังยีไว้บ้างหลายปีมาแล้ว ครันออกมาหยู่เมืองปีนัง ฉันมาได้เห็นตำนานต้นเรื่องอังยีทแรกเกิดขึ้นในเมืองจีน มิสเตอร์ บีคเกอริง Mr. W. A. Pickering แปลจากภาสาจีนในตำราของพวกอังยี พิมพ์เปนภาสาอังกริดไว้ในหนังสือวารสารของ

TUDC 26/09/2563

สมาคมรอแยล อาเซียติค Journal of the Royal Asiatic Society เมื่อ ค.ศ. 1878 (พ.ศ. 2421) เขาเล่าถึงเรื่องที่พวกจีนมาตั้งอยู่ในหัวเมืองขึ้นของอังกฤษในแหลมมลายูด้วย เป็นอันได้เรื่องเบื้องต้นต่อกับเรื่องอย่างที่ฉันเคยรู้มาแต่ก่อนอีกตอนหนึ่ง จึงถือรวมเนื้อความเรื่องอย่างเขียนนี้ทั้งเรื่องนี้

(2)

เหตุที่เกิดพวกอั้ยจี่ในเมืองจีน

เมื่อพวกเม่งจูได้เมืองจีนไว้ในอำนาจ ตั้งราชวงศ์ได้เชิงครองเมืองจีนแล้ว ถึง พ.ศ. 2207 พระเจ้าคังฮีได้เสวยราชย์เป็นรัชกาลที่ 2 ในรัชกาลนั้นมีพวกฮ่วนเฮงโน้วหยู่ทางทิศตะวันตกยกกองทัพมาตีเมืองจีน เจ้าเมืองกรมการที่รักษาหัวเมืองชายแดนจีนต่อสู้ข้าศึกไม่ไหว พระเจ้ากรุงจีนคังฮีจะแต่งกองทัพออกไปจากกรุงปักกิ่ง หาตัวแม่ทัพไม่ได้ จึงให้ออกประกาศว่าถ้าใครอาสาปราบปรามพวกฮ่วนได้จะประทานทองเป็นน้ำหนัก 10,000 ตำลึง และจะให้ปกครองผู้คน 10,000 ครัวเป็นบริวาร ครั้งนั้นวัดแห่งหนึ่งอยู่บนภูเขากุยเต้งแขวงเมืองเกียนเต้งในแดนจีนฮกเกี้ยน มีหลวงจีนอยู่ด้วยกัน 128 องค์ ได้ร่ำเรียนวิชาอาคมมาก พากันเข้าอาสารบพวกฮ่วน พระเจ้ากรุงจีนชังยินดี แต่เวลานั้นหลวงจีนมีแต่ 128 องค์ด้วยกัน พวกข้าศึกมีมากนัก จึงตรัสั่งให้ขุนนางผู้ใหญ่คนหนึ่งชื่อเต็งกุนตัดคุมกองทัพไปด้วยกันกับพวก

TUD 26/09/2563

หลวงจัน ไปรบข้าศึกที่ด่านท่งก๋วน พวกหลวงจันกับพวกกองทัพกรุงปักกิ่งมีชัยชนะค่าพันพวกฮ่วนล้มตายแตกหนีไปหมด พระเจ้ากรุงจันจะประทานบำเหน็ดรางวันตามประกาศ พวกหลวงจันไม่รับยศศักดินะบริวาร ขอกลับไปจำศีลภาวนาหยู่หย่างเดิม รับแต่ทอง 10,000 ตำลึงไปบำรุงวัด พระเจ้ากรุงจันก็ต้องตามใจ แต่ส่วนเด็งกุนตัดขุนนางผู้ใหย่ที่ไปช่วยพวกหลวงจันรบนั้นได้รับบำเหน็ดเปนตำแหน่งแม่ทัพใหย่นะเมืองโอ๋วก๋วง

เด็งกุนตัดกับหลวงจัน 128 องค์ เคยชอบพอกันสนิทสนมมาตั้งแต่ไปรบพวกฮ่วน เมื่อจะออกจากเมืองปักกิ่งแยกกันไป เด็งกุนตัดจึงเชิญหลวงจันทั้งหมดไปกินเลี้ยงด้วยกันวันหนึ่ง แล้วเลยกะทำสัจสาบานเปนพี่น้องกันต่อไปในวันหน้า ก็ในเวลานั้นมีขุนนางกังฉิน 2 คน เคยเปนอริกับเด็งกุนตัดมาแต่ก่อน ทูนพระเจ้ากรุงจันว่าเมื่อเด็งกุนตัดจะออกไปจากกรุงปักกิ่ง ได้ลอบกะทำสัจสาบานเปนพี่น้องกับพวกหลวงจัน 128 องค์ ดูผิดสังเกต สงสัยว่าเด็งกุนตัดจะคิดมักใหย่ไฝ่สูง จึงได้สาบานเปนพี่น้องไว้กับพวกหลวงจันทมรทธิเดช โดยหมายจะเอาไว้เปนกำลัง เวลาเด็งกุนตัดออกไปเปนแม่ทัพบังคับบันชารพลมาก ถ้าได้ช่องก็จะสมคบกับพวกหลวงจันพากันยกกองทัพเข้ามาชิงราชสมบัติ น่ากลัวคนในเมืองหลวงจะไม่กล้าต่อสู้ เพราะกลัวฤทธิเดชของพวกหลวงจัน พวกขุนนางกังฉินคอยหาเหตุทูนยุยงมาหย่างนั้น จนพระเจ้ากรุงจันคงยินจงด้วย จึงปรึกสากันคิดกลอุบายตั้งขุนนางกังฉิน 2 คนนั้นเปน

TUDC 26/09/2563

ข้าหลวง คนหนึ่งให้ไปยังเมืองโอวกวง ทำเป็นทีว่าคุมของบำเหน็ดไป
พระราชทานเต็งกุนตัด อีกคนหนึ่งให้ไปยังวัดบนพูเขากุยเถ้ง ทำเป็นที
ว่าคุมเครื่องราชพลี มีสุราบานและเบญจอาหารเป็นต้นไปพระราชทาน
แก่พวกหลวงจีน 128 องค์ เมื่อข้าหลวงไปถึงเมืองโอวกวง
เต็งกุนตัดออกไปรับข้าหลวงถึงนอกเมืองหลวงตามประเพณี ข้าหลวง
ก็อ่านท้องตราว่าเต็งกุนตัดคิดกบดต้องโทษถึงประหารชีวิต แล้วจับตัว
เต็งกุนตัดฆ่าเสีย ฝ่ายข้าหลวงที่ไปยังพูเขากุยเถ้ง พวกหลวงจีนก็ต้อน
รับโดยดีมิการเฉยงรับทวัด ข้าหลวงเอายาพิษเจือสุราของประทานไปตั้ง
เฉยง แต่หลวงจีนเจ้าวัดได้กลิ่นผิดสุราสำมัญ เอากะบกายสัตว์สำหรับ
วัดมาจุ่มลงชันสูตร เกิดเปลวไฟพลุ่งขึ้นรู้ว่าเป็นสุราเจือยาพิษ ก็เอา
กะบกพันข้าหลวงตาย แต่ขณะนั้นพวกของข้าหลวงที่ลอบหยูข้างนอกพา
กันจุดไฟเผาวัดจนไหม้โชมหมด พวกหลวงจีน 128 องค์ตายไปในไฟ
บ้าง ถูกพวกข้าหลวงฆ่าตายบ้าง หนีรอดไปได้แต่ 5 องค์ ชื่อฉององค์
หนึ่ง บุงองค์หนึ่ง มะองค์หนึ่ง โอองค์หนึ่ง ดิองค์หนึ่ง พากันไปซ่อน
ตัวหยู่ที่วัดแห่งหนึ่งในแขวงเมืองโอวกวงที่เต็งกุนตัดเคยเป็นแม่ทัพหยู่
แต่ก่อน

หยู่มาวันหนึ่งหลวงจีน 5 องค์นั้นลงไปที่ริมลำธาร แลเห็นกะถาง
ธูปรูปสามขามีหูสองข้างไบหนึ่ง ลอยมาในน้ำกำลังมีควันธูปขึ้นไปใน
อากาศ นกหลากใจจึงลงไปยกขึ้นมาบนบก พิจารณาดู เห็นมีตัวอักษร
หยู่ที่ต้นกะถางธูปนั้น 4 ตัวว่า หวน เชง หก เหม่ง แปลว่ากาจัดเชง

เสียกลับยกเหมังขัน นกสงสัยว่าเทวดาฟ้าแถะดินจะสั่งไห้ทำหย่างนั้น หรือหย่างไร ถองเสียงทายดูหลายครั้งก็ปรากฏว่าไห้ทำเช่นนั้นทุกครั้ง หลวงจันทั้ง 5 ประจักษ์แจ้งแก่ใจดังนั้น จึงเอาหย้าบักต่างชูปที่ในกะถางจุดบูชา แล้วกะทำสัจกันตามแบบที่เล่าปี กวนอู เตียวหุย สัญญากันแต่ก่อน ว่าจะช่วยกันทำนุบำรุงแผ่นดิน และจะกำจัดราชวงส์ไต้เชงเอาบ้านเมืองคืนไห้แก่ราชวงส์ไต้เหมังตามเดิม เมื่อปติญานกันแล้ว เห็นส์มุดตำราพยากรน์มีหยู่ในก้นกะถางชูปด้วยกันยินดียิ่งนัก แต่ในขนะนั้นเอง พวกข้าหลวงที่เทียวติดตามก็ไปถึง จะเข้าล้อมจับพวกหลวงจีนจึงอุ้มกะถางชูปวิ่งหนีไป ผเอินในวันนั้นนางกู้ส่วยเอง เมียเด็งกุนตัดที่ถูกค่าตายพาถูกแถะญาติพี่น้องออกไปเซ่น นะที่ผังส์พีเด็งกุนตัด ในเวลากำลังเซ่นหยู่ได้ยินเหมือนเสียงคน แถไปดูเห็นกะบี่เล่มหนึ่งโผล่ขึ้นมาจากแผ่นดิน เอามาพิจารนาดูเห็นมีตัวอักสรจารึกทกันกะบี่ว่า น่อ เส้ง โต๊ว แปลว่ามังกรส่องตัวชิงดวงมุกดากัน และที่ตัวกะบี่ก็มีอักสรจารึกว่า หวน เชง หก เหมัง แปลว่าไห้กำจัดราชวงส์ไต้เชง คืนแผ่นดินไห้ราชวงส์ไต้เหมัง ในเวลาที่กำลังพิจารนาตัวอักสรหยู่นั้น ได้ยินเสียงคนร้องไห้ช่วย นางกู้ส่วยเองก็ถือกะบี่ที่ได้ไหม่พาพวกพ้องออกไปดู เห็นพวกข้าหลวงกำลังไล่หลวงจีนทั้ง 5 องค์มา พวกนางกู้ส่วยเองเข้าป้องกันหลวงจีน เอากะบี่นั้นถูกข้าหลวงตาย พัดพวกก็หนีไปหมด นางกู้ส่วยเองกับหลวงจีนต่างไถ่ถามและเล่าเรื่องฝ่ายของตนไห้กันฟัง กรูว่าเปนพวกเดียวกันมาแต่เดิมและได้ถูกเนรคุนหย่าง

TUDC 26/09/2563

เดียวกัน นางจึงให้พวกหลวงจันอาสัยหยู่ทบ้าน จนเห็นการสับจับส่งบ
เงยบแล้วจึงให้หลวงจันทั้ง 5 กลับไปหยู่วัดตามเดิม หลวงจันทั้ง 5 น
ได้นามว่า โห่งว โจ๊ว แปลว่าบุรุสทั้ง 5 ขององยอดมา
ถึงตอนนหลวงจันทั้ง 5 แน่ใจว่าเทวดาฟ้าดิน ให้คิดอ่านกู้บ้าน
เมืองด้วยกำจัดราชวงส์ไต้เชง ก็ตั้งหน้าเกลยกล่อมผู้คนให้ร่วมคิด ได้
พัคพวกมากขน แต่กิดคิสัพท์รู้ไปถึงเจ้าเมืองกรมการก็ให้ออกไปจับ
หลวงจันทั้ง 5 จึงต้องหนีจากเมืองโอ๋วก๋วงต่อไป ไปพบนายโจรพวก
ทหานเสื่อ 5 น เมื่อได้พูดจาสนทนากัน พวกนายโจรเลื่อมใส รับจะ
พาโจรบริวารของตนมาเข้าพวกด้วย แล้วพาหลวงจันไปสำนักหยู่ทพูเขา
เหล็งโฮ้ว แปลว่ามังกรเสื่อ ในเวลานนมหลวงจันอกองคหนึงชอ
ตั้งกมน้า เคยเรียนรู้หนังสื่อมาก จนได้เปนขุนนางท่าราชการหยู่ในกรุง
ปักกิง หยู่มาสังเกตว่าราชวงส์ไต้เชงปกครองบ้านเมืองไม่เปนยุตติธัม
เกิดท้อใจจึงลาออกจากราชการไปบวดเปนหลวงจัน จำสึกสึกสาวิชา
อาคมของลัทธิสาสนาเต่า หยู่ นะ ถ้าแป๊ะเฮาะตั้ง แปลว่านกกะสาเผือก
จนมผู้คนนับถือมาก วันหนึงถูกสิส 4 คนไปบอกข่าวว่าหลวงจัน 5
องค์ได้ของวิเส่ส คิดอ่านจะกำจัดราชวงส์ไต้เชงกู้บ้านเมือง หลวงจัน
ตั้งกมน้าถนนดิพาสิส 4 คนตามไปยังที่สำนักของหลวงจัน 5 องค์ นะ
พูเขามังกรเสื่อ ขอสมัคเข้าเปนพวกร่วมคิดช่วยกู้บ้านเมืองด้วย ใน
พวกที่ไปสมัคนั้นยังมีคนสำคันอีก 2 คน คนหนึงเปนชายหนุ่มชอจูฮุ่งชัก
เปนราชนัดดาของพระเจ้าแซ่งจงในราชวงส์ไต้เหม็ง อีกคนหนึงเปน

หลวงจันชื่อ บังคุง รูปร่างสูงใหญ่มีกำลังวังชากล้าหานมาก เมื่อรวบรวมพัคพวกได้มากแล้ว พวกคิดการกำจัดราชวงศ์ไคเชงจึงประชุมกันทำสัจสาบานเป็นพี่น้องกันทั้งหมด แล้วยกเจ้าจู่ขุ่งขึ้นเป็นรัชทายาทราชวงศ์ไค้หมิง ตั้งหลวงจันตงกมนาซึ่งเป็นผู้มีความรู้มากเป็นอาจารย์ (จีนแส) และตั้งหลวงจันบังคุงเป็น "ตัวเฮีย" แปลว่า "พี่ชายใหญ่" และเป็นตำแหน่งจอมพล ตัวนายนอกจากนี้ก็ให้มีตำแหน่งแต่คุมหมวดกองต่าง ๆ แล้วพากันยกรพลไปตั้งหยู่ที่พูเขาฮ่งฮวง แปลว่าพูเขาหงส์ (จะเป็นแขวงเมืองไหนไม่ปรากฏ) หวังจะตีเอาบ้านเมืองคืน ได้รบกับกองทหารที่ประจำเมืองนั้น รบกันครั้งแรกพวกกบดมีชัยชนะกองทหานหลวงแตกหนีเข้าเมือง แต่รบครั้งหลังเกิดเหตุอัปมงคลขึ้นหย่างแปลกประหลาด ด้วยในเวลาหลวงจันบังคุงตัวเฮีย ขี่ม้าขับพลเข้ารบม้าล้มลงตัวจอมพลตกม้าตาย พวกกบดก็แตกพ่ายพากันหนีกลับไปยังเขามังกรเสื่อ หลวงจันตงกมนาผู้เป็นอาจารย์ เห็นว่าเกิดเหตุอันมิบังควนผิดสังเกต ตรวดตำราดูก็รู้ว่าเป็นเพราะชตาราชวงศ์ไคเชงยังรุ่งเรือง ในตำราว่าศัตรูไม่สามาถจะทำร้ายได้ จึงชแจงแก่พวกกบดว่าถ้าจะรบพุ่งต่อไปในเวลานี้ก็ไม่สำเหร็ดได้ดังประสงค์ ต้องเปลี่ยนอบายเป็นหย่างอื่น แนะให้พวกทำสัจสาบานกันแล้วแยกย้ายกะจายกันไปหยู่โดยลำพังตัวตามหัวเมืองต่าง ๆ และทุก ๆ คนไปคิดตั้งสมาคมลับขึ้นในตำบนที่คนไปหยู่ หาพวกพี่น้องน้าสบถร่วมความคิดกันให้มีมากแพร่หลาย พอถึงเวลาชตาราชวงศ์ไคเชงตก ก็ให้พร้อมมือกัน

เข้าตีบ้านเมือง จึงตะกำจัดราชวงศ์ได้เชียงใต้ พวกกบดเห็นชอบด้วย จึงตั้งสมาคมขึ้นให้เรียกชื่อว่า "เทียน ต หวย" แปลว่า "พ้า ดิน มนุศ" หรือเรียกโดยย่ออีกหย่างหนึ่งว่า "ซาฮะ" แปลว่า "องค์สาม" คือพ้าดิน มนุศ และตั้งแบบแผนสมาคมทั้งวางข้อบถสำบานรับสมาชิกและข้อบังคับสำหรับสมาชิก กับทั้งกริยาอาการที่จะสแดงความจับกันในระหว่างสมาชิก ให้รู้ว่าเป็นพวกเดียวกัน จึงเกิดสมาคมขึ้นที่ไทยเราเรียกว่า "องยี" ขึ้นในเมืองจันด้วยประการฉะนี้ รัถบาถจันรู้ว่าใครเป็นพวกองยีก็จับค่าเสีย ถึงหย่างนั้นพวกสมาคม "เทียน ต หวย" หรือ "ซาฮะ" ก็ยังมีหยู่ในเมืองจันสืบมา รัถบาถทำถายล้างไม่หมดได้

(3)

อั้งยี่ในแหลมมลายู

ในหนังสือฝรั่งแต่ง เขาว่าพวกจีนที่ทิ้งบ้านเมืองไปเที่ยวทำมาหากินตามต่างประเทศ ถ้วนแต่เป็นชาวเมืองชายทเลภาคใต้ และหยู่ในพวกที่เป็นคนขัดสนทั้งนั้น จีนชาวเมืองดอนหรือที่มีทรัพย์สินสมบูรน์หามีใครทิ้งบ้านเมืองไปเที่ยวหากินตามต่างประเทศไม่ และว่าพวกจีนที่ไปหากินตามต่างประเทศนั้น จีนต่างภาสามักชอบไปประเทศต่างกัน พวกจีนแต้จิ๋วมักชอบไปเมืองไทย พวกจีนฮกเกี้ยนมักชอบไปเมืองชวามลายู พวกจีนกวางตุ้งมักชอบไปอเมริกา เมื่ออังกริดตั้งเมืองสิงคโปร์ (ตรงกับตอนปลายรัชกาลที่ 2 กรุงรัตนโกสินท์) มีพวกจีน

TUDC 26/03/2563

หยู่ในแหลมมลายูเปนอันมากมาแต่ก่อนแล้ว ทีมาได้ผลประโยชน์จน
มีกำลังเลยตั้งตัวหยู่เปนหลักแหล่งก็มี ในสมัยนั้นจนทีมาเที่ยวหากิน
ทางเมืองไทย และเมืองชวามลายู มาแต่ผู้ชาย จนทีมาตั้งตัวหยู่เปน
หลักแหล่งมาได้หยิงชาวเมืองเปนเมีย มีลูกเกิดด้วยสมพงศ์เช่นนั้น
มลายูเรียกผู้ชายว่า "บาบ๋า" เรียกผู้หยิงว่า "ยอหยา" ทางเมืองชวา
มลายู จนผู้เปนพ่อไม่พอใจจะให้ลูกถือสาสนาอิสลามตามแม่ จึงผูกหัด
อบรมให้ลูกทั้งชายหยิงเปนจีนสืบตระกูลต่อลงมาทุกชั่ว เพราะฉะนั้น
จีนในเมืองชวามลายู จึงต่างกันเปน 2 หย่าง คือ "จีนนอก" ทีมา
จากเมืองจีนหย่างหนึ่ง "จีนบาบ๋า" ทีเกิดขึนในท้องทีหย่างหนึ่ง มีหยู่
เสมอ ผิดกันกับเมืองไทยเพราะเหตุที่ไทยถือพระพุทธสาสนารวมกับจีน
ลูกจีนทีเกิดในเมืองไทย ถ้าเปนผู้ชาย คงเปนจีนตามหย่างพ่อหยู่เพียง
ชั่วหนึ่งหรือสองชั่วก็กลายเปนไทย แต่ลูกผู้หยิงเปนไทยไปตามแม่ตั้ง
แต่ชั่วแรก ในเมืองไทยจึงมีแต่จีนนอกกับไทยที่เปนเชื้อจีน หามีจีน
บาบ๋าเปนจีนประจำหยู่พวกหนึ่งต่างหากไม่

ในสมัยเมื่ออังกฤดแรกตั้งสิงคโปรนั้น พวกจีนก็เรมตั้งองยี่คือ
สมาคมฉบับที่เรียกว่า "เทียน ต หวย" หรือ "ซาฮะ" ขึนในเมืองมลายู
บ้างแล้ว อังกฤดรู้หยู่ว่าวัตถุประสงค์ของพวกองยีจะกำจัดราชวงศ์ได้
เชง อันเปนการในเมืองจีน ไม่เห็นว่ามีมูลอันใดจะมาตั้งองยีในเมือง
ต่างประเทศ สืบถามได้ความว่าพวกจีนมาตั้งองยีในเมืองมลายูไม่เกี่ยว
ข้องกับเรื่องกำจัดราชวงศ์ได้เชง เปนแต่เอาแบบแผนกะบวนสมาคม

"เทียน ตี้ หวย" ในเมืองจีนมาตั้งขึ้น เพื่อจะสงเคราะห์พวกจีนที่มาทำมาหากินทางเมืองมลายู มิให้ต้องตกยากหรือได้ความเดือดร้อนเพราะถูกพวกมลายูกดขี่ข่มเหงเท่านั้น อีกประการหนึ่งปรากตว่าพวกอั้งยี่มีแต่ในพวกจีนนอก แต่พวกจีนที่มาตั้งตัวเปนหลักแหล่งและพวกจีนบาบ๋าที่เกิดในแหลมมลายูหาเกี่ยวข้องกับพวกอั้งยี่ไม่ อังกริดเห็นว่าเปนแต่สมาคมสงเคราะห์กันและกัน ก็ปล่อยให้มีอั้งยี่หยู่ไม่ห้ามปราม ครั้นจำเนียรกาลนานมา (ถึงสมัยรัชกาลที่ 4 กรุงรัตนโกสินท์) เมื่อเสถกิจในแหลมมลายูจเริ่นขึ้น พวกพ่อค้าที่ขุดแร่ดีบุกและที่ทำเรือกสวน ต้องการแรงงานมากขึ้น ต่างก็เรียกหาว่าจ้างจีนในเมืองจีน มาเปนกัมกรมากขึ้นโดยลำดับ จำนวนจีนที่เปนอั้งยี่ก็มีมากขึ้น และจัดแยกกันเปนหลายเหล่า จนเหลือกำลังผู้ที่เปน "ตั้วเฮีย" หัวหน้าจะว่ากล่าวปกครองได้ ไม่มีใครสมัคเปนตั้วเฮีย พวกอั้งยี่ก็แยกกันเปนหลายกงสีเรียกชื่อต่างกัน ต่างมีแต่ "ยี่เฮีย" (แปลว่าพี่ที่สอง) เปนหัวหน้าเปนอิสระแก่กัน และอั้งยี่ต่างกงสีมักเกิดวิวาทตีรันฟันแทงกันจนรัถบาลรำคาน แต่จะบังคับให้เลิกอั้งยี่ก็เกรงจะเกิดลำบาก ด้วยอาดจะเปนเหตุให้พวกจีนในเมืองจีนหวาดหวั่น ไม่มารับจ้างเปนกัมกรพอต้องการเหมือนแต่ก่อนหย่างหนึ่ง และพวกจีนกัมกรมีมากกว่าแต่ก่อนมาก ถ้าพวกอั้งยี่ขัดขืนก็ต้องใช้กำลังปราบปราม กลายเปนการใหย่โตเกินกว่าเหตุ อีกประการหนึ่งเห็นว่าพวกอั้งยี่เปนแต่มักวิวาทกันเอง หาได้ทำร้ายต่อรัถบาลหย่างไรไม่ อังกริดจึงตั้งข้อบังคับควบคุมพวกอั้งยี่

เปนสายกลาง คือถ้าจีนตั้งสมาคมอั้งยี่หรือสาขาของสมาคมที่ไหนต้องมาขออนุญาตต่อรัถบาล บอกชื่อผู้เปนหัวหน้าและพนักงานของสมาคมก่อน ต่อได้รับอนุญาตจึงตั้งได้ ถ้ารัถบาลมีกิจเกี่ยวข้องแก่พวกอั้งยี่สมาคมไหน ก็จะว่ากล่าวเอาความรับผิดชอบแก่หัวหน้าและพนักงานสมาคมนั้น แต่นั้นมาพวกอั้งยี่สมาคมต่าง ๆ ก็ตั้งกงสีของสมาคมนะที่ต่าง ๆ แพร่หลาย โดยวิธี "รัถบาลเลี้ยงอั้งยี่" เปนประเพนีสืบมา

ที่เอาเรื่องอั้งยี่ในหัวเมืองขึ้นของอังกริดมาเล่า เพราะมามีเรื่องเกี่ยวข้องกับเมืองไทยเมื่อพายหลัง ดังจะปรากตต่อไปข้างหน้า

(4)

อั้งยี่แรกมีในเมืองไทย

ในหนังสือจดหมายเหตุของไทย ใช้คำเรียกอั้งยี่ต่างกันตามสมัย แต่ความไม่ตรงกับที่จิงทั้งนั้น จึงจะแซกคำอธิบายเรียกต่าง ๆ ลงตรงนี้ก่อน ชื่อของสมาคมที่ตั้งในเมืองจีนแต่เดิมเรียกว่า "เทียน ตี้ หวย" แปลว่า "ฟ้า ดิน มนุส" หรือเรียกโดยย่ออีกหย่างหนึ่งตามภาสาจีนฮกเกี้ยนว่า "ซาฮะ" ตามภาสาจีนแต้จิ๋วแปลว่า "องค์สาม" เปนนามของอั้งยี่ทุกพวก ครั้นอั้งยี่แยกกันเปนหลายกงสีจึงมีชื่อกงสีเรียกต่างกัน เช่นว่า "งี่หิน ปูนเถ้ากง งี่เหง งี่ฮก ตั้วกงสี ซิวลิกือ" เปนต้น คำว่า "อั้งยี่" แปลว่า "หนังสือแดง" ก็เปนแต่ชื่อกงสีอันหนึ่งเท่านั้น ยังมีชื่อสำหรับเรียกตัวนายอีกส่วนหนึ่ง ผู้ที่เปนหัวหน้าอั้งยี่ในถิ่นอันหนึ่ง

TUDC 26/09/2563

รวมกันทุกกงส์ เรียกตามภาสาฮกเกี้ยนว่า “ตัวกอ” ตามภาสาแต้จิ๋ว เรียกว่า “ตัวเฮีย” แปลว่า “พี่ใหญ่” ผู้ที่เป็นหัวหน้ากงส์เรียกว่า “ยี่กอ” หรือ “ยี่เฮีย” แปลว่า “ที่สอง” ตัวนายรองลงมาเรียกว่า “สามกอ” หรือ “ซาเฮีย” แปลว่า “ที่สาม” ในจดหมายเหตุของไทยเดิมเรียกพวกเข้าสมาคมเที่ยนตี้หวยทั้งหมดว่า “ตัวเฮีย” มาจนรัชกาลที่ 5 เปลี่ยนคำ “ตัวเฮีย” เรียก “องยี่” ในนิทานนี้เรียกว่า องยี่ มาแต่ต้นเพื่อให้สดวกแก่ผู้อ่าน

องยี่แรกมีขึ้นในเมืองไทยในรัชกาลที่ 3 มูลเหตุที่จะเกิดองยี่นั้น เนื่องมาแต่อังกฤดเอาฝิ่นอินเดียเข้าไปขายในเมืองจีนมากขึ้น พวกจีนตามเมืองชายทเลพากันสูบฝิ่นติดแพร่หลาย จีนเข้ามาหากินในเมืองไทย ที่เป็นคนสูบฝิ่นก็เอาฝิ่นเข้ามาสูบกันแพร่หลายกว่าแต่ก่อน เลยเป็นปัจจัยให้มีไทยสูบฝิ่นมากขึ้น แม้จนถึงชั้นผู้ดีที่เป็นเจ้าแลขุนนางพากันสูบฝิ่นติดกัม ก็ในเมืองไทยมีกดหมายห้ามมาแต่ก่อนแล้วมิให้ใครสูบฝิ่น หรือซื้อฝิ่นขายฝิ่น เมื่อปรากฏว่ามีคนสูบฝิ่นขึ้นแพร่หลายเช่นนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีพระราชบัญญัติสั่งให้ตรวจจับฝิ่นตามกดหมายอย่างกวดขัน แต่พวกจีนแลไทยที่สูบฝิ่นติดมีมากก็จำต้องลอบหาซื้อฝิ่นสูบ เป็นเหตุให้คนลอบขายฝิ่นขึ้นราคาขายได้กำไรงาม จึงมีพวกจีนคิดค้าฝิ่นด้วยตน องยี่ วางสมัครพรรคพวกไว้ตามหัวเมืองชายทเลที่ไม่มีการตรวจตรา คอยรับฝิ่นจากเรือสำเภาที่มาจากเมืองจีน แล้วเอาปลอมปนกับสินค้าอื่นส่งเข้ามายังกงส์ใหญ่ ซึ่งตั้งขึ้น

ตามทัดลับในหัวเมืองไกล ๆ กรุงเทพ ฯ ถอบขายผีนเปนรายย่อยเข้ามา
ยังพระนคร ข้าหลวงสืบรู้ออกไปจับ ถ้าช่องไหนมีพัคพวกมากก็ต่อสู้
จนถึงเกิดเหตุรบพุ่งกันหลายครั้ง มีปรากฏในหนังสือพงสาวดาร ว่า

เมื่อ พ.ศ. 2385 เกิดองยิ่นในเขวงจังหวัดนครชัยศรี และ
จังหวัดสมุทสาคร แต่ปราบได้โดยไม่ต้องรบพุ่งครั้งหนึ่ง

ต่อนั้นมา 2 ปีถึง พ.ศ. 2387 พวกองยิ่งซ่องขายผีนขึ้นที่ใน
ป่าเสมริมชายทเล ตำบนเสมดำ ในระหว่างปากน้ำบางปกงกับเขวง
จังหวัดสมุทปราการ ต่อสู้เจ้าพนักงานจับผีน ต้องให้กรมทหานปากน้ำ
ไปปราบ ยิงพวกองยิ่งตายหลายคน และจับตัวหัวหน้าได้ องยิ่งส่งบ
อกครั้งหนึ่ง

ต่อมาอีก 3 ปีถึง พ.ศ. 2390 พวกองยิ่งซ่องขายผีนขึ้นอีกที่
ตำบนถัดกรุด เขวงเมืองสมุทสาคร ครั้งนพวกองยิ่งมีพัคพวกมากกว่าแต่
ก่อน พระยามหาเทพ (ปาน) ซึ่งเปนหัวหน้าพนักงานจับผีนออกไปจับเอง
ถูกพวกองยิ่งยิงตาย จึงโปรดให้สมเด็ดเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์
เมื่อยังเปนเจ้าพระยาพระคลังคุมกำลังไปปราบ ค่าพวกองยิ่งตายประมาน
400 คน และจับตัวหัวหน้าได้ จึงส่งบ

ปราบพวกองยิ่งถัดกรุดได้ไม่ถึงเดือน พอเดือน 5 พ.ศ. 2391
พวกองยิ่งกำเริบขึ้นที่เมืองฉเชิงเซา ครานถึงเปนกบด ค่าพระยา
วิเสสสิงชัย ผู้ว่าราชการจังหวัดตาย แล้วพวกองยิ่งเข้ายึดเอาบ้อมเมือง
ฉเชิงเซาไว้เปนที่มั่น โปรดให้สมเด็ดเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์

ยกพลจากเมืองสมุทสาครไปปราบ พวกองยทเมืองฉเชิงเชาต่อสู้
พ่ายแพ้ พวกจีนถูกค่าตายกว่า 3,000 คน องยเมืองฉเชิงเชาจึงส่งบ
ต่อมาอีก 2 บีกสันรัชกาลที่ 3

(5)

อังยี่ในเมืองไทยเมื่อรัชกาลที่ 4

ถึงรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็ดพระจอมเกล้าเจ้าหยู่หัว ครัดปรึกสา
เสนาบดี เห็นพร้อมกันว่า การจับฝิ่นเมื่อรัชกาลที่ 3 แม้จับกุม
หย่างกวดขันมาหลายปี ฝิ่นก็ยังเข้ามาได้เสมอ คนสูบฝิ่นก็ยังมีมาก
ไม่หมดไป ซ้ำเปนเหตุให้เกดองยถึงต้องรบพุ่งค่าฟันกันหลายครั้ง จะ
ใช้วธจับฝิ่นหย่างนั้นต่อไปเห็นจะไม่เปนประโยชน์อันได จึงเปลี่ยน
นโยบายเปนตั้งพาสีฝิ่นผูกขาด คือฉเพาะแต่รัถบาดซื้อฝิ่นเข้ามาค้มขาย
เอากำไร ให้จนซื้อฝิ่นสูบได้ตามชอบใจ คงห้ามแต่ไทยมิให้สูบฝิ่น

พระบาทสมเด็ดพระจอมเกล้าเจ้าหยู่หัว ซงพระราชดำหริอกหย่าง
หนึ่ง ว่าทองยหาพัคพวกได้มาก เปนเพราะพวกจีนที่ไปทำเรือกสวน
หรือค้าขายหยู่ตามหัวเมือง มักถูกพวกจีนเจ้าพาสีเบยดเบยนในการเก็บ
อากร แลถูกคนในพื้นเมืองรังแกได้ความเดือดร้อน ไม่มีใครจะเกอหนุน
จึงมักไปพึ่งองย ซงแก้ไขข้อนี้ด้วยให้เลือกหาจีนที่ตั้งตัวได้เปนหลัก
แหล่งแล้ว แลเปนคนซื่อตรง มีคนนับถือมาก ตั้งเปนตำแหน่งปลัดจีน
ขึ้นในกรมการตามหัวเมืองทมีจีนมาก สำหรับช่วยอุปการะแลรับทุข

ร้อนของพวกจีนขนเสนอต่อรัถบาล เมื่อซงแก้ไขด้วยอุบาย 2 หย่าง
นั้น เหตุการนี้เรื่องยกส่งบเงียบมาได้หลายปี
แต่ถึงตอนปลายรัชกาลที่ 4 มีองยเกิดขึ้นอีกด้วยเหตุหย่างอื่น
เหตุที่เกิดองยิ่งขึ้นนี้เนื่องมาจากประเพณีจีนเข้าเมือง ด้วยจีนที่ทางถิ่นไป
ทำมาหากินตามต่างประเทศล้วนเป็นคนยากจนมักไปแต่ตัว แม้เงินค่า
โดยสานเรือก็ไม่มีจะเสีย เมื่อเรือไปถึงเมืองไหน เช่นเมืองสิงคโปร์
ก็ดี หรือมาถึงกรุงเทพ ฯ ก็ดี มีจนในเมืองนั้นเป็นญาติหรือเป็นเถ้าแก่
หาถูกจ้าง ไปรับเสียเงินค่าโดยสาน แต่รองเงินล่วงหน้าให้จีนที่เข้ามา
ใหม่ ไทยเรียกว่า "จีนใหม่" ทางเมืองสิงคโปร์เรียกว่า "Sing Keh"
แล้วทำสัญญากันว่าเถ้าแก่จะรับเลี้ยงให้กินหยู่ ข้างฝ่ายจีนใหม่จะทำ
งานให้เป็นเวลาไม่เอาค่าจ้างปีหนึ่ง งานที่ทำนั้นเถ้าแก่จะใช้เองหรือจะให้ไป
ทำงานให้คนอื่น เถ้าแก่เป็นผู้ได้ค่าจ้าง หรือแม้เถ้าแก่จะโอนสิทธิในสัญญาให้ผู้อื่นก็ได้ เมื่อครบปีหนึ่งแล้วสิ้นเชิงที่เป็นจีนใหม่พ้นหนี้สิน
จะรับจ้างเถ้าแก่ทำงานต่อไป หรือไปทำมาหากินที่อื่นโดยลำพังตนก็ได้
มีประเพณีหย่างนี้มาแต่เดิม ถึงรัชกาลที่ 4 ตั้งแต่ไทยทำหนังสือสัญญา
ค้าขายกับฝรั่งต่างชาติเมื่อ พ.ศ. 2398 การค้าขายในเมืองไทยจะเริ่ม
ขึ้นรวดเร็ว มีโรงจักรสีข้าว เลื่อยไม้ และมีการขนส่งเสียงสินค้าขึ้น
ต้องการแรงงานมากขึ้น ทั้งเวลานี้การคมนาคมกับเมืองจีนสดวกขึ้น
ด้วยมีเรือกำปั่นไปมาบ่อย ๆ พวกจีนใหม่ที่เข้ามาหากินก็มากขึ้น จึง
เป็นเหตุให้มีจีนในกรุงเทพ ฯ คิดหาผลประโยชน์ด้วยการเป็นเถ้าแก่รับ

TUDC 26/09/2563

จีนไหม่เข้าเมือง โดยวิธีดังกล่าวมาแล้วมากขึ้นและการนั้นได้กำไรงาม
ก็เกิดแข่งกันเกลียกล่อมจีนไหม่ พวกเถ้าแก่จึงเลยอาศัยจีนไหม่ของตน
ให้ช่วยกันเกลียกล่อมจีนเข้ามาไหม่ ตลอดจนไปชิงกันหางานให้พวกจีน
ไหม่ของตนทำ ก็เลยตั้งพวกแปนองยด้วยประการฉะนี้ แต่ผิดกับองย
รัชกาลที่ 3 ด้วยไม่คิดร้ายต่อรัถบาลและมีแต่พวกละน้อย ๆ หลายพวก
ด้วยกัน

แต่เมื่อปีเถาะ พ.ศ. 2410 ก่อนจะสิ้นรัชกาลที่ 4 มีพวก
องยกำเริบขึ้นที่เมืองพูเก็ต แต่มิได้เกี่ยวข้องกับจีนในกรุงเทพ ๆ ด้วย
พวกองยที่เมืองพูเก็ตขยายมาจากเมืองขึ้นของอังกฤษ ซึ่งรัถบาลใช้
นโยบายหย่าง "เลี่ยงองย" ดังกล่าวมาแล้ว พวกจีนในแดนอังกฤษ
ไปมาค้าขายกับหัวเมืองไทยทางตะวันตกหยุ่นเป็นนิจ พวกองยในแดน
อังกฤษจึงมาเกลียกล่อมจีนที่เมืองพูเก็ต ให้ตั้งองยเพื่อสังเคราะห์กัน
และกัน เป็นสาขาของกงสี "งหิน" พวกหนึ่งมีประมาณ 3,500 คน
ของกงสี "ปูนเถ้ากั่ง" พวกหนึ่งมีประมาณ 4,000 คน หยุ่มานายองย
ทั้งสองพวกนี้วิวาทกัน ด้วยชิงสายน้ำทำเหมืองล้างแร่ดีบุก ต่าง
เรียกพวกองยของตนมารบกันที่กลางเมือง ผู้ว่าราชการเมืองพูเก็ต
ห้ามก็ไม่ฟัง จะปราบปรามก็ไม่มีกำลังพอการ จึงโปรดให้เจ้าพระยา
ภานุวงศ์ฯ เมื่อยังเป็นที่พระยาเทพประชุน ปลัดทูนฉลองกะซวงกลาโหม
เป็นข้าหลวงออกไปยังเมืองพูเก็ต ให้ไปพิจารณาว่ากล่าวเรื่ององยวิวาท
กัน ถ้าพวกองยไม่ฟังบังคับบัญชา ก็ให้เรียกระดมพลตามหัวเมือง

ปราบปรามด้วยกำลัง แต่เมื่อเจ้าพระยาภานุวงศ์ฯ ออกไปถึง หัวหน้าองยทั้งสองพวกอ่อนน้อมโดยดี เจ้าพระยาภานุวงศ์ฯ ว่ากล่าวระงับเหตุวิวาทเรียบร้อยแล้ว พาตัวพวกหัวหน้าองยทั้งสองกงสีรวม 9 คน เข้ามาสารภาพรับผิดในกรุงเทพฯ จึงโปรดให้ถือน้ำกะทำสัจสาบานว่าจะไม่คิดร้ายต่อแผ่นดิน แล้วปล่อยตัวกลับไปทำมาหากินหย่างเดิม

การระงับองยวิวาทกันที่เมืองพูเก็ตครั้งนั้น เปนเหตุที่ไทยจะเอาวธ "เลยองย" หย่างทองกรีดจัดตามเมืองในแหลมมลายูมาใช้ที่เมืองพูเก็ตก่อน แล้วเลยเอาเข้ามาใช้ในกรุงเทพฯ เมื่อพายหลัง แต่อนุโลมให้เข้ากับประเพ็นไทย มิให้ขัดกัน เปนต้นว่าที่เมืองพูเก็ตนั้นเดือกจนทมพัคพวกนับถือมากตั้งเปน "หัวหน้าต้นแซ่" สำหรับนำกิจทุขสุขของพวกของตนเสนอต่อรัถบาล และควบคุมว่ากล่าวพวกของตนตามประสงค์ของรัถบาล คล้ายๆ กับกัมการจีน ที่เปนคนมีหลักถานมั่นคงถึงให้มีบันดาศักดิ์เปนขุนเปนหลวงก็มี แต่พวกหัวหน้าต้นแซ่นั้นก็เปนองยพวกเฮงหรือปูนเถ้าก่งทุกคน การที่จัดขึ้นเปนแต่หย่างควบคุมองย และให้มีพวกหัวหน้าต้นแซ่สำหรับรัถบาลใช้ไปว่ากล่าวพวกองย และคอยห้ามปรามมิให้องยต่างพวกวิวาทกัน แต่ยังยอมให้พวกจีนตั้งองยได้ตามใจไม่ห้ามปราม

(6)

อั้งยี่ในเมืองไทยเมื่อต้นรัชกาลที่ 5

TUDC 26/09/2563

พระบาทสมเด็ดพระจุลจอมเกล้าเจ้าหยู่หัว เสวยราชย์เมื่อเดือน

ตุลาคม ปีมะโรง พ.ศ. 2411 เวลานั้นยังซงพระเยาว์วัย พระชันสาเพียง 16 ปี จึงต้องมีผู้สำเหร็ดราชการแทนพระองค์ และสมเด็ดเจ้าพระยาบรมมหาสรีสุริยวงส์ เมื่อยังเปนเจ้าพระยาสรีสุริยวงส์ สมุหพระกลาโหม ได้เปนผู้สำเหร็ดราชการหยู่ 5 ปี

เวลาเมื่อเปลี่ยนรัชกาลครั้งนั้น มีเหตุต่าง ๆ ที่ทำให้รัถบาลลำบากหลายเรื่อง เรื่องอื่นยกไว้จะเล่าแต่เรื่องเนื่องกับพวกอั้งยี่ เมื่อกำลังจะเปลี่ยนรัชกาลมีอั้งยี่พวกหนึ่งในกรุงเทพ ฯ ต่อสู้เจ้าพาสีฝิ่นในโรงกงก๊วนที่ริมวัดสัมพันธวงส์ ถึงสู้รบกันขึ้นที่ในสำเพ็ง พอเปลี่ยนรัชกาล อั้งยี่พวกหนึ่งก็คุมกันเที่ยวปล้นราสดรที่ในแขวงจังหวัดนครชัยสรี และทำท่าทางจะกำเริบขึ้นที่อื่นอีกทั้งในกรุงเทพ ฯ และหัวเมืองสมเด็ดเจ้าพระยา ฯ ระงับด้วยใช้อุบายหลายหย่าง พิเคราะห์ดูก็น่าพิสวง

หย่างที่หนึ่งใช้ปราบด้วยอาญา ดังเช่นปราบอั้งยี่ที่กำเริบขึ้นในแขวงจังหวัดนครชัยสรี เมื่อจับได้ให้ส่งเข้ามากรุงเทพ ฯ เอาตัวหัวหน้าประหารชีวิต และเอาสมัคพัคพวกทั้งหมดจำคุก ให้ปรากตแก่คนทั้งหลาย

อีกหย่างหนึ่งใช้อุบายขู่ให้พวกอั้งยี่กลัว ด้วยจัดการซ้อมรบที่สนามชัย ถวายพระเจ้าหยู่หัวทอดพระเนตรบนพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ทุกสัปดาห์ ฉันยังเปนเด็กไว้ผมจุก เคยตามสเด็ดไปดูหลายครั้ง การซ้อมรบนั้น บางวันก็ให้ทหานปืนไหย่ปืนเล็ก ยิงปืนติดดินดำ เสียงดังสนั่นครั่นครื้น บางวันก็ให้ทำเปนโครงค่ายมีหุ่นรูปคนหยู่ประจำ

TUDC 26/09/2563

เอาช้างรบออกซ้อมแทงหุ่นทำลายค่าย เวลานั้นมีช้างรบหยู่ในกรุงเทพฯ

สักสามสี่เชือก ตัวหนึ่งชื่อพลายแก้ว เจ้าพระยายมราช (แก้ว) หัด
ที่เมืองนครราชสีมา กล้าหานัก พอเห็นยิงปืนออกมาจากค่ายก็ลวน
ควันเข้าไปรอบค่าย แทงรูปหุ่นทรัสำทำลายลง พวกชาวพระนครไม่
เคยเห็นการซ้อมรบหย่างนั้น พากันมาดูมากกว่ามาก เกิดกิตติศัพท์
ระบือไปถึงพวกองยกกลับ ไม่ก่อเหตุอันใดได้จึง

อุบายของสมเด็จเจ้าพระยา ๆ อีกหย่างหนึ่งนั้น ขยายการบำรุงจิน
อนุโลมตามกะแสพระราชดำหริ ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าหยู่หัว ซึ่งซงคงปลัดจนตามหัวเมืองดังกล่าวมาแล้ว แลเวลานั้น
มีความลำบากเพิ่มขึ้นอีกหย่างหนึ่งด้วย เพราะเมื่อตอนปลายรัชกาลที่ 4
มีพวกจีนชาวเมืองขึ้นของอังกฤด ฝรั่งเศส ฮอลันดา แลโปรตุเกสเข้า
มาหากินในกรุงเทพ ๆ มากขึ้น ก็ตามหนังสือสัญญายอมให้จีนเหล่านั้น
หยู่ในความป้องกันของกงสุลชาตินั้น ๆ จึงเรียกกันว่า "พวกร่มทง"
หมายความว่า "หยู่ในร่มทงของต่างประเทศ" หรือเรียกอีกหย่างหนึ่งว่า
"สับเย็ก" Subject หมายความว่า "เปนคนในของชาตินั้น ๆ" ไม่ต้อง
หยู่ในอำนาดโรงสาด หรือในบังคับรัถบาลของบ้านเมือง แม้กงสุล
ต่างประเทศช่วยห้ามมิให้จีนในร่มทงเปนองยกด สมเด็จเจ้าพระยา ๆ ก็
ยังงดก เกรงว่าพวกจีนชนพลเมืองจะพากันหยากเข้ารีตทางฝรั่ง เพราะ
ฉะนั้นพอเปลี่ยนรัชกาลได้ 3 สัปดาห์ ก็ประกาสตั้งสาลคดีจีนขึ้นใน
กรมท่าซ้าย ให้พระยาโชดึกราชเสดถี (จ๋อง แล้วเปลี่ยนเปนพระยา
โชดึก ๆ พุด) คนหนึ่ง หลวงพิพิธภันทวิจารน์ (พัก พายหลังได้เปน

พระยาโชดึก ฯ) คนหนึ่ง กับหลวงพิชัยวาริ (มติ) คนหนึ่ง (เปนชั้นถูกจนทั้ง 3 คน) เปนผู้พิพากสา สำหรับชำระตัดสินคดีที่คู่ความเปนจนทั้งสองฝ่าย ด้วยใช้ภาสำจนและประเพนีจนในการพิจารนา แต่ห้ามมิให้รับคดีที่คู่ความเปนจนแต่ฝ่ายเดียว หรือคดีที่เปนความอาญาว่ากล่าวในสาลนั้น นอกจากตั้งสาลให้แบ่งเขตท้องที่อันมีจนหยู่มาก เช่นในสำเพ็งเปนหลายอำเพอ ตั้งนายอำเพอจนประจำสำหรับอุปการะจนในถนนนั้นทุกอำเพอ ตามหัวเมืองก็ให้ปลัดจนมีอานาดว่ากล่าวคดีจนอำเพอทั่วจนหยู่มากก็ตั้งหัวหน้าให้เปนตำแหน่ง "กงสุลจนในบังคับสยาม" สำหรับเปนผู้อุปการะจนหยู่ในอำเพอนั้น ๆ

ส่วนการควบคุมพวกองยนั้น สมเด็ดเจ้าพระยา ฯ ก่อนโดมเอาแบบหย่างอังกริด "เลยองย์" ที่ในแหลมมลายูมาใช้ ปรากตว่าให้สับเอาตัวจนเถ้าแก่ที่เปนหัวหน้าองยได้ 14 คน แล้วตั้งข้าหลวง 3 คน คือเจ้าพระยาภานุวงศ์ เมื่อยังเปนพระยาเทพประชุน (ซึ่งเคยไปปราบองยที่เมืองพูเก็ต) คนหนึ่ง พระยาโชดึกราชเสดถีคนหนึ่ง พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง (เนียม) ซึ่งเปนผู้บังคับการกองตระเวน (โปลิศ) ในกรุงเทพ ฯ คนหนึ่ง พร้อมด้วยขุนนางจนเจ้าพาสือกบางคน พาพวกหัวหน้าองย 14 คนนั้นไปทำพิธีถือน้ำกะทำสัจในวิหารพระโตนะวัดกัลยานมิตรซึ่งจีนนับถือมาก รับสั่งว่าจะไม่คิดประทุสร้ายต่อพระเจ้าหยู่หัว และจะคอยระวังพวกองยของตนมิให้คิดร้ายด้วย แล้วปล่อยตัวไปทั้ง 14 คน แต่นั้นสมเด็ดเจ้าพระยา ฯ ก็เอาพวกหัวหน้าองย

TUDC 26/09/2563

เหล่านั้นมาเปนคนรับใช้สอยของท่าน ให้ตรวดตราว่ากล่าวมิให้พวกอ้ายกำเริบ ก็สำเหร็ดประโยชน์ได้ดังประสงค์ พวกอ้ายก็เรียบร้อย เพราะใช้วิธี"เลี้ยงอ้าย"มาตลอดเวลาสมเด็ดเจ้าพระยา ฯ มีอำนาดในราชการแผ่นดิน

อ้ายกำเริบที่เมืองระนองและพูเก็ต

ถึงปีชวด พ.ศ. 2419 เปนปีที่ 9 ในรัชกาลที่ 5 เกิดจำบากด้วยพวกจีนอ้ายที่เปนกัมกรทำเหมืองแร่ดบุกที่เมืองระนอง และเมืองพูเก็ตกำเริบ คล้ายกับเปนกบดต้องปราบปรามเปนการใหย่โต แต่ว่าพวกอ้ายทางหัวเมืองไนแหลมมลายู เปนสาขาของพวกอ้ายกงสี "ง่ีหิน" และ "กงสีปูนเถ้าก๋ง" ไนแดนอังกริดมาตั้งขนไนเมืองไทย ไม่ติดต่อกับพวกจีนอ้ายไนกรุงเทพ ฯ ดังกล่าวมาไนเรื่องปราบอ้ายที่เมืองพูเก็ตเมื่อปีมะโรง พ.ศ. 2411 นนแล้ว แต่ครั้งนนมาการทำเหมืองแร่ดบุกที่เมืองระนองกับเมืองพูเก็ตจเรินขน มีพวกจีนกัมกรเข้ามารับจ้างขุดขนดบุกมากขนเปนลำดับมา จนที่เมืองระนองมีจำนวนจีนกัมกรกว่า 3,000 คน และที่เมืองพูเกดกมีจำนวนจีนกัมกรหลายหมื่น มากกว่าจำนวนราสดรไทยที่หยู่ไนตัวเมืองทั้งสองแห่ง ตามบ้านนอกพวกจีนกัมกรไปรวมกันรับจ้างขุดแร่หยู่ที่ไหน ทั้งพวกง่ีหินและพวกปูนเถ้าก๋งต่างก็ไปตั้งกงสีของพวกของตนขนทนน มีนายรองปกครองขนต่อผู้ทรถบาดตั้งเปนหัวหน้าตันแซ่ ซึ่งเปนผู้มีถานหยู่ไนเมือง จึงมีกงสีของหยู่

TUDC 26/09/2563

ตามเหมืองแร่แทบทุกแห่ง พวกหัวหน้าต้นไซ่ก็ช่วยรักษาความส งบเงียบเรียบร้อยได้ตลอดมา แต่เมื่อปีชวด พ.ศ. 2419 นั้นผิดบุกตกราคา พวกนายเหมืองขายดีบุกได้เงินไม่พอให้ค้าช้างกัมกร จึงเกิดเหตุขนทเมองระนองกอน

ปรากฏว่าเมื่อเดือน 3 แรม 14 ค่ำถึงตรุษจีน พวกกัมกรที่เปนองยี่ปุ่นเถ้าก่งพวกหนึ่ง ไปทวงเงินต่อนายเหมือง ขอให้ชำระหนี้สินให้สิ้นเชิงตามประเพณีจีน นายเหมืองไม่มีเงินพอจะให้ขอผ่อนผัด พวกกัมกรจะเอาเงินให้จงได้ก็เกิดทุ่มเถียง จนเถียงวิวาทกันขึ้น พวกกัมกรค่ำพวกนายเหมืองตาย ชวยผู้ตายจะเปนตัวนายคนหนึ่ง พวกกัมกรจึงตกใจ เกรงว่าจะถูกจับเอาไปลงโทษ ก็พากันถือเครื่องสาตราอาวุธหนีออกจากเมืองระนอง หมายว่าจะเดินบกข้ามพูเขาบันทัด ไปหาที่ซ่อนตัวหยู่ที่เหมืองแร่ในแขวงเมืองหลังสวน เมื่อไปถึงด่าน พวกชาวด่านเห็นกิริยาอาการผิดปรกติ สงสัยว่าจะเปนโจรผู้ร้าย จะเอาตัวเข้ามาให้ไต่สวนที่เมือง ก็เกิดวิวาทกันขึ้น ครานถึงยิงกันตายทั้งสองข้าง พวกชาวด่านจับจีนได้ 8 คน คุมตัวเข้ามายังเมืองระนอง ถึงกลางทางพวกจีนกัมกรเปนอันมาก พากันมากลุ้มรุมแทงฟันพวกชาวด่าน ชิงเอาพวกจีนที่ถูกจับไปได้หมด แล้วพวกจีนกัมกรก็เลยเปนกบด รวบรวมกันประมาน 500–600 คน ออกจากเหมืองแร่เข้ามาเที่ยวไล่ค่าคนแลเผาบ้านเรือนในเมืองระนอง พระยาระนองไม่มีกำลังพอจะปราบปราม ก็ได้แต่รักสาบริเวนสำลากลางอันเปนสำนักรัถบาลไว้ พวกจีน

กบดจะตีเอาเงินที่ในคลังไม่ได้ ก็พากันเทียวเก็บเรือทเดบันดามทเมือง ระนอง และไปปล้นฉางเอาข้าวบันทุกลงในเรือ แล้วก็พากันลงเรือ เล่นหนีไปทางทเลประมาน 300—400 คน ที่ไปทางเรือไม่ได้ ก็พา กันไปทางบก หนีไปยังที่เหมืองแร่ในเขวงเมืองหลังสวนประมาน 300-400 คน พอประจวบกับเจดาเรือรบไปถึงเมืองระนอง เหตุทองยท เมืองระนองเปนกบดก็ส่งบดง ไม่ต้องรบพุ่งปราบปราม เพราะเปนกบด แต่พวกปูนเถ้าก่งหนีไปหมดแล้ว พวกงหนทยังหยู่ก็หาได้เปนกบดไม่ แต่ทเมืองพูเก็ตมจนกมกรหลายหมน จำนวนมากกว่าเมืองระนอง หลายเท่า และพวกจนก็มเหตุเดือดรอนด้วยดบุกดกราคา เช่นเดยว กันกับเมืองระนอง ทงยงมเหตุอนนอกจากนน ด้วยพวกองยปูนเถ้าก่ง ส่งสยวาเจาเมองถาเอยง เขากบพวกงหน มความแคนเคองหยบางแถว พอพวกองย์ทหนีมาทางเรือจากเมืองระนอง มาถึงเมืองพูเก็ต แยกย้าย กันไปเทียวอาสัยหยู่ตามโรงกงส์องยพวกของตน ตามคำบนด่าง ๆ ไป เล่าว่าเกบจะตีเมืองระนองได้ หากเครื่องยุธภันท์ไม่มพอมือจึงต้อง หนีมา ก็มพวกหัวโจกตามกงส์ต่าง ๆ ชักชวนพวกองยในกงส์ของตน ให้รวมกันตีเมืองพูเก็ตบ้าง แต่ปกบีดมีให้หัวหน้าต้นแซ่รู้ กรวมได้ แต่ บางกงส์ไม่พรักพร้อมกัน เวลานนพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชื่น บุนนาค) เมื่อยังเปนที่เจ้าหมื่นเสมอใจราช หัวหมื่นมหาดเล็ก เปนข้าหลวงประจำ หัวเมืองฝ่ายตะวันตกทงปวงหยู่นะเมืองพูเก็ต มีเรือรบ 2 ลำกับโปลิส สำหรับรักสาสำนักรัถบาลประมาน 100 คนเปนกำลัง ส่วนการปกครอง

TUDC 26/09/2563

เมืองพุเก็ดนั้น พระยาวิชิตสงคราม (ทัด) ซึ่งเปนพระยาพุเก็ดหยู่จัน
แก่ชราจึงเถอนขนเปนจางวาง แต่ก็ยังว่าราชการและผูกพาสผล
ประโยชน์เมืองพุเก็ดหยู่หย่างแต่ก่อน เปนผู้ทพวกจีนกัมกรเกลียดชัง
ว่าเก็บพาสไห้เดือดร้อน แต่หามีใครคาดว่าพวกจีนกัมกรจะก่าเริบไม่

แต่แรกเกิดเหตุเมื่อเดือน 4 ขึน 13 คา บีชวด พ.ส. 2419 เวลาบ่ายวันนั้นกลาสีเรือรบพวกหนึงขนไปบนบก ไปเมาสุรา เกิดทเลาะกับพวกจีนที่ในตลาดเมืองพุเก็ด แต่ไม่ทันถึงทุบตีกัน มูลนายเรียกกลาสีพวกนั้นกลับลงไปเรือเสียก่อน ครันเวลาค่ามกลาสีพวกอีน 2 คนขึนไปบนบก พอพวกจีนเห็นก็กลุ้มรุมทุบตีแทบปางตาย โปลิสไประงับวิวาท จับได้จีนทตกลาสี 2 คนเอาตัวเข้าไปส่งข้าหลวง ในไม่ช้าก็มจีนพวกไหย่ประมาน 300 คน ซึ่งรวบรวมกันหยู่ในตลาดถือเครื่องสาตราอาวุธพากันไปร้อโรงโปลิส แล้วเทียวปล้นบ้านเผาวัดและเรือนไทยที่ในเมือง พบไทยที่ไหนก็ไล่ค่าพัน พวกไทยหยู่ในเมืองมีน้อยกว่าจีนก็ได้แต่พากันหนีเอาตัวรอด ฝ่ายพวกจีนได้ที ก็เรียกกันเพิ่มเติมเข้ามาจนจำนวนกว่า 2,000 คน แล้วยังคามกันยกเข้ามาหมายจะปล้นสำนักงานรัถบาล และบ้านพระยาวิชิตสงคราม เปนการกบดออกหน้า พระยาวิชิตสงครามอพยพครอบครัวหนีเอาตัวรอดไปได้แต่พระยามนตรี ฯ ไม่หนี ตั้งต่อสู้หยู่ในบริเวนสำนักรัถบาล และรักสาบ้านพระยาวิชิตสงคราม ซึ่งหยู่ติดต่อกันไว้ด้วย ไห้เรียกไทยมันตามีในบริเวนสถารัถบาล และถอดคนโทสที่ในเรือนจำออกมา

TUDC 26/09/2563

สมทบกับโปลิสซึ่งมีหยู่ 100 คน แล้วได้ทหานเรือในเรือรบขึ้นมาช่วย
อีก 100 คน รายกันรักสาทางที่พวกจีนจะเข้าได้และเอาปืนไหย่ตั้งจุก
ช่องไว้ทุกทาง แล้วให้ไปเรียกจีนพวกหัวหน้าต้นแซ่ซึ่งหยู่ในเมือง เข้า
มาประชุมกันที่สาลารัถบาลในค่าวันนั้น และรับเขียนจดหมายถึงหัวเมือง
อื่น ๆ ที่ไกล้เคียงให้ส่งกำลังมาช่วย และมีหนังสือส่งไปถึงโทรเลขที่เมือง
ปีนังบอกข่าวเข้ามายังกรุงเทพ ฯ และมีจดหมายบอกอังกริดเจ้าเมือง
ปีนังให้กกเครองอาวุธยุธภันท์ หย่าให้พวกจีนส่งมายังเมืองภูเก็ต ให้คน
ถือหนังสือลงเรือเมล์และเรือไบไปยังเมืองปีนัง และทอน ๆ ตามสามาถ
จะไปได้ ในค่าวันนั้นจนพวกหัวหน้าต้นแซ่ พากันเข้าไปยังสาลารัถบาล
ตามคำสั่งโดยมาก และรับจะช่วยรัถบาลตามแต่พระยามนตรี ฯ จะสั่ง
ให้ทำประการใด พระยามนตรี ฯ จึงสั่งให้พวกหัวหน้าเขียน "ตัว"
ออกไปถึงพวกแซ่ของตนที่มากับพวกผู้ร้าย สั่งให้กลับไปที่หยู่ของตน
เสียตามเดิม มิทุรอนหย่างไรพวกหัวหน้าต้นแซ่จะช่วยแก้ไขให้โดยดี
ถ้าพวกถ้ามกรเชื่อฟัง พากันกลับไปเสียมาก พวกที่ยังเปนกบดหยู่
น้อยตัวลง ก็ไม่กล้าเข้าตีสาลารัถบาล พระยามนตรี ฯ จึงจัดให้จีนหัว
หน้าต้นแซ่คุมจีนพวกของตัว ตั้งเปนกองตระเวนคอยห้ามปรามหยู่เปน
แห่ง ๆ ที่ในเมืองก็ส่งบไป แต่พวกจีนกบดที่มีหัวโจกชักนำ ไม่เชื่อฟัง
หัวหน้าต้นแซ่ เมื่อเห็นว่าจะตีสาลารัถบาลไม่ได้ ก็คุมกันเปนพวก ๆ
แยกกันไปเที่ยวปล้นทรัพย์เผาเรือนพวกชาวเมือง ต่อออกไปถึงตาม
บ้านนอก ราสดรน้อยกว่าก็ได้แต่หนีเอาตัวรอด ก็เกิดเปนจลาจลทั่วไป

TUDC 26/09/2563

ทั้งเมืองพูเก็ต มีแต่ทับบ้านฉลองแห่งเดียว ชาวบ้านได้สมภารวัดฉลอง เป็นหัวหน้า อาดต่อสู้ชนะพวกจีน (ดังได้เล่ามาในนิทานที่ 2 เรื่อง พระครูวัดฉลอง) แม้พระยามนตรี ฯ ถึงกาลังเพียงจะรักสาสาดา รัถบาล ยังไม่สามาถจะไปปราบพวกจีนกบดตามบ้านนอกได้

เมื่อรัถบาลในกรุงเทพ ฯ ได้รับโทรเลขว่าเกิดกบดที่เมืองพูเก็ต จึงโปรดให้พระยาประภากรวงส์ (ชาย บุนนาค) เมื่อยังเป็นที่เจ้าหมื่นวัยวรนาถ หัวหมื่นมหาดเล็ก เป็นข้าหลวงใหญ่มีอำนาดบังคับบันชาการปราบอั้งยี่ได้สิทธิขาด (เพราะพระยามนตรี ฯ เป็นถูกเขยพระยาวิชิดสงคราม เกรงจะบังคับการไม่ได้เด็ดขาด ต่อพายหลังจึงซาบว่าเพราะพระยามนตรี ฯ ต่อสู้ จึงไม่เสียเมืองพูเกต) คุมเรือรบกับทหานและเครื่องสาตราอาวุธยุธภันท์เพิ่มเติมออกไป พระยาประภา ฯ ไปถึงเมืองพูเก็ต ก็ไปร่วมมือกับพระยามนตรี ฯ ช่วยกันรวบรวมรัพลทั้งไทยและมลายูที่ไปจากหัวเมืองปักษ์ใต้เข้าเป็นกองทัพ และเรียกพวกเจ้าเมืองที่ใกล้เคียงไปประชุมปรึกสากัน ให้ประกาสว่าจะเอาโทสแต่พวกที่ค่าคนและปล้นสดม พวกกัมกรที่มิได้ประพฤติร้ายเช่นนั้น ถ้าฤแก่โทสต่อหัวหน้าต้นแซ่และกลับไปทำการเสียโดยดี จะไม่เอาโทสพวกจีนที่เป็นแต่ชั้นสมพถก็พากันเข้าฤแก่โทสโดยมาก จับได้ตัวหัวโจกและที่ได้ประพฤติร้ายบ้าง แต่โดยมากพากันหลบหนีจากเมืองภูเก็ตไปตามเมืองในแดนอังกริด การจลาจลที่เมืองพูเก็ตก็สงบ

ในครั้งนั้นซึ่งพระกรุนาโปรดปูนบำเหน็ด ให้เจ้าหมื่นวัยวรนาถ

TUDC 26/09/2563

(ชาย บุนนาค) เลื่อนขึ้นเปนพระยาประภากรวงศ์ ให้เจ้าหมื่นเสมอไลราช (ชื่น บุนนาค) เลื่อนขึ้นเปนพระยามนตรีสุริยวงศ์ ตำแหน่งจางวางมหาดเล็ก และได้รับพระราชทานพานทองเสมอกันทั้ง 2 คน พวกกรมการที่ได้ช่วยรักษาเมืองพูเก็ตนั้น ก็พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์บ้าง เลื่อนบันดาศักดิ์บ้าง ตามควรแก่ความชอบ ที่เปนแต่หัวหน้าต้นแซ่ซึ่งได้ช่วยราชการครั้งนั้น โปรดให้สร้างเหรียนดอกเปนเครื่องหมายความชอบ (ซึ่งมาเปลี่ยนเปนเหรียนดุสดีมาลาเมื่อพายหลัง) พระราชทานเปนบำเหน็ดความชอบทุกคน แต่นั้นพวกองยี่ที่เมืองพูเก็ตก็ราบคาบ

เรื่องอั้งยี่งหินหัวควาย

เมื่อระงับองยี่ที่เมืองระนองกับเมืองพูเก็ต ซึ่งเปนกบดขึ้นเมื่อปีชวด พ.ศ. 2419 เรียบร้อยแล้ว ต่อมาอีก 9 ปีถึงปีระกา พ.ศ. 2428 เกิดองยี่กาเริบขึ้นตามหัวเมืองในแหลมมลายูอีกครั้งหนึ่ง แต่เปนอย่างแปลกประหลาดผิดกับที่เคยมีมาแต่ก่อน ด้วยพวกองยี่นั้นเปนไทยไปเอาอย่างจีนมาตั้งองยี่ขึ้น เรียกพวกตัวเองว่า "งหินหัวควาย" แต่ในทางราชการใช้ราชาศัพท์เรียกว่า "งหินศีระกะบือ" หัวหน้ามักเปนพระภิกษุซึ่งเปนสมภารหยู่ตามวัด เอาวัดเปนกงศีที่ประชุม จะมีขึ้นที่เมืองไหนก่อนไม่ซาบแน่ แต่ว่าผู้ต้นคิดแต่งพักพวกไปเที่ยวเกลี้ยกล่อมผู้คน คือสมภารตามวัดโดยเฉพาะให้ตั้งองยี่งหินหัวควายขึ้นตามเมืองต่างๆ ทาง

เมืองปักส์ได้ตั้งแต่เมืองกำเนิดนพคุน เมืองปทิว เมืองชุมพร เมืองหลังสวน เมืองไชยา ลงไปจนเมืองกาญจนดิถ ทางเมืองฝ่ายตะวันตกก็เกิดขึ้นที่เมืองตะกั่วทุ่ง เมืองตะกั่วป่า เมืองคิรีรัตนนิคม และเมืองถลาง ก็แต่ธัมดาของการตั้งอั้งยี่ เหมาะแต่ฉเพาะกับจีน เพราะเปนชาวต่างประเทสมาหากินหยู่ต่างด้าว จึงรวมเปนพวกเพื่อป้องกันตัวมิให้พวกชาวเมืองข่มเหงหย่างหนึ่ง เพราะพวกจีนมาหากินด้วยเปนกัมกร อาสัยเลี้ยงชีพแต่ด้วยค่าจ้างที่ได้จากแรงงาน จึงรวมกันเปนพวกเพื่อจะมิให้แย่งงานกันทำ และมิให้ผู้จ้างเอาเปรียบลดค่าจ้างโดยอุบายต่าง ๆ ตลอดจนช่วยสงเคราะห์กันในเวลาต้องตกยาก พวกจีนชั้นเลวจึงเห็นว่าเปนประโยชน์แก่ตนที่จะเข้าเปนอั้งยี่ แต่ไทยเปนชาวเมืองนั้นเอง ต่างมีถิ่นถานทำการงานหาเลี้ยงชีพได้โดยอิสระลำพังตนไม่มีกรนีที่ต้องเกรงภัยเหมือนหย่างพวกจีนกัมกร การที่ตั้งอั้งยี่เปนแต่พวกคนพาล ที่เปนหัวหน้าประสงค์ลวงเอาเงินค่าทำเนียม โดยอ้างว่าถ้าเข้าเปนอั้งยี่ จะเปนประโยชน์แก่ตนหย่างนั้น ๆ ครั้นรวมกันตั้งเปนอั้งยี่ ไม่มีกรนีอันเปนกิจการของสมาคมหย่างพวกจีน พวกหัวโจกก็ชักชวนให้พวกอั้งยี่แสวงหาผลประโยชน์ ด้วยทำเงินแดงบ้างด้วยคุมกันเที่ยวปล้นสดมชาวบ้านเอาทรัพย์สินบ้าง พวกงี่หินหัวควายมีขึ้นที่ไหนพวกชาวเมืองก็ได้ความเดือดร้อน เช่นเดียวกับเกิดโจรผู้ร้ายชุกชุม แต่การปราบปรามก็ไม่ยาก เพราะมีแต่แห่งละเล็กละน้อยชาวเมืองก็พากันเกลียดชังพวกงี่หินหัวควาย คอยช่วยรัถบาลหยู่ทุก

เมือง ครั้งนั้นโปรดให้พระสุริยภักดี (ตัวชื่อไร และพายหลังจะได้มียศศักดิ์เป็นอย่างไร ยังไม่ได้ความ) เป็นข้าหลวงลงไปชำระทางหัวเมืองปักษ์ใต้ ให้ข้าหลวงประจำเมืองพูเก็ต ชำระทางหัวเมืองฝ่ายตะวันตก ให้จับแต่ตัวหัวหน้านายโจกและที่ได้กระทำโจรกรรม ส่งเข้ามาถวายพระราชอาญาในกรุงเทพ ฯ พวกที่เป็นแต่เข้าเป็นองย์ ให้เรียกประกันทานบนแล้วปล่อยไป ไม่ช้าก็สงบเรียบร้อย ถ้าไม่เขียนเล่าไว้ในหนังสือนี้จะไม่มีใครรู้ว่าเคยมีองย์ "งหินหัวควาย"

องย์ในกรุงเทพ ฯ เปลี่ยนขบวน

เมื่อสมเด็จเจ้าพระยา ฯ ออกจากตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแล้ว ท่านยังดูแลควบคุมพวกองย์ต่อมาจนตลอดอายุของท่าน ครั้นสมเด็จเจ้าพระยา ฯ ถึงพิราลัยเมื่อ พ.ศ. 2425 การควบคุมพวกองย์ตกมาเป็นหน้าที่ของกระทรวงนครบาล ตั้งแต่กรมหมื่นภูธเรศธำรงศักดิ์เป็นเสนาบดีสืบมา จนถึงกรมพระนเรศรวรฤทธิ์เป็นนายกกัมการบัญชาการกระทรวงนครบาล ก็ยังคงใช้วิธีเฉยองย์หยู่หย่างเดิม แต่ผิดกันกับแต่ก่อนเป็นข้อสำคัญหย่างหนึ่ง ด้วยสมเด็จเจ้าพระยา ฯ คนย่าเกรงทั่วไปทั้งแผ่นดิน แต่เสนาบดีกระทรวงนครบาลมีอำนาดเพียงในกรุงเทพ ฯ บางทีจะเป็นเพราะเหตุนี้ เมื่อสิ้นสมเด็จเจ้าพระยา ฯ แล้ว พวกองย์จึงคิดวิธีหาผลประโยชน์เพิ่มขึ้นอีกหย่างหนึ่งทั้งที่ในกรุงเทพ ฯ และตามหัวเมือง คือนายองย์บางคนเข้ารับประมูลเก็บพาสีอากร ถ้า

TUDC 26/09/2563

ประมูนสู้คนอื่นไม่ได้ ก็ให้พวกองยของตนที่มีหยู่ในแขวงที่ประมูนนั้น
คอยรังแกพวกเจ้าพาสี่ มิให้เก็บอากรได้สดวกจนต้องขาดทุน เมื่อถึง
คราวประมูนหน้าจะได้ไม่กล้าแย่งประมูนแข่งตัวนายองย เมื่อเกิด
อุบายขึนหย่างนนคนอื่นก็เอาหย่าง มักเปนเหตุให้เกิดองยต่างพวก
ก่อการวิวาทขึนตามหัวเมือง หรือใช้กำลังขัดขวางเจ้าพาสี่ บางที
ถึงรัถบาลต้องปราบปราม ยกตัวหย่างดังเช่นพวกองยดงซ่องตีมเหล้า
เถือนที่ตาบนดอนกะเบอง ไม่ห่างกับสถานีรถไฟสายใต้ที่บางตาด
นัก แต่สมัยนันยังเปนป่าเปลี่ยว ชายแดนจังหวัดราชบุรีต่อกับ
จังหวัดนครปถม ขุดคูทำเชิงเทินเหมือนหย่างตังค่าย พวกเจ้าพาสี่ไปจับ
ถกพวกองยยังต่อสู้จนต้องหนีกลับมา แต่เมื่อรัถบาลให้ทหานเอาปืนใหญ่
ออกไป พวกองยก็หนีหมดไม่ต่อสู้ แต่พวกจีนเจ้าพาสี่ เขาคิดอุบาย
แก้ไขโดยใช้วิธีหย่างจีน บางคนจะผูกพาสีที่ไหนที่มองยมาก เขาชวน
หัวหน้าให้เข้าหุ้นโดยมิต้องลงทุน บางแห่งก็ให้สินบนแก่หัวหน้าองย
ในท้องถิน รักสาความสงบมาได้

ปราบอั้ยี่เมื่อรัชกาลที่ 5

ถึง พ.ศ. 2432 พวกองยในกรุงเทพ ฯ ก่อเหตุใหย่หย่างไม่เคยมี
เหมือนมาแต่ก่อน ด้วยถึงสมัยนนมีโรงสีข้าวขนาดไหย่ ๆ ตงขนหลาย
โรง เรือกำปั่นไฟก็มีมารับสินค้ามากขึน เปนเหตุให้มีจนใหม่เข้ามา

มากกว่าแต่ก่อน พวกจีนไหม่ที่เข้ามาหากินในเมืองไทยสมัยนั้น มีทั้ง
จีนแต้จิวมาจากเมืองซัวเถา และจีนฮกเกี้ยนมาจากเมืองเอ้หมึง
จีนสองพวกนี้พูดภาษาต่างกัน และถือว่าชาติภูมิต่างกัน แม้มีพวก
เถ้าแก่รับจีนไหม่หยู่หย่างเแต่ก่อน พวกจีนไหม่ต่างถือกันว่าเปนพวกเขา
พวกเรา พวกแต้จิวทำงานหยู่ที่ไหนมาก ก็คอยเกี่ยดกันรังแก
พวกฮกเกี้ยนมิให้เข้าไปแซกแซงแย่งงาน พวกฮกเกี้ยนก็ทำเช่นนั้น
บ้าง จึงเกิดเกี่ยดชังกัน ไปประชันหน้ากันที่ไหนก็มักเกิดชกต่อวาท
ในระหว่างกัมกรจีนแต้จิวกับฮกเกี้ยนเนือง ๆ เลยเปนปัจจัยให้องยรวม
กันเปนพวกใหย่แต่ 2 พวก เรียกว่า "ตวกงส์" ของจีนแต้จิวพวก
หนึ่ง เรียกว่า "ซิวลกอ" ของจีนฮกเกี้ยนพวกหนึ่ง ต่างประสงค์จะ
แย่งงานกันและกัน กะซวงนครบาลยังใช้วิธ "เลยองย" หยู่หย่าง
เแต่ก่อน ถ้าเกิดเหตุองยตกันก็สั่งให้นายองยไปว่ากล่าว แต่แรกก็ส่งบ
ไปเปนพัก ๆ แต่เกิดมีตัวหัวโจกขึ้นในองยทั้งสองพวก เปนผู้หยิ่งก็ม
หาค่าจ้างในการช่วยองยแย่งงาน และช่วยหากำลังให้ในเวลาเมื่อเกิด
วิวาทกัน พวกองยก็ไม่เชื่อฟังนายเหมือนแต่ก่อน แม้พวกนายองยก
ไม่ย่ำเกรงกะซวงนครบาลเหมือนเคยก็ตัวสมเด็ดเจ้าพระยา ๆ พวกองย
จึงตีรันฟันแทงกันบ่อยขึ้น จนถึงรบกันในกรุงเทพ ๆ เมื่อเดือนมิถุนายน
พ.ศ. 2432

ในสมัยนั้น (ค.ศ. 1889) มีหนังสือพิมพ์บางกอกไตมส์
Bangkok Times ออกเสมอทุกวันแล้ว เมื่อเขียนทำนาน ฉันตรวด

เรื่องปราบองยทปรากตไนหนังสือพิมพ์บางกอกไตมส์ ประกอบกับ
ความซงจำของฉัน ได้ความว่าเมื่อกลางเดือนมิถุนายน พ.ส. 2432
พวกองยรวมผู้คนเตรียมการที่จะตีกันเปนชนานไหย่ กะซวงนครบาล
เรียกพวกตัวนายหัวหน้าองยไปสั่งให้ห้ามปราม แต่องยมหัวโจกหนุน
หลังหยู่ก็ไม่ฟังพวกนายห้าม พอถึงวันที่ 19 มิถุนายน พวกองยก็ลงมือ
เทยวรอสังกะสีมุงหลังคา และเก็บขนโต๊ะตู้หับบัดตามโรงร้านบ้านเรือน
ของราสดรทรีมถนนจเรินกรุง ตอนไต้วัดยานนาวา เอาไปทำค่าย
บังตัวขวางถนนจเรินกรุงทั้ง 2 ข้าง เอาท้องถนนตรงหลังโรงสีของ
ห้างวินเซอร์ ซึ่งเรียกกันว่าโรงสีปล่องเหลียมเปนสนามรบ พวก
เจ้าของโรงสีทงทเปนฝรั่งและจน ห้ามพวกองยทเปนกมกรของตนก
ไม่ฟัง พอดระเวนห้ามก็ไม่หยุด กองดระเวนเห็นจนมากเหลือกำลังที
จะจับกุม ก็ต้องถอยออกไปรักสาหยู่เพียงพายนอกเนวทวาท ท้องที
ถนนจเรินกรุงตั้งแต่ตลาดบางรักลงไป ก็ตกหยู่แก่องยทง 2 พวก
เริ่มขว้างปาตีรันกันแต่เวลาบ่าย พอค่ำลงก็เอาปืนออกยิงกันตลอดคืน
ถึงวันพรหัสบดีที่ 20 มิถุนายน โรงสีและตลาดยสำนการค้าขาย
แต่บางรักลงไปต้องหยุดหมด และมีกิตติสัพท์ว่าพวกองยจะเผาโรงสี
ที่พวกสัตรูอาสัย เจ้าของโรงสีก็พากันตกใจ ที่เปนโรงสีของฝรั่ง
ได่จ้นออกหมดแล้วปิดประตูบริเวน ชวนพวกฝรั่งถืออาวุธไปช่วย
กันล้อมวงรักสาโรงสี แต่โรงสีที่เจ้าของเปนจีนไม่กล้าได่พวกกุลี
เปนแต่ให้ปิดโรงสีไว้ พวกองยยังรบกันต่อมาในวันที่ 20 ถึงตอนบ่าย

TUDC 26/09/2563

วันนั้นกระซวงนครบาลให้ข้าราชการผู้ใหญ่ในกะซวง คุมพลตระเวน
ลงไปกองหนึ่ง เพื่อจะห้ามวิวาท แต่พวกอังยมากกว่า 1,000
กำลังเลือดร้อนรบพุ่งกันไม่อ่อนน้อม ก็ไม่สามาถจะทำอะไรได้ หนังสือ
พิมพ์ว่าพวกอังยรบกัน 2 วัน ยิงกันตายสัก 20 คน ถูกบาดเจ็บกว่า
100 เอาคนเจ็บไปฝากตามบ้านฝรั่งที่หยู่ในแถวนั้น ถึงวันศุกร์ที่ 21
มิถุนายน ทหานก็ถงไปปราบ

เพราะเหตุใด ทหานจึงถงไปปราบองยในครงนน ควนจะเล่าถึง
ประวัติทางฝ่ายทหานที่ปราบองยเปนครงแรกไว้ด้วย แต่เดิมทหานบก
แยกการบังคับบันชาเปนกรม ๆ ต่างขนตรงต่อพระองค์พระเจ้าหยู่หัว
เหมือนกันทงนน ทหานเรือก็เปนเช่นเดียวกัน เมอ พ.ศ. 2427
โปรดให้ตงกรมยุธนาธิการขน แลรวมการบังคับบันชาทหานบกทุกกรม
กับตงทหานเรือ ให้ขนหยู่ในกรมยุธนาธิการ เมอได้ข่าวว่าพวกอังย
จะตีกันเปนขนานใหย่ในกรุงเทพฯ พระเจ้าหยู่หัวตรัดแก่สมเด็ดเจ้าพ้า ฯ
กรมพระยาภานุพันธุวงส์วรเดช เมอยังเปนกรมพระ (จะเรียกต่อไป
ตามสดวกหย่างเรียกในรัชกาลที่ 7 ว่า สมเด็ดพระราชบีดุลา) ผู้บันชา
การกรมยุธนาธิการ ว่าถ้ากะซวงนครบาลไม่สามาถจะระงับได้ จะต้อง
ให้ทหานปราบ กรมยุธนาธิการมีเวลาเตรียมตัว 2 วัน คนะบันชาการ
มีสมเด็ดพระราชบีดุลาเปนนายพลเอกผู้บันชาการพระองค์หนึ่ง สมเด็ด
เจ้าพ้า กรมพระนริศรานุวัดติวงส์ เมอยังเปนกรมขุน เปนนายพลตรี
จเรกรมยุธนาธิการพระองค์หนึ่ง ตัวฉันเมอยังเปนกรมหมื่น เปนนาย

TUDC 26/09/2563

พลตรีผู้ช่วยบันชาการทหานบกคนหนึ่ง นายพลเรือจัตวา พระยา
ชลยุธโยธินท์ รักสาการแทนนายพลเรือตรี พระองค์เจ้าสายสนิทวงส์
ผู้ช่วยบันชาการทหานเรือซึ่งสเด็ดไปยุโรปคนหนึ่ง ประชุมปรึกสาการที่
จะปราบอังย เห็นพร้อมกันว่าจะปราบได้ไม่ยากนัก เพราะพวกอังยถึงมี
มากก็ไม่มีสาตราวุธซึ่งสามาถจะสู้ทหาน อีกประการหนึ่งอังยตงรบหยู่
ในถนนจเรินกรุงเปนที่แคบ ข้างตะวันตกติดแม่น้ำ ข้างตะวันออกก็เปน
ท้องนา ถ้าให้ทหานยกลงไปทางบกตามถนนจเรินกรุงกองหนึ่ง ให้ลง
เรือไปขนบกข้างใต้ทรบยกขนมาทางถนนจเรินกรุงอีกกองหนึ่ง จุ่เข้า
ข้างหลังทรบพร้อมกันทังข้างเหนือแลข้างใต้ ก็คงจะล้อมพวกอังยได้
โดยง่าย แต่การที่จะจับพวกอังยนนมิใช่สำคันอีกหย่างหนึ่ง ด้วยจะให้
ทหานทำการเข้าชบวนรบ ถ้าไปทำแรงเกินไปหรืออ่อนเกินไป ก็จะเสีย
ชีวทหานทังสองสถาน จะต้องระวังในข้อนี้ มีคาสั่งให้ทหานเข้าใจทุก
คนว่าต้องจับแต่โดยละม่อม ต่ออังยคนใดสู้หรือไม่ยอมให้จับ จึงให้
ใช้อาวุธ อีกประการหนึ่งจะต้องเลือกตัวหัวหน้าที่จะคุมทหาน ให้วาง
ใจว่าจะทำการสำเหร็ดได้ แล้วปรึกสาเลือกกรมทหานที่จะให้ลงไปปราบ
อังยด้วย ในเวลานี้ทหานมหาดเล็กกับทหานเรือถือปืนหย่างดีกว่ากรม
อื่น จึงกะให้ทหานมหาดเล็กเปนกองหน้าสำหรับจับอังย ให้ทหาน
รักสาพระองค์เปนกองหนุน รวมกัน 4 กองร้อย ให้เจ้าพระยาราช
สุภาวดี (อ๊อด สุภาวดี) เมื่อยังเปนนายพันตรี จมื่นวิชิตชัยลักดาวุธ
รองผู้บังคับการกรมทหานมหาดเล็ก เปนผู้บังคับการ ให้นายร้อยเอก

TUDC 26/09/2563

หลวงสัตวิธานนิเทศ (เชา ซึ่งต่อมาพายหลังเปนพระยาวาสุเทพ อธิบดี
กรมตำหรวดภูธร) ครูผึกหัดทหานมหาดเล็ก เปนผู้ช่วย สำหรับยก
ลงไปทางข้างเหนือ ส่วนกองทจะขนมาทางได้นั้น ให้ทหานเรือจัดพุด
จำนวนเท่ากันกับทหานบก และพระยาชลยุธ ฯ รับไปบังคับการเฮง
เมือคนะบันชาการกะโครงการแล้ว เรียกผู้บังคับการกรมทหานต่าง ๆ
ไปประชุมที่สาลายุธนาธิการ สั่งให้เตรียมตัวทุกกรม นอกจากทหาน
มหาดเล็กกับทหานรักสาพระองค์และทหานเรือ ซึ่งมีหน้าทไปปราบอง
นั้น ให้ทหานกรมอื่น ๆ จัดกองพลรบพร้อมสรรพด้วยเครองสาตราวุธ
เตรียมไว้ที่โรงทหาน เรียกเมือใดให้ได้ทันทุกกรม เตรียมทหานพร้อม
เสร็ดในวันพรหัสบดท 20 มิถุนายน รอฟังกะแสรับสั่งว่าจะให้ยกไป
เมือใดก็ไปได้

ในกลางคืนวันที 20 นั้น เวลาสัก 2 นาฬิกา ฉันกำลังนอน
หลับหยู่ที่บ้านเก่าที่สพานดำรงสถิต สมเด็ดพระราชบิดุลากับสมเด็ด
กรมพระนริส ฯ สเด็ดไปปลุก เรียกขนรถมายังสาลายุธนาธิกวร พระยา
ชลยุธ ฯ ก็ถูกตามไปหยู่พร้อมกัน สมเด็ดพระราชบิดุลาตรัดบอกว่าเมือ
ประชุมเสนาบดีในคำวันนั้น ท่านได้กราบทูนพระเจ้าหยู่หัวว่าเตรียมทหาน
พร้อมแล้ว จะโปรดให้ไปปราบองยเมือใด ก็จะรับสั่งพระเดชพระคุณ
พระเจ้าหยู่หัวตรัดถามกะซวงนครบาล ๆ กราบทูนว่ายังหวังใจว่าจะห้าม
ให้เลิกกันได้ ไม่ถึงต้องใช้ทหาน พระเจ้าหยู่หัวไม่พอพระราชหริทัย
ตรัดว่ากะซวงนครบาลได้รับมาหลายครั้งแล้วก็ไม่เห็นห้ามให้หยุดได้

TUDC 26/09/2563

ดำหรัดสั่งเปนเด็ดขาดว่า กระซวงนครบาลไม่ระงับอ้งยุ้ได้ในวันที่ 20 นั้น ถึงวันสุกรัท 21 มิถุนายน ก็ให้ทหานถงไปปราบทีเดียว ไม่ต้องรั้งรอต่อไปอีก เมื่อเลิกประชุมเสนาบดีแล้ว สมเด็ดพระราชบิตุลา ซงนัดพบกับกรมพระนเรสร ฯ ผู้บันชาการกะซวงนครบาล ให้ไปพร้อมกันที่สำถายุธนาธิการแต่เวลาก่อนสว่าง ถ้าเวลานนองยุสงบแล้ว ทหานจะได้งดหยู่ ถ้ายังไม่สงบพอรุ่งสว่างจะให้ทหานยกถงไปทีเดียว คนะบันชาการจึงเรียกผู้บังคับการทหานกรมต่าง ๆ กับทั้งทหานมหาดเล็ก แถะทหานรักสำพระองค์ทจะให้ไปปราบองย มายังสำถายุธนาธิการ ในตอนเลิกคำวันนั้น พระยาชลยุธ ฯ ก็กลับไปจัดเรือบันทุกทหานเรือเตรียมไว้ พอเวลาใกล้รุ่งกรมพระนเรสร ฯ สเด็ดไปถึง ทนสมเด็ดพระราชบิตุลาว่าให้คนถงไปสืบหยู่แล้ว บัดเดียวหนึงนายอำเพอนครบาลมาถึง ทูนว่าพวกอ้งยุกำลังเอาบืนไหยขนจากเรือทเถมา จะตั้งยิงกัน กรมพระนเรส ฯ ก็ตรัดว่าเหลือกำลังนครบาลแล้ว ให้ทหานปราบเกิด การทหานปราบองยกถงมอแต่เวลานั้นไป

ก็ในสมัยนั้นยังไม่มรถยนต์ พอเวลาย่ำรุ่งต้องให้ทหานรักสำพระองค์ซึ่งเปนกองหนุนเดินถงไปก่อน สั่งให้ไปพักหยู่ทวัดยานนาวา แถะให้พนักงานไปตั้งสถานีโทรสัพท์สำหรับบอกรายงานถึงสำถายุธนาธิการ นะทนด้วย แต่ทหานมหาดเล็กนั้นให้รอหยู่ พอรถรางไฟฟ้าขนมาถึงปลายทางที่หลักเมือง ก็สั่งให้ยุดไว้หมดทุกหลัง แล้วให้ทหานมหาดเล็กขนรถรางขับตามกันถงไป พวกรถรางรู้ว่าทหานจะไปปราบองยกออก

TUDC 26/09/2563

สนุก เต็มใจช่วยทหานเพราะถูกองยรังแกเบอเหลือทนหยู่แล้ว ส่วน
ทหานเรือก็ออกจากท่า กะเวลาแล่นลงไปให้ถึงพร้อม ๆ กับทหานบก
ถึงเวลา 8 นาฬิกาก็สามาถเข้าล้อมพวกองย พร้อมกันทั้งทางข้างเหนือ
เละข้างใต้ดังหมายไว้แต่แรก พวกองยไม่ได้นึกว่าทหานจะลงไปปรจบ
รู้เมื่อทหานถึงตัวแล้วก็ไม่รู้ทจะทำหย่างไร มีตัวหัวโจกต่อสู้ถูกทหาน
ยิงตายสักสองสามคน พวกองยกสนุคด ทหยู่ห่างทหานก็พากันหลบหนี
ทหยู่ใกล้ก็ถูกทหานยิงก็ยอมให้ทหานจับโดยดี ในสมัยนั้นจีนยังไว้ผม
เปีย ทหานจับได้ก็ให้เอาผมเปียผูกกันไว้เปนพวง ๆ ททหานเรือจับได้
ก็เอาลงเรือส่งขึนมา ททหานบกจับได้ เจ้าพระยาราชสุภมิตรก็ให้ทหาน
รกสำพระองคคุมเดนขนมาทางถนนจเรนกรุงเปนคราว ๆ ราวหมูละ
100 คน พวกชาวเมองไม่เคยเห็น คนกันมาดูแน่นทงสองฟากถนน
ตลอดทาง ทหานจับพวกองยทในสนามรบเสดแต่เวลาก่อนเทยง พวก
หยิงชายชาวบ้านร้านตลาดพากันยินดี หาอาหารมาเลยงกลางวัน พอ
กินแล้วก็เทยวค้นจับพวกองยทหลบหนีไปเทยวซุกซ่อนหยู่ตามที่ต่าง ๆ
ต่อไป ตอนนมพวกนายโรงสีและชาวบ้านพากันนำทหานไปเทยวค้นจับ
ได้พวกองยอกมาก ตัวหัวโจกซึงรบหนีไปเสียก่อน ก็จับได้ในตอนบ่ายน
แทบทงนัน รวมจำนวนองยทถูกทหานยิงตายไม่ถึง 10 คน ถูกบาดเจ็บ
สัก 20 คน จับได้โดยละม่อมราว 800 คน ได้ตัวหัวโจก 8 คน เมื่อ
เสดการจับแล้วถึงตอนเย็น กรมยุธนาธิการให้ทหานหน้าลงไปหยู่ประจำ
รักสาความสงบในท้องที่ เรียกทหานมหาดเลกกับทหานเรือกลับมา

TUDC 26/09/2563

บริษัทรถรางขอจัดรถรับส่งทหานทั้งขาขนและขาลง แล้วแต่ทหานจะ
ต้องการ ก็ไปมาได้โดยสดวก เมื่อขบวนรถรางรับทหานมหาดเล็ก
กลับขนมาในวันจับองยนน พวกชาวเมืองทางข้างใต้ทั้งไทยจีนแขก
ฝรั่ง พากันมายืนอวยชัยให้พรสแดงความขอบใจทหานมหาดเล็ก
เจ้าพระยาราชสุภมิตรเล่าว่ายืนมาหน้ารถ ต้องจับกะบังหมวกรับ
ค่านับมาแทบไม่มีเวลาว่างจนตลอดแขวงบางรัก ในหนังสือพิมพ์
บางกอกไตมส์เขียนตามเสียงฝรั่งในสมัยนน ก็สันเสินมาก ทงทรัถบาล
ให้ทหานไปปราบองยได้โดยเดดขาดรวดเร็ว และชมทหานไทยว่ากล้า
หานว่องไว ชมต่อไปถึงทหานจับองยโดยไม่ดุร้ายเกินกว่าเหตุ เมื่อ
จับองยแล้ว กรมยธนาธิการให้ทหานหน้ารักสำท้องทวาทหย่ 3 วัน
เห็นสงบเรียบร้อยดีแล้วก็ให้ถอนทหาน มอบท้องที่ให้กรมตระเวน
กลับรักสำหย่างเดิม ส่วนพวกองยที่จับได้ตัวครงนน พระเจ้าหยู่หัว
โปรดให้ตั้งสาลพิเสสชำระ พิพากสำให้จำคุกหัวหน้าตัวการหมดทุกคน
แต่พวกสมพลดูเหมือนให้โบยคนละเล็กน้อยให้เข็ดหลาบแล้วปล่อยตัว
ไป แต่นนพวกองยในกรุงเทพ ฯ ก็ราบคาบ ไม่กล้าทนงลักดในสมัย
ต่อมา

(8)

เปลี่ยนวิธีควบคุมอั้งยี่

เมื่อปราบองยครงนนแล้ว พระเจ้าหยู่หัวโปรดให้ตั้งพระราช

บัญญัติห้ามมิให้มีสมาคมอังยีในพระราชอาณาเขตอีกต่อไป รัถบาลอังกฤดที่เมืองสิงคโปร์รู้ว่าไทยสามาถปราบอังยีได้ ก็ประกาสสั่งให้เลิกสมาคมอังยีในเมืองขนของอังกฤดตามหย่างเมืองไทย วิธเดียงอังยีกเลิกหมดแต่นนมา

เมื่อปราบอังยีเสร็ดแล้ว ในพ.ส. 2432 นั้นเอง พระเจ้าหยู่หัวก็ซงพระกรุนาโปรดให้สมเด็ดเจ้าพ้ากรมพระนริสรานุวัดติวงส์เปนอธิบดีกะซวงโยธาธิการ และให้ตัวฉันเปนอธิบดีกะซวงธัมการ มีสักดิ์เสมอเสนาบดี ก็ต้องออกจากต่าแหน่งในกรมยุธนาธิการด้วย แต่ยังคงมียสเปนนายพลและเปนราชองครักส์หยู่หย่างเดิม เวลาตัวฉันเปนอธิบดีกะซวงธัมการหย่ 2 ปี ไม่มีกิจเกียวข้องกับอังย จนถึง พ.ส. 2435 ซงพระกรุนาโปรดให้ฉันเปนเสนาบดีกะซวงมหาดไทย จงกลับมีหน้าที่เกียวข้องกับอังยอก ด้วยต้องระวังพวกอังยตามหัวเมืองหยู่เสมอ ถึงสมัยนไม่มีพวกอังยพวกไหย่เหมือนหย่างแต่ก่อน แต่ยังมีพวกจีนฉกฉอบตงอังยตามหัวเมืองไกล ๆ กรุงเทพ ฯ หยู่เนือง ๆ มีขนทไหนก็ปราบได้ไม่ยาก บางเรืองก็ออกจะขบขัน ดังจะเล่าเปนตัวหย่างเรืองหนึ่งเมื่อแรกตงมนทลราชบุรี เวลานนเจ้าพระยาสุรพันธพิสุทธิ์ (เทส บุนนาค) เมื่อยังเปนพระยาสุรินทรฤทธิชัย เปนสมุหเทสาภิบาล มีพวกอังยตงซ่องต้มเหล้าเถื่อนที่ตำบนดอนกะเบอง ท่าสนามเพลาะสำหรับต่อสู้ขนอีกเหมือนหย่างครั้งก่อนที่ได้เล่ามาแล้ว เวลานั้นยังไม่มีตำหรวดภูธร ฉันถามเจ้าพระยาสุรพันธ ฯ ว่าจะต้องการทหานบีนไหย่

เหมือนหย่างปราบครั้งก่อนหรือหย่างไร เจ้าพระยาสุรพันธ ฯ ตอบว่า
จะปราบด้วยกำลังไพ่นเมืองดูก่อน ต่อมาสักหน่อยได้ข่าวว่าพวกองยี่
ทงค่ายทดอนกะเบองหนีไปหมดแล้ว ฉันพบเจ้าพระยาสุรพันธ ฯ ถามว่า
ท่านปราบหย่างไร ท่านบอกว่าใช้วธของสมเด็ดเจ้าพระยา ฯ ซึ่งท่าน
เคยรู้มาแต่ก่อน ได้ออกหมายสั่งเกนทกำลังแลเครองอาวุธให้ปรากฏ
ว่าจะไปปราบช่องจันทดอนกะเบอง แล้วให้เอาขี้นไหย่ทองเหลืองทม
ทงหยู่ได้ถุนเรือนสมเด็ดเจ้าพระยา ฯ 2 กะบอก ออกมาขัดสีทสนามใน
บริเวนจวนของท่าน ว่าจะเอาไปยิงค่ายจันทดอนกะเบอง พอข่าวระบือ
ไปพวกองยกหนีหมด เพราะพวกเจกกลัวปืนไหย่ แต่เมอดงดาหรวด
ภธรแล้วก็ไม่ต้องใช้อบายหย่างนนอก แต่องยทมขนตามหัวเมองใน
ชนฉันเปนเสนาบดีกะซวงมหาดไทยปราบปรามไม่ยากอันได ถึงกะนน
เมอคิดดูก็น่าพิสวง ว่าเพราะเหตุใดพวกจีนจึงยังดงองย พิเคราะห์ตาม
เหตุการนทเคยเกิดองยมาแต่ก่อน เปนต้นว่าการห้ามสูบฝีนหย่างครั
รัชกาลท 3 ก็ไม่มีแล้ว เหตุทแย่งกันรับจันไหม่ก็ไม่มีตามหัวเมอง เหตุ
ทแย่งกันผูกพาสีอากรกด ทถูกเจ้าพาสีนายอากรเบยดเบยนกด ก็ไม่มี
แล้ว เพราะรัถบาลเก็บพาสีอากรเอง การปกครองท้องทกเรยบร้อย ไม่
ต้องมีปลัดจนหรือกงสุลจนในบังคับสยามเหมือนหย่าง-แต่ก่อนแล้ว
ไฉนจึงยังมีองยตามหัวเมอง สังเกตดูนักโทสทต้องจับเพราะเปนองย
ดูก็มักจะเปนชนคนทำมาหากินไม่น่าจะเปนองย นึกสงสัยว่าชรอยจะมี
เหตุอะไรทยังไม่รู้ ซึ่งเปนมูลให้มีองยตามหัวเมอง ฉันจึงปรารภกับ

CUDC 26/09/2563

พระยาอัคการยบดี (ชุ่ม อัคจินดา) ซึ่งพายหลังได้เปนสมุหเทสาภิบาล มนทลราชบุรี เวลานั้นยังเปนพระยาราชเสนา หัวหน้าพนักงานอัยการในกะซวงมหาดไทยให้ลองสืบสวนราสดรไนท้องถิ่น โดยฉเพาะพวกนักโทสที่เคยเข้าองย่ ว่าเหตุใดจึงยังมีคนสมัคเปนองย่ สืบหยู่ไม่ชากได้เค้าว่ามีจนพวกหนึ่งหยู่ในกรุงเทพ ฯ (จะเรียกต่อไปว่าพวกต้นคิด) หากินด้วยการตงองยตามหัวเมือง วิธีของจนพวกต้นคิดนั้น ถ้าเห็นว่าอาดจะตงองย่ได้ในถิ่นใดอันเปนที่มีจนตงทำมาหากินหยู่มาก และมีการแข่งขันการค้าขาย ก็แต่งพักพวกให้ออกไปหยู่ที่ถิ่นนั้น หย่างว่าไปทำมาหากิน แต่เยกกันไปหยู่เปน 2 พวก เหมือนกับไม่รู้จักมักคุ้นกัน แล้วเสาะหาจนที่เปนคนเกกมะเหรกในที่นั้นคบหา ยยให้วิวาทกับคนอื่นบางทีก็หาพวกจนที่เปนหัวไม้ออกไปจากกรุงเทพ ฯ ให้ไปก่อวิวาทเกิดตีรันกันขึ้นเนือง ๆ จนคนในถิ่นนั้นเกิดหวาดหวั่น เกรงพวกคนพาลจะทำร้ายก็เกยกต่อมชักชวนให้เข้าพวกช่วยกันป้องกันภัย ในไม่ช้าพวกจนในถิ่นนั้นก็แตกกันเปนพวกเขาพวกเรา แล้วเลยตงองยเปน 2 พวก แต่นั้นพวกถูกสมุนก็วิวาทกันเองเนือง ๆ ถ้ารัถบาลจับกุมเมื่อใดก็กลับเปนคุนแก่พวกต้นคิด ซึ่งหลบหนีเอาตัวรอดเสียก่อน แล้วกลับไปหาผลประโยชน์ด้วยเรียไร “เตย” เอาเงินจากองยพวกของตน โดยอ้างว่าจะเอาไปช่วยพักพวกที่ถูกจับ เอากำไรในการนั้น ถึงโดยว่าไม่มีการจับกุม เมื่อถึงเทสกาลก็เตยเงินทำงานบีไหว้เจ้าเอากำไรได้อีกเสมอทุกปี สืบได้ความดังว่ามานี้ ฉันจึงคิดอุบายแก้ไขได้ลองใช้อุบายนี้ครั้ง

แรกเมื่อพวกองยคุมกันทบางนกแขวกแขวงจังหวัดราชบุรี จะเปนเมื่อ
ปีใดจำไม่ได้ ฉันให้พระยาอัฐการยบคุมออกไประงับ สั่งไปให้พยายาม
สืบจับเอาตัวพวกต้นคิดด้วยเกณยกล่อมพวกคนในท้องถนที่เขาองย ถ้า
คนไหนให้การรับสารภาพบอกความตามจริง ให้เรียกทานบนปล่อยตัวไป
หย่าให้จับเอาตัวมาพ้องสาดเหมือนหย่างแต่ก่อน หรือถ้าว่าอีกหย่าง
หนึ่งให้เอาตัวต้นคิดเปนจำเลย เอาพวกเปนพยาน พระยาอัฐการย ฯ
ออกไปทำตามอุบายนั้นได้ผลสำเร็ดบริบูรน์ พอสืบจับได้ตัวจนต้นคิด
ที่ออกไปจากกรุงเทพ ฯ 5 คนเท่านน องยทบางนกแขวกก็ส่งบเงยบ
ทันที การระงับองยตามหัวเมองจึงไชวรหย่างนนสืบมา สังเกตดูองย
ที่เกิดขนในชนพายหลังทหานปราบเมื่อ พ.ศ. 2432 ดเปนแต่การ
หากินของจนเสเพด ค้าความกลัวของผู้อน เอากำไรเลยงตัวเท่านน

TUDC 26/09/2563

นิทานที่ 16
เรื่องลานช้าง

เมื่อฉันเปนเสนาบดีกะทรวงมหาดไทย ได้ไปตรวจราชการหัวเมืองในมนฑลอุดรกับมนฑลอิสาน เมื่อ พ.ศ. 2449 และได้เขียนเล่าเรื่องทางที่ไปครั้งนั้นให้หอพระสมุด ฯ พิมพ์แต่เมื่อ พ.ศ. 2463 แล้ว ในนิทานนี้จะพรรนาว่าแต่ด้วยลัทธีที่จะเนียมกับของแปลกประหลาด ที่ฉันได้พบเห็นเมื่อไปครั้งนั้น เปนเรื่องยาวหยู่สักหน่อย จึงแบ่งเปนนิทาน 2 เรื่อง เรียกว่า "เรื่องลานช้าง" เรื่องหนึ่ง "เรื่องแม่น้ำโขง" เรื่องหนึ่ง ส่วนเรื่องราวที่ไปจะบอกเพียงให้รู้ว่าไปทางไหนบ้าง

ทางที่ไป

ฉันออกจากกรุงเทพ ฯ เมื่อวันที่ 15 ธันวาคม ไปด้วยรถไฟพิเสสจนถึงเมืองนครราชสีมา ออกจากเมืองนครราชสีมาไปมนฑลอุดรขี่ม้าไป 14 วันถึงเมืองหนองคาย ครั้งนั้นรัถบาลฝรั่งเสสมีแก่ใจจัดเรือไฟชื่อ ดาเครนเดีย อันเปนพาหนะสำหรับข้าหลวงลำหนึ่ง กับเรือไฟสำหรับบันทุกของลำหนึ่งส่งมาให้ฉันใช้ทางลำแม่น้ำโขง จึงลงเรือไฟมาจากเมืองหนองคาย ระยะทาง 4 วันถึงเมืองนครพนม ขึ้นเดินบกขี่ม้าจากเมืองนครพนมทาง 3 วันถึงเมืองสกลนคร จากเมืองสกลนครเดินบกวกกลับลงไป 3 วันถึงพระธาตุพนมริมแม่น้ำโขง ลงเรือยาว

TUDC 26/09/2563

พายล่องจากพระธาตุพนมทาง 2 วันถึงเมืองมุกดาหาร ขึ้นเดินบกแต่เมืองมุกดาหารเข้ามนทลอีสานทาง 5 วันถึงเมืองยโสธร เวลานั้นข้าหลวงปันเขตแดนไทยกับฝรั่งเศสกำลังประชุมกันหยุดที่เมืองอุบล ฉันจึงไม่ไปเฝ้ากรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ เป็นแต่ได้สนทนากันด้วยโทรศัพท์ ออกจากเมืองยโสธรเดินบกไปเมืองเสลภูมิ เมืองร้อยเอ็ดแล้วผ่านเมืองมหาสารคามมาในเขตมนทลอีสานทาง 7 วัน ถึงเมืองผไทสง ปลายเขตมนทลนครราชสีมา แต่นั่นมาทาง 3 วันถึงเมืองพิมาย ได้รับสารตราตะซวงมหาดไทย ว่าพระเจ้าหยู่หัวซงพระกรุนาตรัดห้ามมิให้เข้าไปพักที่เมืองนครราชสีมา ด้วยเป็นเวลามีกาฬโรค ออกจากเมืองพิมาย เดินทาง 2 วันมาถึงบ้านท่าช้างห่างเมืองนครราชสีมา 450 เส้น จึงพักแรมหยู่ที่นั่น แล้วออกเดินแต่ดึก มาถึงสถานีรถไฟ พอได้เวลาขึ้นรถไฟพิเศษกลับมาถึงกรุงเทพ ฯ ในวันที่ 9 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2449 นั่น รวมเวลาที่ไปตรวดหัวเมืองครั้งนี้ 3 เดือนหย่อน 4 วัน ซึ่งสามารถไปได้นานวันถึงเพียงนั้น เพราะทางที่ไปเลียบสายโทรเลขไปโดยมาก เป็นบุญคุนของอธิบดีกรมโทรเลขที่ให้พนักงานไปกับฉันด้วยพวกหนึ่ง ถึงที่พักแรมเขาเอาเครื่องต่อเข้ากับสายโทรเลข อาดจะพูดกับกรุงเทพ ฯ ได้ทุกวัน ที่ออกห่างทางโทรเลขจะพูดกับกรุงเทพ ฯ ไม่ได้มีไม่กี่วัน การคมนาคมกับกรุงเทพ ฯ เมื่อไปครั้งนี้จึงสดวกเสียยิ่งกว่ามนทลที่ใกล้ ๆ บางแห่งเช่นมนทลเพชรบูรน์เป็นต้น ตอนไปในมนทลอุดรสบรดูหนาวเย็นสบายดี บางทีถึงเย็นเกินต้องการ เช่นเมื่อวันพัก

TUDC 26/09/2563

แรมทัดาบนน้ำซวย แขวงจังหวัดหนองคาย ปรอทลงถึง 38 ดีกรี ฟาเรนไฮต์ ยังอีก 6 ดีกรีจะถึงน้ำเยือง ฉันไม่เคยพบหนาวที่ไหนในเมืองไทยเหมือนวันนั้น แต่มาสยิดร้อนเมื่อชากลับไกล้จะถึงมนทลนครราชสีมา ก็ร้อนจัดเหลือทนจนต้องเปลี่ยนเวลาเดินทาง ออกเดินแต่ตี 4 นาฬิกา มีคนถือคบแซงสองข้างทางไปจนรุ่งสว่าง แล้วรับไปให้ถึงทพักแรมแต่ก่อน 9 นาฬิกา กินอาหารแล้วก็เทียวหารำเงา ชุกตัวซ่อนแสงแดดไปจนเวลาเย็น จึงเดินเทียวเตร่ตรวดราชการต่าง ๆ แต่เดินทางด้วยไม่ประมาท ก็หามีใครที่ไปด้วยกันเจ็บไข้หย่างใดไม่ พรรนนาการเดินทางแล้ว เตนจะกล่าวถึงฉเพาะสิ่งฉเพาะหย่างต่อไป

วินิฉัยชื่อเมืองนครราชสีมา

เมืองนครราชสีมา มีชื่อเปน 2 ชื่อ แต่ก่อนมาคนทั่งหลายเรียกว่า “เมืองโคราช” ทั่วไป เรียกว่า “เมืองนครราชสีมา” แต่ในทางราชการ ถึงเดยวนราสดรก็ยังเรียกกันว่า เมืองโคราช เปนพนเหตุไฉนจึงมี 2 ชื่อเช่นนั้น ฉันเคยค้นเคาเงื่อนแต่เมื่อขึ้นไปเมืองนครราชสีมาครั้งแรก เวลานั้นไปรถไฟได้เพียงตำบลทับกวางในดงพระยาไฟแล้วต้องขี่ม้าต่อไป เมื่อฉันไปพักแรมที่บ้านสูงเนิน เขาบอกว่าในอำเพอนั้นมีเมืองโบราณหยู่ 2 เมือง ฉันจึงให้เขาพาไปดูเห็นเปนเมืองย่อม ๆ ไม่สู้ใหย่โตนัก แต่ก่อปราการด้วยศิลาและมีของโบราณหย่างอื่น สแดงผีมือว่าเปนเมืองสร้างครั้งสมัยขอมทั้ง 2 เมือง เมือง

หนึ่งตั้งหยู่ทางฝั่งซ้ายลำตะคอง อันเปนลำชารุมาแต่เขาใหย่น้ำไหลไป
ตกลำน้ำมูล อีกเมืองหนึ่งหยู่ทางฝั่งขวาลำตะคอง ไม่ห่างไกลกันนัก
เมืองทางฝั่งซ้ายเรียกชื่อว่า "เมืองเสมาร้าง" เมืองทางฝั่งขวาเรียก
ชื่อว่า "เมืองเก่า" ลังเกตดูเครื่องหมายสาสนา ดูเหมือนผู้ล้างเมือง
เสมาร้างจะถือสาสนาพราหมน์ ผู้ล้างเมืองเก่าจะถือพระพุทธสาสนา ฉัน
ยังจำได้ว่ามีพระนอนศิลาขนาดใหย่หยู่ที่เมืองเก่าองค์หนึ่ง ครั้นไปถึง
เมืองนครราชสีมา เห็นลักษณะเปนเมืองผีมือไทยล้างเมื่อพายหลัง
2 เมืองที่กล่าวมาก่อน รู้ได้ด้วยบ้อมปราการล้วนก่อด้วยอิถ และรอ
เอาแท่งศิลาจำหลักจากปราสาทหินครั้งขอมมาก่อแซมกับอิถก็มีหลาย
แห่ง เมื่อได้เห็นทั้ง 3 เมืองดังว่ามา ฉันคิดวินิจว่า "เสมาร้าง" น่า
จะมีก่อนเพื่อน เดิมเห็นจะเรียกว่า "เมืองเสมา" เมื่อตั้ง "เมืองเก่า"
เพราะเหตุอันใดอันหนึ่ง ทั้งเมืองเสมาเปนเมืองร้าง คำว่า "ร้าง" จึง
ติดหยู่กับชื่อเมืองเสมา เหตุใดจึงเรียกชื่อออกเมืองหนึ่งว่า "เมืองเก่า"
นั้นก็พอคิดเห็นได้ เพราะคำว่า "เก่า" เปนคู่กับ "ใหม่" ต้องมี
เมืองใหม่จึงมีเมืองเก่า ซึ่งแสดงความว่าเมืองเดิมตั้งหยู่ที่ลำบนสูงเนิน
ครั้นล้างเมืองนครราชสีมาเดียวนี้ ย้ายมาหยู่เมืองใหม่แล้วจึงเรียก
เมืองเดิมว่า เมืองเก่า แต่เมื่อเมืองยังตั้งหยู่ที่เมืองเก่า ต้องมีชื่อ
เรียกเมืองนั้นหย่างใดหย่างหนึ่ง เพราะจะเรียกว่า "เมืองเก่า" เมื่อยัง
ไม่มี "เมืองใหม่" ไม่ได้ ข้อนี้ฉันคิดเห็นว่าเมื่อล้าง "เมืองเก่า"
ในสมัยขอม พวกพราหมน์คงเอาชื่อ "เมืองโคราฆะปุระ" ในมัชฌิม

TUDC 26/09/2563

ประเทศ อันหยู่ข้างใต้ไม่ห่างกับเมืองกบิลพัสดุ์ ที่พระพุทธองค์เด็ด
ประทับเมื่อยังเปนพระโพธิสัตว์มาขนาน หย่างเดียวกันกับเอาชื่อเมือง
อื่นๆในอินเดียมาขนานในประเทศนี้มอกหลายเมือง เช่นเมืองอยุธยาแล
เมืองลพบุรีเปนต้น เมืองเก่านั้นเดิมคงเรียกว่า "เมืองโคราฆะบุระ" อัน
เปนมูลของชื่อที่เรียกเพี้ยนมาว่า "เมืองโคราช" ยังคิดเห็นต่อไปอีกว่า
ชื่อที่เรียกเมืองใหม่ว่า "เมืองนครราชสีมา" น่าจะเอาชื่อ "เมืองโคราฆะ"
กับ "เมืองเสมา" มาผสมกันประดิถเปนชื่อ "นครราชสีมา" ด้วย

ส่วนตัวเมืองนครราชสีมาเดียวนี้ ฉันพิจารนาดูลักสนะที่ต่างกับ
ทั้งขนาดแลละแผนผังทั้งรูปบ้อมปราการ ละม้ายเหมือนกับเมืองนครศรี
ธัมราชมาก เห็นว่าจะต่างในสมัยเดียวกันทั้ง 2 เมือง แต่จะต่างใน
รัชกาลไหนในกรุงศรีอยุธยา ฉันนึกว่าได้เคยเห็นในหนังสือฝรั่งแต่งแต่
โบรานเรื่องหนึ่ง ว่าต่างในรัชกาลสมเด็ดพระนารายน์มหาราช แต่เมื่อ
เขียนนี้ทานนึกชื่อหนังสือนั้นไม่ออกจึงไม่กล้ายืนยัน กล่าวได้โดยมี
หลักถานแต่ว่าต่างก่อน พ.ศ. 2225 เพราะในเรื่องพงสาวดารมีว่าเมือ
สมเด็ดพระนารายน์สวรรคต พระเพทราชาชิงได้ราชสมบัติ เมือง
นครราชสีมากับเมืองนครศรีธัมราชตั้งแขงเมือง กองทัพในกรุงออก
ไปตีได้ด้วยยาก เพราะมีบ้อมปราการทั้ง 2 เมือง

ลานนกกะเรียน

TUDC 26/09/2563

ในเขตจังหวัดนครราชสีมา ตามทางไปมนทลอุดรมีทุ่งใหย่ ๆ

หลายแห่งที่ทำไร่นาไม่ได้เพราะเป็นที่ลุ่ม เวลารีดูแล้งดินแห้งแข็งกะด้าง
ฝากไกไม่ลง ถึงรีดูฝนตกดินอ่อนถ้าฝากไกทำไร่นา พอปลูกพรรนไม้
ขยายกอเกิดลำต้นยังไม่ทันออกพืชผล ก็ถึงเวลาน้ำบ่าไหลหลากลงมา
ชังในท้องทุ่งนั้น ท่วมพรรนไม้ตายหมด เป็นหย่างนี้ทุกปี จึงไม่มีใคร
ไปทำไร่นา มีแต่กอหยาทขนเอง แล้วถูกน้ำท่วมเหลือแต่ซากหยู่ใน
ท้องทุ่ง เขาบอกว่าถึงรีดูแล้งมีนกกะเรียน มาทำรังไข่กับแผ่นดินใน
ทุ่งว่างนนตงหมนตงแต่น พอจวนรีดูฝน ถูกบินได้ก็พากันหายไปหมด
ถึงรีดูแล้งหน้า ก็กลับมาทำรังอกเสมอทุกปี นกกะเรียนทมเลยงกันตาม
บ้านในกรุงเทพฯ ถ้วนดักเอาถูกนกไปจากทุ่งนนทงนน เมอฉันเดินทาง
จากเมืองนครราชสีมาไป 2 วัน ถึงทุ่งมะค่า ก็เห็นฝูงนกกะเรียนทำรัง
หยู่มากมายหย่างเขาว่า พอมันเห็นคนหมู่ไหย่ก็คนพากันทงรังบนหนขน
ไปร่อนหยู่เต็มท้องฟ้า ดูจำนวนนกนับด้วยหมื่น ไม่เคยเห็นมีที่ไหน
เหมือน ในเมืองไทยนี้นกกะเรียนก็ไม่มีชุม เคยเห็นชินตาแต่ที่เขาจับ
เอามาเลยงไว้ แต่นกกะเรียนเถอนมิใคร่จะได้เห็น จึงน่าพิศวงว่าไฉน
นกกะเรียนนับหมื่นจึงพร้อมใจกันมาทำรังในทุ่งมะค่าแล้วมาเสมอทุกปี
พิเคราะห์ดูไปเข้าเค้าที่พวกนักปราชญ์ในยโรปเขาสอบสวน ได้ความว่า
มีนกบางชนิดย้ายที่หยู่ไปต่างทวีปตามฤดูกาลเสมอทุกปี ยกตัวหย่างดัง
เช่นนก “สตอก” Stork รูปร่างคล้ายกับนกผักบัวของไทย เวลารีดู
ร้อนชอบไปเที่ยวอาศัยทำรังออกลูกบนหลังคาเรือนคนในยุโรปข้างฝ่าย
เหนือ พอจะเข้ารีดูหนาวมันก็พากันบินหนีออกจากยุโรปไปหยู่ในทวีป

อาฟริกา จนถึงรัฐอังกฤษไปทำรังไข่ในยุโรปอีก เปลี่ยนไปเปลี่ยนมาหย่างนั้นเสมอทุกปี ชรอยนกกะเรียนที่มาทำรังในทุ่งมะค่าก็จะทำนองเดียวกัน อาดจะเปนนกกะเรียนที่แยกย้ายกันหยู่ตามประเทศต่าง ๆ ในทวีปเอเชียนี้ มันรู้กันด้วยหย่างใดหย่างหนึ่ง ว่าที่ทุ่งมะค่าในเมืองไทยเหมาะแก่การทำรังออกลูกยังกว่าที่อื่น ๆ ถึงรุ่งทำรังก็มารวมกันทำรังไข่ที่ทุ่งมะค่า จำนวนนกกะเรียนจึงมากนับหมื่นเพราะมาแต่หลายประเทศด้วยกัน หาใช่แต่นกกะเรียนในเมืองไทยเท่านั้นไม่ นกพรรนอื่นที่มาหยู่ในเมืองไทยแต่บางรุ่นก็ยังมีอีก เช่นนก "ปากง่าม" Snipe ก็มีแต่ในรุ่นท้านา เขาตรวดได้ความว่ามันทำรังออกลูกหยู่ในภาคไซบีเรียของประเทศรุสเซีย ถึงรุ่นจึงไปเที่ยวหากินตามประเทศอื่น ๆ ในเวลาเมื่อประเทศนั้น ๆ มีอาหารบริบูรณ์ ถึงนกอีแอ่นที่ทำรังให้คนกินหยู่ตามเกาะในทเล พอลูกบินได้มันก็หายไปหมด ไม่รู้ว่าไปไหน จนถึงรุ่นทำรังปีหน้าจึงกลับมาใหม่เสมอทุกปี นิสัยสัตว์มันก็รู้จักโลกได้ดีตามประสาของมัน เปนแต่มนุสไม่รู้ว่ามันบอกเล่านัดหมายกันหย่างไรเท่านั้น

ไทยลานช้าง

ฉันเดินบกไปจากเมืองนครราชสีมา 5 วัน เข้าเขตมนทลอุดรที่เมืองชนบท พอถึงเมืองชนบทก็เห็นชาวเมืองผิดกับเมืองนครราชสีมาทั้งเครื่องแต่งตัวและพังสำเนียงพูดภาสาไทยแปร่งไปอีกหย่างหนึ่ง ซึ่ง

ชาวกรุงเทพ ฯ สำคัญกันมาแต่ก่อนว่าเปนลาว แต่เดี๋ยวนี้รู้กันมาก
แล้วว่าเปนไทยมิใช่ลาว ถึงในราชการแต่ก่อนก็อ้างว่าหัวเมืองในมนฑล
พายัพกับมนฑลอุดรและอิสานเปนเมืองลาว เรียกชาวมนฑลพายัพว่า
"ลาวพุงดำ" เพราะผู้ชายชอบสักมอมดำแต่พุงลงไปจนถึงเข่า เรียก
ชาวมนฑลอุดรและอิสานว่า "ลาวพุงขาว" เพราะไม่ได้สักมอมหย่าง
นั้น เมื่อจัดหัวเมืองชายพระราชอาณาเขตเปนมนฑลในรัชกาลที่ 5 ราว
พ.ศ. 2433 แรกก็ขนานนามหัวเมืองลาวพุงดำว่า "มนฑลลาวเฉียง"
ขนานนามหัวเมืองลาวพุงขาวว่า "มนฑลลาวพวน" มนฑลหนึ่ง "มนฑล
ลาวกาว" มนฑลหนึ่ง เปนเช่นนั้นมาจนถึงสมัยเมื่อพระบาทสมเด็ด
พระจุลจอมเกล้าเจ้าหย่หัว ซึ่งเปลี่ยนแปลงการลักษณะการปกครอง
พระราชอาณาเขตตั้งแต่ พ.ศ. 2435 เปนต้นมา ด้วยซึ่งพระราชปรารภ
ว่าลักษณะการปกครองแบบเดิม นิยมให้เปนหย่างประเทศราชาธิราช
Empire อันมีเมืองคนต่างชาติต่างภาษาเปนเมืองขึ้นหยู่ในพระราช
อาณาเขต จึงถือว่าเมืองชายพระราชอาณาเขต 3 มนฑลนั้นเปน "เมือง
ลาว" และเรียกชาวเมืองซึ่งอันที่จริงเปนชน "ชาติไทย" ว่าลาว แต่
ลักษณะการปกครองหย่างนั้นพ้นเวลาอันสมควรเสียแล้ว ถ้าคงไว้จะ
กลับให้โทษแก่บ้านเมือง จึงซึ่งพระราชดำริให้เก็ลักษณะการปกครอง
เปลี่ยนเปนหย่างพระราชอาณาเขต Kingdom ประเทศไทยรวมกัน เลิก
ประเพ็นีมีเมืองประเทศราชถวายต้นไม้ทองเงิน และให้เปลี่ยนนาม
มนฑลลาวเฉียงเปน "มนฑลพายัพ" เปลี่ยนนามมนฑลลาวพวนเปน

"มนทลอุดร" แลเปลี่ยนนามมนทลลาวกาวเปน "มนทลอิสาน" ตามทิศของพระราชอาณาเขต ทั้งให้เลิกเรียกไทยชาวมนทลทั้ง 3 นั้น ว่าลาวด้วย เพียงแต่เรียกรวมกันว่า "ไทยเหนือ" แทนเรียกว่าลาว ถ้าเรียกแยกกันก็เรียกตามชื่อมนทลที่อยู่ว่า ชาวมนทลพายัพ ชาวมนทลอุดร และชาวมนทลอิสาน หย่างเช่นเรียกชาวมนทลบักส์ใต้ฝ่ายตะวันตกว่า "ชาวนคร" (นครสวรรค์) ครั้นมาถึงสมัยเมื่อเลิกมนทลเสียแล้ว มีผู้รู้โบราณคดีคนหนึ่งแต่งหนังสือ เอาชื่อของแว่นแคว้นมนทลพายัพแต่โบราณ มาใช้เรียกชาวมนทลพายัพว่า "ชาวลานนา" ฉันเห็นชอบด้วย จึงเอาหย่างมาเรียกชาวมนทลอุดรและอิสานในนิทานนี้ว่า "ชาวลานช้าง" ตามชื่อแว่นแคว้นอันเปนคู่กันกับ "ลานนา" มาแต่ก่อน

ไทยชาวลานช้าง มีลัทธิทำเนียมทลอกันสืบมาแต่ดึงเดิมหลายหย่าง ท่านผู้รู้ มีสมเด็ดพระมหาวีรวงศ์ (อ้วน) เปนต้น ได้เขียนอธิบายลงพิมพ์ไว้แล้วหลายเรื่อง ในนิทานนี้จะเล่าถึงลัทธิทำเนียมแต่บางหย่าง ที่ฉันได้เห็นเมื่อขนไปครั้งนั้น

พิธีบายสรี

ตั้งแต่เมื่องชนบทไป ฉันพักที่เมื่องไหนพวกชาวเมื่องก็มาทำพิธีบายสรีทำขวันทุกเมื่อง คือเอาของกินตั้งเรียงในพานซ้อนกันสองชั้นสามชั้น ประดับประดาด้วยดอกไม้สดหย่างประณีตบรรจง ขนาดของ

TUDC 26/09/2563

บายสรีไหย่หรือเด็กตามถานะของเมือง พวกชาวเมืองเข้าขบวนกันแห่
บายสรีมาทำขวัน เมืองไหย่ก็มขบวนแห่แตะเครื่องบระโคมมาก่อน
ถ้าเปนเมืองน้อยคนเชินบายสรีก็นำหน้า มีผู้เถ้าสองสามคนนำราสดร
ชายหิงเดินตามบายสรีมาดังร้อย ฉนั้งรับทมุขหน้าพลับพลา เขาเอา
บายสรีมาดังทีตรงหน้า คนทีมาทำขวันนั่งหลังบายสรีต่อออกไป ถ้าที
บนพลับพลาไม่พอก็นั่งหลามลงไปถึงในสนามหน้าพลับพลา เริ่มพิธด้วย
ผู้เถ้าทีเปนหัวหน้าจุดธูปเทียนเครื่องสักการะ แล้วว่าคำเชินขวันเปน
ทำนอง บางคนเสียงดีทำนองก็ไพเราะน่าฟัง ความจันดันขอคุนพระ
รัตนตรัยแตะขอพรเทวดา แล้วประสิทธิพรให้แก่ฉันเปนอเนกปริยาย
เมือจบแล้วผู้เถ้าเอาดายคาดขอมือฉัน ทบางแห่งเวลาคาดดายนนคนที
มาด้วยแตะต้องตัวกันต่อ ๆ ไปจนหมด เปนนัยว่าช่วยกันคาดด้ายทุก ๆ
คน ทบางแห่งเมือทำขวันแล้วยังมีการพ้อนรำเปนเครื่องมหรสพให้ดู
ด้วย อันประเพนีบายสรีทำขวันน ดูเปนประเพนีโบรานของชนชาติไทย
มีด้วยกันทุกจำพวก ชาวถานนาก็ทำเหมือนกับชาวถานช้าง ไทยใน
ราชธานีกยังมพิธีทำขวันเปนแต่ไม่แห่บายสรี ดังเช่นทำขวันเด็กก็ทำ
บายสรีมีของกินใส่ชามตกแต่งด้วยดอกไม้สด เรียกว่า “บายสรีปาก
ชาม” มีผู้เถ้าว่าคำเชินขวันแล้วผูกด้ายคาดข้อมือให้เด็ก เมือเด็กจะ
โกนจุกหรือจะบวด ก็ทำขวันด้วยมีบายสรีตองทำหลายชั้นคล้ายฉัตร
และมีคนว่าคำเชินขวัน เปนแต่เอาพิธีเวียนเทียนของพราหมน์เพิมเข้า
พิธีหลวงสมโภชเจ้านาย ก็เอาพานแก้ว ทอง เงิน ซ้อนกันเปนบายสรี

TUDC 26/09/2563

มีเครื่องกะยา เปนแต่เปลี่ยนไปให้พราหมน์เวียนเทียนผูกด้ายคาดข้อ
พระหัถ แต่หามีสวดเชินชวันไม่ ถึงกะนั้นก็เห็นเปนเค้าได้ว่าพิธีบายสรี
เปนพิธีดั้งเดิมของชนชาติไทย และไทยยังทำหยู่ทุกจำพวกจนบัดน

สมาคมไทยหย่างโบราน

เวลาฉันไปเที่ยวตามบ้านเรือนราสดร ไถ่ถามถึงการทำมาหากิน
และประเพ็นทปกครองบ้านเรือน ได้พังคำพวกชาวบ้านในมนทลอุดร
อธิบาย ยังรู้กยังคิดพิสวง ด้วยเห็นว่าชนชาติไทยได้เคยถึงวัธนธัม
Civilization มาแล้วหลายหย่าง ตั้งแต่ดึกดำบรรพ จะพรรนาถึง
หมู่บ้านในตำบนซึ่งฉันได้ไปแห่งหนึ่งให้เห็นเปนตัวหย่าง แต่เรียกชื่อ
ว่าบ้านอะไรลืมไปเสียแล้ว หยู่ในระหว่างเมืองชนบทกับเมืองขอนแก่น
เปนตำบนมีบ้านกว่า 100 หลังคาเรือนด้วยกัน ราสดรในตำบนนั้น
ครัวหนึ่งก็มีบ้านหยู่แห่งหนึ่ง เรือนโรงในบ้านล้วนทำด้วยไม้มุงแฝก
มีรั้วล้อมรอบบริเวนบ้าน ลานบ้านตอนในรั้วทำสวนปลูกผักพักแฟงที
กินเปนอาหาร กับคอกเลี้ยงหมูเลี้ยงไก่ ลานบ้านนอกรั้วออกไปทำไร่
ฝ้ายและสวนกล้วยสวนพลู สวนปลูกต้นหม่อนสำหรับเลี้ยงไหม กับ
คอกเลี้ยงวัวควาย ต่อหมู่บ้านออกไปถึงทุ่งนา พวกชาวบ้านต่างมีนา
ทำทุกครัวเรือน และถือกันเปนทำเนียมว่าใครทำงานได้ต้องทำงานทุกคน
ผู้ชายทำงานหนักเช่นทำนาและเลี้ยงปสุสัตว์ ทั้งทำการปลูกสร้างและ
แบกชนต่าง ๆ ผู้หิงทำงานเบาหยู่กับบ้าน เช่นทำสวนทำไร่ เลี้ยง

TUDC 26/09/2563

ไหมและไก่หมู ตลอดจนปั่นฝ้ายชักไหมและทอผ้า ทุกครัวเรือนสามารถหาอาหารและสิ่งซึ่งจำเปนจะต้องใช้ในการเลี้ยงชีพได้โดยกำลังกำพังตนเพียงพอไม่อัตคัด ฉันถามว่าสิ่งของที่ทำไม่ได้เอง เช่นมีดพร้าและขีดไฟเปนต้น หาได้ด้วยหย่างใด เขาบอกว่าสัตว์ที่เขาเลี้ยงเช่นวัวควายไก่หมู ย่อมออกลูกมีเหลือใช้เสมอ ถึงบีกมีคนพวกค้าขายสัตว์เช่นพวกที่ส่งหมูลงมาขายกรุงเทพ ฯ เปนต้น ไปเที่ยวหาซื้อ เขาขายสัตว์ที่เหลือใช้ได้เงินพอซื้อของที่ต้องการทุกหย่าง ส่วนการปกครองนั้น ใครเปนพ่อบ้านก็ปกครองผู้คนในบ้านของตน หมู่บ้านอันหนึ่งมีผู้ใหย่ที่คนนับถือเปน "จ่าบ้าน" ดูแลว่ากล่าวผู้คนในหมู่บ้านนั้น และที่สุดมี "ตาแสง" เปนนายตำบล ซึ่งเจ้าเมืองเลือกคนในตำบลนั้นที่คนนับถือมากตั้งเปนหัวหน้าคนหนึ่ง เพราะฉะนั้นเมื่อตั้งพระราชบัญญัติลักสนะปกครองท้องที่มีกำนันผู้ใหย่บ้าน จึงปรับเข้ากับวิธีปกครองหย่างโบราณที่เปนหยู่แล้วได้โดยง่าย จำต่อไปถึงคดีธรรม ก็มีวัดซึ่งราสดรช่วยกันสร้าง แลวันหนึ่งพระภิกสุสงฆ์ไปหยู่สั่งสอนสั่งธรรม และวิชาความรู้แก่ชาวบ้าน ให้สมบูรณ์ประโยชน์ทั้งทางโลกและทางธรรมทุกตำบล ลักสนะสมาคมของไทยแต่โบราน ถ้าว่าโดยย่อก็คือคนในตำบลนั้นมีที่หยู่ และมีทำมาหากินพอกันไม่มีใครอดหยาก แต่ใครทำงานได้ต้องทำงานทุกคนทั้งชายหญิง ไม่มีคนสำรวยหยู่เปล่าหรือเที่ยวขอทานใครกิน ทั้งตำบลไม่มีเสตถิและไม่มีคนจนเข็นใจ จึงมีใครมีใครเปนโจรผู้ร้าย เพราะหยู่เย็นเปนสุขสบายด้วยกันหมด จึงเห็นควรนับว่า /

ถึงวัฒนธรรมอย่างสูงตามสมควรแก่ท้องถิ่นด้วยประการฉะนี้

เมื่อคิดดูถึงความประสงค์ของสังฆโสเซียลิสม์ ซึ่งเห็นว่าต้องเฉลี่ยทรัพย์และสิทธิต่าง ๆ ให้มนุษย์เสมอภาคกัน จึงจะเป็นสุขนั้น หากสำเร็จดังว่านี้ก็จะเป็นอย่างเช่นชาวมนทลอุดรนี้เอง ถ้าจะอวดว่าสมาคมโซเซียลิสม์มีมาในเมืองไทยหลายร้อยปีแล้ว ก็จะได้กระมัง

บ้านขี้ทูด

ยังมีวัฒนธรรมที่ไทยเคยมีมาแต่โบราณอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งฉันได้ไปพบในมนทลอุดร คือที่ตำบลหนองหย้าปล้องในแขวงเมืองชนบทมีบ้าน "คนขี้ทูด" คือคนเป็น "โรคกุดถัง" ตำบลหนึ่ง เขาว่าจำนวนคนกว่า 1,000 คน เห็นจะนับรวมทั้งคนไข้และคนดีที่เป็นครอบครัวด้วย บ้านขี้ทูดนี้จะตั้งมาแต่เมื่อใดไม่มีใครชาบ แต่พวกชาวเมืองว่าเป็นทำเนียมมาแต่โบราณทั่วทั้งมนทลอุดรและน่าจะตลอดไปถึงมนทลอีสานด้วย คือกันว่าถ้าใครเป็นโรคกุดถัง ต้องย้ายไปหยู่บ้านขี้ทูดที่ตำบลหนองหย้าปล้องนั้น แต่ไปสร้างบ้านปลูกเรือนหยู่ และทำไร่นาหากินเหมือนอย่างคนสามัญ ไม่มีใครควบคุมกักขังอย่างไร เป็นแต่คนนอกครัวเรือนไม่เข้าไปหยู่ด้วย และไม่มีใครยอมรับคนเป็นโรคกุดถังไว้ในบ้าน คือกันเหมือนเป็นกฎหมายมาแต่ดึกดำบรรพ ว่าถ้าใครเป็นโรคกุดถัง ก็ต้องย้ายไปหยู่บ้านขี้ทูด และย้ายไปเองไม่ต้องมีใครขับไล่ จึงมีจำนวนคนมากถึง 1,000 กำนันผู้ใหญ่บ้านที่ปกครองถิ่

ล้วนหยู่ในพวกกุดถัง เมื่อฉันผ่านไปเขาเล่าให้ฟังว่า เมื่อเร็ว ๆ นี้น
มีชายหนุ่มคนหนึ่งแต่งงานได้ไม่ช้าปรากฏว่าเป็นโรคกุดถัง เจ้าตัวกลัว
โรคจะติดเมียเตรียมจะทิ้งมาแต่ตัว แต่เมียรักผัวสมกลัวโรคกุดถัง
ตามมาหยู่ด้วย ได้ฟังกันกลงสาร แต่หมอฝรั่งผู้เชี่ยวชาญการรักสา
โรคกุดถัง เขาว่าโรคนั้นไม่ติดคนที่ร่วมพานไปทุกคน แม้ถูกของคน
กุดถังก็มีเชื้อโรคติดตัวมาแต่บางคน ที่เป็นปรกติไปจนตลอดชีวิตก็มี

คนคิดผิด

เมื่อฉันผ่านไปในเขตวงเมืองกุมภวาปี ถึงตำบลบ้านสองเปลือย
ผู้นำทางเขาบอกว่าในตำบลนั้นมีพวก "ลาว" (ไทยลานช้าง) ชาว
เมืองนครนายกที่อพยพกลับมาจากเวียงจันทน์ แต่หมดกำลังไม่สามารถ
จะถอยไปให้ถึงเมืองนครนายกได้ ยังต้องตั้งทำมาหากินหยู่ที่บ้าน
สองเปลือยหลายครัว ฉันได้ยินแทบจะออกปากว่า "สมน้ำหน้า" แต่หาก
ละอายใจด้วยความสงสาร เพราะฉันเคยรู้เรื่องของคนพวกนี้มาแต่ต้น
ด้วยในหนังสือสัญญาที่ไทยทำกับฝรั่งเศสเมื่อ ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436)
มีความข้อหนึ่ง ว่า "ถ้าลาวเชื้อสายของชาวเวียงจันทน์ที่ไทยกวาดเป็น
ชเลยมา (เมื่อรัชกาลที่ 3) หยากจะกลับไปบ้านเมืองเดิม รัฐบาล
ไทยจะยอมให้ไปไม่ขัดขวาง" ดังนี้ แต่แรกไม่มีใครหยากไป ต่อมา
ฝรั่งเศสแต่งให้กรมการชาวเมืองเวียงจันทน์คนหนึ่ง เป็นพระยา แต่
ชื่อไรฉันลืมไปเสียแล้ว จะสมมติเรียกในที่นี้ว่า "พระยาเมือง"

กับพัคพวกลงมาเทียวเกลยกล่อมพวกเชอสายชาวเวียงจันทน์ มีพวกที่หยู่เมืองนครนายกสมัคจะไปเมืองเวียงจันทน์ราวสัก 200 คน เพราะพระยาเมืองมาสัญญาว่าเมือขนไปถึงเมืองเวียงจันทน์ รัฐบาลฝรั่งเสสจะให้ที่ไร่นา กับทั้งบ้านเรือนวัวควายไถคราด แลเงินทุน ให้พอทำมาหากินเปนสุขทุกคน ฉันให้เจ้าเมืองกรมการชแจงว่าไม่จริงได้ดังว่าดอกก็ไม่เชือ พากันขายเหย้าเรือนไร่นาแล้วอพยพไป ต่อมาฉันได้ยินว่ามีพวกเวียงจันทน์ลงมาเกลยกล่อมคนอีก ฉันนึกขนลงคาทเชาพรรนาว่านิสัยแมวนั้น ถ้าใครดึงหนังท้องมันก็โก่งหลังถ้าใครดึงหลังมันก็แอ่นท้อง จึงเปลียนอุบายใหม่ คราวนี้สั่งห่าให้ห้ามปราม ถ้าใครหยากไปให้เจ้าเมืองกรมการส่งเคราะห์ ช่วยหาคนชือไร่นาวัวควายเร่งให้มันไปตามใจสมัค ก็กลายเปนหย่างแมวได้จริง ๆ ไม่มีใครไป ฝ่ายพวกที่อพยพไปคราวแรกนั้น ไปถึงเมืองเวียงจันทน์ก็ไม่ได้ลาภผลตามสัญญาทั้งไปได้ความรู้ว่านาทางฉานช้างทำไม่ได้ผลมากเหมือนนาทางข้างได้ก็พากันอพยพกลับมา ที่ยังมีทุนกลับมาได้ถึงเมืองนครนายกก็มี ที่หมดทุนก็ต้องตกค้างหยู่บ้านส่องเปลือย แต่เรืองนยังมีข้อข่าต่อไปอีก เมือวันฉันไปถึงเมืองอุดรธานี เขาจะชิบบอกให้ดูชายคนหนึ่งซึ่งยืนรับหยู่ที่ซุมคร่อมถนนที่ทารับฉัน สังเกตดูเปนคนกลางคนอายุราวสัก 50 ปี เขาบอกว่าคนนั้นแหละคือพระยาเมือง ที่ได้ลงไปเกลยกล่อมคนที่เมืองนครนายก เมือกลับไปหยู่เมืองเวียงจันทน์ไปเกิดผิดใจกับฝรั่งเสสขึนหย่างใดหย่างหนึ่ง จึงอพยพครอบครัวของตนข้ามมาขอพึ่งไทย

พระยาสรีสุริยราชวรานุวัตรับไว้ให้หยู่ในเมืองอุดรธานี แล้วเลยให้เป็นนายงานทำซุ้มรับฉัน จึงยินรับหยู่ทซุ้มนน

พระยาโพธิ

เมืองอุดรธานี แต่เดิมเรียกว่า "บ้านเดื่อหมากแข้ง" เพิ่งตั้งเป็น "เมือง" เมื่อ ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) ยังไม่มีอะไรที่น่าพรรนนาในนิทานนี้ นอกจากตัวพระยาสรีสุริยราชวรานุวัตร (โพธิ) ซึ่งจะเรียกต่อไปตามสดวกว่า "พระยาโพธิ" ผู้เป็นสมุหเทสาภิบาลมนทลอุดรในเวลาเมื่อฉันไปครั้งนั้น ด้วยเป็นคนเคยทำความชอบหย่างแปลก และมีความสามารถก็เป็นหย่างแปลก แต่ตัวถึงอนิจกัมเสียนานแล้ว ฉันจึงเรื่องประวัติหยู่บ้างจะเอาฝากไว้ในนิทานนี้ เพื่อให้ความชอบความดีของพระยาสรีสุริยราชวรานุวัตร (โพธิ) ปรากฏหยู่หย่าให้สูญเสีย พระยาโพธิดูเหมือนจะเป็นชาวเมืองจันทบุรี เข้ามาถวายตัวเป็นมหาดเล็กหยู่กับกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์แต่เพิ่งรุ่นหนุ่ม จะได้ศึกสามาแต่ก่อนหย่างไรบ้างไม่ปรากฏ แต่มาได้รับความอบรมด้วยตามสเด็ดติดพระองค์กรมหลวงสรรพสิทธิ ฯ เข้าวัง แลไปไหน ๆ หยู่เนืองนิจ จนรู้จักเจ้านายขุนนาง แลรู้ขนบทำเนียมในราชสำนัก แม้ตัวฉันก็รู้จักพระยาโพธิตั้งแต่ยังเป็นมหาดเล็กกรมหลวงสรรพสิทธิ ฯ แต่จะเป็นเพราะเหตุใดหาซาบไม่ เมื่อกรมหลวงสรรพสิทธิ ฯ สเด็ดออกไปรับราชการ นะเมืองนครราชสีมาแลเมืองอุบล พระยาโพธิไม่ได้ตามสเด็ด

TUDC 26/09/2563

ไปด้วย จึงขึ้นไปค้าขายทางเมืองเหนือ เจ้าพระยาสุรศักดิ์ เมื่อยังเป็นสมุหเทศาภิบาลมนทลพิศมุโลก พบตัว เห็นเป็นคนมีแววดี จึงชวนเข้ารับราชการ ได้เป็นตำแหน่งต่าง ๆ ตั้งแต่ขึ้นผู้น้อย เลื่อนขึ้นไปโดยลำดับด้วยความสามารถ จนได้เป็นที่ พระยาสงคราม ผู้ว่าราชการเมืองอุตรดิตถ์

เมื่อ พ.ศ. 2445 เกิดเหตุพวกผู้ร้ายเงี้ยวปล้นได้เมืองแพร่ เวลานั้นเผอิญเจ้าพระยาสุรศักดิ์ฯ ลงมาตั้งตำแหน่งปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทยแทนพระยามหาอำมาตย์เมื่อไปรับราชการยุโรป และตัวฉันก็ได้เคยไปเมืองเหนือ และเคยเดินบกแต่เมืองอุตรดิตถ์ไปเมืองแพร่ รู้เบาะแสภูมิลำเนาหย่อมกันทั้ง 2 คน พอได้รับโทรเลขบอกข่าวเกิดผู้ร้ายเงี้ยวฉบับแรก เมื่อพวกผู้ร้ายตีเมืองแพร่ได้แล้ว ปรึกษากันในขณะนั้นเห็นว่าพวกเงี้ยวคงกำเริบเลยลงมาตีเมืองอุตรดิตถ์ เพราะเป็นเมืองทรัพย์สินมากและไม่มีใครรู้ตัว จึงรีบโทรเลขไปยังเมืองอุตรดิตถ์ฉบับหนึ่ง สั่งพระยาโพธิให้รวบรวมกำลังกับเครื่องสาตราวุธ รีบยกไปกันทางที่ช่องเขาพริงอันเป็นที่คับขันในทางเดินมายังเมืองอุตรดิตถ์ โทรเลขอีกฉบับหนึ่งมถึงพระยาสัชนาลัยบดี (จำไม่ได้ว่าตัวชื่อไร และเวลานั้นยังเป็นพระมีนามว่าหย่างไร) ผู้ว่าราชการเมืองสวรรคโลก สั่งให้รีบรวมกำลังและเครื่องสาตราวุธ ยกจากเมืองสวรรคโลกขึ้นไปตีเมืองแพร่ทางเมืองลองอีกกองหนึ่ง พระยาโพธิยกไปถึงเขาพริงก็พบเงี้ยวยกลงมาดังคาดไว้ ได้รบกับเงี้ยวที่ปางต้นผึง 2 วันก็พวกเงี้ยวไว้ได้

พอพวกเงยวรู้ว่ามีกำลังเมืองสวรรคโลกยกขึ้นไปเมืองแพร่ทางข้างหลัง
อีกกองหนึ่ง ก็พากันถอยหนีจากเขาพริงกลับไปเมืองแพร่ พระยาโพธิ
รบเงยวป้องกันเมืองอุตรดิถไว้ได้ครั้งนั้น เป็นแรกที่จะปรากฏเกียรติคุณ
ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ และเลื่อนบันดาศักดิ์จาก
ที่พระยุทธสงครามขึ้นเป็น พระยาสุรสุริยราชวรานุวัตร เป็นที่เห็นความ
ชอบ ต่อมาเมื่อเจ้าพระยาสุรสีห์ฯ ย้ายไปเป็นสมุหเทศาภิบาลมนฑล
พายัพแล้ว พระยาโพธิได้เป็นสมุหเทศาภิบาลมนฑลพิษณุโลก แต่ไม่ช้า
ก็ย้ายไปเป็นสมุหเทศาภิบาลมนฑลอุดร ด้วยเป็นที่สำคัญกว่ามนฑล
พิษณุโลก เพราะหยู่ต่อแดนต่างประเทศและอาณาเขตกว้างใหย่ ผู้คน
พลเมืองมากกว่ามนฑลพิษณุโลก นอกจากนั้น ฉันเห็นว่าเหมาะแก่คุณ
วิเศษเพราะตัวพระยาโพธิด้วย เพราะสังเกตมาตั้งแต่ยังเป็นผู้ว่าราชการ
เมืองอุตรดิถ อันเป็นที่ประชุมชนต่างชาติต่างภาสาไปมาค้าขายเป็นอัน
มากหยู่เนืองนิจ เห็นว่าพระยาโพธิมีอัชยาสัยถนัดเข้ากับคนต่างชาติต่าง
ภาสา สามาถวางตนให้คนต่างจำพวกเคารพนับถือ เมื่อไปหยู่มนฑล
อุดรก็ปรากฏคุณวิเศษเช่นว่ามา พึงเห็นเช่นพระยาเมืองชากเวียงจันทน์
มาขอพึ่งดังเล่ามาแล้ว และยังมีเรื่องสำคัญกว่านั้น จะเล่าให้เห็น
เป็นตัวหย่างอีกเรื่องหนึ่ง เมื่อพายหลังฉันไปมนฑลอุดรได้สักปีหนึ่ง
วันหนึ่งราชทูตฝรั่งเสสให้มาบอก ว่ากิจการทางชายแดนฝรั่งเสสกับไทย
ก็เรียบร้อยมานานแล้ว แต่เดียวนี้ได้ซาบว่าสมุหเทศาภิบาลมนฑลอุดร
รับยวนหัวหน้าพวกกบดทหนีจากเมืองยวนเลยงไว้คนหนึ่ง เหตุใดจึงทำ

TUAC 26/09/2563

เช่นนั้น ฉันได้พังออกประหลาดใจ ตอบไปว่าฉันไม่ชาบเลยทีเดียว แต่เทศา ฯ คนนั้นฉันไว้ใจว่าคงไม่ทำอะไรให้ผิดความประสงค์ของรัฐบาล ถ้ารับยวนหัวหน้ากบดเลยงไว้ ก็เห็นจะเปนเพราะไม่รู้ว่าเปนคนเช่นนั้น ฉันจะถามดูก่อน เมื่อมีตราถามไป พระยาโพธิตอบมาว่าเดิมยวนคนนั้นไปหาที่เมืองอุดรธานี ว่าจะขอรับจ้างทำการงานเลยงชีพแล้วแต่จะใช้ พระยาโพธิสั่งได้ความว่าเคยเปนหัวหน้าพวกกบดหนีมาจากเมืองยวน คิดว่าที่ในมนฑลอุดรธานีมีพวกยวนเข้ามาตั้งค้าขายหยู่หลายแห่ง ถ้าปล่อยยวนคนนั้นไปเที่ยวหากินตามชอบใจ อาดจะไปชักชวนพวกยวนที่หยู่ในมนฑลอุดรให้ร่วมคิดกับพวกกบด ก็จะเกิดลำบากขึ้นในระหว่างรัฐบาลทั้งสองฝ่าย ควรจะจับกุมกักขังยวนคนนั้น ก็ไม่ได้ทำความผิดหย่างใดในเมืองไทย เห็นว่าหางานให้ทำหยู่ใกล้ ๆ จะดีกว่าหย่างอื่น มันทำหย่างไรจะได้รู้ จึงได้จ้างยวนนั้นไว้เปนคนเลยงม้า ฉันอ่านคำตอบชอบใจ ส่งไปให้ทูตฝรั่งเสดู ก็ชมมาว่าเทศา ฯ ทำถูกแล้ว

พระยาโพธิเปนสมุหเทศาภิบาลมนฑลอุดร มาจนถึงอนิจกัม ในเวลานั้นฉันยังเปนเสนาบดีกะซวงมหาดไทย รู้สึกเสียดายหย่างยิ่ง

ชาวลานช้างไหว้เจ้า

เมื่อฉันขึ้นไปมนฑลอุดร กรมหลวงประจักส์ ฯ สเด็ดกลับลงมากรุงเทพ ฯ เสียกว่า 10 ปีแล้ว เห็นจะเปนเพราะราสดรไม่ได้เห็นเจ้านายมาช้านาน พอได้ยินข่าวว่าจะมีเจ้านายสเดดขึ้นไปอีกก็พากันบีติ

ยินดี ตั้งแต่ฉันเข้าเขตมนทลอุดร เดินทางผ่านตำบนไหน ก็เห็นราสดรชาวบ้านในตำบนนั้นทั้งชายหยิงเด็กผู้ใหญ่ พากันมานั่งคอยเคารพหยู่ที่ริมหนทางเปนหมู่ ๆ และมาก ๆ เวลาไปหยุดพักที่ไหน พวกราสดรก็พากันมานั่งห้อมล้อมรอบข้าง บางคนก็มาไหว้ด้วยมือเปล่า บางคนมีเครื่องสักการะมาด้วย บางคนก็ถึงเอาน้ำใส่ขันมาขอให้ทำน้ำมนต์ และหยากเข้าให้ใกล้ชิดทุกคน พวกหนึ่งเข้ามากราบไหว้แล้วถอยออกไป พวกใหม่ก็เข้ามาแทน มีกิจที่ต้องรับและปราสัยให้พรราสดรเพิ่มขึ้นตลอดทางที่ไปทุกแห่ง แต่ที่ไหนไม่เหมือนที่เมืองหนองคาย เวลาฉันพักหยู่ที่นั่นแต่พอเช้าก็มีพวกราสดรมาหาทุกวัน พวกไหนมาถึงก็เข้ามานั่งหยู่ที่หน้าพลับพลา คอยหยู่จนฉันออกไปปราสัยแล้วจึงกลับไป พวกหนึ่งไปแล้วพวกอื่นก็มาอีก ถ้าไม่ได้พบฉันก็ไม่กลับ ต้อง "สเด็ดออก" ร่ำไปไม่รู้ว่าวันละกี่ครั้ง จนฉันออกปากว่าอ่อนใจ พวกกรมการเมืองหนองคายเขาจึงบอกให้รู้ ว่าพวกราสดรที่มาหานั้น มิใช่แต่ชาวเมืองหนองคายเมืองเดียว พวกราสดรทางฝั่งซ้ายในแดนฝรั่งเสสก็มามาก ฉันได้ฟังก็เกิดลำบากใจ ด้วยเดิมคิดไว้ว่าจะหาโอกาสไปดูเมืองเวียงจันทน์ แต่นึกขึ้นว่าถ้าเวลาเมื่อฉันไป มีพวกราสดรในเมืองเวียงจันทน์พากันมาห้อมล้อมไหว้เจ้าตามประสาของเขาเหมือนหย่างทางฝั่งข้างนี้ ก็อาดจะกะเทือนไปถึงการเมือง จึงงดความประสงค์ เลยไม่ได้ไปเห็นเมืองเวียงจันทน์ แต่ถึงกะนั้นก็ยังไม่พ้นลำบากได้ทีเดียว ด้วยเมื่อลงเรือไฟลาแครนเดียของฝรั่งเสสล่องลำแม่น้ำโขงลงไปจากเมืองหนองคาย ถึงเวลาบ่ายใน

TUDC 26/09/2563

วันแรกล่องนั้น นายเรือขอจอดรับพันทิสถานของฝรั่งเศสแห่งหนึ่งทางฝั่งซ้าย เวลาขึ้นพื้นลงเรือ ฉันนั่งหยุบนดาดฟ้าด้วยกันกับนายพันตรีโนดังฝรั่งเศส ซึ่งรัถบาลให้เปนผู้ไปกับฉัน มียายแก่คนหนึ่งถือพานเครื่องสักการะเดินไล่ลงลงมาจากสถาน ฉันเห็นก็นึกว่าคิดถูกที่ไม่ไปเมืองเวียงจันทน์ แต่ทนมเพียงยายแก่คนเดียว จะประสานการเมืองได้ไม่ยากนัก พอแกลงมาในเรือเดินตรงเข้ามาหาฉัน ฉันชี้มือให้แกไปที่นายพันตรีโนดัง แต่เขาก็คิดทันท่วงที ลุกขึ้นเดินไปรับพานเครื่องสักการะจากมือยายแก่เอามาส่งให้ฉัน ก็เปนการเรียบร้อยด้วยอัชฌาสัยทั้งสองฝ่าย

TUDC 26/09/2563

นิทานที่ 17
เรื่องแม่น้ำโขง

นิทานนี้จะเล่าถึงเรื่องต่าง ๆ ซึ่งฉันได้รู้เห็นเมื่อครั้งไปตรวจราชการมณฑลอุดรและอีสาน ในพ.ศ. 2449 ต่อนิทานเรื่องถานช้างอีกเรื่องหนึ่ง เริ่มด้วยพรรนาถึงแม่น้ำโขงซึ่งฉันได้ล่องลงมาทางเรือ 6 วัน ตั้งแต่เมืองหนองคายจนเมืองมุกดาหาร แต่จะต้องบอกออกตัวไว้ก่อนสักหน่อย ว่าฉันได้ไปเห็นมากว่า 30 ปีแล้ว จะพรรนาคลาดเคลื่อนเพราะหลงลืมไปบ้างก็เปนได้ แม่น้ำโขงที่ฉันได้เห็นครั้งนั้น ในแผนที่ของฝรั่งเศสเขากำหนดว่าเปนตอนที่ใช้เรือไฟขึ้นล่องได้ตลอดปี ยังมีตอนอื่น เช่นในระหว่างเมืองหลวงพระบางกับเมืองเวียงจันทน์ เขาว่าใช้เรือไฟได้แต่ดูแล้งแต่บางตอน ยังมีบางตอนเช่นที่แก่งผาไกสี แผ่นดินต่ำแดนเมืองเขมนเปนต้นใช้เรือไฟไม่ได้ถึง แม้ในตอนที่ว่าใช้เรือไฟได้ตลอดปี แม่น้ำโขงก็แปลกกับแม่น้ำอื่นในเมืองไทยหลายสถาน ดังจะพรรนาให้เห็นว่าแปลกกันอย่างไรบ้าง

ลักสนะแม่น้ำโขง

ฉันไปเห็นแม่น้ำโขงเปนครั้งแรกที่เมืองหนองคาย พอแลเห็นก็ตระหนักใจว่าใหญ่โตกว่าแม่น้ำอื่น ๆ ในเมืองไทยทั้งสิ้น ยืนบนตลิ่งแลดูไปทางฟากข้างโน้น เห็นวัวควายที่หยู่ตามหาดตัวเล็กจ้อย ถึงถาม

TUDC 26/09/2563

กันว่า "น้ำวังหรือควาย" คนที่หยู่ทางฝั่งโน้นก็เห็นถนัดต่อเมื่อเดิน ถ้านั่งหยู่กับที่ก็มิใคร่สังเกตได้ แต่นอกจากเห็นว่าไหย่โตแล้ว ดูแม่น้ำโขงที่เมืองหนองคายยังไม่เห็นหย่างอันผิดกับแม่น้ำเจ้าพระยาทางเมืองเหนือเท่าใดนัก ต่อเมื่อลงเรือล่องจากเมืองหนองคายจึงรู้ว่าแม่น้ำโขงผิดกับแม่น้ำอันไนเมืองไทยหย่างไรบ้าง เริ่มต้นแต่วันแรกจะลงเรือฉันแต่งตัวแล้วต้องนั่งคอยแต่งว่างหยู่จนเกือบ 8 นาฬิกาจึงลงเรือได้ เพราะรถที่ฉันไปพอถึงเวลาพลบ พระอาทิตก หมอกก็ลงไนแม่น้ำโขงมืดไปตลอดคืน จนรุ่งเช้าแต่งแต่ดแจงหมอกจึงจาง เพราะฉะนั้นเรือจะขนล่องไนแม่น้ำโขงเวลากลางคืนไม่ได้ เรือไฟของรัถบาลฝรั่งเสสที่ฉันมา พอถึงที่พักแรมเวลาเย็นเขาจอดสิ่งฉันขนบกทางฝั่งขวาแล้วก็ข้ามไปจอดนอนทางฝั่งซ้าย รุ่งเช้าพอหมอกจางเขาจึงข้ามมารับลงเรือต่อไป แต่เมื่อวันไปถึงเมืองท่าอุเทน ผเอินถึงต่อเวลาพลบนายเรือขอจอดที่เมืองฟองวินทางฝั่งซ้ายใกล้ๆ กับเมืองท่าอุเทน ด้วยว่าหมอกลงแล้วแลไม่เห็นท้องน้ำถนัด เขาเกรงเรือจะคิด ฉันต้องลงเรือพายของเมืองท่าอุเทนข้ามมายังที่พักแรม ต่อรุ่งเช้าหมอกจาง เรือไฟจึงข้ามมารับตามเคย

แม่น้ำโขง ผิดกับแม่น้ำอันไนเมืองไทยอีกหย่างหนึ่ง คือมีเกาะมากกว่ามาก พวกชาวเมืองเรียก"เกาะ"ว่า"ดอน"ก็ถูกโดยนัยหนึ่ง เพราะเกาะไนแม่น้ำโขงโดยมากเปนแต่แผ่นดินดอนหยู่ใต้น้ำ ถึงรดูแล้งน้ำลดจึงโผล่ขึ้นมาเปนเกาะ เกาะที่สูงพ้นน้ำหยู่ตลอดปีเปนที่ตั้งบ้านเรือนอาสัยได้ เหมือนเช่นเกาะไหย่หรือเกาะบางปอินไนแขวงกรุงศรีอยุธยา

TUDC 26/09/2563

มีน้อย แต่ดอนทั้งปวงนั้น เวลาน้ำท่วมพัดพาเอาธาตุต่างๆมาตกเป็น
ปุ๋ยเสมอทุกปี เมื่อโผล่ขึ้นเป็นเกาะเนื้อดินดีปลูกต้นไม้งอกงาม จึงเป็น
ที่ชาวเมืองชอบไปตั้งทำไร่ไนริดูแล้ง ปลูกพรรนไม้ล้มลุกต่าง ๆ เช่น
ยาสูบและข้าวโพดพื้นแฟงแตงถั่ว เป็นสินค้าหาเลี้ยงชีพเป็นประโยชน์
มาก สังเกตดูตามฝั่งทั้งสองฟากแม่น้ำโขงก็เห็นผิดกับแม่น้ำอื่น ๆ ไน
เมืองไทย ด้วยตามแม่น้ำอื่นมักมีวัดและบ้านเรือนหยู่ตามริมแม่น้ำ
ระยะไม่ห่างไกลกันนัก ถึงตรงที่ว่างบ้านเรือน ก็เป็นที่มีเจ้าของทำเรือก
สวนไร่นาตามริดู หาใคร่มีที่รกร้างว่างเปล่าไม่ แต่ริมฝั่งแม่น้ำโขง
ตลอดทางที่ฉันไป นอกจากตรงที่ตั้งเมืองหรือหมู่บ้านไหย่ มักเป็นป่า
เปลี่ยว บางแห่งถึงสัตว์ป่าสูงเช่นนกยูงลงอาศัยทำรังก็มี เรือต่องไป
นาน ๆ จะเห็นมีเรือนหยู่ริมน้ำ ฉันลองขึ้นไปดูบนบกที่ตรงป่าเปลี่ยว
แห่งหนึ่ง พบต้นไม้ที่แลเห็นเป็นป่าหยู่บนที่ดินก็ไม่มีต้นไม้หย่างไหญ่
เช่นต้นตะเคียนหรือยูงยาง สังเกตดูดินที่ดินเป็นแผ่นดินดอนเข้าไปข้าง
ในสักสี่ห้าเส้น แล้วก็ลาดลุ่มลงไปเป็นลำลาบ มีรอยน้ำขังยืดยาวไปตาม
แนวที่ลงทางข้างเหนือและข้างใต้ ผู้นำทางเขาบอกว่าฝั่งแม่น้ำโขงมัก
เป็นลำลาบหยู่ข้างในหย่างนี้ทั้งสองฟาก บางแห่งก็เป็นที่ลุ่มเข้าไป
ไกล ๆ ไนริดูฝนน้ำไหลหลากมาขังหยู่ในลำลาบเหล่านั้น น้ำที่ทำนา
ไม่ได้ ราษดรจึงมิได้ตั้งบ้านเรือนหยู่ริมแม่น้ำโขง นอกจากตรงที่ม
เกาะทำไร่ขายสินค้าหากินได้ แห่งใดแผ่นดินดอนลงมาจนถึงฝั่งแม่น้ำ
โขง ก็ตั้งเมืองหรือหมู่บ้านไหย่ในที่เช่นนั้น เพราะทำไร่นาหากินได้

TUDC 26/09/2563

สดวก เมื่อได้ฟังเชาชแจงก็เข้าใจว่าเพราะเหตุใดแม่น้ำโขงจึงเปนบ่าเปลี่ยวโดยมาก

สังเกตดเรือที่ใช้กันในแม่น้ำโขงก็ผิดกับแม่น้ำอื่น ด้วยชาวเมืองใช้กันแต่เรือพายหย่างขุดมาดไม้ต้นเดียว มีทุกขนาดตั้งแต่เรือยาวสำหรับเจ้าบ้านภารเมืองถงมาจนเรือคอนขนาดเล็กทชาวบ้านใช้ ถ้วนเปนเรือขุดมาดไม้ต้นเดียวทงนน ไม่เห็นใช้เรือต่อเช่นเรือสามบั้นหรือเรือมาดขนกะดานเช่นเรือพายม้า เรือเจวแลเรือแล่นใบก็ไม่เห็นมีในแม่น้ำโขง ถ้าชาวเมืองจะทำเรือต่อหรือเรือมาดขนกะดานใช้ ดูก็จะไม่ยากอันใด ที่ไม่ทำเห็นจะเปนเพราะเรือหย่างอื่นใช้ในแม่น้ำโขงตอนนั้นไม่ได้สดวก จึงใช้แต่เรือขดมาด การขนสินค้าทางแม่น้ำโขง เห็นเอาเรือขุดมาด 2 ลำผูกขนานกันทำแคร่แลประทุนครอบเปนที่บันทุกสินค้าหย่างหนึ่ง อีกหย่างหนึ่งทำแพไม้ไผ่ผูกเปนรูปหัวแหลมท้ายแหลมมีประทุนตลอดแพ เว้นแต่ตอนหัวกับตอนท้าย กับมีทางเดินได้รอบประทุนสำหรับคนล่อค้าคัดแพให้ตรงทาง แลมีเสากะโดงผูกกังหันสำหรับสังเกตทางลมด้วยทุกแพ น่าจะใช้ได้แต่ชาล่องทั้งเรือมาดแลแพ ชาชนเขาจะขนสินค้าไปทางน้ำหย่างไรฉันไม่ได้เห็น

ฝรั่งเสสเอาเรือไฟขึ้นไปใช้ในแม่น้ำโขงตอนนั้น นอกจากเรือไฟของรัถบาถที่มาส่งฉัน ฉันได้เห็นเรือไฟของบริสัทฝรั่งเสสรับจ้างส่งคนโดยสานแลสินค้าม 2 ลำ เปนเรือดาดฟ้าสองชั้นยาวราวสัก 15 วา ขึ้นล่องในระหว่างเมืองสุวรรนเขตกับเมืองเวียงจันทน์สัปดาห์ละครั้งหนึ่ง

TUDC 26/09/2563

เต่รัถบาลต้องช่วยมาก เปนต้นแต่ตั้งสถานไห้มีพนักงานสำหรับเรือไฟเปน
ระยะไปตลอดทาง และไห้มีพนักงานตรวดร่องน้ำก่อกรุยหมายทาง
แล่นเรือตามแก่งแลหน้าดน บางแห่งก็มีคนสำหรับนำร่อง นอกจาก
นี้ว่ายังต้องไห้เงินหนุนทุนบริสัทที่เดินเรือไฟในแม่น้ำโขง ทั้งตอนน
แลตอนอื่นถึงปีละ 400,000 แฟรงก์ มิฉะนั้นบริสัทก็ขาดทุนไม่สามาถ
เดินเรือในแม่น้ำโขงได้

แม่น้ำโขงผิดกับแม่น้ำอื่นในเมืองไทยอีกหย่างหนึ่ง ที่ภัยอันตราย
ในการขนส่งมีมากกว่า แลแปลกกับแม่น้ำอื่น ๆ เปนต้นแต่สัตว์
ร้ายที่ในน้ำเช่นจรเข้ก็มี แลยังมีเงอกเพิ่มขึ้นอีกหย่างหนึ่ง เขาว่า
เปนปลาชนิดหนึ่งที่มีแรงไฟฟ้าหย่างในตัว ถ้าใครไปพ้องพานไห้ตกใจ มัน
ก็ปล่อยพิสไฟฟ้าไห้ถูกตัวสลบเลยจมน้ำตาย ปลาหย่างนี้ไม่เคยได้ยิน
ว่ามีในเมืองไทยที่แม่น้ำอื่น นอกจากสัตว์ร้าย ยังมีหินอันวันหยู่ในท้อง
น้ำ คนล่องเรือแลไม่เห็นด้วยน้ำขุ่น แม้เรือไฟฝรั่งเสสล่าที่ฉันมา ก็มา
โดนหินอันวันไกล ๆ กับเมืองหนองคาย แต่โดนเบาเพียงทำไห้เรือ
เอียงหน่อยหนึ่งแล้วหลุดได้ นอกจากนี้ยังมีหาดซายลอยอีกหย่างหนึ่ง
คือซายซึ่งลอยมากับสายน้ำตก พูนกันขึ้นเปนหาดหยู่ได้น่าชั่วคราว แล้ว
สายน้ำพัดเปลี่ยนที่ไปตกพูนที่อื่นอีกไม่รู้ว่าที่ไหนแน่ เรือไฟที่ฉันมาก็
เคยติดทั้งสองลำ ติดหยู่หลายชั่วโมงทำหย่างไรก็ไม่หลุด จนเรือเมือง
หนองคายพายตามลงมาทันมาช่วยลำเลียงของไห้เรือไฟลอยจึงหลุด
มาได้

แก่งในแม่น้ำโขงก็ผิดกับแก่งในแม่น้ำอื่นในเมืองไทย เช่นแม่น้ำไซโยคก็มีแก่งแต่ตรงที่พูเขาหยู่ใกล้ชิดลำน้ำ แม่น้ำพิงคก็มีแก่งเชียงใหม่แต่ตรงลำน้ำผ่านพเขาเชือนแผ่นดินสูงเท่อกเดียว 49 แก่ง พันที่เช่นนั้นแล้วก็ไม่มีแก่ง แต่แม่น้ำโขงิ ตลอดทางที่ฉันไปไม่เห็นมีพูเขาหยู่ริมน้ำ หรือลำน้ำผ่านไปในเท่อกพูเขา แต่มีแก่งเปนระยะไปตลอดทาง วันแรกออกจากเมืองหนองคายต้องลงแก่งถึง 7 แห่ง วันหลัง ๆ ก็ต้องลงแก่งทุกวัน ถ้วนเปนแก่งใหย่โตตามส่วนแม่น้ำ เรือขนล่องยากกว่าแม่น้ำอื่น จะเปรียบกับแก่งในแม่น้ำไซโยคหรือแก่งในแม่น้ำสัก ไม่ได้ พอเปรียบได้แต่กับแก่งเชียงใหม่ เพราะแก่งไซโยคกับแก่งแม่น้ำสักใคร ๆ ก็เอาเรือขนล่องได้ แต่แก่งเชียงใหม่กับแก่งแม่น้ำโขงต้องมีผู้เชียวชาญสำหรับเอาเรือแพผ่านแก่งจึงไปได้

จะเลยเล่าถึงแก่งเชียงใหม่ให้พิสดารสักหน่อย เพราะเดียวนคนไปมาและการส่งสินค้ากับเมืองเชียงใหม่ ใช้รถไฟกันเสียเปนพัน ที่ใช้ทางเรือมีไคร่มี เรือที่เคยใช้ทางแม่น้ำพิงคเช่นเรือแม่ปะกสูญเกือบหมดแล้ว การขนล่องทางแก่งเชียงใหม่ดูใกล้จะเปนโบราณคดเข้าทุกที ฉันเคยล่องเรือทางแก่งเชียงใหม่ 2 ครั้ง จึงจะเล่าเรื่องแก่งเชียงใหม่ฝากไว้ในนิทานด้วย ได้กล่าวมาแล้วว่าการผ่านแก่งเชียงใหม่ต้องอาศัยผู้เชียวชาญจึงจะเอาเรือขนล่องได้ แต่ก่อนมาทางแขวงเมืองเชียงใหม่มีผู้เชียวชาญหยู่ที่บ้านมดกาข้างเหนือแก่งแห่งหนึ่ง ทางแขวงเมืองตากก็มีผู้เชียวชาญหยู่ที่บ้านนาข้างใต้แก่งแห่งหนึ่ง . ชาวบ้านทั้ง

TUDC 26/09/2563

ล่องตำบลนั้น โดยมากหากินด้วยรับจ้างเอาเรือผ่านแก่งเชียงไหม่ เรือใครถ่อขึ้นไปถึงบ้านนาก็จ้างพวกเชียวชาญชุดหนึ่ง 5 คน หรือ 3 คน ตามขนาดเรือย่อมแลเรือใหญ่ให้พาเรือขึ้นแก่ง เมื่อขึ้นไปพ้นแก่งหมดแล้ว พวกผู้เชียวชาญก็ขึ้นบกเดินข้ามพู่เขากลับมาบ้าน ข้าลองเมื่อเรือถึงมาถึงบ้านมดกา ก็จ้างพวกชาวบ้านเอาเรือลงมาส่งถึงใต้แก่งเช่นเดียวกัน วิธีเอาเรือผ่านแก่งเชียงไหม่นั้น ข้าขึ้นมักต้องขึ้นคราวเดียวกันหลายลำจึงสุดวิก พอเรือถึงท้ายแก่งก็เอาเชือกพรวนผูกหัวเรือโยงขึ้นไปบนบกระดมคนขึ้นช่วยกันลาก พวกผู้ชำนาญประจำหยู่ในเรือเอาถ่อกรานช่วยแรงคนลาก แลคอยค้ำหัวแลคัดท้ายให้เรือตรงช่องจนพ้นแก่งแล้วก็ถ่อต่อไปจนถึงแก่งหน้า ขึ้น 7 วันหรือ 10 วันจึงหมดแก่ง ข้าล่องแก่งเชียงไหม่หน้าแล้งล่อง 4 วัน เขาว่าหน้าน้ำๆ ท่วมแก่ง เปนแต่ต้องหลีกน้ำวน ล่องวันเดียวก็ตลอดหมด วิธีล่องแก่งมี 2 หย่าง เรียกว่า "ผาย" หย่างหนึ่ง เรียกว่า "ล่องคลองฮับ" หย่างหนึ่ง วิธีผายนั้นพอเรือไกล้จะถึงหัวแก่งก็คึกะเชียงเร่งเรือให้เข้าส่ายน้ำให้ไหลลงช่องแก่ง ปล่อยให้เรือลอยลงมากับเกลียวน้ำตกแก่ง คนข้างหัวคอยเอาถ่อค้ำ คนข้างท้ายคัดตะกูดให้เรือหลีกเลี่ยงก้อนหิน เรือพุ่งลงมาสักน้ำเดียวก็พ้นเกือกหินถึงวังน้ำข้างใต้แก่ง แล้วคึกะเชียงต่อไป ที่เรียกคลองฮับนั้น พวกชาวเรือเขาเอาก้อนหินเล็กๆ วางเรียงกันทดน้ำให้ไหลเปนรางลงมาข้างช่องแก่ง ลึกพอครึ่งๆ ท้องเรือ ต่อเวลาน้ำน้อยช่องแก่งแคบนัก หรือถ้าเรือขนาดใหญ่ผายลงทางช่องแก่งไม่ได้ จึง

เอาลงทางคลองฮับ เรือที่ใช้ในแม่น้ำพิงค์กว้างแต่ 2 หย่าง ขนาดย่อม เรียกว่า "เรือกราบแป้น" ตี 2 กะเชียงหย่างหนึ่ง ขนาดใหย่เรียกว่า "เรือแม่ปะ" ตี 4 กะเชียงหย่างหนึ่ง เรือกราบแป้นมักผายได้แทบทุกแก่ง แต่เรือแม่ปะลงบางแก่งต้องลงทางคลองฮับ ถ้าลงคลองฮับนั้น พอเรือถึงเหนือแก่งเอาเชือกผูกท้ายโยงไปรั้งไว้บนตลิ่ง แล้วให้คนลงยืนรายในน้ำประคองข้าง ค่อย ๆ หย่อนเชือกให้เรือลง ราว 20 นาทีจึงพ้นแก่ง

เมื่อฉันไปเชียงใหม่ครั้งแรกเดินบกไปจากอุตรดิถ ขากลับลงมาทางเรือจากเมืองเชียงใหม่ เขาจัดเรือแม่ปะลำหนึ่งของพระเจ้าเชียงใหม่ให้ฉันมา และให้ผู้เชี่ยวชาญสำหรับเรือลำนั้นแต่ครั้งพระเจ้าเชียงใหม่พามา แต่ฉันมาเกิดไม่พอใจ ด้วยพวกเชี่ยวชาญแกระวังภัยเกินขนาด ปล่อยให้เรือลำฉันมาผายผ่านแต่ที่แก่งที่ลงง่ายหย่างประดาเสี่ย ถ้าเป็นแก่งลงยากสักนิดก็เอาเรือหย่อนลงทางคลองฮับช้าเสี่ยเวลา ฉันเห็นเรือแม่ปะลำอื่น ๆ เขาผายตามกันลงไปได้คล่อง ๆ ก็ออกร่ำคาน ถามนายย้อยผู้คุมเรือว่าเราผายหย่างเขาบ้างไม่ได้หรือ แกว่าผายก็ได้ แต่เป็นเรือ "สเด็ดเจ้า" มา ถ้าโดนอะไรก็จะมีความผิด จึงเอาลงทางคลองฮับ ฉันถามว่าเมื่อครั้งพระเจ้าเชียงใหม่เคยโดนบ้างหรือ แกว่าเรือลำนั้นเคยโดนล่มในแก่งครั้งหนึ่งนานมาแล้ว ฉันได้ฟังก็เข้าใจว่าคงเป็นเพราะมูลนายเขากำชับกำชามาให้ระวังหย่าให้มีเหตุ แกก็เลยไม่กล้าผาย ฉันจึงบอกแก่ว่าผายเหมือนหย่างเรืออื่นเถิด ฉันหยาก

จะดู โดยเรือจะโคนแก่งถ่มฉันก็จะไม่เอาโทษ สังเกตดูพวกที่เชียวชาญ
เหล่านั้น ก็เห็นจะหยากผายอวดผีมือหยู่แล้ว พอได้อภัยก็พากันยินดีไม่
ค้องเคือนต่อไป ฉันนั่งดูมาในเรือก็เห็นตระหนัก ว่าผายเรือล่องแก่ง
เปนการยาก แลมีเสี่ยงภัยจริงๆ เพราะในแก่งมีหินเปนแง่ระกะไปทั่งนั้น
ช่องเรือลงไม่ตรงเหมือนกับลำคลอง เรือลอยลงมากับเกลียวน้ำเร็ว
เท่า ๆรถไฟแล่น จะยับยั้งไม่ได้ ถ้าคาพลาด หัวเรือแปรออกนอกร่อง
ก็ต้องโดนหินถ่มทุกลำ ได้เห็นความชำนิชำนาญของพวกผู้เชียวชาญ
หย่างน่าพิสวง เมื่อไกลจะถึงแก่ง นายฮ้อยถือท้ายเรือร้องสั่งว่า “เอา”
เปนสัญญาเร่งกะเชียงคำเดียว แล้วก็ไม่ออกปากพูดจาอะไรกันอีก
คนหย่อนหัวเรือถือถ่อขึ้นไปยืนบนโขนเรือคนหนึ่ง อีก 3 คนยืนถือถ่อ
ประจำสองแคม คอยค้ำให้เรือเลยวหลีกเลี่ยงก้อนหิน นายฮ้อยก็
คัดท้ายช่วยคนถ่อ ดูเหมือนกับนัดแนะเข้าใจกันว่า คนไหนควรจะค้ำ
หินก้อนไหน แลนายฮ้อยควรจะเบี่ยงบ่ายท้ายเรือเพียงไหนให้เบาแรง
คนค้ำทางหัวเรือ ไม่มีทจะก้าวก่ายหรือต้องตักเตือนกันหย่างไร ถ้า
เปนแก่งลงยาก พอเรือล่องตลอดแก่งถึงวังนานง พวกทางหัวเรือก็
วางถ่อพ้อนรำกันสนุกสนาน พวกเรานั่งมาในเรือ ดูเมื่อเวลาเรือพุ่ง
ลงแก่งก็ออกหวาดหวั่น ด้วยเห็นเรือลอยหลีกก้อนหินหวิด ๆ ลงไป
ตลอดแก่ง เห็นเขาพ้อนรำเมื่อพ้นภัยก็พลอยสนุกกับเขาด้วย ใครได้
ไปเที่ยวทางแก่งเชียงใหม่ ดูเหมือนจะคิดใจทุกคน เพราะทางหว่างแก่ง
นั้น ดูเขาไม้ก็งามน่าชม เวลาล่องแก่งก็สนุก แลมีทขึ้นเที่ยวได้ตลอด

TUDC 26/09/2563

ทาง เมื่อฉันออกจากกะซวงมหาดไทยแล้ว พาถูกขันไปเที่ยวเมือง
เชียงใหม่ในรัชกาลที่ 6 อีกครั้งหนึ่ง ขึ้นไปรถไฟ ขากลับก็กลับทาง
เรือซ้ำอีก เพราะติดใจแก่งเชียงใหม่ยังไม่หาย จึงได้เคยล่องทางนั้น
ถึง 2 ครั้ง

จะว่าถึงแก่งแม่น้ำโขงต่อไป เพราะแม่น้ำโขงใหญ่โตแก่งก็ใหญ่โต
ช่องแก่งก็กว้าง ผายได้ทั้งเรือแพ แม้จนเรือไฟลาดพ้าสองชั้น ก็ผ่าน
แก่งขึ้นล่องได้ตลอดปี ไม่ต้องใช้คลองยับ ขาขึ้นแก่งแม่น้ำโขงเขาจะ
ขึ้นกันหย่างไร ฉันไม่เคยเห็น แต่เมื่อคิดเทียบกับแก่งเชียงใหม่ เห็น
ว่าเรือไฟคงแล่นขึ้นได้ ถ้าเปนเรือพาย ก็คงต้องใช้เชือกโยงลากเรือ
ขึ้นหย่างเดียวกันกับแก่งเชียงใหม่ แต่แพขึ้นไม่ได้หย่เอง แก่งแม่น้ำ
โขงมีภัยผิดกับแก่งเชียงใหม่ เปนข้อสำคันหยู่ที่น้ำวนร้าย พวกชาว
เมืองเรียกว่า “เวิน” กลัวกันเสียยงกว่าหินที่ในแก่ง เพราะขัมดาแก่ง
ย่อมมีวังน้ำลึกหยู่ข้างได้แก่ง วังทางแก่งเชียงใหม่ในรดูแล้งเปนที่น้ำ
นิ่งดังกล่าวมาแล้ว ต่อรดูน้ำจึงเปนน้ำวนก็ไม่ใหย่โตเพียงใดนัก แต่
แก่งแม่น้ำโขง เพราะสายน้ำแรงท่าให้น้ำที่ในวังไหลวนเปนวงใหย่
เวียนลึกลงไปหย่างกันหอย มีสิ่งหยู่ที่กลางวงเปนนิจ ผิดกันแต่ในรดู
แล้งน้ำวนอ่อนกว่ารดูน้ำ เรือแพผายลงแก่ง จำต้องผ่านไปในวงน้ำวน
ถ้าหลักสิ่งอวนไม่พ้น น้ำก็อาดจะดูดเอาเรือจมหายลงไปในวนได้ทั้งลำ
ดังเช่นเคยเกิดเหตุแก่เรือไฟลาแครนเดีย ลำที่ฉันลงมานั่นเองเมื่อปีหลัง
เขาว่ารับนายพลฝรั่งเศสขึ้นไปตรวดทหานที่เมืองหลวงพระบาง ขาล่อง

TUDC 26/09/2563

กลับลงมาถึงแก่งจัน อันเป็นแก่งร้ายหยู่ในแดนเมืองหลวงพระบาง ถอท้ายเรือหลีกไม่พ้นสักน้าวนได้ น้าดูดเอาเรือลาแครนเลยจมหมด ทั้งลำ นายพลฝรั่งเสร็กเลยจมน้าตายด้วย ตามแก่งสำคัญ ๆ ในตอนทะนันผ่านมา มีเครื่องหมายทำไว้แต่โบราณทั้งข้างเหนือและข้างใต้แก่ง เมื่อเรือแพชาวเมืองจะผ่านแก่ง ต้องแวะดูคราบระดับน้าที่เครื่องหมาย ถ้าเห็นระดับน้าถึงขนาดมีภัย ก็ต้องจอดคอยหยู่นอกแก่ง จนเห็นระดับน้าได้ขนาดปลอดภัย จึงขนล่อง นอกจากแก่งหินในแม่น้าโขงยังมี "เรียว" อีกหย่างหนึ่ง เรียวนั้นเป็นแต่ชายหาดซาย 2 ฟากยื่นออกมาใกล้กัน ทำให้ร้องน้านเคบคดเคยว น้าไหลเชี่ยวเหมือนเช่นแก่งไปยืดยาว ถ้าเรือล่องหลีกไม่พ้นชายหาดก็ล้ม เรียวบางแห่งร้ายถึงต้องมีคนน้าร่อง สำหรับพาเรือไฟผ่านเรียว

แต่ทางแม่น้าโขง ผู้เชี่ยวชาญในการเอาเรือผ่านแก่ง ไม่ได้ตั้งบ้านเรือนรวมกันหยู่เป็นตำบลเหมือนทางแม่น้าพิงค์ ด้วยแม่น้าโขงมีแก่งรายไปตลอดทาง แก่งไม่หยู่แต่เป็นเทือกเดียวเหมือนกับแก่งเชียงใหม่ เพราะฉะนั้นผู้ที่ใช้เรือแพในแม่น้าโขง ต้องเชี่ยวชาญหยู่ในตัวเอง ถ้าไปยังถิ่นที่คนไม่ชำนาญ ก็ต้องจ้างผู้เชี่ยวชาญในถิ่นนั้น ๆ คงจะเป็นเพราะใช้เรือขนล่องลำบากดังว่ามา การค้าขายทางลำแม่น้าโขงจึงมีน้อย มักขนสินค้ากันทางบกโดยมาก ประหลาดหยู่ที่พวกล่องแพทางลำแม่น้าโขง สามารถล่องแพผ่านแก่งได้ทุกชนิด เขาว่าเป็นแพของพวกชาวเมืองหลวงพระบาง บันทุกสินค้าลงมาขายในมนฑลอุดร

เสมอทุกปี สมกับคำเจ้าพระยาสุรสีหวิสกสักดิเดา ว่าท่านเคยมาแพ
หย่างนั้นดังแต่เมืองหลวงพระบางจนถึงเมืองเชียงคาน ฉันถามว่าเมื่อ
ลงแก่งทำหย่างไร ท่านบอกว่าน่ากลัวมาก แต่ท่านไม่สามาถจะทำ
อะไรได้ ก็ต้องทอดธระแล้วแต่พวกเชียวชาญเขาจะทำหย่างไรกันนั่น
ตัวท่านได้แต่นั่งนิกเสียงกัม ว่าถ้ายังไม่ถึงทตายก็คงรอดไปได้ พวก
ล่องแพทางแม่น้ำโขง เห็นจะเคยหากินในการล่องแพมาค้าขายในมนทล
อุดรเปนอาชีพสำหรับตระกูลสืบต่อพ่อลูกหลานมาช้านาน เคยล่องแพจน
เจนทางแลสายน้ำ ทั้งชำนาญการบังคับแพให้ล่องหลีกเลี่ยงอันตราย
ได้ดังใจ จึงสามาถล่องแพปลอดภัยลงมาได้ไกลถึงเพียงนั้น ที่ทำแพ
เปนรูปร่างหย่างเช่นที่พรรนามาแล้ว ก็คงเปนเพราะได้ทดลองกันมา
จนตระหนักแน่ว่าแพรูปร่างหย่างนั้นและขนาดเท่านั้นล่องได้สดวกกว่า
หย่างอื่น จึงทำแพแต่หย่างเดียวเหมือนกันหมด ดูน่าพิสวง

ตอนล่องแม่น้ำโขง แต่เมืองหนองคายจนเมืองนครพนม ฉันมา
ในเรือไฟลาแครนเดีย นั่งหยู่บนดาดฟ้าชั้นบน มิใคร่จะได้เห็นสายน้ำที่
ในแก่ง จนมาถึงเรือยาวพายล่องจากพระธาตุพนมลงมาเมืองมุกดาหาร
ฉันถึงเรือพายของเจ้าเมืองมา จึงได้เห็นน้ำวนในแม่น้ำโขงถนัดที่แก่ง
คันกะเบา เปนแก่งใหญ่แห่งหนึ่งในเขวงเมืองมุกดาหาร แม้ในฤดูแล้ง
น้ำก็ยังไหลวนเปนวงใหญ่ ที่กลางวงลึกดูน่ากลัว ถ้าเรือพลัดเข้าไปถึง
สักอวนก็คงดูดจมเปนแน่ไม่ต้องสงสัย เรือยาวที่ฉันไปเปนเรือขุดมาด
หยู่ข้างจะเปลยน้ำ น่ากลัวหยู่บ้าง แต่อุ่นใจที่ผีพายถ้วนเปนผู้เชียวชาญ

ลัก 15 คนด้วยกัน เมื่อใกล้จะถึงแก่ง ได้ยินนายเรือสั่งให้ผีพาย
เตรียมตัว พอเรือเข้าวงวนก็ดงชอพายเต็มเหนี่ยวพรักพร้อม รู้ท่วงที
กันทั้งคนคัดหัวถือท้ายและผีพายตลอดลำ ราวกับได้ซักซ้อมกันไว้
ดังเกดดูวชิทเขาเอาเรือผ่านน้าวน ดูเหมือนจะต้องเข้าตามน้ำให้ค่อน-
ข้างขอบวงวนซึ่งสายน้าอ่อน แล้วเร่งพายเต็มเหนี่ยวให้สายน้ำกับแรง
พายพาเรือแล่น ให้หัวพุ่งออกจากขอบวงทางข้างโน้น มิทันให้น้ำพัด
หัวเรือแปรไปตามวงของสายน้ำ เรือหยู่ในวงวนราวสักนาทีเดียวก็พ้น
ไปได้ พอเรือออกนอกวงวน พวกผีพายก็พากันร้องเริงตลอดลำ เช่น
เดียวกับพวกผายเรือดงแก่งเชียงไหม่ เราก็ออกสนุกด้วยเหมือนกัน

ดังสนะแม่น้ำโขงตามที่พรรนามา ถ้าจะชมโฉมตามความเห็น
ของฉัน เห็นว่าน่ากลัวยิ่งกว่าน่าชม ถ้ามีใครถามว่าน่าไปเที่ยวหรือไม่
ฉันจะตอบว่า ถ้าใครยังไม่เคยเห็นก็น่าไปดู ด้วยแปลกกับแม่น้าอื่นๆ
แต่เห็นจะไม่รู้สึกสนุกสนาน เหมือนหย่างไปเที่ยวทางแม่น้าพิงค์หรือ
แม่น้วตักและแม่น้าไซโยค ฉันไปหนหนึ่งแล้วยังไม่ลืมหยากไปต่อง
แม่น้าโขงอีก จนเดียวนี้

เดินดง

เมื่อฉันเดินบนจากเมืองมุกดาหาร กลับเข้ามายังเมืองยโสธรใน
มนฑลอิสาน ต้องข้ามเทือกพูเขาขนแผ่นดินสูงผ่านดงอันหนึ่งซึ่งเรียกว่า
"ดงบังอี" ดงนพระยานครราชเสนี (กาด สิงหเสนี) จางวางเมือง

TUDC 26/09/2563

นครราชสีมา เคยบอกฉันว่าเปนดงไหย่กว่าดงอื่น ๆ หมดใน 3 มนทล นั้น และว่าเปนดงที่ช้างเถื่อนชุม พวกโพนช้างชอบเสาะช้างดงบังอี่ ด้วยถือกันว่าเปนช้างดีมีกำลังมาก ฉันได้ฟังเล่ามาหลายปีจึงได้ไปถึงดงบังอี่ พอเห็นก็ตระหนักใจว่าเปนดงทึบมากผิดกับดงไหนๆ ที่ฉันได้เคยเห็นมาแล้ว

ที่เรียกว่า "ป่า" และ "ดง" เปนท้องที่มีต้นไม้มากอันล้วนขึ้นเองโดยธัมดาเหมือนกัน ที่ป่ากับดงผิดกันนั้น ป่าเปนพื้นที่ดินแห้งในรึดูแล้งต้นไม้ได้น้ำไม่พอบริโภค ก็หยุดงอกงามใบเหี่ยวแห้งหล่นไปชั่วคราว เมื่อถึงรึดูได้น้ำพอบริโภค ก็กลับฟื้นตัวงอกงามไปอีก เพราะฉะนั้นในป่าถึงรึดูแล้งไม่รก บางแห่งไฟไหม้ใบหย้าเวลาแห้งจนพื้นป่าเตียนก็มี แม้ในรึดูฝนป่าก็ไม่รกทึบทีเดียว เพราะต้นไม้ใบหย้าต้องเหี่ยวแห้งเสมอทุกปีไม่ทันขึ้นสูงไหย่ แต่ในดง แผ่นดินเปนที่มีน้ำชุ่มชื้นหยู่ตลอดปี ต้นไม้ใบหย้าไม่มีเวลาแห้งเหี่ยวก็งอกงามหยู่เสมอ เพราะฉะนั้นในดงจึงมีต้นไม้ไหย่น้อยขึ้นรกชัด ดูสดชื่นเขียวชอุ่มหยู่เปนนิจต่างกันแต่เปนดงทึบมากและน้อย เหมือนเช่นดงพระยาไฟไม่สู้จะทึบนัก เวลาไปในดงยังถูกแดด เปนแต่รู้สึกว่าอากาสเย็นกว่าข้างนอกดง หนทางเดินในดงพระยาไฟก็กว้าง สองข้างทางมิใคร่จะรกเรี้ยว เพราะมีผู้คนและวัวต่างเดินไปมามากหยู่เปนนิจ ที่ในดงบางแห่งก็มีกะปางเปนที่ว่างบางแห่งได้ต้นไม้แลดูโปร่งไปไกล ๆ เมื่อฉันไปเมืองนครราชสีมาครั้งแรก พระยาสิงหเสนี (สอาด สิงหเสนี) ยังเปนพระยาประสิทธิสัลการ

TUDC 26/09/2563

สมุหเทสาภิบาล ลงมารับฉันที่ปลายทางรถไฟ เวลานั้นทำถึงตำบล
ทับกวาง ขี่ม้าไปในดงพระยาไฟด้วยกัน แกเคยไปมาในดงนั้นจนชำนาญ
ทาง ไปถึงที่บางแห่งชวนฉันให้ลงเดินเล่นที่ในดงพระยาไฟออกปาก
ว่า “ตรงนี้งามเหมือนกับในบัวเดอบุลอย” ที่เมืองปารีส แต่ดงบังอี
ไม่เช่นนั้น พอถึงปากดงก็แลเห็นแต่ต้นยางยูงสูงใหญ่สพรั่งไปทุกด้าน
ริมต้นไม้ใหญ่ก็มีต้นไม้เล็กแลกอหนามขึ้นรกชัด มีหนทางเป็นช่อง
กว้างสัก 8 ศอก ที่จะเดินไปในดง พอเข้าไปก็รู้สึกเยือกเย็น เห็น
แสงสว่างในทางเดินเพียงสักเท่าเดือนหงาย เพราะร่มไม้ใหญ่บังแสง
แดดส่องลงมาไม่ถึงพื้น เดินไปในดงได้เห็นดวงอาทิตย์แต่เมื่อเวลาเที่ยง
สักครู่หนึ่ง มีที่แจ้งเห็นแสงแดดก็แต่เมื่อถึงห้วยเป็นแห่ง ๆ หนทาง
ที่เดินไปในดงบังอี ก็เหมือนแต่ร่องน้ำฝนไหลกัดมานมนานจนลึกลงไป
เป็นคำราง พื้นเป็นกรวดปนดินขรุขระ บางแห่งก็มีรากไม้ทอดทางระกะ
ไป จะลงเดินเล่นหรือหาที่แวะเทียวหย่างดงพระยาไฟก็ไม่มี เพราะ
รกทึบทั้งสองข้าง มีที่เตียนพอนั่งพักก็แต่ตามลำห้วย มีห้วยใหญ่ในดง
แห่งหนึ่งเรียกว่า “ห้วยบังอี” เห็นจะเป็นต้นชื่อของดงนี้ ที่ว่าดงบังอี
มีช้างเถื่อนชุมก็คงเป็นความจริง ถึงสัตว์ป่าหย่างอื่นก็คงชุม เพราะดง
ทึบไม่ถูกคนรบกวน สัตว์จึงชอบอาศัย แต่ฉันไปเป็นขบวนคนมาก
ก็ไม่มีสัตว์ป่ามาให้เห็นหยู่เอง ได้ยินแต่เสียงชนักบันกยูงร้องที่ในดง
เนือง ๆ แต่ก็ไม่อัศจรรย์ เพราะเสียงสัตว์สองหย่างนั้น เคยได้ยินชินหู
แล้ว ไปกิดพิสวงแต่เมื่อได้ยินเสียงนกระวังไพร ซึ่งฉันไม่เคยได้ยิน

TUDC 26/09/2563

มาแต่ก่อน ได้ฟังแต่เขาเล่าว่าเสียงมันร้องเหมือนคำคน "โสกกะโดก" สองคำแล้วลงท้ายว่า "เสือชบ" พอฉันได้ยินมันร้องที่ในดงกรูทันที ว่านกระวังไพร ไม่ต้องถามว่านกอะไร เพราะมันร้องเปน 4 พยางค์ ทุกครั้ง เสียงสูงต่ำก็คล้ายกับที่เขาเปรียบ แต่ถ้าฉันไม่ได้เคยฟังคำเปรียบ ก็เห็นจะไม่ติดความโฉนหย่างนั้น แต่รูปร่างนกระวังไพรมันเปนหย่างไรฉันไม่ได้เห็น แต่เสียงมันดัง ตัวเห็นจะไม่ย่อมกว่าดุเหว่า ในดงมีประหลาดอีกหย่างหนึ่งทมักมตัวผเสือชุม มีหลายหย่าง รูปร่างสีสันแปลก ๆ กัน บินเปนหมู่ ๆ ได้ดูเล่นเวลาเดินดงทุกแห่ง ดงบังอี แปลกกับดงอื่นอีกหย่างหนึ่ง ด้วยมทราบเหมือนหย่างเกาะหยุกกลางดง มีคนพวกผู้ไทยไปตั้งบ้านทำไร่นาหากินหย่สัก 80 หลังคาเรือน เรียกว่า "บ้านนาเกาะ" ห่างจากเมืองมุกดาหารทาง 100 เส้นเศษ ได้ระยะพอเหมาะพักแรมที่บ้านนั้น วันที่ 2 เดินในดงต่อไปอีกสัก 300 เส้น ก็พ้นดงบังอีที่บ้านนาคำ แขวงเมืองยโสธร ทางในดงบังอีสั้นกว่าดงพระยาไฟวันหนึ่ง

เรื่องผีบุญ

ฉันเดินบกจากเมืองยโสธร ไปพักแรมที่เมืองเสดภูมิเมื่อวันที่ 27 มกราคม เมืองนี้เปนที่มีเทือกหินแดงมาก จึงได้ชื่อว่า "เมืองเสดภูมิ" เคยเปนปัจจัยในเรื่องผีบุญซึ่งเกิดขึ้นในมนทลอีสาน เปนการใหย่โตเมื่อ พ.ศ. 2444 จะเล่าถึงเรื่องผีบุญไว้ในนิทานนี้ด้วย

TUDC 26/09/2563

เมื่อปีชวด พ.ศ. 2443 มีลายแทง (คือใบลานจานหนังสือ)
เกิดขนทางเมืองริมแม่น้ำโขง จะเริ่มมีในแดนฝรั่งเศสหรือแดนไทย
และใครจะเปนผู้คิดทาขน สืบก็ไม่ได้ความ หนังสือในลายแทงนั้นเปน
คำพยากรณ์ว่า ถึงกลางเดือน 6 ปีฉลู (พ.ศ. 2444) จะเกิดเพทภัย
ใหญ่หลวง เงินทองทั่งปวงจะกลายเปนกรวดซายไปหมด ก้อนกรวด
ในหินแดงจะกลับเปนเงินทอง หมู่ก็จะกลายเปนยักษ์ขนกินคน แล้ว
ท้าวธรรมิกราชผู้บุญ (คือผู้มีบุญ) จะมาเปนใหญ่ในโลกนี้ ใครหยากจะ
พ้นภัยก็ให้คัดลอกหรือบอกความตามลายแทงให้รู้กันต่อ ๆ ไป ใคร
หยากจะมั่งมีก็ให้เก็บกรวดหินแดง รวบรวมไว้ให้ท้าวธรรมิกราชชุบเปน
เงินเปนทอง ถ้ากลัวตายก็ให้ค่าหมเสียก่อนกลางเดือน 6 หย่าให้ทัน
มันกลายเปนยักษ์ พวกราษดรชาวลานช้างพากันหวั่นหวาด ก็บอก
เล่าเลื่องลือกันแพร่หลายไปในมนทลอิสาน ตลอดจนถึงมนทลอุดรและ
มนทลนครราชสีมา แต่พนักงานปกครองเห็นว่าเปนค่าของคนโง่ เล่า
ลือกันไปพักหนึ่งแล้วคงจะเงียบหายไปเอง ก็ไม่ทำหย่างไร ฉันได้ยินข่าว
ก็เห็นเช่นนั้นเหมือนกัน จึงเฉยเสีย แต่คำพยากรณ์ไม่เงียบไปดังเช่น
คาด ตกถึงตอนปลายปีชวด ก็ปรากฏว่ามีพวกราษดรตามเมืองต่าง ๆ
ในมนทลอิสาน พากันไปเก็บกรวดที่ตามเนินหินแดงในเมืองเขตภูมิ
มากมายเกลื่อนกลุ้ม และได้ข่าวว่าราษดรเหล่านั้นพูดกันว่าพอถึงเดือน
6 จะค่าหมูที่เลี้ยงไว้เสียให้หมด พนักงานปกครองก็เกิดลำบาก จะจับ
ตัวผู้กระทำผิดก็ไม่มีใครเปนผู้ยุยงส่งเสริม ราษดรเปนแต่กลัวกันไปเอง

TUDC 26/09/2563

ก็ได้แต่สั่งกำนันผู้ใหญ่บ้านให้แจงห้ามปรามราษดรว่าหย่าให้เชื่อถือคำทำนายนั้น มีผลเพียงทำให้คนหยุดเก็บกรวดที่เมืองเสดภูมิ แต่ไม่สามารถจะให้คนหายหวาดหวั่นได้ ในไม่ช้าก็มีคนตั้งตัวเป็นผู้วิเศษขึ้นในมนฑลอิสาน ตามคำของคนที่ได้เคยพบตัว ว่าเป็นคนในพื้นเมืองนั่นเอง เดิมจะชื่อไรและเป็นชาวเมืองไหนสืบไม่ได้ความจนแล้ว แต่เห็นจะเป็นคนเคยบวช จึงถนัดใช้คาถาอาคมเสกเป่าให้คนนับถือ ในชั้นแรกก็ทำตัวเป็นแต่คนจำศีลภาวนานุ่งขาวห่มขาว ไปถึงไหนก็บอกราษดรว่าจะมีเหตุร้ายแรงดังคำในตายเทง ให้ระวังตัว ฝ่ายราษดรหวาดหวั่นกันหยู่แล้ว ครั้นเห็นคนจำศีลแปลกหน้ามา ก็สำคัญว่าคงซงคุณวิเศษ พากันเข้าไปขอให้ช่วยป้องกันภัย ผู้วิเศษนักเสกคาถาอาคม รดน้ำมนต์ให้ตามประสงค์ ข่าวที่ผู้วิเศษรับจะช่วยป้องกันภัย รู้ไปถึงไหนก็มีราษดรพันกันไปหา โดยประสงค์เพียงจะขอให้เสกเป่ารดน้ำมนต์ให้กิน ที่กว่าเป็นท้าวธัมมิกราชผู้บุญมาบำรุงโลก เลยสมัคเข้าเป็นพัคพวก ติดตามผู้วิเศษนักหนา ผู้วิเศษไปทางไหนหรือพักหยู่ที่ไหน พวกชาวบ้านก็รับรองเลยงดู เลยเป็นเหตุให้มีคนเข้าเป็นสมัคพัคพวกมากขึ้นโดยลำดับ เมื่อผู้วิเศษนั้น เห็นว่ามีคนนับถือกลัวเกรงมาก ก็เลยแสดงตนโดยเปิดเผยว่า เป็นท้าวธัมมิกราชผู้บุญที่จะมาดับยุคเข็ญตามคำพยากรณ์

เวลานั้น กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ซึ่งเป็นตำแหน่งข้าหลวงต่างพระองค์ สำเร็จราชการมนฑลอิสานหยู่ นะเมืองอุบล มีหาน

TUDC 26/09/2563

ชาวกรุงเทพ ฯ หยุดด้วยสัก 200 คน นอกจากนั้นเปนทหานชาวเมือง
ผีดหัดขึน รวมทหานทังหมดไม่ถึง 500 คน เมื่อแรกซงซาบว่ามีผู้ตัง
ตัวเปนท้าวธัมมิกราชผีบุญ คาดว่าจะเปนแต่คนคิดหากินด้วยหลอกลวง
ราสดร จึงตรัดสั่งให้นายร้อยเอก หม่อมราชวงส์ร้าย คุมทหานชาว
เมืองหมวดหนึ่ง ไปเอาตัวผบุญเข้ามายังเมืองอุบล หม่อมราชวงส์ร้าย
ไปพบผีบุญหยุกับพัคพวกที่บ้านแห่งหนึ่ง จะเปนที่แขวงเมืองไหนใน
มนทลอิสานฉันลืมไปเสียแล้ว ห่างเมืองอุบลทางสักสองสามวัน
หม่อมราชวงส์ร้ายเข้าไปในบ้านเห็นผบุญนั่งหยุบนเรือนกกวักมือเรียก
ให้ลงมาหา แต่ผบุญกลับถลงตาชหน้าหม่อมราชวงส์ร้าย ๆ เหลียวหลัง
กลับมาสั่งพวกทหานให้เข้าไปจับ แต่พวกทหานชาวเมืองกลัวผบุญ วิง
หนีไปเสียหมดแล้ว หม่อมราชวงส์ร้ายเหลือแต่ตัวคนเดียวก็ต้องหน
เอาชีวิตรอดกลับมา ผีบุญก็เลยกำเริบสั่งให้พัคพวกรวบรวมผู้คน หา
เครื่องสาตราวุธเข้ากันเปนกองใหย่ ว่าจะยกมาเอาเมืองอุบลเปนที่ตังตัว
ใครไม่ยอมมาด้วยก็ให้ค่าเสีย พวกผีบุญก็กลายเปนกบดขนแต่นไป
เวลานนกรมหลวงสรรพสิทธิ ฯ ก็ยังซงพระดำริว่าถ้าไหมทหานชาวกรุง
เทพ ฯ กำกับพวกทหานชาวเมืองคงจะรบพุ่งพอปราบพวกผีบุญได้ จึง
โปรดให้ทหานกรงเทพ ฯ หมวดหนึ่ง นำทหานหัวเมืองกองร้อยหนึ่ง
(ใครเปนผู้บังคับการฉันลืมเสียแล้ว) ยกออกไป ไปพบพวกผีบุญห่าง
เมืองอุบลทางสัก 2 วัน แต่คราวนพวกผีบุญเตรียมตัวมาจะรบ เขา
เล่าว่าตัวผีบุญนุ่งขาวห่มขาวเดินประนมมือเสกเป่ามากลางไพร่พล พอ

TUDC 26/09/2563

ปะทะกับทหาน พวกผีบุญก็เข้ารบก่อน รบกันได้หน่อยหนึ่งพวกทหาน
ชาวเมืองก็แตกหนีผีบุญอีก ทหานกรุงเทพ ฯ เหลือหยู่น้อยตัวก็ต้องถ่า
มาพวกผีบุญชนะทหานครั้งนเลยได้คนเข้าสมัคพัคพวกมากขน รวมกัน
ราวกว่า 1,000 คน ยกตรงมายังเมืองอุบล ว่าจะปลงพระชนมกรม
หลวงสรรพสิทธิ ฯ เสียก่อนแล้วจึงจะชนังเมือง แต่กรมหลวงสรรพ
สิทธิ์ท่านพระทัยเย็น ไม่หวาดหวั่นครั่นคร้ามหย่างไร ครานครัดสั่งให้
ใช้แต่ทหานกรุงเทพ ฯ ราวสัก 100 เสส มีปืนไหย่หย่างสำหรับใช้บนเขา
ด้วย 2 กะบอก ให้นายร้อยเอก หลวงชิตสรการ (จิตร) ซึ่งเคยเปน
นายทหานปืนไหย่หยู่แต่ก่อน เปนผู้บังคับการคุมไปรบพวกผีบุญ หลวง
ชิตสรการไปเลือกได้ทชัยภูมิตำบนบ้านสำพอ ห่างเมืองอุบลไปทาง
วันหนึ่ง ทิศรงนนทางเดินเข้ามาเมืองอุบลเปนย่านครง สองข้างเปน
ป่าไม้ทึบเหมือนต้องเดินมาในครอก หลวงชิตสรการให้ทหานตั้งซุ่มหยู่
ในป่าทิศรงหัวเลยว แลตั้งปืนไหย่บันจุกะสุนปรายซ่อนไว้ในซุ้มต้น
ไม้หมายยิงตรงไปในครอกนั้น ถึงวันท 4 เมสายน พ.ส. 2444 พวก
ผีบุญยกมาถึงบ้านสำพอ หลวงชิตสรการให้ทหานปืนเล็กหมวดหนึ่ง
ออกไปขยายแถวยิงเหมือนหย่างว่าจะต้านทาน แล้วให้ทำล่าถอย ล่อพวก
ผีบุญให้ตามมาทางในครอก พอเข้าทางปืน หลวงชิตสรการก็ให้ยิงปืน
ไหย่ พวกทหานที่ได้ไปด้วยเขามาเล่า ว่ายิงนัดแรกตั้งสูนย์สูงนักถูก
ปืนข้ามหัวไป พวกผีบุญกยังตำเริบพากันเต้นแร้งเต้นกา อวดเก่ง
ต่าง ๆ แต่ยิงนัดท 2 ถูกพวกที่มาข้างหน้าหัวเด็ดตีนขาดล้มตายลงเปน

TUDC 26/09/2563

ระเนน พวกที่มาข้างหลังก็หยุดชงัก ยิงซ้ำนัดที 3 ที 4 ถูกพวกนั้น ตายเปนจุดวิจุดไป พวกผีบุญที่เหลือหยุดแตกหนีเอาชีวิตรอด ไม่มีใครต่อสู้ ทหานไล่จับเอาตามชอบใจ แต่นั้นชาวมนฑลอิสานก็สิ้นกลัวช่วยจับกุมพวกผีบุญไม่ช้าก็ราบคาบ คำพยากรนก็เงียบหายไปด้วยกัน แต่ตัวท้าวขัมมิกราชผีบุญนั้น มีผู้เห็นเพียงเมื่อเดินเสกเป่ามากวงพล จะถูกยิงตายเมื่อรบกับทหานหรือจะหนีรอดไปได้ หรือกรมหลวงสรรพสิทธิ ฯ จะตามจับตัวได้เมื่อพายหลัง ฉันไม่รู้แน่ กรมหลวงสรรพสิทธิ ฯ ท่านส่งแต่มงกุดของผีบุญเข้ามากรุงเทพ ฯ เปนหมวกหนีบสักหลาดสีแดงขอบสีขาบมีไหมทองปักเปนลาย พิจารนาดู เหมือนจะเคยเปนหมวกของคนอื่นเขาใช้แล้ว ท้าวขัมมิกราชจึงได้มาทำเปนเครื่องยศ ฉันส่งไปไว้ในพิพิธภันฑ์สถานยังปรากฏหยู่ เปนสิ่นเรืองผีบุญเท่าน

คนต่างจำพวก

พวกพลเมืองในมนฑลอุดรและมนฑลอิสาน ที่ฉันไปพบมีไทยลานช้างเปนพื้น แต่ยังมีคนจำพวกอื่นที่ผิดกับไทยลานช้าง และมีชื่อเรียกเปนหย่างอื่น ๆ ต่างหากอีกหลายจำพวก ฉันได้ถองไถ่ถามดูได้ความว่ามี 8 จำพวกต่างกัน คือ

1. พวกผู้ไทย ว่าถิ่นเดิมหยู่ทางเมืองพวนข้างฝ่ายเหนือ พูดภาสาไทย ใช้ถ้อยคำผิดกับไทยลานช้างบ้างและเสียงแปร่งไปหย่างหนึ่ง

TUDC 26/09/2563

ฉับพบตามเมืองต่าง ๆ ในสองมนทลนั้นหลายแห่ง แต่ที่เมืองเรนูนคร ขันเมืองสกลนครดูเหมือนจะมีมากกว่าที่อื่น สังเกตดูผิวพรรนผ่องกว่าจำพวกอื่น ผู้หญิงหน้าตาหยู่ข้างหมดจด เคยมีการพ้อนรำให้ฉันดูเปนคู่ ๆ คล้ายกับจับระบำตามภาสาของเขา

2. พวกกะเลิง พบในแขวงจังหวัดสกลนครมีมาก ว่าถิ่นเดิมหยู่เมืองกะตาก แต่ไม่รู้ว่าเมืองกะตากหยู่ที่ไหน เพราะอพยพมาหยู่ในแดนสานช้างหลายชั่วคนแล้ว พูดภาสาหนึ่งต่างหาก ผู้ชายบางคนไว้ผมมวย บางคนไว้ผมประบ่า แลมักสักเปนรูปนกที่แก้ม

3. พวกย้อ พบที่เมืองท่าอุเทน พูดภาสาไทยแต่สำเนียงแปร่งไปอีกหย่างหนึ่ง ถามถึงถิ่นเดิมบอกได้แต่ว่าเดิมหยู่ที่เมืองชัยบุรี ใกล้ ๆ กับเมืองท่าอุเทนนั้นเอง หนีกองทัพกรุงเทพ ฯ ข้ามไปหยู่ที่เมืองหลวงโปงเลงทางฝั่งซ้ายใกล้กับแดนยวนเสี้ยคราวหนึ่ง แล้วจึงพากันกลับมาหยู่ที่เมืองท่าอุเทนเมื่อรัชกาลที่ 3 ในหนังสือ "เรื่องเหตมอินโดจีน" ของนาย ย.ส. อนุมานราชธนว่า แต่โบราณชาวเมืองดังเกียแลเมืองอันนัมมีนามเรียกกันว่า "เหยอะ" จะเปนมูลของคำ "ย้อ" ได้ดอกกะมัง

4. พวกแสก หยู่ที่เมืองอาดสามาถขันเมืองนครพนม ว่าถิ่นเดิมหยู่เมืองแสกทางฝั่งซ้ายใกล้เชิงเขาบันทัดต่อแดนยวน แต่ฉันสงสัยว่าที่จริงจะมิได้มาจากทางแดนยวน เพราะพวกแสกพูดภาสาไทย ผิวพรรนก็เปนไทย เขาพาพวกผู้หญิงแสกมามีการเล่นให้ฉันดูหย่างหนึ่ง เรียกว่า "เต้นสาก" มีผู้หญิง 10 คู่นั่งหันหน้าหากันเรียงเปนแถว แต่

TUDC 26/09/2563

ละคนถือปลายไม้พลองมือละอันทั้งสองข้าง วางไม้พลองบนไม้ขอนที่ทอดไว้ตรงหน้า 2 ท่อนมีทางหยุ่กลาง เวลาเล่นหิง 10 คู่นั้นขับร้องแล้วเอาไม้พลองทถือลงกะทบไม้ขอนพร้อม ๆ กันเปนจังหวะ จังหวะ 1 กับจังหวะ 2 ถือไม้พลองให้ห่างกัน ถึงจังหวะ 3 รวบไม้พลองเข้าชิดกัน มีหิงสาว 4 คนผลัดกันเต้นทละคู่ เต้นตามจังหวะไปในระหว่างช่องไม้พลองที่คนถือทง 10 คู่ ต้องระวังเมื่อถึงจังหวะ 3 หย่าให้ถูกไม้พลองหนีบข้อเท้าน กะบวนเล่นมีเท่านี้ แต่ประหลาดหยู่ที่การเล่น "เต้นสาก" นี้ มีพวกกะเหรี่ยงทางชายแดนเมืองราชบุรีเล่นอีกพวกหนึ่ง พวกกะเหรี่ยงกับพวกแสกหยู่ห่างกันหย่างสุดหล้าฟ้าเขียว ไฉนจึงรู้จักการเล่นเช่นเดียวกัน ข้อนี้น่าพิศวง

5. พวกโย้ย หยู่ที่เมืองอากาศอำนวยขึ้นเมืองสกลนคร ถามไม่ได้ความว่าถิ่นเดิมหยู่ที่ไหน

6. พวกกะตาก พบที่เมืองสกลนคร ว่ามีแต่แห่งละเล็กละน้อย ถึงก็ไม่ได้ความว่าถิ่นเดิมหยู่ที่ไหน

7. พวกกะโซ้ เปนข่าผิวคล้ำกว่าชาวเมืองจำพวกอื่นและพูดภาสาของตนต่างหาก มีไม่มนทถอดรหลายแห่ง แต่รวมกันหย่มากเปนปึกแผ่นที่เมืองกุสุมาถยมนทถขึ้นจังหวัดสกลนคร เจ้าเมืองกรมการและราสดรถ้วนเปนข่ากะโซ้ทงนน บอกว่าถิ่นเดิมหยู่นะเมืองมหาชัยกองแก้วทางฝั่งซ้าย อันที่จริงพวกกะโซ้เปนแต่ข่าจำพวกหนึ่ง ยังมีชนชาติข่าจำพวกอื่นอีกหลายจำพวก มีหยู่ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง

TUDC 26/09/2563

ตั้งแต่ในแขวงเมืองหลวงพระบางตลอดลงไปจนต่อแดนเขมน ภาสา
ของพวกข่าเปนภาสาคล้ายมอนเจ๊อเขมน แต่พวกกะโซ้ที่เมืองกุสุมาลย
มนทลพูดภาสาไทยได้โดยมาก ชนบท้าเน้ยมเช่นเครื่องแต่งตัวเปนต้น
ก็มาใช้ตามหย่างไทยเสี้ยโดยมาก ถึงกะนั้นก็ยังรักสาประเพ้นเดิมของ
ข่าไว้บางหย่าง ฉันได้เห็นการเล่นหย่างหนึ่ง ซึ่งพระอรัญอาสา
เจ้าเมืองกุสุมาลยมนทลเอามาให้ดู เรียกว่า "สะดา" คนเล่นล้วน
เปนผู้ชายเปลือยตัวเปล่า นุ่งผ้าขัดเตี่ยวมชายห้อยข้างหน้ากับข้างหลัง
หย่างเดียวกับพวกเงาะนุ่ง "เตาะเตียะ" ถักสนะทเล่นนมหม้ออุ่งหยู่
กลางหม้อหนึ่ง คนเล่นเดินเปนวงรอบหม้ออุ มีนบท้าขับร้องคนหนึ่ง
สพายหน้าไม้คนหนึ่ง ถือกลองเรียกว่า "พเนาะ" คนหนึ่ง ถือไม้ไผ่
3 ปล้องสำหรับกะทุ้งดินเปนจังหวะ 2 คน คนร่า 3 คน ถือชามดิด
เทียนสองมือคนหนึ่ง ถือตะแกรงคนหนึ่ง ถือมีดกับสิ่วเคาะกันเปน
จังหวะคนหนึ่ง รวม 8 คนด้วยกัน กะบวนเล่นก็ไม่มีอะไรนอกจาก
เดินร้องร่าเวียนเปนวง เล่นพักหนึ่งแล้วก็นั่งลงกินอุ แล้วก็ร้องร่า
ไปอีกหย่างนั้น เห็นได้ว่าเปนการเล่นของพวกข่าตั้งแต่ยังเปนคนป่า
เมื่อมาเล่นให้ดู ดูคนเล่นก็ยังสนุกกันดี พวกกะโซ้ยังผิดกับคนจำพวก
อื่นอีกหย่างหนึ่ง ทกินอาหารไม่เลือก กรมหลวงประจักสิลปาคม
เคยตรัสเล่า ว่าเมื่อสเด็ดประทับหยู่มนทลอุดร พระอรัญอาสาเจ้าเมือง
กุสุมาลยมนทล (คนที่มารับฉันนั้นเอง) ไปเฝ้า ตรัสถามว่า "เขาว่า
พวกแกกินหมาจริงหรือ" พระอรัญฯทูลรับว่า "พวกกะโซ้ชอบแจ๊ะจอ"

TMDC 26/09/2563

จะชงพิสูจน์ จึงตรัดให้หาสำรับเลยงพระอรัญ ๆ มีจอย่างด้วยตัวหนิง พระอรับ ๆ ก็แจะจอถวายให้ทอดพระเนตรหย่างเอร็ดอร่อยไม่รังเกียด คนอื่นเขาเล่ากันต่อไปว่าวันนั้น คนในตำหนักพากันออกไปดูพระอรัญฯ แจะจอ แต่ทนหย่ไม่ได้ต้องหนีกลับเข้าตำหนักหมด

8. ฉันหยากรู้ว่าคนที่เรียกชื่อต่าง ๆ กันดังพรรนนามา จะเปนเชื่อสายมนุสชาติต่างกันสักกี่ชาติ ได้ลองพิสูจน์ดูหย่างหยาบ ๆ เมื่อพบจำพวกไหนให้ถามคำปริมานดังแต่ 1 จน 10 ตามภาสาของคนจำพวกนั้น จดไว้แล้วเอาเทียบกันดู ได้ความว่ามีแต่เปนเชื่อชาติไทยกับเชื่อชาติข่า 2 ชาติเท่านั้น เมื่อฉันขึนไปมนทลอิสานครั้งหลัง ไปพบ "เขมนบ่าดง" อีกจำพวกหนึ่ง สอบสวนได้ความว่า เมืองสุรีน เมืองสังคะ เมืองขุขันธ์ เมืองสีสะเกส และอำเพอประโคนชัย (เดิมชื่อว่าเมืองตะลุง) ในจังหวัดนครราชสีมา บันดาหย่ทางฝ่ายใต้ต่อแดนกัมพูชาชาวเมืองเปน "เขมนบ่าดง" ทังนน พูดภาสาเขมน และมีการเล่นหย่างโบรานหลายหย่าง เช่นเอาแต่ไบไม้มาเป่าเปนเพลงเข้ากับขับร้องที่เรียกกันว่า "เขมนเป่าไบไม้" เปนต้น ฉันเคยได้ยินแต่เรียกชื่อมาแต่ก่อน เพิ่งไปเห็นเล่นกันจงครงนน

รวมความว่าด้วยคนต่างจำพวก ที่เปนชาวมนทลอุดรและอิสาน มีไทยมากกว่าจำพวกอื่นหมด รองลงมาก็ข่ากับเขมน เมื่อได้ความหย่างนนก็เกิดสงสัยว่า "ลาว" มีหยู่ที่ไหน จึงเรียกมนทลพายัพ มนทลอุดร มนทลอิสาน ว่า "เมืองลาว" มาแต่ก่อน แต่เปนปัญหาใหย่

เกินขนาดนิทานนั้น จะกล่าวแต่โดยย่อว่ามีเค้าเงื่อน ดูเหมือนพวกที่เรียกกันว่า "ละว้า" หรือ "ลวะ" จะเป็นลาวเจ้าของท้องถิ่นเดิมทางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และพวกข่าน่าจะเป็นลาวเจ้าของถิ่นเดิมทางลุ่มแม่น้ำโขง พวกนักปราชญ์โบราณคดีกำลังค้นหาหลักฐานหยุ่งของโบราณ

บนแผ่นดินสูง ที่ตั้งมนฑลนครราชสีมา มนฑลอุดร มนฑลอีสาน มีพุทธาวาสและเทวสถาน ซึ่งมักเรียกปนกันว่า "ปราสาทหิน" สร้างไว้แต่โบราณมากมายหลายแห่งเทียบนับไม่ถ้วน แม้ไม่มีขนาดใหญ่โตเหมือนเช่นที่นครวัดเมืองเขมร แต่ก็มีที่แปลกและที่สร้างด้วยฝีมือหย่างประณีตน่าชมหลายแห่ง จะพรรนาว่าแต่ที่สำคัญกว่าเพื่อน 4 แห่ง อันเป็นบุญตาของฉันที่ได้ไปเห็นทั้งนั้น

1. ปราสาทหินเมืองพิมาย หยู่ริมแม่น้ำมูล ในแขวงจังหวัดนครราชสีมา เป็นเมืองโบราณ มีประตูและปราการก่อด้วยหิน ตรงกลางเมืองมีปราสาทหิน เดิมสร้างเป็นพุทธาวาสตามคติมหายาน แล้วพวกถือสาสนาพราหมณ์ตามลัทธิวิสนุเวท มาสร้างพระระเบียงกับวิหารทิศเพิ่มขึ้น เพราะตามคตินารายนิสับปาง อ้างว่าพระวิสนุแบ่งภาคลงมาเป็นพระพุทธเจ้าปางหนึ่ง จึงกราบไหว้บูชาพระพุทธรูปด้วยเหมือนกัน การถือคติหย่างว่านี้ยังเห็นได้ แม้ในกรุงเทพ ฯ ก็มักมีชาวอินเดียที่ถือลัทธิวิสนุเวท เข้าไปกราบไหว้บูชาพระแก้วมรกต ที่ในวัดพระ

สรีรัตนสาสดารามเนืองๆ ปราสาทหินที่เมืองพิมาย องค์ปรางค์ใหย่ที่เปนประธานจำหลักรูปภาพเปนเรื่องทางพระพุทธสาสนาหย่างคติมหายาน เห็นได้ว่าเปนของส้างก่อน แต่ที่พระระเบียงและวิหารทิส จำหลักรูปภาพเรื่องรามเกียรติ์ ส่อให้เห็นว่าส้างเมื่อพายหลัง และเปนที่บูชาทั้งสองสาสนาระคนกันดังกล่าวมา บันดาปราสาทหินที่บนแผ่นดินสูง ล้วนเอาแบบปราสาทหินในเมืองเขมนมาส้างทั้งนั้น มีแปลกเปนหย่างอื่นแต่พระวิหารกับพระธาตุพนม 2 แห่ง ซึ่งจะพรรนนาต่อไปข้างหน้า แต่ที่เมืองพิมายมีของแปลกซึ่งไม่ได้ยินว่ามีในเมืองเขมนหยู่สิ่งหนึ่ง ทำเปนรูปมหาพราหมน์ จำหลักสิลาขนาดใหย่กว่าตัวคนสักเท่าหนึ่ง ฝีมือทำเกลี้ยงเกลาดี เมื่อฉันไปครั้งแรกเห็นรูปนั้นยังบริบูรน์ดี ตั้งหยู่ในปรางค์เล็กองค์หนึ่ง แต่เมื่อฉันไปครั้งที่ 2 เห็นหัวหักหายไป นึกเสียดายหย่างยิ่ง ต่อมาเมื่อกรมหลวงนครชัยสรีสุรเดชสิ้นพระชนม์วันหนึ่งฉันไปช่วยงานหน้าพระสพที่วัง เห็นหัวนั้นตั้งหยู่ในห้องเสวยฉันจำได้ ถามได้ความว่ามีผู้ถวายกรมหลวงนครชัยสรี ฯ นานมาแล้ว ครั้นเมื่อจัดพิพิธภันท์สถาน ฉันจึงไปขอมา แล้วสั่งให้ส่งตัวรูปนั้นลงมาจากเมืองพิมาย เอาต่อกันตั้งไว้ในพิพิธภันท์สถานกรุงเทพ ฯ จนบัดนี้ เปนอันได้ของดีกลับคืนมาเปนสมบัติของบ้านเมืองต่อไป

ที่ปราสาทหินเมืองพิมายยังมีของประหลาดอีกสิ่งหนึ่ง ซึ่งฉันสังเกตเห็นตั้งแต่ไปครั้งแรก คือมีวัดส้างไว้ที่ตรงมุมในบริเวนปราสาทหินวัดหนึ่ง โบดและใบเสมาทำเปนแบบวัดหลวงครั้งกรุงสรีอยุธยา

TUDC 26/09/2563

ผิดกับวัดอื่น ๆ ดูแปลกตา พิจารนาดูในเรื่องพงศาวดารมีหยู่ ว่าเมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยา กรมหมื่นเทพพิพิธ พระราชบุตรของพระเจ้าบรมโกศ ไปตั้งเปนอิสระหยู่นะเมืองพิมาย เรียกกันว่า "เจ้าพิมาย" จึงเหนว่าวัดนนเจาพิมายคงสางขนเฉลมพระยศ เชนเปนทหาพธถอนา เปนต้น มีช่างชาวพระนครศรีอยุธยาไปหยู่ด้วย จึงสามาถสร้างตามแบบวัดหลวงที่ในกรุง ๆ แต่ท่านพียงด้วยเครื่องไม้ตามประสายาก โบดนั้นจะคงหยู่หย่างเดิมจนเดียวนี้ หรือจะมีใครแก้ไขเปนหย่างอื่นไปเสียแล้วหาซาบไม่

2. "ปราสาทหินเขาพนมรุ้ง" ฉันเห็นเมื่อไปมนทถอิสานครั้งหลัง หยู่ที่อำเพอชัยภูมิเขวงจังหวัดนครราชสีมา สร้างไว้บนยอดเขาพนมรังไกลเมือง ซึ่งเรียกกันว่า "เมืองต่ำ" อันหยู่ที่เชิงเขา ทำเปนเทวะสถานตามลัทธิสิวะเวท ไม่มีพระพุทธสาสนาเจือปน แต่องค์ปรางค์ใหยู่ที่เปนประธาน พังทลายลงเสียแล้ว ไม่เห็นรูปซงของเดิมได้ เหมือนหย่างที่เมืองพิมาย แต่พิจารนาดูเห็นว่าจะเปนของสร้างพายหลังปราสาทหินที่เมืองพิมาย

3. "พระวิหาร" หยู่ในเขตเมืองขุขันธ์ สร้างเปนเทวะสถานตามลัทธิสิวะเวท ปราสาทหินพระวิหารแปลกกับปราสาทหินแห่งอื่น ๆ หมดทั้งในแดนเขมนและในแดนไทยไม่มีที่ไหนเหมือน ที่แปลกนั้นเปน 2 สถาน คือสถานหนึ่งทำรูปซงเหมือนหย่างเปนพลับพลาต่อติดกันไปหลายหลัง หลังคามีช่อฟ้าใบระกาตามมุขคล้ายกับบนลมเรือนฝากะดาน

TUDC 26/09/2563

ไม่มีปรางค์ ไม่มีพระระเบียง แลดูเหมือนเปนราชมนเทียรที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดินยิ่งกว่าเปนเทวะสถาน ที่บูชาก็มีแต่รอยที่ตั้งสิวะลึงค์เปนพระประธานหยู่ในห้องกลางแห่งเดียว จึงแปลกกับปราสาทหินแห่งอื่น ๆ ด้วยแบบที่สร้างสถานหนึ่ง

แปลกอีกสถานหนึ่งนั้น ด้วยไปเลือกที่สร้างตรงปลายจงอยหน้าผาแห่งหนึ่งบนยอดเขาพนมดงรัก อันเปนเทือกเขาเขื่อนแผ่นดินสูงที่ตั้งมนทลอิสาน ต่อกับแผ่นดินต่ำที่ตั้งประเทสกัมพูชา ที่ตรงนั้นกันดารน้ำคงเปนที่เปลี่ยวไม่มีบ้านผู้เมืองคน เหตุที่สร้างพระวิหาร ดูมีเหมาะหย่างเดียวแต่ที่หยู่ตรงนั้นแลดูไปทางข้างใต้เห็นแผ่นดินหยู่ต่ำไปจนตลอดสายตา เหลียวกลับมาดูทางข้างเหนือ ก็เห็นยอดไม้หยู่บนแผ่นดินสูง เปนดงไปตลอดสายตา ภาคภูมิน่าพิสวงไม่มีที่ไหนเหมือน ตรงหลังบริเวนพระวิหารออกไปเปนหินดาด อาดจะออกไปชโงกดูแผ่นดินต่ำที่เชิงเขา ถ้ายืนดูถึงใจหวิว ต้องลงนั่งดู บางคนหยากออกไปดูถึงปลายจงอย ลงนอนพังพาบโผล่แต่หัวออกไปดูก็มี เพราะหยู่สูงแลเห็นแผ่นดินต่ำลึกลงไปจนต้นตาลเตี้ยนิดเดียว เลยทำให้นึกถึงคำซึ่งเคยได้ยินเขาพูดกันมาแต่ก่อน ว่าแผ่นดินที่เมืองนครราชสีมาสูงกว่าแผ่นดินในกรุงเทพ ฯ 7 ลำตาล เขาจะรู้ได้ด้วยประการใดก็ตาม แต่ก็จิงเช่นนั้น ตรงที่สร้างพระวิหารจะสูงกว่า 7 ลำตาลเสียอีก ไปดูพระวิหารต้องไปทางเปลี่ยวไกลหยู่สักหน่อย แต่เปนที่ราบ ฉันลงจากรถไฟที่เมืองสีสะเกส ขึ้นรถยนต์หย่างรถกะบะไปราว 6 ชั่วโมง ทางที่ไปเปน

TUDC 26/09/2568

ป่าไม้เต็งรังป่าดิบเขา สลับกับไม้เบญจพรรณงามน่าชม ไปเข้าดงเมื่อไกล้จะถึงเชิงเขาพนมดงรัก เปนแต่ทางเดินขึ้นไปอีกสักชั่วโมงหนึ่งจึงถึงลาน พักแรมที่เชิงยอดเขาพระวิหาร ตอนขึ้นเขานั้นไม่มีน้ำ คนขนต้องหอบหิ้วเอาน้ำขึ้นไปเองแต่เชิงเขา นึกดูน่าพิศวงว่าเมื่อสร้างพระวิหารจะทำอย่างไรกัน

4. พระเจดีย์ธาตุพนม หยู่ริมแม่น้ำโขงในแขวงจังหวัดนครพนม สร้างเปนพระสถูปทางพระพุทธศาสนา จะสร้างตามคติมหายานหรือหินยานไม่มีที่สังเกตเหมือนอย่างที่เมืองพิมาย แต่ไม่มีเค้าศาสนาพราหมน์เจือปน บันดาเจดียสถานในพระพุทธศาสนาซึ่งสร้างในสมัยขอมทั้งสร้างในเมืองเขมนและเมืองไทย ที่สร้างพระสถูปเปนประธานมีแต่พระธาตุพนมแห่งเดียว หามีอื่นไม่ ทั้งรูปสันถานและลวดลายก็เปนอย่างหนึ่งต่างหาก นอกจากแบบช่างขอม ชวนให้เห็นว่าจะสร้างก่อนสมัยขอม คือสร้างแต่ในสมัยเมื่อมีประเทศอันหนึ่งซึ่งเรียกในจดหมายเหตุจีนว่า “ฟูนัน” คล้ายกับ “พนม” เปนใหย่หยู่ต่างหาก รูปของพระเจดีย์ธาตุพนมเปน 4 เหลี่ยมเหมือนมนดป มีชุมตันด้านละชุมซ้อนกัน 3 ชั้นเล็กเปนหลั่นขึ้นไป แล้วถึงองค์พระสถูปหยู่เบื้องบนมนดป 3 ชั้นนั้น ยอดพระสถูปหุ้มแผ่นทองคำ เช่นเดียวกับพระมหาธาตุเมืองนครศรีธัมราช ขนาดพระสถูปดูก็จะเท่า ๆ กัน

ลักษนะที่ก่อสร้างเจดียสถานในสมัยขอม มี 4 หย่างต่างกัน จะชี้ตัวหย่างที่พึงเห็นได้ในเมืองไทยนั้น คือก่อด้วยหินชายลวน เช่นปรางค์

ที่เมืองพิมายหย่างหนึ่ง ก่อด้วยหินแลงประกอบกับหินซาย เช่นปรางค์สามยอดที่เมืองลพบุรีหย่างหนึ่ง ก่อด้วยอิถประกอบหินซาย เช่นปรางค์ระแงงหยู่ริมทางรถไฟที่เมืองขุขันธ์หย่างหนึ่ง ก่อด้วยอิถล้วน เช่นพระธาตุพนมหย่างหนึ่ง ทำต่างกันเปน 4 หย่างดังว่ามาทั้งในเมืองเขมนแลเมืองไทย ประหลาดหยู่หย่างหนึ่งที่การก่ออิถในสมัยนั้น ไม่ใช้ก่อด้วยปูน เขาใช้ยางอะไรหย่างหนึ่งเชื่อมหน้าอิถให้ชิดสนิทกัน จนเห็นแต่เปนรอยต่อ ที่พระธาตุพนมยังมีแปลกต่อไปอีก ที่รูปภาพและลวดลายประดับเจดีย์ล้วนจำหลักด้วยอิถทั้งนั้นเอง มิได้ปั้นประกอบเข้าต่างหาก จนถึงอ้างในตำนานซึ่งแต่งขึ้นในกลนั้นพายหลังมา ว่าพระธาตุพนมนั้น แรกก่อด้วยอิถดินดิบ เมื่อก่อและจำหลักเสร็จแล้วจึงกองไฟขึ้นท่วมองค์พระเจดีย์ เผาอิถให้สุกหย่างเช่นเห็นหยู่ทุกวันนี้ แต่เทวะสถานก่อด้วยอิถมีในเมืองเขมน บางแห่งปรากฏรอยจำหลักรูปภาพยังค้างหยู่ เห็นได้ว่าเขาก่อด้วยอิถเผาแล้ว และยังมีประหลาดต่อไปที่วิชาก่อและจำหลักอิถ เช่นที่พระธาตุพนม เดียวนพวกช่างชาวเกาะบาหลีในเมืองชวา ยังทำกันหยู่ ฉันได้เคยไปเห็นเอง

TUDC 26/09/2563

นิทานที่ 18
เรื่องค้นเมืองโบราน

ฉันเคยค้นพบเมืองโบราน โดยต้องพยายามหย่างแปลกประหลาด 2 เมือง คือเมืองชเลยง ซึ่งเปนเมืองมีเรื่องในพงศาวดาร แต่ไม่มีใครรู้ว่าหยู่ที่ไหนเมืองหนึ่ง กับเมืองโบรานซึ่งตัวเมืองยังมีหยู่แต่ไม่มีใครรู้จักชื่อ ผเอนฉันนึกแปลสัพท์ออก จึงรู้ว่าชื่อเมืองอู่ทอง เมืองหนึ่ง จะเล่าเรื่องค้นเมืองทั้งสองนี้ในนิทานเรื่องนี้ แล้วจะเล่าแถมถึงเรื่องพบพระเจดียุธหัตถ ซึ่งสมเด็ดพระนเรศวรมหาช ซึ่งสางศรงทชนชางชนะพระมหาอุปราชาหงศาวดดวย เพราะถูกหยงพูนพิศมัยกับถูกหิงพัธนายุ (เหลือ) เทอหยากพั้ง ด้วยเทอเคยทนลำบากขี่ม้าแรมทางตามฉันไปจนถึงทั้ง 3 แห่ง

เรื่องเมืองชเลียง

มูลเหตุที่ฉันค้นหาเมืองชเลียง เกิดแต่ฉันสอบเรื่องพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เรื่องตอนหนึ่งว่าสมเด็ดพระบรมราชาธิราช (สามพระยา) โปรดให้พระราเมศวรราชโอรส ขึ้นไปครองเมืองพิศนุโลก บังคับบันชาหัวเมืองเหนือทั้งปวง ครั้นสมเด็ดพระบรมราชาธิราชสวรรคต พระราเมศวรราชโอรสได้รับรัชทายาท ซึ่งพระนามว่าสมเด็ดพระบรมไตรโลกนาถ ศเด็ดลงมาครองกรุงศรีอยุธยา ให้เจ้าเมืองเหนือต่างครอง

เมืองเปนอิสระแก่กัน เจ้าเมืองชเลียง (ในหนังสือลิลิตยวนพ่ายว่าชื่อพระยายุทธิษฐิระ แต่พงสาวดารเชียงใหม่เรียกเพียนไปเปน ยุทธิษเจียง) เปนกบด โจทเจ้า เอาบ้านเมืองไปยอมขึ้นต่อพระเจ้าติโลกราชเมืองเชียงใหม่ แล้วนำกองทัพเมืองเชียงใหม่มาตีเมืองเหนือ สมเด็ดพระบรมไตรโลกนาถต้องเสด็ดขึ้นไปประทับหยู่เมืองพิสนุโลก รบพุ่งกับพระเจ้าติโลกราชหลายปี จึงได้เมืองเหนือกลับคืนมาหมด ฉันหยากรู้ว่า "เมืองชเลียง" ที่เจ้าเมืองเปนกบดนั้นหยู่ที่ไหน พิจารนาในแผนที่เห็นว่าสมจะเปนเมืองสวรรคโลก เพราะหยู่ต่อแดนอานาเขตพระเจ้าเชียงใหม่ และในเรื่องพงสาวดารว่า พระยาชเลียงพากองทัพเมืองเชียงใหม่ลงมาตีได้เมืองสุโขทัย แล้วเลยไปตีเมืองกำแพงเพชรและเมืองพิสนุโลก แต่ไม่กล่าวว่าตีเมืองสวรรคโลกด้วย คงเปนเพราะเปนเมืองต้นเหตุ แต่เหตุใดในหนังสือพระราชพงสาวดารจึงเรียกว่าเมืองชเลียง ไม่เรียกว่าเมืองสวรรคโลกหรือเมืองสรัสัชนาลัย ตามชอชึงเรียกเมื่อสมัยกรุงสุโขทัย ข้อนี้ทำให้ฉันสงสัยหยู่ ดูในท้าเนียบหัวเมืองครั้งกรุงศรีอยุธยา ก็ไม่มีชื่อเมืองชเลียง ถามผู้อนก็ไม่มีใครรู้ว่าเมืองชเลียงหยู่ที่ไหน ฉันจึงไปค้นหาดในหนังสือเก่าเรื่องอื่น พบในหนังสือพงสาวดารโยนกมีกล่าวถึงเมืองชเลียง 2 แห่ง แห่งหนึ่งว่าเมื่อ พ.ส. 919 ไทยในแดนลานนาแซงเมืองต่อขอม พวกขอมยกกองทัพขึ้นไปปราบปราม แต่พระเจ้าพรหมหัวหน้าพวกไทยตีกองทัพขอมแตกพ่าย แล้วไล่พวกขอมลงมาจนถึง "แดนเมืองชเลียง" แต่

TUDC 26/09/2563

พระอินทร์นิมิตกำแพงกั้นไว้ พระเจ้าพรหมจึงหยุดหยู่เพียงนั้น อีก
แห่งหนึ่งว่าเมื่อพระเจ้าพรหมสั่นพระชนม์แล้ว ราชบุตรซึ่งพระนามว่า
พระเจ้าชัยศิริ ได้รับรัชทายาทครองเมืองชัยปราการมาจน พ.ศ 946
พระยามอนเมืองสเทม ยกกองทัพเข้ามาตีเมืองชัยปราการ พระเจ้า
ชัยศิริเห็นข้าศึกมีกำลังมากนัก เหลือที่จะต่อสู้ กลัวชาวเมืองชัยปราการ
จะต้องเป็นชเลย จึงให้รื้อทำลายเมืองชัยปราการเสีย แล้วอพยพผู้คน
พลเมืองหนีลงมาข้างใต้ มาถึงในแดน "เมืองชเลียง" ซึ่งพระเจ้า
พรหมเคยไล่พวกขอมลงมาถึงแต่ก่อนนั้น เห็นเมืองแปบร้างหยู่ริมฝั่ง
แม่น้ำพิงค์ทางฟากตะวันตก ข้างใต้เมืองกำแพงเพชร จึงตั้งหยู่ที่นั่น
แล้วสร้างเมืองให้กลับคืนดีดังเก่า ขนานนามว่า "เมืองไตรตรึงส์"
ตรงกับนิทานเรื่องนายแสนปม ข้างต้นหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับ
พิมพ์ 2 เล่ม พงศาวดารโยนกชวนให้ฉันคิดว่าเมืองชเลียง เห็นจะ
เป็นเมืองเดิมที่มาแต่ก่อนราชวงศ์พระร่วงตั้งกรุงสุโขทัย แต่ก็คงหยู่
ที่ตรงเมืองสวรรคโลกนั้นเอง เห็นจะเป็นด้วยพระเจ้าแผ่นดินในราชวงศ์
พระร่วงองค์ใดองค์หนึ่ง บูรณะเมืองชเลียงแล้วเปลี่ยนชื่อเป็นเมืองสรี
สัชนาลัย ฉันจึงไปตรวดดูในศิลาจารึกครั้งกรุงสุโขทัย เห็นหลักอื่น
ออกชื่อแต่เมืองสรีสัชนาลัยทั้งนั้น ไม่มีชื่อเมืองชเลียงเลย มีแต่ศิลา
จารึกของพ่อขุนรามคำแหงหลักเดียว ที่ออกชื่อทั้งเมืองชเลียงและเมือง
สรีสัชนาลัย ดูประหลาดหยู่ ฉันจึงพิจารนาดูความที่กล่าวถึง 2 เมือง
นั้น เห็นชอบใช้ชื่อเมืองสรีสัชนาลัย เป็นเครื่องประดับพระเกียรติยศ

TUDC 26/09/2563

ของพระเจ้ารามคำแหง เช่นบางแห่งออกพระนามว่า “พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองศรีสัชนาลัยสุโขทัย” บางแห่งว่า “พ่อขุนรามคำแหง ลูกพ่อขุนศรีอินทราทิตเปนขุนในเมืองศรีสัชนาลัยสุโขทัย” ดังนี้ แต่ชื่อเมืองชเลียงนั้นมีแห่งเดียวในตอนว่าด้วยศิลาจารึก ว่า “เอามาศิลาจารึกอันหนึ่งมาในเมืองชเลียง ศิลาปกไว้ด้วยพระศรีรัตนธาตุ” ดังนี้ ฉันตีความว่าพระเจ้ารามคำแหง เอาศิลาจารึกของเก่าอันมีหยู่นะเมืองชเลียง มาประดิษฐานไว้นะวัดพระศรีรัตนธาตุที่เมืองศรีสัชนาลัย (คือพระปรางค์ใหญ่ที่เมืองสวรรคโลกเก่า) ในคำจารึกศิแดงว่าเมืองชเลียงกับเมืองศรีสัชนาลัย เปนต่างเมืองกันและหยู่ต่างแห่งกัน มิใช่แปลงเมืองชเลียงเปนเมืองศรีสัชนาลัยหย่างฉันเข้าใจมาแต่ก่อน ก็กลับไม่รู้ว่าเมืองชเลียงหยู่ที่ไหนอีก

หยู่มาวันหนึ่ง ฉันค้นหนังสือกดหมายเก่า เห็นในบานแผนกกดหมายลักษณะลักพาบทหนึ่ง ซึงพระเจ้าอู่ทองตั้งในปีมะแมพ.ศ. 1899 เมื่อสร้างกรุงศรีอยุธยาได้ 5 ปี มีชื่อเมืองเหนือหยู่ในนั้น 8 เมือง เรียกเปนคู่ ๆ กัน ดังนี้

เมืองชเลียง	—	สุโขทัย
เมืองทุ่งยั้ง	—	บางยม
เมืองสองแคว	—	สะหลวง
เมืองชากังราว	—	กำแพงเพชร

TUDC 26/09/2563

เมืองทั้ง 8 นนฉันรู้ว่าหยู่ที่ไหนแล้ว 6 เมือง คือ เมืองสุโขทัย

เมืองทุ่งยั้ง เมืองกำแพงเพชร 3 เมืองนั้นเรียกชื่อหยู่หย่างเดิม เมืองสองแคว เปลี่ยนชื่อเปนเมืองพิสนุโลก เมืองสะหลวง เปลี่ยนชื่อเปนเมืองพิจิตร ในสมัยกรุงศรีอยุธยา แลเมืองชากังราวนั้นหยู่ที่ปากคลองสวนหมาก ตรงข้ามกับเมืองกำแพงเพชร เมื่อครั้งกรุงสุโขทัยเรืองอำนาจ เปลี่ยนชื่อว่า "เมืองนครชุม" แต่พายหลังมารวมเปนเมืองเดียวกับเมืองกำแพงเพชร์ ชื่อเมืองชากังราวก็สูญไป ฉันยังไม่รู้แห่งแต่เมืองชเลียงกับเมืองบางยม 2 เมืองเท่านั้น แต่สังเกตชื่อเมืองทง 8 ทมไนบานแผนก ฉันประหลาดใจที่ขาดชื่อเมืองศรีสัชนาลัย แลที่เอาชื่อเมืองชเลียงเข้าคู่กับเมืองสุโขทัย กลับหวนคิดว่าหรือเมืองชเลียงกับเมืองศรีสัชนาลัยจะเปนเมืองเดียวกัน แต่มีข้อขัดของด้วยพระเจ้ารามคำแหงได้ตรัสไว้ในศิลาจารึก ว่าเมืองชเลียงกับเมืองศรีสัชนาลัยเปน 2 เมืองต่างกัน จะลบล้างพระราชดำหรัสเสียหย่างไรได้ แต่ถึงสมัยนี้ฉันออกจะเกิดมานะ ว่าจะค้นเมืองชเลียงให้พบให้จงได้ จึงถามพวกชาวเมืองสวรรคโลกว่านอกจากเมืองศรีสัชนาลัย ยังมีเมืองโบราณหยู่ที่ไหนในเขตเมืองสวรรคโลกอีกบ้างหรือไม่ เขาบอกว่ายังมีอีกเมืองหนึ่งหยู่ในบ้าริมแม่น้ำยมเก่า ฉันขึ้นไปเมืองสวรรคโลกอีกครั้งหนึ่ง จึงให้เขาพาเดินบกไปทางนั้น ต้องค้างทางคืนหนึ่ง ก็พบเมืองโบราณหยู่ที่ริมลำน้ำยมเก่าดังเขาว่า . มีเจดีย์วิหารวัดร้างหยู่ในเมืองนั้นหลายแห่ง แต่สังเกตดูเปนเมืองขนาดย่อม ไม่สมกับเรื่องของเมืองชเลียง แต่ก็นึกขึ้นได้ในขณะนั้นว่าคือเมืองบางยม ที่ยังไม่รู้แห่งหยู่อีกเมืองหนึ่งนั้น

TUDC 26/09/2563

นั้นเอง เพราะหยู่ในระหว่างเมืองทุ่งยั้งกับเมืองสรีสัชนาลัย แลละตัว
เมืองกดงหยูรมลำนายม เปนอันรู้แห่งเมืองทง 8 เพมขนอกเมืองหนง
ยังขาดแต่เมืองชเลยงเมืองเดยว แต่กหมดสนทจะค้นหาต่อไป ต้อง
จำนอกครงหนง

ต่อนั้นมาไม่ช้านัก ฉันขนไปเทยวมนทลพายัพ เมื่อพักหยู่ท
เมืองเชียงไหม่ บ่ายวันหนึ่งฉันไปเดินเทยวเล่น เมื่อผ่านคุ้มหลวงที่
เจ้าเชียงไหม่แก้วเนาวรัตหยู่ เห็นผู้หยิงยืนหยู่ที่ประตูคุ้มคนหนึ่ง มัน
เห็นฉันก็นั่งลงด้วยความเคารพ ฉันจึงทักถามว่า “เจ้าหลวงหยู่ไหม”
มันประนมมือไหว้ตอบว่า “ม, เจ้า.” ฉันกนกขนในขนะนั้นว่าได้ความ
รู้หย่างหนึ่ง ว่าภาสาไทยเหนือเขาใช้คำ “ม” หมายความเหมือนหย่าง
ไทยได้ว่า “หยู่” ครันกลับลงมาถึงกรุงเทพ ฯ วันหนึ่งฉันรื่อคิดขนถึง
เรื่องค้นหาเมืองชเลยง นึกว่าในจารึกของพระเจ้ารามคำแหงว่า “สีดา
จารึกอันหนึ่ง ม ไนเมืองชเลยง” คำ “ม” จะใช้หมายความหย่างไทย
เหนือดอกกะมัง จึงเอาสำเนาจารึกมาพิจารนาอีกครังหนึ่ง แต่ก่อนฉัน
เคยตรวดแต่ตรงว่าด้วยสีดาจารึกหลักที่เมืองชเลยง ครังนตรวดต่อนัน
ไปอีก เห็นกล่าวถึงสีดาจารึกอีก 2 หลักแล้วจึงหมดว่าด้วยสีดา
จารึก รวมสำเนาทังวัดเปนดังนี้ “และเอามาจารึกอันหนึ่งม ไนเมือง
ชเลยง สถาปีกไว้ด้วยพระสรีรัตนธาตุ จารึกอันหนึ่งม ไนถ้ำพระราม
หยู่ฝั่งน้ำส่ำฟาย จารึกอันหนึ่งม ไนถ้ำรัตนธาร” ดังนี้ ผู้เอนสีดาจารึก
ไนถ้ำพระรามนั้น พระยาราชภักดี (ไหย่) ผู้ว่าราชการจังหวัด

ISBC 26/09/2563

สุโขทัย ไปพบแล้วยังหยู่ในถ้าพระรามนั่นเอง ไม่ได้ย้ายเอาไปไว้ที่อื่น ในคำจารึกที่ว่า "มีในถ้าพระราม" และ "มีในถ้ารัตนธาร" ก็ว่าหย่างเดียวกันกับ "มีในเมืองชเลียง" ฉันนี้ถ้าคำ "มี" ทั้ง 3 แห่งนั้น ใช้หมายความว่า "หยู่" ความก็กลายไปว่าหลักศิลาจารึก "หยู่นะเมืองชเลียง" และ "หยู่นะถ้าพระราม" กับ "หยู่นะถ้ารัตนธาร" เหมือนกันทั้ง 3 หลัก ที่ออกนามพระศรีรัตนธาตุเปนแต่บอกว่า "หยู่ตรงไหน" ในเมืองชเลียง เพราะเมืองเปนที่กว้างใหย่ แต่อีก 2 หลักเปนแต่บึกไว้ในถ้า ใครไปถึงถ้ำก็แลเห็น ไม่ต้องบอกว่าเอาไว้ที่ตรงไหน ได้หลักถานดังนี้ ฉันจึงตีความไหม่ว่าพระเจ้ารามคำแหงได้เอาศิลาจารึกประดิศถานไว้ 3 แห่ง หยู่ที่เมืองชเลียงนะวัดพระศรีรัตนธาตุแห่งหนึ่ง หยู่ในถ้าพระรามแห่งหนึ่ง และหยู่ที่ในถ้ารัตนธารแห่งหนึ่ง ตีความเปนหย่างนี้ คิดต่อไปก็แลเห็นหลักถานเรื่องเมืองชเลียงแจ่มแจ้งเข้ากันได้หมด คือ

เมืองชเลียง เปนเมืองเก่ามีมาก่อนตั้งกรุงสุโขทัย ตัวเมืองเดิมตั้งหยู่ที่เมืองสวรรคโลกเก่า ตรงที่พระปรางค์ใหย่ปรากฏหยู่จนบัดนี้ คำที่พระเจ้ารามคำแหงเรียกพระปรางค์องค์นั้นว่า "พระศรีรัตนธาตุ" ความก็หมายว่าเปน "พระมหาธาตุ" ที่เปนหลักเมือง ศแดงว่าที่ตรงนั้นต้องเปนเมือง จึงมีพระศรีรัตนธาตุ ใช่แต่เท่านั้น ที่วัดเจ้าจันท์ไม่ห่างกับวัดพระศรีรัตนธาตุนัก ยังมีเทวะถานศิลาที่พวกขอมสร้างไว้ปรากฏหยู่แห่งหนึ่ง ก็ศแดงว่าตรงนั้นต้องเปนเมืองหยู่ก่อน เรื่องประวัติของ

เมืองชเลียงต่อมาก็พอคิดเห็นได้ คือเมื่อถึงสมัยกรุงสุโขทัย พระเจ้า
แผ่นดินพระองค์ใดพระองค์หนึ่ง จะเป็นพระเจ้าสร้อนทราทิจผู้เป็นต้น
ราชวงศ์ หรือพระเจ้าบาฉเมืองราชโอรส ซึ่งรับรัชทายาท หรือแม้
พระเจ้ารามคำแหงก็เป็นได้ ได้สร้างเมืองใหม่มีป้อมปราการก่อด้วย
ศิลาแลงหย่างมั่นคง สำหรับเป็นราชธานีสำรองขนข้างเหนือเมืองชเลียง
ห่างกันราวสัก 20 เส้น (ขนาดพระราชวังดุสิตห่างกับพระบรมมหา
ราชวังในกรุงเทพ ฯ) ขนานนามเมืองใหม่นั้นว่า "เมืองสรีสัชนาลัย"
บางทีจะได้รื้อศิลาปราการเมืองชเลียงไปใช้สร้างเมืองใหม่ แต่เจดียสถาน
ของเดิมที่ในเมืองชเลียง เช่นปรางค์สรีรัตนธาตุเป็นต้น เห็นเป็นของ
ศักดิ์สิทธิ์มาแต่ดั้งเดิม จึงให้คงรักษาไว้หย่างเดิมไม่รื้อแย่งทั้งซาก
เมืองชเลียงให้คงหยู่ แต่เมื่อสร้างเมืองใหม่แล้ว พนักงานบังคับบันชา
ราชการบ้านเมือง ย้ายจากเมืองชเลียงขึ้นไปตั้งหยู่ นะเมืองสรีสัชนาลัย
ข้อนเป็นเหตุให้ชื่อเมืองสรีสัชนาลัยแทนเมืองชเลียงในทางราชการ ศิลา
จารึกของเมืองสุโขทัยจึงมีแต่ชื่อเมืองสรีสัชนาลัย ไม่มีชื่อเมืองชเลียง
แต่ในจารึกของพ่อขุนรามคำแหงต้องออกชื่อเมืองชเลียง เพราะพระเจ้า
รามคำแหงเอาศิลาจารึกไปประดิษฐานไว้นะพระสรรตนธาตุที่เมืองชเลียง
มิได้เอาไปไว้ นะ เมืองสรีสัชนาลัย จึงต้องเรียกชื่อเมืองชเลียง
ในเรื่องเมืองชเลียง มีประหลาดอีกหย่างหนึ่ง เมื่อฉันค้นศิลา
จารึกและหนังสือเก่า สังเกตเห็นเรียกชื่อเมืองสรีสัชนาลัยแต่ในหนังสือ
หรือจารึกซึ่งแต่งในกรุงสุโขทัย ถ้าเป็นหนังสือแต่งในประเทศอื่น เช่น

TUDC 26/09/2563

กรุงศรีอยุธยาก็ดี หรือเมืองเชียงใหม่ก็ดี ที่จะเรียกชื่อเมืองศรีสัชนาลัย หามิได้ เรียกว่าเมืองชเลียงทั้งนั้น จนอาดจะอ้างได้ว่าหนังสือเรื่องใดมีชื่อเมืองชเลียง เปนไม่มีชื่อเมืองศรีสัชนาลัย ถ้ามีชื่อเมืองศรีสัชนาลัยเปนไม่มีชื่อเมืองชเลียง เว้นแต่ในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงที่กล่าวมาแล้วแห่งเดียวเท่านั้น จะเปนเพราะเหตุใด จะว่าเพราะต่างประเทศไม่รู้ว่าสร้างเมืองศรีสัชนาลัยก็ไช่เหตุ คิดดูเห็นว่าต่างประเทศคงเห็นว่าเมืองไหม่ หยู่ไกล้ ๆ กันกับเมืองเดิม สร้างขึ้นแต่สำหรับเฉลิมพระเกียรติคล้ายกับพระราชวัง จึงคงเรียกว่าเมืองชเลียงตามเคยเรียกมาจนชินแล้ว ไม่เปลี่ยนไปเรียกชื่อไหม่หย่างชาวสุโขทัย เห็นจะเปนเช่นนั้นมาจนตั้งชื่อไหม่ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ให้เรียกชื่อรวมกันทั้งเมืองชเลียงแลเมืองศรีสัชนาลัยว่า “เมืองสวรรคโลก” แต่ตัวเมืองชเลียงกับเมืองศรีสัชนาลัย ก็ยังปรากฏหยู่จนบัดนี้ทั้งสองเมือง

เรื่องเมืองอู่ทอง

ในหนังสือพระราชพงสาวดารฉบับแรกพิมพ์เมื่อรัชกาลที่ 4 มีนิทานเล่าถึงเรื่องต้นวงส์ของพระเจ้าอู่ทองหย่างนี้ ว่ามีพระเจ้าแผ่นดินองค์หนึ่งครองเมืองเชียงราย หยู่ในแดนลานนา หยู่มาพวกมอนเมืองสเทมยกกองทัพมาตีเมืองเชียงราย พระเจ้าเชียงรายเห็นว่าข้าสึกมีกำลังมากมายไหย่หลวงนัก จะสู้ไม่ไหวก็ทิ้งเมืองเชียงราย พาไพร่บ้านพลเมืองอพยพหนีข้าสึกมาทางแม่น้ำพิง ก็มาเห็นเมืองแปบ

ร้างหยู่ทางฝั่งตะวันตก ข้างใต้เมืองกำแพงเพชร จึงตั้งหยู่นะทีน
แล้วสร้างเมืองขึ้นเปนราชธานี ให้ชื่อว่า "เมืองไตรตรึงส์" (หยู่ที่ตำบล
วังพระธาต) แล้วเสวยราชย์สืบวงศ์มา 3 ชั่ว ถึงรัชกาลพระเจ้า
ไตรตรึงส์องค์ที่ 3 มีชายทุคตะเข็นใจคนหนึ่งรูปร่างวิกล เปนปมเปา
ไปทั่วทั้งตัวจนเรียกกันว่า "แสนปม" ตั้งทำไร่เลยงชีพหยู่ที่เกาะอันหนึ่ง
ข้างใต้เมืองไตรตรึงส์ ก็นายแสนปมนี้มักไปถ่ายปัสสาวะที่โคนต้น
มะเขือในไร่ของคนเนือง ๆ ครั้นมะเขือออกดูก ผเอินมีผู้ได้ไปส่งทำ
เครื่องเสวยที่ในวัง ราชธิดาองค์หนึ่งเสวยมะเขือนนซึ่งครรภขนมาโดย
มิได้มีใครเคยคบชู้สู่ชาย แล้วคลอดบุตรเปนชาย พระเจ้าไตรตรึงส์
ไคร่จะรู้ว่าใครเปนบิดาของบุตรนั้น พอกุมารจะเรินถึงขนาดรู้ความ ก็
ประกาศสั่งให้บันดาชายชาวเมืองไตรตรึงส์ หาของมาถวายกุมารราช
นัดดา และซึ่งอธิฐานว่า ถ้ากุมารเปนบุตรของผู้ใดขอให้ชอบของผู้นั้น
นายแสนปมถูกเรียกเข้าไปด้วย ไม่มีอะไรจะถวายได้แต่ข้าวสุกก้อน
หนึ่งถือไป แต่กุมารฉเพาะชอบข้าวสุกของนายแสนปม เห็นประจักษ์
แก่ตาคนทั้งหลาย พระเจ้าไตรตรึงส์ได้ความอัปยศอดสู ก็ให้เอากุมาร
หลานชายกับนางราชธิดาที่เปนมารดา ลงแพปล่อยลอยน้ำไปเสียด้วย
กันกับนายแสนปม แต่เมื่อแพลอยลงไปถึงไร่ของนายแสนปม พระ
อินท์จำแลงเปนลิงเอากลองสารพัดนึกลงมาให้นายแสนปมใบหนึ่ง บอก
ว่าจะปราถนาสิ่งใดก็ให้ตีกลองนั้น จะสำเร็จได้ดังปราถนา 3 ครั้ง
นายแสนปมตีกลองครั้งแรก ปราถนาจะให้ปมเปาที่ตัวหายไป ก็หาย

TUDC 26/09/2563

หมดกลับมีรูปโฉมเปนสง่างาม ดครังท 2 ปราถนาจะมีบ้านเมือง
สำหรับครอบครอง กเกิดเมืองชนทไกลบ้านโคนข้างได้เมืองไครครังส์
ทางฝั่งตะวันออก ดครังท 3 ปราถนาเปลทองค่าสำหรับให้กุมารนอน
กเกิดเปลทองค่าชนดังปราถนา เพราะกุมารมีบุญได้นอนเปลทองค่า
ของนรมิต ผิดกับคนอื่น จึงได้นามว่า "เจ้าอู่ทอง" ส่วนนายแสนปม
กตังตัวเปนฉลัก ชงนามว่า "พระเจ้าสรชัยเชียงแสน" ครองเมืองท
นรมิตนันชนานนามว่า "เมืองเทพนคร" เมอพระเจ้าสรชัยเชียงแสน
สันชีพ เจ้าอู่ทองได้รับรัชทายาทครองเมืองเทพนครมาได้ 6 ปี พระ
เจ้าอู่ทองปรารภหาทสร้างราชธานีใหม่ ให้บริบูรณ์พูนสุขกว่าเมืองเทพนคร
ให้ข้าหลวงเทยวตรวดตราหาพ เห็นว่าทดำบนหนองโสนเหมาะด
พระเจ้าอู่ทองจึงย้ายจากเมืองเทพนคร ลงมาสร้างพระนครศรีอยุธยา
ราชาภิเษกชงพระนามว่า "สมเด็ดพระรามาธิบดี" เรืองพระราชพงสาว
ดารดังคันต่อนีทานน เริมความแต่สมเด็ดพระรามาธิบดท 1 สร้างกรุง
ศรีอยุธยา เมอปีขาน พ.ศ. 1893

นีทานเรืองนายแสนปมน ทเปนมูลเหตุให้คนทังหลายเข้าใจกันว่า
สมเด็ดพระรามาธิบดท 1 ซึ่งสร้างกรุงศรีอยุธยา ชงพระนามเดิมว่า
"อู่ทอง" เพราะมีบุญญาภินิหาร ได้บันทมเปลทองของนรมิตเมือยังชง
พระเยาว์ คำทเรียกกันในหนังสือต่าง ๆ ว่า "พระเจ้าอู่ทอง" จึงถือ
กันว่าเปนพระนามส่วนพระองค์ ท่านองเดียวกับ "พระสังข์" ในนิทาน
ทชอบเล่นละคอนกัน

TUDC 26/09/2563

แต่เรื่องพระเจ้าอู่ทองยังมีในหนังสืออื่นอีก ในหนังสือพงศาวดาร
เหนือ อธิบายความไปอีกหย่างหนึ่ง ว่าเมื่อพระยาแกรกผู้มีบุญสั่นพระ
ชนม์แล้ว ราชวงศ์ได้ครองเมือง (ชื่อไรไม่กล่าว) สืบมา 3 ชั่ว ถึง
ชั่วที่ 3 มีแต่ราชธิดา ไม่มีราชวงศ์ที่เป็นชายจะครองเมือง โชดก
เศรษฐกับกาลเศรษฐี (ท่านองจะเป็นเสนาบดีผู้ใหญ่) จึงปรึกษากันให้
ลูกชายของโชดกเศรษฐีชื่อว่า "อู่ทอง" อภิเษกกับราชธิดา แล้วครอง
เมืองนั้น หยู่มาได้ 6 ปีเกิดห่า (โรคระบาด) ถึงกินเมือง ผู้คนล้มตาย
มากนัก พระเจ้าอู่ทองจึงอพยพผู้คนพลเมืองหนีห่า มาสร้างกรุงศรีอยุธยา
แม้ในเรื่องนี้คำ "อู่ทอง" ก็ว่าเป็น "ชื่อคน"

ยังมีพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าหย่หัว
อีกเรื่องหนึ่ง ซึ่งทรงแต่งพระราชทานดอกเตอร์ดน มิชชันนารีอเมริกัน
ส่งไปลงพิมพ์ไว้ในหนังสือ "ไชน์สรีปอสตอร์" ในเมืองจีน เมื่อปีกุน
พ.ศ. 2394 แต่พระบรมราชาธิบายมีเพียงว่า พระเจ้าอู่ทองซึ่งสร้าง
กรุงศรีอยุธยานั้น เป็นราชบุตรเขยของพระเจ้าศรีชัยเชียงแสน ได้รับ
ราชสมบัติสืบพระวงศ์ทางพระมเหสี ครองเมือง (ชื่อไรมิได้มีในพระราช
นิพนธ์) หยู่ได้ 6 ปีเกิดห่าถึงกินเมือง จึงย้ายมาถึงกรุงศรีอยุธยา เรื่อง
พระเจ้าอู่ทองที่พบในหนังสือเก่า มีได้กล่าวว่าคำ "อู่ทอง" เป็นชื่อเมือง
แต่สักเรื่องหนึ่ง แม้ตัวฉันก็ไม่เคยคิดว่ามีเมืองชื่อว่า "อู่ทอง" มูลเหตุ
ที่จะพบ "เมืองอู่ทอง" นั้น เกิดแต่เมื่อปีแรกฉันเป็นเสนาบดีกระทรวง
มหาดไทย ไปตรวจราชการเมืองสุพรรณบุรี เป็นครั้งแรกที่เจ้าพาย

สเด็ดไปเมืองนั้นดังเล่าไนิทานเรืองอินแล้ว ฉันถามชาวเมืองสุพรรนถึง ของโบรานต่างๆ ที่มีในเขตเมืองนั้น เขาบอกว่ามีเมืองโบรานร้างหยู่ในป่าทางทิสตะวันตกเฉียงใต้เมืองสุพรรนบุรีแห่งหนึง เรียกกันว่า "เมืองท้าวอู่ทอง" ผู้หลักผู้ไหย่เล่ากันมาว่า พระเจ้าอู่ทองเสวยราชย์หยู่ที่เมืองนั้นก่อน หยู่มาห่าลงกินเมือง พระเจ้าอู่ทองจึงพาผู้คนหนีห่า ย้ายไปส้างกรุงศรีอยุธยาเปนราชธานี และเล่าต่อไปว่า เมื่อพระเจ้าอู่ทองหนีห่าครังนั้น พาผู้คนไปข้ามแม่น้ำสุพรรนตรงที่แห่งหนึง ยังเรียกกันว่า "ท่าท้าวอู่ทอง" หยู่จนทุกวันนี้ ฉันได้พังก็เกิดหยากไปดูเมืองท้าวอู่ทอง แต่เขาว่าหยู่ไกลนัก ถ้าจะเดินบกไปจากเมืองสุพรรน ๆ ละต้องแรมทางสัก 2 คืนจึงจะถึง ทางที่จะไปได้สดวกนี้ต้องไปเรือ เข้าคลองสองพี่น้องที่ไกล้กับแดนเมืองนครชัยศรี ไปทางคลองจนถึงบ้านสองพี่น้องที่หยู่ชายป่าแล้ว จึงเดินบกต่อไปวันเดียวก็ถึง ฉันจึงไม่สามาถจะไปดูเมืองท้าวอู่ทองได้ในคราวนี้ แต่ผูกใจไว้ว่าจะไปดูให้ได้สักครังหนึง

ต่อมาอีกสักสองสามปี จะเปนปีใดฉันจำไม่ได้ ฉันจะไปตรวดเมืองสุพรรนบุรีอีก ครังนี้จะไปดูอำเพอสองพี่น้อง อันเปนอำเพอใหย่หยู่ข้างใต้เมืองสุพรรนบุรี ฉันนึกขึ้นถึงเมืองท้าวอู่ทอง จึงสั่งให้เขาเตรียมพาหันะสำหรับเดินทางบก กับหาที่พักแรมไว้ที่เมืองท้าวอู่ทองด้วย เมื่อตรวดราชการที่อำเพอสองพี่น้องแล้ว ฉันก็ขึ้นม้าเดินบกไป ทางที่ไปเปนป่าเปลียว แต่มีไม้แก่นชนิดต่าง ๆ มาก ถึงมีหมู่บ้านตั้งหยู่ในป่า

TUDC 26/09/2563

นั้น ชาวบ้านหาถืนแต่ด้วยทำเกวียนส่งไปขายยังทอน ๆ เพราะหาไม้ต่าง ๆ สำหรับทำเกวียนได้ง่าย ฉันพักร้อนกินกลางวันที่บ้านนั้นแล้วเดินทางต่อไป พอตกเย็นก็ถึงบ้านจรเข้สามพัน อันเป็นที่พักแรม หยู่ที่ริมลำน้ำชื่อเดียวกัน ได้เมืองท้าวอู่ทองถึงมาไม่ห่างนัก รวมระยะทางที่เดินบกไปจากบ้านสองพี่น้องเห็นจะราวสัก 700 เส้น

วันรุ่งขึ้น ฉันเข้าไปดูเมืองท้าวอู่ทอง เมืองตั้งหยู่ทางฟากตะวันตกลำน้ำจรเข้สามพัน ดูเปนเมืองเก่าแก่ไหย่โต เคยมีป้อมปราการก่อด้วยศิลา แต่หักพังไปเสียเกือบหมดแล้ว ยังเหลือคงรูปแต่ประตูเมืองแห่งหนึ่งกับป้อมปราการ ต่อจากประตูนั้นข้างละเล็กน้อย แนวปราการด้านหน้าตั้งบนทอน ดเปนตระพักสูงราว 6 ศอก แล้วเปนแผ่นดินต่ำต่อไปสัก 5 เส้นถึงริมน้ำจรเข้สามพัน มีรอยถนนจากประตูเมืองตรงถึงไปถึงท่า เรียกว่า “ท่าพระยาจักร” พิเคราะห์ดูลำน้ำจรเข้สามพัน เดิมเห็นจะเปนแม่น้ำไหย่ ที่สูงซึ่งสร้างปราการจะเปนดงครั้นนานมาเกิดมีช่องทางพาสายน้ำไหลไปเสียทางอื่น แม่น้ำเดิมก็ตื้นเขินเคยเข้าโดยลำดับ จนเกิดแผ่นดินทราบมีขึ้นริมดง ก็ต้องทำถนนต่อออกไปจากเมืองจนถึงท่าเรือ ความที่วานเห็นได้ด้วยมีสะพดขนาดไหย่ สันถานเปนที่เหมาะมีหยู่ทั้งสองข้างถนน คงขุดสำหรับขังน้ำไว้ใช้ในหน้าแล้ง น่าจะเปนเพราะเมืองกันดารน้ำหนักขึ้นนั้นเอง เปนเหตุให้เกิดห่า (เช่น อหิวาตกโรค เปนต้น) ดงกินเมืองเนือง ๆ มิใช่เพียงแต่ครั้งเดียว พระเจ้าอู่ทองจึงต้องทิ้งเมืองย้ายมาหยู่ที่กรุงศรีอยุธยา ข้าง

TUDC 26/09/2563

ในเมืองท้าวอู่ทองเมื่อฉันไปดู เปนแต่ที่อาศัยของสัตว์บ้า ได้เห็นอิเก้ง
วิ่งผ่านหน้าม้าไปไกล ๆ แต่สังเกตดูพื้นที่เปนโคกน้อยใหญ่ต่อ ๆ กันไป
ทุกทาง และตามโคกมีก้อนหินและอิฐหักปนหยักดินเทบทั่วนั้น เพราะ
เคยเปนที่ปูชนียสถาน เช่นพระเจดียวิหาร เมื่อบ้านเมืองยังดีเห็นจะม
มาก ฉันดูเมืองแล้วให้คนแยกย้ายกันไปเที่ยวค้นหาของโบราณ ที่ยัง
มีทั่วอยู่ในเมืองท้าวอู่ทอง พบของหลายอย่าง เช่นพระเศียรพระพุทธรูป
เปนต้น แบบเดียวกันกับพบที่พระปฐมเจดีย์ แม้เงินเหรียนตราสังข์
ของโบราณซึ่งเคยพบแต่ที่พระปฐมเจดีย์ ชาวบ้านก็เคยขุดได้ที่เมืองท้าว
อู่ทอง ดูประหลาดนักหนา ไม่แต่เท่านั้น แม้เทวะรูปโบราณที่นับถือกัน
ในสมัยพายหลังมา ก็มีรูปพระวิษณุแบบเก่าที่ทำใส่หมวกแทนมงกุฎ
หยักที่ทำพระยาจักรองค์หนึ่ง ซึ่งคนถือว่าศักดิ์สิทธิ์ ไม่กล้าย้ายเอาไปที่อื่น
จากของชั้นหลัง เช่นพระเจดีย์แบบสมัยกรุงสุโขทัยก็ม เมื่อฉันได้เห็น
เมืองท้าวอู่ทองเปนดังว่ามา คิดว่าน่าจะเปนเมืองคงมาแต่ในสมัยเมื่อ
เมืองที่พระปฐมเจดีย์ เปนราชธานีของประเทศ (ที่นักปราชญ์เขาค้นได้
ในจดหมายเหตุจีนว่าชื่อ) "ทวาราวดี" จึงไข้ส่งของแบบเดียวกันมาก
ใจฉันก็เริ่มผูกพันกับเมืองท้าวอู่ทองมาตั้งแต่ไปเห็นเมื่อครั้งแรก

ครั้นถึงสมัยเมื่อสร้างเมืองนครปฐมขึ้นที่ตำบลพระปฐมเจดีย์ ฉัน
ออกไปตรวจการบ่อย ๆ สังเกตเห็นที่พระปฐมเจดีย์มีรอยลำน้ำเก่า 2
สาย สายหนึ่งวกวนขึ้นไปทางทิศเหนือ อีกสายหนึ่งวกวนไปทางทิศ
ตะวันตก ฉันหยากรู้ว่าลำน้ำสายไปข้างเหนือนั้น จะขึ้นไปถึงเมืองท้าว

TUDC 26/09/2563

อู่ทองหรือไม่ จึงวานพระยานครพระราม (ม.ร.ว. เจิก) เมื่อยังเป็น
นายอำเภอพระปฐมเจดีย์ ให้ตรวดแนวลำน้ำนั่นว่าจะขึ้นไปถึงไหน
ด้วยแกเคยหย่ในกรมแผนที่ทำแผนที่เป็น พระยานครพระรามตรวดได้
ความว่าแนวลำน้ำนั้น ขึ้นไปผ่านหน้าเมืองกำแพงแสน ซึ่งเป็นเมือง
โบราณเมืองหนึ่ง แล้วมีร่องรอยต่อขึ้นไปข้างเหนือ จนไปต่อถับลำน้ำ
จรเข้สามพันทางเมืองท้าวอู่ทอง ไม่แต่เท่านั้น สืบถามถึงเมืองสุพรรณบุรี
ยังได้ความต่อไป ว่าลำน้ำจรเข้สามพันนี้ยาวมาก ต่อขึ้นไปทางเหนือ
อีกไกลมาก และมีของโบราณ เช่นสะน้ำ 4 สะสำหรับราชาภิเสกเป็นต้น
หยู่ริมลำน้ำนั้นหลายแห่ง แต่ลำน้ำเดิมตื้นเขินยังมีน้ำแต่เป็นตอน ๆ
คนจึงเอาชื่อลำน้ำบนที่ยังมีน้ำเรียกเป็นชื่อ ลำน้ำนี้จึงเปลี่ยนเป็นหลายชื่อ

ส่วนลำน้ำที่พระปฐมเจดีย์อีกสายหนึ่ง ซึ่งไปทางตะวันตกนั้น
ตรวดเมื่อพายหลังก็ได้ความรู้อย่างแปลกประหลาด ว่าไปต่อกับแม่น้ำ
ราชบุรีที่ตำบลท่าผา และมีวัดพุทธาวาส พวกชาวอินเดียที่มาตั้งเมือง
นะพระปฐมเจดีย์ ก่อสร้างด้วยศิลา ปรากฏหยู่ที่พังลงทางฟากตะวันตก
เหนือปากน้ำนั้น เป็นอันพบหลักฐานแน่นอนว่า เมืองโบราณที่พระปฐม
เจดีย์นั้น ตั้งหยู่ที่แม่น้ำสองสายประสบกัน และหยู่ใกล้ปากน้ำที่ออกทะเล
ด้วย เพราะเคยขุดพบสายโซ่และสมอเรือที่ตำบลธัมสาคา หย่
ห่างพระปฐมเจดีย์มาทางทิศตะวันออกไม่ใกลนัก เพราะเป็นเมืองมีทาง
คมนาคมค้าขาย ทั้งทางบกทางทะเลและทางแม่น้ำบริบูรน์ เมืองเดิมที่
พระปฐมเจดีย์จึงได้เป็นราชธานีของประเทศทวาราวดี

TUDC 26/09/2563

ฉันคิดวินิจฉัยเรื่องเมืองท้าวอู่ทอง เห็นว่าเมืองแรกตั้งคงเป็นเมือง
ในอานาเขตของประเทศทวารวดี มีมาก่อนสมัยพระเจ้าอู่ทองหลาย
ร้อยปี และคงมีชื่อเป็นหย่างใดหย่างหนึ่ง ฉันหยากรู้ชื่อเดิมของเมือง
ท้าวอู่ทอง คิดหาทางนึกขึ้นได้ว่าในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง
ตอนข้างท้ายมีชื่อเมืองขนของกรุงสุโขทัย ในสมัยพระเจ้ารามคำแหง
บอกไว้ทุกทิศ จึงไปตรวจดูชื่อเมืองขนทางทิศใต้ในศิลาจารึกนั้น มีว่า
"เบื้องหัวนอนรอด (ทิศใต้ถึงเมือง) โคนที พระบาง แพรก สุพรรณภูมิ
ราชบุรี เพชรบุรี สรีธรรมราช ฝั่งทเลสมุทเป็นที่แล้ว" ดังนี้ เมืองเหล่า
นั้นฉันเคยไปแล้วทั้ง 7 เมือง รู้ได้ว่าในจารึกเรียกเรียงเป็นลำดับกัน
ถึงมาตั้งแต่ต่อเมืองกำแพงเพชร คือเมืองโคนที หย่อมใกล้บ้านโคนทาง
ฝั่งตะวันออกแม่น้ำพิงค์ ยังเป็นเมืองร้างมีวัดวาของโบราณปรากฏหยู่
หยู่ตรงที่อ้างในนิทานเรื่องนายแสนปมว่าเป็น "เมืองเทพนคร" ที่พระ
บิดาของพระเจ้าอู่ทองนริมิต ก็แต่ศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง มี
มาก่อนนิทานเรื่องนายแสนปมตั้ง 100 ปี ก็เป็นอันถบล้างข้อที่อ้างว่า
เป็นเมืองเทพนคร และถบล้างต่อไปจนความข้อที่อ้างว่าพระเจ้าอู่ทอง
ครองเมืองเทพนครนั้นหยู่ก่อนถึงมาสร้างกรุงศรีอยุธยา ต่อเมืองโคนที่ถึง
มาออกชื่อ "เมืองพระบาง" เมืองนั้นก็ยังเป็นเมืองร้างปรากฏหยู่ทางฝั่ง
ตะวันตกแม่น้ำพิงค์ ข้างหลังตลาดปากน้ำโพบัดนี้ แม้ในหนังสือพระ
ราชพงศาวดารตอนรัชกาลสมเด็จพระอินทราชาธิราช ก็ว่าเมื่อเมือง
เหนือเป็นจลาจล สมเด็จพระอินทราชาธิราชเสด็จยกกองทัพขึ้นไปถึง

TUDC 26/09/2563

หยู่ที่เมืองพระบาง ต่อเมืองพระบางลงมาถึง "เมืองแพรก" คือเมือง
สรรคก็ยังมีเมืองโบราณหยู่จนบัดนี้ ในกฎหมายแลพงศาวดารของกรุง
ศรีอยุธยาก็เรียกว่า "เมืองแพรก" เพราะดังหยู่ริมฝั่งแม่น้ำน้อย ซึ่ง
แยกจากแม่น้ำพิงค์ไปทางตะวันตก เห็นจะมาเปลี่ยนชื่อเปน "เมือง
สรรค" เมื่อพายหลัง ต่อเมืองแพรกลงมาถึง "เมืองสุพรรนภูมิ"
พิเคราะห์ตามแผนที่ตรงกับ "เมืองท้าวอู่ทอง" มิใช่ "เมืองสุพรรนบุรี"
ซึ่งล้างเมื่อพายหลัง ต่อเมืองสุพรรนภูมิไปในจารึกก็ยอกชื่อเมืองราชบุรี
ข้ามเมืองโบราณที่พระปถมเสีย หากล่าวถึงไม่ ขอนสื่อให้เห็นว่าจารึก
แต่ชื่อเมืองอันเปนที่ประชุมชน เมืองร้างหากล่าวถึงไม่

ฉันนี้กว่าเหตุไฉนในจารึกพ่อขนรามคำแหง จึงเรียกชื่อ "เมือง
ท้าวอู่ทอง" ว่า "เมืองสุพรรนภูมิ" ก็สัพท์ 2 สัพท์นี้เปนภาสามคธ
คำ "สุพรรน" แปลว่า "ทองคำ" แลคำ "ภูมิ" แปลว่า "แผ่นดิน"
รวมกันหมายความว่า "แผ่นดินอันมีทองคำมาก" ถ้าใช้เปน "ชื่อเมือง"
ก็ตรงกับว่าเปน "เมืองอันมีทองคำมาก" พอนกชนเท่านี้คิดเห็นทัน
ทีว่าชื่อ "สุพรรนภูมิ" นั้นตรงกับชื่อ "อู่ทอง" ในภาสาไทยนั้นเอง
เพราะคำว่า "อู่" หมายความว่า "ที่เกิด" หรือ "ที่นอน" ก็ได้ เช่นพูดกันว่า
"อู่ข้าวอู่น้ำ" มิได้หมายแต่ว่า "เปล" สำหรับเด็กนอนหย่างเดียว
แลคำที่เรียกกันว่าท้าวอู่ทองก็ดี พระเจ้าอู่ทองก็ดี น่าจะหมายความว่า
"เจ้าเมืองอู่ทอง" ใครได้เปนเจ้าเมือง พวกเมืองอื่นก็เรียกว่าท้าวอู่ทอง
หรือพระเจ้าอู่ทอง เช่นเรียกว่า ท้าวศรีบัน ท้าวดาหา หรือพระเจ้า

TUDA 26/09/2563

เชียงใหม่ แลพระเจ้าน่าน มิใช่ชื่อตัวบุคคล คิดต่อไปว่าเหตุใดจึง
เปลี่ยนชื่อเมืองสุพรรนภูมิ เปน เมืองอู่ทอง เห็นว่าเมืองนั้นเดิมพวก
พราหมณ์คงตั้งชื่อว่า "สุพรรนภูมิ" ในสมัยเดียวกันกับตั้งชื่อ "เมือง
ราชบุรี และ เมืองเพชรบุรี" ต่อมาน่าจะร้างเสียสักคราวหนึ่ง เนื่องจาก
เหตุที่พระเจ้าราชาธิราชเมืองพุกามมาตีเมืองราชธานีพระปถมเจดีย์ ใน
ระหว่าง พ.ศ. 1600 ต่อมาพวกไทยลงมาจากข้างเหนือ อาจจะเปน
พวกพระเจ้าศิริชัยเชียงแสนก็ได้ มาตั้งเมืองสุพรรนภูมขนอกเรียกชื่อ
กันเปนภาษาไทย จึงได้นามว่า "เมืองอู่ทอง" แต่ในจารึกของพระเจ้า
รามคำแหงใช้ชื่อตามที่เคยมีเดิม จึงเรียกว่า "เมืองสุพรรนภูมิ"

พอฉันโคสนาความที่คิดเห็นเรื่องเมืองอู่ทองให้ปรากฏ พวก
นักเรียนโบราณคดีก็เห็นชอบด้วยหมด เมืองนั้นจึงได้ชื่อเรียกกันว่า
"เมืองอู่ทอง" แต่นั้นมา ถึงรัชกาลที่ 6 เมื่อค้นพบพระเจดีย์ยุธหัตถ์ ซึ่ง
สมเด็จพระนเรศวรมหาราชชนช้างไว้ตรงที่ชนช้างชนะพระมหาอุปราชา
เมืองหงสาวดี นะคำบนหนองสาหร่ายในแขวงเมืองสุพรรน ๆ พระ
บาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระราชดำริอุสาหะเสด็จเดิน
ป่าจากพระปถมเจดีย์ ไปนมัสการพระเจดีย์นั้นเมื่อ พ.ศ. 2456 ได้
เสด็จแวะทอดพระเนตรเมืองอู่ทองในระหว่างทาง ประทับแรมอยู่ที่ใน
เมืองคืนหนึ่ง ซึ่งพระราชดำริเห็นว่าวินิจฉัยเรื่องเมืองอู่ทอง มีหลัก
ฐานมั่นคง ต่อมาถึง พ.ศ. 2468 เมื่อซึ่งสถาปนาสมเด็จพระพี่นาง
เธอ เจ้าฟ้านิภานภดล เปนเจ้าฟ้าต่างกรม จึงพระราชทานพระนามกรม

TUDC 26/09/2563

ว่าเจ้าฟ้า "กรมขุนอู่ทองเชตวัคิยนารี" ชื่อเมืองอู่ทองก็เพิ่มขึ้นไป
ทำเนียบหัวเมืองอีกเมืองหนึ่งด้วยประการฉะนี้

เรื่องพระเจดีย์ยุธหัตถี

การที่ค้นพบพระเจดียยุธหัตถีของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช มี
เกี่ยวข้องกับตัวฉันหยู่บ้าง และเหตุที่ค้นพบก็หยู่ข้างแปลกประหลาด
จึงจะเล่าไว้ในนิทานเรื่องนี้ด้วย

เรื่องสมเด็จพระนเรศวรได้ชนช้างยุธหัตถี คือชนกันตัวต่อตัว
กับพระมหาอุปราชาเมืองหงสาวดี พันพระมหาอุปราชาสิ้นชีพบนคอช้าง
มีชัยชนะหย่างมหัศจรรย์ และได้ช่วยสร้างพระเจดีย์ไว้ตรงที่ชนช้าง
องค์หนึ่งนั้น เป็นเรื่องที่เลื่องลือเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวร ฯ
สืบมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา แต่มาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ หาปรากฏ
ว่ามีใครได้เคยเห็นหรือรู้ว่าพระเจดียองค์นั้นหยู่ที่ตรงไหนไม่ มีแต่ชื่อ
เรียกกันว่า "พระเจดียยุธหัตถี" หนังสือเก่าที่กล่าวถึงพระเจดียยุธหัตถี
ก็มีแต่ในหนังสือพระราชพงศาวดาร ว่าเมื่อสมเด็จพระนเรศวร ฯ ชน
ชนะยุธหัตถีแล้ว "ตรัสให้ก่อพระเจดียสถานสวมศพพระมหาอุปราชาไว้
ณะที่บนตระพังกรุ เพียงเท่านั้น

ตัวฉันรักรู้โบราณคดี ตามสมเด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าหยู่หัว มาตั้งแต่ก่อนเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย นึกหยากเห็น
พระเจดียยุธหัตถีของสมเด็จพระนเรศวรมานานแล้ว แต่ไม่สามารถจะ

ไปค้นหาได้ เมื่อเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย จึงได้สืบถามหาตำบลตระพังกรุว่าอยู่ที่ไหน ได้ความว่าเดิมอยู่ในเขตเมืองสุพรรณบุรี แต่เมื่อย้ายเมืองกาญจนบุรีจากเขาชนไก่มาตั้งที่ปากแพรกในรัชกาลที่ 3 โอนตำบลตระพังกรุไปอยู่ในเขตเมืองกาญจนบุรี แต่ในเวลานั้นเมืองกาญจนบุรียังขึ้นอยู่ในกระทรวงกลาโหม ไม่กล้าไปค้นต้องรอมาอีก 3 ปี จนโปรดให้รวมหัวเมืองซึ่งเคยขึ้นกระทรวงกลาโหมและกรมท่า มาขึ้นอยู่ในกระทรวงมหาดไทยแต่กระทรวงเดียว มีโอกาสที่จะค้นหาพระเจดียยุธหัตถ์ฉันจึงสั่งพระยากาญจนบุรี (นุช) ซึ่งเคยรับราชการอยู่ใกล้ชิดกับฉันเมื่อยังเป็นที่หลวงจินดารักษ์ ให้หาเวลว่างราชการออกไปยังบ้านตระพังกรุเอง สืบถามว่าพระเจดียยุธหัตถ์สมเด็จพระนเรศวร ฯ ซึ่งสร้างมีอยู่ในตำบลนั้นหรือไม่ ถ้าพวกชาวบ้านไม่รู้ ก็ให้พระยากาญจนบุรี ฯ เที่ยวตรวจดูเอง ว่ามีพระเจดียโบราณที่ขนาดหรือรูปซึ่งสันนิษฐานสมกับเป็นของพระเจ้าแผ่นดินจะได้สร้าง มีอยู่ในตำบลตระพังกรุบ้างหรือไม่ พระยากาญจนบุรีไปตรวจอยู่นานแล้วบอกรายงานมาว่า บ้านตระพังกรุนั้นมีมาแต่โบราณ เป็นที่ดอนต้องอาศัยใช้น้ำบ่อ มีบ่อน้ำกรุอิฐข้างในซึ่งคำโบราณเรียกว่า “ตระพังกรุ” อยู่หลายบ่อ แต่ถามชาวบ้านถึงพระเจดียที่สมเด็จพระนเรศวร ฯ สร้าง แม้คนแก่คนเฒ่าก็ว่าไม่เห็นมีในตำบลนั้น พระยากาญจนบุรีไปเที่ยวตรวจดูเอง ก็เห็นมีแต่พระเจดียองค์เล็ก ๆ หย่างที่ชาวบ้านชอบสร้างกันตามวัด ดูเป็นของสร้างใหม่ทั้งนั้น ไม่เห็นมีพระเจดียแปลกตาซึ่งสมควรจะเห็นว่าเป็นของ

พระเจ้าแผ่นดินชงล้าง ฉันได้เห็นรายงานหย่างนั้นก็จนใจ มิรู้ทจะ
ค้นหาพระเจดีย์ยุธหัตถ์ต่อไปหย่างไรจนตลอดรัชกาลที่ 5
แต่ฉันรู้มาตั้งแต่ในรัชกาลที่ 5 ว่าสมเด็ดพรระนเรสวร ฯ มิได้
ชงล้างพระเจดีย์องค์นสวมสพพระมหาอุปราชา หย่างว่าในหนังสือ
พระราชพงสาวดาร เพราะในหนังสือพงสาวดารพม่า ชึ่งพระ
ไพรสนท์สารารักส์ (อองเทียน) กรมบ่าไม้แปลจากภาสาพม่าให้ฉันอ่าน
ว่าครั้งนั้นพวกพม่าเชินสพพระมหาอุปราชา กลับไปเมืองหงสาวดี ฉัน
พิจารนาดูรายการที่ปรากศในหนังสือพระราชพงสาวดาร ก็เห็นสมหย่าง
พม่าว่า เพราะรบกันวันชนช้างนั้น เดิมสมเด็ดพระนเรสวร ฯ ตั้งขบวน
ทัพหมายจะตีประทะหน้าข้าสึก ครันชงซาบว่ากองทัพหน้าของข้าสึก ไล่
กองทัพพระยาสรีไสนรงค์ชึ่งไปตั้งขัดตาทัพมาไม่เปนขบวน ชงพระราช
ดำหริเห็นได้ที ก็ตรัดสั่งให้แปรขบวนทัพเข้าตีโอบด้านข้างข้าสึกไนทันที
แล้วชงช้างชนน่าพดออกไล่ข้าสึกด้วยกันกับสมเด็ดพระเอกาทสรถ มี
แต่กองทัพที่ตั้งหยู่ใกล้ ๆ ตามสเด็ดไปด้วย แต่กองทัพที่ตั้งหยู่ห่างได้รู้
กะแสรับสั่งช้าไปบ้าง หรือบางทีก็ยังไม่เข้าใจพระราชประสงค์ก็จะมีบาง
ยกไปช้าไม่ทันเวลาดั่งพระราชประสงค์หลายกอง ช้าในเวลาเมื่อสมเด็ด
พระนเรสวร ฯ ไล่กองทัพหน้าข้าสึกที่แตกพ่ายไปนั้น ผู้เดินเกิดลมพัด
ฝุ่นฟุ้งมืดมนที่ไปทั่วทั้งสนามรบ จนคนเห็นตัวกันมิใคร่ถนัด ช้างพระ
ที่นั่งของสมเด็ดพระนเรสวร ฯ กับช้างชงของสมเด็ดพระเอกาทสรถ เปน
ช้างชนกำลังบ่มมันต่างแล่นไล่ข้าสึกไปโดยเร็ว จนกองทัพพดเดินเท้าที่

TUDC 26/09/2563

ตามสเด็ดถ้าหลัง มีแต่พวกองครักส์ตามติดช้างพระที่นั่งไปไม่ถึงนัก พอผุ้นจางลง สมเด็ดพระนเรสวร ๆ จึงชงชาบว่าช้างพระที่นั่งพาทถวงเข้าไปจนถึงในกองทัพหลวงของข้าสึก ด้วยทอดพระเนตรเห็นพระมหาอุปราชากับพวกเสนา ขี่ช้างยืนพักหยู่ด้วยกันในร่มไม้นะทีนั้น ความมหัสจรรย์ในพระอภินิหารของสมเด็ดพระนเรสวร ๆ เกิดขึ้นในขณะนั้น ท ชงพระสติบัญญาว่องไวทันเหตุการน์ คิดเห็นในทันทีว่าทางที่จะสู้ข้าสึกได้ เหลือหยู่หย่างเดียวแต่เปลี่ยนวธรบให้เปนท่ายุธหัตถี จอมพลชนช้างกันตัวต่อตัว อันนับถือกันว่าเปนวธรบของกสัตรชงแกล้วกล้า ก็ขับช้างพระที่นั่งเข้าไปชวนพระมหาอุปราชาให้ท่ายุธหัตถี ฝ่ายพระมหาอุปราชาก็เปนกสัตรมีชัดตยะมานะ จะไม่รับก็ละอาย จึงได้ชนช้างกัน เมื่อสมเด็ดพระนเรสวร ๆ พันพระมหาอุปราชาสิ้นชีพบนคอช้างนั้น ทงพระองค์เองกับสมเด็ดพระเอกาทสรถหยู่ในที่ล้อม พระองค์สมเด็ดพระนเรสวร ๆ ก็ถูกบันบาดเจ็บที่พระหัถ นายมหานุภาพคนช้างพระที่นั่งก็ถูกบันตายหมันภักดิ์สวรภลางช้างของสมเด็ดพระเอกาทสรถ ก็ถูกบันตายในเวลาชงชนช้างชนะมังจาชะโร ต้องชงเสียงภัยหยู่ในที่ล้อมทง 2 พระองค์ แต่ไม่ช้านักกองทัพพวกที่ตามสเด็ดก็ไปถึง แก้เอาออกจากที่ล้อมกลับมาค่ายหลวงได้ ส่วนกองทัพหงสาวดีก็ลังดนใจกันอดหม่าน ด้วยพระมหาอุปราชาผู้เปนจอมพลสิ้นชีพ ก็รบรวบรวมกันเลกทัพ เชิญศพพระมหาอุปราชากลับไปเมืองหงสาวดีในวันนั้น ฝ่ายทางข้างไทยต่อมาอีก 2 วัน กองทัพที่สมเด็ดพระนเรสวร ๆ ให้ไปตามติข้าสึกจึงได้ยกไป ไป

ทันตีแตกพ่ายแต่ทัพหลังของพวกหงสาวดี ได้ช้างม้าสาตราวุธมาดังว่าในหนังสือพระราชพงสาวดาร ส่วนกองทัพหลวงของข้าสึกนั้นรอดไปได้ เรื่องที่จึงเห็นจะเปนหย่างนี้ สมเด็ดพระนเรสวร ฯ จึงซงพระพิโรธพวกแม่ทัพนายกอง มีเจ้าพระยาจักรี ฯ เปนต้น ที่ไม่ยกไปทันตามรับสั่งถึงวางบทให้ประหารชีวิตตามกดอัยการสึก เพราะพวกนั้นเปนเหตุให้ข้าสึกไม่แตกพ่ายไปหมดทุกทัพ

แม้จะมีคำถามว่า ถ้าพระเจดีย์ยุธหัตถี มิได้ส้างสวมสพพระมหาอุปราชาหงสาวดี ดังว่าไว้ในหนังสือพระราชพงสาวดาร สมเด็ดพระนเรสวร ฯ ซงส้างพระเจดีย์องค์นั้นขึ้นทำไม ข้อนี้ก็มีหลักถานในหนังสือพระราชพงสาวดาร พอจะคิดเห็นเหตุได้ ด้วยเมื่อสมเด็ดพระนเรสวร ฯ สเด็ดกลับมาถึงพระนคร สมเด็ดพระพนรัตนวัดป่าแก้ว ซึ่งเปนตำแหน่งพระสังคราชฝ่ายขวา พาพระสงค์ราชาคนะ 25 รูป เข้าไปเฝ้าเยี่ยมถามข่าวตามประเพนี เห็นข้าราชการที่ถูกตัดสินประหารชีวิต ต้องจำหยู่ที่ในวัง สมเด็ดพระพนรัตนทูนถามสมเด็ดพระนเรสวร ฯ ว่าสเด็ดไปทำสงครามก็มีชัยชนะข้าสึก เหตุไฉนพวกแม่ทัพนายกองจึงต้องราชทันท์เล่า สมเด็ดพระนเรสวร ฯ ซงเล่าเรื่องที่รบกัน ให้สมเด็ดพระพนรัตนฟัง แล้วตรัดว่า ข้าราชการเหล่านั้น "มันกลัวข้าสึกมากกว่าโยม ละให้แต่โยมสองคนพี่น้องฝ่าเข้าไปในท่ามกลางข้าสึก จนได้ทำยุธหัตถีกับพระมหาอุปราชา มีชัยชนะแล้วจึงได้เห็นหน้ามัน นี่หากบารมีของโยมหาไม่แผ่นดินก็จะเปนของหงสาวดีเสียแล้ว"

TUDC 26/09/2563

สมเด็ดพระพนรัตนถวายพระพรว่า ซึ่งข้าราชการเหล่านั้น จะ
ฉลาดข้าศึกยิ่งกว่าพระองค์เห็นจะไม่เปนได้ ที่เกิดเหตุบันดานให้สเด็ด
เข้าไปมีชัยชนะโดยง่ายพังพระองค์ในท่ามกลางข้าศึกนั้น น่าจะเปนเพราะ
พระบารมีบันดานจะให้พระเกียรติปรากฏไปทั่วโลก เปรียบเหมือนเมื่อ
ครั้งพระพุทธเจ้าสเด็ดประทับหยู่ใต้ต้นสรีมหาโพธิ ในวันที่จะตรัสรู้พระ
โพธิญาณนั้น เทวดาก็มาเผ้าหยู่เปนอันมาก เมื่อพระยามารยกพล
มาผจญ ถ้าหากเทวดาช่วยรบพุ่งพระยามารให้พ่ายแพ้ไป ก็จะไม่สู
อัศจรรย์นัก ผเอินเทวดาพากันหนีไปหมด ยังเหลือแต่พระพุทธเจ้า
พระองค์เดียว ซึ่งสามารถปราบพระยามารกับทงรพลให้พ่ายแพ้ได้ จึง
ได้พระนามว่า "สมเด็ดพระพิชิตมารโมสี สรัสรรเพชญาณ" เปน
มหัศจรรย์ไปทั่วอนันตจักรวาล ที่พระองค์ชนะสงครามอรงนักคลาย
กัน ถ้าหากมีชัยชนะด้วยกำลังรพล พระเกียรติยศก็จะไม่เปนมหัศจรรย์
เหมือนที่มีชัยด้วยซึ่งท่าพุธหัตถีโดยง่ายพังพระองค์กับสมเด็ดพระอนุชา
อิราช จึงเห็นว่าหากพระบารมีบันดานเพื่อเฉลิมพระเกียรติยศ ไม่ควน
ซึ่งโทมนัสน้อยพระราชหฤทัย สมเด็ดพระนเรศวร ฯ ได้ซึ่งฟังสมเด็ด
พระพนรัตนถวายวิสัชนา ก็ซึ่งพระปีติโสมนัสล้นพระพิโรธ สมเด็ด
พระพนรัตนจึงทูนขอชีวิตข้าราชการไว้ทงหมด แต่ในหนังสือพระราช
พงศาวดารชาดคฉามหยู่ข้อหนึ่ง ซึ่งมีวัตถุแสะหลักฉานปรากฏหยู่ ว่า
สมเด็ดพระพนรัตนได้ทูนแนะนำให้สมเด็ดพระนเรศวร ฯ เฉลิมพระเกียรติ
ทมชัยชนะครงนม ด้วยบลเพ็นพระราชกุศลตามเยยงหย่างพระเจ้า

ทุตถะคามนี ที่ชาวลังกานับถือว่าเปนวีระมหาราช อันมีเรื่องหยู่ในคัมภีร์มหาวงส์คล้ายกันมาก ในเรื่องนั้นว่าเมื่อ พ.ศ. 338 พระยาเอลารทมิลมิจฉาทิตถี ยกกองทัพจากอินเดียมาตีได้เมืองลังกา แล้วครอบครองหยู่ถึง 40 ปี ในเวลาที่เมืองลังกาตกหยู่ในอำนาดมิจฉาทิตถีนั้น มีเชื้อวงส์ของพระเจ้าเทวานัมปิยดิสองค์หนึ่ง ซงนามว่าพระยากากะวรรนดิสได้ครองเมืองอันหนึ่งหยู่ในโรหนะประเทสตอนกลางเกาะลังกา พระยากากะวรรนดิสมีโอรส 2 องค์ ๆ ไหย่ซงนามว่า ทุตถะคามนี องค์น้อยซงนามว่า ดิสกุมาร ช่วยกันซ่องสุมรี้พลหมายจะตีเอาเมืองลังกาคืน แต่พระยากากะวรรนดิส ถึงแก่พิราลัยไปเสียก่อน ทุตถะคามนีกุมารได้เปนพระยาแทนพระบิดา พยายามรวบรวมกำลังได้จนพอการ แล้วยกกองทัพไปตีเมืองอนุราถบุรีราชธานี ได้รบกับพระยาเอลารทมิลถึงชนช้างกันตัวต่อตัว ทุตถะคามนีกุมาร ฟันพระยาเอลารทมิลสิ้นชีพบนคอช้าง ก็ได้เมืองลังกาคืนเปนของราชวงส์ที่ถือพระพุทธสาสนา ในการฉลองชัยมงคลครั้งนั้น พระเจ้าทุตถะคามนีให้ส้างพระเจดีย์องค์หนึ่งขึ้นตรงที่ชนช้างชนะ แล้วส้างพระมหาสถูปอีกองค์หนึ่งเรียกว่า มริจิวัตเจดีย์ ขึ้นที่ในเมืองอนุราถบุรี เปนที่คนทั้งหลายสักการะบูชา เฉลิมพระเกียรติพระเจ้าทุตถะคามนีสืบมา สมเด็ดพระนเรสวรฯ จึงโปรดให้ส้างพระเจดีย์ยุธหัตถี ขึ้นตรงที่ซงชนช้างองค์หนึ่ง แล้วซงส้างพระเจดีย์ไหย่อีกองค์หนึ่ง ขนานนามว่า "พระเจดีย์ชัยมงคล" ขึ้นที่ "วัดเจ้าพระยาไทย" อันเปนที่สถิตของพระสังคราชาฝ่ายขวา จึงมักเรียกกันว่า "วัดป่าแก้ว"

ตามนามเดิมของพระสงค์คนะนั้น พระเจดีย์ชัยมงคลก็ยังปรากฏหยู่ทางข้างตะวันออกของทางรถไฟ เห็นได้แต่ไกลจนบัดนี้ เหตุที่ส้างพระเจดีย์รู้มาแล้วแต่ในรัชกาลที่ 5 ว่าเปนดังเล่ามา เปนแต่ยังไม่รู้ว่าพระเจดีย์ยุธหัตถีหยู่ที่ไหนเท่านั้น

เหตุที่จะพบพระเจดีย์ยุธหัตถีนั้นก็หยู่ข้างแปลกประหลาด ดูเหมือนจะเปนในปีแรกรัชกาลที่ 6 พระยาปริยัติธัมธาดา (แพ ตาลลักสน์) เมื่อยังเปนที่หลวงประเสิดอักสรนิติ ช่วยเที่ยวหาหนังสือไทยฉบับเขียนของเก่า อันกะจัดกะจายหยู่ในพื้นเมือง ให้หอพระสมุดสำหรับพระนครวันหนึ่งไปเห็นยายแก่ที่บ้านแห่งหนึ่ง กำลังรวบรวมเอาสมุดไทยลงใส่กะชุ ถามว่าจะเอาไปไหน แกบอกว่าจะเอาไปเผาไฟทำสมุกสำหรับลงรัก พระยาปริยัติ ฯ ขออ่านดูหนังสือในสมุดเหล่านั้น เห็นเปนหนังสือเรื่องพงสาวดารหยู่เล่มหนึ่ง จึงขอยายแก่เอามาส่งให้ฉันที่หอพระสมุด ฯ ฉันเห็นเปนสมุดของเก่าเขียนตัวบันจงด้วยเส้นรง (มิใช่หรดานที่ชอบใช้กันในชั้นหลัง) พอเปิดออกอ่านก็ประหลาดใจ ด้วยขึ้นต้นมีบานแผนกว่า สมเด็ดพระนารายน์มหาราช ตรัดสั่งให้รวบรวมจดหมายเหตุต่าง ๆ แต่งหนังสือพระราชพงสาวดารฉบับนั้น เมื่อ นะ วันพุธ เดือน 5 ขึ้น 12 ค่ำ ปีวอก จุลสักราช 1042 (พ.ส. 2223) แปลกกับหนังสือพระราชพงสาวดารฉบับอื่น ๆ ที่มีในหอพระสมุด ฯ ฉันจึงให้เรียกว่า "พระราชพงสาวดารฉบับหลวงประเสิด" เพื่อเปนเกียรติยสแก่ผู้ได้มา

ต่อมาฉันอ่านหนังสือพระราชพงสาวดารฉบับหลวงประเสิด เทียบ

กับฉบับพิมพ์ 2 เล่ม สังเกตได้ว่าฉบับหลวงประเสิดแต่งก่อน ผู้แต่ง
ฉบับพิมพ์ 2 เล่ม คัดเอาความไปลงตรง ๆ ค่ำก็มี เอาความไปแต่ง
เพิ่มเติมให้พิสดารขึ้นก็มี แก้สักราชเคลื่อนคลาดไปก็มี แต่งแซก
ลงใหม่ก็มี บางแห่งเรื่องทักล่าวในพงสาวดารฉบับหลวงประเสิด แตก
ต่างกันกับทักล่าวในฉบับพิมพ์ 2 เล่มก็มี เมื่อฉันอ่านไปถึงตอนสมเด็ด
พระนเรศวร ฯ ชนช้าง เห็นในฉบับหลวงประเสิดว่า พระมหาอุปราชา
มาตั้งประชุมทัพหยู่ตำบนตระพังกรุ แล้วมาชนช้างกับสมเด็ด
พระนเรศวร ฯ ทตำบนหนองสาหร่าย เมื่อวันจันท เดือนย แรม 2 ค่ำ
ปีมะโรง จุลศักราช 954 (พ.ศ. 2135) พอเห็นหย่างนนฉันก็นึกขน
ว่าได้เค้าจะค้นพระเจดียยุธหัตถอกแล้ว รอพอพระยาสุพรรน ฯ (อ
กรรนสูตร ซึ่งพายหลังได้เปนพระยาสุนทรยุร์ ฯ สมุหเทสาภิบาลมนทล
นครชัยศร์) เข้ามากรุงเทพ ฯ ฉันเล่าเรื่องพระเจดียยุธหัตถให้ฟัง แล้ว
สั่งให้ไปสืบดูว่าตำบนชื่อหนองสาหร่ายในแขวงเมืองสุพรรน ฯ ยังมีหรือไม่
ถ้ามีให้พระยาสุพรรน ฯ ออกไปเองถึงตำบนนั้น สืบถามดูว่ามีพระเจดีย
โบรานหยู่นะที่แห่งหนึ่งแห่งใดบ้าง พระยาสุพรรน ฯ ออกไปสืบหยู่ไม่
ถึงเดือนก็มรายงานบอกมา ว่าตำบนหนองสาหร่ายนนยังมีหยู่ใกล้กับ
ลำน้ำท่าคอย ทางทิศตะวันตกเมืองสุพรรน ฯ (คือลำน้าเดียวกันกับลำ
น้าจรเข้สามพนทองเมืองอทองนนเอง แต่หย่เหนือขนไปไกล) พระยา
สุพรรน ฯ ได้ออกไปที่ตำบนนั้น สืบถามถึงพระเจดียโบราน พวก
ชาวบ้านบอกว่ามีหยู่ในป่าตรงที่เรียกกันว่า “ดอนพระเจดีย” องค์หนึ่ง
พระยาสุพรรน ฯ ถามต่อไปว่าเปนพระเจดียของใครสร้างไว้ รูหรือไม่

TUDC 26/09/2563

พวกชาวบ้านตอบว่าไม่รู้ว่าใครสร้าง เป็นแต่ผู้หลักผู้ใหญ่บอกเล่าสืบมาว่า "พระนเรศวรกับพระนารายน์ ชนช้างกันทรงนั้น" ก็เป็นอันได้เรื่องที่สั่งให้ไปสืบ พระยาสุพรรณฯ จึงให้พวกชาวบ้านพาไปยังตอนพระเจดีย์เมื่อแรกไปถึงไม่เห็นมีพระเจดีย์หยู่ที่ไหน เพราะต้นไม้ขนปกคลุมพระเจดีย์มิดหมดทั้งองค์ จนผู้นำทางเข้าไปถางเป็นช่องให้มองดูจึงแลเห็นอิฐก่อถาน รู้ว่าพระเจดีย์หยู่ตรงนั้น ถ้าไม่รู้จากชาวบ้านไปก่อน ถึงใครจะเดินผ่านไปใกล้ๆ ก็เห็นจะไม่รู้ว่ามีพระเจดีย์หยู่ตรงนั้น ฉันนึกว่าคงเป็นเพราะเหตุนี้เอง จึงไม่รู้กันว่าพระเจดีย์ยุธหัตถียังมีหยู่ เลยหายไปกว่า 100 ปี พระยาสุพรรณฯ ระดมคนให้ช่วยกันตัดต้นไม้ที่ปกคลุมพระเจดีย์ออกหมดแล้ว ให้ช่างถ่ายรูปพระเจดีย์ส่งมาให้ฉันด้วยกันกับรายงาน สังเกตดูเป็นพระเจดีย์มีฐานทักษิณเป็น 4 เหลี่ยม 3 ชั้น ขนาดฐานทักษิณชั้นล่างกว้างราว 8 วา แต่องค์พระเจดีย์เหนือฐานทักษิณชั้นที่ 3 ขึ้นไปหักพังเสียหมดแล้ว รูปสัณฐานจะเป็นหย่างไรรู้ไม่ได้ ประมาณขนาดสูงของพระเจดีย์เมื่อยังบริบูรณ์ เห็นจะราวเท่าๆ กับพระปรางค์ทวัดราชบุรณะในกรุงเทพฯ พอฉันเห็นรายงานกับรูปถ่ายที่พระยาสุพรรณฯ ส่งมา ก็สิ้นสงสัย รู้ว่าพบพระเจดีย์ยุธหัตถีเป็นแน่แล้ว มีความยินดีเทียบเมื่อเดิน รับน่าความขึ้นกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าหยู่หัว ก็ซึ่งพระบิดิโสมนัสตรัสว่า พระเจดีย์ยุธหัตถีเป็นอนุสาวรีย์เฉลิมเกียรติของเมืองไทยสำคัญหย่างยิ่งแห่งหนึ่ง ถึงหยู่ไกลไปสักหน่อยก็จะสเด็ดไปสักการะบูชา จึงซึ่งพระอุสาหะสเด็ดไปเมื่อ พ.ศ. 2456 ด้วยประการฉะนี้

TUDC 26/09/2563

นิทานที่ 19
เรื่องเมืองไทยมีพระเจ้าแผ่นดิน 2 พระองค์

(1)

ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 มาจนในรัชกาลที่ 5 ชาวต่างประเทศเข้าใจกันว่า ประเพณีเมืองไทยผิดกับประเทศอื่น ๆ ด้วยมีพระเจ้าแผ่นดิน 2 พระองค์เสมอ แม้สมเด็ดพระราชินีนาถวิคตอเรียประเทศอังกฤษก็เคยตรัสถามฉัน ว่า "ประเทศของเธอมีพระเจ้าแผ่นดิน 2 พระองค์มิใช่หรือ" แต่เวลาเมื่อฉันไปเฝ้าใน พ.ศ. 2434 มีสมเด็ดพระบรมโอรสาธิราช แล้ว ฉันจึงทูลสนองว่าเดี๋ยวนี้เลิกประเพณีมีพระเจ้าแผ่นดิน 2 พระองค์แล้ว เปลี่ยนเป็นมีมกุฎราชกุมารเป็นรัชทายาทเหมือนเช่นประเทศอื่น ๆ ก็ไม่ซงสักใช้ต่อไป อันมูลเหตุที่ชาวต่างประเทศเข้าใจกันว่าเมืองไทยมีพระเจ้าแผ่นดิน 2 พระองค์เป็นนิจนั้น เกิดด้วยเมื่อรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็ดพระจอมเกล้าเจ้าหยู่หัวซงเพิ่มพระเกียรติยศสมเด็ดพระอนุชาธิราชเจ้าฟ้าจุฑามณี กรมขุนอิศเรสรังสรรค์ ซึ่งเป็นพระมหาอุปราชให้เป็นพระเจ้าแผ่นดินอีกพระองค์หนึ่ง ซงพระนามว่า "พระบาทสมเด็ดพระปิ่นเกล้าเจ้าหยู่หัว" ผิดกับพระมหาอุปราชในรัชกาลก่อน ๆ ซึ่งเป็นแต่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลมาทุกรัชกาล เมื่อพระมหาอุปราชซงพระเกียรติยศเป็นพระเจ้าแผ่นดินขึ้น ไทยเราจึงบอกอธิบายแก่ฝรั่งว่าพระบาทสมเด็ดพระจอมเกล้าเจ้าหยู่หัว เป็นพระเจ้าแผ่นดิน

TUDC 26/09/2563

ที่ 1 The First King พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าหยู่หัว เปน
พระเจ้าแผ่นดินที่ 2 The Second King ฝรั่งก็เข้าใจว่าประเพณี
เมืองไทยมีพระเจ้าแผ่นดิน 2 พระองค์ปนกันมาแต่ก่อน ถึงรัชกาล
ที่ 5 ฝรั่งก็ยังเรียกพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าหยู่หัว ว่าพระเจ้า
แผ่นดินที่ 1 เรียกกรมหมื่นบวรวิชัยชาญราชบุตรของพระบาทสมเด็จ
พระปิ่นเกล้าเจ้าหยู่หัว ซึ่งได้เปนกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ว่า
พระเจ้าแผ่นดินที่ 2 หยู่หย่างเดิมสืบมา จนเลิกตำแหน่งกรมพระราชวัง
บวรสถานมงคลแล้ว ควรที่เรียกว่าพระเจ้าแผ่นดินที่ 1 และที่ 2 จึงเงียบ
หายไป

ฉันเคยนึกสงสัยมาแต่แรกอ่านหนังสือพงศาวดารกรุงรัตนโกสินท์
ว่าพระมหาอุปราชรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 ก็เปนสมเด็จพระอนุชา
ร่วมพระชนนี เหมือนหย่างพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าหยู่หัว
ทั้ง 2 พระองค์ เหตุไฉนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าหยู่หัว
จึงชงดงพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า ๆ ให้เปนหย่างพระเจ้าแผ่นดิน
คิดดูก็ไม่เห็นเหตุ ต่อมาอีกช้านานเมื่อฉันหาหนังสือเข้าหอพระสมุด
สำหรับพระนคร ได้สำเนาคำพูนถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าหยู่หัวมาอ่าน ควรพูนนนว่าพระราชาคนะสงฆคณบทงพระราช
องค์สาพุชองค์ และเสนาบดีมนตรีมุขทงปวงพร้อมใจกัน “ขออันเชิญ
พระบาทสมเด็จพระอนุชาธิบดี เจ้าพามงกุฎ ๆ และสมเด็จพระเจ้า
น้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศวังสรรพยากรณ ถวัดยราชสมบัติ” ดังน

ฉันก็เข้าใจว่าคงเป็นเพราะทูนถวายราชสมบัติทั้ง 2 พระองค์ด้วยกัน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าหยู่หัวจึงต้องซงสถาปนาสมเด็จพระอนุชา เป็นพระเจ้าแผ่นดินด้วยอีกพระองค์หนึ่ง แต่ก็เกิดสงสัยต่อไปว่าเหตุไฉนจึงถวายราชสมบัติทั้ง 2 พระองค์ด้วยกัน ซึ่งไม่เคยมีเยยงหย่างมาแต่ก่อน แต่มีรู้จะค้นหาอธิบายได้หย่างไร จนถึงในรัชกาลที่ 6 วันหนึ่งเจ้าพระยาภานุวงส์ ฯ มาหา เวลานั้นอายุท่านกว่า 80 ปีแล้ว แต่ความซงจำของท่านแม่นย่ำ ฉันเคยถามได้ความรู้เรื่องโบราณคดีมาจากท่านหลายครั้ง วันนั้นเมื่อสนทนากัน ฉันนึกขึ้นถึงเรื่องที่ทูนถวายราชสมบัติทั้ง 2 พระองค์ ถามท่านว่าท่านซาบหรือไม่ เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าหยู่หัวสวรรคตนั้น เพราะเหตุใดสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงส์ (บิดาของท่านเมื่อยังเป็นเจ้าพระยาพระคลัง ฯ) ซึ่งเป็นหัวหน้าในราชการ จึงแนะนำให้ถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าหยู่หัว กับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าหยู่หัวด้วยกันทั้ง 2 พระองค์ ไม่ถวายแต่พระองค์เดียวเหมือนหย่างเมื่อเปลี่ยนรัชกาลก่อน ๆ ท่านบอกว่าเรื่องนี้ท่านซาบด้วยได้ยินกับหูของท่านเอง แล้วเล่าต่อไปว่า วันหนึ่ง เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าหยู่หัวใกล้จะสวรรคต สมเด็จเจ้าพระยา ฯ ไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าหยู่หัว ซึ่งซงผนวดหยู่ วัดบวรนิเวส ฯ กราบทูลให้ซงซาบว่าจะเชิญเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าหยู่หัว ตรัสว่า ถ้าจะถวายราชสมบัติแก่พระองค์ ขอให้ถวายแก่

พระบาทสมเด็ดพระปิ่นเกล้า ฯ ซึ่งตรัดเรียกว่า "ท่านฟากข้างโน้น" ด้วย เพราะพระบาทสมเด็ดพระปิ่นเกล้า ฯ พระชดำแรงนัก ตามตำราโหราสาตรว่า ผู้มีชดาเช่นนั้นจะต้องได้เปนพระเจ้าแผ่นดิน ถ้าชงรับราชสมบัติแต่พระองค์เดียวจะเกิดอัปมงคล ด้วยไปกีดบารมีของสมเด็ดพระอนุชา แม้ถวายราชสมบัติด้วยกันทง 2 พระองค์ จะได้ชงสถาปนาสมเด็ดพระอนุชาให้เปนพระเจ้าแผ่นดินด้วยอีกพระองค์หนึ่ง เหมือนหย่างสมเด็ดพระนเรสวรมหาราช ชงสถาปนาสมเด็ดพระเอกาทสรถเปนพระเจ้าแผ่นดินด้วยกัน เช่นนี้จงจะพ้นอัปมงคล สมเด็ดเจ้าพระยา ฯ ก็ไม่ขัดพระอัชยาสัย ออกจากวัดบวรนิเวส ฯ ข้ามฟากไปเฝ้าพระบาทสมเด็ดพระปิ่นเกล้า ฯ ณะ พระราชวังเดิม (ที่เปนโรงเรียนนายเรือหย่างบัดนี้) ตัวท่านเองเวลานั้นอายุได้ 18 ปีนั่งไปหน้าเก๋งเรือของบิดา เมื่อไปถึงพระราชวังเดิม เปนเวลาพระบาทสมเด็ดพระปิ่นเกล้า ฯ ประทับหยู่ที่แพน่าวัง สเด็ดออกมารับสมเด็ดเจ้าพระยา ฯ ที่แพลอย ตัวท่านหยู่ในเรือ ได้ยินสมเด็ดเจ้าพระยา ฯ เล่าถวายพระบาทสมเด็ดพระปิ่นเกล้า ฯ ดังกล่าวมาจึงซาบเรือง ตามที่เจ้าพระยาภานุวงส์ ฯ เล่า ก็สมกับประกาสของพระบาทสมเด็ดพระจอมเกล้าเจ้าหยู่หัว ว่าชงสถาปนาพระบาทสมเด็ดพระปิ่นเกล้าเจ้าหยู่หัว ตามแบบหย่างครั้งสมเด็ดพระนเรสวรมหาราชชงสถาปนาสมเด็ดพระเอกาทสรถ จึงเชื่อได้ว่าเรื่องที่จึงเปนหย่างเจ้าพระยาภานุวงส์ ฯ เล่า

TUDC 26/09/2563

(2)

เมื่อฉันเขียนนิทานโบราณคดี มักล่าวถึงสมเด็ดพระนเรศวร
มหาราชกับสมเด็ดพระเอกาทศรถในนิทานบางเรื่อง นักขนว่าที่สมเด็ด
พระนเรศวรมหาราชซงสถาปนาสมเด็ดพระเอกาทศรถ เปนพระเจ้า
แผ่นดินด้วยกันกับพระองค์ ก็เปนการแปลกประเพนีครงกรุงศรีอยุธยา
เหมือนกันกับที่พระบาทสมเด็ดพระจอมเกล้าเจ้าหยู่หัว ซงสถาปนา
พระบาทสมเด็ดพระปิ่นเกล้าเจ้าหยู่หัวเปลกประเพนีครงกรุงรัตนโกสินท์
สมเด็ดพระนเรศวร ฯ จะซงทำตามแบบหย่างซงเคยมีมาแต่ก่อนแล้ว
หรือจะซงพระราชดำหริขนใหม่ด้วยมีเหตุหย่างใดหย่างหนง นักขนหย่าง
นนจงค้นดูในพงศาวดาร พบเรื่องปรากดในหนังสือ “พระราชพงศาวดาร
ฉบับหลวงประเสิด” ซึ่งแต่งครั้งสมเด็ดพระนารายน์มหาราช ได้ความ
ว่า เมื่องไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยา เคยมีพระเจ้าแผ่นดิน 2 พระองค์
พร้อมกันเมื่อก่อนรัชกาลสมเด็ดพระนเรศวรมหาราชถง 2 ครง คือ
เมื่อ พ.ศ. 2006 สมเด็ดพระบรมไตรโลกนาถไปเสวยราชสมบัติหยู่
นะเมื่องพิสนุโลก โปรดให้พระราชโอรสพระองค์ใหย่เปนพระเจ้าแผ่นดิน
ซงพระนามว่าพระบรมราชา เสวยราชสมบัติพระนครศรีอยุธยาครงหนง
ครันสมเด็ดพระบรมไตรโลกนาถสวรรคตเมื่อ พ.ศ. 2033 สมเด็ด
พระบรมราชาได้ซงรับรัชทายาทซงพระนามว่า สมเด็ดพระบรมราชาธิราช
ที่ 3 ซงดงพระอนุชาเปนพระเจ้าแผ่นดินซงพระนามว่า สมเด็ดพระ
เชตถา เสวยราชสมบัตินะเมื่องพิสนุโลกอีกครงหนง เพราะฉะนน

TUDC 26/09/2563

สมเด็ดพระนเรศวรมหาราช เป็นแต่เอาแบบหย่างมาทำตามเมื่อสถาปนา
สมเด็ดพระเอกาทศรถ หาได้ซ้งตั้งแบบขนไหม่ไม่ ฉันยังคิดใจจิ่งค้น
เรื่องพงสาวดารถอยหลังต่อไปอีก ว่าทีมพระเจ้าแผ่นดิน 2 พระองค์
เมื่อครั้งรัชกาลสมเด็ดพระบรมไตรโลกนาถ และรัชกาลสมเด็ดพระ
บรมราชาธิราชที่ 3 จะได้เยยงหย่างมาแต่ไหน ค้นไปได้เค้าในหนังสือ
ราชาธิราช ตอนเมื่อสมเด็ดพระบรมไตรโลกนาถ เปนสัมพันธมิตรไมตรี
กับพระเจ้าหงสาวดีบิดกธรรมเจดีย์ ว่าพระเจ้าหงสาวดีแก้บ้ญหาของ
สมเด็ดพระบรมไตรโลกนาถออก สมเด็ดพระบรมไตรโลกนาถยกย่อง
พระเกียรติพระเจ้าหงสาวดี ด้วยให้ราชทูตเชินพระสุพรรนบัตรไปถวาย
พระนามว่า "พระมหาธัมราชา" และบอกไปในพระราชสาส์นว่า "เปน
นามของพระเจ้าตามาแต่ก่อน" ฉันได้ความรู้ขนไหม่ว่าสมเด็ดพระ
บรมไตรโลกนาถ เปนราชนัดดาของพระมหาธัมราชาเจ้ากรุงสุโขทัย
จิ่งเอามาปรับกับเรื่องในหนังสือพระราชพงสาวดาร ถ้าได้ความถึงต้น
เรื่องอันเปนเหตุให้เมืองไทยมีพระเจ้าแผ่นดิน 2 พระองค์พร้อมกันใน
บางคราว ดังจะเล่าในตอนที่ 3 ต่อไปนี้ แต่ต้องสันนิฐานเอาความ
ทบกพร่องประกอบบ้าง

(3)

เดิมเมืองเหนือ คืออานาเขตเมืองสุโขทัย กับเมืองใต้ คือ
อานาเขตกรุงศรีอยุธยา มีราชวงส์ปกครองต่างกัน ราชวงส์พระร่วง

TUDC 26/09/2563

ครองเมืองเหนือ ราชวงศ์อู่ทองครองเมืองใต้ แม้เมืองเหนือต้องยอมเป็นประเทศราชขึ้นต่อเมืองใต้ เมื่อครั้งรบเพื่อสมเด็จพระบรมราชาธิราช (พงั่ว) ที่ 1 แล้ว ก็ยังมีเจ้านายในราชวงศ์พระร่วงเป็นพระมหาธรรมราชาครองเมืองเหนือสืบกันมา เมื่อรัชกาลสมเด็จพระอินทราชาธิราชครองกรุงศรีอยุธยา พระมหาธรรมราชาที่ 3 สวรรคต เจ้าพี่เจ้าน้อง 2 องค์ซึ่งนามว่า "พระยาบานเมือง" ผู้ครองเมืองสองแคว (ซึ่งพายหลังเปลี่ยนชื่อเป็นเมืองพิษณุโลก) องค์หนึ่งซึ่งนามว่า "พระยารามคำแหง" ผู้ครองเมืองศรีสัชนาลัยองค์หนึ่งชิงกันเป็นพระมหาธรรมราชา เกิดรบพุ่งกันจนเมืองเหนือเป็นจลาจล สมเด็จพระอินทราชาธิราชจึงเสด็จยกกองทัพขึ้นไประงับ เมื่อเสด็จไปถึงเมืองพระบาง (คือเมืองนครสวรรค์บัดนี้) พระยาบานเมืองกับพระยารามคำแหงเกรงพระเดชานุภาพ ต่างลงมาเฝ้าสมเด็จพระอินทราชาธิราชโดยตรง 2 พระองค์ สมเด็จพระอินทราชาธิราชจึงชี้แจงเปรียบเทียบให้พระยาบานเมือง (ผู้เป็นพี่) เป็นพระมหาธรรมราชาที่ 4 ให้พระยารามคำแหง (ผู้เป็นน้อง) เป็นอุปราช ต่างกลับไปครองเมืองสองแคว และเมืองศรีสัชนาลัยอยู่ตามเดิม เมืองเหนือก็กลับเป็นปรกติ เมื่อระงับจลาจลแล้ว สมเด็จพระอินทราชาธิราชจะชิงตัวเจ้าสามพระยาราชบุตร ให้ครองเมืองชัยนาทอันอยู่ต่อแดนกับเมืองเหนือ จึงตรัสขอราชธิดาของพระมหาธรรมราชาที่ 4 มาอภิเษกสมรสกับเจ้าสามพระยาให้ครองเมืองชัยนาทอยู่ด้วยกัน ครั้นสมเด็จพระอินทราชาธิราชสวรรคต เจ้าอ้ายกับเจ้ายี่พระยาราชบุตรที่เป็นพี่

TUDC 26/09/2563

ชิงราชสมบัติกันรบกันสิ้นพระชนม์ทั้ง 2 พระองค์ เจ้าสามพระยาได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินซึ่งพระนามว่า สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 นางราชธิดาของพระมหาธรรมราชาที่ 4 ก็ได้เป็นพระอัครมเหสี มีพระราชกุมารพระองค์หนึ่ง (คือสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เป็นเจ้านายองค์แรกที่เป็นเชื้อสายทั้งราชวงศ์พระร่วงและราชวงศ์อู่ทองรวมอยู่ในพระองค์) ประสูติเมื่อปีกุน พ.ศ. 1974 สมเด็จพระบิดาราชซึ่งสถาปนาเป็น พระราเมศวร ทรงชำนาญ

ฝ่ายเมืองเหนือ ตั้งแต่สมเด็จพระอินทราชาธิราชซึ่งระงับจลาจลแล้ว แม้การพายนอกเรียบร้อยเป็นปรกติ แต่ชาวเมืองสรีสัชนาลัยกับชาวเมืองสองแควยังถือตัวเป็นต่างพวกไม่ชอบกัน พระยารามคำแหงเจ้าเมืองสรีสัชนาลัยถึงพิราลัยไปก่อนพระมหาธรรมราชาที่ 4 พระยายุทธิษฐิระ (ในหนังสือพระราชพงศาวดารเรียกว่า "พระยาชเลียง") ผู้เป็นบุตรได้เป็นเจ้าเมืองสรีสัชนาลัยปกครองพัคพวกของบิดาต่อมา ครั้นพระมหาธรรมราชาที่ 4 สิ้นพระชนม์ ชรอยจะมีแต่ราชบุตรที่มิได้เป็นอัครมเหสี พระยายุทธิษฐิระเจ้าเมืองสรีสัชนาลัยจึงถือว่าตัวควรจะได้เป็นพระมหาธรรมราชา โดยสืบสิทธิมาจากพระยารามคำแหง แต่พวกเมืองสองแควไม่ยอม เมืองเหนือจึงเกิดชิงกันเป็นพระมหาธรรมราชาขึ้นอีก แต่ผู้หลักผู้ใหญ่ในเมืองเหนือที่เป็นกลาง เกรงจะเกิดรบพุ่งกันเป็นจลาจลเหมือนหนหลัง จึงเปรียบเทียบให้มาทูลขอพระราเมศวรขึ้นไปครองเมืองเหนือ โดยเป็นราชบัติดาของพระมหาธรรมราชาที่ 4 ด้วยเห็น

TUDC 26/09/2563

ถ้าคงไม่มีใครขัดแย้ง เพราะเกรงอานุภาพของสมเด็จพระบรมราชาธิราช
ฝ่ายสมเด็จพระบรมราชาธิราชก็ชงยินดี ด้วยเห็นเป็นทางที่จะรวมเมือง
เหนือกับเมืองใต้ให้เป็นราชอาณาเขตอันเดียวกันในพายหน้า และชงเชือ
ว่าพระราชโอรสขึ้นไปหยู่เมืองเหนือคงปลอดภัย เพราะพระญาติวงศ์
ทางฝ่ายพระชนนีท่หยู่ นะเมืองสองแควมีมากคงช่วยกันอุปการะ จึง
ประทานอนุญาตให้พระราเมศวรขึ้นไปครองเมืองเหนือ มิใช่หยู่ดี ๆ
จะให้พระราชโอรสอันเป็นรัชทายาท ขึ้นไปเสี่ยงภัยครองเมืองเหนือตาม
อำเพอพระราชหฤทัยดังหนึ่งสือพระราชพงสาวดารชวนให้เข้าใจว่าเป็น
เช่นนั้น พระราเมศวรขึ้นไปครองเมืองเหนือ บ้านเมืองก็เรียบร้อยได้
ดังประสงค์

ถึงปีมะโรง พ.ศ. 1991 สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 สวรรคต
พระราเมศวรได้รับรัชทายาทชงพระนามว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
เป็นพระเจ้าแผ่นดินพระองค์แรกที่ครองทั้งเมืองเหนือกับเมืองใต้โดย
สิทธิของพระองค์เอง ด้วยเป็นเชื้อสายทั้งสองราชวงศ์ เพราะเหตุนั้น
จึงไม่ชงตั้งใครให้เป็นพระมหาธรรมราชาครองเมืองเหนือ แต่ส่วนพระ
องค์เองเมื่อราชาภิเศกแล้วต้องประทับหยู่ที่พระนครศรีอยุธยาช้านาน
เพราะเมืองมะละกาเป็นกบดขึ้นในแหลมมลายู การปกครองทางเมือง
เหนือก็เสื่อมซามลง สมัยนั้นประจวบเวลาพระเจ้าติโลกราชเมือง
เชียงใหม่มีอานุภาพ ปราบปรามเอาเมืองไหย่น้อยในแว่นแคว้นลานนา
ไว้ได้ในอำนาจโดยมาก ถ้าดังคิดจะขยายอาณาเขตให้กว้างไหย่ไพศาล

TUDC 2509/2558

ต่อออกไป ฝ่ายพระยายุทธิษ์ฐิระเจ้าเมืองสรีสัชนาลัย อันเดนต่อกับอานาเขตของพระเจ้าเชียงใหม่ ก็หยากเปนพระมหาอัมราชามาช้านานแถ้ว เห็นได้ช่อง ด้วยสมเด็ดพระบรมไตรโลกนาถมิได้สเด็ดหยู่ที่เมืองเหนือ จึงดอบไปผูกไผ่กับพระเจ้าเชียงใหม่ ชักชวนพระเจ้าติโลกราชให้มาตีเอาเมืองเหนือเปนอานาเขต แถ้วจะได้ตั้งให้ตัวเปนพระมหาธัมราชาธิบัติสัพทพระยายุทธิษ์ฐิระเปนกบดซาบถึงสมเด็ดพระบรมไตรโลกนาถจะให้เอาตัวมาชำระ พระยายุทธิษ์ฐิระจะปกปีดความชั่วต่อไปไม่ได้ก็ออกหน้าเปนกบด ให้กวาดต้อนผูคนชาวเมืองสรีสัชนาลัยพาข้ามเขตแดนไปเข้ากับเมืองเชียงใหม่ แถ้วนำกองทัพพระเจ้าติโลกราชมาตีเมืองเหนือเมอปีมะเส็ง พ.ส. 2004 ได้ทั้งเมืองสรีสัชนาลัยแลเมืองสุโขทัยไปเปนของพวกเชียงใหม่หยู่คราวหนึ่ง สมเด็ดพระบรมไตรโลกนาถต้องสเด็ดขึ้นไปซงบัญชาการสึกหยู่ที่เมืองเหนือ จะทิ้งพระนครศรีอยุธยาไห้แต่เสนาบดีสำเหร็ดราชการรักสำพระนคร ก็ไม่วางพระราชหริทัยเกรงจะมีสัตรูมาทางทเดอกทางหนึ่ง ด้วยเวลานั้นพวกฝรั่งโปรตุเกสมาตีได้เมืองมะละกา จึงซงตั้งพระบรมราชาราชโอรสเปน "สมเด็ดพระบรมราชา" มียสแลอำนาดหย่างพระเจ้าแผ่นดินปกครองบ้องกันกรุงศรีอยุธยาอกพระองค์หนึ่ง จึงมีพระเจ้าแผ่นดิน 2 พระองค์พร้อมกันขึ้นเปนทีแรกในครั้งนน

สมเด็ดพระบรมไตรโลกนาถ ประทับหยู่ที่เมืองสองแคว ทำสงครามกับเมืองเชียงใหม่มาหลายปี จึงได้เมืองเหนือคืนมาจากข้าสึก

หมด แลพระเจ้าติโลกราชก็ให้มาขอเปนไมตรีดังแต่ก่อน จึงเลิก
สงครามเมื่อปีมะเม พ.ศ. 2018 เมื่อเสดสงครามแล้ว สมเด็ดพระ
บรมไตรโลกนาถ ซงพระราชดำหริว่า ถ้าสเด็ดกลับลงมาหยู่พระนคร
ศรอยุธยาหยางเดม กจะมเจานายเมองเหนอคดอาน พยายามเปน
พระมหาธัมราชาให้เกิดยุ่งยากขนอกเหมอนหนหลัง อกประการหนง
สมเด็ดพระบรมราชาราชโอรสก็ปกครองพระนครเปนปรกติดไม่มห่วงใย
จงเดยสเด็ดประทับเสวยราชย์ครองประเทศไทยหยู่ที่เมองเหนอ เอา
เมองสองแควเปนราชธาน ให้เปลยนนามเปน เมองพิสนุโลก อัน
หมายความว่าเปนที่สถิตของพระนารายน์ เช่นเดยวกับพระนคร
ศรอยุธยาหมายว่าเปนที่สถิตของพระรามาวตาร ที่ให้รวมเมองชเลยง
กับเมองศรีสัชนาลัยเปนเมองเดยวกัน คงชอไหม่ว่า เมองสวรรคโลก
ก็คงเปนไนครงเดยวกันนั้น เมื่อสมเด็ดพระบรมไตรโลกนาถเสด็ด
ประทับหยู่ที่เมองพิสนุโลกครงนน ได้เจ้าหยิงในราชวงส์พระร่วงองค์
หนงเปนพระอัคมเหสี มีพระราชกุมารประสูติเมื่อปีมะโรง พ.ศ. 2015
ซงพระนามว่าพระเชตถา เมื่อพระชันสาได้ 13 ปี สมเด็ดพระบิดุราช
ซงสถาปนาให้เปนพระมหาอุปราชเมองพิสนุโลก การที่สมเด็ดพระบรม
ไตรโลกนาถซงคงพระราชโอรสพระองค์น้อยเปนพระมหาอุปราชเมอง
พิสนุโลกนั้น คิดเห็นเหตุได้ไม่ยาก คงเปนเพราะตระหนักพระราชหฤทัย
ว่า การปกครองเมองเหนือกับเมองใต้เปนอานาเขตเดยวกัน หย่างเช่น
พระองค์ได้ซงครองเมื่อแรกเสวยราชย์นั้นไม่ปลอดภัย ต่อไปควนจะ

แยกการปกครองเปน 2 อานาเขตหย่างเก่า แต่ไห้พระเจ้าแผ่นดินซง
ปกครองเองอานาเขตหนึ่ง ไห้รัชทายาทปกครองอานาเขตหนึ่งในราชวงส์
อันเดียวกัน การปกครองบ้านเมืองกับการสับราชวงส์ซงซงครอง
ประเทสไทยทังหมด จงจะเข้ากันได้โดยเรียบร้อย จงซงส์ถาปนาสมเด็ด
พระบรมราชาเปนรัชทายาทครองเมืองได้ ไห้พระเชดถ้าเปนมหาอุปราช
สำหรับจะครองเมืองเหนือ และเปนรัชทายาทของสมเด็ดพระบรมราชา
ด้วย ก็เปนยุติดกลงตามพระราชดำหริ ถึงปีวอก พ.ส. 2031 สมเด็ด
พระบรมไตรโลกนาถสวรรคต สมเด็ดพระบรมราชาได้รับรัชทายาทซง
พระนามว่า “สมเด็ดพระบรมราชาธิราชที่ 3” จึงซงส์ถาปนาสมเด็ด
พระเชดถาอนุชาธิราช ซงเปนพระมหาอุปราชครองเมืองเหนือหยู่แถว
ไห้เปนพระเจ้าแผ่นดินครองเมืองเหนือ ซงพระนามว่า “สมเด็ดพระ
เชดถาธิราช” เหมือนหย่างสมเด็ดพระบิตุราชเคยซงส์ถาปนาพระองค์
เอง ไห้เปนพระเจ้าแผ่นดินครองเมืองได้มาแต่ก่อน จงมีพระเจ้า
แผ่นดิน 2 พระองค์พร้อมกันขนอกครงหนึง เปนแต่ย่ายราชธานีของ
ประเทสไทยกลับมาหยู่ที่พระนครส์รีอยุธยาดังเก่าแต่นไป

เมื่อข้าได้เรืองมาถึงเพียงน เลยคิดเห็นโดยพิจารนาเรืองพงสาวดารต่อไปจนถึงรัชกาลสมเด็ดพระนเรสวรมหาราช ว่าเพราะเหตุใด สมเด็ดพระนเรสวรมหาราช จึงซงตังสมเด็ดพระเอกาทสรถเปนพระเจ้าแผ่นดินอกพระองค์หนึง และเพราะเหตุใดจึงรวมอานาเขตเมืองเหนือเปนอานาเขตเดียวกันกับเมืองได้ได้ในที่สุด จึงเขียนไว้ด้วยในตอนต่อไปน

(4)

สมเด็ดพระบรมราชาธิราชที่ 3 ครองราชสมบัติหยู่เพียง 3 ปี ถึง
ปีกุน พ.ศ. 2034 สวรรคต สมเด็ดพระเชตถาธิราชได้รับรัชทายาท
ราชาภิเสกซงพระนามว่า สมเด็ดพระรามาธิบดีที่ 2 ในเวลานั้นเมือง
เหนือเรยบร้อย ด้วยสมเด็ดพระบรมไตรโลกนาถสเด็ดขึ้นไปประทับหยู่
ถึง 25 ปี ปราบปรามสันเสยนหนามพายใน แลเมืองเชียงใหม่สัน
พระเจ้าติโลกราชแล้วก็หมดอานุภาพ สมเด็ดพระรามาธิบดที 2 จุงสเด็ด
ลงมาเสวยราชย์หยู่ นะ พระนครศรีอยุธยา เพราะพวกฝรั่งโปรตุเกส
กำลังจะเข้ามาขอค้าขายในเมืองไทย แลพระองค์เองก็ยังไม่เคยคุ้นกับ
พระราชอานาเขตข้างฝ่ายใต้มาแต่ก่อน แต่เมอสมเด็ดพระรามาธิบดี
เสวยราชย์นั้น พระชันสาเพียง 19 ปี ยังไม่มีพระราชโอรสที่จะให้
ครองเมืองเหนือ จะซงจัดวางการปกครองไว้หย่างไรในชั้นแรกหาปรากต
ไม่ จนพระอาทิตยวงศ์ราชโอรสพระองค์ใหย่อันเกิดด้วยพระอัคมเหสี
ซงพระจเรินวัย จึงซงสถาปนาเปนพระบรมราชา ที่หน่อพุทธางกูรตาม
กตมนเทียรบาล แล้วให้ขึ้นไปครองเมืองเหนือหยู่นะเมือง พิสนุโลก
ในรัชกาลสมเด็ดพระรามาธิบดที 2 นน เจ้านายแลท้าวพระยาข้าราชการ
ที่เปนชาวเมืองเหนือกับชาวเมืองใต้ เห็นจะทำราชการระคนปนกันมาก
หยู่แล้ว ยังถือเปนต่างพวกกันแต่ชั้นราสดรพดเมือง การปกครอง
จึงยังต้องแยกเปน 2 อานาเขตหยู่หย่างเดิม ถึง พ.ศ. 2071 สมเด็ด
พระรามาธิบดีที่ 2 เสวยราชย์ได้ 39 ปีสวรรคต พระอาทิตยวงศ์หน่อ

พุทธางกูรราชโอรสได้รับรัชทายาท ซึ่งพระนามว่าสมเด็ดพระบรมราชาธิราชที่ 4 (แต่ในหนังสือพระราชพงศาวดารเรียกว่า สมเด็ดพระบรมราชาหน่อพุทธางกูร) แต่เสวยราชย์หย่ได้เพียง 5 ปี ประชวรออกไข้ทรพิสสวรรคตเมื่อ พ.ศ. 2076 พวกข้าราชการยกพระรัสดาธิราชกุมารราชโอรส พระชันสาได้ 5 ขวบขึ้นเปนพระเจ้าแผ่นดิน หย่ได้เพียง 5 เดือน พระชัยราชาธิราชก็ชิงราชสมบัติเปนพระเจ้าแผ่นดินต่อมา

เรื่องพงศาวดารตอนนี้ชวนให้เกิดฉงน ด้วยในหนังสือพระราชพงศาวดารไม่บอกไว้ว่า พระชัยราชา เปนราชบุตรหรือราชนัดดาของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใด และมีฐานะเปนอะไรหย่ก่อน จึงสามารถชิงราชสมบัติได้ ถึงพระเทียรราชาที่ได้เสวยราชย์ซึ่งพระนามว่าสมเด็ดพระมหาจักรพัดในรัชกาลต่อมา ก็ไม่ปรากฏว่าเปนราชบุตรหรือราชนัดดาของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใด ได้แต่คิดคาดดูโดยสังเกตเค้าเงื่อนและเหตุการณ์ที่ปรากฏ ว่าพระนามที่เรียกว่าพระชัยราชาและพระเทียรราชานั้น ล้วนแสดงว่าเปนราชบุตรของพระเจ้าแผ่นดิน จึงสันนิฐานว่าพระชัยราชาเห็นจะเปนราชบุตรของสมเด็ดพระรามาธิบดีที่ 2 เกิดด้วยนักสนมซึ่งเปนชาวเมืองเหนือ และได้เปนผู้รั้งราชการเมืองเหนือเมื่อรัชกาลก่อน จึงมีกำลังสามารถถึงมาชิงราชสมบัติได้ และเมื่อได้เปนพระเจ้าแผ่นดินแล้ว จึงสามารถรวมชาวเมืองเหนือกับเมืองใต้เข้ากองทัพไปตีเมืองเชียงใหม่เปนหลายครั้ง ส่วนพระเทียรราชานั้นในหนังสือบีนโตโปรตุเกสแต่ง กล่าวว่าเปนน้องยาเธอของสมเด็ดพระ

LDC 26/09/2563

ชัยราชาธิราชต่างพระชนน์กัน ก็เข้าเรื่องถูกต้อง แต่พระชนน์คงเป็นชาวเมืองใต้ พระเทียรราชาจึงมิได้สนิทกับชาวเมืองเหนือเหมือนหย่างพระชัยราชา

เมื่อสมเด็จพระชัยราชาธิราชครองราชสมบัติหยู่นะ พระนครศรีอยุธยา คงให้พระญาติทั้งไว้พระทัยได้รงราชการเมืองเหนือ ในหนังสือพระราชพงสาวดารเรียกว่า "พระยาพิสนุโลก" ความก็หมายเพียงว่าเป็นผู้ครองเมืองพิสนุโลก จะเป็นใครรู้ไม่ได้ แต่คงให้รงราชการรอท่ากว่าจะชิงตำรัชทายาทขึ้นไปครองเมืองเหนือตามประเพน์ สมเด็จพระชัยราชาธิราชครองราชสมบัติหยู่ 19 ปี ถึง พ.ศ. 2089 สวรรคต ไม่มีราชโอรสเกิดด้วยมเหสี มีแต่ราชบุตรเกิดด้วยท้าวศรีสุดาจันท์ พระสนมเอก ซึ่งพระนามว่า พระยอดฟ้า (หนังสือบางฉบับเรียกว่า พระแก้วฟ้า) พระชันสาได้ 11 ปี ข้าราชการพร้อมใจกันยกขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าหยู่หัวเคยตรัสแก่ฉันครั้งหนึ่งว่าเรื่องพงสาวดารรัชกาลสมเด็จพระยอดฟ้าที่ปรากฏในหนังสือพระราชพงสาวดาร ดูราวกับเรื่องละคอน ให้ฉันพิจารนาดูสักทีว่าเรื่องที่จงจะเป็นหย่างไร ฉันพิจารนาตามรับสั่ง ก็แลเห็นเค้าเรื่องที่จะเป็นความจริง ได้เขียนบันทึกทูนเกล้า ฯ ถวายตามความคิดของฉัน ถึงมิใช่ท้องเรื่องของนิทานน์ บางทีผู้อ่านจะชอบตรวิดวินิจฉัยเรื่องน์ จึงเขียนเนื้อความฝากไว้ในนิทานเรื่องนี้ด้วย

26/09/2563

เมื่อสมเด็ดพระยอดฟ้าเสวยราชย์ พระชันสาได้เพียง 11 ปี ยัง
ว่าราชการบ้านเมืองไม่ได้ ข้าราชการทั้งปวงจึงขอให้พระเทียรราชาผู้
เปนพระเจ้าอาว่าราชการบ้านเมืองแทนพระองค์ ส่วนท้าวศรีสุดาจันท์
ได้เปนพระชนนีพันปีหลวง ก็มีอำนาดสิทธิขาดฝ่ายข้างใน แต่นางเปน
คนมักมากด้วยราคจริต หยากได้พระเทียรราชาเปนสามีใหม่ ฝ่าย
พระเทียรราชาไม่ปราถนาจะทิ้งพระ (สุริโยทัย) ชายาเดิม แต่จะปฏิเสธ
ไมตรีของท้าวศรีสุดาจันท์ก็เกรงภัย แลบางทีพระชายาเดิมจะชิงเคียด
ด้วยเกรงพระเทียรราชาจะไปคบกับท้าวศรีสุดาจันท์ พระเทียรราชาได้
ความราคานมรูทจะทำหย่างไร จึงใช้อุบายออกชิงผนวดเปนภิกสุเสีย
ท้าวศรีสุดาจันท์ไม่ได้พระเทียรราชาเปนสามีโดยเบิดเผย จึงถอบเปนชู้
กับพนบุตรศรีเทพชายหนุ่มซึ่งเปนญาดกน เดมกหมายเพียงจะคบหา
เปนหย่างชายชู้ แต่ผเอินนางมีครรภขนเห็นจะเกิดภัยอันตราย จึงคิด
บ้องกันตัวด้วยตั้งพนบุตรศรีเทพเปนขุนวรวงสาธิราชตำแหน่งราชินกุล
ให้มีหน้าที่เปนผู้รับสั่งของนาง (เช่นเปนเลขานุการ) ตั้งแต่ยังมีครรภ์
อ่อน แล้วค่อยเพิ่มอำนาดให้ขุนวรวงสา ฯ บังคับบันชาการงานมีผู้คน
เปนกำลังมากขนโดยลำดับ กิตติศัพททท้าวศรีสุดาจันท์มีชู้รู้ไปถึงเจ้า
พระยามหาเสนาบดีที่สมุหพระกลาโหม ซึ่งท่านองจะได้เปนผู้ว่าราชการ
แผ่นดินแทนพระเทียรราชา ปรารภปรึกสาเพื่อนข้าราชการผู้ใหย่ว่าจะ
ควนทำหย่างไร ความนี้นรู้ไปถึงท้าวศรีสุดาจันท์ก็ให้ถอบแทงเจ้าพระยา
มหาเสนา ฯ ตาย แต่นนางกยังมีอำนาดด้วยไม่มีผู้ใดกล้าขัดขวาง

ผู้คนก็ยังครั่นครามขุนวรวงศา ๆ จึงเปนผู้มีอำนาดขนไนแผ่นดิน
ฝ่ายสมเด็ดพระยอดฟ้า แม้พระชันสาเพียง 12 ปี เมื่อซงซาบ
ว่านางชนนมชูกเดือดร้อนราคานพระหฤทัย แต่มรูทจะทำประการใด
ด้วยยังซงพระเยาว์ คงปรับทุกับขนพิเรนทรเทพเจ้ากรมคำหรวด
ซึ่งเปนพระญาติและเปนราชองครักส์ เคยหยู่ไกล้ชิดมาตั้งแต่สมเด็ด
พระชัยราชาธิราชซงไว้วางพระราชหฤทัยมาแต่ก่อน ขุนพิเรนทรเทพ
ทูนรับจะคิดอ่านกำจัดขุนวรวงศาฯ ความคิดเดิมคงหยู่เพียงกำจัดขุน
วรวงศาฯเท่านั้น หาได้คิดกำจัดท้าวศรีสุดาจันท์ด้วยไม่ แต่รู้ไปถึงท้าว
ศรีสุดาจันท์ว่า ขุนพิเรนทรเทพเข้าเฝ้าสมเด็ดพระยอดฟ้าบ่อยๆ สงสัยว่า
ขุนพิเรนทรเทพจะยงให้คิดร้าย จึงให้ถอดเสียจากตำแหน่งในราชการ
ขุนพิเรนทรเทพจึงต้องไปเที่ยวหาคนร่วมคิดในเหล่าข้าราชการชั้นต่ำ ที่
ถูกถอดแล้วบ้าง ยังหยู่ในตำแหน่งบ้าง เช่นหลวงศรียศบ้านถานตากฟ้า
และหมื่นราชเสน่หาเปนต้น คงมีคนอื่นอกแต่หากไม่ปรากฏชื่อ ความ
ประสงค์ของขุนพิเรนทรฯ เมื่อชั้นแรกเปนแต่จะช่วยสมเด็ดพระยอดฟ้า
ยังมิได้คิดที่จะถวายราชสมบัติแก่พระเทียรราชา ครั้นท้าวศรีสุดาจันท์
คดถอดถูก ข่าวนั้นระบือแพร่หลาย ขุนวรวงศาฯ เห็นว่าจะปกปิดความ
ชั่วไว้ไม่ได้ต่อไปก็คิดเอาแผ่นดินไปตามเลย มิฉะนั้นจะเปนอันตราย
จึงถอบปลงพระชนม์สมเด็ดพระยอดฟ้า โดยท้าวศรีสุดาจันท์มิได้รู้เห็น
เปนใจด้วย สมเด็ดพระยอดฟ้าเปนพระเจ้าแผ่นดินหยู่เพียง 2 ปีก็ถูก
ปลงพระชนม์ ท้าวศรีสุดาจันท์รู้ต่อเมื่อสมเด็ดพระยอดฟ้าสวรรคตเสีย

แล้ว ก็จำต้องยกขุนวรวงสา ฯ ขึ้นเปนพระเจ้าแผ่นดิน ฝ่ายพวกขุนพิเรนทรเทพก็ต้องคิดหาพระเจ้าแผ่นดินใหม่ จึงพร้อมใจกันไปเชิญพระเทียรราชาครองราชสมบัติ แลเสียงเทียนกันในตอนนี้ แต่ไม่มีกำลังพอจะเข้าไปจับขุนวรวงสา ฯ ถึงในวัง จึงไปตั้งซุ่มดักทางจับขุนวรวงสา ฯ กับท้าวศรีสุดาจันท์แลถูกทิ้งดิ้นด้วยกันค่าเสียเมื่อตงเรือไปดูจับช้าง แล้วชวนข้าราชการทั้งปวง ก็พร้อมใจกันเชิญพระเทียรราชาขึ้นเปนพระเจ้าแผ่นดินเมื่อ พ.ศ. 2091 ซึ่งพระนามว่าสมเด็ดพระมหาจักรพัด เรื่องที่จึงน่าจะเปนดังว่ามา

ในหนังสือพระราชพงศาวดาร ว่าเมื่อสมเด็ดพระมหาจักรพัดพูนบำเหน็ดผู้มีความชอบนั้น ซึ่งพระราชดำหริว่าขุนพิเรนทรเทพมีความชอบยิ่งกว่าผู้อื่น แลตัวเองก็เปนเชื้อสายราชวงศ์พระร่วง จึงซึ่งตั้งให้เปนพระมหาธัมราชาครองเมืองพิศนุโลก แลพระราชทานพระวิสุทธิกษัตรีราชธิดาให้เปนพระชายาด้วย แต่พิจารนาตามเรื่องพงศาวดารที่เล่ามาก่อน เห็นว่าที่สมเด็ดพระมหาจักรพัดซึ่งตั้งขุนพิเรนทรเทพเปนพระมหาธัมราชาครั้งนั้น เปนราโชบายในการเมืองด้วย เพราะตำแหน่งพระมหาธัมราชาได้ครองอานาเขตเมืองเหนือทั้งหมด มิใช่แต่เปนเจ้าเมืองพิศนุโลกเมืองเดียวเท่านั้น แต่ก่อนมาเมื่อเดิกตำแหน่งพระมหาธัมราชาชาวเมืองเหนือแล้ว พระเจ้าแผ่นดินก็ซึ่งตั้งพระราชโอรสผู้เปนรัชทายาทขึ้นไปครองเมืองเหนือหยู่นะเมืองพิศนุโลก เพราะเปนตำแหน่งสำคัญมีอำนาครองแต่พระเจ้าแผ่นดินลงมา สมเด็ดพระมหาจักรพัดควนจะตั้ง

พระราเมศวรราชโอรสรัชทายาทขึ้นไปครองเมืองเหนือเหมือนหย่าง
พระเจ้าแผ่นดิน เหตุไฉนจึงไม่ตั้ง ข้อนี้นึกว่าน่าจะเป็นเพราะซง
พระราชดำริว่าทั้งพระองค์เองและพระราชโอรส มิได้เป็นเชื้อสายสนิท
กับราชวงศ์พระร่วงและไม่เคยคุ้นกับชาวเมืองเหนือ ถ้าให้พระราเมศวร
ขึ้นไปครองเมืองเหนือ เกรงจะเกิดกะด้างกะเดืองเหมือนเมื่อครั้งสมเด็ด
พระบรมไตรโลกนาถ ขุนพิเรนทรเทพเป็นเชื้อสายพระร่วง ชาวเมือง
เหนือคงไม่รังเกียด ทั้งได้ทำความชอบมาก ถึงจะพระราชทานบ้าเหนด
หย่างไรก็ไม่เกินไป จึงโปรดให้อภิเสกสมรสกับพระราชธิดา เลื่อนยศ
ขึ้นเป็นเจ้าเพราะเป็นราชบุตเขยก่อน แล้วจึงตั้งให้เป็นพระมหา
ธัมราชาขึ้นไปครองเมืองเหนือด้วยกันกับพระราชธิดา โดยซงพระราช
ดำริว่าถ้ามีพระหน่อก็จะเป็นเชื้อสายทั้งราชวงศ์พระร่วงกับราชวงศ์
อู่ทอง เชื่อม 2 ราชวงศ์ให้สนิทยิ่งขึ้นในภายหน้า ต่อมาก็สมดัง
พระราชหฤทัยหวังกับทั้งเป็นคุณแก่บ้านเมืองได้จริง ด้วยเกิดสมเด็ด
พระนเรศวรกับสมเด็ดพระเอกาทศรถทั้ง 2 พระองค์

สมเด็ดพระมหาจักรพัดเสวยราชย์เมื่อ พ.ศ. 2091 บ้านเมือง
เป็นสุขมาได้ 15 ปี แล้วก็ถึงคราวเคราะห์ร้ายของเมืองไทย ด้วย
พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองมีอานุภาพเป็นพระเจ้าราชาธิราชขึ้น เริ่มมาตี
เมืองไทยเมื่อ พ.ศ. 2106 ครั้งหนึ่ง แล้วมาตีเมื่อ พ.ศ. 2111 อีกครั้ง
หนึ่ง มีชัยชนะเอาสมเด็ดพระมหาจักรพัดกับสมเด็ดพระมหินทราธิราช
ออกจากราชสมบัติ แล้วตั้งให้พระมหาธัมราชาพระบิดาสมเด็ด

TUDC 26/09/2563

พระนเรศวรเปนพระเจ้าแผ่นดิน ครองเมืองไทยเปนประเทศราชขึ้นต่อกรุงหงสาวดี แต่เรื่องไม่เกี่ยวกับเนื้อความของนิทานนี้ ควรกล่าวแต่ให้ปรากฏว่า พอพระมหาธรรมราชาได้เปนพระเจ้าแผ่นดิน ก็ทรงตั้งสมเด็จพระนเรศวรให้ขึ้นไปครองเมืองเหนือหยุดนะเมืองพิษณุโลก ให้เห็นว่ายังปกครองเมืองเหนือกับเมืองใต้เปน 2 อานาเขตหยุดตามเดิมมาจนในสมัยนั้น เมืองไทยในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ต้องเปนเมืองขึ้นพระเจ้าหงสาวดีหยุดถึง 15 ปี จนพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองสวรรคตเมื่อ พ.ศ. 2124 พระมหาอุปราชาราชโอรสได้รับรัชทายาทเปนพระเจ้าหงสาวดี ซึ่งพระนามว่า "พระเจ้านันทบุเรง" สมเด็จพระนเรศวรทรงเห็นว่าพระเจ้าหงสาวดีองค์ใหม่ไร้ความสามารถ ไม่ต้องย่าเกรงเหมือนพระเจ้าบุเรงนอง ก็ประกาศตั้งเมืองไทยกลับเปนอิสระเมื่อ พ.ศ. 2127 พระเจ้าหงสาวดีนันทบุเรงจึงให้กองทัพยกเข้ามาปราบปรามเมืองไทย ในการสู้รบกับหงสาวดีครั้งนั้น สมเด็จพระนเรศวรทรงบัญชาการรบชาญ ซึ่งพระดำริว่าจะตั้งต่อสู้ทางที่เมืองเหนือแล้วเมืองใต้ คงแพ้ข้าศึกเหมือนหนหลัง เพราะข้าศึกมากำลังมากนัก แลที่เมืองเหนือก็ไม่มีชัยภูมิเหมือนกับเมืองใต้ จึงตรัสสั่งให้ทหารเมืองเหนือให้รางทั้งหมด อพยพเอาผู้คนเมืองเหนือลงมาสมทบกับชาวเมืองใต้ ตั้งต่อสู้ข้าศึกด้วยเอาพระนครศรีอยุธยาเปนกำบังทัพแต่แห่งเดียว กองทัพพวกหงสาวดียกมาที่ไร ก็สามารถตีแตกไปทุกครั้ง แม้จนพระเจ้าหงสาวดี

TUDC 26/09/2563

นันทบุเรงสเด็ดยกกองทัพหย่างไหย่หลวงมาเองเมื่อ พ.ส. 2119 ก็เอาชัยชนะไม่ได้ ต้องล่าทัพกลับไป

เมื่อพระเจ้าหงสาวดีเลิกทัพกลับไปแล้ว ที่กรุงสรีอยุธยายังต้องเตรียมตัวหยู่ด้วยไม่รู้ว่าข้าสึกจะยกมาเมื่อได ในระหว่างเวลาว่างสงครามนั้น สมเด็ดพระมหาธัมราชาธิราชสวรรคตเมื่อ พ.ส. 2133 สมเด็ดพระนเรสวรได้รับรัชทายาทเปนพระเจ้าแผ่นดินเมื่อพระชันสา 35 ปี ส่วนพระองค์ก็เปนหมันไม่มีพระราชโอรสธิดา มีแต่พระเอกาทสรถอนุชาเปนรัชทายาท ทั้งได้เปนคู่พระชนมชีพสู้สงครามกู้บ้านเมืองมาด้วยกัน แม้โดยถานะก็พึงคิดเห็นได้ว่าถ้าเปนเวลาบ้านเมืองเปนปรกติ สมเด็ดพระนเรสวรคงซงสถาปนาพระเอกาทสรถให้เปนพระเจ้าแผ่นดินครองเมืองเหนือ เหมือนหย่างเมื่อครั้งสมเด็ดพระบรมราชาธิราชที่ 3 ซงสถาปนาพระเชตถาราชอนุชาให้เปนพระเจ้าแผ่นดินครองเมืองเหนือ หรือที่สมเด็ดพระบรมไตรโลกนาถซงสถาปนาพระบรมราชาราชโอรสเปนพระเจ้าแผ่นดินครองเมืองใต้มาแต่ก่อน แต่เมื่อสมเด็ดพระนเรสวรซงเสวยราชย์นั้นเมืองเหนือร้าง ผู้คนพลเมืองเหนือลงมาหยู่เมืองใต้หมด จะทำหย่างแบบเดิมทั้งหมดไม่ได้ จึงซงสถาปนาเปนพระเจ้าแผ่นดินซงพระนามว่าสมเด็ดพระเอกาทสรถฯให้ปกครองชาวเมืองเหนือบันดาที่ลงมาหยู่ในเมืองใต้ จึงมีพระเจ้าแผ่นดินประทับหยู่ในราชธานีเดียวกันทั้ง 2 พระองค์เปนครั้งแรก ความที่ว่ามานี้มีหลักถานด้วยมีพระราชกริสดีกาของสมเด็ดพระเอกาทสรถ ปรากตหยู่ในกดหมายเก่า

TUDC 26/09/2563

หมวดลักสนะกบดสึกบทหนึ่ง ตั้งเมื่อนะวันพรีหัสบดีเดือน 3 แรม 11 ค่ำ ปีขาล จุลสักราช 955 (พ.ส. 2136) เปนปีที่ 4 ในรัชกาลสมเด็ดพระนเรสวร พายหลังสมเด็ดพระนเรสวรซงชนช้างชนะพระมหาอุปราชาเมืองหงสาวดีได้ปีหนึ่ง ในพระราชกริสดีกานั้น เมื่อตั้งต้นบอกสุภมาสวันคืน และอ้างพระราชโองการสมเด็ดพระเอกาทสรถแล้วกล่าวความว่าข้าราชการฝ่ายทหานพลเรือนซึ่งเกนท์เข้ากะบวนทัพไป "รบพุ่งด้วยสมเด็ดบรมบาทบงกชลักสน์อัคปุริโสดม บรมหน่อนรา เจ้าฟ้านเรสวรเชตถาธิบดี มีชัยชำนะแก่มหาอุปราชาหน่อพระเจ้าชัยทสทิสเมืองหงสาวดี (ทั้ง) ฝ่ายทหานพลเรือนล้มตายในนรงคสงครามเปนอันมาก และรอดชีวิตมาได้ก็เปนอันมากนั้น ซงพระกรุนาพระราชทานพูนบำเหน็ด" ให้ยกหนี้หลวงพระราชทานแก่ผู้หยู่และพระราชทานแก่บุตรภรรยาผู้ตายด้วยทั้งหมด พระราชกริสดีกานี้เห็นได้ว่ายกหนี้พระราชทานชาวเมืองเหนือ จึงใช้พระนามสมเด็ดพระเอกาทสรถ ถ้ายกหนี้พระราชทานทั่วไปหมดทั้งชาวเมืองเหนือและเมืองใต้ จำต้องเปนพระราชกริสดีกาของสมเด็ดพระนเรสวรมหาราช

การปกครองเมืองไทย ที่เคยแยกเปนเมืองเหนือเมืองใต้ต่างอานาเขตกัน ก็เลิกมาแต่รัชกาลสมเด็ดพระนเรสวร ฯ เพราะสมัยนั้นเมืองไทยตกหยู่ในยุคมหาสงครามมาถึง 30 ปี ผู้คนพลเมืองล้มตายหายจากไปเสียมาก ทั้งต้องต้อนชาวเมืองเหนือ เอาลงมาสมทบกับชาวเมืองใต้ ต่อสู้ข้าสึกหยู่ที่พระนครสรีอยุธยาก็หลายปี จนคนทั้งสอง

TUDO 26/09/2563

อานาเขตคุ้นกันจนสันความรังเกียด ไม่จำเปนจะต้องปกครองเปน 2 อานาเขตหย่างแต่ก่อน เมื่อสมเด็ดพระนเรศวร ฯ มีชัยคราวชนช้าง ชนะพระมหาอุปราชาแล้ว จึงโปรดให้กลับตั้งเมืองเหนือทั้งปวงซึ่งได้ทั้งร้างมา 8 ปี ให้มีเจ้าเมืองกรมการปกครอง ขึ้นต่อพระนครศรีอยุธยา เหมือนหย่างหัวเมืองใต้ เมืองไทยก็รวมอานาเขตเปนอันเดียวกันแต่นั้นมาจนตราบเท่าทุกวันนี้

ค้นหาต้นเหตุที่เมืองไทยมีพระเจ้าแผ่นดิน 2 พระองค์พร้อมกันในบางสมัย ได้ความดังพรรนนามาด้วยประการฉะนี้.

TUDC 26/09/2563

นิทานที่ 20
เรื่องจับช้าง (ภาคต้น)

ตำนานการจับช้าง

(1)

ในตำราวิชาก่อนประวัติศาสตร ว่าเดิมช้างมีกระจัดกระจายหยู่ทั่วไป ในโลก แม้จนในยุโรปก็มีช้างมาก ครั้นถึงยุคอันหนึ่งในภูมิกาล อากาศทางช้างฝ่ายเหนือโลกผันแปรหนาวจัดขึน เกิดน้ำแข็งเปนเทือกใหย่ไหล รุกแผ่นดินลงมาข้างใต้ เสมอทุกปีหยู่ตลอดเวลาช้านาน ในตำราเรียกนามสมัยนั้นว่า "สมัยเทือกน้ำแข็ง" Clacial piriod ทำให้โลกฝ่ายใต้ลงมาอันเคยอบอุ่นเปนปรกติมาแต่ก่อน หนาวจัดจนสัตว์ต่างๆบางจำพวก เช่นราชสีห์และเสือช้างเปนต้น ซึ่งเคยหยู่ในที่ตอนนั้นทนหนาวไม่ไหว ต้องพากันทิ้งถิ่นถานเดิมหนีลงมาหยู่ทางที่อุ่นใกล้กลางโลก Equator ที่ไม่สามารถจะมาได้ ก็ล้มตายสูญพันธุ์ไปในถิ่นเดิม นานมาคนไปขุดพบซากฝังหยู่ในแผ่นดิน จึงได้รู้ว่าทางข้างเหนือเคยมีสัตว์จำพวกนั้นหยู่แต่ก่อน

ว่าฉะเพาะช้าง ถึงเมื่อย้ายลงมาหยู่ในกลางโลกแล้ว ยังมีเหตุอันอีกอันจำกัดที่ให้ช้างหยู่ เพราะช้างกินแต่พืรกสชาติเปนอาหาร ต้องหยู่ตามป่าดงพงไพรอันมีต้นไม้ใบหย้าพอเลี้ยงชีวิต ถ้าที่เช่นนั้นเปลี่ยนแปรไปเปนหย่างอื่น ดังเช่นแห้งแล้งเปนทเลทรายไป หรือเปนบ้านช่องของ

TUDC 26/09/2563

มนุสหยู่กันมากขึ้น ช้างไม่มีที่หาอาหารได้พอกิน ก็ต้องทิ้งถิ่นนั้นไปหยู่ที่อื่นอีก นอกจากนั้นช้างเปนสัตว์จำพวกขนบางเช่นเดียวกับควายทนแดดเผามิไคร่ได้ หยู่ที่ไหนต้องมีแม่น้ำลำธารหรือแม้ที่สุดจนปลักแปลงที่มีน้ำขัง เปนที่อาสัยแช่ให้ชุ่มตัวเมื่อยามร้อนจึงหยู่ได้ ด้วยเหตุต่าง ๆ ดังพรรนนามา เมื่อพ้นสมัยเทือกน้ำแขงแล้ว ในโลกจึงมีช้างหยู่แต่ในทวีปอาฟริกาภาคหนึ่ง กับในทวีปอาเซียตอนข้างฝ่ายใต้พูเขาหิมาลัยภาคหนึ่ง ในโลกภาคอื่นหามีช้างไม่ นิทานเรื่องนี้ฉันจะพรรนนาว่าด้วยช้างในเมืองไทย อันเปนจำพวกช้างที่มาหยู่ในทวีปอาเซียเปนท้องเรื่อง แต่เมื่อตั้งต้นได้กล่าวว่ามีช้างไปหยู่ในทวีปอาฟริกาอีกพวกหนึ่ง จึงเห็นควนจะพรรนนาว่าด้วยช้างที่ไปหยู่ในทวีปอาฟริกาโดยสังเขป พอให้รู้ว่าผิดกันกับช้างที่มาหยู่ในทวีปอาเซียหย่างไรบ้าง

(2)

ช้างอาฟริกากับช้างอาเซีย (ซึ่งฝรั่งเรียกว่าช้างอินเดีย) แม้เปนช้างด้วยกันและขนาดเท่า ๆ กัน น่าจะเปนช้างต่างชนิดกันมาแต่เดิมด้วยรูปร่างผิดกันหลายหย่าง จะว่าแต่ที่พึงสังเกตเห็นได้ง่าย ช้างอาฟริกาใบหูใหย่กว่าช้างอาเซียมากหย่างหนึ่ง และยังสันหลังอ่อนไม่ก่งเหมือนช้างอาเซียอีกหย่างหนึ่งเปนต้น แต่เขาว่าผิดกันเปนข้อสำคันนั้น หยู่ที่ช้างเอเซียมีปัญญาฉลาดอาดจะฝึกหัดใช้การงาน แต่ช้างอาฟริกาโง่เขลา จะหัดให้ทำอะไรไม่ได้ ถ้าจับได้ก็ได้แต่เพียงเลี้ยงให้

เชือง แล้วเอาไปผูกไว้ให้คนดู หรือหย่างดักผูกแคร่บันทุกเด็ก ๆ ขน หลังพาเดินเที่ยวที่ในสวนเลยเท่านั้น แม้ในเรื่องพงสาวดารมีว่าเมื่อ พ.ศ. 325 ในเรื่อง ฮัณนิบัลแม่ทัพของประเทศคาเธช อันหยู่ในทวีป อาฟริกาทางฝ่ายเหนือ เคยยกกองทัพช้างข้ามทเลเมดเดอเรียนเนียน ไปตีถึงอานาเขตกรุงโรม แต่กมปรากตครั้งเดียวเท่านั้น แล้วการใช้ ช้างในทวีปอาฟริกาก็เงยบหายมากว่าพันปี จึงเห็นกันว่าช้างกองทัพ ของฮัณนิบัลอาดจะได้ไปจากอินเดีย หาใช่ช้างอาฟริกาไม่ เรื่องประวัต ของช้างในทวีปอาฟริกาแต่ก่อนมา ปรากตแต่ว่าสำหรับพวกพรานยิง เอางาไปเที่ยวขายให้ทำของรูปพรรนต่าง ๆ มาช้านาน ยิ่งถึงสมัยเมื่อ พวกฝรั่งต่างชาติ อาดจะไปเที่ยวล่าสัตว์ในอาฟริกาสดวกขน การยิงช้าง ในอาฟริกาก็เลยเปนกิลาของพวกเสตถี หรือคนกล้าหากินด้วยเสี่ยงภัย มีหนังสือเล่าเรื่องยิงช้างอาฟริกาปรากตหยู่มากกว่ามาก จนสมัยประเทส ต่าง ๆ ในยุโรปรุกเอาแผ่นดินในทวีปอาฟริกา แบ่งกันเปนเมืองขน เจ้าของอานาเขตจึงเริ่มห้าม มิให้ใครยิงช้างในเมืองขนของตน ฉันยัง จำได้เมื่อไปยุโรปครั้งแรกใน พ.ศ. 2434 พระเจ้าไกเซอวิลเฮมที่ 2 ประเทสเยอรมัน เคยตรัดถามฉันว่า ในเมืองไทย ห้ามยิงช้างหรือไม่ ห้าม ฉันทูนว่าไทยถือว่าช้างเปนสัตว์มีคุน ในเมืองไทยห้ามมิให้ค้า ช้างด้วยประการหย่างหนึ่งหย่างใดมาแต่ดึกดำบรรพแล้ว ตรัดตอบว่า ถูกทีเดียว ถึงในเมืองขนของเยอรมันที่ในอาฟริกา พระองค์ก็ได้ตรัด สั่งไปให้ห้ามมิให้ใครยิงช้างอีกต่อไปเปนอันขาด ฉันนึกว่าถึงประเทส

TUDC 26/09/2563

อื่น ๆ ก็เห็นจะห้ามเช่นเดียวกับเยอรมัน การยิงช้างในอาฟริกาเห็นจะเพิ่งห้ามมาเมื่อสัก 50 ปีนี้ ส่วนการจับช้างใช้ในทวีปอาฟริกานั้น ฉันเคยเห็นในหนังสือพิมพ์ครั้งหนึ่ง เห็นจะราวสัก 20 ปีมาแล้ว ว่าพวกฝรั่งเบลเยียมซึ่งได้เป็นเจ้าของประเทศคองโก Congo ในอาฟริกา หาพวกฮินดูชาวอินเดียที่ชำนาญไปลองจับช้างหัดใช้งาน และพิมพ์รูปฉายช้างที่หัดแล้วไว้ให้เห็นยืนหยู่เป็นหมู่สักสี่ห้าตัว ตั้งแต่ขนาดสูง 3 ศอก จน 4 ศอก มีพวกฮินดูนั่งหยู่บนคอช้างซึ่งเพิ่งจับหัดใช้การได้ แต่จะทำอะไรได้เพียงใด ก็หาปรากฏไม่ ฉันได้เห็นรูปครั้งเดียวแล้วก็ไม่ได้ยินต่อมา ว่าการจับช้างในทวีปอาฟริกาแพร่หลายออกไปเพียงไร .สังเกตดูรูปช้างที่เล่นละคอนวงเวียน Circus และเล่นหนังฉาย แม้จนทุกวันนี้ก็เห็นใช้แต่ช้างอาเซียทั้งนั้น จึงเห็นว่าการทดลองจับช้างอาฟริกาหัดใช้งานน่าจะไม่สำเร็จ ฉันอธิบายของฉันตามรู้เห็นด้วยเรื่องช้างอาฟริกาเพียงเท่านี้ ทวีปอาเซียซึ่งช้างมาหยู่นั้น แผ่นดินตอนอินเดียกว้างใหญ่มีช้างหยู่มากกว่าแห่งอื่น ทั้งมนุษชาวอินเดียก็เรืองวัฒนธรรม Civilisation ก่อนชาวแดนอื่น ๆ ในภาคเดียวกัน ชาวอินเดียจึงสามารถคิดจับช้างใช้การงานได้ก่อนมนุษจำพวกอื่นช้านาน จนถึงพวกพราหมณ์สามารถรวบรวมความรู้ในการจับช้าง เข้าเป็นตำหรับตำราเรียกว่า "คชสาตร" ขึ้นแล้ว วิชาจับช้างจึงแพร่หลายจากอินเดีย ออกมาถึงประเทศอื่น ๆ ในอาเซียภาคที่มีช้างเช่นเดียวกัน เช่นประเทศพม่า มอน ไทย เขมน และชวามลายู ด้วยชาวอินเดียซึ่งไปค้าขายแล้วตั้งภูมิลำเนาหยู่ตาม

ประเทศเหล่านั้น พาวิชาคชศาสตรไปจับช้างใช้ แล้วผูกสอนพวกชาวประเทศนั้น ๆ ให้รู้เหมือนหย่างสอนศาสนาและวิชาอื่น ๆ ที่ยังปรากฏหยู่อีกหลายหย่าง

(3)

ได้กล่าวมาแล้วว่า ไทยเราได้วิชาคชศาสตรมาจากชาวอินเดีย เมื่อจะเล่าการจับช้างในเมืองไทย จึงต้องค้นคว้าเรื่องที่ชาวอินเดียมาสอนวิชาจับช้างในเมืองไทยด้วยวิธีหย่างใด มาเล่าเปนอธิบายเบื้องต้นเสียก่อน

วิธีที่ชาวอินเดียมาสอนวิชาจับช้างนั้น สังเกตเค้าเงื่อนในตำราคชศาสตรซึ่งยังมีหยู่ในเมืองไทย มีเปนหลายปริยาย ดังจำแนกต่อไป, คือ

1. มีผู้เชี่ยวชาญมาเปน 2 พวก เรียกว่า "พฤทธิบาศ" เปนครูในการจับช้างพวกหนึ่ง ไทยเราเรียกชื่อพวกนี้แปลเปนภาสาไทยว่า "หมอเถ้า" แต่เรียกฉเพาะตัวผู้เปนคนาจารย์ เรียกพวกพฤทธิบาศตัวรองลงมาแต่ว่า "หมอช้าง" ผู้เชี่ยวชาญอีกพวกหนึ่งเรียกว่า "หัสดาจารย์" เปนครูในการหัดช้าง ไทยเราเรียกพวกนี้เปนภาสาไทยว่า "ครูช้าง" ผู้เชี่ยวชาญทั้งสองพวกนี้ช่วยกันทำกิจการและพิธีต่าง ๆ อันเกี่ยวกับช้างหมดทุกหย่าง

2. ตำราคชศาสตร ไทยเราแปลเรียกว่า "ตำราช้าง" ที่ได้มา

จากอินเดียนนเปน 2 คัมภีร์ คัมภีร์หนึ่งเรียกว่า "ตำราคชลักส์น" พรรนาว่าด้วยลักส์นะช้าง เช่นส์แลอวัยวะต่าง ๆ ที่ในตัวเปนต้น ให้รู้ว่าเปนช้างดีเลวผิดกันหย่างไร คดทนบถือช้างเผือกว่ามีกำลังกว่าช้างหย่างอื่น ก็มาแต่คัมภีร์นี้ อีกคัมภีร์หนึ่งเรียกว่า "ตำราคชกัม" สอนวิธีหัดช้างเถื่อนแลวิธีหัดขช้าง กับทั้งมนต์สำหรับบังคับช้าง แลระเบียบพิธีต่าง ๆ ซึ่งทำเพื่อให้เกิดสิริมงคล แลบำบัดเส์นียดจัญไรในการที่เนื่องกับช้าง

3. ต้นตำราช้างที่ได้มาจากอินเดีย เปนภาสาส์นสกฤต พวกผู้เชียวชาญต้องมาแปลสอนในภาสาของชาวเมือง ถ้าเปนประเทส์ที่มีหนังส์อ ก็เขียนคำแปลลงไว้เปนตัวหนังส์อด้วย แต่มนต์นั้นคงให้ใช้ภาสาส์นสกฤตของเดิม ด้วยประสงค์จะให้ศักดส์ทธิ์ ตำราช้างที่ได้มาจากอินเดีย ของประเทส์ไหนจึงเปนภาสาของประเทส์นั้น แต่มนต์เปนภาสาส์นสกฤตเหมือนกันหมด ก็แต่คนโบราณที่รู้หนังส์อ มีน้อยทุกประเทส์ การเรียนวิชาคชสาตรจึงเรียนกันด้วยความทรงจำ กับฝึกหัดให้ชำนิชำนาญในการต่าง ๆ ที่ทำนส์บกันมา แต่พวกผู้เชียวชาญได้ตั้งบัญญัติไว้หย่างหนึ่ง ว่าบันดาผู้ที่จะเปน "หมอช้าง" คือขับแลคล้องช้างนั้น หมอเถ้าต้องครอบให้ก่อน หมายความว่าได้ฝึกหัดจนหมอเถ้าเห็นว่าชำนิชำนาญ ให้ปริญญาแล้วจึงเปนหมอช้างได้ ถ้าใครฝ่าฝืนบัญญัตินนถือว่าเปนเส์นียดจัญไร อาดจะเกิดภัยอันตรายแก่ผู้ละเมิด น่าจะเปนเพราะบัญญัตินั้น พวกชาวเมืองจึงรักส์าวิชาจับช้าง

ไว้ได้ ด้วยพวกที่เลี้ยงชีพด้วยการจับช้าง ต้องขวนขวายให้มีหมอเถ้าเจ้าตำราหยู่เสมอไม่ขาด

4. วิธจับช้างเถื่อนที่ชาวอินเดียมาสอนไว้มี 3 หย่าง ดังจะพรรนาในภาคหลังของนิทานน จะกล่าวตรงนี้แต่พอให้รู้เค้าของวิธหย่างหนึ่งเรียกว่า "วังช้าง" คือจับช้างเถื่อนหมดทั้งโขลง หย่างหนึ่งเรียกว่า "โพนช้าง" คือไล่จับช้างเถื่อนแต่ทีละตัว หย่างหนึ่งเรียกว่า "จับพเนียด" คือต้อนโขลงช้างมาเข้าในคอกมั่นซึ่งเรียกว่า "พเนียด" เลือกจับแต่ช้างบางตัวที่ชอบใจ แล้วปล่อยให้โขลงช้างกลับไป

แต่การจับช้างเถื่อนทั้ง 3 วิธที่ว่ามาน ในตำราว่าต้องมี "ช้างต่อ" คือช้างที่ได้ผูกหัดเชื่องแล้วใช้ช่วยกำลังของผู้จับด้วย จึงจะสามารถจับช้างเถื่อนได้ ฉันนึกสงสัยขึ้นมาว่าเมื่อแรกมนุสจะจับช้างใช้ ยังไม่มีช้างต่อ ทำหย่างไรจึงจะจับช้างเถื่อนได้ และยังคิดพิสวงต่อขึ้นไปว่ามนุสในสมัยก่อนประวัติสาตรคิดเห็นหย่างไร จึงเอิบเอิมขึ้นไปจับสัตว์ตัวโตไหยถึงเช่นช้าง อันเหตุที่อำนาจมนุสจะฉุดลากปฏุกปล้ำได้เหมือนปสุสัตว์หย่างอื่น เมื่อคิดเช่นนี้ ฉันก็เลยนึกไปถึงเรื่องเกร็ดซึ่งเคยมีเมื่อรัชกาลที่ 5 กรุงรัตนโกสินทนเรื่องหนึ่ง ดูที่จะเทียบเปนอุทาหรนได้ แต่ถึงหากจะเทียบไม่ได้ก็เปนเรื่องประหลาดนักหนา จึงเอามาเล่าฝากไว้ในนิทานนด้วย มิให้สูญไปเสีย

จะเปนเมื่อปีใดจำไม่ได้ ในสมัยเมื่อฉันเปนเสนาบดีกะทรวงมหาดไทย มีชายชาวเมืองตากคนหนึ่ง ไปพบลูกช้างพังกำพร้าแม่แต่

ยังเด็กตัวหนึ่ง เดินโซเซหยู่ในป่า นึกสงสารด้วยเห็นว่าถ้าทิ้งไว้หย่าง
นั้นก็คงตาย จึงชวนเพื่อนทไปด้วยช่วยกันเอาเชือกผูกคอลูกช้างตัวนั้น
จูงพามาบ้าน วานให้เมียช่วยเลยงด้วยให้กินน้ำข้าวต่างนมด้วยกันกับ
กล้วยแตะหย้าอ่อน เวลานนเมยกำลังมลูกอ่อน แต่กรับเลยงด้วย
ส่งสารลูกช้าง ถึงวันรุ่งขนเห็นลูกช้างกนน้ำข้าวแล้วยังร้องหยู่ นึกว่า
คงเปนเพราะหิวนม จึงรีดนมของตนเองทเหลือลูกกินใส่ขามส่งไปให้ลูก
ช้าง ลูกช้างได้กินน้านมคนก็ดดใจ แต่นั้นหยากกินเมื่อใด ก็เข้าไปเคล้า
เคล้ยประจบหยิงคนเลยง แกก็เกิดเอนดู เลยรีดนมให้ลูกช้างกินทุกวัน
วันหนึ่งกำลังอุมลูกหยู่มือหนึ่งลูกช้างเข้ามาขอนมกน จะรีดนมไม่ได้
จึงลองแย่นอกยื่นนมออกไปให้ทงเค้า ลูกช้างก็เอางวงขนพาดบ่าอ้าปาก
เข้าดูดนมกินทเค้าเหมือนหย่างเด็ก แต่นั้นแม่นมก็เลยรัก ยอมให้ดูด
นมกินจากเค้าเสมอ ส่วนลูกช้างก็เลยคิดหิงนั้นเปนแม่นมเหมือน
หย่างเด็กคิดแม่ จนเวลานอนก็เข้าไปนอนหยู่ด้วยทในโรง แม่นมนอน
ทบนยกพน วางเมาะลูกของตัวเองไว้ข้างหนึ่ง ลูกช้างนอนกับแผ่นดินท
ริมยกพนอีกข้างหนึ่ง เอางวงพาดให้ลูกตัวแม่ไว้ทแห่งใดแห่งหนึ่งเสมอ
จนเคยกัน พวกบ้านใกล้เรือนเคียงก็พากันชอบมาช่วยเลยง และเล่น
กับลูกช้างตวนจนคุ้นกับคนสนิท เวลานนผเอินฉันขนไปตรวดราชการ
ที่เมืองตาก ได้ยินว่ามีช้างกินนมคน ให้เรียกมาดูก็เห็นจริงดังว่า
เห็นแปลกประหลาดยังไม่เคยมีแต่ก่อน ฉันจึงสั่งให้พาลงมาถวาย
พระเจ้าหยู่หัวทอดพระเนตรทกรุงเทพ ฯ. ผเอินมาถึงเวลากลางเดือนอ้าย

ไกล้กับงานบีทวัดเบญจมบพิตร เมื่อพระเจ้าหยู่หัวทอดพระเนตรแล้ว ฉันให้เอาไปกั้นม่านให้คนดูทีงานวัดเบญจมบพิตร ดูเหมือนพ่อเลี้ยงกับแม่เลี้ยงของลูกช้าง จะได้เงินกลับขนไปด้วยไม่น้อย ได้ยินว่าเมื่อกลับขนไปถึงเมืองตาก ก็เลี้ยงดูลูกช้างตัวนั้น ให้วิ่งเล่นหยู่กับลูกของตัวที่ในบ้าน จนเติบโตขึ้น จึงได้จับเข้าใช้หย่างช้างสามัญ

เรื่องเกร็ดที่เล่ามา ชวนให้คิดเห็นความในสมัยก่อนประวัติศาตร์ว่าเดิมมนุส์เห็นจะได้ลูกช้างมาโดยมิได้คิดจะจับ ท่านองเดียวกับที่ชาวเมืองตากได้ลูกช้างตัวนั้นมา ครั้นเลี้ยงลูกช้างจนคุ้น จึงได้ความรู้ว่านิสัยช้าง อาดจะเลี้ยงให้เชื่องได้ง่าย ทั้งเป็นสัตว์ฉลาดอาดจะฝึกหัดใช้ได้ คงจะเป็นเพราะรู้นิสัยช้างข้อนี้ก่อน จึงเป็นเหตุให้คิดจับช้างใช้ข้อซึ่งไม่มีช้างต่อนั้น ดูก็มีทางแก้ไขหย่างเดียวแต่พยายามจับลูกช้างมาฝึกหัดก่อน เมื่อลูกช้างนั้นเติบใหย่จึงฝึกหัดให้เป็นช้างต่อ มีช้างต่อก็อาดจะจับช้างเถื่อนขนาดใหย่ยิ่งขึ้นไปอีก ไม่ต้องเสาะหาแต่ลูกช้างเหมือนแต่ก่อน มูลเหตุน่าจะเป็นดังว่ามา แต่ช้างต่อที่แรกมีในเมืองไทยนั้น ผู้เชี่ยวชาญซึ่งมาสอนวิชาจับช้างอาดจะมีช้างต่อมาด้วย หรือมิฉะนั้นก็คงมาจับลูกช้างหัดเป็นช้างต่อ เปลืองเวลาช้าออกไป คงหาช้างต่อได้ด้วยประการฉะนี้

(4)

วิชาจับช้างใช้ในเมืองไทยนี้ คงแพร่หลายรวดเร็วตั้งแต่ชาว

อินเดียเข้ามาผีกสอน เพราะเปนประเทศทีมชางเถอนชุม และการคมนาคมโดยทางบกหนทางเหมาะแก่การใช้ช้างยิ่งกว่าพาหนะหย่างอื่นหมด แต่มีเค้าหยู่หย่างหนึ่งว่า เมื่อแรกจาจับช้างมาถึงเมืองไทยนั้น พวกชาวเมืองยังเปนละว้าหยู่โดยมาก ชาวอินเดียมาสอนคชสาตรด้วยภาสาละว้าก่อน ข้อนจะเห็นได้เมื่ออ่านถึงพรรนาว่าด้วยวิธีโพนช้าง ชนชาติไทยแต่เดิมเปนชาวประเทศที่ไม่มีช้าง เพิ่งมาเรียนรู้วิชาใช้ช้างเมื่อยพยพลงมาหยู่เมืองไทยนี้ แต่ก็สามาถรอบรู้วิชาคชสาตรชำนิชำนาญมาช้านาน ตั้งแต่ก่อนตั้งกรุงสุโขทัยเปนราชอานาเขต ข้อนจะพึงเห็นได้ตามความในศิลาจาริก (ของพ่อขุนรามคำแหง) ว่าเมื่อแรกพระเจ้าศรีอินทราทิจตั้งกรุงสุโขทัยเปนอิสระเมื่อราว พ.ศ. 1800 ขุนสามชนเจ้าเมืองฉอด (หยู่ใกล้ด่านแม่สอดเดียวนี้) เข้ามาตีเมืองตาก พระเจ้าศรีอินทราทิจยกพลออกไปรบ แพ้พ่ายหนีข้าศึก แต่ (พระร่วง) ราชบุตรองค์น้อยของพระเจ้าศรีอินทราทิจ เวลานั้นพระชันสาได้ 19 ปี กล้าหานในการรบพุ่ง ขนขคอช้างขับบุกรพลเข้าไปชนช้างตัวสำคัน ชื่อ “พลายมาสเมือง” ที่ขุนสามชนขี่ มีชัยชนะขุนสามชนแตกหนีไป เลยเปนเหตุให้ได้เมืองฉอดมาเปนของกรุงสุโขทัย พระเจ้าศรีอินทราทิจจึงชงพูนบำเหน็ด (พระร่วง) ราชบุตรนั้น ด้วยเฉลิมเกียรติยศ (หย่างตั้งกรม) ให้ชงนามว่า “พระรามคำแหง” เรื่องนเปนอุทาหรน์ว่าในสมัยนั้น ไทยชำนิชำนาญการใช้ช้างจนถึงเจ้านายก็ได้ผีกหัดขช้างรบแล้ว ต่อมาในศิลาจาริกหลักเดียวกันมีอีกแห่งหนึ่ง ว่าเมื่อพระเจ้า

UDC 26/09/2563

รามคำแหงได้ครองกรุงสุโขทัย มักให้แต่งช้างเผือกตัวโปรดชื่อว่า "รูจาสรี" ด้วยเครื่องคชาภรณ์ แล้วพระองค์สเด็ดขึ้นซง นำราสดรออกไปบำเพ็นการกุสลตามพระอารามในอรัญญิก (คงเปนช้างเผือกตัวที่ในหนังสือพงสาวดารเหนือว่าพระร่วงมีช้างเผือกงาดำ และว่าคนชั้นหลังได้เอางาช้างตัวนั้นแกะเปนรูปพระร่วง กับ "พระลือ" คือพระมหาธัมราชาลือไทย ที่เปนราชนัดดาของพระเจ้ารามคำแหง ไว้บูชาในเทวาลัย และในหนังสือพระราชพงสาวดารกล่าวต่อมา ว่าสมเด็ดพระนเรสวร ฯ เชินเอาลงมากรุงสรีอยุธยาเมื่อ พ.ส. 2108 ทั้ง 2 องค์) เรื่องนี้ก็สแดงให้เห็นว่าไทยนับถือคชสาตรของพราหมน์ในสมัยนั้น ทั้งคัมภีร์คชลักสน์และคัมภีร์คชกัม แต่ที่รวมกันใช้ช้างตั้งขึ้นเปนพยุหเสนากรมใหย่ เรียกว่า "กรมพระคชบาล" ในทำเนียบรัถบาล เห็นจะเกิดขึ้นในเมืองไทยต่อในสมัยกรุงสรีอยุธยา ด้วยสมเด็ดพระบรมราชาธิราช (สามพระยา) ที่ 2 ตีได้กรุงกัมพูชาเมื่อ พ.ส. 1964 ได้พวกพราหมน์ผู้เชี่ยวชาญคชสาตร กับทั้งตำหรับตำราการงานต่าง ๆ ของเมืองเขมนเมื่อครั้งยังเปนมหาประเทส เข้ามามาก คงเอาตำราที่ได้มาจากเมืองเขมน มาสอบประกอบตำราที่ได้มาจากอินเดียแต่เดิม แล้วตรวดชำระตั้งตำราคชกัมขึ้นใหม่สำหรับเมืองไทย เมื่อรัชกาลสมเด็ดพระรามาธิบดีที่ 2 (ระหว่าง พ.ส. 2041 ถึง พ.ส. 2047) ข้อนี้รู้ได้ด้วยสังเกตในหนังสือพระราชพงสาวดาร ปรากตว่าเริ่มตั้งตำราพิชัยสงครามขึ้น และทำพิธีคชกัมหย่างใหย่โตในรัชกาลนั้น เปนปถม และยังมีเค้า

TUDC 26/09/2563

ต่อไปถึงที่เปนเหตุให้หมอช้างในเมืองไทย ถือตัวเปน 2 พวกมาจนทุกวันนี้ เรียกพวกหนึ่งว่า "ครอบหมอไทย" คือพวกที่หมอเถ้าเจ้าตำราหลวงที่ตั้งขึ้นไหม่ครอบ เรียกอีกพวกหนึ่งว่า "ครอบหมอมอน" คือหมอเถ้าเจ้าตำราของละว้า ที่ใช้กันแต่เดิมเปนผู้ครอบ แต่ก็ทำงานร่วมกันได้ ด้วยหลักตำราเหมือนกันโดยมาก นาน ๆ จะแตกต่างออกนอกหน้าสักครั้งหนึ่ง ดังเช่นเคยมีในรัชกาลที่ 5 เมื่อ พ.ศ. 2415 ด้วยปรากฏว่ามีช้างพลายเผือกตัวหนึ่งหยู่ในโขลงหลวง ที่จังหวัดนครนายก พระเจ้าหยู่หัวทรัดสั่งให้ปกช้างโขลงนั้น เข้ามาคล้องช้างเผือกหน้าพระที่นั่งนะพเนยด มีผู้คนพากันไปดูมาก ด้วยเปนครั้งแรกที่จะคล้องช้างเผือกหน้าพระที่นั่ง ถ้าว่าตามตำแหน่ง พระยาเพทราชา (เอี่ยม) เมื่อยังเปนพระยาราชวังเมืองเจ้ากรมพระคชบาล ควรได้เกียรติยศเปนผู้คล้อง และรับพระราชทานบำเหน็ดในการคล้องนั้น แต่เผอิญพระยาเพทราชา (เอี่ยม) เมื่อจะเปนหมอช้างแต่ยังหนุ่มครอบหมอไทย อันตำราว่าถ้าหมอช้างคนไหนคล้องได้ช้างเผือกแล้วมิให้คล้องต่อไป เพราะว่าได้เกียรติในการคล้องช้างถึงสูงสุดแล้ว ก็พระยาเพทราชา (เอี่ยม) เคยคล้องช้างเผือกพัง "นางพระยาสิวโรจน์" เมื่อรัชกาลที่ 4 แล้วต้องห้ามตามตำรามิให้คล้องช้างอีก หน้าที่คล้องช้างเผือกถวายตัวที่พเนยดครั้งนั้น จึงตกไปเปนของพระสรีภวังค์ (ต้าง วสุรัต*) เมื่อยังเปนหลวงคชศักดิ์ปลัดกรมพระคชบาล ความขบขันในเรื่องนี้หยู่ที่

---

* ชื่อตัวและชื่อสกุลของพระสรีภวังค์นี้ นาย ณ. ถชาชีวะ (จมื่นสิริวังรัตน) ได้สอบถามจากพันเอก หม่อมราชวงศ์ สวัสดิ อิสรางกูร (พระยารัตนพิมพาภิบาล) และนายบุ๊ย ราชวังเมือง (พระราชวังเมือง บุตรพระยาเพทราชา) ได้ความว่า พระสรีภวังค์เปนบุตรพระยาเพทราชาที่พเนยดกรุงเก่า

หลวงคชสักดิ์นั้นก็เคยคล้องช้างนางพระยาสิวโรจน์ด้วยกันกับพระยาเพทราชา แต่แกครอบหมอมอนซึ่งตำราไม่ห้าม จึงอาดคล้องช้างเผือกซ้ำอีกตัวหนึ่งที่พเนียด และได้รับพระราชทานบำเหน็ดข้ามหน้าพระยาเพทราชา เพราะครอบต่างครูกันเท่านั้น

การจับช้างที่ใช้วิธีจับในพเนียด ก็เห็นจะเพิ่งมีขึ้นในกรุงสรีอยุธยา เมื่อได้ตำรามาจากเมืองเขมน ด้วยวิธีคล้องช้างหย่างคล้องในพเนียด ต้องใช้ช้างต่อและผู้คนมาก ทำได้แต่เปนการหลวง ซากพเนียดของโบรานชั้นเดิม ก็ยังมีปรากตแต่ที่ริมนครธมราชธานีของเขมนแห่งหนึ่ง กับว่ามีที่พระนครสรีอยุธยา หยู่ที่วัดซองริมวังจันทกเสมแห่งหนึ่ง และยังปรากตหยู่ที่เมืองลพบุรีอีกแห่งหนึ่ง ล้วนเปนพเนียดขนาดย่อม ๆ หย่างเดียวกัน พเนียดไหย่ในทุ่งทเลหย้า ที่คล้องช้างมาจนในสมัยกรุงรัตนโกสินท์นี้ เปนของส้างต่อพายหลัง (เห็นจะเปนสมเด็ดพระนารายน์ซงส้าง) การจับช้างของหลวง เดิมใช้แต่วิธี "วังช้าง" เปนพื้น แต่วิชาขี่ช้างนั้น มีหลักถานปรากตว่าถือกันเปนวิชาสำคันสำหรับ "ลูกเจ้าลูกขุน" คือเจ้านายและพวกลูกผู้ดี จะต้องฝึกหัดจนถึงขี่ช้างรบพุ่งได้ทุกคน มาแต่ครั้งกรุงสุโขทัย และยังเปนประเพนีสืบมาตลอดสมัยกรุงสรีอยุธยา แต่ในสมัยอื่นดูนิยมกันไม่เหมือนเมื่อรัชกาลสมเด็ดพระมหาจักรพัดิ ด้วยปรากตว่าแม้พระสุริโยทัยองค์พระอัคมเหสี ก็ได้ฝึกหัดซงช้างรบ ในเรื่องพงสาวดารมีปรากตครั้งเดียวเท่านั้น ว่าผู้หยิงขี่ช้างเข้ารบพุ่ง ก็ย่อมเปนปัจจัยต่อลงมาจนถึงชั้นสมเด็ดพระนเรสวร ฯ และสมเด็ดพระเอกาทสรถ คง

TUDC 26/09/2563

จะได้ซงผีกหัดคชกัมกวดขันมาแต่ยังซงพระเยาว์ ทั้งสองพระองค์จึงซง
ชำนิชำนาญ ถึงสำมาถทำยุธหัตถีมชัยชนะกู้บ้านเมืองได้

(5)

ตั้งแต่ล่วงรัชกาลสมเด็ดพระนเรสวร ฯ แล้ว คชกัมเพียงฟูขน
เมื่อรัชกาลสมเด็ดพระนารายน์มหาราชอีกสมัยหนึ่ง พิเคราะห์ดูเหมือน
สมเด็ดพระนารายน์ ฯ จะมีพระอุปนิสัยโปรดซงช้าง และได้ผีกหัดขับ
ขช้างชำนิชำนาญมาตั้งแต่ยังเปนพระราชกุมาร พอได้เสวยราชย์ก็เอา
เปนพระราชธุระบำรุงกรมพระคชบาล เหมือนหย่างว่าซงบันชาการเอง
ขอนเห็นได้ด้วยโปรดให้พวกข้าหลวงเดิมซงเคยศึกสำคชสำตรตามสมเด็ด
เปนต้นแต่สมเด็ดพระเพทราชาซึ่งเปนมหาดเล็กร่วมพระนม และ
คงมีคนอื่นอีก ไปรับราชการมีตำแหน่งในกรมพระคชบาล สำหรับ
ซงใช้สอยในการซึ่งซงจัดนั้น และมีการต่าง ๆ ซึ่งสมเด็ดพระนารายน์ ฯ
ได้ซงจัดแก้ไขประเพนีเดิม ปรากดต่อมาก็หลายหย่าง

หย่างหนึ่ง แต่ก่อนมาถ้าพระเจ้าแผ่นดินสเด็ดไปซงจับช้างเถื่อน
ย่อมสเด็ดไปซงจับหย่าง “วังช้าง” คือซงอำนวยการให้ราชบริพารล้อม
จับ สมเด็ดพระนารายน์ ฯ โปรดซงจับช้างเถื่อนด้วยวิธี “โพนช้าง”
คือสเด็ดขึ่นซงคอช้างต่อเทียวไล่คล้องช้างเถื่อนเอง เหมือนหย่าง
หมอช้างสามัญ อันเปนการเสี่ยงภัยมาก จนต้องมีพระราชกำหนดบท
พระอัยการตั้งขึ่นในกดมนเทียรบาล สำหรับพวกเจ้าหน้าที่โดยสเด็ด

เปนหลายมาตรา อ่านพิจารนาดูหยู่ข้างประหลาด จนถึงน่าพิศวงถ์มี
ดังเช่นว่าถ้าพระเจ้าแผ่นดินจะส์เด็ดเข้าต่อ (สู้) ช้างเถือน ถ้าความ
ท้ายช้างพระทนังเห็นว่าช้างเถือนเดิบไหย่กว่าช้างพระทนัง ห้ามมิให้ส่ง
ชอถวาย ถ้าจะชงคล้องช้างเถือนที่เดิบไหย่กว่าช้างพระทนัง ก็มิให้คน
กลางช้างส่งเชือกบาส์ถวายเหมือนกัน แม้ทำเช่นนน พระเจ้าแผ่นดิน
จะกรวถึงพันด้วยพระแสงก็ให้ยอมให้พัน ที่สุดถ้าพระเจ้าแผ่นดินยัง
ขืนจะส์เด็ดเข้าต่อหรือเข้าคล้อง ก็ให้ความทูนชอถวายชีวิตห้ามปราม
ถ้าแลมิชงพัง ก็ให้เอาตัวลงนอนกลงเข้าไปขวางที่ห่างงาช้างพระท
นัง ให้แทงตัวเสียให้ตาย แลยังมีชอบังคับที่เปนหย่างประหลาด
ที่นองเดียวกนอกหลายมาตรา ถวนีส์แลงความวาพระเจาแผนดนทา
ผิดแล้วมักดอดึง แลมักบันดานพระโทส์ะทำผิดต่อไปอีก คิดไม่เห็น
ว่าพระเจ้าแผ่นดินจะชงดึงบทพระอัยการหย่างนไว้ สำหรับให้ความ
ช้างพระทนังใช้แก่พระองค์เอง ดูน่าจะเปนพระอัยการของพระเจ้าแผ่น
ดิน รัชกาลหลังต่อมา เปรียบว่าถ้าส์มเด็ดพระนารายน์ ฯ เริ่มชง
โพนช้างเพื่อสำรานพระราชหรัทัย ก็คงเปนส์มเด็ดพระเพทราชา ที่
ดึงบทพระอัยการเหล่านน ให้ความช้างพระทนังมีส์ทธิที่จะขัดขวาง เพื่อ
ป้องกันภัยอันตรายแก่พระเจ้าแผ่นดินในพายหน้า คำที่กล่าวในพระ
อัยการว่าพระเจ้าแผ่นดินอาดจะฟันคนท้ายช้างเมื่อไม่ทำตามรับสั่ง หรือ
ที่ว่าให้ความนอนกลงเข้าไปให้ช้างพระทนังเหยียบนน เห็นว่าเปนแต่
โวหารในการแต่งหนังสือ เพื่อจะเน้นความหนักแน่นให้แรงถึงหย่างที่สุด

TUDC 26/09/2563

เท่านั้น การที่สมเด็จพระนารายน์ ฯ โปรดช้างพังนั้น ยังมีรอย
โรงช้างต่อหยู่ในพระราชวัง และมีเกยก่อไว้สำหรับสเด็จขึ้นช้าง
ที่ตามบ้านเมืองเพชบุรี ปรากฏหยู่จนทุกวันนี้หลายแห่ง ที่การคล้องช้าง
มากลายเปน "ราชกิจ" ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ จะว่าเริ่มมีมา
แต่ครั้งสมเด็จพระนารายน์ ฯ ก็เห็นจะได้

พเนียดคล้องช้างนะพระนครศรีอยุธยา เดิมหยู่ที่วัดชองกุ่มวัง
จันทกเสมดังกล่าวมาแล้ว ที่ย้ายออกไปเปนพเนียดใหย่ มีโรงเลี้ยง
ช้างต่อแลโรงหัดช้างเถือนครบครัน รวมกันหยู่ทุ่งทเลหย้าข้างเหนือ
พระนคร จะย้ายไปสร้างขึ้นเมื่อใดไม่พบในหนังสือเก่า แต่มีในพระราช
พงศาวดารตอนรัชกาลสมเด็จพระนารายน์ ฯ แห่งหนึ่ง ว่าเมื่อปีระกา
พ.ศ. 2200 ดำหรัสสั่งให้ตั้งชมรมสำหรับทำการพระราชพิธีทั้งปวง
ขึ้นใน "ทุ่งทเลหย้า" นะตำบลพเนียด ความที่กล่าว ชวนให้เข้าใจ
ว่าสมเด็จพระนารายน์ ฯ โปรดให้ย้ายพเนียดออกไปสร้างใหม่ ในทุ่ง
ทเลหย้าแต่แรกเสวยราชย์ เมื่อสร้างพเนียดแล้วจึงโปรดให้สร้างชมรม
คือโรงสำหรับทำพระราชพิธีคชกัมต่าง ๆ เปนของถาวรขึ้นในท้องทถน
เดียวกับพเนียด ไม่ต้องสร้างชมรมใหม่ เมื่อจะทำพิธีทุกครั้งเหมือน
หย่างแต่ก่อน ในกดมนเทียรบาลก็มีบทพระอัยการกำชับพนักงานต่าง ๆ
ในเวลาสเด็จเข้าชงพานช้างเถือนในพเนียด และเวลาชงคล้องช้าง
กลางแปลงข้างนอกพเนียด ดูสมกับสมัยที่กล่าวมา ปรากฏในเรื่อง
พงศาวดารว่าเมื่อสมเด็จพระเพทราชาเสวยราชย์ พเนียดนั้นมีหยู่แล้ว

TUDC 26/09/2563

ด้วยเมื่อวันอ้ายธัมเถียรกบดยกเข้ามาตีพระนคร ฯ พระเจ้าเสือยังเป็น
พระมหาอุปราช กำลังช้างคล้องช้างหยู่ที่พเนียดดงน พเนียดที่เธหย้า
จึงสมเปนของสร้างครั้งสมเด็ดพระนารายน์มหาราชด้วยประการทั้งปวง
ของสำคันแก่คชกัมไนเมืองไทย ซึ่งสมเด็ดพระนารายน์ ฯ ได้ซึ่ง
สถาปนาไว้อีกสิ่งหนึ่งเปนหนังสือ เรียกว่า "ตำราชช้าง" ขนาดสัก
เล่มสมุดไทยหนึ่ง ในหนังสือนนบอกอธิบายกัดเม็ด แต่เรียกว่า "กด"
ในการที่จะบังคับชบชช้างอันมนสัยต่างกัน และชในกิจการต่าง ๆ อันผู้ช
ต้องเสี่ยงภัย หรือมักเกิดความขัดของต้องแก้ไข ตำราเรืองนประหลาด
ที่มีในบานแผนก ว่าสมเด็ดพระนารายน์เปนเจ้า โปรดให้ถือเปน
ตาราลบ รูแตตวสมุหพระคชบาล คอพระเพทราชาและพระสุรนทราชา
กับข้าราชการผู้ไหย่ไนกรมช้างชั้น "ครูช้าง และขุนช้าง" เช่นเจ้ากรม
ปลัดกรมเปนต้น นอกจากนั้นไปถ้ามีใครหยากเรียน ก็ให้ผู้เปนครูสอน
ให้แต่เปนหย่าง ๆ หย่าให้ใครอ่านตัวตำรา หรือคัดเอาสำเนาไปเปน
อันขาด ให้มีสมุดตำราหยู่แต่ "ช้างที" คือห้องพระสมุดของพระเจ้า
แผ่นดินฉบับเดียวเท่านน ตำราชช้างซึ่งว่ามานมีฉบับหลวงหยู่ที่ไน
หอพระสมุดสำหรับพระนคร กับการหอพระสมุด ฯ เห็นว่าพ้นเวลาควน
มีดบังแล้ว จึงได้ให้พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2465 เพื่อรักสาไว้มิให้สูญเสีย
เมื่อพิมพ์แล้ว ฉันถองเอาหนังสือตำราชช้างของสมเด็ดพระนารายน์ ฯ
เทียบดูกับหนังสือตำราคชกัมหย่างเก่า ซึ่งใช้กันเปนสามัญในพนเมือง
ก็คิดเห็นเหตุที่สมเด็ดพระนารายน์ ฯ โปรดให้แต่งตำราชช้างขนไหม่ และ

ดูเหมือนจะคิดเห็นต่อไปว่า เพราะเหตุใด จึงโปรดให้ปิดเปนตำราลับ
ด้วย เหตุที่โปรดให้แต่งตำราขึ้นใหม่นั้น คงเปนเพราะตำราคชกัม
ของเดิมรวมตำราการต่าง ๆ ในคชกัม ทั้งทเปนแต่กิจพิธและการผิก
หัด เอามาเรียบเรียงไว้ในตำราอันเดียวกันยืดยาว มทั้งคำอธิบาย
เปนภาสำไทยและเวทมนต์ภาสำอื่น ซึ่งจะต้องท่องจำไว้ร่ายกำกับใน
เวลาเมื่อทำการต่าง ๆ ตามตำราคชกัม นอกจากหมอเถ้าเจ้าตำรา
ยากที่ผู้อื่นจะเรียนรู้ได้ ใช่แต่เท่านั้น สรรพคุณของเวทมนต์และโอสถ
ต่าง ๆ ที่อ้างไว้ในตำรา อันเหลือจะเชื่อได้กมมาก เห็นได้ว่าเพราะ
คชสาตรเปนตำราโบรานเก่าแก่ แพร่หลายไปหยู่ตามในมนุส์ต่างชาติ
ต่างภาสามาช้านาน การท่องจำเวทมนต์ภาสำสันสกริตของเดิม ก็ย่อม
จะเกิดผิดเพียน ทั้งมคนาจารย์ชาวต่างประเทส์เพิ่มเติมข้อความต่าง ๆ
ซึ่งเห็นว่าดีจริง เพิ่มเติมถึงจะให้เปนคุนยิ่งขึ้น แต่ทจริงกลับทำให้ตำรา
วิปลาสไปเสียมาก สมเด็ดพระนารายน์ ฯ คงทรงพระราชดำริดังว่าน
แต่ตำราเดิมมทั้งการพิธต่าง ๆ ที่ทำกันหยู่เปนนิจ และวิธีขับบังคับช้าง
หยู่ด้วยกัน มพระราชประสงค์จะแก้ไขแต่ตำราที่ขับบังคับช้างให้เรียน
ง่ายขึ้นกว่าแต่ก่อน และคงไว้แต่วิธที่ใช้ได้จริง จึงโปรดให้แต่ง "ตำรา
ที่ช้าง" ขึ้นใหม่

ดักส์นะที่สมเด็ดพระนารายน์ ฯ โปรดให้แต่งตำราที่ช้างนี้ คิดดู
ก็พอเห็น คงโปรดให้ผู้เชี่ยวชาญวิชาคชกัมประชุมกันหย่างเช่นเปน
"กัมถาร" และอาดจะคาดได้ต่อไปว่าคงโปรดให้ (สมเด็ด) พระเพทราชา

TSDC 26/09/2563

เปนนายกกัมการนั้นโดยที่เปนตำแหน่งสมุหพระคชบาล ให้กัมการปรึกสากันตรวดตัดวรชขับบังคับช้างในกิจการต่างๆ ที่มักต้องใช้เนืองๆ ออกแก้ไข เขียนบอกกัดเม็ด อันได้เคยทดลองใช้ได้เปนแน่แล้วไว้ในตำรานั้น ตำราเก่า ใครนับถือก็ให้ใช้กันไปตามเคย จึงให้ปกบีดตำราใหม่เปนความลับ สำหรับสึกสาแต่พวก "สมัยใหม่" แลพวกกรมช้างจึงนับถือเปนหลักของวิชาขช้างมาจนทุกวันนี้ ประหลาดหยู่ตัวฉันเอง เมื่อยังเปนเด็ก เคยปลอดภัยมาได้ครั้งหนึ่ง ด้วยอาศัยตำราขช้างของสมเด็ดพระนารายน์ฯ ท่วาน ฉันยังจำได้จึงจะเล่าไว้ด้วย

ในรัชกาลที่ 5 เมื่อปีระกา พ.ศ. 2416 พระบาทสมเด็ดพระจุลจอมเกล้าเจ้าหยู่หัว เสด็ดประพาสไนแขวงจังหวัดราชบุรีแลกาญจนบุรี เวลานั้นตัวฉันอายุได้ 12 ปียังไม่ได้โกนจุก พระเจ้าหยู่หัวชงพระกรุนาโปรดให้ฉันไปตามเสด็ดด้วย ทางเสด็ดประพาสครั้งนั้นจะต้องเดินบ่าไปจากเมืองราชบุรี ประทับแรมทาง 2 คืนจนถึงตำบนท่าตะคร้อริมแม่น้ำไซโยคไนแขวงจังหวัดกาญจนบุรี จัดราชพาหนะที่เสด็ดไปมีทั้งขบวนม้าแลขบวนช้าง พระเจ้าหยู่หัวโปรดเสด็ดด้วยขบวนม้า จึงใช้พาหนะช้างเปนขบวนพระประเทียบ ซึ่งกรมเสมเด็ดพระสุดารัตนราชประยูรชงเปนประมุข ก็ขบวนช้างนั้นเปนช้างหลวง กรมพระคชบาลคุมไปจากพเนียดสัก 10 เชือก มีช้างพลายผูกสับปะคับกูบสีหน้าดายทอง เปนช้างพระที่นั่งชงน่าหน้าเชือกหนึ่ง แล้วถึงเหล่าช้างพังผูกสับปะคับกูบสองหน้า สำหรับนางในตามไปเปนแถว มีพวกกรมช้างแล

TUDC 26/09/2563

กรมการหัวเมือง เดินแซงสองข้างช้างขบวนหนึ่ง ต่อนั้นถึงขบวนช้าง
ชเลยศักดิ์ซึ่งเกนท์ในเมืองนั้นเอง มีทั้งช้างพลายและช้างพังผูกสับปะคับ
สามัญ สำหรับพวกผู้หญิงพนักงานและจ่าโขลนช้าหลวง ตามไปเปน
ขบวนหลังกว่า 10 เชือก สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์
กับตัวฉันเปนเด็ก เขาจัดให้ขึ่นช้างพลายตัวที่เตรียมเปนช้างพระที่นั่ง
ไปในขบวนพระประเทียบ หลวงคชศักดิ์ (ค้าง วสุรัตน พายหลังได้
เปนที่พระศรีภวังค์) ตัวหัวหน้าผู้คุมขบวนช้างหลวงเปนหมอชื่อคอ หลวง
คชศักดิ์คนนี้ขึ่นชื่อลือเลื่องมาแต่ในรัชกาลที่ 4 จนตลอดชีวิต ว่าเปน
คนขี้ช้างแชง และคล้องช้างแม่นหย่างยิ่ง เวลานี้นอายุเห็นจะราว 40 ปี
แต่รูปร่างผอมกริ่งกิ่ว ดูไม่น่าจะมีแรงสู้กับผู้มือที่ลือกันว่าเชี่ยวชาญ
แต่แกชอบเด็กๆ เวลาสมเด็จกรมพระนริศฯ กับฉันนั่งไปบนหลังช้าง ได้
ถามถึงบ่าดง พี่งแกเล่าไปจนคุ้นกันแต่วันแรก ถึงวันที่ 2 เมื่อเดินขบวน
ไปจากที่ประทับแรม นะตำบลหนองบัว ค่าย (ครั้งพระเจ้ากรุงธนบุรี
รบพม่า) ได้สัก 2 ชั่วโมง เกิดเหตุด้วยถูกช้างชเลยศักดิ์ที่เดินตามแม่
มาข้างท้ายขบวนตัวหนึ่ง ตื่นไฟวิ่งร้องเข้าไปในขบวน พาช้างชเลยศักดิ์
ที่หยู่ในขบวนพลอยตื่น วิ่งเข้าป่าไปด้วยสักห้าตัว บางตัวสับปะคับ
ไปโดนกิ่งไม้ ผู้หญิงตกช้างก็หลายคน ช้างขบวนข้างหน้าก็พากันชะงัก
จะตื่นไปด้วย แต่พอช้างพลายตัวที่ฉันขี่ท่าจะออกวิ่ง หลวงคชศักดิ์
แกเอาขอพันที่เดียวก็หยุดชะงัก ยืนตัวสั่นมูตรคูถทลักทลายไม่อาดก้าว
เท้าไปได้ ช้างพังข้างหลังเห็นช้างหน้าหยุดก็หยุด เปนแต่หัน

26/09/2563

เหี้ยนบ้างเล็กน้อย อดหม่านกันหยู่สัก 5 นาทีก็เดินขบวนต่อไปได้โดย เรียบร้อย ตัวฉันก็ตกใจหยู่เพียงประเดี๋ยว แต่พอสงบเงียบเรียบร้อย กลับไปนึกสงสารช้างทถูกหลวงคชสักดพัน เลือดไหลอาบหน้าลงมาจน ถึงงวง แต่ไหยินพวกทเขาเดินกำกับไปพากันชมหลวงคชสักด ทสามาถ บ้องกันมิให้เกิดร้ายกว่านั้นได้ เรื่องช้างต้นครั้งนี้โจดกันในขบวน สเด็ดหยู่พักหนึ่ง พอสเด็ดกลับแล้วก็เงียบหายไป แม้ตัวฉันเองก็หวน นึกขึ้นถึงเรื่องช้างต้นครั้งนี้ เมื่อเป็นสภานายกหอพระสมุดสำหรับ พระนคร ด้วยอ่านพบอธิบายลักสนะพันธุ์ของบังคับช้าง มีหยู่ในตำราช้าง ของสมเด็ดพระนารายน์ๆ เขียนรูปหน้าช้างไว้ในสมุดเถะมีจุดหมายตรง ที่ "เจ็บ" ของช้าง สำหรับพันธุ์ให้ช้างเป็นได้ต่างๆ ตามประสงค์ มี ชื่อเรียกทุกแห่ง มีกล่าวในตำราแห่งหนึ่งว่า "ถ้าจะพันให้ตระหนักมิให้ ยกเท้าก้าวไปได้ ให้พันที่ "บันไดแก้ว" ก็ได้ หรือที่ "เต่าผุดสบตะ เมาะแอก" ก็ได้ (พันตรงแห่งใดแห่งหนึ่งนั้น) ช้างตระหนักทั้งตัว เท้า มิยกก้าวไปได้เลย" ดังนี้ เมื่อเห็นตำราจึงเข้าใจว่าหลวงคชสักด แกคง เรียนตำราช้างของสมเด็ดพระนารายน์ๆ ชำชอง วันนั้นคงพันธุ์ที่ตรง "บันไดแก้ว" หรือตรง "เต่าผุดสบตะเมาะแอก" พันทีเดียวก็เอาช้างไว้หยู่ได้ ชวนให้เห็นว่ากฉเม็ด "กถ" ในตำราของสมเด็ดพระนารายน์ๆ นั้น คงเลือกมาแต่ที่ทดลองได้จึงแล้วทั้งนั้น แต่กมีกถเม็ดบางหย่างที่ กัมการผู้แต่งตำราไม่แน่ใจ ดังเช่นในตอนที่ช้างข้ามแม่น้ำ เมื่อได้ พรรนาวิธต่างๆ ซึ่งจะลวงให้ช้างทรงเกยดนาถก ยอมข้ามเปนหลาย

หย่างแล้ว ที่สุดกล่าวว่าถ้าทำหย่างนั้นแล้วช้างยังไม่ยอมข้ามน้ำ ท่านว่าให้นักไช (ด้วยไช้) เปนยากัดเม็ดหย่างชนิดนี้ช่วยแรงคาถาประกอบกัน ก็เคยได้ราชการ" คือสำเหร็ดได้บ้าง ที่มีการว่า "ยากัดเม็ดนั้น ให้เอายอดไม้ต่าง ๆ คือ น้านองจงจ้อ มะอึกโทน ผักบุ้ง เถือกดู แต่ยอดที่ชี้ไปทางฟากข้างโน้น และเมื่อก่อนจะตัดยอดไม้เหล่านั้น ให้เอาหมาก 3 คำทำพิธีครู อุทานว่า "ครูบาธิยายเจ้าเหย ช้างมิข้ามน้ำข้าขอเชิญครูบาธิยายเจ้ามาช่วยให้ช้างข้ามไปจงง่ายเถิด" แล้วจึงกลั้นใจเด็ดเอายอดไม้ 4 หย่างนั้น กลับตรงมาหย่างเหลียวแล เมื่อมาถึงช้างแล้วให้ร่ายมนต์ว่า

"โอม นรายน ภคานริสสยา ภมิพาตรๆ สหปติ
นรเทวตา จ สาคร อุทก ภูตคนร วรเทวตา
วิมติยา เทวา จ สมุตหิมวนฺตย"

แล้วกลั้นใจเอายอดไม้เหล่านั้นขยับผ่ามือ แล้วเอาทาตาช้างข้างขวา 3 ที ข้างซ้าย 3 ที แล้วจึงชี้ช้างลงไปถึงชายน้ำ เอากากยาที่เหลือวางบนหัวช้างแล้วประนมมือร่ายมนต์ว่า

"โอม พุทธ กนต์ มารย์ กนต์ สวาห"

แล้วหยิบเอากากยาขึ้นทูนหัวยกอุทานว่า "ครูบาธิยาย ช่วยข้าพเจ้าด้วย" แล้วเอากากยานั้นขัดไปตรงหน้าช้างแล้วขับช้างตามไป "ช้างนั้นข้ามน้ำไปแล" อธิบายเรื่อง "ยากัดเม็ด" ต่อให้เห็นว่าพวกผู้แต่งตำราชช้างครั้งสมเด็จพระนารายน์ฯ ก็ยังเชื่อถือในเวทมนต์ เปนแต่

TUDC 26/09/2563

ประสงค์จะให้ผู้สึกสาอาสัยฝีมือของตนเองเปนสำคันก่อน ต่อเมื่อสิ้นฝีมือ จึงให้หันเข้าพึ่งคาถาอาคม

เมื่อล่วงรัชกาลสมเด็ดพระนารายน์ ฯ แล้ว ถึงรัชกาลสมเด็ดพระเพทราชา ในหนังสือพระราชพงสาวดารไม่กล่าวถึงทีเดียว ว่าได้ซงจัดการกรมช้างหย่างไรบ้าง แต่กรมช้างเปนข้าหลวงเดิมของสมเด็ดพระเพทราชา ส่วนพระองค์เองก็ได้ซงสึกสาวิชาคชสาตรมาด้วยกันกับสมเด็ดพระนารายน์ ฯ และได้ช่วยซงจัดการกรมช้างหย่างเปนคู่พระราชหรึทัยมา จนได้เปนที่สมุหพระคชบาลมียสสักดิ์ยิ่งกว่าผู้อื่น เมื่อได้เสวยราชย์ กรมช้างเปนหย่างข้าหลวงเดิม คงสนิธสนมกับพระองค์ยิ่งกว่ากรมอื่น เพราะฉะนั้นคงซงทำนุบำรุงกรมช้าง ตามแบบหย่างครั้งสมเด็ดพระนารายน์ ฯ สืบมา จะผิดกันก็แต่ไม่ซงช้างไปเที่ยวไล่โพนช้างเถื่อนที่ในป่า หรือซงคล้องช้างเองที่พเนียด เพราะเมื่อเสวยราชย์พระชันสาถึง 55 ปีแล้ว ไม่เหมือนกับพระเจ้าเสือซึ่งเปนพระราชโอรส และพระเจ้าท้ายสะกับพระเจ้าบรมโกส ซึ่งเปนพระราชนัดดาที่ได้เปนพระเจ้าแผ่นดินต่อมา ทั้งสามพระองค์นั้น แต่ยังซงพระเยาว์ก็ได้ฝึกหัดอบรมมาในกรมช้างตั้งแต่ก่อนเปนเจ้า เมื่อเสวยราชย์ก็ยังกำลังฉกัน จึงโปรดเที่ยวโพนช้างและคล้องช้างเองเปนการกิลา เพื่อสำรานพระราชหรึทัยทั้ง 3 พระองค์ แบบแผนกรมช้างซึ่งสมเด็ดพระนารายน์ ฯ ได้ซงจัดไว้ จึงหยู่มาจนเสียกรุงสรีอยุธยาแก่พม่าข้าสึกเมื่อปีกุน พ.ส. 2311

TUDC 26/09/2563

(6)

การต่าง ๆ ที่เนื่องกับใช้ช้างในเมืองไทย เปลี่ยนแปลงตั้งแต่เสียกรุงศรีอยุธยามาหลายหย่าง ถึงกับตั้งกรมช้างขึ้นเมื่อสมัยกรุงธนบุรี และทำนุบำรุงต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ก็ไม่เหมือนแต่ก่อนได้ ข้อสำคัญอันเป็นมูลเหตุให้ผิดกับแต่ก่อนนั้น เป็นด้วยย้ายราชธานีลงมาตั้งใหม่ที่บางกอก จะเอาการกรมช้างที่เคยรวมหยู่ด้วยกันนะ พระนครศรีอยุธยา ย้ายลงมาบางกอกหมดไม่ได้ เพราะที่บางกอกหยู่ใกล้ทเลพ้นที่เป็นดินเหนียว มีหล่มเลนแลระร่องน้ำลำคลองมาก ยากที่จะขอดช้างหรือใช้ไปมาเหมือนพ้นที่ฝ่ายเหนือ

ดังมีเรื่องปรากฏในพงศาวดาร ว่าเมื่อสร้างพระนครอมรรัตนโกสินท์นั้น พระบาทสมเด็ดพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งพระราชดำริว่าทางด้านใต้ด้านตะวันตกและด้านเหนือพระนคร มีแม่น้ำเป็นคูหยู่มั่นคงแล้ว แต่ทางด้านตะวันออกมีแต่คลองเป็นคูพระนคร ต่อคูออกไปยังเป็นสวน จึงโปรดให้โค่นต้นไม้เกลี่ยท้องร่องทำลายสวนเสีย แปลงที่ให้เป็นหล่มเรียกว่า “ทเลตม” สำหรับกีดกันมิให้ข้าศึกยกเข้ามาถึงคลองคูพระนครได้สดวกโดยทางบก ต่อมาซึ่งพระราชดำริว่าช้างหลวงจะเข้าออก ต้องหาช่องทางอยู่เดนข้ามทเลตมลำบากนัก ใคร่จะให้มีถนนกับสพาน สำหรับช้างหลวงเดินข้ามคูเข้าพระนครทางด้านนั้นสักแห่งหนึ่ง วันเมื่อสเด็ดไปซึ่งเลือกที่ทำสพาน พระพิมลธรรม (ซึ่งพายหลังได้เป็น สมเด็ดพระพนรัตน) วัดพระเชตุพน ๆ ไปทูนทัดทานว่าเป็น

การประมาทมากนัก ก็เลยระงับพระราชประสงค์ ชานพระนครทางด้านตะวันออก (แถวอำเพอบ้อมปราบศัตรูพ่ายบัดนี้) ก็เลยเป็นที่พวกชาวนาอาศัยเป็นปลักสำหรับเลยงควายเรียกกันว่า "ตำบลสนามควาย" มาจนถึงรัชกาลที่ 5 เมื่อสร้างถนนออกไปสวนดุสิต

เมื่อจะเอาสำนักงานกรมช้างมารวมหยู่ในกรุงเทพ ฯ ไม่ได้ จึงต้องจัดการกรมช้างแยกออกเปน 2 ภาค ภาคหนึ่งเรียกว่า "กรมช้างต้น" คงสำนักงานหยู่ในกรุงเทพ ฯ สำหรับเลยงรักสำช้างซง กับผูกหัดการขับขช้างสึกและอำนวยการพิธีต่าง ๆ อีกภาคหนึ่งเรียกว่า "กรมโขลง" คงตั้งสำนักงานหยู่ที่พระนครศรีอยุธยา และมีสาขาหยู่นะนครนายก สำหรับดูแลรักสำช้างโขลงหลวงและเลยงช้างต่อ กับทั้งอำนวยการจับช้างเถื่อนและผูกหัดช้างที่จับได้ด้วย เมื่อกรมช้างแยกเปน 2 ภาคตั้งสำนักงานหยู่ห่างไกลกันเช่นนั้น ก็เปนปัจจัยไปถึงการต่าง ๆ ในกรมช้างเปลี่ยนแปลง เปนต้นว่าการที่พระเจ้าแผ่นดินสวรรคตไปเที่ยวโพนช้าง หรือซงคล้องช้างที่พบเนียดก็เลิก แม้เพียงเสด็จไปทอดพระเนตรคล้องช้างที่พบเนียดก็มิได้เสด็จไป เพราะทางไกลจะต้องประทับแรม จนถึงรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าหยู่หัวซงสร้างวังจันทกเสมขนไหม่แล้ว ถึงเวลาจับช้างที่พบเนียดจึงเสด็จขนไปประทับแรมวังจันท ฯ ทอดพระเนตรจับช้างต่อมา การกรมช้างต้นที่มาตั้งราชธานีไหม่ก็ลดลง คงมีช้างเพียงสัก 3 เชือกเหมือนหย่างสำหรับประดับพระเกียรติยส เพราะการไปมาใช้พาหนะเรือเปนพื้น มิใคร่มีกิจ

ที่จะต้องใช้ช้าง การทำพิธีคชกัมก็หมดตัวพวกพราหมน์พรึทธิบาสชาวอินเดีย ที่รู้ภาสาสันสกริต ยังมีแต่พราหมน์ชั้นเชื้อสายซึ่งเคยทำพิธี และร่ายมนต์ได้ด้วยไม่รู้ภาสาของมนต์ แต่ไทยที่รู้คชสาตรจนชำนิชำนาญตลอดจนช้างที่จะใช้ในการสึกสงคราม ยังมีหยู่ในเมืองไทยมาก เพราะครั้งนั้นเสียแต่พระนครสรีอยุธยากับหัวเมืองที่หยู่รอบราชธานี หัวเมืองไหย่น้อยที่หยู่ห่างออกไปทั้งทางปักส์ใต้และฝ่ายเหนือยังมีกำลัง พระเจ้ากรุงธนบุรีและพระบาทสมเด็ดพระพุทธยอดฟ้าจุลาโลก จึงซงสามาถรวบรวมกำลังรบชนะข้าสึก จนกลับตั้งเมืองไทยเปนอิสระได้หย่างเดิม แต่ต้องทำการสึกหยู่ตลอดสมัยกรุงธนบุรี และต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินท์อีกหลายปี จึงถึงเวลาเปนโอกาสที่จะจัดแบบแผนปกครองบ้านเมืองด้วยประการต่าง ๆ พึงเห็นได้ดังสังคายนาพระไตรปิดก และตั้งพระราชกำหนดกดหมายเปนต้น

เรื่องตำนานกรมช้างที่ตั้งขึ้นใหม่ ในสมัยกรุงรัตนโกสินท์นี้ ปรากตว่าเมื่อรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรี ได้ข้าราชการเก่าที่ชำนาญคชสาตร 2 คน ชื่อว่า "บุญรอด" อันเปนต้นสกุล "บุนยรัตพันธ์" บัดนี้คนหนึ่งเปนบุตรพระยามนเทียรบาล จตุสดมภ์กรมวังวังหน้า สกุลเปนเชื้อพราหมน์พรึทธิบาส ได้สึกสาวิชาคชกัมแต่ยังหนุ่ม จนถานะเปนหมอเถ้าแล้วจึงไปรับราชการกรมวัง พระเจ้ากรุงธนบุรีซงตั้งให้เปนพระยาธรรมาฯ จตุสดมภ์กรมวัง ถึงรัชกาลที่ 1 กรุงรัตนโกสินท์ ซงพระกรุนาโปรดให้เลื่อนขึ้นเปนเจ้าพระยาธรรมา ฯ แต่ไปเกิดผิดด้วยความประมาทเมื่อไป

26/09/2563

ตั้งขัดตาทัพพม่าหยุนะเมืองราชบุรี ถูกถอดจากที่เจ้าพระยาธรรมา ฯ พระบาทสมเด็ดพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งพระราชดำริว่าเปนผู้ชำนาญคชกัม จึงซึ่งตั้งให้เปนพระยาเพทราชา สมุหพระคชบาลซ้ายคนแรกในกรุงรัตนโกสินท์ แต่ต่อมาโปรดให้เลื่อนเปนเจ้าพระยาสุรัสวดีราช กลับไปรับราชการกรมวังหย่างเดิม เพราะเปนผู้ชำนาญแบบแผนราชสำนัก ไม่มีตัวเสมอ อีกคนหนึ่งชื่อ "จันทร" ต้นสกุล "จันทโรจวงศ์" บิดา เปนบุตรเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ รับราชการพระเจ้าบรมโกศ ได้ศึกสาวิชาคชศาสตรแล้ว จึงได้เปนที่หลวงรักษนายเวรในกรมมหาดเล็ก เมื่อเสียพระนครศรีอยุธยา หนีรอดได้ไปอาศัยหลวงนายสิทธิซึ่งเปนปลัดผู้รั้งราชการหยุนะเมืองนครศรีธรรมราช. เพราะภรรยาเปนหลานหลวงนายสิทธิ ครั้นหลวงนายสิทธิตั้งตัวเปนเจ้าแผ่นดิน จึงตั้งหลวงนายรักษ์ (จันทร) ให้เปนเจ้าอุปราชอานาเขตนครศรีธรรมราช เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีศรีมหาราชยกไปตีเมืองนครศรีธรรมราช จับได้ทั้งหลวงนายสิทธิและหลวงนายรักษ์ แต่ซึ่งพระกรุณาตรัสว่า ถึงได้รบพุ่งกันก็หาความผิดต่อพระองค์ไม่ เพราะต่างคนต่างตั้งตัวเปนใหญ่เมื่อเวลาบ้านแตกเมืองเสียหย่างเดียวกัน เมื่อยอมอ่อนน้อมแล้วก็โปรดให้เข้ามารับราชการในกรุงธนบุรี ซึ่งตั้งหลวงนายรักษ์ (จันทร) เปนพระยาราชวังเมืองเจ้ากรมพระคชบาลถึงรัชกาลที่ 1 กรุงรัตนโกสินท์ เห็นจะเปนเมื่อเลื่อนพระยาเพทราชา (บุญรอด) เปนเจ้าพระยาสุรัสวดีราช พระบาทสมเด็ดพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงซึ่งพระกรุณาโปรดให้เลื่อนพระยาราชวังเมือง (จันทร) ขึ้นเปน

พระยาสุรินทราชา ฯ ตำแหน่งสมุหพระคชบาถขวา ซึ่งเปนคู่กับพระยาเพทราชาตามท่าเนียบ แต่ต่อมาหัวเมืองทางแหลมมลายูจะส่งดีบุกเข้ามาไม่ทันใช้ราชการ ซงพระราชดำหริว่าพระยาสุรินทราชา เคยรู้การบ้านเมืองทางแหลมมลายู จึงโปรดให้เปนข้าหลวงไหย่ (ท่านองเดียวกับสมุหเทศาภิบาล) ลงไปกำกับการส่งส่วยดีบุกหยู่ที่เมืองถลาง ต่อมาเมื่อเจ้าพระยาอัคมหาเสนาบดี (ปลี) ถึงอสัญกัม จะโปรดให้พระยาสุรินทราชา เลื่อนขนเปนอัคมหาเสนาบดี ที่สมุหพระกลาโหม แต่พระยาสุรินทราชากราบทูนขอตัว ด้วยว่าแก่ชราปลกเปลี้ยเสียมากแล้ว จึงโปรดให้เลื่อนยศขนเปนเจ้าพระยาสุรินทราชา หยู่ที่เมืองถลางตามใจสมัคจนถึงอสัญกัม

เจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช (บุญรอด) กับเจ้าพระยาสุรินทราชา (จันทร) เปนต้นของกรมช้างในกรุงรัตนโกสินทร์ และปรากฏว่าทั้งพระบาทสมเด็ดพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และพระบาทสมเด็ดพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดให้พระเจ้าลูกยาเธอ ซงศักดาวิชาคชกัมทุกพระองค์ ก็ซงศักดาต่อเจ้าพระยาทั้งสองคนที่กล่าวมาแล้ว ปรากฏว่าในพระเจ้าลูกยาเธอ รัชกาลที่ 1 ซึ่งซงศักดวคชสารนั้น พระองค์เจ้าอภัยทัต ซงรอบรู้ยิ่งกว่าพระองค์อื่น จนถึงได้ครอบแปน "หมอช้าง" ด้วยความสามาถ เมื่อซงสถาปนาให้เปน "กรมหมื่นเทพพลภักดี" (ถึงรัชกาลที่ 3 เลื่อนเปนกรมหลวง) แล้วโปรดให้ศึกขนไปเปนแม่กองปติสังขรน์พเนียด และจัดบำรุงการจับช้างที่พระนครศรีอยุธยา ถึง

รัชกาลที่ 2 ก็เลยได้เป็นอธิบดีกรมพระคชบาล ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้เจ้านายกำกับราชการต่าง ๆ มาแต่ต้นรัชกาลที่ 2 จนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 3 ตามคำชาวพระนครศรีอยุธยาเล่ากันสืบมา ว่ากรมหลวงเทพพลภักดิ์ เอาเป็นพระธุระบำรุงการกรมช้างมาก ให้ล้างตำหนักขนทพเนียดและสะเดิดขนไปประทับหยุดนิ่งเนือง ๆ จนนับถือกันทั่วไปว่าเป็นพระอาจารย์ใหญ่ในคชศาสตร เรียกกันมาจนทุกวันนี้ว่า "กรมหลวงเถ้า" และสร้างเทวาลัยเฉลิมพระเกียรติขนไว้ข้างด้านเหนือพเนียด เรียกว่า "ศาลกรมหลวงเถ้า" เป็นที่พวกกรมช้างบูชาขอพรเมื่อจะมีการจับช้างสืบมาจนบัดนี้ แบบแผนในการจับช้างทพเนียดเช่นใช้ต่อมาในกรุงรัตนโกสินทร์ ด้วนเป็นของกรมหลวงเทพพลภักดิ์ได้ซ่งปรับปรุงไว้ทั้งนั้น ถึงรัชกาลที่ 2 พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าไกรสร ซึ่งได้เป็นกรมหมื่นรักษ์รณเรศ (และเลื่อนเป็นกรมหลวงเมื่อรัชกาลที่ 3) เป็นพระอนุชาร่วมเจ้าจอมมารดากับกรมหลวงเทพพลภักดิ์ ซ่งศึกษารู้วิชาคชศาสตรอีกพระองค์หนึ่ง ถึงรัชกาลที่ 3 มีสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าอาภรณ์ กับเจ้าฟ้ากลาง (คือสมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลา กรมสมเด็จพระบำราบปรปักษ์ เป็นพระโอรสร่วมพระชนนีกัน) และพระองค์เจ้าอิศราพงศ์ ราชบุตรของกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ (ซึ่งเลื่อนเป็นเจ้าฟ้าในรัชกาลที่ 4 เพราะพระชนนีเป็นราชธิดาของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลรัชกาลที่ 1) ซึ่งศึกษาวิชาคชศาสตรจากกรมหลวงเทพพลภักดิ์ ต่อมาอีก 4 พระองค์

TUDC 26/09/2563

เมื่อกรมหลวงเทพพลภักดิ์สิ้นพระชนม์ กรมหลวงรักษ์รนเรศได้เป็น
อธิบดีกรมพระคชบาล เจ้าพ้าอาภรน์เป็นผู้ช่วย แต่สิ้นพระชนม์เสีย
เมื่อตอนปลายรัชกาลที่ 3 ทรง 2 พระองค์ ถึงรัชกาลที่ 4 สมเด็จเจ้าพ้า
มหามาลา (คือเจ้าพ้ากลาง ซึ่งพายหลังเป็นกรมสมเด็จพระบำราบ
ปรปักษ์) ก็ได้เป็นอธิบดีกรมพระคชบาลมาจนสิ้นพระชนม์ในรัชกาล
ที่ 5 เจ้าพ้าอิสราพงษ์ก็ได้เป็นอธิบดีกรมช้างวังหน้าเมื่อครั้งพระบาท
สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว หยุ่จนสิ้นพระชนม์ในรัชกาลนั้น

ลักษณะการจับช้างหลวงในสมัยกรุงรัตนโกสินท์ จะผิดกับสมัย
กรุงศรีอยุธยาหย่างไรบ้าง รู้ไม่ได้หมด เพราะกรมช้างเดิมกะจัดกะจาย
หมดเมื่อเสียกรุงศรีอยุธยา มารวบรวมจัดขึ้นใหม่เมื่อตั้งกรุงธนบุรี ฉัน
สงสัยว่าวิธีคล้องช้างหย่างเก่า ก็จะสูญไปในสมัยนั้นหย่างหนึ่งซึ่งเรียก
ว่า "ทงเชือกบาศ" ด้วยเคยเห็นรูปภาพและคำพรรนนาในหนังสือเก่า
วิธีคล้องช้างแต่ก่อนมามี 2 หย่าง เรียกว่า "ทงเชือกบาศ" หย่างหนึ่ง
ว่า "วางเชือกบาศ" หย่างหนึ่ง ฉันไม่เคยเห็นทงเชือกบาศ แต่เข้าใจว่า
วิธีทงเชือกบาศนั้น คือหย่อนหรือขว้างบ่วงเชือกบาศไปจากคอช้างต่อ
ให้สวมติดคันหลังช้างเถอนคล้ายกับที่เขมรซึ่งเรียก Lassoxing ที่พวก
อเมริกันคล้องม้าและวัวเถอน วิธีวางเชือกบาศนั้น เอาเงื่อนบ่วงเชือก
บาศสอดกับปลายไม้รวกอันหนึ่ง ยาวสัก 6 ศอก เรียกว่า "คันจาม"
เมื่อจับหย่าง "วังช้าง" อันมีเสาค่ายพรางบังตัวคน คนคล้องหยู่กับ
แผ่นดินถือคันจาม ยื่นปลายบ่วงบาศสอดหว่างเสาค่ายเข้าไปวางดักไว้

TUDC 26/09/2563

ช้างเถอนเหยียบลงในวงบ่วง ก็กะชากเงื่อนให้บ่วงเชือกบาศส่วมติดข้อ
ต้นช้าง ถ้าโพนช้าง คนคล้องจะหยุบนคอช้างต่อ ไช้วงวางเชือกบาศถือ
ต้นจาม ให้ความท้ายขับช้างต่อวงติดท้ายช้างเถอน คนขี่คอส่อดปลาย
ต้นจามลงไปวางบ่วงเชือกบาศตรงทช้างเถอนเหยียบแผ่นดิน แล้วทง
ต้นจามเสียก็ได้ หรือไช้วงทงเชือกบาศก็ได้ตามถนัด สังเกตดูในหนังสือ
เก่า ซึ่งว่าด้วยพระเจ้าแผ่นดินซึงคล้องช้าง กริยาที่คล้องก็ไช้แต่ว่า
"ซึงบาศ" หรือไห้ "ถวายเชือกบาศ" ไม่มีกล่าวถึงไม้คันจามเลย แม้
จนในหนังสือชั้นหลังมา ซึ่งว่าด้วยเจ้านายหัดซึงช้างในรัชกาลที่ 1 และ
ที่ 2 ก็ว่า "หัดซึงทงเชือกบาศ" ทหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์เวลา
เย็น ๆ ทุกวัน ดังนี้ แต่ถึงสมัยตัวฉันเกิดทันได้เห็นก็เห็นแต่คล้องหย่าง
"วางเชือกบาศ" หย่างเดียว แม้พวกผู้เชียวชาญในกรมช้างคล้องช้าง
ในพเนียด ก็คล้องแต่ด้วยไช้ไม้คันจาม จึงนึกว่าวิธทงเชือกบาศ จะ
หมดตัวคนทงแม่นเสียแล้วแต่เมื่อเสียกรุงศรีอยุธยา เพราะคงคล้อง
ยากกว่าวางเชือกบาศ และต้องทำเชือกบาศไห้อ่อนนุ่มกว่า แต่เหนียว
เท่ากับเชือกบาศทำด้วยหนังวัวควายที่ไช้กันเปนสามัญ เมื่อพระเจ้าแผ่น
ดินหรือเจ้านายที่สูงศักดิ์ไม่ซึงคล้องช้างเองแล้ว ก็เลยเลิกคล้องหย่าง
ทงเชือกบาศ จะเปนหย่างนี้ดอกกะมัง วิชาไช้ช้างมีเค้ามูลอยู่หย่าง
หนึ่งซึงสำคัญหย่างยิ่ง แต่ค่อยเค้ามูลมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาแล้ว
ช้านาน คือวิธี "รบบนหลังช้าง" ดังเช่นขุนช้างชนกันตัวต่อตัวซึงเรียก
ว่า "ยุทธหัตถี" อันนับถือว่ามีเกียรติหย่างสูงสุดในวิชาขี่ช้างกัด วิธี

ช้างผูกเครื่องมั่นหลังเปล่าเข้าไล่แทงรพล และรอค่ายของข้าศึกถึง วช
ให้ทหานถือขนูขนหยู่ในสับปะคับช้างเขนไล่ยิงข้าศึกถึง วชรบเหล่านเรม
เสือมลงด้วยมือาวุธบืนไฟเกิดขนในโดก ช้างทนบืนไฟไม่ไหวก็ต้องเลิก
ไช้ช้างสู้บน แต่เมือมบนขนแล้ว ถว่าคนจะรู้จักไช้ยังช้านานมาก การ
รบกันบนหลังช้างจึงค่อยเสือมมาโดยลำดับ ขอนมอุทาหรนจะพึงสังเกต
ได้ในเรืองพงสาวดารเมืองไทยนเอง เมือครงพระเจ้ารามคำแหง ฯ ชน
ช้างกับขุนสามชน เจ้าเมืองฉอด ในเรือน พ.ส. 1800 บืนไฟยังไม่เกิด
ชนช้างกันตามแบบโบราน แพ้ชนะกันตัวต่อตัว ต่อมาอีก 300 ปี
สมเด็ดพระนเรสวร ฯ ซงชนช้างกับพระมหาอุปราชาเมืองหงสาวดี เมือ
พ.ส. 2135 เปนเวลามีบืนไฟแล้ว แม้มีแต่บืนเล็กหยู่ในสนามรบ ความ
ท้ายช้างพระทนังซงและคนกลางช้างของสมเด็ดพระเอกาทสรถ ก็ถูกบืน
ตาย แม้ทสุดพระองค์สมเด็ดพระนเรสวรมหาราชเอง ก็ถูกบืนทพระหัต
เปนบุญทถูกบืนเมือพันพระมหาอุปราชาสินพระชนม์แล้ว จึงได้ชัยชนะ
สังเกตดูในหนังสือพงสาวดาร ตงแต่สมเด็ดพระนเรสวรมหาราช ซงชน
ช้างครังนัน ก็ไม่ปรากดว่ามีใครได้ท้ายุธหัตถีนอกทงในเมืองไทยหรือ
ประเทสทีใกล้เคียง แต่ประหลาดหยู่ทไทยเรายังมีโอกาสได้รับด้วยช้าง
มาจนในรัชกาลที 3 กรุงรัตนโกสินท์ ด้วยเมือ พ.ส. 2388 ไทยรบกับ
ญวนทีเมืองเขมน เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงหเสน) แม่ทัพไทยตัง
หยู่นะเมืองอุดง ให้กองทัพหน้าลงไปตังหยู่ทเมืองพนมเพ็น พอถึงรดูน้ำ
ญวนไช้เรือรบได้สดวก ก็ยกกองทัพเรือเปนขบวนใหยขึนมาจากเมือง

TUDC 26/09/2563

ไซ่ง่อน ก็ได้เมืองพนมเพ็นอันหยู่ทลุ่ม แล้วยกขนมาก็เมืองอุดง เจ้าพระยาบดินทรไม่มีเรือรบพอจะต่อสู้กองทัพยวน จึงคิดอุบายให้รวมช้างรบบันดามีกับพลราบตั้งซุ่มไว้ที่ในเมือง ปล่อยให้ยวนจอดเรือส่งทหานขนบกได้โดยสดวก พอยวนขนหยู่บนบกแล้วก็เบิดประตูเมือง ให้ช้างรบออกเทียวไล่แทงข้าศึก (ดูเปนท่านองเดียวกับที่ฝรั่งคิดใช้ "ถัง" Tank) ให้ทหานราบตามติดท้ายช้างไป กดทพยวนแตกไนเวลาก่าตังหนีช้างที่เหลือตายถงเรือได้ก็เลยถอยกองทัพเรือล่าหนีไป ดูเหมือนเมืองอุดงได้ชื่อต่อท้ายว่า "เมืองอุดงถือชัย" มาแต่ครั้งนน

ไม่แต่ในเมืองไทย ถึงในประเทศไหน ๆ ที่เคยใช้ช้างในการรบมาแต่โบราน ตั้งแต่มีบันไฟ การใช้ช้างรบก็เสื่อมถงทุกประเทศ เปลี่ยนการใช้ช้างเปนพาหนะเปนพัน ในเมืองไทยก็เช่นเดียวกัน วิชาจับช้างใช้จึงเปนดังจะพรรนนาโดยพิสดารในนิทานเรื่องจับช้างภาคหลังต่อไป

TUDC 26/09/2563

นิทานที่ 20
เรื่องจับช้าง (ภาคปลาย)

วิธีจับช้าง

(1)

อธิบายเบื้องต้น

นิทานภาคปลายของเรื่องจับช้างนี้ ผู้อ่านเห็นจะแปลกใจ ด้วยเห็นกะบวนความต่างไปอีกหย่างหนึ่ง ไม่แต่งติดต่อเปนรูปเรื่องเดียวกับนิทานภาคต้น จะเลยน่ากว่าเมื่อฉันแต่งมาถึงภาคนี้เกิดหลงด้วยแก่ชรา จึงเลยไถลไปไม่รู้ตัว อันที่จริงมิได้เปนเช่นนั้นดอก จึงขอบอกเหตุไว้ให้รู้ การแต่งหนังสือถ้าจะเรียกเปนนามศัพท์ของวรรณคดีก็ได้หลายหย่าง เรียกว่า "สำนวนเทศนา" Indicative หย่างหนึ่ง "สำนวนบรรยาย" Narrative หย่างหนึ่ง และ "สำนวนพรรนนา" Descriptive อีกหย่างหนึ่ง แล้วแต่จะเลือกแต่งด้วยสำนวนหย่างไหนให้เหมาะแก่เรื่อง ฉันแต่งนิทานภาคท้ายนี้แต่เมื่อยังหยู่ที่เมืองบีนัง โดยประสงค์จะเล่าถึงการจับช้างที่ฉันได้เคยเห็นด้วยตาตนเอง ให้ถูกพังเมื่อเล่าต่อไปถึงวิธีจับที่ฉันไม่เคยเห็นเอง ก็ขออนุญาตเพื่อนฝูงเก็บความที่เขาได้แต่งพิมพ์พรรนนาวิธีนั้นไว้ มาเปนโครงประกอบกับความรู้ของฉัน แต่งให้เปนเรื่องขึ้น ถ้าว่าโดยย่อก็คือ "แต่งเล่นตามชอบใจ" เมื่อแต่งภาคท้ายใกล้จะหมดหยู่แล้ว ฉันก็กลับมากรุงเทพ ฯ เมื่อเดือน

TUDC 26/09/2563

คุลาคม พ.ศ. 2485 จะแต่งนิทานเรื่องจับช้างต่อไป จึงนึกขึ้นว่าการจับช้าง เปนวิชาสำคัญของไทยเราหย่างหนึ่ง ซึ่งชนชาติอื่น ๆ เคยนับถือว่าไทยชำนิชำนาญ แลวิธีจับช้างของไทยเปนกิจน่าชมยิ่งหย่างหนึ่งในโลก แต่ตัวฉันเองกับทั้งไทยที่เปนผู้รู้ ๆ หยู่ว่าเปนวิชาที่จะสูญเสียไปไม่ช้านักแล้ว ฉันคิดเสียดายขึ้นมา จึงเห็นควรจะแต่งเรื่องจับช้างให้พิสดารกว่าที่ได้แต่งไว้แล้ว ทั้งเปนเวลามาหยู่กรุงเทพ ฯ ใกล้แหล่งหนังสือเก่า เช่นหอพระสมุด ฯ เปนต้น อาจจะหาหนังสือสอบความซึ่งจำง่ายกว่าเมื่อหยู่เมืองปีนัง แต่ต้องรับสารภาพว่าเพราะเกียดคร้านไม่หยากรื้อนิทานภาคที่ได้แต่งแล้วออกแต่งใหม่ จึงแต่งเพิ่มขึ้นอีกภาคหนึ่ง ว่าด้วยตำนานการจับช้างในเมืองไทยเพิ่มลงข้างหน้า เปนนิทานเรื่องเดียวกัน 2 ภาคเช่นพิมพ์ไว้นี้

(2)

ช้างเถื่อนในเมืองไทย

ในเมืองไทยนี้มีช้างเถื่อน (คือช้างป่า) หยู่มากมาแต่โบราณกาลถึงเดียวนี้ที่ไหนช้างเถื่อนยังหยู่ได้ ก็ยังมีช้างเถื่อนแทบทุกมนฑล ในมนฑลกรุงเทพ ฯ นี้ แต่ก่อนก็ยังมีช้างเถื่อนหยู่ในทุ่งหลวงทางภาคตะวันออกแม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่แขวงจังหวัดนครนายก ตลอดลงมาจนทุ่งบางกะปิในแขวงจังหวัดกรุงเทพ ฯ เมื่อฉันบวดเปนพระภิกษุในพ.ศ. 2426 ขึ้นไปจำพรรษาหยู่ที่วัดนิเวศน์ธรรมประวัติที่บางปอิน ใน

เวลาเย็น ๆ เคยขึ้นไปดูบนพระที่นั่งเวหาสจำรูน ยังแลเห็นโขลงช้างเถื่อนเข้ามาหากินหยู่ตามปลายนา ราวที่ล้างวัดวิเวกวายุพัดเมื่อพายหลัง แต่ต่อมามีคนถางบ้าพงที่ช้างอาศัยทำนารุกเข้าไป ช้างเถื่อนก็ต้องถอยหนีไปหย่างแม่น้ำออกไปโดยลำดับ ยังเมื่อถึงสมัยขุดคลองรังสิตและคลองนาสายอื่น ๆ ในทุ่งหลวง ช้างเถื่อนก็ต้องถอยหนีห่างออกไป จนมักพากันขึ้นไปหยู่ในทุ่งหลวง ตอนแขวงจังหวัดนครนายกโดยมาก ตอนช้างได้ไกล้กรุงเทพ ฯ มีน้อยลง เมื่อฉันเปนเสนาบดีกะซวงมหาดไทยไปเมืองนครนายกครั้งหนึ่ง จอดเรือพักแรมหยู่ที่อำเพอบางอ้อ เวลาจวนค่ำ เห็นช้างเถื่อนหยู่ที่ปลายนา ทางฟากตะวันออกโขลงใหญ่ แต่พอพลบ พวกชาวบ้านเขาก็กองไฟรายตามแนวิปลายนา เขาบอกว่าถึงรดูทำนาดังแต่ข้าวตั้งกอไกล้จะออกรวง ช้างเถื่อนเข้ามากวนเสมอ ต้องกองไฟหย่างนั้นทุกคืน เพราะช้างกลัวไฟไม่กล้าผ่านกองไฟไกล้ ๆ แต่มันฉลาด กลางวันหลบหายไปหมด ไม่รู้ว่าพากันไปซ่อนตัวหยู่ที่ไหน แต่พอพลบค่ำจึงย่องเข้ามา ถ้าคนเผลอ มันถอนกอข้าวในนากินเสียคืนละหลาย ๆ ไร่ พอรุ่งสว่างก็หายไปอีก ถึงรดูข้าวตั้งกอ จึงต้องกองไฟเช่นนั้นทุกปี ต่อมาอีกปีหนึ่งฉันไปเมืองปราจีนบุรีทางคลองรังสิต เมื่อเรือไฟจูงเรือของฉันไปถึงลำน้ำองครักษ์ เวลากลางวันผ่านที่เปลี่ยวแห่งหนึ่ง พบโขลงช้างเถื่อนสักสี่ห้าตัวกำลังว่ายข้ามลำน้ำผ่านหน้าเรือไปไกล้ ๆ จนคนถือท้ายเรือไฟต้องรอเรือเบี่ยงแตรไล่ตะเพิน มันกรบว่ายน้ำขึ้นฝั่งวิ่งหนีไปแลเห็นตัวไกล้ ๆ แต่

ฉันเพิ่งรู้แต่เมื่อพายหลังมาอีกหลายปี ว่าธัมดาของช้าง ขึ้นบกได้แล้ว จึงเตรียมตัวจะต่อสู้ ถ้าลงว่ายหยู่ในน้ำตีนหยั่งไม่ถึงดินแล้วสิ้นริทธิ์เดช ทำอะไรใครไม่ได้ทีเดียว ฉันได้เคยเห็นแก่ตาเมื่อจับช้างที่พเนียดครั้งหนึ่ง มีช้างพังเถื่อนตัวหนึ่งขนาดสูงสัก 3 สอกเสส แตกโขลงลอยน้ำลงมาถึงบางปอินเวลาพระเจ้าหยู่หัวสเด็ดประทับหยู่ที่นั่น ช้างตัวนั้นเดิมเห็นจะตั้งใจว่ายข้ามแม่น้ำกลับไปถิ่นในทุ่งหลวง แต่พวกชาวบ้านที่หยู่ริมแม่น้ำพากันลงเรือไปดู มีเรือลอยแซงมาทั้งสองข้าง ช้างไม่กล้าเข้าใกล้ใกล้เรือ ก็เปนแต่เอาปลายงวงโผล่ขึ้นหายใจบนหลังน้ำปล่อยตัวให้ลอยลงมากับสายน้ำ พอรู้ถึงพวกคนตามสเด็ดก็พากันไปดู ฉันก็ลงเรือลำหนึ่งไปดูกับเขาด้วย ใครไปถึงต่างก็ลอยเรือล้อมดูหยู่ห่าง ๆ ขวางทางช้างว่ายขึ้นตลิ่งไม่ได้ แต่ก็ไม่มีใครรู้ว่าจะทำหย่างไร ช้างกับเรือลอยเปนแพลงมาจนถึงบ้านแป้ง มีนายตำหรวดภูธรคนหนึ่งคิดจะจับ ให้พายเรือเข้าไปใกล้ ๆ ตัวช้าง เห็นมันนิ่งเฉยก็เอาเรือเข้าไปเทียบถึงข้างตัวมันก็นิ่งเฉย พลตำหรวดคนหนึ่งใจกล้าโดดขึ้นขี่หลังเห็นช้างนิ่งหยู่ไม่อาละวาดสบัดสบิ้งหย่างไร ได้ใจก็ค่อยเขยื่อนตัวขึ้นไปจนถึงขี่คอ ช้างก็ยังนิ่งหยู่ ยกแต่ปลายงวงโผล่พ้นน้ำขึ้นหายใจหย่างเดียวเท่านั้น จึงรู้ว่าเพราะตีนมันหยั่งไม่ถึงดิน จึงทำอะไรไม่ได้ น่าจะเปนเพราะเหตุนั้นเอง ช้างจึงชอบลงน้ำแต่เพียงที่หยั่งถึง และมักมีช้าง แม้ที่ฝึกหัดเชื่องแล้วไม่ยอมว่ายน้ำ ถึงกับมีตำราสำหรับลวงช้างให้ว่ายข้ามน้ำหยู่ในคัมภีร์คชสาตรเปนหลายหย่าง

TUDC 26/09/2563

แต่ช้างเถื่อนในทุ่งหลวง ผิดกับช้างเถื่อนในที่อื่น ด้วยเป็นช้างโขลงของหลวง สำหรับแต่จับไช้ราชการ และเคยหยู่ในทุ่งหลวงสืบพงศ์พันธุ์กันมาหลายร้อยปี มีกำหนดต้อนเข้ามาเลือกจับทีพเนียดเป็นครั้งเป็นคราว ดังจะพรรนาในที่ต่อไปข้างหน้า ช้างที่ไม่จับ ก็ปล่อยกลับออกไปหยู่ในทุ่งหลวงหย่างเดิม เป็นประเพนีสืบมาดังแต่กรุงศรีอยุธยา จนสมัยกรุงรัตนโกสินทร ช้างเถื่อนในทุ่งหลวงจึงเหมือนกับเลี้ยงไว้สำหรับจับทีพเนียด และต้องมีไว้ให้มากพอแก่การ หาไม่ก็มีการจับช้างทีพเนียดไม่ได้ อนึ่งการจับช้างทีพเนียดนั้น เป็นแบบตำราหลวง ผิดกับวิธีจับช้างหย่างสามัญ ด้วยเป็นการเลือกหาช้างมีลักษนะสำหรับไช้ในการรบพุ่ง และผีกซ้อมพวกผู้เชี่ยวชาญในการขี่ช้างตลอดจนผีกซ้อมช้างต่อสู้ได้ผีกหัดขนไว้นั้นด้วย เห็นจะถือว่าเป็นการสำคันมาช้านาน ตามเมืองโบรานที่เคยเป็นราชธานี จึงมีพเนียดหยู่ไกล้ ๆ พระนคร ในเวลามีการจับช้างทีพเนียด พระเจ้าแผ่นดินสเด็ดออกสู่บันชาการเอง บางพระองค์ถึงโปรดสู่คล้องเอง พวกเจ้าหน้าที่ทำการหย่างแข็งขันกันเต็มผีมือ จึงเป็นการที่คนนิยมหยากดู มีการจับช้างเมื่อใดใครไปได้ก็ไปดูทุกชั้นบันดาศักด ทวานตามฉันได้เคยเห็น แต่คงเป็นเช่นนั้นมาแต่โบราน แต่เมื่อย้ายราชธานีมาตั้งที่กรุงรัตนโกสินทร์หยู่ห่างพเนียด พระเจ้าหยู่หัวสเด็ดไปทอดพระเนตรจับช้างทีพเนียดไม่สดวก จึงโปรดให้แต่เจ้านายต่างกรม ผู้บันชากรมพระคชบาลไป

TUDC 26/09/2563

ซงบันชาการจับช้าง ได้ยินว่ากรมหลวงเทพพลภักดิ์ ซงบันชาการเมือ
รัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 กรมหลวงรักษ์รนเรส ซงบันชาการเมือ
รัชกาลที่ 3 สมเด็ดเจ้าฟ้ากรมสมเด็ดพระบำราบปรปักษ์ ซงบันชาการ
เมือรัชกาลที่ 4 แต่ถึงรัชกาลที่ 4 มีเรือไฟใช้เปนราชพาหนะ พระบาท
สมเด็ดพระจอมเกล้าเจ้าหยู่หัวสเด็ดไปทอดพระเนตรเสมอ ดูเหมือน
มีกำหนดจับ 3 ปีครั้งหนึ่ง ต่อมาถึงรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็ดพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าหยู่หัว ก็โปรดสเด็ดไปทอดพระเนตรหย่างเดียวกัน แต่
เมือมีเจ้านายฝรั่งต่างประเทศเปนแขกเมืองเข้ามาเฝ้าเนือง ๆ โปรดให้มี
การจับช้างให้แขกเมืองดู พวกแขกเมืองก็พากันชอบ สันเสินว่าการ
จับช้างของไทยเปน "กีลา" Sport ถึงชันวิเสสสุดหย่างหนึ่งในโลก
หามีเหมือนในประเทสอืนไม่ จนกิตติสัพท์เลองลือไปตามนานาประเทส
การจับช้างจึงเปลียนมาเปนสำหรับมรับแขกเมืองทสูงสักดิ์ แม้เช่นนัน
การจับช้างก็เสือมซามลงโดยลำดับ เพราะเปนเครืองขัดขวางความ
จเรินของบ้านเมืองในหย่างอืน เปนต้นแต่การบำรุงกสิกัม ด้วยช้าง
โขลงหยู่ในทุ่งหลวงก็ดขวางแก่การทำนา แต่ยังพอผ่อนผันกันมาได้
หลายปี จนถึงสมัยเมือสร้างทางรถไฟผ่านไปในทุ่งหลวง ก็เกิดลำบาก
แก่การทีจะต้อนช้างโขลงผ่านทางรถไฟมายังพเนียดเพิมขน และมา
มีเหตุรายเพิมขนเปนทสุดเมือ พ.ส. 2450 ในเวลาสมเด็ดพระพุทธ
เจ้าหลวงสเด็ดไปยุโรปครังหลัง คืนวันหนึงมีช้างเถือนในทุ่งหลวงตัว
หนึง เห็นจะเปนเวลาคลำมัน ขนไปยืนหยู่บนทางรถไฟทีย่านเชียงราก

THDC ... 26/09/2563

พอรถไฟบันทุกสินค้าแล่นขึ้นไป ก็ตรงเข้าชนรถไฟ ช้างก็ตายรถไฟก็ตกรางทั้งสาย พอฉันรู้กขึ้นไปดู เดี๋ยวไปไม่ทันเห็นตัวช้าง เพราะมีคนแล่เนื้อเถือหนังไป แต่ผึ้งโครงกะดูกเสียหมดแล้ว เห็นแต่รถไฟนอนกลิ้งหย่ไนท้องนา เนื่องจากเหตุครั้งนี้จึงต้องถวายตัวช้างเถื่อนไนทุ่งหลวง ให้ไปหย่เสียไนป่าทางเชิงเขาไหย่ไนแขวงจังหวัดนครนายก หมด การจับช้างทพเนยดกเลกขาด แลช้างเถื่อนก็ไม่มีไนมนทล กรุงเทพ ฯ แต่นี้นมา แต่ไนมนทลอนยังมีช้างเถื่อนหย่ทุกมนทลจนทุกวันน

ลักสนะจับช้างเถื่อน

ปรกติของช้างเถื่อนชอบหย่ด้วยกันเปนโขลง ๆ ละมากบ้างน้อยบ้าง ไนระหว่างตั้งแต่ 10 ตัวขึ้นไปถึง 20 - 30 ตัว คล้ายกับมนุส์ที่ชอบหย่ด้วยกันไนครัวเรือนหรือไนวงส์ญาติ มีตัวหัวหน้าทุกโขลง มักเปนช้างพังไหย่เรียกกันว่า “แม่หนัก” หรือ “แม่แปรก” ก็เรียกสำหรับนำโขลงเที่ยวหากน และพาหลีกหนีภัยอันตราย แม่โขลงชักนำหย่างไร ลูกโขลงก็ทำตาม หย่ที่ไหนหย่ด้วยกัน ไม่เที่ยวเตร็ดเตร่แยกย้ายกันไปตามอำเพอใจ เว้นแต่ช้างพลายตัวไหย่ถึงขนาดตกน้ำมันได้นั้น ต้องหย่รายรอบนอกมิให้เข้าไปปะปนหย่ไนโขลง ช้างหย่ด้วยมีประเพ็นเช่นว่าน วิสัยช้างจึงชอบไปไหนด้วยกันเปนหมู่ อีกประการหนึ่งช้างเปนสัตว์ขนบางดังกล่าวมาแล้ว กลัวร้อนแสงแดด ต้องมีเวลาถึง

แช่น้ำหรือหมักโคลนเหมือนกับควาย เพราะฉะนั้นช้างโขลงจึงมักหยู่แต่ในที่อันมีอาหาร กับทั้งห้วงน้ำลำธารหรือปลักแปลงและมีหมู่ไม้ให้ร่มเงา บางโขลงจึงชอบหยู่ในดงพูเขาก็มี บางโขลงก็ชอบหากินชายดงไกล้ที่ราบอันเปนที่มีป่าหย้า ออกมาเที่ยวหาหย้ากินในเวลากลางคืนก็มี วิธีหากิน ทำให้ช้างโขลงเปนช้างชอบหยู่ในดงบนเขาชนิดหนึ่ง เปนช้างโขลงหยู่ชายดงไกล้ที่ราบชนิดหนึ่ง แต่มนุสมีปัญญาสามาถสังเกตนิสัยของช้าง จึงคิดวิธีจับช้างให้เหมาะกับภูมิลำเนาที่ช้างเถื่อนหยู่ได้ทั้งสองชนิด

วิธีจับช้างในเมืองไทยมี 3 หย่าง เรียกว่า "วังช้าง" หย่างหนึ่ง "โพนช้าง" หย่างหนึ่ง "จับพเนียด" แต่ฉันจะเรียกต่อไปให้ตรงความว่า "จับตำราหลวง" หย่างหนึ่ง พิจารนาดูเค้าเงื่อนที่ยังพอสังเกตได้ เห็นว่าวิธีจับช้างหย่าง "วังช้าง" คือตั้งคอกจับช้างหมดทั้งโขลงในคราวเดียวกันก็ดี วิธีจับหย่าง "โพนช้าง" คือขี่ช้างต่อออกไล่ช้างเถื่อนแต่ทีละตัวก็ดี เห็นจะใช้ในเมืองไทยมาแต่พวกลาว (คือละว้า) ยังปกครองบ้านเมือง แต่วิธีจับช้างหย่าง "ตำราหลวง" เช่นที่จับพเนียดในชั้นหลัง ฉันเห็นว่าเปนวิธีประดิถขึ้นใหม่ในสมัยกรุงสรีอยุธยา ดังกล่าวมาในภาคต้น

การจับช้างไม่ว่าหย่างไหน ๆ ย่อมเปนการเสี่ยงภัยแก่ผู้จับเพราะช้างเปนสัตว์ใหย่ ถ้าพลาดพลั้งผู้จับก็ถึงสิ้นชีวิต ทั้งเปนการยากและต้องใช้คนมาก แบ่งหน้าที่กันทำการต่าง ๆ พนักงานจับช้างหลวง

จึงตั้งเป็น “กรมพระคชบาล” หรือที่เรียกกันตามสดวกปากว่า “กรมช้าง” ส่วนพวกพลเมืองที่หาเลี้ยงชีพด้วยการจับช้าง ก็ต้องมี “หมอเถ้า” หรือ “ครูบา” ผู้เชี่ยวชาญในการจับช้างเป็นผู้บันชาการสิทธิขาด รองลงมาต้องมี “หมอช้าง” ซึ่งหมอเถ้าได้ผูกสอนให้รู้จักสังเกตกิริยาอาการช้าง และคล่องแคล่วชำนิชำนาญการคล้องช้าง รองลงมาจากนั้นอีกถึงชั้นพวกบริวารที่เป็นแต่แรงงาน ก็ต้องรักสาวนัยทำตามคำสั่งของผู้ใหญ่เหนือตนหย่างสิทธิขาด หาไม่ก็อาดเป็นอันตรายเหมือนกัน การจับช้างจึงเป็นวิชาหย่างหนึ่งซึ่งรักสาสืบกันมาในเมืองไทยช้านาน ตัวฉันเคยเห็นแต่การจับช้างหย่างตำราหลวง พอจะเล่าให้ฟังได้ว่าเป็นหย่างไร แต่จับหย่างวังช้างและโพนช้าง ฉันไม่เคยเห็น จะต้องอาสัยอธิบายซึ่งพระยาอินทรมนตรี (ไยดส์) ได้อุสาห์สืบสวนมาพรรนนาพิมพ์ไว้เป็นภาสาอังกริดที่ในหนังสือวารสาร ของสมาคมค้นวิชาแห่งประเทสไทย ฉันจึงขออนุญาตเก็บเนื้อความมาแปลงในนิทานนี้ ส่วนอธิบายการโพนช้าง นาย ม.พ. วสันตสิงห์ (พระยาเพชรพิไสยสรีสวัสดิ์) ก็ได้อุสาห์พรรนนาตามที่เคยไปเห็น พิมพ์ไว้เป็นภาสาไทยในหนังสือ “รื่นระลึก” ฉันก็ขออนุญาตเก็บความมาเหมือนกัน

วิธีวังช้าง

การจับช้างเถื่อนด้วยวิธี “วังช้าง” ต่างประเทสยังชอบใช้กันในบ้จจุบันนี้ ซึ่งในอินเดียอันพึงเห็นได้ในหนังฉายเรื่อง “เด็กเลี้ยงช้าง”

Elephants Boy ก็ไชวชวงช้าง ในเกาะลังกาแลเมืองมลายู ก็จับ
แต่หย่างวังช้าง แต่ในเมืองไทยเคยวนไชวชวงช้างแต่ทางหัวเมืองใน
แหลมมลายู เช่นที่จังหวัดชุมพร กับตามหัวเมืองทางดานนา เช่น
เมืองน่านเปนต้น อันพึงเห็นได้ในหนังฉายเรื่อง "ช้าง" ซึ่งเคยเลองฉาย
ทั่วโลกครั้งหนึ่ง แต่หัวเมืองทางอื่นในเมืองไทยน เช่นในมนทล
นครสวรรค์ พิสนุโลก นครราชสีมา ปราจีน ไชวชโพนช้างทั้งนน
คงเปนเพราะลักสนะถนที่ช้างเถอนหยู่ผิดกัน ผู้เชียวชาญจึงไชวชจับ
ต่างกันมาแต่โบราน คนจับช้างในท้องถนเคยจับด้วยวชหย่างใด ก็เลย
รู้แต่วชหย่างเดียวที่ใช้จับหยู่ในถนของตนจนทุกวันน เรื่องวังช้าง
ทางเมืองชุมพร ตามที่ฉันรู้มาแต่เมื่อเปนเสนาบดีกะซวงมหาดไทย
นน เมืองชุมพรเขตแดนตอกับเมืองมรตของฝรั่งเศสบนทด
แหลมมลายู ช้างโขลงเถอนรู้จักทางข้ามเขาไปมาหยู่เนืองนิจ ถ้าทาง
เมืองมริตมีการจับช้างบ่อยเข้า ช้างโขลงก็หนีข้ามเขามาหยู่ในเขวง
เมืองชุมพร ถ้ามาถูกคนที่เมืองชุมพรจับบ่อยเข้า ก็หนีกลับไปหยู่ทาง
แดนเมืองมริต ไม่มีช้างโขลงหยู่ประจำทั้งสองฝ่าย เพราะฉะนนทั้งสอง
ฝ่ายต้องคอยสอดแนมหยู่เสมอ ถ้าได้ข่าวว่าช้างโขลงเข้าแดนเมื่อใด
ก็เตรียมการจับ แต่จับคราวหนึ่ง ก็ได้ช้างได้เงินพอใช้ไปนาน จึง
ยังมีผู้เชียวชาญการจับช้างตั้งแต่หมอเถ้าเจ้าตำรา ที่เปนผู้อานวยการ
แลหมอช้างครูช้างที่เปนตัวรองหยู่ที่เมืองชุมพรสืบต่อกันมาจนทุกวันน
แต่การวังช้างต้องลงทุนมาก ตั้งแต่ค่าทำค่ายพรางแลค่ากำนนผู้เชียว

ชาณ ตลอดจนค่างพวกกัมกร จึงต้องอาศัยพวกผู้มีทรัพย์ เปนผู้เริ่มริเสะไปหาหมอเถ้าอำนวยการ และทำการต่าง ๆ ดังพระยาอินทรมนตรีพรรนาเปนลำดับไป

เมื่อมผู้ไปขอให้วังช้าง หมอเถ้ากเข้าพธบูชาครู นั่งสำรวมใจร่ายมนต์ขอสุบินนิมิตรต่อครูบัทยาย ให้มาเข้าฝันว่าจะจับช้างได้สมประสงค์หรือไม่ เมื่อในสุบินนิมิตรดีแล้ว หมอเถ้าจึงเลือกตัวหมอช้างกับทั้งพวกที่จะทำการหย่างอื่น ๆ มาจัดเปนพนักงานทำหน้าที่ต่าง ๆ จนครบครัน ในการที่ออกไปจับช้างนั้น บันดาผู้ไปต้องจัดการทางบ้านเรือนของตน ตามข้อบังคับในตำราคชสาตร คือห้ามมิให้ผู้หยิงเช่นลูกเมียที่หย่าทางบ้าน เอาน้ำมันใส่ผม หรือทาตัว หรือแม้แต่ทอดของกินเพราะถือว่าจะทำให้ผู้ชายที่ไปจับช้างขนต้นไม้ดิน และห้ามมิให้เมียแต่งเครื่องประดับหรือแต่งตัวให้สวยงามหย่างใด เพราะถ้าเมียท่านอกใจทางบ้านผัวอาดจะเปนอันตรายที่ในป่า และห้ามมิให้ผู้หยิงวิวาทบาดทเลาะกันหรือแม้จนตีลูกเด็ก เพราะผีป่าจะดูหมิ่นชายคนนั้นว่ามครอบครัวสามก เลยไม่คุ้มครอง และห้ามมิให้ใคร ๆ ที่หยู่ทางบ้านนั่งหรือยืนคาประตูเรือน เพราะจะพาให้ช้างไม่เข้าคอก และข้อบังคับเหล่านมข้อใดว่าถ้าเมียไม่ยอมทำตามข้อบังคับ ก็ให้ผัวหย่าเสียชั่วคราว จนเสดกิจกลับมาถึงบ้าน จึงถือว่าเปนผัวเมียกันต่อไปหย่างเดิม เมื่อจัดคนสำเหร็ดแล้วหมอเถ้าหาเริกสำการพลกัม ไหว้ครูพร้อมกันวันหนึ่งก่อน แล้วจึงพากันออกไปป่า ไปเที่ยวเลือกหาที่ซึ่งจะตงคอกดักช้าง

ตามทางที่ช้างโขลงมักเดินไปมาที่ในดง เมื่อหมอเถ้าเห็นว่าที่ตรงไหน
เหมาะ ยังต้องทำพิธีพลีกัมร่ายมนต์ชื่อนิมิตรต่อครูบัทยายอีกครั้งหนึ่ง
ว่าตั้งคอกตรงนั้นจะสำเร็จประโยชน์หรือไม่ ต่อได้นิมิตรดีจึงสั่งให้ตัด
ไม้ทำเสาคอก และตัดเถาวัลย์เถาหวายสำหรับผูกมัดรัดคอกให้มั่นคง
เมื่อได้สรรพสัมภาระพร้อมแล้ว หมอเถ้าทำพิธีร่ายมนต์เชิญครูบัทยาย
มาช่วย และรดน้ำมนต์ตามแนวที่จะตั้งคอก กับทั้งร่ายมนต์ขับผีร้าย
ที่จะขัดขวางให้ไปเสียจากที่นั่นก่อน แล้วปลูกสาลเพียงตาทั้ง 4 ทิศ
เชิญเทพารักษ์มาช่วย และทำหนังสือบนวางไว้ทุกสาล ว่าถ้าจับช้างได้
มากกว่าเท่านั้นตัว จะถวายสิ่นบนหย่างนั้น ๆ แล้วจึงให้ตั้งมือตั้งคอก

ลักษณะคอกจับช้างนั้นมีแบบเปน 3 หย่าง หย่างหนึ่งเรียกว่า
"คอกเหลี่ยม" หรือ "คอกน้ำเต้า" หย่างหนึ่งเรียกว่า "คอกพาลี"
อีกหย่างหนึ่งเรียกว่า "คอกแม่ว" สำหรับจับช้างจำนวนมากและน้อย
โดยลำดับกัน ล้วนปักเสาไม้แก่นสูงท่วมหลังช้างรายไว้เปนระยะ มี
ช่องระหว่างเสาพอตัวคนลอดเข้าออกได้สดวก ข้างนอกมีคร่าวและ
ขาซ้ายค้ำ ปลายเสาผูกสายเถาวัลย์รัดต่อติดกันมั่นคงมิให้ช้างทำลายได้
ทำเปนคอกทึบ 3 ด้าน ด้านหน้าทางช้างเข้ามีประตูยนต์แขวนบานไว้
กับขื่อ พอช้างเข้าในคอกแล้วอาดจะตัดเชือกให้บานเลื่อนลงมาปิดประตู
ไว้ ต่อคอกออกไปข้างหน้าปักเสาไม้แก่น ผายเปนชั้งนางต่อออกไป
ทั้งสองข้างตอนหนึ่ง แล้วปักเสาค้ายไฟทำด้วยกะบอกไม้ไผ่ ตั้งแต่
ปากชั้งนางรายต่อออกไป เปนชั้งนางอีกข้างละหลายเส้น ถึงที่สุดมี

TUDC 26/09/2563

เสาต้ายเช่นนั้นปักขวางอีกแนวหนึ่ง จนปากชังนางทั้งสองข้างต่อกัน มีห้างขัดบนต้นไม้ข้างนอกแนวเสาต้ายเปนระยะ สำหรับคนขึ้นไปคอยดู เมื่อเวลาช้างมาเข้าคอก บอกสัญญาให้คนพายไนรู้และคอยจุดชนวน ที่ถ่ามไปจุดไฟตามเสาต้าย ให้ลูกล้อมโขลงช้าง และมีห้างต่างหาก สำหรับหมอเถ้า ซึ่งเปนผู้อำนวยการ ให้สัญญาตัดเชือกบีดประตูคอก ด้วย คอกทำหย่างเดียวกันทั้งนน ที่เรียกชื่อต่างกันเพราะแผนผังผิดกัน เท่านั้น คอกหย่างเรียกว่า "คอกเหี๊ยม" เปนคอกสองห้องสำหรับ จับช้างมาก อีกสองหย่างเปนแต่คอกห้องเดียว คอกหย่าง "แม่วี" เปนขนาดเล็กกว่าเพื่อน แม้ประตูนคอกแม่วีก็ทำบานบีดหย่างประตู สามัญ ไม่ทำบานตกเหมือนสองหย่างที่ว่ามาก่อน

เมื่อทำคอกเสร็ดแล้ว ยังมีพิธีฉลอง ซึ่งหมอเถ้าทำที่ในคอกอีก หลายหย่าง เปนต้นแต่พลีกรรมขอบคุนเทวดา และครูบาทยาย ที่ได้คุ้ม ครองให้ทำคอกนั้นสำเร็ด แล้วทำพิธีเบิกไพรร่ายมนต์ขออนุญาตเจ้าป่า เพื่อจะเข้าไปต้อนช้าง และร่ายมนต์เพื่อได้ "อ้ายราน" (เห็นจะตรง กับ "รังควาน") ที่หยู่กับตัวช้าง ทำพิธีเหล่านี้แล้วจึงลงมือจัดการ ต้อนช้าง ในการต้อนช้างนั้น โดยปรกติตัวหมอเถ้าหยู่ที่คอก ไม่ต้อง ออกไปต้อนด้วย คงเปนเพราะหมอเถ้ามักเปนคนสูงอายุ แต่ถ้ามีเหตุ ขัดข้องเกิดขึ้น ก็ต้องออกไปแก้ไข

การต้อนช้างเข้าคอกนั้น เริ่มด้วยให้คนออกไปสอดแนมดูให้รู้ ก่อน ว่าในเวลานั้นช้างโขลงหากินหยู่ที่ตำบลไหน เมื่อรู้แล้วหมอเถ้า

TUDC 26/09/2563

จึงแบ่งคนต้อนช้างจัดเป็นหมวด ๆ แต่ละหมวดมีหมอช้างเป็นหัวหน้า
คนหนึ่งกับบริวารห้าคน เลือกสรรคหมอช้างคนที่ชำนาญท้องที่ถนน
ช้างหยุดนั้นเป็นผู้นำขบวน เรียกว่า "หมอไล่" เมื่อไปถึงถนนช้างหยุด
หมอไล่ต้องเดินลอดเข้าไปทางใต้ลมมิให้ช้างได้กลิ่น จนแลเห็นตัวช้าง
พิจารณาดูว่าจำนวนช้างโขลงนั้นมีสักเท่าใด มีช้างพลายกี่ตัวช้างพัง
กี่ตัว ๆ ไหนเป็นนายโขลง แลพิจารนาดูหนทางที่ช้างโขลงนั้นชอบไป
มาหากิน เมื่อเห็นประจักษ์หมดแล้วถอยออกมา ประชุมปรึกษากัน
ว่าจะต้อนโขลงไปทางไหนให้ถึงคอก แลกะที่ซึ่งจะต้องวางคนสำหรับ
ดักทางคอยช่วยต้อนสักกี่แห่ง เพื่อมิให้ช้างโขลงแตกแยกไปเสียทางอื่น
แล้วบันหน้าที่ให้หมอช้างคุมบริวารหมวดของตน แยกกันไปดักทางหยุด
ตามถนนกะทุกแห่ง แลมีพวกสำหรับต้อนไล่ทางข้างหลังช้างโขลงอีก
พวกหนึ่ง พวกนี้ตัวหมอไล่เป็นผู้คุม ในพวกต้อนช้างมีวิธีจะส่งอานัต
สัญญาต่าง ๆ ให้รู้ถึงกัน แลเข้าใจกันได้ทุกพวก เครื่องมือสำหรับ
ต้อนช้างโขลงนั้น โดยปรกติ "ตะขาบ" คือไม้ไผ่ลำยาวสองปล้อง
ปล้องหนึ่งเป็นแต่ผ่ากลางให้เยกออกไป เอากลับเข้ากะทบกันให้เกิด
เป็นเสียงได้ อีกปล้องหนึ่งต่อลงมา ผ่าเพียงถึงข้อแล้วเจียนไม้ให้เป็น
ด้ามมือถือทั้งสองซีก สำหรับจับปล้องที่ผ่ากะทบกันให้เกิดเสียง แต่
ปล้องล่างทิ้งไว้ให้ยึดตะขาบทั้งหมดไม่ผ่า การต้อนช้างโขลง ใช้แต่
เสียงตะขาบเป็นพื้น ต่อมีการฉุกเฉิน เช่นช้างจะแหกออกนอกทางทั้ง
โขลง จึงใช้จุดคบไฟรายขวางทาง

TUDC 26/09/2563

วรต้อนช้างนั้น ผู้เชี่ยวชาญการจับช้างแต่โบราณ เขาสังเกตรู้นิสัยช้างเถื่อน ซึ่งย่อมมีช้างตัวนายโขลงเป็นผู้คอยระวังภัยทุกโขลง ถ้าช้างนายโขลงเห็นสิ่งใดหรือได้ยินเสียงอันใดแปลกประหลาด ระแวงว่าจะ "เกิดภัย" ก็ทรงงวงดัง "ปอง" เป็นเสียงสัญญาบอกแก่ฝูงโขลง เขาว่าพอช้างฝูงโขลงได้ยินเสียงสัญญาของนายโขลงครั้งแรก ก็หยุดยืนนิ่งเตรียมตัวหมด ถ้าได้ยินเสียงร้อง "แปร่" เป็นสัญญาครั้งที่ 2 ก็พากันมารวมหยุ่กับตัวนายโขลง มีสัญญาครั้งที่ 3 ด้วยตัวนายโขลงออกเดินนำ ช้างฝูงโขลงก็พากันตามติดไป พวกต้อนช้างเขารู้หย่างนั้นพอจัดหน้าที่วางคนระวังทางแล้ว พวกกองหมอไล่ก็ไปรายกันทางด้านหลัง เริ่มการต้อนด้วยหมอไล่ให้สัญญา สั่งให้ตะขาบไห้ดังขึ้นที่ในดงเป็นนัดแรก ตัวหมอไล่เองต้องพยายามหยุ่ให้ใกล้พอเห็นตัวช้างนายโขลง สังเกตว่าจะทำหย่างไร แล้วให้อ่านัดสัญญาแก่พวกตีตะขาบไห้ดีเมื่อไร ให้เหมาะแก่กิริยาอาการของช้าง ก็วิสัยช้างนายโขลงนั้นได้ยินเสียงตะขาบเกิดขึ้นทางไหนก็พาโขลงหนีออกไปเสียจากทางนั้น คนจึงสามารถใช้เสียงตะขาบชี้รายกันหยุ่ ต้อนช้างโขลงไห้ไปทางไหน ๆ ได้ตามปรารถนา แต่ค่อย ๆ ต้อนโขลงมาช้า ๆ และมีเวลาหยุดพักไห้ช้างรู้สึกว่าปลอดภัยไม่ตื่นเต้น เพราะถ้าช้างตื่นทั้งโขลงแล้ว ทำหย่างไร ๆ ก็เอาไว้ไม่หยุ่ เวลาต้อนโขลงช้างนั้นต้องระวังหยุ่เสมอ มิไห้ช้างเห็นตัวหรือได้ยินเสียงคน ถ้าโขลงช้างเดินตรงมาตามทางที่ประสงค์ คนก็เป็นแต่ตามมาห่าง ๆ ถ้าช้างหยุดยังหยุ่นานเกินไปก็ส่งเสียงตะขาบทาง

TUDC 26/09/2563

ข้างหลังเตือน ถ้าโขลงช้างจะเชือนไปเสียทางอื่น คนพวกที่รายทางดักกันหยู่ด้านนั้นก็ส่งเสียงตะขาบหนัก ช้างได้ยินก็หันกลับมาเดินทางเดิมด้วยสำคันว่าปลอดภัย ถ้าจะต้อนโขลงช้างผ่านทุ่งหรือข้ามลำน้ำ ต้องต้อนในเวลากลางคืน เพราะคนอาดเข้าไปไกล้กว่าต้อนกลางวัน ต้อนแต่ด้วยเสียงตะขาบหย่างนั้นมาได้จนถึงคอก แต่ต้องกะให้ถึงเวลามืดค่ำหย่าให้ช้างเห็นแนวเสาปีกกาที่ปักต้าย จนโขลงช้างผ่านพ้นแนวเสาปีกกาถึงปากคอก จึงจุดต้ายไฟที่รายไว้ปิดทางข้างหลัง และโห่ร้องรุกไล่ให้ช้างตื่นวิ่งหนีเข้าคอก แล้วปิดประตูขังไว้ในคอกหมดทั้งโขลง

การจับช้างเถื่อน ใช้เอาเชือกหนังทำเปนบ่วงคล้องตีนหลังของช้างหย่างเดียวกันทุกวิธี เชือกหนังที่คล้องนั้นคำหลวงเรียกว่า "เชือกบาส" แต่พวกหมอคล้องช้างชเลยสักดิ์ทั้งทางแหลมมลายูและทางข้างเหนือ เรียกว่า "เชือกปะกัม" (ข้อนี้ก็ส่อให้เห็นว่าเดิมเปนสิสละว้าด้วยกัน) ถ้าช้างขนาดย่อมคล้องเส้นเดียวก็หยู่ ถ้าขนาดเขื่องต้องคล้องสองตีนข้างละเส้น ถ้าเปนช้างขนาดไหย่ ต้องคล้องทั้งสองตีนข้างละสองเส้น แต่การที่คล้องนั้นผิดกัน เพราะจับหย่างโพนช้าง หรือจับหย่างตำราหลวงที่พเนียด คนคล้องขี่คอช้างต่อไล่คล้อง แต่จับหย่างวังช้าง คล้องเมื่อช้างเถื่อนหยู่ในคอกแล้ว คนคล้องหยู่กับแผ่นดินข้างนอกคอก เอาบ่วงบาสติดปลายไม้คันจามเหมือนกับถ่อ สอดเข้าไปคล้องทางช่องเสาคอก เลือกคล้องช้างพลายที่ดุร้ายก่อนแล้วคล้องช้างพลายขนาดย่อมต่อลงมา จนหมดช้างพลายแล้วจึงคล้องช้างพัง เมื่อ

TUDC 23/09/2563

คล้องได้หมดแล้วค่อยขันเชือกบาศกับโคนเสาคอก ฉุดตัวช้างมาจน
หยุดติดกับเสาคอก แล้วโยนเชือก "ทาม" ผูกคอช้างเถอนทดเชือก-
บาศนั้น ตอน "โยนทาม" นั้นลาบากมาก ด้วยช้างเถอนกำลังเปน
บ้าอาละวาด ไม่ยอมให้ผูกทามได้ง่าย ๆ ต้องมีคนพวกหนึ่งยืนหยุดกับ
แผ่นดิน อีกพวกหนึ่งหยุบนศพานยาวที่ทำไว้ข้างคอก คอยช่วยกัน
ถ้าเปนช้างดุร้ายต้องมีคนล่อให้ช้างนั้นมุ่งไปเสียทางอื่น คนถอบเข้าผูก
ทามอีกทางหนึ่ง แต่โดยปรกติมักเอาไบไม้ผูกเปนแผงบังตาช้างเถอน
มิให้เห็นคนผูกทาม พยายามจนผูกได้หมดทุกตัว การวังช้างผิดกับจับ
ด้วยวิธีอนเปนข้อสำคันอีกหย่างหนึ่ง ที่ไม่ใช้ช้างต่อต้อนหรือคล้องช้าง
เถอน จนคนจับช้างเถอนผูกทามไว้ในคอกหมดแล้ว จึงเอาช้างต่อ
เข้าไปผูกเชือกถ่ามจากทามที่คอช้างเถอน มาผูกกับทามที่คอช้างต่อ
จูงช้างเถอนให้ถากเชือกบาศออกจากคอก เอาไปผูกไว้นะที่หัดช้างทีละ
ตัวจนหมดคอก วิธีหัดช้างเปนหย่างไร จะพรรนาเปนตอนหนึ่งถ่างหาก
ต่อไปข้างหน้า

การจับช้างหย่างวิธี "วังช้าง" ที่พรรนามา พิเคราะห์ดูแต่
โบราน เห็นจะใช้แต่สำหรับจับช้างไช้ราชการบางครั้งบางคราว หา
อนุญาตให้ใครๆ ตั้งคอกวังช้าง เพื่อประโยชน์ของตนเองตามชอบใจไม่
มีในเรื่องพงสาวดารว่าครั้งสมเด็ดพระมหาจักรพัด สเด็ดไปเที่ยว
วังช้างทางมนทณครสวรรค์แลทอน ๆ ได้ช้างคราวละสิบห้าสิบตัว
เปนหลายครั้ง จับครั้งหนึ่งช้างเถอนก็หมดไปโขลงหนึ่ง และทำให้ช้าง

TUDC 26/09/2563

โขดงอันที่ยังเหลือหยู่ทั่งภูมิลำเนา ไม่เหมือนกับจับด้วยวิธีโพนช้าง ซึ่งเลือกจับเอาแต่ที่ละตัวสองตัว ช้างนอกจากนั้นยังเหลือหยู่ทั้งโขดง และช้างพอเกิดทันให้จับใช้ ถ้าหากท้องที่ช้างหยู่จะจับด้วยวิธีโพนไม่ได้ ก็คงอนุญาตด้วยมีจำกัด ถึงเดียวนี้ถ้าใครจะตั้งคอกจับช้างที่ไหน ก็ต้องขออนุญาตต่อรัถบาลก่อน จับช้างได้กี่ตัว รัถบาลก็ราคาช้างแล้วชักภาคหลวง (ฉันเข้าใจว่า 100 ละ 10 ในราคาช้าง แต่หาจำกัดจำนวนช้างที่จับไม่) การวังช้างในเมืองไทยเดียวนี้ ได้ยินว่ามีแต่ที่จังหวัดชุมพรกับจังหวัดเชียงรายแลจังหวัดน่าน นอกจากนั้น จะมีที่จังหวัดไหนอีกบ้าง ฉันหาซาบไม่

วิธีโพนช้าง

การจับช้างเถื่อนด้วยวิธี "โพน" นั้น ดูเหมือนแต่โบราณจะใช้กันทั่วไปเปนสามัญ สำหรับหาช้างไช้สอยกันเปนส่วนตัว เพราะจับช้างแต่ที่ละตัวสองตัว รัถบาลไม่รังเกียดกลัวช้างจะหมดเหมือนกับจับหย่างวังช้าง ถึงกะนั้นก็มิใช่ใครๆ จะไปเที่ยวโพนจับเอาได้เองตามปราถนา เพราะการจับช้างเถื่อนเปนการยากกอบด้วยภัยอันตรายแก่ผู้จับมาก ต้องเปนผู้เชี่ยวชาญแลมีช้างต่อที่ผูกหัดไว้คล่องแคล่ว ซึ่งสามาถโพนช้างได้ จึงมีพวกเชี่ยวชาญเรียกกันว่า "หมอโพนช้าง" หาเลี้ยงชีพด้วยโพนช้างขาย ตั้งหยู่ตามถิ่นที่มีช้างโขดงเปนแห่งๆ และผูกหัดลูกหลานของตนให้หากินด้วยการโพนช้างสืบต่อกันมา ในบัดนี้ยัง

มีพวกหมอโพนช้างหยู่ตามหัวเมืองต่าง ๆ หลายมนทล เปนต้นแต่มนทลพิสนุโลก นครสวรรค์ ลงมาจนเมืองชัยบาดาล ในมนทลอยุธยา แลมนทลปราจีน แต่ในมนทลราชบุรีจะมีหรือไม่นั้นไม่ชาบแน่ ผู้จะคัดออกในมนทลนครราชสีมา มนทลอุดรแลอิสาน ก็จับช้างด้วยวิธีโพน ยังมีพวกหมอโพนช้างหยู่ทั่งนั้น ว่าโดยย่อ การจับช้างในเมืองไทยเดียวนใช้วิธีโพนเปนพน นาน ๆ จะได้ยินว่ามีการวังช้างสักครั้งหนึ่ง แลมีแต่ในหัวเมืองทางแหลมมลายูแลมนทลพายัพเท่านั้น

ตามแหล่งที่พวกหมอหยู่แต่ละแหล่ง มีหมอช้างหลายคน ต่างคนต่างมีช้างต่อแลคนถูกมือของตน แยกกันโพนหรือรวมกันโพนได้ทั้งสองหย่าง ในแหล่งหนึ่ง ๆ พวกหมอช้างสมมตหมอช้างด้วยกันเอง ซึ่งมีอายุเปนอาวุโส แลกำหนดว่าต้องเคยคล้องช้างเถื่อนได้แต่ 5 ตัวขึ้นไปเปน "หมอเถ้า" คนหนึ่ง เปนที่เคารพนับถือหย่างครูบาอาจารย์ ด้วยพวกโพนช้างถือกันเปนคติว่าผู้จะคล้องช้างต้องได้เข้าพิธีให้หมอเถ้าครอบก่อน แล้วจึงจะเปน "หมอ" คล้องช้างได้ ก็เปนทำนองต้องสอบวิชาก่อนรับปริญญานั่นเอง พึงเข้าใจได้ว่าโดยปรกติ พวกหมอช้างคงใช้ถูกหลานเปนผู้ช่วยทำการหย่างอื่นในการโพนช้างไปก่อน จนรู้แลคันกับกะบวนการจนถึงขนาดอาดคล้องช้างได้ จึงขอให้หมอเถ้า "ครอบ" แล้วก็เรียกว่าเปน "หมอช้าง" ต่อไป หรือถ้าว่าอีกหย่างหนึ่ง พวกโพนช้างก็เปนเหมือน "สมาคม" อันหนึ่ง ซึ่งหวงอาชีพมิให้คนพายนอกเข้าไปแย่ง จึงสามารถรักสาวิชาอาชีพของพวกตนไว้ได้ตลอดมา แต่

TUDC 06/09/2563

พวกโพนช้างที่หยู่ในมนฑลพิศนุโลก มนฑลนครสวรรค์ มนฑลปราจีน
แลมนฑลอยุธยา นับเปนข้าราชการสังกัดขึ้นหยู่ในกรมพระคชบาลทั้ง
นี้ ถ้ามีการจับช้างของหลวงเมื่อใด พวกหมอเถ้ากับหมอช้างทุกแห่ง
ต้องเอาช้างต่อมาสมทบกับกรมพระคชบาลของหลวงเสมอเปนนิจ

ลักษณะการโพนช้างที่จะกล่าวต่อไปนี้ ฉันเก็บเนื้อความที่นาย
ม.พ. วสันตสิงห์ (พระยาเพชรพิไสยสรัสวัสดิ์) พรรนนามาเขียน เปน
แต่ถือวิสาสะแก้ไขบ้างเล็กน้อย วจีทนาย ม.พ. วสันตสิงห์ (พระยา
เพชรพิไสยสรัสวัสดิ์) เรียง กะบวนความแยกเปน 2 ตอนเข้าใจง่ายดี
ฉันจึงคงไว้หย่างรูปเดิม

ตอนเตรียมการ

1. ถ้าจะโพนช้าง ต้องปรนปรือช้างต่ออันดับวนเปนช้างพลาย
ให้อ้วนพีมีกำลังก่อน เพราะธรรมดาช้างเถื่อนย่อมมีกำลังกว่าช้างบ้าน
ซึ่งเจ้าของใช้การงานหยู่เสมอ ต้องหยุดงานทอดช้างต่อให้กินนอนอิ่ม
หนำหยู่สักเดือนหนึ่ง ในระหว่างนั้นเจ้าของก็ตระเตรียมเชือกบาศและ
เครื่องใช้ กับทั้งเสบียงอาหารไปด้วยกัน

2. เมื่อเตรียมพร้อมแล้ว ต้องทำพิธี "ยกครู" (มักเรียกกัน
เปนสามัญว่า "พิธีไหว้ครู") ถ้าหมอเถ้าเปนผู้อำนวยการ และมีหมอ
ช้างที่เปนชั้นผู้ใหย่เปนผู้ช่วยอีก 2 คน ลักษณะพิธียกครูนั้น ปลูกโรง
พิธีด้วยเครื่องไม้ (ที่ในลานบ้านหมอเถ้า) กลางโรงพิธีมีทับบูชาตั้ง

26/09/2563

เทวะรูปกับเครื่องทำพรหมน้ำมนต์เป็นต้น ข้างหน้าพระ ตั้งเครื่อง
สักการะและเครื่องสังเวยเทวดา ต่อออกมาข้างหน้าทบูชา วางเชือก
บาศไว้ขดหนึ่งและกองไฟรายกันไว้ 3 กอง หมอเถ้าเป็นผู้หาวันเริกฤดี
แล้วนัดบันดาผู้ที่จะไปโพนช้างมาประชุมกันที่โรงพิธี หมอเถ้านั่งกลาง
โรงตรงหน้าทบูชา หมอผู้ช่วยอีก 2 คนนั่งสองข้าง คนอื่นนั่งเรียงกัน
เป็นวงล้อมรอบ เริ่มการพิธีด้วยจุดธูปเทียนบูชาเทวดาและครูบัทยาย
รายตัวหมดทุกคน เมื่อบูชาแล้วหมอเถ้าทำพิธีครอบผู้ที่จะขึ้นครูเป็น
หมอช้าง คนเหล่านั้นแต่ละคนต้องมีขันถ้างหน้าใบหนึ่ง ผ้าขาวผืนหนึ่ง
กับเงิน 6 สลึง (บาทหนึ่งกับ 50 สตางค์) เป็นของกำนันให้หมอเถ้า
ผู้เป็น "ครูบา" (อุปชาจารย์) ครูบาว่า "คำยกหมอ" ให้พวกคน
เข้าไหม่ว่าตามพร้อม ๆ กันทีละวัค เป็นคำบูชาครูบัทยาย ขอให้มา
ครอบงำหยู่ให้ชำนาญการคล้องช้าง ให้ปราศจากอันตรายและเสี่ยด
จันไรทั้งปวง ลงท้ายหมอเถ้าให้คนเหล่านั้นปฏิญาณว่าจะโพนช้างเป็น
อาชีพต่อไป จะไม่ค่าช้าง ยิงช้าง และจะปฏิบัติตามโอวาทของครูบา
เป็นนิจ เมื่อปฏิญาณแล้วครูบาพรมน้ำมนต์ให้ทุกคน แล้วให้คนเหล่านั้น
อมน้ำอันเจือมูลช้าง พ่นลงที่เชือกบาศ ทุกคนเหมือนกัน เป็นเสร็จการ
"ครอบ" ถ้วน (หมอช้าง 2 คนที่เป็นผู้ช่วย) ขึ้นขี่ช้างขับเดินรอบโรงพิธี
ตัวเองทำท่าทางคล้องช้างและกล่าวคำเป็นโชคชัยให้พรต่าง ๆ แล้ว
หุงข้าวที่กองไฟในโรงพิธีทั้ง 3 กองนั้น หุงข้าวแล้วเป็นเสร็จการพิธียกครู

3. พวกโพนช้าง ก็เชือเสี่ยดจันไรทำนองเดียวกันกับพวก

วังช้าง เปนต้นแต่ถือกันว่าเวลาออกไปเที่ยวโพนช้าง จะแต่งตัวให้โอ่โถงไม่ได้ ต้องใช้เครื่องนุ่งห่มแต่ที่เก่าคร่ำคร่า ใครไม่มีก็ทำเครื่องแต่งตัวที่ใช้หยู่ให้ชำรุดขาดวิ่นเสียบ้างแล้วจึงไป ในเวลาไปหยู่ในป่าห้ามมิให้ตัดผม แม้ถูกเมียหยู่ทางบ้านก็ห้ามมิให้ใส่น้ำมันหรือตัดผม แต่งตัวให้สวยงามหย่างไร ถือว่าถ้าทำเช่นนั้น เปนเสนียดจัญไรพาให้เกิดภัยอันตรายแก่ผู้ไปโพนช้าง

ตอนเข้าป่า

4. เมื่อถึงวันเริกส์ตามนัด พวกโพนช้างออกเดินเปนขบวนไปด้วยกัน ช้างต่อทุกตัวมีหมอขี่คอควานขี่ท้าย กลางหลังช้างปูหนังวัวหลายผืนพับซ้อนกัน เชือกบาสม้วนแยกเปน 2 วงวางบนหนังนั้นมีไม้รวกเหมือนกับถ่อเรียกว่า "คันจาม" สำหรับสอดกับบ่วงบาสถือคล้องช้าง ผูกไปข้างช้างทรมเชือกบาส และมีไม้ "งก" รูปเหมือนกับ "ไม้ค้อน" แต่ตรงหัวเหลาเปนปุ่มแหลม สำหรับควานไข่ดท้ายช้างเวลาต้องการจะให้วิ่ง ผูกติดไปกับเชือกบาสอันหนึ่ง สเบียงอาหารก็ใส่กะเช้าผูกห้อยไปบนหลังช้าง เปนอันมีคนและเครื่องใช้ครบครันประจำทุกตัวช้างต่อ

5. เมื่อยกไปถึงชายดงที่จะโพนช้าง หมอเถ้าสั่งให้หยุดพักทำ "พิธเบิกไพร" คือบวงสวงเจ้าป่าและเส้นเชือกบาสก่อน การพิธีนั้นเอาเชือกบาสทั้งหมดวางรวมกันไว้กลางวง พวกหมอช้างจุดธูปเทียนบูชา

และถวายเครื่องกะยาหารบวงสวง อธิฐานขอให้ทำการสำเร็ดดังปราถนา แล้วเสี่ยงทายด้วยถอดกะดูกคางไก่เครื่องเส้นตัวหนึ่งมาดู ถ้าได้กะดูกยาวเรียวหย่างงาช้างและมีขอถือกันว่าโชคดี ถ้าได้กะดูกหักหรือข้อห่าง ถือกันว่าเปนอัปมงคล

6. ทำพิธเบิกไพรแล้ว จึงเลือกหาที่ตั้งชมรมสำหรับพวกโพนช้างพัก ให้เปนที่ใกล้หนองน้ำและมีหย้าหรือไบไม้พอเลี้ยงช้างต่อและให้ห่างที่เลี้ยงช้างเถอนหยู่ พอไปและกลับมาถึงได้ในวันเดียว ตัวชมรมนั้นทำเครื่องหมายขอบเขตเปนบริเวนอันหนึ่ง ห้ามมิให้คนอื่นนอกจากพวกโพนช้างด้วยกันเข้าไป "เข้ากัม" แล้วปลูกพะเพิงเปนที่อาศัยของพวกโพนช้างหย่ในบริเวนนั้น เพิงหลังกลางเปนที่ตัวนายหย่ มีกำหนดว่าให้หมอเถ้าที่เปนครูบานอนข้างขวา หมอช้างนอนข้างซ้าย ความนอนทางปลายตีน และต้องให้ครูบานอนก่อนแล้ว ผู้อื่นจึงนอนได้ อนึ่งในเวลาที่ไปหยู่ในชมรมนั้น พวกโพนช้างต้องพูดกันด้วย "ภาสาโพน" (นายแม้น) สังเกตว่าคล้ายภาสามอนหรือเขมน ได้ถามจดมาไว้เปนตัวหย่างบางคำ เช่น

เชือกบาส	เรียกว่า	ปะกัม
ขอช้าง	,,	บังคดของ
ข้าว	,,	กรวด
น้ำ	,,	อวน

ดงนเปนต้น

TUDC 26/09/2563

น่าจะแสดงนิยมตรงนี้สักหน่อยหนึ่ง เพราะว่า เหตุใดเมื่อพวกโพนช้างเข้ากัน จึงพูดกันด้วย "ภาษาโพน" อันมิใช่ภาษาไทยของตนเอง และที่ว่าภาษาโพนคล้ายกับภาษามอญและเขมนั้น ฉันเห็นเป็นเค้าสำคัญในทางโบราณคดี ด้วยว่าพวกชาวอินเดียได้พาวิชาจับช้างเข้ามาถึงเมืองไทยนี้แต่ในสมัยเมื่อพวกละว้ายังเป็นเจ้าของเมือง พวกละว้าเป็นสิสเดิมของชาวอินเดีย ครั้นไทยลงมาเป็นเจ้าของเมือง มาเรียนวิชาจับช้างจากพวกละว้าอีกต่อหนึ่ง ภาษาที่พูดกันในเวลาไปโพนช้างจึงเป็น 2 ภาษาขึ้น คงมีละว้าบางพวกที่ไม่หยากทำการปะปนกับไทย เลยกเอาแต่พวกละว้าที่รู้ภาษาเดิมไปโพนช้างด้วยกัน แต่นานมาละว้ากับไทยร่วมพงศ์วงศ์วารกันยิ่งขึ้นโดยลำดับ การที่ใช้ภาษาละว้าเมื่อไปโพนช้างเป็นแต่ทำตามเคย ก็เลยเป็นแต่หย่างพอสืบมา ที่ว่านี้มีหลักหย่างอันที่จะอ้างประกอบอีก ด้วยในพวกครูช้างเองก็ถือตัวว่าต่างกันเป็น 2 พวก พวกหนึ่งเป็นสิสครูมอน บางคนก็เรียกว่าครูลาว (คือพวกละว้า) ครอบ พวกหนึ่งเป็นสิสครูไทยครอบ ชวนให้เห็นว่าคิหย่างครูละว้าเป็นแบบเก่า คิหย่างครูไทยเป็นแบบใหม่ ฉันใคร่จะสันนิฐานว่า พราหมณ์พฤทธิบาศพาเข้ามา เมื่อสมัยกรุงศรีอยุธยาอันมาเป็นต้นตำราหลวง

ตอนตามช้าง

7. พอตั้งชมรมแล้ว รุ่งเช้าครูบาก็ให้หมอควานขี่ช้างไปเที่ยว

สอดแนมช้างเถื่อน ขัมดาช้างเถื่อนเวลากลางวันย่อมหากินหยู่แต่ในดง ต่อกลางคืนจึงออกเที่ยวหากินตามที่แจ้ง การที่สอดแนมนั้นไปเที่ยวตรวดดูตามชายดง ตรงที่มีหนองน้ำหรือบ่าหย้า ดูรอยตีนช้างออกหากินใหม่ ๆ มีทิศตรงไหน ก็จะได้ตักโพนทิศตรงนั้น

8. เมื่อสอดแนมรู้ตำแหน่งที่ช้างเถื่อนออกมาหากินแล้ว พอเวลาพลบค่ำหมอควานก็พากันผูกช้างต่อ ปลดสิ่งซึ่งไม่จำเปนจะต้องใช้ในการคล้องช้างออกหมด เพิ่มแต่เชือกสายทามอันผูกติดไว้กับต้นเชือกบาส สำหรับผูกช้างเถื่อนที่คล้องได้จูงกลับมา ผูกสวมกับคอช้างต่อทุกตัวแล้วพากันไป

9. ช้างเถื่อนที่หย่ด้วยกันเปนโขลง มีจำนวนช้างมากบ้างน้อยบ้าง มีช้างพังตัวใหย่เรียกว่า “แม่แปรก” เปนนายโขลง แต่ช้างพลายตัวใหย่ที่เปนช้างงาและเปนสัดอไม่มีงา หยู่ในโขลงถูกช้างเด็กเด็กรบกวนรำคาน จึงมักออกเที่ยวหากินโดยลำพังหยู่นอกโขลง เวลาหมอควานขีช้างต่อไปตามช้างโขลง ต้องคอยหลบเลี่ยงช้างใหย่ เพราะมันมีกำลังมากกว่าช้างต่อ แต่บางทีก็หลบไม่พ้น เพราะช้างใหย่มันเข้ามาได้ตามลำพังใจของมันเอง ถ้าช้างต่อหนีก็อาดจะเปนอันตราย ต้องเรียงตัวกันหันหน้าสู้ ช้างใหย่บางตัวเห็นช้างต่อมากกว่าก็หนีไป แต่บางตัวเปนช้างดุก็เข้าชน หมอควานก็ต้องขับช้างต่อเข้ารุมกันชน และคนบนหลังช่วยกันเอาหอกแทงจนมันหนีไปจึงพ้นภัย

10. พวกตามช้างต้องพยายามเข้าทางใต้ลมทีช้างโขลงหยู่ เพราะ

วิสัยช้างได้กลิ่นไกลและช้างโขลงชำนาญวิธีหนีภัย ถ้าเข้าทางเหนือลม พอช้างแม่แปรกได้กลิ่นแปลก ก็ทำงวงดังป่องเป็นสัญญา บันดาช้างลูกโขลงได้ยินก็ระวังตัว ถ้าแม่แปรกคาดว่าจะมีภัยก็ร้องแปร๋ขึ้นเป็นสัญญาครั้งที่ 2 ช้างลูกโขลงต่างก็พากันมารวมกันหยู่กับแม่แปรก พอแม่แปรกรู้แน่ว่าจะมีภัย ให้สัญญาร้องแปร๋อีกครั้งหนึ่ง แล้วก็นำโขลงหนีเข้าดงไปให้พ้นภัย เป็นธรรมดาของช้างโขลงดังนี้ทุกแห่ง ถ้าพวกตามช้างเข้าทางได้ลม พอช้างต่อได้กลิ่นช้างโขลงก็ยกงวงขึ้นชูไปทางที่โขลงหยู่ เป็นเครื่องสังเกตของหมอควานให้ขับช้างเข้าไปทางนั้น บางทีเข้าไปได้จนไกล้ ๆ โขลง ด้วยเป็นเวลากลางคืน

ตอนคล้องช้าง

11. ถ้าไปพบช้างโขลงกำลังหากินหยู่นอกดงในที่แจ้ง พอพวกตามเข้าไปถึงโขลงก็ขับช้างต่อไล่ การไล่นั้นจำจะต้องให้ช้างต่อวิ่งเร็วทันช้างเถื่อน ต้องอาศัยไม้ “งก” รูปเหมือนค้อนที่ควานถือ ที่ตะโพกช้างต่อให้เจ็บ ช้างต่อทุกตัวเคยถูกที่รู้รสไม้งก จนเห็นเข้าก็กลัว ควานจึงอาดขับให้วิ่งทันช้างเถื่อนได้ ในเวลาที่ไล่นั้นหมอช้างตรวดดูช้างที่จะคล้องไปด้วย มักชอบคล้องช้างพลายขนาดสูงราวศอก 3 ศอกแต่มีงางอกพ้นพรายปาก หมอช้างคนไหนหมายจะคล้องช้างตัวไหน ก็ขับช้างต่อมุ่งตามช้างตัวนั้นไป การที่ตามนั้นบางทีก็ลำบาก ด้วยแม่ช้างมักให้ช้างเด็กวิ่งไปข้างหน้า ตัวเองวิ่งป้องกันไปข้างหลัง เวลาช้างต่อไปทัน

TUBC 26/09/2563

แม่ช้างก็มักขวางเสียมิให้เข้าถึงตัวทีปราถนาจะคล้อง หมอช้างต้องให้ช้างต่องัดแม่ช้าง หรือทำหย่างไรให้เจ็บจนต้องหลีกหนีไป ไช่แต่เท่านั้น เวลาไล่โขลงช้าง ๆ เลื่อนวิ่งไปทางไหน ช้างต่อต้องวิ่งตามติดไป ช่างแห่งช้างวิ่งลอดต้นไม้ หมอควานต้องคอยระวังตัวหลบหลีกกิ่งไม้ไปกับช้าง ถ้าหลบหลีกไม่ทันก็ตกช้างทั้งหมอทั้งควาน

12. เมื่อไล่ทันช้างตัวทีหมายจะคล้อง หมอช้างถือไม้คันจามอันคิดบ่วงบาสหยู่ทีปลายไม้ ล่อดปลายไม้ลงไปได้ท้องช้างเลื่อน กะวางบ่วงบาสกับแผ่นดินให้พอเหมาะเวลาช้างเลื่อนก้าวขาหลังคืนเหยียบลงตรงในบ่วงบาส แล้วกะชากเชือกบาสให้บ่วงคิดตีนช้าง เปนการยากหย่างยิ่ง ด้วยต้องคล้องในเวลาช้างกำลังวิ่งทั้ง 2 ตัว และต้องวางบ่วงบาสให้ถูกทีและทันเวลา จึงคล้องติด ตอนนำคันหยู่ทีควานต้องขับช้างต่อให้วิ่งเคียงหยู่กับช้างเลื่อน ได้ระยะทีเหมาะแก่การคล้อง เขาว่าหมอกับควานต้องเปนคนเคยกัน จึงจะคล้องได้สดวก พอคล้องเชือกบาสติดตีนช้างแล้ว หมอยังต้องกะตุกเชือกบาสให้บ่วงรัดติดตีนช้างให้แน่น แล้วไสช้างให้เบนไปซ้างซ้ายจนขวางตัว จึงผลักชดเชือกบาสให้ตกลงดินแล้วเบนหน้าช้างขับออกไปจากช้างเลื่อน เพื่อดึงเชือกบาสให้คดจนดึงถึงปลายเชือกทียูกไว้กับทามทีคอช้างต่อ ถ้าคล้องช้างขนาดใหย่ขึ้นไปเกรงเชือกบาสเส้นเดียวจะขาด ต้องให้ช้างต่อตัวอื่นเข้าคล้องอีกตีนหนึ่งให้เปน 2 เส้น จึงจะเอาไว้หยู่ เมื่อคล้องช้างติดเชือกบาสแล้วยังมีความลำบากหยู่อีก ด้วยช้างแม่เปรีกหรือแม่ช้าง

ที่ถูกถูกคล้อง มักกลับมาช่วยรังควานช้างต่อด้วยประการต่าง ๆ หรือมาวิ่งเวียนหยู่รอบ ๆ ไม่ทิ้งไป ต้องเอาช้างต่อตัวเปล่าไสเข้าไล่แม่ช้างจนหนีไปหมดแล้วจึงปลดปลายเชือกบาสจากคอช้างต่อให้คนเอาไปผูกไว้กับต้นไม้

13. เมื่อคล้องช้างผูกเชือกบาสไว้แล้ว ต้องให้ช้างต่อและคนเฝ้าหยู่นะที่คล้อง คอยไล่แม่ช้างที่จะมาช่วยอีกคนหนึ่ง จนช้างโขลงหายไปหมดแล้ว จึงเอาช้างต่อ 2 ตัวเข้าเทียบข้างช้างเถื่อนที่คล้องได้ เอาเชือกสายทามคล้องคอช้างเถื่อนผูกล่ามกับสายทามที่คอช้างต่อ จูงมายังที่ชุมรมหมอเถ้ารดน้ำมนต์บัดรังควานแล้ว เอาผูกไว้กับต้นไม้เริ่มผูกหัดต่อไป

นายแม้น วสันตสิงห์ (พระยาเพชรพิไสยสรีสวัสดิ์) เคยเห็นโพนช้าง เมื่อยังเป็นที่พระเทียรราช ปลัดมนฑลนครสวรรค์ ได้เป็นข้าหลวงคุมโพนช้างกองหนึ่ง ออกไปค้นหาช้างเผือกเมื่อ พ.ศ. 2454 ไปหยู่ในป่ากับพวกโพนช้างกว่า 2 เดือน จนพบช้างเผือก "พระเสวตวชิรพาหะ" คล้องได้ที่ตำบลเนินโพธิ์ เมื่อวันที่ 8 มิถุนายน จึงได้ความรู้มาเชียนอธิบายดังพรรนามา

วิธีจับช้างหย่างราชกิลา

วิธีจับช้างตำราหลวง ใช้สำหรับจับช้างพลายขนาดใหย่ สูงกว่า 4 ศอกขึ้นไปจนถึง 5 ศอก ซึ่งจะผูกหัดใช้เป็นช้างรบศึก ช้างขนาดนั้น

มีกำลังไล่เลี่ยกับช้างต่อ จะจับด้วยวิธีโพนไม่ได้จึงต้องใช้วิธีจับหย่างน
ว่าโดยย่อคือต้อนโขลงช้างโขลงจากป่ามาเข้าพเนียดที่ราชธานี เลือก
คล้องช้างขนาดที่ต้องการได้หมดแล้ว ปล่อยช้างโขลงกลับไปหยู่ป่า
ตามเดม ผูกบวชจบช้างหยางอน ซึงพรรนามาแถว เรียกกนเปน
สามัญว่าวิธี "จับพเนียด" แต่ฉันเห็นควนเรียกว่า "วิธีการาหลวง"
เพราะไม่มีผู้อนทำได้นอกจากเปนการหลวงกรมพระคชบาล หรือที่เรียก
กันตามสดวกปากว่า "กรมช้าง" เปนเจ้าหน้าที่จัดการทั่งปวง กรม
ช้างมีแหล่งเยกกันหยู่เปน 3 แห่ง พวกพนักงานช้างรบแลทำพิธีคชกัม
หยู่ในกรุงเทพ ฯ แห่งหนึ่ง พวกพนักงานคล้องช้างหยู่ทพเนียด นะ
พระนครศรีอยุธยาแห่งหนึ่ง พวกพนักงานรักสาช้างเถอนเรียกว่า "กรม
โขลง" หยู่ที่บ้านนาเขวงจังหวัดนครนายกแห่งหนึ่ง ขนหยู่ในเจ้านาย
ต่างกรมผู้ใหย่ เช่นสมเด็ดเจ้าพ้า กรมสมเด็ดพระบำราบปรปักษ์ ซึง
บันชาการกรมพระคชบาลทั้ง 3 พวก ถ้าจะมีการจับช้างเมื่อใด ต้อง
ตระเตรียมกว่าเดือน ด้วยต้องปรนปรือช้างต่อแลเรียกระดมคนกรม
ช้าง มาซ่อมแซมพเนียดแลเครองใช้ต่าง ๆ ทั้งเกนท์ช้างต่อหมอควาน
พวกโพนช้างที่ได้กล่าวมาก่อน มาสมทบกับช้างต่อของหลวงที่บ้านนา
พร้อมกันแล้วจึงเริ่มปกโขลงช้างเถอน

ลักสนะปกโขลง

TUDC 26/09/2563

จัมดาของช้างเถอน ย่อมหยู่ด้วยกันเปนโขลง ๆ ละมากตัวบ้าง

น้อยตัวบ้าง แต่ละโขลงมีช้างพังใหญ่เป็นแม่แปรกนายโขลงตัวหนึ่ง และมักมีช้างพลายใหญ่เป็นช้างงาบ้าง ช้างสีดอไม่มีงาบ้าง ติดตามหยุ่นอกโขลงตัวหนึ่งหรือหลายตัวเทบทุกโขลง ช้างเถื่อนที่เอามาคล้องนะพเนียด ถ้วนเป็นช้างโขลงหลวงหยู่ในทุ่งหลวง แยกย้ายกันหากินหยู่ตามที่ต่าง ๆ แต่พวกกรมโขลงเขาคอยสอดแนมหยู่เสมอ รู้ว่าโขลงไหนหยู่ที่ไหน มีทเบียนเรียกชื่อโขลงตามชื่อซึ่งเขาเรียกช้างตัวแม่แปรกหมดทุกโขลง เช่นเรียกว่า "โขลงพังหมู" และ "โขลงพังนกยูง" เป็นต้น แต่ช้างโขลงในทุ่งหลวงมีวิสัยต่างกันเป็น 2 พวก พวกหากินหยู่ไกลถิ่นที่คนหยู่ เช่นหยู่ตามที่ชายทุ่งชายนาดังกล่าวมาแล้ว ได้เคยพบปะคนเนือง ๆ จนไม่ตื่นคน และมิได้รุ่งร้ายต่อคน เรียกกันว่า "โขลงเชื่อง" พวกหนึ่ง แต่โขลงที่หากินหยู่ที่เปลี่ยว มิได้จะได้พบปะผู้คนมักดุร้าย หมายทำอันตรายคน และมิได้เกรงกลัวช้างต่อ ดูเหมือนเรียกกันว่า "โขลงเถื่อน" อีกพวกหนึ่ง

การปกโขลง ต้องมีผู้ใหญ่ในกรมช้างชั้นเจ้ากรมหรือปลัดกรมออกไปถึงบ้านนา สืบถามที่หยู่ของช้างโขลง รู้แล้วก็คุมพวกช้างต่อไปเที่ยวตรวดเห็นโขลงช้างได้มีช้างได้ขนาดที่ปรารถนาจะจับมาก ก็ล้อมได้โขลงนั้นมาเข้าคอกที่บ้านนา ซึ่งเป็นคอกเสาไม้ซุง สร้างไว้สำหรับรวมช้างโขลงก่อนต้อนมาเข้าพเนียด ถ้าพลช้างใหญ่มีหยู่ที่โขลงได สังเกตดูขนาดเห็นว่าช้างต่อพอจะสู้ได้ก็ต้อนให้ติดโขลงมา ถ้าเป็นช้างใหญ่กำลังตกน้ำมัน หรือเป็นช้างใหญ่ถึงขนาดที่ตำราห้ามว่า "มิให้คล้อง

TUDC 26/09/2563

ช้างเถื่อนเท่าช้างต่อ" ก็เอาปืนยิงไล่ให้แตกไปเสียจากโขลง ไม่เอาเข้ามา ถ้าโขลงใดไม่มีช้างได้ขนาดทัดเทียมกัน ก็ไม่เอาเข้ามาเหมือนกัน แต่พวกช้างโขลงเชือกนั้นจำเป็นต้องเอาเข้ามาด้วยทุกครั้ง เพราะเป็นพวกเคยรู้หนทางและเคยคุ้นกับการเข้าพเนียด เอามาชักนำช้างโขลงอื่นให้ติดตามต้อนง่ายขึ้น จำนวนช้างเถื่อนที่ต้อนมาเข้าพเนียดแต่ละครั้งหย่อนไม่ระหว่างตั้งแต่ 200 จน 300 ตัว คุมช้างเถื่อนไว้มากเช่นนั้นเป็นการลำบาก จะจับช้างตำราหลวงจึงต้องมีกำหนดวันรู้ล่วงหน้าเป็นแน่นอน พอรวมช้างโขลงพร้อมแล้วในวันหนึ่งหรือสองวัน ก็ต้อนโขลงออกจากบ้านนา การที่ต้อนโขลงมานั้นมีช้างต่อนำหน้าโขลงตัวหนึ่ง มักใช้ช้างสีดอให้ช้างเถื่อนสำคัญว่าช้างพัง ให้ช้างต่อที่เป็นช้างงาขนาดย่อม คือช้างต่อของพวกโพนช้างเดินแซงห่าง ๆ ทั้งสองข้างโขลง เรียกว่า "ช้างค่าย" ให้ช้างโขลงกลัวงาไม่แตกออกไปนอกทาง และให้ช้างต่อขนาดใหญ่อันเรียกว่า "ช้างค้ำ" ตามต้อนมาข้างหลัง กิริยาของช้างเวลาเหนื่อยเหนื่อยหรือร้อนแดด ถ้าถึงน้ำชอบถึงเช่นตัวหรือถึงทำเลหญ้าบริบูรณ์ก็ชอบหยุดกินหญ้าให้หายหิว เพราะฉะนั้นการต้อนโขลงช้างมาพเนียด แม้จำนวนช้างถึงหลายร้อยก็ต้อนมาได้ไม่ยากนัก ด้วยค่อยต้อนมาช้า ๆ ให้มีเวลาพักกินน้ำกินหญ้ามาตลอดทาง เวลากลางคืนใช้กองไฟรายล้อมห่าง ๆ ช้างโขลงก็ไม่กล้าแหกหักออกไป

TUDC 26/09/2563

พเนียด

ตรงนี้จะพรรนาว่าถึงพเนียดที่คล้องช้างก่อน ที่จริงตัวพเนียดก็ยังหยู่ไม่น่าจะต้องพรรนา แต่เดี๋ยวนพเนียดชำรุดชุดโซมเสียมาก เพราะไม่ได้มีการจับช้างที่พเนียดมากว่า 30 ปีแล้ว ผู้อ่านนิทานนี้ไม่เคยเห็นพเนียดเมื่อยังดีคงมีมาก จึงจะพรรนาถึงพเนียดไว้ด้วยตามที่ฉันจำได้

พเนียด หยู่ปลายทุ่งทเลหย้า* ทางข้างใต้ ที่ตั้งพเนียดมีถ่านาหยู่ทั้งข้างหน้าข้างหลัง ถ่านาทางด้านตะวันออกเรียกว่า "คลองพเนียด" เปนท่าคนขึ้นแลเปนทางช้างโขลงข้ามมาเข้าพเนียด ถ่านาทางด้านตะวันตกเรียกว่า "ถ่านาโพธิ์สามต้น" สำหรับช้างโขลงลงอาบน้ำเมื่อระบายออกจากพเนียด ตัวพเนียดนั้นเปนคอกไหย่ 2 ชั้น ชั้นนอกก่ออิฐถือปูนเปนเชิงเทินสูง . . . . . ศอก วงเปนถาน 4 เหลี่ยม ยาวด้าน . . . . . วา บนหลังเชิงเทินนั้นถมดินเปนพื้นและมีพนักทั้งข้างนอกข้างใน หลังเชิงเทินทางด้านตะวันตกกว้างกว่าด้านอื่น มีพลับพลาที่ประทับทอดพระเนตรคล้องช้างหยู่เชิงเทิน ทั้งด้านข้างในและด้านข้างนอกพเนียด พลับพลาด้านข้างในสำหรับทอดพระเนตรจับช้างในพเนียดเปนพลับพลาหลังเดี๋ยวยาวตลอดทั้งด้าน ตรงกลางเปนที่สำหรับประทับมุขเหนือสำหรับนางใน มุขใต้สำหรับเจ้านายฝ่ายหน้า ทางด้านข้างนอกมีพลับพลาสำหรับทอดพระเนตรคล้องช้างกลางแปลงสองหลัง หลัง

TUDC 26/09/2563

---

* ฉันเข้าใจว่า "ทเลหย้า" จะเปนคำเลือนมาแต่ "ทัวเลหย้า" คือที่มีหย้าอุดม

ข้างได้เปนที่เดดประทับ หลังข้างเหนือสำหรับนางใน ตรงกลางระหว่าง
พลับพลาเปนทางสเดดขนพเนียด ทางสเดดขนบนเชิงเทินพเนียดนั้นทำ
เปนทางลาด เหมือนเช่นเชิงสพานช้างมีกำแพงสองข้าง ซึ่งช้างขึ้นก็ได้
หรือถ้าซึ่งพระราชยานแลวอพระประเทียบขึ้นไปได้จนถึงพลับพลา ทาง
ขึ้นเชิงเทินข้างด้านเหนือแลด้านใต้มีแต่บันไดทำแนบกำแพงพเนียด
สำหรับคนเดินขึ้นลงด้านละ 2 บันได แลมีทางถมดินสำหรับช้างราช
พาหนะขึ้นลงทางด้านเหนือได้อีกแห่งหนึ่ง แต่ทางด้านตะวันออก อัน
เปนด้านช้างโขลงเข้าพเนียด หามีทางขึ้นเชิงเทินไม่ คอกพเนียดนั้นมี
ประตูทางช้างโขลงเข้าหยู่ตรงกลางทางด้านตะวันออกประตูหนึ่ง ประตู
ทางช้างโขลงออกหยู่ตรงมุมเชิงเทินช้างใต้ทางด้านตะวันตกประตูหนึ่ง
แลมีประตูช่องกุด เจาะทลุเชิงเทินสำหรับพวกกรมช้างเข้าไปถึงพเนียด
ชั้นใน หยู่ทางด้านเหนือแลด้านใต้ด้านละ 2 หรือ 3 ช่อง ประตูทาง
ช้างโขลงเข้าออกนั้นเรียกว่า “ซอง” เปนช่องยาวกว่าตัวช้าง ปักเสา
ซุงเรียงทั้งสองข้างมีแม่แคร่ยึดปลายเสาข้างบน แต่ซุงเสาประตูคู่ที่
ปากซองทั้งสองข้าง แขวนปลายเสาไว้เปนโคงเคง โคนเสานั้นผูก
เชือกไปติดกับกว้าน ขันให้เบิดออกเปนทางเดินได้ หรือหย่อนเชือกให้
โคนเสาเข้ามาติดกัน แล้วหย่อนปลอกถักหวายสวมเสาทั้งสองข้างลง
มาจากข้างบนยึดเสาไว้ให้ชิดกัน แปลงประตูให้เปนคอกพอจุตัวช้าง
ใหย่ตัวหนึ่ง ขังไว้ในซองนั้นได้

ช้างในวงเชิงเทิน มีคอกปักเสาไม้ซุงสูงสัก 6 ศอก รายห่างกัน

TISDC 26/09/2563

พอคนลอดได้ ล้อมเปนคอกอีกชั้นหนึ่งเรียกว่า “วงภาค” ห่างเชิงเทินเข้าไปขนาดพอคนเดินไปมาได้ในระหว่างเสาวงภาคกับเชิงเทิน ไม่ต้องกลัวช้างเถือน ที่กลางวงภาคมีสาลเทพารักษ์ เครื่องไม้หลังคาเปนยอดมนดปหลังหนึ่ง ยกพื้นสูงเสมอปลายเสาคอก รอบสาลนั้นปักเสาล้อมเช่นเดียวกับเสาวงภาค และมีเสาปักเรียงกันตรงออกไปสัก 4 ศอก เปน 4 แฉก คอกเล็กนี้เปนที่อาศัยของพวกพนักงานวัดปลายเชือกบาศหยู่กลางช้างโขลง

นอกพเนียดทางด้านตะวันตกทางที่ช้างโขลงเข้าพเนียด ปักเสาสองข้าง ตั้งแต่ประตูซองเรียงเปนปีกกา ขยายกว้างออกไปโดยลำดับจนไกลฝั่งลำน้ำคลองพเนียด ปีกกานี้ดูเหมือนเปนสองคอน ๆ ต่อพเนียดมีแนวเสาสกัด อาดจะกันเปนคอกนอกพเนียดได้อีกคอกหนึ่ง สำหรับเวลายังมีช้างโขลงที่ไม่ยอมเข้าพเนียดก็บีดขังไว้ในคอกนั้น จนกว่าจะไล่เข้าพเนียดได้หมด ทางด้านตะวันตกของพเนียด ตรงประตูซองออกไปมีโรงโถงหลังหนึ่ง ปักเสาตะฤงมีแป้นหมุนได้บนปลายเสาไว้ตรงกลาง เรียกว่า “โรงคู่แซก” สำหรับผูกช้างใหย่เกินขนาดที่จะพาไปยังโรงหัดได้ในวันแรกจับ ต่อออกไปเปนสนาม สำหรับคล้องช้างกลางแปลงตลอดทั้งด้าน ถมดินเปนคันไว้ทางริมสนามด้านนอก บังตามิให้ช้างโขลงเมื่อหยู่ในสนามแลเห็นลำน้ำทางด้านนั้น บนคันนั้นมีสาลเจ้าก่ออิฐถือปูนเปนกุดหยู่หลังหนึ่ง และยังมีสาลเจ้าหยู่ริมพเนียดทางด้านเหนือออกสาลหนึ่ง สร้างอุทิศต่อกรมหลวงเทพพลภักดิ์ เรียก

TUDC 26/09/2563

กันว่า “กรมหลวงเถ้า” พระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ 1 ซึ่งเป็นอธิบดีกรมพระคชบาลแต่ในรัชกาลที่ 1 มาจนรัชกาลที่ 3 ด้วยได้ซ่องบุรุษพเนียดไว้คนดีขึ้นในสมัยกรุงรัตนโกสินท์ ทางข้างใต้พเนียด พ้นทางเดินออกไปมีโรงช้างต่อ และโรงสำหรับผัดช้างที่จับได้อีกหมู่หนึ่ง ลักษณะพเนียดตามที่ฉันจำได้เป็นดังพรรณนามาฉะนี้

วิธีคล้องช้างที่พเนียด

การจับช้างที่พเนียดเป็นงาน 3 วัน วันที่หนึ่งต้อนโขลงช้างเข้าพเนียด วันที่สองคล้องช้างใหญ่ในพเนียด วันที่สามคล้องช้างย่อมที่กลางแปลง ถึงวันที่สี่ก็ต้อนช้างกลับไปปล่อยป่า เป็นเช่นนี้มาเป็นนิจ พอรู้กำหนดวันจับช้าง คนทั้งหลายทั้งชาวกรุงเทพ ฯ และชาวหัวเมืองดูเหมือนว่าถ้าใครพอกำลังมาถึงจะไปได้ ก็พากันไปดูจับช้าง ผู้คนมากมายเหมือนหย่างว่า “ล้นหลั่งพ้นมิด” เป็นนิจ เพราะสนุกจริง ๆ ดูครั้งหนึ่งแล้วก็ยังหยากดูอีกไม่รู้จักเบื่อ ในสมัยเมื่อยังไม่มีรถไฟ พวกผู้ดีชาวกรุงเทพ ฯ มักไปเรือแหวดเก๋ง 6 แจว 8 แจว นอนค้างได้ในเรือนั้นไปหาที่จอดนอนในคลองพเนียดทั้งสองฟาก พวกที่ไม่มีพาหนะก็ไปเที่ยวอาศัยหยู่ตามวัดตามบ้านไกล้ ๆ พเนียด แม้ชาวกรุงศรีอยุธยาที่หยู่ไกลจะเดินไปมาไม่ทันดู ก็มาเที่ยวอาศัยเขาค้างหยู่เช่นนั้น ในรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าหยู่หัว ส่งเรือไฟขึ้นไปประทับแรมทั้งจันทกเสม แล้วใช้เรือพระที่นั่งพายไปมากับพเนียด

ถึงรัชกาลที่ 5 ชั้นแรกพระบาทสมเด็ดพระจุลจอมเกล้าเจ้าหยู่หัวก็เด็ดไปหย่างเดียวกัน แต่เมื่อล้างพระราชวังที่เกาะบางปอินแล้ว ประทับแรมที่บางปอิน ซงเรือไฟเล็กขนไปจนถึงวังจันท์ แล้วจงซงเรือพายต่อไป เพราะคลองพเนียดน้าคน แต่ท่าพเนียดซงพระราชยาน นางในขนวอไปยังพลับพลาบนเชิงเทินพเนียดทพรรนามาแล้ว กนม่านบั้นเขตข้างในหยู่ทางเหนือ ข้างหน้าหยู่ทางใต้ เจ้านายหยู่บนพลับพลา ขุนนางดูหน้าพลับพลา สมเด็ดเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ชอบดูจับช้างไปเสมอทุกคราวไม่ขาด ท่านนั่งหน้าพลับพลาตรงที่ประทับลงไปเพ็ดทูลได้ตลอดเวลาที่จับช้าง แต่สมเด็ดเจ้าฟ้า กรมสมเด็ดพระบำราบปรปักษ์ซงเปนอธิบดีกรมพระคชบาลไม่ส์เด็ดขนบนพลับพลา โปรดประทับที่ท้ายพลับพลา ต่อกับประตูของเวลาคล้องช้างในพเนียด ถึงวันคล้องกลางแปดงส์เด็ดไปประทับที่บันไดเชิงเทิน ริมโรงคู่แซก หย่างนี้เปนนิจ คงเปนเพราะซงบันชาการได้สดวก ฉันเคยได้ยินพวกทหานมหาดเล็กเขามาเล่าให้ฟังว่า วันหนึ่งเมื่อท่านส์เด็ดประทับหยู่ที่บันไดนั้น ทหานมหาดเล็กดงแถวยืนพักหยู่ข้างหลัง ทหานคนหนึ่งยืนหยู่แถวหลังทหานคนแถวหน้าบังไม่แลเห็นกรมสมเด็ด ฯ แลข้ามไปเห็นขุนพิชัยกุญชร (แจ้ง) ชักคอช้างต่อเข้ามาเผ้า ออกปากพูดกับเพื่อนทหานว่า "แหม อ้ายตาหมอช้างคนนั้น หัวช่างด้านนี้กะไร" กรมสมเด็ด ฯ ซงได้ยิน หันมาตรัดว่า "เออ กรมช้างละหัวด้านทงนั้นแหละ" ทหานคนที่พูดตกใจจนแทบส์ลบ เพื่อนทหานที่ยืนหยู่ใกล้ ๆ กันก็เต็มกลั้นหัวเราะ

ด้วยเกรงพระบารมี เรื่องที่เล่านี้เห็นจะจิง ด้วยกรมสมเด็ด ฯ ไม่ซงละอายในส่วนพระองค์ และโปรดตรัดล้อคนหัวล้าน ได้เคยเห็นกันหยู่เนือง ๆ บนเชิงเทินต่อพลับพลาเลี้ยวไปทางด้านใต้ เปนที่ข้าราชการและชาวต่างประเทสดู ทางด้านเหนือเปนที่พวกสตรีมีบันดาสักดิ์ดูกรมช้างปลูกปะรำตั้งเก้าอี้หรือยกพื้นให้นั่งทั้งสองด้าน ที่ว่างต่อปะรำออกไปแล้วแต่กรมช้างจะยอมให้ผู้ใดขึ้นไปยืนดู แต่หยู่ในชั้นผู้ดีทั้งนั้นพวกชั้นราสดรได้ดูแต่เวลาช้างเข้าพเนียด กับเมื่อจับกลางแปลง วันจับในพเนียดได้เห็นแต่ระบายช้างโขลง และโยงช้างเถื่อนที่จับได้ออกมานอกพเนียด พวกที่เปนคนคนอง เข้าเล่นผัดช้างเถื่อนได้บ้าง

ถึงวันที่ 1 พอบ่ายพวกกรมช้างต้อนโขลงมาพักไว้ห่างพเนียดระยะทางเดินราวสักครึ่งชั่วนาลิกา แต่แลไปไม่เห็นได้จากพเนียด พอได้สัญญาว่าพระเจ้าหยู่หัวสเด็ด ก็ต้อนโขลงเดินมายังพเนียด พระเจ้าหยู่หัวสเด็ดไปถึงพเนียดเวลาบ่ายราว 16 นาลิกา สเด็ดไปประทับที่บนเชิงเทินด้านตะวันออกตรงทางที่ช้างจะเข้าพเนียด ผู้ที่ตามสเด็ดก็พากันไปดูทางด้านนั้น แต่กรมช้างเขาขอว่าหย่าให้ใครเข้าไปดูถึงใกล้ประตูซอง และหย่าให้พูดจากันอึกทึก เพราะเกรงช้างเถื่อนจะตื่น เลยไม่เข้าพเนียด แต่ข้างนอกพเนียดนั้นเขาไล่คนหมด ไม่ให้ใครเข้าไปดูใกล้เสาปีกกา หรือใกล้ทางที่โขลงช้างจะเดินมาเลยทีเดียว ถึงกะนั้นแลดูไปจากพเนียดก็เห็นคนเต็มไปตามทุ่งท่า ตลอดจนบนต้นไม้นอกเขตที่ห้ามแทบทุกแห่ง สเด็ดไปถึงแล้วไม่ช้าก็แลเห็นโขลงช้างเดินมาในท้องทุ่ง ทาง

ฝากคลองข้างโน้นแต่ไกล ๆ ถ้าใครไม่เคยดูมาแต่ก่อนก็ต้องตื่นตา
เมื่อแลเห็นช้างเถื่อนทั้งใหญ่น้อยทุกขนาดมากมายหลายร้อย เดินมาด้วย
กันเป็นโขลงใหญ่ มีช้างต่อนำมาข้างหน้าตัวหนึ่ง และมีช้างต่อซึ่งเรียก
ว่า "ช้างค่าย" อีกสองเชือกเป็นช้างงาแซงมาทั้งสองข้างตัวละ 50 ตัว ข้างท้าย
โขลงมีช้างงาขนาดใหญ่ซึ่งเรียกว่า "ช้างค้ำ" สัก 10 ตัว เดินเรียงกัน
เป็นหน้ากระดานต้อนมาข้างหลัง ดูเป็นขบวนช้างหย่างแปลกตา ไม่มีที่
ไหนเหมือน ก็ต้องพิศวงทุกคน เมื่อช้างโขลงลงข้ามลำน้ำคลองพเนียด
เขารอให้ช้างกินน้ำจนอิ่มหน่ำแล้วจึงต้อนมาขนที่ปากบึกกา นำโขลงเข้า
มายังพเนียด ตอนนี้พวกช้างค่ายหยุดหยู่ข้างนอกบึกกา มีแต่ช้างต่อตัว
ที่นำมาข้างหน้า กับพวกช้างค้ำต้อนมาข้างหลัง ช้างสีดอตัวนำโขลง
นั้นเป็นช้างฉลาดถึงเฉลียวลึก เดิมคงมีชื่อแต่เรียกกันว่า "สีดอขโมย"
เพราะครั้งหนึ่งไปปกโขลง มันไปลอบลักหม้อข้าวของคนอื่นหิวมาให้คน
เลยมันกิน จึงชื่อว่าสีดอขโมย ตัวไม่ใหญ่โตเท่าใดนักแต่ใช้เป็น
นำโขลงเป็นนิจ เพราะช้างนำโขลงต้องเดินนำไกล ๆ ให้ช้างโขลงตาม
ถ้าเผลออาจจะถูกแม่เปรกวิ่งเข้าชนเอาข้างหลัง สังเกตดูกิริยาช้าง
สีดอขโมยมันรู้สึกที่เสี่ยงภัย เวลาเดินมันระวังตัวเหลียวหน้าชำเลืองดู
ช้างโขลงทุกขี้ก้าว ความชั่วก็ต้องระวังตัวหยู่เสมอเหมือนกัน ด้วย
กลัวจะถูกแม่แปรกเอางวงกวาดถลาจากหลังช้าง ฉันได้เคยเห็นครั้งหนึ่ง
พอแม่แปรกวิ่งออกจากโขลงจะมาชน ช้างสีดอขโมยมันกลับตัวหันหน้า
สู้ทันที ก็ไม่ทำอะไรได้ เห็นจะเคยถูกปองร้ายเช่นนี้มาหลายครั้ง หมอที่

ขี้คอช้างน้ำโขลงก็ต้องเป่นคนสำคัน คนที่ขี่ช้างสีดอขโมยชื่อ "หมอค้อง" ดูเหมือนจะเปนหมอเถ้า เห็นขี่ช้างน้ำโขลงเปนนิจ มือถือหอกข้างหนึ่ง ถือกิ่งไม้ชูมาข้างหนึ่ง ดูเหมือนสำรวมใจร่ายมนต์บริกัม ให้ช้างโขลง แลเห็นกิ่งไม้ที่แกถือเปนบ่าดงตามมาไม่เกรงภัย แต่สติแกดี พอเห็นที่จะมีภัยแก่ช้างน้ำแกเก็บทันทุกที พอช้างโขลงถึงประตูซองสังเกตดูก็รู้ได้ว่าช้างเถื่อนพวกไหนเปนช้างเชือง เพราะแม่แปรกพาช้างโขลงของตนเดินตามช้างน้ำเข้าประตูไปง่าย ๆ เหมือนกับไม่เห็นเปนที่แปลกประหลาดอันใด แต่พวกโขลงเถื่อนพอแลเห็นก็ชงัก มักไม่ใคร่เข้าประตู แต่เมื่อช้างโขลงเข้าถึงคอกบีกกาชั้นในแล้ว กรมช้างเขาให้คนช่วยต้อนโขลง เสียงร้อง "ฉะ ๆ" แซ่ไป จะเปนคำภาสาไหน หมายความว่ากะไรก็ไม่รู้ เคยเห็นแต่ใช้ในการต้อนช้างโขลงหย่างเดียว ต้อนหยุดสัก 2 ชั่วนาฬิกา ช้างจึงเข้าพเนียดหมด ได้ยินว่าบางครั้ง ถ้ามีช้างโขลงเถื่อนมากก็ต้องต้อนหยุดจนกลางคืน แต่พระเจ้าหยู่หัวสเด็ดกลับเวลาพอใกล้พลบค่ำ

วันที่ 2 ซึ่งเปนวันจับช้างใหย่ในพเนียดนั้น พระเจ้าหยู่หัวสเด็ดไปถึงพเนียดเวลาเช้าราว 10 นาฬิกา ประทับที่พลับพลาข้างด้านใน มีโต๊ะใส่กล้วยอ้อยตั้งไว้ที่ในพลับพลา สำหรับซึ่งทรงพระราชทานช้างเถื่อนเปนของชอบของพวกลูกช้างเด็ก ๆ แต่ช้างใหย่ไม่ใคร่กล้าเข้ามาใกล้พลับพลา สักครู่หนึ่งก็เบิดประตูซองทางด้านตะวันตก ให้ช้างต่อเข้าไปในพเนียดสัก 4 ตัว ช้างต่อแลหมอความที่เข้าไปคล้องช้างใหย่ใน

พเนียด เลือกล้วนแต่ที่ชำนิชำนาญ เพราะคล้องช้างในพเนียดเป็นที่จำกัด และช้างที่จะคล้องล้วนเป็นช้างใหญ่ ต้องเสี่ยงภัยยิ่งกว่าคล้องนอกพเนียด ช้างต่อที่เข้าไปในพเนียดนั้นเป็น 2 หย่างต่างกัน เรียกว่า "ช้างค่า" สำหรับสู้ช้างเถื่อนบ้องกันช้างต่อที่เข้าคล้องหย่างหนึ่ง เรียกว่า "ช้างเชือก" สำหรับคล้องช้างเถื่อนหย่างหนึ่ง ช้างค่าเข้าไปก่อนแล้ว ช้างเชือกตามติดเข้าไป และเข้าไปถึงคนขช้างค่าพิจารนาว่าช้างพลายที่อาดจะสู้ช้างต่อหยู่ตรงไหนบ้าง ช่วยกันไล่ช้างชนิดนนให้เข้าคละหยู่เสียกับช้างอนที่ในโขดง สังเกตดูช้างพลายเถื่อน เมื่อแรกเห็นช้างต่อตัวที่เข้าไปก่อน กิริยาที่ท่าที่จะสู้ แต่เมื่อเห็นเป็นช้างงาหลายตัวด้วยกันก็ขยันไม่กล้าออกมาห่างโขดง พวกหมอช้างเขารู้ว่าถ้าช้างงาหยู่ในโขดงไม่สามาถจะชนได้ เพราะกัดช้างอนรุมมะตุ้มหยู่รอบตัว พอเห็นช้างงาหลบเข้าโขดง เขากขบช้างค่าเข้าต่อนโขดง ให้เดินวนเวียนเบียดเสียดกันไปในวงภาค จนช้างตัวที่ต้องการเดินถลาลงมาหยู่ข้างท้ายโขดง หรือออกมาหยู่ข้างริมโขดง ช้างเชือกก็เข้าคล้องคนหลังด้วยเชือกบาส 2 เส้นบ้าง 4 เส้นบ้าง ตามขนาดช้างเถื่อน คล้องติดแล้วพวกกรมช้างที่เอบเสาคอกหยู่กับแผ่นดิน ก็ช่วยกันวัดปลายเชือกบาสผูกไว้กับโคนเสาวงภาค หรือเสาคอกที่กลางพเนียด สุดแต่ให้ช้างเถื่อนติดหยู่ใกล้ ๆ เสา ไม่สามาถจะแล่นไปทำร้ายช้างต่อได้ เมื่อคล้องช้างที่ต้องการได้หมดแล้ว ก็เปิดประตูช่องทางช้างออกข้างด้านตะวันตก ให้ช้างนำเข้าไปนำช้างโขดงออกจากพเนียดแล้วพวกช้างค่ายก็รายล้อมต้อนช้าง

โขลงไปลงน้ำในล่าน้ำโพธิ์สามต้น ให้ช้างโขลงได้กินน้ำแช่น้ำตามสบาย การต้อนโขลงช้างออกจากพเนียดดูน่าจะยาก ด้วยช้างต้องออกประตูซองเรียงตัวเหมือนเมื่อเข้าพเนียด แต่ทว่ากลับง่ายไม่ต้องขับไล่ลำบากหย่างไร เพราะพวกช้างโขลงเชือง เคยเดินทางนั้นมาแต่ก่อน มันจำได้จนเห็นขัน แต่พอในพเนียดหยุดต้อนโขลง มันก็พากันไปยืนจ้องหยู่ที่หลังประตู ช้างน่าออกมันก็ตามไปทันที ช้างโขลงอื่นก่าลังระอาที่ถูกต้อนในพเนียด ก็ตามกันออกไปโดยสดวก ไม่ช้าเท่าใดช้างโขลงก็ออกจากพเนียดไปหมด ยังเหลือแต่ช้างที่ติดเชือกบาศ ช้างต่อก็ออกจากพเนียดไปผูกทามที่คอ ส่าหรับจะจูงช้างเถื่อนไปยังโรงผึกหัด ตอนนี้การจับหยู่ช้างล่าบาก ด้วยช้างเถื่อนพอถูกคล้องก็คลั่ง มักรยาอาละวาดไปต่างๆ พอเห็นช้างต่อกลับเข้าไปก็ตั้งท่าจะสู้ เหมือนหย่างว่า "ด้วยจนกรอก" แต่ไม่สามาถจะชนได้ ด้วยตีนหลังติดเชือกบาศ พอช้างต่อเข้าไปเคียงสองข้างจะโยนทามผูกคอ ก็ได้แต่เอางาแว้งขวิดฟาดเอาช้างต่อโดยความโกรธ ตอนนี้น่าชมช้างต่อ ดูเหมือนไม่รู้จักโกรธเสียเลย ถึงช้างเถื่อนจะท่าหย่างไรก็เฉย หรือเปนแต่บัดบ้อง ถ้าไม่หยุดก็เอางารับพอให้รู้สึกเจ็บ เมื่อโยนทามผูกคอช้างเถื่อนได้แล้ว เอาสายเชือกล่ามมาผูกผนึกไว้กับทามช้างต่อข้างหนึ่ง พวกกรมช้างที่หยู่กับแผ่นดินก็แก้ปลายเชือกบาศที่ผูกไว้กับเสา เอามาควบกันเปนเส้นเดียว เอาคอกรัดเปนปล้องๆ ช้างต่อสองตัวที่เคียงข้างก็พาช้างเถื่อนออกเดินมา มีช้างต่อออกตัวหนึ่งตามหลัง ถ้าช้างเถื่อนไม่เดิน หรือบางทีดึงนั่งเสีย

ก็เอางารุนและงัดให้ต้องลุกขึ้นเดินมา พวกพนักงานเชือกบาสก็ถือเส้นเชือกบาสตามมา ครั้นถึงประตูซองซึ่งจะออกได้แต่เรียงตัว เอาปลายเชือกบาสผูกกับเสาวงภาค กะระยะให้เชือกบาสที่ติดตีนช้างเถื่อน ยาวพอประมานให้ออกไปได้เพียงนอกประตู หมอช้างต่อแก้เชือกที่ล่ามแล้วรุนช้างเถื่อนให้ออกประตูไปแต่ตัวก่อน แล้วจึงตามออกไปเคียงข้างผูกเชือกล่าม พาช้างเถื่อนไปยังโรงหัด ทำเหมือนหย่างว่ามานี้ทีละตัวจนหมด แต่ถ้าช้างเถื่อนเปนช้างไหย่มากถึงไล่เลี่ยกับช้างต่อ จะเอาช้างต่อเข้าเคียงข้างในพเนียดไม่ได้ ก็ใช้วิธีอื่นอีกหย่างหนึ่ง ให้คนเข้าไปล่อให้ช้างเถื่อนไล่เข้าประตูซอง พอช้างเข้าประตูมิดตัว ก็ปล่อยเสาโตงเตงปิดซองทั้งข้างหน้าข้างหลังเข้ามาชิดกัน แล้วลั่นกลอนผูกไว้ให้ช้างติดหยู่ในซองพอครือตัว ทำอะไรใครไม่ได้ แล้วให้คนเข้าผูกทามและผูกเชือกสำหรับล่ามเส็ด ถ้าช้างเถื่อนงายาว ทำปลอกเปนปล้อง ๆ ร้อยเชือกถึงกันตลอด สวมงาด้วยอีกหย่างหนึ่ง ปล่อยปลายเชือกให้ช้างต่อดึงข้างหน้า กะเชือกบาสที่ติดตีนให้ยาวพอช้างออกประตูไปได้เพียงเสาตะลุงในโรงคู่แขกที่หยู่ข้างพเนียด แล้วเปิดประตูซองข้างหน้าให้ช้างเถื่อนออกไป เมื่อไปยืนหยู่ข้างเสาตะลุง ช้างต่อสองตัวจึงเข้าเทียบเอาเชือกโยงทามผูกกับแป้นที่ปลายเสา ให้ช้างเดินเวียนได้ แต่จะลงนอนไม่ได้ เอาไว้เช่นนั้นจนหย่อนกำลังลง เห็นว่าไม่กล้าสู้ช้างต่อแล้วจึงปลดเอาไปเลี้ยงยังโรงหัด

ช้างที่จับในพเนียดนั้นเพียงครั้งละสี่ห้าตัว ถึงกะนั้นก็เปลืองเวลา

ช้ามาก เพราะต้องโยนทามและเอาออกไปจากพเนียดทีละตัว คนเวลา
เย็นจึงเอาช้างออกหมด พระเจ้าหยู่หัวก็ส์เด็ดกลับ ในเวลาเมื่อกำลัง
โยนทามผูกเชือกทีในพเนียดนั้น ให้ช้างโขลงลงน้ำพอให้สบายแล้วก็
ต้อนไปให้กินหย้าทีในทุ่งทเลหย้าหยู่จนเวลาเย็น เมื่อพระเจ้าหยู่หัวส์เด็ด
กลับแล้ว จึงต้อนช้างโขลงกลับเข้าพเนียดอกครั้งหนึ่ง ตอนช้างเข้า
พเนียดวันที่ 2 มักมีช้างแตกโขลงหนีไปได้บ้าง บางทีมีถูกช้างซึงเพิ่ง
หย่านมพลัดแม่ไปได้หน่อยหนึ่ง มันรู้ว่าแม่ยังหยู่ในพเนียดก็หวนกลับ
มา มาถึงคลองพเนียดเวลาค่ำ เมื่อพวกผู้ดทีไปดูจับช้างถอยเรือขึน
ไปจอดนอนเรียงกันหยู่ริมตลิ่งทั้งสองฟาก พอคนในเรือล่าหนึ่งเห็นช้าง
เถือนลงข้ามน้ำใกล้ๆ เรือ ก็ตกใจร้องขึนว่า "ช้างมา" คนในเรือล่าอืน
ไม่เห็นตัวช้างว่าหยู่ที่ไหน ล่าคันว่าช้างเถือนตัวไหย่ก็ตกใจร้องว่า "ช้าง"
ขึนตามกัน ต่างจุดไต้ไฟโห่ร้องไล่ช้างเพริยกไปตลอดคุ้งทั้ง 2 ฟาก
จนช้างดันหนีหายไปเปนนานแล้วจึงสงบ ก็เลยเปนส์นุกกันไปหย่างหนึ่ง

วันที่ 3 เปนวันส์นุกของพวกคนดู เพราะจับช้างกลางแปลง
คนดูได้ทั่วหน้า ไม่จำกัดเหมือนกับคลองในพเนียด พระเจ้าหยู่หัว
ส์เด็ดไปถึงพเนียดเวลาเช้าราว 10 นาฬิกาเหมือนวันก่อน แต่วันนี
ส์เด็ดพลับพลาทางด้านตะวันตกริมส์นามที่คลองช้าง พอส์เด็ดขึน
พลับพลาแล้ว ช้างต่อพวกช้างค้าและช้างเชือก ก็มายืนรวมกันหยู่ที่
ทางช้างท้ายพลับพลา พวก "ช้างค่าย" ก็มายืนรายกันรอบส์นามหน้า
พเนียดทั้ง 3 ด้าน และห้ามคนมิให้เข้าไปในวงช้างค่าย ถึงกะนนแลไป

TUDC 26/08/2563

จากบนเชิงเทินพเนียด เห็นคนล้นหลามยืนมุงเข้ามาจนติดหลังช้างค่าย แม้บนต้นไม้ก็มีคนขึ้นนั่งเกาะหยู่ตามค่าคบแทบทุกต้น พอตั้งกะบวนช้างต่อแล้ว ก็เปิดประตูซอง ให้พลายสีดอขโมยเข้าไปนำโขลงออกมายังสนาม วิธีคล้องช้างกลางแปลง ก็หย่างเดียวกันกับที่คล้องในพเนียด แต่ง่ายขึ้นด้วยคล้องช้างพลายขนาดย่อมสูงเพียง 4 สอกลงมากับช้างพัง ไม่ใคร่มีช้างต่อสู้ช้างต่อ แต่คล้องช้างมากกว่าในพเนียด จึงใช้ช้างเชือกเพิ่มขึ้นหลายตัว เปนเหตุให้ได้เห็นฝีมือคนคล้องช้างว่ายิ่งหย่อนผิดกันหย่างไรในวันที่คล้องกลางแปลงนี้ ฉันได้เคยเห็นฝีมือคนคล้องช้างแม่นจนขึ้นชื่อลือเลื่อง 2 คน คือหลวงคชสักดิ์ ซึ่งพายหลังได้เลื่อนเปนที่พระสรีภวังค์ (เปนลูกพระยาเพทราชา ที่หยู่พเนียด) คนหนึ่ง อายุกว่า 50 ปี รูปร่างผอมกริงกิวหลังก็คด ดูไม่น่าจะขี่ช้างไหว แต่คล้องรวดเร็วฝีมือแม่นไม่เคยเห็นพลาดเลยสักที เขาว่าแกมีควานร่วมใจคนหนึ่ง ถ้าไม่ได้ควานคนนั้นก็ไม่คล้อง คนคล้องแม่นอีกคนหนึ่งเปนที่ขุนพิชัยกุญชร ชื่อแจ้ง หยู่มาจนได้คล้องช้างคราวรับซาร์วิช (ซึ่งต่อมาเสวยราชย์เปนพระเจ้านิโคลัสที่ 2 เอมเปอเรอรุสเซีย) เมื่อ พ.ส. 2434 ซาร์วิชโปรดฝีมือถึงประทานแหวนเพชรวงหนึ่งเปนบำเหน็ด ฝีมือคนคล้องช้างดีและเลว ผิดกันหย่างไรเห็นได้ในวันคล้องกลางแปลง คนที่มีฝีมือไม่สู้ดีบางทีก็คล้องติด แต่บางทีวางบ่วงบาสรับตีนช้างไม่ตรง ช้างเหยียบเชือกบาสหลุดจากคันจาม ต้องลากแต่เชือกบาสเปล่ากลับออกมา หย่างนี้หยู่ข้างจะ

TUDC 26/09/2563

ขายหน้า บางคนคล้องบ่วงบาศล่วมคันช้างได้แล้ว แต่ไม่กะตุกเชือกบาศให้บ่วงรัดคันช้างให้แน่นเชือกบาศหลุดจากคันช้างก็มี บางคนต้องตามช้างเถือนหย่านานกว่าจะคล้องได้ ทุกคนคล้องแม่นหาพลาดพลั้งหย่างนั้นไม่ นอกจากดูผู้มือคนคล้องช้าง ยังมีสนุกหย่างอันอีก ด้วยคล้องกลางแปลงไม่มีเสาวงภาค มีแต่ช้างค่ายยืนรายล้อมโขลงหยู่ห่าง ๆ กัน พอเบิดระบายโขลงออกมาจากพเนียด ก็มักมีช้างเถือนแตกโขลงออกไปทางคนดูลักสี่ห้าตัว พวกคนดูวงหนีกะจัดกะจายไปทั่วทุกทิศบางทีหวิด ๆ น่ากลัวจะล้มตาย แต่ก็ไม่ยักมีใครเปนอันตราย พอช้างต่อออกไปต้อนเอาช้างเถือนกลับมาเข้าโขลงแล้วคนีก็กลับมาดูหย่างเดิม กลับเห็นกันเปนสนุก ที่เปนพวกคนคนองถึงเข้าต่อช้างเถือนจะให้ได้แตกโขลงไปอีก หมอควานช้างค่ายต้องคอยห้ามหยู่เสมอ ๆ วันคล้องกลางแปลงคล้องเปน 2 พัก ตอนเช้าคล้องได้ลักครึ่งจำนวนช้างที่ต้องการแล้ว ระบายช้างโขลงไปลงน้ำเสียทีหนึ่ง เพื่อจะโยนทามผูกช้างที่คล้องได้พาเอาไปโรงหัด ตอนนี้กมีสนุกหลายหย่างด้วยทางที่ต้อนไปลงน้ำนั้น ให้ช้างโขลงเดินเลียบชายเนินขอบสนามทางด้านตะวันตก ไปจนพ้นปลายเนินแล้วจึงให้เลยวงลำน้ำโพธิสามต้น บนเนินขอบสนามจึงเปนที่คนดูชอบไปหยู่ เพราะดูคล้องช้างได้ใกล้ ๆ ที่ยืนดูหยู่กับแผ่นดินก็มาก ที่บนขนไปนั่งดูหย่บนต้นไม้ก็มี ถึงวันที่ 2 ช้างโขลงบางเหล่านั้นรู้ว่าเดินอ้อมเนินไปลงน้ำไกลเปล่า ๆ มันพากันขึ้นบนเนินหมายจะลัดทางไปลงน้ำ พวกคนดูหยู่กับแผ่นดินต้องวงหนีตกน้ำ

TUDC 26/09/2563

ตกท่าเอาชีวิตรอด พวกที่หยุบนต้นไม้ใครลงทันก็วงหนีตามเขาไป ที่
ลงไม่ทันก็เกาะนิ่งไม่ดิ้งตัวหยุบนต้นไม้ ภาวนาขอหย่าให้ช้างเห็นเพราะ
หยุ่ห่างหลังช้างเถอนเพียงสัก 2 สอกเท่านั้น ถ้ามันเห็นก็อาดจะเอา
งวงคว้าลงมาได้ง่าย ๆ เล่นเอาคนอื่นที่แลเห็นเปนห่วงใจหายใจคว่ำ
ไปด้วย แต่ก็ไม่เคยมีใครเปนอันตราย ยังน่าดูอีกหย่างหนึ่ง ด้วย
ช้างเถอนที่คล้องกลางแปลงเปนช้างขนาดย่อม มักมีแม่แลพี่น้องมา
ด้วย เวลาต้อนโขลงไป ช้างลูกติดเชือกบาดันรนร้องเรียกแม่ ๆ มัก
วิ่งฝ่าช้างต่อกลับมาหา บางทีก็มีช้างพี่น้องมาด้วยมาช่วยกันแก้ช้างลูก
ช้างต่อได้ก็ไม่ทิ้งไปง่าย ๆ บางทีไปแล้วกลับหวนมาหาลูกอีกเล่า ดูน่า
สงสารถึงผู้หญิงร้องไห้ก็มี ถึงตอนบ่ายต้อนโขลงช้างกลับมาสำนามคล้อง
อีกครั้งหนึ่ง แล้วต้อนโขลงลงน้ำ เลยพาไปกินหย้าที่แลหย้าเหมือน
วันก่อน แต่วันนี้ต้อมโขลงไว้ที่แลหย้าตลอดคืน ไม่ต้อนกลับมาเข้า
พี่เนียดอีก พอโยนทามจับช้างที่คล้องตอนบ่าย เอาไปโรงหมดแล้ว
ถึงเวลาเย็นพระเจ้าหยู่หัวก็สั่งกลับ ผู้อนที่ขนไปดูจับช้างก็พากันกลับ
บ้านในวันนี้

ถึงวันที่ 4 พอรุ่งเช้าถรมช้างก็ต้อนโขลงกลับไปปล่อยป่า เขา
ว่าต้อนโขลงกลับนั้นง่าย เพราะช้างเถอนรู้ทิศทางที่จะไปป่าแลรน
หยากกลับหยู่ด้วยกันทุกตัว ช้างต่อเปนแต่คอยระวังหย่าให้ช้างโขลง
ไปเที่ยวเข้าบ้านผู้คน พอพ้นถนบ้านชองแล้วช้างต่อก็กลับ ปล่อยให้
ช้างโขลงเถอนแยกย้ายกันไปตามใจ เปนเสร็จการจับช้างที่พี่นียดเท่านั้น

TUDC 26/09/2563

ฉันเคยดูจับช้างทีพเนียดมาแต่ยังเปนเด็ก นับครั้งไม่ถ้วน ได้
เคยเห็นการจับช้างที่เปนหย่างแปลกประหลาด 4 ครั้งจะเล่าไว้ด้วย
ครั้งที่ 1 เมื่อ พ.ศ. 2419 เวลานนพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเสวยราชย์ได้ 8 ปี ตัวฉันอายุได้ 15 ปี ยังเปนนักเรียน
นายร้อยหยู่ในกรมทหารมหาดเล็ก เปนบังเกิดที่จะจับช้าง หลวง
คชศักดิ์ออกไปปกโขลง ซาบจากพวกกรมโขลงว่ามีช้างเผือกพลายเปนฝูก
ช้างโขลงในทุ่งหลวงตัวหนึ่ง หลวงคชศักดิ์ตามไปตรวดพบที่ทุ่งไม้รังนก
เห็นจริงดังว่าได้บอกเข้ามากราบบังคมทูล พระเจ้าหยู่หัวตรัสสั่งให้ต้อน
เข้ามาคล้องหน้าพระที่นั่งทีพเนียด ใครๆ ได้ยินข่าวว่าจะคล้องช้างเผือก
ที่พเนียดก็หยากเห็น มีคนขนไปดูกันมาก พากันตั้งตาคอยดูช้างเผือก
ตั้งแต่ต้อนโขลงเข้ามาพเนียดก็ไม่เห็น เพราะวิสัยช้างโขลงพอขนจาก
น้ำก็เอาฝุ่นพ่นตัวทั่วตัว แลเห็นเปนสีเดียวกันไปหมด ทั้งช้างเผือก
ตัวนั้นก็ยังเล็กสูงเพียงศอก 3 ศอกเศษ เดินแซกช้างใหย่หยู่ในโขลงกับ
ฝูกช้างขนาดเดียวกันอีกหลายตัว ก็มีแต่เสียงถามกันแพร่ว่า “ตัวไหน
ช้างเผือก” ก็ไม่มีใครชี้ให้ดูได้ พระเจ้าหยู่หัวตรัสสั่งให้งดจับช้างใน
พเนียด ด้วยเกรงช้างเผือกจะถูกแย่งตบอบช้ำ พอวันรุ่งขนกระบาย
โขลงออกกลางแปลง เพื่อจะคล้องแต่ช้างเผือกตัวเดียวในตอนเช้า
เมื่อโขลงหยู่กลางแปลง คนดูก็ไม่มีใครสังเกตได้ ว่าตัวไหนเปนช้าง
เผือก แต่พวกกรมช้างเขาสังเกตรูปร่างแต่เมื่อต้อนโขลงมา เขาจำได้
ถึงกะนั้นเมื่อก่อนหลวงคชศักดิ์จะเข้าคล้อง แกก็ยังเรียกพวกกรมช้าง

ให้ช่วยพิจารนาอีก 2 คน จนแน่ใจหลวงคชลักดจงเข้าคล้อง ก็คล้องได้ในเวลาไม่ถึง 5 นาที แล้วค้อนโขลงไปลงน้ำ เหลือแต่ช้างเผือกคิดเชือกบาสหยู่ตัวเดียว ก็ยังไม่เห็นว่าเปนช้างเผือก จนเอาช้างต่อเข้าเทียบโยนทามล่ามถับช้างต่อแล้ว เขาเอาน้ำรดจากหลังช้างต่อ ล้างผุ่นหมด จงแลเห็นสีผ่องเปนช้างเผือก ดูเหมือนบันดาผู้ที่ไปดู พอแลเห็นเปนช้างเผือกก็ปลมใจกันหมด เมื่อพาช้างเผือกไปเข้าโรงหัดซึ่งปลูกขนุใหม่โดยฉเพาะแล้ว ก็ค้อนโขลงกลับมาคล้องช้างสำมัญในคอนบ่าย คราวนั้นจับแค่กลางแปลง 2 วัน แล้วก็ค้อนโขลงไปปล่อยบ่า โปรดให้ปลูกโรงสมโภชช้างเผือกซึ่งคล้องได้ใหม่ทพเนียดนั้น พร้อมกันกับช้างเผือกพลายอีกตัวหนึ่งซึ่งได้มาจากเมืองยโสธร พระราชทานนามตัวคล้องได้ทพเนียดว่า “พระเสวตวรสรรพางค์” ตัวที่มาจากเมืองยโสธรพระราชทานนามว่า “พระเสวตวิสุทธิเทพา-มหาพิคเนสร” เพราะเปนช้างงาเดียว แล้วเอาลงแพมากรุงเทพ ฯ ทั้ง 2 ตัว การคล้องได้ช้างเผือกหน้าพระที่นั่งพระเจ้าแผ่นดินก็ดี หรือคล้องช้างเผือกได้ทพเนียดก็ดี ไม่เคยมีในพงศาวดารมาแต่ก่อนทั้งสองหย่าง จึงเปนการจับช้างหย่างแปลกประหลาด

ครั้งที่ 2 ดูเหมือนจะเปนเมื่อ พ.ศ. 2426 มีการจับช้างให้แขกเมืองดู เมื่อเจ้าเยอรมัน ดุ๊กโยฮันอันเบรค เมืองเม็กเดนเบิกชวรินมาเฝ้า ครั้งนั้นจะเปนใครในกรมช้างไปปกโขลงไม่ปรากฏ แต่ชรอยจะไปเห็นช้างพลายได้ขนาดที่จะจับ มีหยู่ในเหล่าโขลงช้างเชือกมากพอ

แก่การแล้ว ก็ต้อนแต่ช้างโขลงเชื่องเข้ามา ไม่มีช้างโขลงเถื่อนปน
ตั้งแต่วันต้อนโขลงเข้าพเนียด ใครเคยดูจับช้างมาแต่ก่อนแล้วก็เห็น
แปลกตา ด้วยช้างโขลงเรียบร้อยราวกับได้ผูกหัด เดินเปนหมู่มุ่งหน้า
ตรงมาเข้าพเนียด ไม่มีตัวใดดื้อดึงหรืออาละวาดหย่างใด ถึงพเนียดก็
เดินตามกันเข้าประตูซองโดยดี ไม่ต้องขับต้อนลำบากเหมือนคราวก่อนๆ
เพราะช้างโขลงเชื่องรู้ทางเข้าออกด้วยเคยมาทุกคราว สักครู่เดียว
ช้างเถื่อนก็เข้าพเนียดหมดทั้งโขลง ถึงวันจับช้าง ทั้งจับในพเนียดและ
จับศลางแปลง ช้างต่อจะทำหย่างไรก็ทำได้ ด้วยช้างโขลงไม่ต่อสู้
หรืออาละวาดหย่างใด แขกเมืองไม่เคยเห็นจับช้าง ได้เห็นแต่เพียงนน
ก็ชอบ แต่คนที่เคยดูจับช้าง บ่นกันทั่วหน้าว่าจับช้างครั้งนนไม่สนุกน่าดู
เลย สมเด็ดเจ้าพระยา ฯ ถึงกับโกรธกรมช้าง กราบทูนพระเจ้าหยู่หัว
ว่าถ้าปล่อยให้กรมช้างทำเล่นได้ตามชอบใจหย่างนี้เสียพระเกียรติยส เมื่อ
แขกเมืองไปแล้วขอเชินสเด็ดประทับหยู่ที่พระราชวังบางปอินสัก 15 วัน
ให้พระยาเพทราชา (เอี่ยม) เวลานั้นยังเปนพระยาราชวังเมือง ออก
ไปปกโขลงเอง เอาช้างโขลงอื่นเข้ามาจับอีกครั้งหนึ่ง ถ้าเอาแต่ช้างเชื่อง
เข้ามาเหมือนครั้งนี้ ไห้ลงพระราชอาชญา พระเจ้าหยู่หัวตรัดถามกรม
สมเด็ด ฯ ๆ เกรงสมเด็ดเจ้าพระยา ฯ กรับจะให้พระยาราชวังเมืองออก
ไปปกโขลงเข้ามาใหม่ใน 15 วัน

ครั้ง 3 เปนเรื่องเนื่องมาจากครั้ง 2 พระยาราชวังเมืองออก
ไปปกโขลงด้วยหวาดหวั่นเกรงพระราชอาชญา ก็เลือกต้อนแต่เหล่า

TUDC 26/09/2563

โขลงเถื่อนเข้ามา แลเอาช้างสีดอไหย่เข้ามาด้วยอีก 2 ตัว มีช้างโขลงเชื่องมาเพียงพอนำทางช้างโขลงเถื่อนบ้างเล็กน้อย จับช้างครั้งนี้เรียกได้ว่า "สนุกสะใจ" ตั้งแต่วันช้างโขลงมาถึงพะเนียด แลดูไปจากเชิงเทินเมื่อโขลงช้างเดินมาแต่ไกล เห็นสันหลังช้างสีดอไหย่สูงเทียมพันหลังช้างอื่น ขนาดช้างสีดอตัวไหย่เห็นจะสูงกว่า 6 ศอก ช้างสีดอที่รองลงมาอีกตัวหนึ่งสูงสัก 5 ศอกเศษ สูงกว่าช้างต่อหมดทั้ง 2 ตัว เวลาเดินมากับโขลง พอมันเดินชายออกไปนอกโขลงทางไหน ช้างต่อที่เปนช้างค่ายทางนั้นก็ต้องถอยหนีให้ห่างออกไป ไม่กล้าขับไล่ให้มันกลับเข้าโขลงเหมือนช้างอื่น พวกช้างพังแม่แปรกที่นำโขลงมาครั้งนี้ก็มักดุร้าย ถ้าเปนที่เมื่อไร ก็จะชนท้ายช้างนำและช้างต่อ แม้ช้างในโขลงเวลาเดินมา มันก็เพียรจะแตกโขลงหยู่เสมอ ต้อนมาลำบากกว่าคราวก่อน ๆ มาถึงพะเนียดจะต้อนเข้าปากช่อง "บึกกา" ก็แสนยาก ต้อนทางนี้มันแตกไปเสียทางโน้น บางเหล่าก็ย้อนลงน้ำจะกลับไป พวกคนดูต้องแตกตื่นวิ่งหนีกันไม่หยุด ช้างค่าต้องเทียวไล่ต้อนนับครั้งไม่ถ้วนจึงเอาโขลงเข้าบึกกาได้ ถึงกะนั้นก็ต้อนเข้าพะเนียดไม่ได้หมดจนกลางคืน พระเจ้าหยู่หัวต้องเสด็จกลับก่อน ถึงวันคล้องในพะเนียดคราวนี้ พวกคนดูกลับหวาดหวั่นกัน ว่าช้างสีดอตัวไหย่จะชนช้างต่อเมื่อเข้าไปในพะเนียด แต่หมอควานช้างต่อเขาก็ระวังตัวมาก แต่ไม่เปนดังคาด เพราะช้างสีดอเห็นช้างต่อเปนช้างงาหลายตัว คอยช่วยกัน ก็ไม่กล้าออกมาชน คอยแต่หลบบังตัวหยู่ในกลางโขลง กรมช้างเขาคง

TUDC 26/09/2563

เคยรู้นิสัยช้างเถื่อนว่าตัวเดียวไม่สู้ช้างหลายตัว จึงกล้าเอาช้างสี่ตอไหย่เข้ามาหย่างนั้น วันคล้องกลางแปลงก็สนุก ด้วยช้างโขลงอาละวาดแตกโขลงร่ำไป พวกคนดูต้องวิ่งหนีมิใคร่หยุดหยู่ได้นาน แลมีเหตุหย่างแปลกเกิดขึ้นด้วยช้างพลายตัวหนึ่ง สูงสัก 4 ศอกติดเชือกบาส 2 เส้น เขาผูกปลายเชือกบาสไว้กับเสาปองที่ในสนาม มันดันรนมาจนตรงปากทางสี่ศอกขึ้นพ้นยด ก็ทางนั้นทำลาดเปนหย่างเชิงสพานช้างดังกล่าวมาแล้ว สองข้างทางมีผนังเปนฉนวน ที่ปากทางปักเสาคู่ทอดเสาวางขวาง 2 ชั้นกันมิให้ช้างเถื่อนเข้าไปได้ แลมีคนกรมช้างรักสาหยู่ข้างใน แต่ดูเหมือนจะมีพวกคนตามสี่ศอกแอบลงไปผสมดูหยู่ทั้นด้วยเปนกลุ่ม พอช้างที่ติดเชือกบาสมันเหลือบเห็นคนหยู่ในฉนวน มันก็วิ่งเข้าชนเสาเขือนหมายจะเข้าไปแทงคนจนเสาเขือนท่อนบนหัก เชือกบาสก็ขาดไปเส้นหนึ่ง ช้างข้ามเขือนอันล่างเข้าไปคาหยู่ครึ่งตัว เชือกบาสยังติดตีนหยู่แต่เส้นเดียว ถ้าเชือกบาสขาดก็คงขึ้นไปได้จนถึงพลับพลา เวลานั้นคนตกใจกันอลหม่านทั้งข้างหน้าข้างใน ถึงให้ทหานมหาดเล็กหมวดหนึ่งบันจุบันยืนคอยหยู่ตรงทางขึ้น ถ้าเชือกบาสขาด ช้างพันเขือนเข้าไป ก็ให้ยิงเสียให้ตาย ซ้ำมีเหตุในเวลากำลังคุมช้างเถื่อนหยู่นั้น ได้ยินเสียงถ้วยชามตกโฉ่งฉ่าง ผู้หยิงตีนร้องเพรียกขึ้นทางข้างในอีก ไม่รู้ว่าจะเกิดภัยหย่างไรก็ตกใจกันอีก จนเห็นเขาปลดม่านให้ช้างต่อซึ่งขึ้นทางด้านเหนือพ้นยดมาใส่ช้างเถื่อนที่อาละวาด จึงรู้ว่าพวกผู้หยิงตีนช้างต่อตัวนั้นเมื่อแรกเห็นแต่งาโผล่ขึ้นมาถึงปลายก็เลยสนุกกันไปทั้งเรือง . สมเด็จเจ้า

TUDC 26/09/2563

พระยา ฯ ก็พอใจ พระยาราชวังเมืองเลยรอดตัว แต่พวกกรมช้างเขา
กะซิบบ่นกันว่าในการจับช้างเถื่อน พวกเขาเป็นผู้ต้องเอาชีวิตเสี่ยงภัย
ยิ่งจะให้สนุก พวกเขากยิ่งไกลตายหนักขึ้น

ครั้งที่ 4 จับช้างคราวรับซาร์วิช รัชทายาทประเทศรุสเซีย เมื่อ
พ.ศ. 2434 ถึงสมัยกรมสมเด็ด ฯ สมเด็จเจ้าพระยา ฯ หลวง
ศรีสัจจ์ ล่วงลับไปหมดแล้ว กรมหมื่นปราบปรปักษ์ได้ชำบัญชาการ
กรมพระคชบาล พระยาเพทราชา (เอี่ยม) ซึ่งเป็นพระยาราชวังเมือง
หยุ่กอนเป็นผู้อำนวยการ คนสำคัญในการคล้องช้างยังเหลือแต่ขุน
พิชัยกุญชร (แจ้ง) อายุเห็นจะกว่า 60 ปีแล้วแต่ยังแข็งแรง ฝีมือคล้อง
ก็ยังแม่นไม่มีตัวสู้ คล้องช้างคราวรับซาร์วิชนี่นาดูกว่าครั้งไหน ๆ ซึ่ง
ฉันได้เคยเห็นมาทั้งหมด เพราะมีเวลาเตรียมนาน และพระเจ้าหยู่หัว
ก็ทรงกำชับกรมช้าง ให้จัดหย่างดีที่สุดซึ่งจะทำได้ พังเนียดก็ให้ซ่อมแซม
ใหม่ทั้งหมด และขุดล่องคลองพังเนียดให้เรือไฟเล็กขึ้นไปได้จนถึงท่า
แล้วมีรถเทียมม้ารับคนขึ้นไปถึงพังเนียด ดูเหมือนพระยาเพทราชา
(เอี่ยม) จะออกไปปกโขลงเอง ทั้งเป็นผู้ชักซ้อมช้างต่อหมอควาน
ด้วย ช้างเถื่อนที่ต้อนเข้ามาคราวนี้ ช้างโขลงเชือกับช้างโขลงเถื่อน
พอได้ส่วนกัน มีทั้งช้างพลายและแม่แปรกที่ดุร้าย เข้ามาอาละวาดให้
เห็นฤทธิ และมีช้างเชือพอน่าโขลงมิให้เตกกะแชงเหมือนเช่นพรรนนา
มาในครั้งที่ 3 ว่าโดยย่อประสงค์จะให้สนุกด้วย เร้าใจด้วย รวม
กันทั้ง 2 หย่าง เอาช้างงาตัวใหญ่แทบเท่าช้างต่อเข้ามาตัวหนึ่ง สำหรับ

จะจับไนพเนียด ช้างตัวนั้นแต่แรกเข้าพเนียดมันก็หลบเลี่ยงช้างต่อหยู่
กลางโขดง เหมือนหย่างช้างไหย่ตัวอื่น ๆ แต่เมื่อถูกคล้องคันหลังคิด
เชือกบาสช้างละ 2 เส้น พอมันรู้ว่าภัยถึงตัวก็อาละวาดขนานไหย่ วิ่ง
เฉาะวงภาคหมายจะบั่นข้ามคอกออกไป ครั้นบั่นไม่ได้ถึงหน้าจะหักเสา
แหกคอกออกไปไม่หยุด แต่พอระบายช้างโขดงออกจากพเนียดไปหมด
เหลือแต่ตัวมันก็คลั่งจะชนช้างต่อ แต่คันหลังคิดเชือกบาสรั้งไว้ทั้ง 2
ข้าง แฉะหมอควานช้างต่อเขาก็รั้งช้างต่อไว้เสียให้ห่าง มันชนไม่ถึง
ก็ได้แต่ฟาดเนอฟาดตัว เห็นผู้คนวิ่งเวียวช้างไหนก็ไล่ ช้างต่อจะเข้าไป
เทียบสองข้างโยนทามผู้ก็คอเหมือนเช่นช้างตัวอื่นไม่ได้ ก็ต้องรอหยู่
จนเห็นมันเหนื่อยอ่อนกำลังแล้วจึงให้คนต่อไห้ไล่เข้าประตูชอง เลยคิด
หยู่ไนนั้น ไห้คนผูกทามตามแบบจับช้างไหย่เกินขนาด กว่าจะเอาไป
ผูกเสาตะลุงที่โรงคู่แซกได้ ก็พอสันเวลา วันแรกคล้องแต่ช้างงาตัวไหย่
ตัวเดียวเท่านั้น ช้างพลายตัวนั้นเลยได้ชื่อเรียกกันว่า "พลายชำรวิช"
ถึงวันคล้องกลางแปลงก็มีสนุกต่าง ๆ หย่างเช่นเคยมีมาไนหนหลัง เปน
แต่ไม่เกินขนาด แต่มีแปลกหย่างหนึ่งซึ่งไม่เคยเห็นมาแต่ก่อน เมื่อ
คล้องช้างได้สักสองสามตัวแล้ว พระเจ้าหยู่หัวตรัสถามชำรวิช ว่าจะ
ประทานถูกช้างเล็ก ๆ ไปเล่นไนเรือรบสักตัวหนึ่ง จะโปรดหรือไม่
ชำรวิชซึ่งยินดีที่จะได้ จึงโปรดไห้ขุนพิชัยกุญชรเลือกคล้องถูกช้างที่
รูปร่างงามดี คล้องได้ตัวหนึ่งขนาดเพิ่งหย่านม สูงสัก 2 ศอกเสศ
ดูเหมือนพวกกรมช้างเขาคิดจะไห้คนเข้าช่วยกันผูกทาม ถูงเอามาถวาย

26/09/2563

ในเวลานั้น แต่เกิดชักช้องด้วยช้างตัวที่เปนแม่ไม่ยอมทิ้งลูก แม้จะขับไล่หย่างไร ๆ จนที่สุดเอาช้างต่อเข้ารุมมันก็ไม่ยอมพรากไปจากลูก จนคนดูพากันส่งสารถึงผู้หญิงร้องให้กัม พากันนั่งจ้องคอยดูหยู่ทงนนว่า กรมช้างจะทำหย่างไร ดูเหมือนเขาคิดจะคล้องช้างแม่แล้วโยนทามผูกลากพรากเอาไปเสีย แต่แม่ช้างตัวนั้นมันคิดได้ก่อน พอมีความคิดมันก็รุนลูกให้ถอยหลังเข้าไปทางด้นเชือกบาสที่ผูกไว้กับเสาปอง พอเชือกบาสหย่อน มันฉวยเอาเข้าใส่ในปากของมันแล้วเอางวงดีให้ลูกวิ่งตัวมันคาบเชือกบาสตามคิดมา พอเชือกบาสตึงมันก็กัดเชือกบาสขาดแล้วเลยคาบปลายเชือกพาลูกไปหาโขลง แต่พอออกห่างจากช้างต่อไปได้แล้ว มันเหลียวหลังกลับมาแลดู ดูเหมือนกับเยาะเย้ยช้างต่อคนดูฮากันก้องไปทงสนาม แม้ชาวชักทูนพระเจ้าหยู่หัว ว่าขอให้พระราชทานคืนลูกช้างตัวนั้น เปนบำเหน็ดแก่ช้างแม่เถิด ก็ซงพระกรุนาโปรดให้ปล่อยไป พอใจบันดาคนดูด้วยกันหมด

ลักสนะคล้องช้างแต่โบรานมี 2 หย่าง คือใช้ "ทิ้ง" บ่วงเชือกบาสไปให้คล้องคืนช้าง ตรงกับที่ฝรั่งเรียกว่า "แลสู" Lassoo หย่างหนึ่ง เอาบ่วงเชือกบาสคิดปลายไม้ค้นจาม "ทอด" ลักให้ช้างเหยียบก้าวลงไปในบ่วงหย่างหนึ่ง คล้องด้วยทิ้งเชือกบาสเห็นจะยากมาก วิธีนางสูญไป ยังใช้กันแต่คล้องด้วยค้นจามหย่างเดียว แต่สังเกตดูในหนังสือเก่า หรือแม้ในรูปภาพที่เขียนกันมาแต่ก่อน บุคคลชั้นสูงเช่นท้าวพระยา คือผู้ที่เชี่ยวชาญการคล้องช้าง ชอบคล้องด้วย

"ทังเชือกบาส" ดังกล่าวมาในภาคต้นว่ามีกดมนเทียรบาลบทหนึ่ง ว่าถ้าพระเจ้าแผ่นดินจะซงคล้องช้างเถื่อนที่เคยไหย่กว่าช้างพระที่นั่ง "มิให้คนกลางช้างถวายเชือกบาส" ดังนี้ ต่อให้เห็นว่าคงซงคล้องหย่างทังเชือกบาส จึงมีคนกลางช้างแลไม่กล่าวถึงไม้ค้นจาม สมเด็ดพระพุทธเจ้าหลวงก็ทรัดไว้ในพระราชนิพนธ์ เรื่องพระราชพิธี 12 เดือน ตอนพิธีทอดเชือกตามเชือก ว่าเคยซงได้ยินว่าเมื่อในรัชกาลที่ 1 แลที่ 2 พระเจ้าถูกเทอต้องหัดซงช้างซงม้า ยังหัดให้ทังเชือกบาสหย่จนสมัยนี้ แต่ก็เห็นจะเปนแต่หัดเท่านี้ ที่ใช้จริงน่าจะสูญเสียแต่ก่อนรัชกาลที่ 1 แล้ว

หัดช้าง

ช้างเปนสัตว์ฉลาด รู้ง่ายจำง่าย ถึงจับเมื่อเปนช้างไหย่แล้วก็อาดจะผูกหัดให้เชื่อง ใช้การงานได้ไม่ยากนัก เพราะฉะนี้ วิธีจับช้างจึงจับช้างที่เข้าคอกทังหมด ไม่เลือกว่าจะเปนช้างไหย่หรือช้างเด็ก แต่ช้างเปนสัตว์โคไหย่เหลือกำลังที่คนจะเข้าฉุดคร่าผูกรัดได้เอง โดยกำพังคน เหมือนหย่างวัวควาย การผูกหัดช้างชนต้นจึงต้องอาสัยใช้ช้างด้วยกัน คือช้างต่อควบคุมแลเปนตัวหย่างชักนำให้ช้างที่หัดใหม่ทำตามใจคน แต่ก็เหมาะแก่ธัมดาของช้างอันชอบหยู่กับเพื่อนแลทำอะไรตามกัน พอคุ้นกับช้างต่อแล้วเห็นช้างต่อชอบกับคน ก็ยอมให้คนเข้าใกล้ชิดสนิธชนโดยลำดับ จนถึงคนอาดจะผูกหัดได้เอง ในที่สุดเมื่อผูกหัดเชื่องราบแล้วถึงรักแลเชื่อคำคน ยิ่งกว่าสัตว์เดรฉานหย่างอื่นหมด

เว้นแต่หมาหย่างเดียว

วิธีหัดช้างเถื่อนที่จับได้ พิเคราะห์ดูก็คล้ายกับการสอบเด็กในโรงเรียนคือสอนความรู้เปนชั้น ปถม มัธยม และอุดม เปนขั้น ๆ โดยลำดับขึ้นไป ความรู้ชั้นปถมและชั้นมัธยม หัดช้างที่จับได้ทุกตัวหมด แต่ความรู้ชั้นอุดมนั้นจะใช้ช้างตัวไหนสำหรับทำการหย่างใด ก็ฝึกหัดช้างตัวนั้นให้ชำนิชำนาญการหย่างนั้นโดยฉเพาะ

วิธีฝึกหัดชั้นปถมนั้น เมื่อแรกคล้องได้ช้างเถื่อนพาไปถึงที่หัดแล้วเอาเชือกที่ผูกกับทามที่คอช้างเถื่อนพาไปผูกโยงไว้กับเสาตะลุงหรือต้นไม้ข้างหน้าทางหนึ่ง เอาปลายเชือกบาสที่ยังติดตีนช้างหยู่ไปผูกไว้กับเสาหรือต้นไม้ข้างหลังอีกทางหนึ่ง เหมือนหย่างขึงช้างไว้ตรงกลางเอาไว้หย่างนั้นจนสงบดิ้นรน เปนแต่เอาน้ำสาดตัวช้างบ่อย ๆ ให้ชุ่มชื่นครั้นเห็นค่อยสงบกะวนกะวายแล้ว จึงให้ช้างต่อเข้าไปเทียบข้าง ปลดสายเชือกข้างหน้าออกจากเสาหรือต้นไม้ มาผูกกับทามที่คอช้างต่อแล้วแก้ปลายเชือกบาสมาไว้กับตัวช้างต่อ ให้ช้างต่อพาช้างเถื่อนไปลงน้ำและกินหย้า วันละครั้งหนึ่งหรือ 2 ครั้ง จนช้างเถื่อนคุ้นกับช้างต่อที่คนขี่มีกิริยาเริ่มเชื่อง จึงเอาแปรสถานไปผูกไว้แต่กับเสาตะลุงที่ในโรง และปลดเชือกบาสออกจากตีน ถึงตอนนี้คนเลี้ยงเริ่มเอาน้ำและหย้าเข้าไปให้กิน แต่เมื่อถึงเวลา ช้างต่อยังเข้าผูกพาไปลงน้ำกินหย้าหยู่ทุกวันตามเคย เมื่อช้างเถื่อนคุ้นกับคนเลี้ยงที่เอาน้ำและหย้าเข้าไปให้กิน จนเห็นสิ้นกิริยาปองร้าย คนเลี้ยงก็ค่อยเข้าใกล้ชิดจนถึงลูบ

TUDC 26/09/2563

คล้ำตัวและเกาให้ชอบใจช้าง และลองให้คนขึ้นหลังไม่เวลาเมื่อเดินติด
ช้างไปกับช้างต่อ ลองชักลางหลังดูวันละครู่ละยาม จนเห็นเคยไม่สบัด
สบังแล้ว ก็ค่อยเลื่อนทนังออกไปจนถึงขคอ เมื่อคนขึ้นคอได้เสมอแล้ว
ก็หย่อนสายโยงทามยาวออกไปให้ช้างเถื่อนเดินสักวากยังขึ้นโดยลำดับ คน
ขึ้นคอกผูกหัดให้รู้จรทคนขึ้นใช้เท้าแตะขอบังคับช้างยังขน เขาว่าการผูก
หัดขึ้นเพียงสัก 3 เดือน ก็อาดจะขช้างทจับได้ไหม่ให้เดินตามช้างต่อ
โดยลำพังได้ ดูเปนลำเหร็ดการสักสาขึ้นปถมเพียงน

ผูกหัดขึ้นมชยมนน เรมเมอช้างเถื่อนคุ้นกบคนจนคนอาดจะหัด
ได้โดยลำพังแล้ว . สอนให้ลงหมอบและลุกขึ้นตามคำสั่งของคนขึ้หย่าง
หนึ่ง สอนให้งอขาหน้าส่งคนขึ้นขคอหย่างหนึ่ง สอนให้เอางวงจับเชิง
ไส่ปลอกต้นช้างหน้าของตนหย่างหนึ่ง กับผูกเครองสับปะคับบนทุกของ
บนหลังหย่างหนึ่ง เขาว่าหัดผูกเครองสับปะคับยากกว่าหย่างอื่น เพราะ
ช้างร้าคานหลังมักสบัดไม่ไคร่ยอมให้บนทุกง่าย ๆ นอกจากนกเห็นจะ
มีหย่างอื่นอีก เช่นหัดให้หักกิ่งไม้หรือถอนต้นไม้ทกดขวางทางเดิน
เปนต้น อันจำต้องให้ช้างทำได้ในเวลาเมื่อใช้การงาน เขาว่าผูกหัด
ขึ้นมชยมก็เปนเวลาราว 3 เดือน รวมเวลาผูกหัดช้างตั้งแต่จับได้ไป
ราว 6 เดือนก็ใช้การงานได้

แต่ในระหว่างเวลาที่ผูกหัดหยู่นั้น ถ้าช้างยังไม่เชื่องสนิท หลุด
ไปได้ ก็กลับไปเข้าโขลงหยู่กับช้างเถื่อนหย่างเดิม ช้างเช่นนั้นเรียกว่า
"ช้างอุทาม" ถมความรู้ของคนได้ผูกหัด และนิสัยกลับไปเปนช้างเถื่อน

26/09/2563

ยงขนตามเวลา แต่ผู้ชำนาญการจับช้างอาดจะรู้ด้วยสังเกตกิริยา มี
เรื่องเล่ากันมา ว่าคล้องช้างทพเนียดครั้งหนึ่งเมื่อตอนปลายรัชกาลที่ 3
คล้องได้ช้างพลายใหญ่ตัวหนึ่งในพเนียด ต่อเอาเข้าซองได้แล้ว คน
กำลังผูกทาม กรมหลวงรักษ์รณเรศซึ่งบัญชาการกรมพระคชบาล ซง
สังเกตกิริยาช้างตัวนั้น ครั้นแก่พระยาเพทราชา (เอี่ยม) เวลานั้น
ยังเป็นแต่หมอช้างมีฝีมือ ว่า "อ้ายเอียม ช้างตัวนี้จะเป็นช้างอุทาม"
หมอเอียมได้พังครัดกณวยขอบีนขนขคอช้างตัวนั้น ลองขยับขาบังคับ
ช้างตัวนั้นเห็นท่าทาม รู้ว่าเป็นช้างอุทาม ก็ทูนขอให้เบิดประตูซอง
ขช้างตัวนั้นทั้งมเชือกบ่าสติดตัน พาไปยังโรงหัดได้โดยลำพังตัว กขน
ขอลองว่าหมอเอียมกถาหานมาแต่ครั้งนั้น เพราะช้างอุทามตัวนี้
จะกลับใจไปเป็นช้างเถื่อนเสียเพียงไรก็ไม่รู้ เมื่อขออกนอกซองแล้ว
ถ้าเอาไว้ไม่หยู่ หมอเอียมก็ต้องตาย จึงชมกันว่ากล้าหานัก หมอ
เอียมก็ได้ดียงขึ้นโดยลำดับแต่นั้นมาจนได้เป็นพระยาเพทราชา แต่ช้าง
ที่หัดจนเชื่องราบ เคยหยู่กับคนช้านานแล้ว ถึงจะปล่อยก็ไม่กลับไป
เป็นช้างเถื่อน มีเรื่องตัวหย่างปรากฏในเรื่องพงศาวดารรัชกาลพระเจ้า
บรมโกศ ว่ามีช้างงาสั้นตัวหนึ่งซึ่งลักษณะเข้าตำราว่าเป็นช้างวิเศษ
ขนระวางเป็นช้างต้นชื่อว่า "พระบรมจักรพาล" ถูกดัดแต่งปลายงา
มาหลายครั้งจนทถึงโพรงใส้งา เห็นกันว่าจะตาย พระเจ้าบรมโกศ
จึงโปรดให้พาช้างตัวนั้น ตามสเด็ดขึ้นไปยังพระพุทธบาท ให้ทำเครื่อง
ด้วยดอกไม้สดแต่งพระบรมจักรพาล แล้วซึ่งอุทิศถวายเป็นพุทธบูชา

ปล่อยไปในป่าที่เขาพระพุทธบาทนั่น แต่ช้างตัวนั้นเคยหยู่กับคนมาเสีย
ช้านาน ไม่ชอบหยู่ป่า เที่ยวหากินไปถึงเมืองลพบุรี เห็นบ้านเมืองก็
เข้าไปนอนที่หน้าสาลากลางเสมอทุกคืน เจ้าเมืองกรมการบอกมากราบ
ทูล พระเจ้าบรมโกศซึ่งสั่งสารก็โปรดให้ไปรับกลับเข้ามาเลี้ยงไว้
ดังเก่า

ผู้ที่หัดช้างชั้นอุดมนั้น คือหัดให้รู้จักทำการณเพาะบางหย่างเพิ่มขึ้น
เมื่อช้างมีความรู้ชั้นมัธยมแล้ว ดังเช่นประสงค์จะให้ช้างตัวนั้นเป็นช้าง
ต่อ ก็ผูกหัดให้ทำการไปด้วยกันกับช้างต่อจนชำนาญ ถ้าจะใช้ช้าง
ตัวนั้นทำบ้าไม้ ก็หัดให้ถากชนไม้ซุงไปด้วยกันกับช้างที่ทำบ้าไม้เป็น
ทำนองเดียวกัน ผู้จับช้างเถื่อน เป็นพนักงานหัดชั้นปถมและมัธยม
เพราะจะขายช้างได้ต่อเมื่อหัดแล้ว แต่การหัดความรู้ชั้นอุดม ผู้ทำการ
นั้น ๆ หัดเอาเอง

ที่พรรนามานี้เป็นการผูกหัดช้างที่ใช้กันในพื้นเมือง แต่กรม
ผูกหัดช้างหลวง เป็นระเบียบหนึ่งต่างหาก ในทำเนียบกรมพระคชบาล
มีพนักงานผูกหัดเรียกว่า “ครูช้าง” เป็นแผนกหนึ่ง ตัวหัวหน้าเป็นที่
ขุนศิทธิกัมอนันต์ พระคชสาตร คนหนึ่ง ขุนศรีชัยทิศ ศิทธิพระคชสาตร
คนหนึ่ง แต่การหัดช้างหลวงจะเป็นหย่างไรฉันไม่เคยพบ ได้แต่
สันนิฐานตามเค้าที่สังเกตดูในทำเนียบบ้าง ในเรื่องพงสาวดารบ้าง กับ
ที่ได้เห็นประเพนีที่ยังมีหยู่จนชั้นหลังบ้าง การผูกหัดช้างหลวงเบื้องต้น
ก็คงผูกหัดความรู้ชั้นปถมและมัธยม เหมือนหย่างช้างสามัญ แต่เห็น

TUDC 26/09/2563

จะเพิ่มผูกหัดมิให้ตันไฟหรือตันเสียงและตนของแปลกตาต่าง ๆ อันจะ
ต้องพบเมื่อใช้ราชการ ต่อจากนั้นถึงชนอุดม เห็นจะหัดช้างเปน 4
ประเภท คือ ช้างรบประเภทหนึ่ง ช้างต่อประเภทหนึ่ง สองประเภท
นี้ล้วนเปนช้างพลาย ช้างหลัง (หัดให้เดินเรียบในเวลาผูกสับปะคับให้
คนนั่ง หัดแต่ช้างพัง) ประเภทหนึ่ง กับช้างบันทุกอีกประเภทหนึ่ง
หย่างนี้ทั้งช้างพลายและช้างพัง จะว่าแต่ด้วยหัดช้างรบ ช้างรบแต่
โบราณเห็นจะมี 3 หย่าง (ในตำราจะเรียกต่างกันหย่างไร ฉันไม่รู้แน่
จะเรียกต่อไปตามคำของฉันเอง) คือ "ช้างชน" หย่างหนึ่ง "ช้างไล่"
(น่าจะตรงกับที่เรียกในหนังสือเก่าว่า "ช้างดั้ง") หย่างหนึ่ง "ช้างเชน"
หย่างหนึ่ง ช้างชนนั้นเปนช้างงา สำหรับชุนพลทั้งสองฝ่ายขี่คอขับไห้
ชนกัน และตัวเองก็รบกันบนคอช้าง เปนการชิงชัยกันตัวต่อตัวทั้งช้าง
ทชนและคนทข แต่โบราณนับถือกันว่าเปนวิธีรบยากกว่าหย่างอื่น
เรียกว่า "ยุทธหัตถี" ชุนพลคนไหนชนะกชนชอถือเกียรติว่าเปนนักรบ
หย่างวิเศษ ต้องเลือกช้างขนาดไหย่ที่กล้าหาญวิ่งไวดถึงชั้นที่สุด หัด
เปนช้างชน แต่ช้างชนนั้นคนขหย่างไรและผูกเครื่องหย่างไร มีปัญหา
หยู่ ด้วยสังเกตดูรูปภาพชนช้างที่เขียนไว้แต่ก่อนรัชกาลที่ 4 เขา
เขียนช้างชนผูกเครื่องมั่นหลังเปล่า ชุนพลขี่คอมีแต่ควานท้ายหย่าง
เดียวกับขี่ช้างตกน้ำมัน แต่รูปภาพเขียนชั้นหลังดังแต่รัชกาลที่ 4 มา
เช่นรูปภาพสมเด็ดพระนเรศวรฯ ชนช้าง ที่เขียนไว้นะหอราชกรมานุสรณ์
ในวัดพระศรีรัตนศาสดารามเปนต้น เขียนช้างชนผูกเครื่องคชาธารบัก

TUDC 26/09/2563

เสวตฉัตร มีคนนั่งหยู่บนคชาธารอีกคนหนึ่ง เหมือนกันทั้งช้างของสมเด็ดพระนเรสวรฯ และของพระมหาอุปราชาหงสาวดี จึงเกิดปัญหาว่าที่จิงช้างชนผูกเครื่องมั่นหลังเปล่า คนขี่ 2 คน หรือผูกเครื่องคชาธารมีคนขี่ 3 คน ฉันคิดดู เห็นว่าการทำยุธหัตถีขี่ช้างชนกันนั้น เหมือนขุนพลฝากชีวิตไว้กับช้างด้วยกันทั้งสองฝ่าย ถ้าช้างชนเพลี่ยงพล้ำลงหย่างใด ขุนพลก็ต้องตาย เพราะฉะนั้นต้องหยากให้ช้างของตนชนได้คล่องแคล่ว ปราสจากอะไรที่ขัดขวางเปนธัมดา ก็คชาธาร (หย่างเช่นผูกหุ่นไว้ในพิพิธภันท์สถานกรุงเทพ ฯ) เปนของหนัก เอาขึ้นไปบันทุกหลังช้างตั้งโงงเงงไว้เช่นนั้น ย่อมเปนเครื่องกีดขวางมิให้ช้างชนได้คล่องแคล่ว ถ้าไปเจอช้างข้าสึกผูกเครื่องมั่นตัวเปล่า ก็จะแพ้แต่แรก ถึงแม้ชนกันด้วยช้างผูกคชาธารทั้งสองฝ่าย ถ้าผเอินเชือกผูกคชาธารฝ่ายไหนขาดหรือเพียงแต่หย่อน ทำให้คชาธารเอนเอียงลงมาห้อยหยู่ข้างช้าง ๆ ก็ต้องแพ้ ใครเลยจะสมัคขี่ช้างชนด้วยมีเครื่องเสี่ยงภัยถึงเพียงนั้น ฉันเห็นว่าที่จิงเครื่องผูกช้างชนคงเปนเครื่องมั่นหลังเปล่าเช่นนั้นจึงจะชนได้ถนัด เหตุใดจึงมาเขียนรูปช้างชนให้ผูกเครื่องคชาธารขึ้นเมื่อรัชกาลที่ 4 คิดดูก็เหมือนจะได้เค้า ด้วยในเรื่องพงสาวดารปรากตว่า เมื่อสมเด็ดพระนเรสวร ฯ ชนช้างกับพระมหาอุปราชาเมืองหงสาวดีนั้น ช้างพระที่นั่งมีเจ้ารามราคพขี่กลางช้าง นายมหานุภาพเปนควาน ช้างซงของสมเด็ดพระเอกาทสรถ ก็มีหมื่นภักดีสวรเปนกลางช้าง ขุนสรีคชคงเปนควาน และว่านายมหานุภาพกับหมื่นภักดีสวรถูก

TUDC 26/09/2563

ปีนตายเมื่อชนช้าง ผู้แต่งหนังสือพระราชพงศาวดารเห็นความที่กล่าว
ว่า ช้างซึ่งมีคนขึ่กลางช้างเหมือนหย่างคชาธาร ผิดกับช้างผูกเครื่อง
มั่นหลังเปล่าหย่างสามัญ ก็เขียนลงว่าผูกเครื่องพระคชาธาร อันเป็น
ของมีจึงสำหรับพระเจ้าแผ่นดินซึ่งบันชาการรบในสนาม มิใช่สำหรับ
ซึ่งเมื่อชนช้าง ช่างเขียนเขียนตามคำที่ว่าในหนังสือพระราชพงศาวดาร
รูปภาพช้างชนจึงกลายมาเป็นผูกคชาธาร เห็นว่าจะพลาดไปด้วยเหตุ
หย่างนี้ คิดต่อไปถึงข้อที่ช้างของสมเด็จพระนเรศวร ฯ และสมเด็จพระ
เอกาทศรถ มีคนขึ่กลางช้างในเวลาที่ชนนั้น เห็นว่าช้างชนแต่โบราณ
อาจจะผูกเครื่องมั่นหลังเปล่ามีคนขึ่ 3 คนเช่นนั้น เป็นแบบใช้ทั่วไปก็ได้
หรือมิฉะนั้นจะมีแต่ช้างพระที่นั่งก็อาจจะเป็นได้ เช่นเดียวกับช้างต่อที่
พระเจ้าแผ่นดินซึ่งคล้องช้าง ก็มีคนกลางช้างเพิ่มขึ้นผิดกับช้างคนอื่น
ถึงมีในกฎมนเทียรบาลบทหนึ่งว่า “ถ้าพระเจ้าแผ่นดินตรัสเรียกเชือก
บาศจะคล้องช้างเถื่อนที่โตใหญ่กว่าช้างพระที่นั่ง ห้ามมิให้คนกลางช้าง
ส่งเชือกบาศถวาย” ช้างชนก็จะเป็นหย่างเดียวกันได้ดอกกะมัง ฉันจึง
ไม่กล้าลงความเห็นยืนยันว่าช้างชนคนขี่ 3 คนหรือ 2 คน ที่เอาปัญหา
มากล่าวไว้ ประสงค์แต่จะคัดค้านข้อที่ว่าช้างชนผูกเครื่องคชาธารเป็น
สำคัญ เพราะรูปภาพที่เห็นกันทุกวันนี้ เขียนมีคชาธาร ชวนให้เข้าใจ
ผิดหยู่โดยมาก

“ช้างได” นั้น สำหรับจู่โจมไล่แทงข้าศึกให้แตกฉาน หรือ
บุกรุกเข้าไปทำลายค่ายเชิงของข้าศึก เลือกช้างที่คล้องแคล่วรวดเร็ว

TUDC 26/09/2563

เห็นจะเปนชนิดที่เรียกว่า "ช้างระวางเพรียว" ไนท่าเนียบ ผูกเครื่องมันหลังเปล่าไม่มีคนขี่คอกับควานท้าย (อาดจะมีคนกางช้างด้วยก็เปนได้) ช้างไล่ได้ใช้รบสืกมาจนในรัชกาลที่ 3 กรุงรัตน.โกสินท์ ครั้งเจ้าพระยาบดินท์เดชา (สิงหเสน่) รบญวนที่เมืองเขมนเมือ พ.ศ. 2388 ครั้งนนเจ้าพระยาบดินท์ ฯ ดงหยู่ที่เมืองอุดง เปนเวลารดูน้า ย่วนได้เปรียบด้วยมีเรือมาก จึงยกกองทัพเรือขนไปจากเมืองพนมเพ็นหมายจะตีเมืองอุดง เจ้าพระยาบดินท์ ฯ มีแต่กองทัพบก จึงให้รวมพลจัดขบวนทัพจุ่มไจข้างในเมือง ปล่อยให้พวกยวนขึนบกได้ตามชอบใจ พอเห็นพวกยวนขนจากเรือแล้ว เจ้าพระยาบดินท์ ฯ ก็ให้กองทัพช้างไล่รายกันเปนแนวออกน้าหน้าทหารราบ ให้ช้างเข้าไล่แทงพวกยวนล้มตายแตกดันจนรวนเร แล้วให้ทหารราบตามเข้าตีซ้า กองทัพยวนก็แตกพ่ายหนีกลับไป ดูเหมือนจะเปนครั้งที่สุดซึ่งใช้ช้างรบในเมืองไทย

"ช้างเชน" นน สำหรับน้าพลเข้าตีประชันหน้ากองทัพข้าศึก ด้วนช้างงาขนาดใหย่หย่างที่เรียกว่า "ระวางไหย่" ผูกเครื่องมันมีสับปะคับสำหรับทหารขึนหยู่บนนอก 2 คนนอกจากหมอควาน เคยเห็นแต่ในขบวนแห่ แต่คดดูเห็นว่าน่าจะเปนช้างรบแบบเก่าก่อนหย่างอื่น มีแต่สมัยเมื่อยังใช้หอกซัดและธนู ก่อนมีช้างไล่และช้างชน

วิธีหัดช้างรบ จะทำหย่างไรบ้างฉันไม่เคยพบในตำรา แต่ยังมีตำราช้างแต่งครั้งสมเด็ดพระนารายน์ ฯ ชื่อหอสมุด ฯ พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2465 ปรากดหยู่ ในตำรานนว่าถึงการซักซ้อมช้างรบหลาย

TUDC 26/09/2563

หย่าง มีซ้อมชนเปนต้น สำหรับพระเจ้าแผ่นดินทอดพระเนตรคล้ายกับการกิลา และยังมีเปนประเพณีสืบมาจนกรุงรัตนโกสินทร ฉันได้ทันเห็นหลายหย่าง สังเกตดูพอเปนเค้าได้ว่าการผูกหัดช้างรบนั้น หัดให้กล้าหย่างหนึ่ง หัดให้อดทนต่อบาดเจ็บหย่างหนึ่ง และหัดให้ทำตามคนขบังคับไนทันทีหย่างหนึ่ง ลักสนะการซ้อมช้างรบมีหลายหย่าง เรียกว่า "บำรุงา" หย่างหนึ่ง "ต่อแพน" หย่างหนึ่ง "ผัดพาน" หย่างหนึ่ง "แทงหุ่น" หย่างหนึ่ง "ต่อช้างน้ามัน" หย่างหนึ่ง (ฉันไม่เคยเห็นช้างบำรุงา แต่นอกจากนนเคยเห็นทง 4 หย่าง) เดยวนสูญไปหมดแล้ว จงจะพรรนนาไว้ไนนิทานน

ทเรียกว่า "ช้างบำรุงา" นน คอผูกซ้อมช้างชน เลือกช้างรบทกำลังตกน้ามันทง 2 ตัว ผูกเครองมันมหมอควานขไห้ซ้อมชนกัน เหตุใดจงเลือกช้างกำลังตกน้ามัน อธิบายว่าธมดาช้างพลายมักเปนสัดบละครงหนง ไนเวลาเปนสัดนน ทตัวช้างมน้ามันตกทงข้างหน้าข้างท้าย จงเรียกกันเปนสามัญว่า "ช้างตกน้ามัน" ช้างกำลังตกน้ามันมักดุร้าย และมีกำลังมากกว่าเวลาอน ช้างทไม่ตกน้ามันมักถอเกรงไม่กล้าสู้ เพราะฉะนนช้างทขทาษุธหัดถ จงใช้ช้างกำลังตกน้ามัน เมอซักซ้อมก็ใช้ช้างกำลังตกน้ามันเหมอนกัน แต่ช้างตกน้ามันคนขบังคับยาก เพราะกำลังคลั่งน้ามัน ไม่ทำร้ายแต่ช้างพัง นอกจากนนอะไรเข้าไปบ้วก็เกิดโทสะ หยากแต่จะเทง คนขต้องเปนผู้เชยวชาญไนการบังคับช้าง จงอาดขช้างตกน้ามันได้ เวลาจะให้ช้างบำรุงา ต้องเลือกสันหมอควาน

TUDC 26/09/2563

ทัดทั้งสองข้าง ในตำราว่าให้แต่งตัวหย่างโอ่โถง มุ่งผ้าตามแบบไน
คชสาตร หมอใส่เสื้อตาระกำใส่พวงมาลัยสวมสังวาลกับทั้งคอแลข้อมือ
ทั้งสองข้าง ควานก็ใส่พวงมาลัยเช่นนั้นเหมือนกัน (แต่ไม่ใส่เสื้อ)
ทัศนามบำรุงาหน้าพลับพลานั้นปัก "เสาปอง" (เปนเสาหย่างเตีย ๆ)
สองแถว เรียงกันเปนระยะยาวสัก 5 วาไว้ข้างหลังช้างชนทั้งสองฝ่าย
สำหรับวัดเชือกบาสซึ่งผูกต้นหลังช้างรั้งไว้ ให้ชนกันได้เพียงปลายงา
ประถังกันมิให้ถึงแพ้ชนะ เพราะธัมดาของช้างถ้าชนแพ้ครั้งหนึ่งแล้วก็
ไม่สู้ช้างอีกต่อไป เมื่อจะบำรุงา ให้ช้างพังตง 10 ตัวเดินนำบังตา
ช้างชนมิให้แลเห็นกัน ให้ช้างชนไปยืนหยุดหน้าเสาปอง เอาเชือกบาส
คล้องต้นหลังทั้งสองข้าง คลี่ปลายเชือกบาสไปวัดกับเสาปองไคว่กันไป
จนตลอดแนว ผูกไว้ระยะแต่ปลายงาช้างชนประกันดังกล่าวแล้ว เมื่อ
ถ่ามช้างแล้ว หมอควานต้องทำพิธบูชาก่อน คือประนมมือยกขอชน
ถึงสี่ระ เสกบูชาพระรัตนตรัย แล้วลดขอลงมาเพียงบ่า เสกบูชาคร
บัทยาย แล้วลดขอลงมาวางถึงกะพองแลหลังช้าง กมหัวลงถึงขอ
แทนถวายบังคมพระเจ้าแผ่นดินเปนที่สุด เสร็ดบูชาแล้วสั่งให้เหล่าช้าง
พังทบังหน้าถอยออกไป แล้วหมอควานทั้งสองฝ่ายก็ใส่ช้างเข้าชนกัน
ครชชนนั้นมีคำในตำรากล่าวว่า "ให้ผูชช้างแก้ไขช้างไห้ ชน ชวิด คอน
โยน บ้อนกัน ให้เปนท่วงทีทั้งสองฝ่าย" ดังนี้ ชวนให้เข้าใจว่าผูชจะ
ให้ช้างชนหย่างไร อาดจะแนะได้ แต่ช้างนั้น ชนกันเต็มกำลังจริง ๆ
ขอนเห็นได้ในเรื่องพงสาวดาร เมื่อสมเด็ดพระยอดฟ้า (บางฉบับเรียก

TUDC 26/09/2563

พระแก้วฟ้า) ราชบุตรสมเด็ดพระชัยราชาธิราช ทอดพระเนตรช้างบำรุงา
ว่าครั้งนั้นงาช้างพระยาไฟหักเปน 3 ท่อน ก็เพราะชนกันเต็มกำลังนั่นเอง
ดูก็สมกับที่ถือกันมาแต่โบราณว่า การชนช้าง ต้องเก่งทั้งคนทั้งช้างจึงจะ
เอาชัยชนะได้ แต่ช้างบำรุงาเห็นจะให้ชนกันไม่ช้านัก พอสมควรแก่เวลา
แล้ว เมื่อจะเลิกในตำราว่าให้คนขับช้างให้ถอยออกไปทั้งสองฝ่าย เมื่อ
ช้างถอยไปถึงเสาปอง ให้หมอควานร่าขอแล่นหน้าเยาะเย้ยกันทั้ง
สองฝ่าย แล่ทำพิธีบูชาอีกครั้งหนึ่งเหมือนเมื่อก่อนชน แล้วจึงเร่ยก
เหล่าช้างพังให้เข้าไปบังหน้า พาช้างชนกลับไปโรงทั้งสองตัว เปนเสร็จ
กะบวนช้างบำรุงา

ซ้อมช้างหย่าง "ต่อแพน" นั้น สำหรับซ้อมช้างไล่ เวลารบ
ไม่จำต้องใช้ช้างตกน้ำมันเหมือนช้างชน แต่ซ้อมถวายทอดพระเนตร
หย่างกิลา ใช้ช้างตกน้ำมันเสมอ มีทำนองสนามชัย ทอดพระเนตร
บนพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ หมอควานขี่ช้างผูกเครื่องมันหลังเปล่า มา
ยืนหยุดที่หัวสนามทางด้านเหนือ กรมม้าเลือกม้าตัวดีที่คล่องแคล่วแล่
ใจกล้าตัวหนึ่ง ผูกเครื่องแผงหย่างเต็มยศให้ขุนม้าผู้เชี่ยวชาญขี่ ขุนม้า
นั้นก็แต่งตัวเต็มยศโพกผ้าสีทับทิมขลิบทอง มือถือ "แพน" ทำด้วย
ไม้รวกยาวสัก 6 ศอก ผูกผ้าสีเป่นปล้อง ๆ ในจนพู่ที่หยู่ปลายรำแพน
ขับม้าสบัดย่างเข้าไปจนถึงหน้าช้าง ชักม้าหันหน้ากลับแล้วยื่นปลายแพน
เข้าไปต่อไก่ล้ ๆ ช้าง พอช้างขยับไล่ก็ขับม้าวิ่งต่อมาในสนาม แต่มิ
ให้ห่างช้าง ถือแพนเอาปลายต่อให้ช้างฉวย ดูเหมือนถือกันว่าถ้าช้าง

TUDC 26/09/2563

ฉวยเอาแพนได้ก็เปนช้างชนะ ถ้าฉวยไม่ได้ก็เปนม้าชนะ ไล่กันมาหวิด ๆ จนคนดูออกเสียวไส้ เห็นได้ว่าม้าและคนขี่ดีหรือเลว ด้วยมีม้าบางตัวไม่กล้าเข้าใกล้ช้าง และคนขี่บางคนพอช้างไล่ก็ขับม้าหนีเตลิดเปิดเปิง ชวนให้เห็นว่าขลาดเกินไป ในตำราว่าถ้าช้างฉวยได้แพน ให้หมอควานหยุดไล่และร่ำขอเล่นหน้าเยาะเย้ย ถ้าช้างไม่ได้แพน ก็ให้ไล่ตลอดจนถึงปลายสนามแล้วหยุดไล่เปนเสด็จการล่อแพน บางทีเปลี่ยนช้างเปลี่ยนม้าให้ล่อสองเที่ยวหรือสามเที่ยวก็มี

มีเรื่องเล่ากันมาว่าเมื่อรัชกาลที่ 3 มีช้างงาของหลวงตัวหนึ่งหยู่ในกรุงเทพ ฯ ขึ้นระวางชื่อว่า "พลายไฟพัธกัลป์" แต่คนเรียกกันเปนสามัญตามชื่อเดิมว่า "พลายแก้ว" เปนช้างฉลาดแต่ดุร้ายตกน้ำมันทุกปี แทงคนที่ไปล่อตายหลายคนจนขึ้นชื่อลือเลื่อง ถึงมีรูปภาพเขียนไว้ (หยู่ที่ในพิพิธภันท์สถาน) ช้างพลายแก้วตัวนั้นหยู่มาจนถึงในรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็ดพระปิ่นเกล้าเจ้าหยู่หัวมีม้าพระที่นั่งตัวหนึ่ง ขึ้นระวางเปน "เจ้าพระยาสายฟ้าฟาด" เปนม้าขี่คล่องแคล่วฝีตีนดี ทั้งเต้นน้อยและวิ่งไหย่ก็รวดเร็ว พระบาทสมเด็ดพระปิ่นเกล้าเจ้าหยู่หัวโปรด ถึงเกิดหยากซงม้าสายฟ้าฟาดตัวนั้นล่อแพนช้างพลายแก้วเวลาตกน้ำมัน ตรัดสั่งให้มีการล่อแพนพลายแก้วที่สนามในวังหน้า สเด็ดซงม้าสายฟ้าฟาดสบัดย่างเข้าไปถึงหน้าช้างแล้วชักตลบหลัง ซงยื่นแพนล่อช้างตามตำรา พอพลายแก้วขยับตัวจะไล่ พระบาทสมเด็ดพระปิ่นเกล้า ฯ ก็ซงกะทบพระบาทขับม้าจะให้วิ่ง แต่หย่างไรม้าสายฟ้าฟาด

TUDC 26/09/2563

เข้าใจว่าโปรดให้เต้นก็เต้นน้อยย่ำหยู่กับที่ไม่วิ่งหนีช้าง แต่หมอช้างที่ขี่พลายแก้วนั้นฉลาดไว คงเป็นคนสำคัญทรมช้างเลือกสันไปเขาแก้ไขด้วยใช้อุบายกันตัวลงเอามือบีดตาพลายแก้วทั้งสองข้าง แล้วขับเบนให้วิ่งไล่เฉไปเสียทางอื่น พระบาทสมเด็จพระบรมเกล้า ฯ จึงพ้นอันตราย เล่ากันมาหย่างนี้

ซ้อมช้างหย่าง "ผัดพาน" นั้น ดูเหมือนจะสำหรับซ้อมช้างให้ทำสายเร็อน ซ้อมกวายทอดพระเนตรทัสนามชัยหย่างเช่นล่อแพน แต่ลักสันะผัดพานนั้นปลูกประรำไม้ไผ่ทางหัวสนามประรำหนึ่ง ทางท้ายสนามประรำหนึ่ง เปนประรำยาว 5 ห้องกว้างสัก 2 เท่าตัวช้าง สูงแต่เพียงเหนือตาช้าง หลังคาประรำทอดลำไม้ไผ่วางเรียงกันไป ไม่ผูกติดกับแปเหนือเล่า แล้วดาดกะแชงเหมือนกันทั้งสองประรำ หมอควานขช้างน้ำมันไปยืนหยู่ในสนามตรงกลางระหว่างประรำทั้งสองข้าง ทำพิธบูชาแล้วถวายบังคมแล้วจึงบ่ายหน้าช้างไปทางประรำด้านหนึ่งก่อน ขนะนั้นคนผัด (ในตำราเรียกว่า "คนพาน" เพราะถือพัดใบตาลรูปหย่างวาดวิชนี) ก็ออกมาจากประรำ คนผัดนั้นแต่งตัวนุ่งกางเกงสั้นเหนือเข่า หัวสวมมงคดเหมือนหย่างคนชกมวย ถือด้ามพัดมือหนึ่ง ถือขอบพัดมือหนึ่ง เปนท่าบ้องหน้าเดินเข้าไปหาช้าง จนใกล้ได้ระยะพอจะวงหน้าพ้นก็ถดพัดลงถือมือเดียว ย่างเท้า "ออกพักสามท่า" (คล้ายย่างสามขุม) แล้วตบมือกับใบพัดร้องว่า "ผัดพ่อ" ท่าเหมือนหนึ่งจะยื่นพัดให้ช้าง พอช้างไล่กวงหน้า แต่มือถือพัดยื่นให้ช้างต่อไปใกล้ ๆ หยางหวุดหวิด เห็นได้

ว่าต้องเปนคนใจกล้า และได้ผีกหัดคล่องแคล่วชำนิชำนาญ ในตำรา
ว่าช้างอาดจะฉวยพัดได้ แต่ฉันไม่เคยเห็นถึงหย่างนั้น เห็นแต่คนผัด
ถึงหนีเข้าไปในปะรำ ช้างใล่กำลังตามมุงคนล่อ ถึงปะรำหัวช้างก็เกยตำ
ไม้ไผ่ที่ทอดไว้เปนขื่อกับกะแชงที่มุง ดันเอากะจุยไปสักครึ่งปะรำ หมอ
ถึงเหน็ยวช้างให้ถอยหลังออกมา พอพ้นปรำหมอความก็เล่นไหล่ใส่หน้า
เยาะเย้ยตามตำรา แล้วขับช้างกลับไปยืนหยู่กลางสนามหันหน้าไปทาง
ปะรำอีกช้างหนึง คนผัดในปะรำนั้นก็ออกมาผัดล่อหย่างเดียวกัน ในเวลา
นั้นคนขนทอดไม้มุงกะแชงปะรำแรกให้ดีดังเก่า ล่อช้างทางปะรำที่2แล้ว
ก็กลับมาล่อทางปะรำที่ 1 อีกซ้ำสองเทียวสามเทียวแล้วเปนเด็ด เปลียน
ตัวคนผัดทุกครั้ง แต่คนผัดช้าง เห็นจะหาได้ไม่ยาก เพราะพวกคน
คนองเห็นเปนการกีลาหย่างสนุก ด้วยต้องเสียงภัยยังกว่าการหย่างอื่น

ซ้อมช้าง "แทงหุ่น" นั้น ในตำราขช้างครั้งสมเด็ดพระนารายน์ฯ
ไม่กล่าวถึง ตัวฉันเองก็ได้เคยเห็นครั้งเดียวเมื่อสมเด็ดเจ้าพระยาฯ ให้
ซ้อมชู่พวกจีนองยแต่ครั้นรัชกาลที่5 ดังกล่าวไว้ในนิทานที่15ว่าด้วยเรื่อง
องย แต่เห็นได้ว่าสำหรับซ้อมช้างหักค่ายข้าศึก ด้วยทำเปนค่ายขนท
หัวสนาม มีหุ่นรูปคนรายประจำหยู่ในนั้น เมื่อหมอความขช้างมายืน
หยู่ในสนาม คน (จิง ๆ) พวกที่แอบหยู่ในค่ายยิงปืนออกมา พอช้าง
แลเห็นไฟได้ยินเสียงปืน หมอความก็ขับให้วงสวนควันเข้าไปรอบค่าย
แทงรูปหุ่นคนที่รักสาค่าย ต่อช้างหัดได้ดังนี้จึงทำได้เช่นนั้น

การซ้อมช้างรบ 4 หย่างที่พรรนามานี้ ในสมัยกรุงรัตนโกสินท์

จะได้เคยมีช้างบำรูงาหรือไม่ สงสัยหยู่ ช้างแทงหุ่นถ้าว่าตามตาเห็นก็เคยมีครั้งเดียว ได้ดูกันมากแต่ล่อแพนกับผัดพาน ถึงสองหย่างนั้นก็ผลัดกันมีแต่ปีละครั้งในเดือน 5 เมื่อวันแห่คเชนทรัสวสนาน แต่มีการซ้อมช้างอีกหย่างหนึ่งซึ่งโปรดให้เปนกิลาสำหรับชาวพระนคร คือ "ล่อช้างตกน้ำมัน" มีบ่อย ๆ แทบทุกปี ด้วยถึงรีดูหนาวในระหว่างเดือนอ้ายกับเดือนสาม มักมีช้างพลายตกน้ำมัน บางตัวเปนช้างดุชอบไล่แทงคนเวลาช้างเช่นนั้นตกน้ำมัน กรมช้างไม่เอาไปลงน้ำแต่เช้าตรู่เหมือนช้างอื่น รอไว้จนถึงเวลาเช้าราว 8 นาลิกา เมื่อคนจ่ายตลาดกันเสร็ดแล้วจึงเอาช้างตกน้ำมันตัวนั้นไปลงน้ำ และอนุญาตให้คนเข้าผัดล่อได้ ก็เกิดเปนการสนุก ชอบใจคนทั้งหลายทั้งพวกหยากดูและพวกคนองที่หยากเสี่ยงภัยล่อช้างเล่นให้สนุก คงมีช้างพลายบางตัวที่ตกน้ำมันทุกปี และชอบไล่คนจนขึ้นชื่อลือนามมาทุกรัชกาล ว่าตามที่ฉันเคยได้ยินชื่อ เมื่อรัชกาลที่ 3 มีพลายสิงห์ทองตัวหนึ่ง กับพลายแก้วที่เล่ามาแล้วตัวหนึ่ง ในรัชกาลที่ 4 มีพระบรมไอยเรสตัวหนึ่ง กับอีกตัวหนึ่งขึ้นระวางชื่อพลายอะไรฉันลืมไปเสียแล้ว แต่คนชอบเรียกกันว่า "อ้ายห้าว" เขาว่ามันเปนช้างชอบสนุก ไล่คนทันก็เปนแต่คลึงเลีย ไม่แทงใครให้ตาย ฉันเคยรู้จักตัวคนที่ถูกอ้ายห้าวคลึงคนหนึ่ง แต่ก็บอบช้ำเจ็บป่วยหยู่นานจึงกลับเปนปรกติ ในรัชกาลที่ 5 มีพลายสักดิ์ตัวหนึ่ง กับพลายชมพูหยู่ในโรงวังหน้าตัวหนึ่ง ฉันได้เคยแต่ดูสองตัวที่ออกชื่อข้างหลังเมื่อฉันยังเปนนักเรียนนายร้อยทหานมหาดเล็ก

26/09/2563

สมัยนั้น ถนนหน้าพระลานทางฟากข้างเหนือ มีโรงช้างเรียงกันมาแต่ตรงป้อมผเด็ดดัสกร จนถึงหัวถนนหน้าพระธาตุ เปนโรงเดี่ยวไว้ช้างพลายที่ขึ้นระวางแทบทั้งนั้น ทางถนนหน้าพระธาตุทางฟากตะวันออกก็มีโรงช้าง เปนโรงเดี่ยวบ้างกับโรงยาวสำหรับไว้ช้างพังบ้าง เรียงกันไปจนตลอดสถานกรมสิลปากรบัดนี้ ช้างพลายสักดิ์หยู่โรงต้นแถวตรงป้อมผเด็ดดัสกร ไปลงน้ำต้องเดินทางถนนหน้าพระลาน จนถึงท่าพระซึ่งเรียกกันเปนสามัญว่า "ท่าช้าง" เพราะฉะนั้นเวลาพลายสักดิ์ตกน้ำมัน ถนนหน้าพระลานจึงเปนสนามกิลา สำหรับคนล่อพลายสักดิ์ตลอดสาย แต่พอรู้กันว่าพลายสักดิ์ตกน้ำมัน เวลาเช้าแต่ 7 นาลิกาก็มีคนมาคอยดูมากมาย ที่เปนชั้นผู้ดีก็ขึ้นดูบนป้อมหรือกำแพงพระราชวังบ้าง ที่บนกำแพงวังกรมสมเด็ด ฯ ซึ่งหยู่หน้าประตูวิเสสชัยสรีบ้าง ที่วังท่าพระบ้าง แอบดูหยู่ตามโรงช้าง หรือตามร้านและโรงแถวที่ท่าพระบ้าง แต่ที่อื่นไม่แลเห็นได้ไกลเหมือนป้อมบนกำแพง คนดูโดยมากขึ้นบนป้อมบนกำแพงวังไม่ได้ จึงต้องดูหยู่ในท้องถนน คอยหลบหลีกหาที่แอบแฝงต่อเมื่อช้างไล่มาไกล้ มีคนเกลื่อนเต็มถนนแต่เช้าทุกวัน มีคนหนุ่มคนองอีกพวกหนึ่งชอบเล่นล่อช้างตกน้ำมัน พวกนี้ไปคอยหยู่ไกล้ ๆ กับโรงช้างตกน้ำมัน ก่อนเวลาช้างน้ำมันลงน้ำสักครึ่งชั่วนาลิกา กรมช้างเขาให้เอาช้างพลายตัวอื่นที่โรงหยู่ในหนทางช้างน้ำมันจะผ่านหลบไปไว้เสียที่อื่น พอจวนจะถึงเวลาช้างตกน้ำมันจะออกจากโรง เขาให้ช้างพังมีหมอควานขี่ตัวหนึ่งเดินล่วงหน้าไปก่อน คนขี่ช้างพัง

ต้องกะแต่ไปตามทาง เปนสัญญานให้คนทั้งหลายรู้ว่าช้างตกน้ำมันจะ
ตามมาข้างหลัง พวกเจ้าของโรงร้านที่หยู่ริมทางก็พากันปิดประตูหน้าต่าง
แลพากันหลบซ่อนตัว ช้างพังผ่านไปสักครู่หนึ่งแล้วจึงให้ช้างตกน้ำมัน
ออกจากโรง หมอควานที่ขี่ช้างตกน้ำมัน แต่งตัวนุ่งกางเกงสีแดง
คาดผ้าไม่ใส่เสื้อ หมอถือขอสั้นคือถือขอยาว พอช้างออกพ้นประตู
โรง พวกคนผัดกองหน้าก็เข้าล่อช้างหน้าให้ไล่มาพักหนึ่ง พอช้างรอ
พวกคนผัดกองหลังก็เข้าล่อให้ช้างหวนกลับไปไล่ย้อนทางข้างหลัง ช้าง
วิ่งไล่ไปทางไหน พวกคนดูหยู่ในถนนทางนั้นก็พากันวิ่งหนี พวกที่วิ่ง
หนีหยู่ก่อนกลับหันหน้ามาเดินตามช้าง ครั้นช้างกลับหน้าไล่ไปทางนั้นอีก
ก็วิ่งหนีอีก เหมือนนัดผลัดกันวิ่งหนีหยู่ทั้งของช้าง ดูขันหยู่ การล่อช้าง
ตกน้ำมันผิดกับผัดพาน เพราะคนล่อช้างตกน้ำมันไม่ได้ผูกหัดเลือกสัน
มาล่อช้างเหมือนคนผัดพาน แล้วแต่ใครหยากจะล่อก็เข้าไปล่อเปน
หมู่ไหย่ เสี่ยงภัยเอาเองตามชอบใจ เคยมีคนล่อคนหนึ่งขาเป๋วิ่ง
กระเผลก ๆ แต่วิ่งเร็วแลใจก็กล้า ถึงเวลาช้างตกน้ำมัน เปนมาล่อ
ทุกปี จนคนดูรู้จักหน้าได้หมด หนีไล่หวุดหวิดกันทุกวัน แต่ก็ไม่ได้ยิน
ว่าใครถึงตาย หมอช้างที่ขี่พลายสักดเวลาตกน้ำมันนั่นชอสุข จะเปน
ชื่อหมอชื่อใดในท่าเนียบฉันไม่รู้ เรียกกันแต่ว่า "ตาสุข" หรือ "หมอสุข"
พวกคนดูแลคนล่อช้างชอบทั้งนั้น เพราะโดยปรกติหน้าที่ของแกมี
เพียงขี่ช้างออกจากโรงไปถึงน้ำที่ท่าพระ เมื่อช้างกินน้ำอาบน้ำแล้วก็ขี่
กลับไปเข้าโรง ถ้ามีคนล่อ ก็ให้ช้างวิ่งไล่ เมื่อขาไปถึงน้ำเที่ยวหนึ่ง

กับไล่เมื่อขากลับอีกเที่ยวหนึ่ง แต่คาสุขแกมักขับช้างไล่ย้อนไปย้อนมา
วันละหลายเที่ยว ให้ดูกันวันละสักชั่วโมงหนึ่งแล้วจึงให้ช้างเข้าโรง
แต่สังเกตดูแกให้ช้างไล่มากบ้างน้อยบ้างไม่เหมือนกันทุกวัน พายหลัง
จึงรู้ว่าเหตุใดจึงเปนเช่นนั้น เขาว่าถ้าวันไหนแกได้เหล้าของกำนันของ
คนดูพอแก่ใจ ช้างก็เล่นสนุก ถ้าวันไหนได้เหล้าน้อยไปช้างก็เข้าโรง
เร็ว นัยว่าตลอดเวลาที่พลายสักดีตกน้ำมัน คาหมอสุขกับควานไม่ต้อง
ขอเหล้ากินทีเดียว แต่ขณะช้างตกน้ำมัน ตลิ่งน้ำมันถึงไล่คนแต่ไม่
เวลาน้ำมันชุก พอน้ำมันเหือดแห้งก็ไม่ไล่ ถึงหน้าหนาวจึงเปนรดูกลา
สำหรับเล่นช้างน้ำมัน เพียงปีละ 15 วัน แต่ไม่ปรากฏว่าพระเจ้าหยู่หัว
พระองค์นี้เคยออกทอดพระเนตร มีแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าหยู่หัวพระองค์เดียว ถึงโปรดให้สร้างพลับพลาน้อยขนาดสองห้อง
ไว้บนหลังคาบ้อมขึ้นเขื่อนเพชรทริมประตูวิเศษชัยศรีหลังหนึ่ง สำหรับ
ทอดพระเนตรช้างตกน้ำมัน แต่เมื่อสร้างนั้นฉันยังเด็กไม่ทันเห็นสเด็ด
ออก เคยเห็นแต่พลับพลานั้น ยังหยู่มาจนรอหลังคาบ้อมจึงสูญไป
แต่การที่เอาช้างน้ำมันออกขายให้คนดูนั้น มีแต่ช้างหลวงในกรุงเทพ ฯ
เท่านั้น ทั้งแม้จนในอินเดียที่ฉันได้ไปเห็นนะเมืองชัยบุระ ดังเล่าใน
นิทานที่ 5 ถ้าช้างตกน้ำมันเปนแต่เอาล่ามแหล่งไว้กับที่ หาเอาออก
ขับขี่ไปไหน ๆ ไม่ ต่อช้างน้ำมันจึงเข้าดักสนะเปนกิลาหลวงหย่างหนึ่ง
ด้วยประการฉะนี้.

TUDC 26/09/2563